

İVAN SERGEYEVİÇ TURGENEV

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

İKİ CİLDDƏ
II CİLD

M.F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2006

*Bu kitab "İ.S.Turgenev. Seçilmiş əsərləri. Üç cildə. I cild, II cild"
(Bakı, Azərnaşr, 1989) nəşrləri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Rus dilindən tərcümə edənlər:

**Mikayıl Rzaquluzadə
İskəndər Nəfisi**

891.7/33-dc22

AZE

**İ.S.Turgenev. Seçilmiş əsərləri. İki cildə. II cild. Bakı, "Şərq-Qərb",
2006, 360 səh.**

Görkəmli rus yazıçısı İvan Sergeyeviç Turgenevin "Seçilmiş əsərləri"nin ikinci cildinə "Dvoryan ocağı", "Atalar və oğullar" romanları daxil edilmişdir.

Bu əsərlərdə ailə tərbiyəsi məsələsi ictimai problem kimi əsaslandırılmış, bu problemin Qərbə münasibətlə bağlı cəhətlərinin rus xalq həyatı ilə uyğun gəlməyən əlamətlərini dvoryanlığın faciəsini törədən amillər, dvoryan tifaqlarının dağılmasını sürətləndirən səbəblər kimi ümumiləşdirilmişdir.

**ISBN10 9952-34-088-5
ISBN13 978-9952-34-088-4**

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
**"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

ÖN SÖZ

Məşhur rus yazıçısı İvan Sergeyeviç Turgenev 1818-ci ildə 9 noyabr Oryol şəhərində, dvoryan ailəsində doğulmuşdur. 1833-cü ildə Moskva Universitetinə daxil olmuş, 2-ci kursdan Peterburq Universitetinə keçərək, 1837-ci ildə oranın fəlsəfə fakültəsinin tarix-filologiya şöbəsini bitirmişdir. 1838-40-cı illərdə Berlin Universitetində mühazirələr dinləmişdir. V.Q.Belinski ilə tanışlığı (1843) onun dünyagörüşünün və realist yaradıcılıq metodunun formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Turgenev ədəbi yaradıcılığa 1834-cü ildən başlamışdır ("Steno" dramatik poeması, "Əsrimiz", "Veneraya", "Gecə" şeirləri və s.). 1843-cü ildə dərc etdiyi "Paraşa" poemasını V.Q.Belinski "həqiqi poeziya" nümunəsi kimi yüksək qiymətləndirmişdi. Bu əsərdə, eləcə də "Söhbət" (1845), "Mülkədar" (1846), "Andrey" (1846) və s. poemalarında mülkədar həyat və məişətinin mənəvi-əxlaqi eybəcərlikləri təsvir olunmuşdur. "Pulsuzluq" (1846), "Nazik yerdən üzülər" (1848), "Özgə çörəyi" (1848), "Subay" (1849), "Dvoryanlığın nümayəndəsinin yanında qəlyanaltı" (1849), "Kənddə bir ay" (1850) və s. psixoloji dram və komediyalarında darıxdırıcı, süst dvoryan həyatını ifşa etmişdir. Hüquqsuz rus kəndlilərinin acınacaqlı vəziyyətindən, eyni zamanda onların mənəvi zənginliyindən bəhs edən, təhkimçilik əleyhinə yönəldilmiş "Ovçunun xatirələri" hekayələr silsiləsi Turgenevə əsil ədəbi şöhrət qazandırmışdı. Hekayələr ilk dəfə ayrıca kitab halında 1852-ci ildə Moskvada çap olunmuşdur.

Yazıçıya dünya şöhrəti qazandıran və rus ədəbiyyatında yeni bir səhifə açan həmin hekayələrdə Turgenev 40-50-ci illərdə rus kəndlərində görüb müşahidə etdiyi həyat həqiqətlərini, təhkimçilik quruluşunun eybəcərliklərini realistcəsinə təsvir etmişdir. Turgenevə qədər heç bir yazıçı rus kəndlisinin milli xüsusiyyətlərini bu qədər dolğun və yeni boyalarla işıqlandırmamış, rus müjrikində bu keyfiyyətləri görə bilməmişdir. Mülkədar təsərrüfatının böhranı, harınlıq, zorakılıq, qudurganlıq, ifrat eyş-ışrət və s. nəticəsində mülkədar əxlaqının və məişətinin çürüməsi burada böyük sənətkarlıqla təsvir və ifşa olunmuşdur. Bundan təşvişə düşən mürtece dairələrin təhriki ilə Turgenev (Qoqolun ölümü münasibəti ilə yazdığı nekroloq bəhanə edilərək) həbsə alınmış və bir ay həbsxanada qaldıqdan sonra nəzarət altında saxlanılmaqla il yarım müddətinə Spasskoye Lutovinovo kəndinə sürgün olunmuşdu. 40-50-ci illərdə yazdığı "Artıq adamın gündəliyi" (1850), "Mumu" (1854), "İki dost" (1854), "Qonaq evi" (1855), "Yakov Pasinkov" (1855), "Yazışma" (1856) və s. povest və heka-

yələrində dvoryan həyat tərzinə xas tüfeylilik, harınlıq, yeknəsəqlik, israfçılıq qabarıq verilmişdir. "Sovremennik" jurnalının (1856) onuncu nömrəsində dərc olunan "Faust" povestində yazıçını həmişə maraqlandıran mövzu – dvoryan ailəsindəki ziddiyyətlər Vera və Pavel arasındakı nakam məhəbbət fonunda təsvir edilmişdir. Əsər L.N.Tolstoy tərəfindən müsbət qiymətləndirilmişdir, lakin A.İ.Gertsen, N.A.Dobrolyubov və N.P.Oqaryov onu əvvəlki əsərləri ("Dvoryan ocağı" və s.) təkrar etdiyi üçün, oradakı qeyri-real, romantik səhnələrin təsvirinə görə, obrazların fəlsəfi-estetik görüşlərinin xoşagəlimsizliyindən tənqid etmişlər. "Asya" povesti 1858-ci ildə "Sovremennik" jurnalının yanvar nömrəsində dərc edilmişdir. Povestdə isə Turgenev bütövtəbiətli müsbət qadın obrazı yaratmışdır. N.A.Nekrasov Turgenevə yazdığı məktubunda göstərmişdir ki, povest necə də gözəldir. Ondan gənc bir qəlbin etri duyulur, o həqiqi poeziyanın ali növüdür.

N.T.Çernişevski povest haqqında xüsusi məqalə ilə ("Ateney", 1858, №18) çıxış etmiş, Asyanı rus ədəbiyyatında ən dolğun qadın obrazı adlandırmış, lakin qeyri-fəal, liberal dvoryan ziyalıları, onları əhatə edən mühiti qəti tənqid etmişdir.

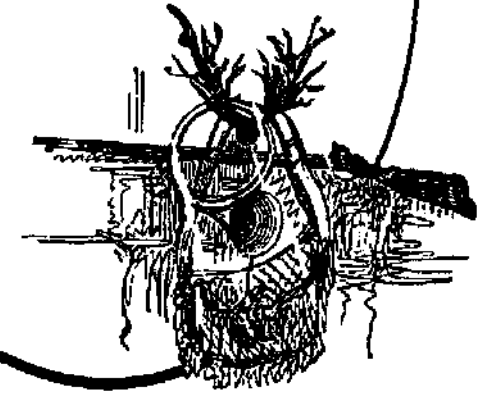
50-70-ci illərdə Turgenev XIX əsr rus cəmiyyətinin təqribən yarıməsrlük bir dövrünün vacib ictimai problemlərini əks etdirən sosial-psixoloji romanlar yazmışdır. "Rudin" (1856) romanında Turgenev müasir müsbət qəhrəman haqqında düşüncələrini ümumiləşdirmişdir. "Dvoryan ocağı" (1859) romanında rus dvoryanlığının əxlaqi və həyat fəlsəfəsi, yeni ailə, Qərb həyatına və mədəniyyətinə münasibət məsələlərinə geniş yer verilmişdir. "Ərəfə" (1860) romanında Turgenev milli azadlıq ideyalarını əks etdirmiş, vətəninin istiqlaliyyəti uğrunda fədakar mübariz, gənc bolqar İnsarovun obrazını yaratmışdır. "Atalar və oğullar" (1862) romanında əsas konflikt raznoçin ziyalılarla mühafizəkar dvoryanlar arasındakı toqquşma üzərində qurulmuş, zadəgan cəmiyyətinin bütün ziddiyyətləri təsvir olunmuşdur. Ədəbi tənqid tərəfindən maraqla qarşılanan roman ciddi mübahisələrə səbəb olmuşdur. Müəllif tənqidçilərin bəzilərilə razılaşmamış, 1869-cu ildə yazdığı "Atalar və oğullar barədə" adlı məqaləsində onlara cavab vermiş, Bazarovu özünün "ən sevimli övladı" adlandırmış, bütün yaradıcılığında həmin eser onu daha çox qane etdiyini söyləmişdir. "Tüstü" (1867) romanında mürtece zadəganlıq, mühafizəkar slavyanpərəstlər ifşa olunsada, inqilabi sıçrayış deyil, tədrici təkamül yolunu tutan qərbçilərin mövqeyi müdafiə edilirdi. Roman ciddi tənqiddə məruz qalmışdır. L.N.Tolstoy, F.M.Dostoyevski, İ.A.Qonçarov, F.İ.Tütçev romanın bu və ya digər çatışmazlıqlarını tənqid etmişlər. Bu haqda Turgenev özü qeyd etmişdir ki, hələ heç vaxt, heç kim məni "Tüstü" romanına görə döydükləri qədər əlbir şəkildə tənqid etməmişlər. Son romanı olan "Yenilik"də (1877) Turgenev xalqçılıq hərəkatına öz münasibətini bildirməyə çalışmışdır. O, xalqçıların mübarizə

taktikası, kəndli inqilabı ideyası ilə razılaşmasa da, onları fədakar, əməlpərvər adamlar kimi rəğbətə təsvir etmişdir. 1870-83-cü illərdə Turgenev "Bahar suları" (1872), "Punin və Baburin" (1874) və s. povestlərini, 70-dən çox mənsur şeir (I hissəsi 1882-ci ildə nəşr olunmuşdur), məqalə və xatirələr yazmışdır.

Turgenevin yaradıcılığı rus, habelə dünya ədəbiyyatının inkişafına təsir göstərmişdir. Əsərləri bir çox dillərə, o cümlədən Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş, səhnələşdirilmiş və ekranlaşdırılmışdır. Hələ inqilabdan əvvəl əsərləri azərbaycanlı oxucularının diqqətini cəlb etmişdir. İlk dəfə iki mənsur şeri 1891-ci ildə "Kəşkül" qəzetində dərc olunmuşdur. Ü.Hacıbəyovun 1910-cu ildə tərcümə etdiyi "Pulsuzluq" pyesi Azərbaycan səhnəsində müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuşdur.

İ.S.Turgenev 3 sentyabr 1883-cü ildə Paris yaxınlığında, Bujival şəhərində vəfat etmiş, Peterburqda dəfn olunmuşdur. Oryol şəhəri və uşaqlıq illərini keçirdiyi Spasskoye Lutovinovo kəndində, həmçinin Bujivalda muzeyləri yaradılmışdır.

Romanlar

DVORYAN OCAĞI

I

Parlaq yaz güneşi batmaq üzrə idi; aydın göy üzərində hərə-kətsiz kimi görünən çəhrayı xırda buludlar mavi göyün ənginlikləri içərisində əriyib gedirdi.

Vilayət şəhəri. O...-nun ucqar küçələrindən birində gözəl bir evin açıq pəncərəsi qabağında biri əlli, o biri artıq qoca olan yetmiş yaşında iki qadın oturmuşdu.

Birincisinin adı Marya Dmitriyevna Kalitina idi. Keçmiş vilayət prokuroru, öz vaxtında işgüzar olan əri, – ötkəm və cəsəretli, acıdil və tərs bir adam idi; on il idi ki, ölmüşdü. Kalitin lazımı tərbiyə alıb, darülfünunda oxumuşdu, lakin yoxsul silkə mənsub bir ailədə doğulduğundan özünə yol açmağın və pul toplamağın zəruri olmasını erkən başa düşmüşdü. Marya Dmitriyevna onu sevrək ərə getmişdi: Kalitin yaraşıqlı, ağıllı və istədiyi zaman, çox lütfkar bir kişi idi. Marya Dmitriyevna (qız фамилиясы Pestova) hələ uşaq ikən atasından yetim qalmış, institutda oxuyarkən, bir neçə il Moskvada olmuş və oradan qayıdıb bibisi və böyük qardaşı ilə bərabər O...-nun əlli verstliyində olan öz nəslinə məxsus Pokrovskoye kəndində yaşamışdı. Qardaşı bir azdan sonra qulluq etmək üçün Peterburqa köçdü və bacısı ilə bibisini gözəndən saldı, nəhayət, qəfil ölüm onun karyerasına son qoydu. Pokrovskoye kəndi Marya Dmitriyevnaya miras qaldı, lakin orada çox yaşamadı: bir neçə günün ərzində onun qəlbini ələ almış Kalitin ərə getdiyinin ikinci ilindəcə Pokrovskoye kəndini daha gəlirli, lakin yaraşıqsız və dirriksiz olan bir malikanə ilə dəyişdi, – Kalitin də bu zaman O... şəhərində ev alıb, daimi yaşamaq üçün arvadı ilə bərabər oraya köçdü. Evin qabağında böyük bir bağ vardı; bağın bir tərəfi şəhərin kənarına – çölə çıxırdı. Kənd sükutunu sevməyən Kalitin deyirdi: – Daha kəndə getməyə ehtiyac yoxdur. Marya Dmitriyevna içindən saxhaşaxla çay axan çəmənli, yaşıl meşəli öz gözəl Pokrovskoye kəndini üreyində həsrətlə xatırlayırdı; lakin heç bir şeydə ərinə söz qaytarmazdı və onun ağına,

biliyinə hörmət edərdi. On beş il davam edən izdivacdan sonra ərī vəfat etdi, ondan bir oğlan və iki qız qaldı, Marya Dmitriyevna öz evinə və şəhər həyatına elə öyrəşmişdi ki, daha O...-dan çıxıb getmək istəmirdi.

Marya Dmitriyevna gəncliyində yaraşlıq, sarışın bir qadın idi; əlli yaşında üzünün cizgiləri bir-birinə qarışmışdısa da, yenə əvvəlki qəşəngliyini itirməmişdi. O, mərhəmətli olmaqdan artıq həssas idi və həddi-kamala çatana qədər hələ də institut adətlərini unutmamışdı; özünü nazlatmışdı, vərdisləri pozulduqda tez acığı tutur, hətta ağlayırdı; lakin arzuları yerinə yetirildikdə və heç kəs ona söz qaytarmadıqda çox nəvazişli və lütfkar olurdu. Evi şəhərdə xoş evlərdən biri sayılırdı. Maddi vəziyyəti çox yaxşı idi, əmlakı miras qaldığından ziyadə ərī tərəfindən əldə edilmişdi. Qızları özü ilə bərabər yaşayırdılar; oğlu Peterburqda dövlət məktəblərinin birində tərbiyə alırdı.

Marya Dmitriyevna ilə birlikdə pəncərə qabağında oturan qarı onun bibisi idi; onunla bir zaman Pokrovskoye kəndində bir neçə tənha il keçirmişdi. Qarının adı Marfa Timofeyevna Pestova idi. O, qərībə xasiyyətli, müstəqil əxlaqlı qadın idi, sözü adamın üzünə şax deyərdi, ən cüzi vəsaitlə elə dolanırdı ki, guya min manata pul demir. Mərhum Kalitini görəndə gözü yox idi, qardaşı qızı ona ərə gedən kimi, öz kəndinə köçüb, tam on il bir mujikin bacasız daxmasında yaşadı, Marya Dmitriyevna ondan qorxurdu. Qocalığında belə qarasaç və itigöz olan alçaqboylu, nazikburunlu Marfa Timofeyevna cəld yeriir, özünü dik tutur, nazik və ahəngdar səsi ilə tez-tez və aydın danışır. Çutqu və ağ köynək geyərdi. O birdən Marya Dmitriyevnaya müraciətlə:

– Qızım, niyə belə ah çəkirsən? – deyər soruşdu:

O:

– Heç! – deyər cavab verdi. – Buludlar nə gözəldir!

– Onlara yazığımı gəlir?

Marya Dmitriyevna cavab vermədi.

Marfa Timofeyevna (o, iri, yun şərf toxuyurdu) corab millərini sürətlə işlədərək:

– Gedeonovski niyə gəlmir? – dedi. – Mağul səninlə birlikdə ah çəkərdi, ya da yalandan-palandan bir şey danışardı.

– Siz həmişə onun barəsində sərt danışsınız. Sergey Petroviç hörmətli adamdır.

Qarı istehza ilə:

– Hörmətli adamdır! – deyər təkrar etdi.

Marya Dmitriyevna:

– O, rəhmətlik ərime çox sadıq idi! İndiyə kimi onu yadına salanda ürəyinin başı ağrıyır

Marfa Timofeyevna deyirə-deyinə:

– Gəl bir ağrımasın! Ərin onu pis vəziyyətdən xilas etmişdi, – dedi və əlindəki milləri daha sürətlə işlətdi.

Yenə sözüne davam etdi:

– Zahirindən fağıra oxşayır. Saçı-saqqalı ağarıbsa da, ağzını açan kimi yalan danışır, ya da özgənin qeybətini qırır. Arsız-arsız adını dövlət müşaviri qoyub! Keşiş oğlu ondan artıq olmaz ki!

– Eyihsiz gözəl olarmı, bibi? Əlbəttə, belə şəkəri var. Sergey Petroviç tərbiyə almayıb, fransızca danışmır; lakin nə deyirsiniz deyir, xoşsifət adamdır.

– Əlbəttə, çünki sənə yaltaqlıq eləyir. Fransızca danışmır, – çox böyük şeymiş! Mənim özüm də Fransız ləhcəsindən yaxşı başım çıxmır. Onun özgə dilləri bilməsi vacib deyil, kaş yalan danışmasın! Adımı çək, qulağını bur, – deyər Marfa Timofeyevna küçəyə baxdı. – Odur hey, xoşsifət adam addımlayır. Uzundraz leyləyə oxşayır!

Marya Dmitriyevna hörüklerini düzəltdi, Marfa Timofeyevna qımışaraq ona baxdı.

– Qızım, deyəsən saçın ağarıb? Palaşkaya acıqlansana! Nə üçün buna fikir vermir?

Marya Dmitriyevna təəssüflə:

– Bibi, sən elə həmişə... – dedi və barmağı ilə kreslonun kənarını tıqqıldatdı.

Qarı ağzında duran lakey başını içəri soxaraq:

– Sergey Petroviç Gedeonovski! – deyər səsləndi.

II

• Təmiz sürtyuklu, qısa şalvarlı, boz meşin əlcəkli və qarası üstəndən, ağı altından taxılmış iki qalstuklu ucaboy bir kişi içəri girdi. Onda alicənab çöhrədən və səliqə ilə daranmış birçəyindən tutmuş, dabansız və cırıltısız uzunboğaz çəkmələrinə qədər hər şey ədəb və mərifət saçır. O əvvəlcə ev sahibəsinə, sonra Marfa Timofeyevnaya salam verdi, əlcəklərini yavaşca çıxartdı, Marya Dmitriyevnaya yaxınlaşdı.

Onun əlini ehtiramla iki dəfə öpüb, tələsmədən kreslodə oturdu. Barmaqlarının ucunu silərək, təbəssümlə dedi:

– Yelizaveta Mixaylovna salamadırımı?

Marya Dmitriyevna:

– Bəli, salamadır, – deyə cavab verdi, – özü də bağdadır.

– Yelena Mixaylovna necə?

– Lenəçka da bağdadır. Təzə nə xəbər var?

Qonaq gözlərini yavaşca qırparaq və dodaqlarını qabardaraq:

– Əlbəttə, var, əlbəttə, var, – dedi. – Hm!.. Təzə xəbər var, özü

də maraqlısı: Fyodor İvaniç Lavretski gəlib.

– Fedya! – deyə Marfa Timofeyevna səsləndi. – Doğru deyirsən, yoxsa özündən quraşdırırsan?

– Xeyr, öz gözümlə görmüşəm.

– Yox, bu hələ sübut deyil.

Gedeonovski Marfa Timofeyevnanın məzəmmətini eşitmirmiş kimi sözüne davam etdi:

– Xeyli qıvrıqlaşmış, küreyi daha da enlənmiş, yanaqları qıpqırmızı olmuşdur.

Marya Dmitriyevna kinayə ilə dedi:

– Qıvrıqlaşmışdır. Görəsən nədən belə kökəlmişdir.

– Bəli, – deyə Gedeonovski dedi. – Başqası onun yerinə xalqın gözüne görünməkdən belə xəcalət çəkərdi.

– Nə üçün? – deyə Marfa Timofeyevna onun sözünü kəsdi. – Bu nə sözdür? Kişi öz vətəninə qayıdıbdır, – hara əmr edərsiz çıxıb getsin? Yaxşı, onun nə təqsiri varmış!

– Cəsarətlə sizə beyan etməliyəm ki, xanım, arvadın özünü pis aparmasına həmişə əri müqəssirdir.

– Bunu, oğlum, özün evli olmadığın üçün söyləyirsən.

Gedeonovski istər-istəməz gülümsədi. Bir az susduqdan sonra soruşdu:

– Bu gözəl şərfin kime qismət olacağı ilə maraqlanmaq olarmı.

Marfa Timofeyevna dərhal onun üzünə baxdı.

– Heç vaxt xəbərçilik, hiyləgərlik etməyən, özündən söz quraşdırmayan adama qismət olacaq, hərgah dünyada belə adam varsa. Fedyanı mən yaxşı tanıyıram; onun təqsiri ondadır ki, arvadını erköyün öyrədib. Bir də sevib evlənmişdir, seçib evlənməkdən isə heç fayda yoxdur, – deyə qarı Marya Dmitriyevnaya çəpəki bir nəzər salıb ayağa qalxdı. – İndi, əzizim, kime, istərsə lap mənim özüme

acığın tutursa-tutsun, mən gedirəm, daha sizə mane olmayacağam, – deyə Marfa Timofeyevna çıxıb getdi.

Marya Dmitriyevna bibisini gözləri ilə təqib edərək dedi:

– O həmişə belədir, həmişə!

Gedeonovski:

– Qocalıbdır. Nə eləyəsən! – dedi. – “Hiyləgərlik etməyən adam” deyir. İndi hiyləgərlik etməyən adam tapılsın? Zəmanəmiz o zəmanə deyil. Hörmətli dostlarımdan biri, özü də rütbəsi aşağı olmayan bir şəxs deyirdi ki, indi guya toyuq da dənə hiyləgərliklə yanaşır, çalışır ki, böyürdən yanaşsın. Siz isə xanım, tamamilə başqasınız, sizdə tam bir mələk əxlaqı var, o, qar kimi olan əlinizi mənə iltifat buyurun.

Marya Dmitriyevna xəfifcə gülümsədi və çəçələ barmağını ayıraraq, topurca əlini Gedeonovskiye uzatdı. Gedeonovski onun əlini öpdü. Marya Dmitriyevna isə kreslonu ona doğru çəkib, azacıq əyilərək, yavaşcadan soruşdu:

– Demək, siz onu görmüşsünüz? Doğrudanmı qıvrıqdır, kefi kökdür?

Gedeonovski pıçıltı ilə:

– Niyə, kefi kökdür, – dedi.

– Arvadının indi harada olduğundan xəbəriniz varmı?

– Son zamanlar Parisdə idi, indi, eşitdiyimə görə, İtaliyaya köçüb-dür.

– Doğrudan da, Fedyanın vəziyyəti çox ağırdır; bilmirəm necə davam gətirir. Belə bədbəxtlik hər kəsin başına gələ bilər; onun rüsvayçılığı isə bütün Avropaya yayılmışdır.

Gedeonovski içini çəkdi.

– Bəli, elədir. Onun arvadı, deyirlər, artistlərlə də, pianistlərlə də, nə bilim, şirlərlə də, hər cür vəhşi heyvanlarla da dostluq qatıb, abır-həyanı tamam itiribdir...

– Təəssüflər olsun! Axı Sergey Petroviç, siz bilirsiniz ki, o mənim bacım nəvəsidir.

– Necə bilmirəm. Sizin ailənizə aid olan şeylərin hamısından xəbərim var. Buna əmin ola bilərsiniz.

– Necə bilirsiniz, bizə gələmi?

– Məncə, gərək gəlsin; amma eşitdiyimə görə, deyəsən, öz kəndlərinə getməyə hazırlaşır.

Marya Dmitriyevna gözlərini qaldırdı.

– Ah, Sergey Petroviç, Sergey Petroviç, bilsəniz, biz qadınlar özümüzü nə qədər ehtiyatlı saxlamalıyıq!

– Qadın qadına düşməndir, Marya Dmitriyevna. Bədbəxtlikdən, xasiyyəti daimi olmayan adamlar da vardır... Yaşda da iş var; bu şəkər insana körpəlikdən verilmir. (Sergey Petroviç cibindən dama-dama göy bir yaylıq çıxarıb, açmağa başladı.) Əlbəttə, belə qadınlar var. (Sergey Petroviç yaylığın ucu ilə əvvəl bir gözünü, sonra o biri gözünü sildi.) Lakin ümumiyyətlə, əslinə baxsan, yəni... Şəhərdə bərk tozanaqdır, – deyə sözünü bitirdi.

On bir yaşlı göygöz bir qız otağa yüyürərək:

– *Maman, maman*¹, – deyə çığırdı. – Vladimir Nikolayeviç atla bizə gəlir.

Marya Dmitriyevna yerindən qalxdı; Sergey Petroviç də ayağa qalxıb, baş əydi. – Marya Dmitriyevna salam, – dedi və ədəbli olsun deyə, kənara çəkilib, uzun və düz burnunu silməyə başladı.

Qız sözünə davam edərək:

– Nə qiyamət atı var! – dedi. – Bu saat darvaza ağzında idi, mənimlə Lizaya dedi ki, artırmanın qabağına gələcək.

At ayağının tappılısı eşidildi, küçədə gözəl küren at belində biçimli bir süvari göründü və açıq pəncərənin qabağında durdu.

III

Süvari ahəngdar və xoş bir səslə:

– Marya Dmitriyevna, xoş gördük! – dedi. – Yeni bazarlığım xoşunuza gəlirmi?

Marya Dmitriyevna pəncərəyə yanaşdı.

– Xoş gördük, Woldemar! Ah, nə gözəl atdır! Kimdən almışsınız?

– Remontyordan... Zalım çox baha satdı.

– Adı nədir?

– Orland.. Sarsaq addır: dəyişmək istəyirəm... *Et bien, et bien, mon garçon*²... Nə nadindir.

¹ Ana, ana (*frans.*)

² Əlbəttə, əlbəttə, oğlum...

At finxırır, ayaqlarını götürüb-qoyur və köpüklü ağzını silkələyirdi.

– Lenoçka, tumarlayın onu, qorxmayın...

Qız əlini pəncərədən uzatdı. Orland isə birdən şahə qalxıb kənara sıçradı. Süvari özünü itirməyib baldırları ilə atı sıxdı, boynuna bir tatarı vurdu və müqavimət göstərməsinə baxmayaraq, yenə onu pəncərənin qabağına çəkdi.

Marya Dmitriyevna:

– *Prenez garde, prenez garde*¹, – deyə təkrar etdi.

Süvari:

– Lenoçka, tumarlayın onu, – dedi, – qoymaram şiltaqlıq etsin.

Qız yenə də əlini uzatdı və Orlandın tez-tez açılıb-yumulan burun pərəklərinə qorxa-qorxa toxundu. At isə aramsızcasına diksinir və yüyəni çeynəyirdi.

Marya Dmitriyevna:

– Afərin! – deyə səsləndi. – İndi düşün, gəlin bizə.

Süvari cəld atı döndərdi, mahmızladı, küçədə azacıq sürərək həyəətə çəkdi. Bir dəqiqədən sonra tatarısını oynada-oynada dəhlizdən qonaq otağına keçdi; eyni zamanda o biri otağın qapısında qədd-qamətli, ucaboy, qarasaç on doqquz yaşlı bir qız göründü; bu, Marya Dmitriyevnanın böyük qızı Liza idi.

IV

İndicə oxucunu tanış etdiyimiz gəncin adı Vladimir Nikolayeviç Panşin idi. Peterburqda Daxili İşlər Nazirliyində xüsusi tapşırıq üzrə məmur idi. O... şəhərinə rəsmi bir tapşırığı yerinə yetirmək üçün gəlmişdi və uzaq qohumu olan general-qubernator Zonnenberqin sərəncamında idi. Panşinin atası məşhur qumarbaz olub, istefa vermiş ştab-rotmistr idi, mehribangözlü sifəti yatıq, dodaqları rəşə ilə səyriyən bu adam bütün ömrünü əsilzadələr arasında keçirmişdi, hər iki paytaxtın ingilis klublarına gedərdi: zirək, bir qədər etibar-sız, lakin xoşsifət və səmimi bir kişi idi. Zirekliyinə baxmayaraq, demək olar ki, həmişə dilənçi halında yaşayırdı, öləndən sonra yegane

¹ Yavaş, yavaş (*frans.*)

oğluna cüzi və bərbad bir miras qoymuşdu. Ancaq oğluna özü bildiyi kimi tərbiyə vermişdi: Vladimir Nikolaiç fransızca əla, ingiliscə yaxşı, almanca pis bilirdi. Belə də olmalıdır: qabiliyyətli adamlara almanca yaxşı danışmaq eyib sayılırdı; lakin çox zaman məzəli hallarda cüm-ləyə alman sözü qatmaq olar, məsələn, Peterburqda yaşayan paris-lilərin ifadəsincə c'est meme tres chie! Vladimir Nikolaiç on beş yaşından başlayaraq, utanmadan hər bir qonaq otağına girməyi, orada xoş bir tərzdə dolaşmağı və öz məqamında çıxıb getməyi bacarırdı. Panşinin atası oğlu üçün bir çox əlaqə düzəltdi: qumar oynayan zaman kartı daraqlarkən, qumar həvəskarı olan böyük bir şəxsə öz "Volodkasi" haqqında bir neçə kəlmə danışmaqdan zövq alırdı. Vladimir Nikolaiç də, öz növbəsində, həqiqi tələbə rütbəsi ilə çıxmış olduğu darülfünunda bir para mötəbər gənclərlə tanış olub, gözəl evlərə ayaq açmışdı. Onu hər yerdə həvəslə qəbul edirdilər; o, yaraşlıq, açıq-saçıq, məzəli, həmişə sağlam və hər şeyə hazır; lazım gələndə – ədəbli, mümkün olanda – kobud idi, yoldaşlıqda misli yox idi, *un carmant garçon*¹. Arzu etdiyi ələmə nail olmuşdu. Panşin tez bir zamanda dünyəvi elmin sirlərini öyrəndi; bu elmin qanunlarına həqiqi ehtiram göstərməyi, yarıstehzal bir qürur gös-tərərək, cəfəngiyatla məşğul olmağı bacarır və mühüm şeylərin hamısını mənasız saymış kimi, bir hal alırdı – gözəl rəqs edir, ingilis modası ilə geyinirdi. Az zaman içərisində Peterburq gəncləri arasında ən iltifatlı və zirək bir oğlan kimi tanınmağa başladı. Panşin, doğrudan da, atası kimi çox zirək, həm də çox qabiliyyətli bir adamdı. O hər şeyə nail ola bilirdi: gözəl oxuyur, sürətlə şəkil çəkir, şeir yazır, səhnədə də çox yaxşı oynayırdı. İyirmi səkkiz yaşında olduğuna bax-mayaraq, artıq kamer-yunker idi, özünə görə yüksək rütbəsi vardı. Panşin özünə, öz ağına, öz fərasətinə möhkəm inanırdı; cəsarətlə, nəşə ilə və tam bir sürətlə irəliləyirdi, həyatı çox rahat keçirdi. O hamının: qocanın da, cavanın da xoşuna gəlməyi adət etmişdi, adam-ları, xüsusən qadınları yaxşı tanıdığını güman edirdi; qadınların boş damarını bilirdi. Bədiiyata yabançı olmayan bir adam kimi özündə coşqunluq, bir qədər həvəs və həyəcan hiss edirdi, bu səbəbə də o, özünə qaydaları pozmağa yol verirdi: əyyaşlıq edir, kübar cəmiy-yətə mənsub olmayan şəxslərlə tanış olur və ümumiyyətlə, özünü

sərbəst, sadələvh aparırdı; qəlbində isə soyuq və hiyləgər idi, ən dəli əyyaşlıq zamanında belə onun ağıllı qonur gözü hər şeyi sezir, hər şeyi güdürdü; bu cəsur, bu sərbəst gənc heç vaxt özünü itirməz, dalğınlığa qapılmazdı. İnsafla demək lazımdır ki, o heç vaxt öz qələbələrini ilə fəxr etməzdi. O... şəhərinə gələr-gəlməz birbaşa Marya Dmitriyevnanın evinə yollanmışdı, burada özünü tez bir zamanda sərbəst hiss etməyə başladı. Marya Dmitriyevnanın ondan ötrü ürəyi uçurdu.

Panşin otaqdakıların hamısına nəzakətlə baş əydi. Marya Dmitriyevna və Lizaveta Mixaylovna ilə əl verdi, əlini yavaşca Gedeonovskinin çiyinə vurdu və dabanı üzərində çevrilərək, Lenoçkanın başını tutdu və alnından öpdü.

Marya Dmitriyevna:

– Belə harın atı minməkdən qorxmursunuzmu? – deyə soruşdu.

– Yox, canım, o çox həlim atdır; mənim qorxum ancaq birce şeydəndir: Sergey Petroviçlə preferans oynamaqdan qorxuram; dünən Belenitsingildə mənə bərk uddu.

Gedeonovski nazik səsle və yaltaqcasına güldü: o, qubernator istəklisi olan gənc Peterburq məmurunun qarşısında yaltaqlıq edirdi. Marya Dmitriyevna ilə etdiyi söhbətlərində tez-tez Panşinin qərribə istedadından danışdı. Nə üçün də tərif eləməsin? – deyə mülahizə edirdi. Bu gənc ali dairələrdə dolaşır, nümunəvi bir surətdə xidmət edir, təkəbbürü isə qətiyyətlə yoxdur. – Panşini Peterburqda işgüzar bir məmur hesab edirdilər: iş onun əlində qaynayırdı, öz əməyinə çox da əhəmiyyət verməyən kübar adamlar kimi iş haqqında zarafatla danışdı, lakin yaxşı "icraçı" idi. Müdirilər bu cür tabelərini sevdilər; özü isə şübhə etmirdi ki, xətri istəsə, gələcəkdə lap nazir də ola bilər.

Gedeonovski:

– Siz deyirsiniz ki, mən sizi udmuşam, – dedi. – Bəs keçən həftə on iki manatı məndən udan kim idi? Həm də...

Panşin nəvazişlə, lakin bir qədər qayğısızlıqla:

– Ay zalım, – deyə sözünü kəsdi və artıq ona diqqət yetirməyərək Lizaya yanaşdı.

– Mən burada Oberonun uvertürasını tapa bilmədim, – deyə sözbəşə başladı. – Belenitsina hələ öyünürdü ki, onda klassik musiqiyə dair hər şey var, – əslində isə onda polka və valsdan başqa heç nə yoxdur; ancaq mən bu xüsusda artıq Moskvaya yazmışam, bir həftədən

¹ Qeşəng oğlandı (*frans.*)

sonra o uvertüra sizin qulluğunuzda olacaqdır. Söz gəlişi, dünən mən bir romans yazmışam; sözləri də özümündür. İstəyirsiniz sizin üçün oxuyum? Necə çıxdığını bilmirəm, Belenitsınanın çox xoşuna gəldi, lakin onun sözləri bir şey deyil, – mən sizin fikrinizi bilmək istədim. Ancaq qoy sonraya qalsın.

– Sonraya niyə? – deyə Marya Dmitriyevna sözə qarışdı. – İndi oxusanız necə olar?

Panşın bir növ xoş və şirin təbəssümlə:

– Baş üstə! – dedi. Bu təbəssüm onda birdən-birə əmələ gəlib yox oldu. Dizi ilə stulu itələdi, piano qarşısında oturdu və bir neçə akkord götürüb kəlmə-kəlmə oxumağa başladı:

Solğun buludlar içrə parlaq ay gəzir,
Çıxıb seyrana,
Öz sehrlı nurunu yayır dənizin
Dalğalarına.

Mənim dəniz könlüm də öz ayı sanmış
Səni, gözəl qız.
Şad, ya qəmgin çağında gəzib dolaşmış
Səninlə yalnız.

Eşqin, lal arzuların qəmi sərbəser
Üzmüş qəlbimi,
Mənə ağırdır, sənə yaddır bu hisslər
Həmin ay kimi.

İkinci bəndi Panşın xüsusi ifadə və qüvvətlə oxudu; gurultulu akkompoment arasından nəğmə dalğaları eşidilirdi. Mənə ağırdır... sözlərindən sonra Panşın yavaşca köksünü ötürdü, gözlərini aşağı dikdi və səsini *morendo*¹ elədi. Romans bitdikdə Liza motivi tərif etdi. Marya Dmitriyevna: – Gözəldir, – dedi. Gedeonovski həтта: – Qiymətdir! – deyə bağırdı. – Şeir də, musiqi də eyni dərəcədə qiymətdir!.. – Lenoçka uşaq məsumluğu ilə müğənniyə baxdı. Xülasə, gənc diletantın əsəri hamının xoşuna gəldi; bu zaman qonaq otağının dəhlizində təzəcə gəlmiş qoca bir kişi durmuşdu, onun üzündəki ifadədən və çiyinlərinin hərəkətindən anlaşılırdı ki, Panşının romansı ona zövq verməmişdir. Qoca bir qədər gözləyib və qalın cib yaylığı

¹ Getdikcə zəifləşən, pəstləşən səsi ifadə edən musiqi termini

ilə çəkməsinin tozunu alıb, birdən gözlərini qıydı, dodaqlarını bir-birinə sıxdı, onsuz da donqar olan belini bükdü və ağır addımlarla qonaq otağına girdi.

– Oho! Xristofor Fyodorıç, xoş gördük! – deyə Panşın hamıdan qabaq səsləndi və stuldan dik qalxdı. – Mən burada olduğunuzu heç bilmədim, – yoxsa romansımı oxumağa heç cəsarət etməzdim. Mən bilirəm ki, siz yüngül musiqi həvəskarı deyilsiniz.

Qoca yaxşı bilmədiyi rus dili ilə:

– Mən dinləməzdim, – dedi və hamıya baş əyib münasibətsiz bir halda otağın ortasında durdu.

Marya Dmitriyevna:

– Müsyö Lemm, Lizaya musiqi dərsi vermək üçünmü gəlmişsiniz? – deyə soruşdu.

– Keyr, Lizaveta Mixaylovnaya yox, Yelena Mixaylovnaya.

– Nə fərqi var, çox gözəl! Lenoçka, cənab Lemmlə yuxarı çıx.

Qoca, qızın ardınca getmək istədikdə, Panşın onu saxladı.

– Xristofor Fyodorıç, dərstdən sonra getməyin, – dedi. – Mən Lizaveta Mixaylovna ilə Bethovenin sonatasını dörd ülle çalacağıq.

Qoca dodaqaltı nə isə mızıldandı. Panşın isə sözləri kobud tələffüz edərək, almanca sözüne davam etdi.

– Lizaveta Mixaylovna sizin ona təqdim etdiyiniz bir dini kantatı mənə göstərdi. Siz zənn etməyin ki, mən ciddi musiqiyə qiymət verə bilmirəm, – əksinə, ciddi musiqi bəzən danıxdırıcı olsa da, çox faydalıdır.

Qoca qulaqlarına qədər qızardı. Lizaya çəpəki bir nəzər salıb, cəld otaqdan çıxdı.

Marya Dmitriyevna Panşından romansı təkrar etməsini xahiş etdi; lakin o, alim almanı dəng eləmək istəmədiyini bildirdi və Lizaya Bethovenin sonatası ilə məşğul olmağı təklif etdi. Marya Dmitriyevna köksünü ötürdü və Gedeonovskiye onunla bağda gəzməyi təklif etdi. – Mən bizim zavallı Fedya haqqında sizinlə yenə danışmaq və məsləhətləşmək istəyirəm, – dedi. Gedeonovski gülümsəyib baş əydi, əlcəkləri səliqə ilə kənarına qoyulmuş şlyapasını iki barmağı ilə götürdü və Marya Dmitriyevna ilə bayıra çıxdı. Panşın və Liza otaqda tək qaldılar; Liza sonatı çıxarıb açdı; hər ikisi dinməzsöyləməz pianonun qarşısında oturdu. – Yuxarıdan Lenoçkanın düzgün çalmayan xırda barmaqlarından zəif qamma səsi gəlirdi.

Xristofor-Teodor-Qotlib Lemm 1786-cı ildə Saksoniya krallığının Xemnits şəhərində yoxsul çalğıcı ailəsində anadan olmuşdu. Atası valtorn, anası arfa çalırdı; özü isə hələ beş yaşında ikən üç müxtəlif alətdə məşq edərmiş. Səkkiz yaşından yetim qalmış, on yaşından isə öz musiqi sənəti ilə çörək pulu qazanmağa başlamışdı. Uzun zaman sərsəri həyat keçirib, hər yerdə – meyxanalarda, yarmarkalarda, kənd toylarında, ballarda çalmış; nəhayət, orkestrə girib, getdikcə artaraq, dirijor mövqeyinə yetişmişdi. Əsərləri pis ifa edirdisə də, musiqini əsaslı surətdə bilirdi. İyirmi səkkiz yaşında ikən Rusiyaya köçür. Onu, musiqidən zəhləsi gedən, lakin orkestri lovğalıqdan saxlayan bir ağa xarıcdən gətirtmişdi. Lemm yeddi il onun yanında kapelmeyster vəzifəsində olub, nəhayət, əliboş bir halda ondan ayrılmışdı: ağa sınıq çıxmışdı, Lemmə veksəl vermək istəmişdisə, sonra bunu da verməkdən boyun qaçırmışdı; xülasə, bir qəpik belə ona pul verməmişdi. Ona öz vətəninə qayıtmağı məsləhət gördülər; lakin o, Rusiyadan, böyük Rusiyadan, artistlərin qızıl mədəmindən dilənçi halında vətəninə qayıtmaq istəmir; qalıb öz bəxtini sınamaq istəyir. Zavallı alman tam iyirmi il bəxtini sınayır: müxtəlif ağaların yanında olur, Moskvada, vilayət şəhərlərində yaşayır, hər şeyə dözüür, dilənçiliyin ləzzətini dadır, özünü oda-közə vurur; lakin keçirdiyi bütün bu fəlakətlər içərisində vətənə qayıtmaq fikri bir ləhzə onu tərk etmir; yalnız bir fikrin ümidi ilə yaşayırdı. Lakin taleyi onu bu sonuncu və ilk səadəti ilə sevindirmədi: 50 yaşında ikən xəstə, vaxtından tez qocalmış bir halda O... şəhərinə gəlir və burada həmişəlik qalıb, artıq zəhləsi gedən Rusiyanı tərk etmək ümidindən qəti surətdə vaz keçir, orada-burada verdiyi musiqi dərsləri ilə miskin bir həyat sürür. Lemmin zahiri xoş deyildi. Qısa boy, bir az qozbel, kürək sümükləri dik, qarnı dalına yapışmış, yekə ayaq bir adamdı; sərt və yaxşı açılmayan barmaqlarının dirnaqları solğun göy rəngində idi; əlləri damarlı və qırmızı idi; üzü qırıxıqdı, batıq yanaqları və aramsızca tərpətdiyi və çeynədiyi sıx dodaqları həmişəki kimi dinməz olduqda, adama müdhiş bir təsir bağışlayırdı; ağarmış saçları ensiz alınına tökülmüşdü; xırda, hərəkətsiz gözləri, təzəcə söndürülmüş od kimi sönük bir halda parıldayırdı; yerisi ağırdı; hər addımında yöndəmsiz bədənini irəli atırdı. Onun bir para hərəkəti kənardan baxdığını hiss edən qəfəsdəki bayquşun özünü yöndəmsizcəsinə qəşəngləş-

dirməsini andırırdı, halbuki bayquş iri, sarı, qorxaq və yuxulu kimi səyriyən gözləri ilə ətrafını güclə görür. Dərin kök salmış amansız dərd zavallı çalğıcıya silinməz bir damğa basmış, onsuz da qəşəng olmayan qamətini əymiş və eybəcər bir şəkllə salmışdı; lakin ilk təəssüratla kifayətlənməyən adamlara bu yarımdağılmış vücut xoş, namuslu, xariqülədə bir şey kimi görünürdü. Bax və Gendelin pərəstişkari, öz sənətinin ustası, canlı təsəvvürə və yalnız alman millətinə müyəssər bir fikrə malik olan Lemmi – kim bilir? – həyat onu başqa yolla aparsaydı, öz vətəninin böyük bəstəkarları sırasına giro bilərdi; lakin o, xoşbəxt ulduz altında doğulmamışdı! Ömründə bir çox şeylər yazmışdısa da, əsərlərindən heç birinin nəşr olunduğunu görməmişdi: lazımı surətdə işə girişməyi, yeri gəldikdə baş əyməyi, vaxtlı-vaxtında əlləşməyi bacarmırdı. Xeyli vaxt bundan irəli onun pərəstişkari və dostlarından biri – həm alman, həm də yoxsul olan bir şəxs öz hesabına onun iki sonatasını nəşr etdirmişdi, lakin bunlar da musiqi mağazalarının anbarlarında qalıb, dünya üzü görməmişdi; bu mətbu sonatalar, gecə vaxtı çaya atılan şey kimi heç bir iz buraxmadan itib getmişdi. Lemm nəhayət, hər şeydən gözünü çəkdi. Bununla belə, yaşı da öz işini görməkdə idi; barmaqları quruyub qaxa döndüyü kimi, bədəni də quruyub taxtaya dönmüşdü və kobudlaşmışdı. Əlillər evindən götürdüyü qoca bir aşpaz qadınla O... şəhərində Kalitinin evinin yaxınlığında balaca bir evdə yaşayırdı (o, ömründə evlənməmişdi). O çox gəzər, dini kitablara bərabər, Şekspir əsərlərinin Şlegel tərəfindən tərcüməsini də oxuyardı. Çoxdan bəri bir şey yazmırdı; lakin on yaxşı şagirdlərindən biri olan Liza görünür ki, onu hərəkətə gətirməyi bacarırdı; Liza üçün Panşinin xatırladığı bir kantata yazmışdı. Kantatanın özləri psalmı məcmuəsindən iqtibas edilmişdi; bir para şeirlərini isə özü yazmışdı. Kantatanı iki xor – xoşbəxtlər və bədbəxtlər xoru ifa edirdi: hər iki xor əsərin sonunda barışb birgə oxuyurdu: “Pərvədigara! Biz günahkar bəndələrimizin təqsirindən keç, hər cür pis fikirləri və dünyəvi ümidləri bizdən uzaqlaşdır.” Baş vərəqdə xeyli səliqə ilə aşağıdakı sözlər yazılmışdı: “Yalnız pak adamlar haqlıdırlar. Dini kantata. Sevimli şagirdim Yelizaveta Kalitinaya müəllimi X.T.Q. Lemm tərəfindən ithaf olunur.” “Yalnız pak adamlar haqlıdırlar” və “Yelizaveta Kalitinaya” sözləri günəş şəfəqi içərisinə alınmışdı. Aşağıda yazılmışdı: “Yalnız sizin üçün, für Sie allein”. – Panşin kantata haqqında danışarkən, Lemmin qızarması və Lizaya çəpəki baxması bu səbəbdəndi: Panşin Lemmin yazdığı kantata haqqında danışması, onun ürəyini çox ağrıtdı.

Panşin sonatanın ilk akkordlarını gurultu ilə və qətiyyətlə götürdü (o, ikinci əli ilə çalır), Liza isə hələ öz partiyasını başlamamışdı. Panşin dayanıb ona baxdı. Lizanın ona zillənmiş gözələrində narazılıq ifadəsi oxunurdu; dodaqları gülümsəmirdi, çöhrəsi ciddi, demək olar ki, qəmgin idi.

Panşin:

– Sizə nə olub? – deyə soruşdu.

– Niyə sözünüzün üstə durmadınız? Mən Xristofor Fyodorinın kantatasını sizə bu şərtlə göstərdim ki, bu xüsusda ona bir söz deməyəsınız.

– Bağışlayın, Lizaveta Mixaylovna, – sözgəlişi dedim.

– Bu hərəkətinizlə həm onu kədərləndirdiniz, həm də məni. İndi o daha mənə etibar etməyəcək.

– Lizaveta Mixaylovna, nə deyirsiniz deyən, mən körpəlikdən almana laqeyd baxa bilmirəm: fikrim-zikrim ona sataşmaqdır.

– Nə danışsınız, Vladimir Nikolayeviç? Bu alman – zavallı, ailəsiz, dərddli bir adamdır – sizin belə adama yazığınız gəlmirmi? Ona sataşmaqı istəyirsiniz?

Panşin kartıxdı.

– Siz haqlısınız, Lizaveta Mixaylovna, – dedi. – Bütün təqsir həmişəki kimi mənim ehtiyatsızlığımdadır. Xeyr, mənə etiraz etməyin; mən özümü yaxşı tanıyıram. Ehtiyatsızlığım mənə çox zərər vurmuşdur. Bunun mərhəmətindən məni xudpəsənd adlandırırlar.

Panşin susdu. O, söhbəti nədən başlayırsa-başlasın, adətən öz bərəsində danışmaqla bitirirdi və bu danışq bir növ xoş, yumşaq, səmimi, sanki biixtiyar çıxırdı.

– Sizin evdə də, – deyə sözünə davam etdi, – ananız, əlbəttə, mənə rəğbət göstərir, – o çox mehriban bir qadındır; siz... hərçənd mənim haqqında nə rəyde olduğunuzu bilmirəm; orası var ki, bibinizin məni görəndə gözü yoxdur. Mən, yəqin, onun da qəlbini, ehtiyatsız, axmaq bir sözlə incitmişəm. Axı o məni sevmir, elədimi?

Liza azacıq tərəddüd edərək:

– Bəli, – dedi, – siz onun xoşuna gəlmirsiniz.

Panşin barmaqlarını sürətlə piano dillərinin üzəri ilə sürüşdürdü; dodaqlarında güclə seziləcək bir təbəssüm əmələ gəldi.

– Siz necə? – dedi. Sizə də mi mən xudpəsənd görünürəm?

Liza:

– Mən hələ sizi az tanıyıram, – deyə etiraz etdi, – lakin sizi xudpəsənd sanmıram; mən, əksinə, sizə minnətdar olmalıyam...

Panşin onun sözünü kəsərək:

– Bilirəm, bilirəm, nə demək istəyirsiniz, – dedi və yenə barmaqlarını piano dilləri üzəri ilə gəzdirdi, – sizə gətirdiyim notlar, kitablar, albomunuzu bəzədiyim xarabə şəkillər və sairə və sairə üçün. Mən bütün bunları etdiyim halda, yenə xudpəsənd ola bilərəm. Zənn edirəm ki, sizin mənimlə canınız sıxılmaz və məni pis adam hesab etməyirsiniz, lakin bununla belə, yenə bilirsiniz ki, mən, necə deyərək, dilimə acı bir söz gələndə atamı, dostumu tanıyıram.

Liza:

– Siz bütün kübar adamlar kimi fikridəğinnə və huşsuzsunuz, – dedi. – Vəssalam!

Panşin bir qədər qaş-qabağını tökdü.

– Bura baxın, gəlin mənim haqqında daha danışmayaq; öz sonatamızı çalmağa başlayaq, – dedi və sonra püpit üzərinə qoyulmuş dəftərin vərəqlərini hamarlayaraq əlavə etdi: – Ancaq sizdən bir xahişim var, haqqında nə düşünürsünüz-düşünün, məni, hətta xudpəsənd də adlandırın – daha ondan keçib! Lakin mənə kübar adam deməyin; bu ada dözə bilmirəm... *Anch'io sono pittore*¹. Mən, pis olsa da, yenə artistəm, pis artist olduğumu bu saat sizə işdə göstərərəm. Başlayaq.

Liza:

– Başlayaq, – deyə təkrar etdi.

Panşin tez-tez səhv etsə də, birinci adagia² çox yaxşı keçdi. Əzbərləmiş olduğu yerləri çox yaxşı çalır, lakin notu çətinliklə araşdırırdı. Sonatanın ikinci allegro³ hissəsi isə heç yerimədi. Panşin iki takt geri qalıb özünü saxlaya bilmədi və gülə-gülə stulunu geri çəkdi.

– Xeyr, – deyə səsləndi, – bu gün mən çala bilmirəm; yaxşı ki, Lemm bizi dinləmədi, yoxsa özündən gedərdi.

Liza ayağa qalxıb, pianonun qapağını örtüdü və Panşinə döndü:

– Bəs nə işlə məşğul olaq? – deyə soruşdu.

¹ Mən də rəssamam.

² Musiqi əsərinin ağır tempdə ifa olunan bir hissəsi

³ Musiqi əsərinin sürətli tempdə ifa olunan bir hissəsi

– Bu məsələdə mən sizi tanıyıram! Bir dəqiqə boş dura bilmirsiniz. Nə eybi var, gəlin, nə qədər qaş qaralmayıb şəkil çəkək. Bəlkə başqa muza – şəkil çəkmə muzası – necə deyərlər, yadımdan çıxdı... Mənə qarşı lütfkar oldu. Albomunuz hanı? Yadımdadır, orada çəkdiyim mənzərə hələ bitməmişdir.

Liza albomu üçün o biri otağa keçdi, Panşin isə tək qaldıqda, cibindən batist yaylığını çıxarıb dırnaqlarını sildi və əllərinə bir çəpəki nəzər saldı. Əlləri çox gözəl və ağ idi: sol əlinin baş barmağında vintvari qızıl üzük vardı. Liza qayıtdı; Panşin pəncərənin qabağında oturub albomu açdı.

– Aha! – deyə o səsləndi. – Siz də mənim mənzərəmin üzündən çəkməyə başlamışsınız – çox gözəl, çox əla! Ancaq burada – karandaşı mənə verin, kölgə bir az zəif çəkilmişdir. Baxın.

Panşin bir-birindən aralı bir neçə ştrix çəkdi. O daima eyni mənzərəni çəkirdi: qabaq planda dağınıq ağaclar, uzaqda qala, üfüqdə isə dilik-dilik dağlar... Liza onun çiyindən, gördüyü işə baxırdı.

Panşin başını gah sağa, gah sola əyərək:

– Şəkildə və ümumiyyətlə, heyatda zirəklik və cəsəret ən birinci şərtidir.

Bu əsnada Lemm otağa girdi və quru bir tərzdə baş əyərək getmək istədi, lakin Panşin albomu və karandaşı kənara atıb, onun yolunu kəsdi.

– Hara gedirsiniz, əziz Xristofor Fyodorıç? Çay içməyə qalmırsınızmı?

Lemm kədərli bir səslə:

– Evə getməliyəm – dedi, – başım ağrıyır.

– Boş şeydir, qalın. Şekspir haqqında mübahisə açarıq.

Qoca:

– Başım ağrıyır, – deyə təkrar etdi.

Panşin nəzakətlə onun belindən tutaraq, xoş bir təbəssümlə:

– Biz sizsiz Bethoven sonatasına girişdiksə, bir şey çıxmadı, – deyə sözüne davam etdi. – Bilirsiniz, mən iki notu bir-birinin ardınca düz gətirə bilmədim.

Lemm Panşinin əllərini belindən rədd edərək:

– Siz yenə öz romansınızı oxusaydıq, daha yaxşı olardı, – dedi və cəld otaqdan çıxdı.

Liza onun ardınca yüyürdü. Artırmadan düşərkən onu yaxaladı. Yaşıl ot üzəri ilə onu darvazaya qədər yoluuzaq edərək almanca:

– Xristofor Fyodorıç, qarşınızda müqəssirəm, – dedi, – mənə bağışlayın.

Lemm cavab vermədi.

– Mən sizin kantatanızı Vladimir Nikolayeviçə göstərdim; ümidvar idim ki, onu qiymətləndirər; doğrudan da, onun çox xoşuna gəldi.

Lemm dayandı. Əvvəlcə rusca:

– Bunun eybi yoxdur, – dedi və sonra öz ana dilində əlavə etdi: – Lakin o bir şey anlaya bilməz; məgər siz bunu görmürsünüzmü? O, diletantdır – vəssalam!

– Siz ona qarşı haqsızsınız, – deyə Liza etiraz etdi. – O hər şeyi anlayır və özü də, demək olar ki, hər bir işi görə bilər.

– Bəli, ancaq ikinci nömrə, yüngül mal, tələsik iş. Bu, xoşuma gəlir, o da xoşuma gəlir, o özü də buna razıdır – çox gözəl. Mən isə acıqlanmıram; bu kantata və mən – hər ikimiz qoca axmağın; mən bir az utanıram, ancaq bunun eybi yoxdur.

Liza yenə:

– Bağışlayın məni, Xristofor Fyodorıç, – dedi.

Lemm yenə rusca:

– Eybi yoxdur, eybi yoxdur, – deyə təkrar etdi, – siz mərhəmətli qızsınız... Baxın, kim isə sizə gəlir. Xudahafiz. Siz çox mərhəmətli qızsınız.

Lemm tələsik addımlarla darvazaya yönəldi, boz paltolu və həsir şlyapalı naməlum bir adam darvazadan içeri girməkdə idi. Lemm nəzakətlə ona baş əydi (O... şəhərində bütün yeni adamlara baş əyərdi; küçədə gedərkən tanış adamları görə kimi üzünü yana çevirərdi – onun qaydası belə idi), yanından ötdü və hasarın arxasında görünməz oldu. Naməlum adam heyrətlə onun ardınca baxdı və Lizaya yanaşdı.

VII

O, şlyapasını çıxarıb dedi:

– Siz məni tanımadınız, amma mən sizi tanıdım, hərçənd sizi sonuncu dəfə gördüyümdən səkkiz il keçir. Siz onda uşaqdınız. Mən Lavretskiyəm. Ananız evdədirmi? Onu görmək olarmı?

– Anam çox məmnun olar, – dedi. – O, sizin gəldiyinizi eşitmişdir.

Lavretski artırmanın pillələri ilə çıx-a-çığa:

– Sizin adınız gərək ki, Yelizavetadır? – dedi.

– Bəli...

– Mən sizi yaxşı xatırlayıram, sizin üzünüz o zaman da belə idi, belə üz yaddan çıxmaz; o zaman mən sizə konfet gətirərdim.

Liza qızarıb – nə qərribə adamdır! – deyə düşündü. Lavretski bir dəqiqəliyə dəhlizdə durdu. Liza, Panşinin səsi və qəhqəhəsi gələn otağa girdi. Panşin bağçadan yenicə qayıtmış Marya Dmitriyevna və Gedeonovskiye şəhərdə cərəyan edən yeni bir xəbər söyləyir və özü öz söhbətinə ucadan gülürdü. Marya Dmitriyevna Lavretskinin adı çəkilən kimi bərk əl-ayağa düşdü, rəngi qaçdı və onun qarşısına çıxdı. Səsinə uzada-uzada və ağlayırmış kimi:

– Xoş gördük, xoş gördük, əziz *cousin!*¹ – deyə çığırdı. – Sizi görməkdə nə qədər şadam!

Lavretski:

– Xoş gördük, xoş gördük, əziz kuzinam! – deyə cavab verdi və onun əlini mehribanlıqla sıxdı. – Kefiniz necədir?

– Oturun, oturun, əziz Fyodor İvanıç. Ah, nə qədər şadam!

İcazə verin, evvelə qızım Lizanı sizə təqdim edirəm.

Lavretski onun sözünü kəsdi.

– Mən artıq özüm Lizaveta Mixaylovnaya təqdim olunmuşam.

– Müsyö Panşin... Sergey Petroviç Gedeonovski... Otursanız! Sizə baxıram, gözlərimə inana bilmirəm. Kefiniz yaxşıdır mı?

– Necə ki, görürsünüz, çiçəklənirəm. Siz özünüz də, kuzina, göz dəyməsin, bu səkkiz ildə arıqlamamışsınız.

Marya Dmitriyevna dalğınliqla:

– Gör nə vaxtdan bəri bir-birimizi görməmişik, – dedi. – İndi haradan gəlirsiniz? Onu harada qoydunuz... yeni demək istəyirəm ki, – cəld sözünü dəyişdi: – Demək istəyirəm ki, bizdə çoxmu qalacaqsınız?

– İndi Berlindən gəlirəm, sabah da, yəqin ki, uzun müddətə kəndə gedəcəyəm.

– Siz, əlbəttə, Lavrikidə yaşayacaqsınız, elə deyilmi?

– Xeyr, Lavrikidə yox; mənim buradan iyirmi verstlik məsafədə balaca bir kəndim bar; ora gedirəm.

¹ Cousin – əmi, dayı, bibi, xala oğluna deyilir.

– Qlafira Petrovnadan sizə qalan kəndəmi?

– Özüdür ki, var.

– Fyodor İvanıç! Sizin ki, Lavrikidə gözəl eviniz var!

Lavretski azacıq qaş-qabağını salladı.

– Bəli... ancaq bu kənddə də mənim fligelim var, mənə isə hələlik bundan artıq bir şey lazım deyil. Bu məndən ötrü indi ön münasib yerdir.

Marya Dmitriyevna yenə özünü o qədər itirdi ki, hətta dikəldi və qollarını açdı. Panşin onun köməyinə çatıb, Lavretski ilə söhbətə girişdi. Marya Dmitriyevna sakitləşdi, kreslonun arxasına söykəndi; lakin hərdən bir söz atırdı, danışarkən öz qonağına elə yazıq-yazıq baxır, elə ah çəkir və elə qüssə ilə başını yırğalayır ki, axırda qonaq davam gətirməyib birdən-birə onun kefsiz olub-olmadığını soruşdu.

Marya Dmitriyevna:

– Allaha şükür, kefim yaxşıdır, – deyə cavab verdi. – Necə məgər?

– Mənə kefsiz kimi görünürsünüz.

Marya Dmitriyevna ləyaqətli və bir az incimiş tövr aldı. “İndi ki belə oldu, deyə düşündü: – Mənim üçün fərqi yoxdur, çox arsız adama oxsayırsan: başqası sənə yerinə dərddən quruyub qaxa dönərdi, sən isə arsız-arsız şişirsən”. Marya Dmitriyevna öz-özlüyündə belə düşüncəyə düşdü, ucadan isə nəzakətlə danışdı.

Lavretski həqiqətdə qəzavü-qədər qurbanına oxşamırdı. Onun qırmızıyanaqlı, enli ağalınlı, bir qədər yekəburunlu, qalın və düzgün dodaqlı xalis rus üzündən çöl sağlamlığı, möhkəm və daimi qüvvət qoxusu gəlirdi. Bədəninin quruluşu gözəl idi, sarışın saçları da gəncələrə məxsus bir şəkildə qıvrılmışdı. Yalnız mavi, qabarıq və bir qədər hərəkətsiz olan gözlərində dalğınlığını, yorğunluğunu oxşayan bir şey duyulurdu, səsi də bir növ yekahəng idi.

Panşin söhbətinə davam edirdi. O bu yaxınlarda fransızca çap olunmuş kitabçalarda oxuduğu qənd bişirmənin faydası haqqında söhbət açıb, sakit bir təmkinlə onun tərkibini izah etməyə girişmişdi, lakin bu kitabçaların özü haqqında bir kəlmə belə danışmırdı.

Qonşu otaqda yarımcıq qapı arasından Marfa Timofeyevnanın səsi gəldi:

– Bu Fedya deyilmi? Fedya! Deyəsən, özüdür ki, var! – Qarı sürətlə otağa girdi. Lavretski stuldan ayağa qalxmamış, Marfa Timofeyevna onu qucaqladı. Bir qədər geri çəkilib: – Bir üz-gözünü

göstər görək, – dedi. – Nə qeşəngsən! Bir qədər qocalsan da sifətdən heç dəyişməmişən, afərin! Əlimdən niyə öpürsən? Qırıxıq üzüməndən iyənmişsənsə üzümü öp. Heç bibinin kefini soruşmursan. Axı sən mənə qabağında anadan olmusan, ay bəzzaz! Eyib eləməz; sən mənə haradan xatırlayacaqsan! Ancaq gəlməkdə ağıllı iş görmüşsən.

– Marya Dmitriyevnaya müraciətlə:

– Qızım, onu bir şeyə qonaq eləmişəm? – deyər əlavə etdi:

Lavretski tələsik:

– Mənə heç bir şey lazım deyil, – dedi.

– Heç olmasa çay iç, oğlum. Pərvərdigara! Kim bilir, hansı ölkədən gəlib, ona bir fincan çay da verən yoxdur. Liza, tez get, çay hazırla. Yadındadır, uşaqlıqda çox qarınqulu idi, indi də, yəqin, yeməyi sevirsən.

Panşin özündən çıxmış qarıya ön tərəfdən yaxınlaşaraq, hörmətlə baş əydi:

– Xoş gördük, Marfa Timofeyevna, – dedi.

Marfa Timofeyevna:

– Məni bağışlayın, oğlum, – dedi. – Sevincimdən sizi görmədim. – Yenə Lavretskiyə müraciətlə sözüne davam etdi: – Anana oxşamağa başlamışsən; ancaq burnun əvvəlki kimi atanın burnuna oxşayır. Yaxşı, de görək bizdə çoxmu qalacaqsan?

– Sabah gedirəm, bibi.

– Hara?

– Öz Vasilyevskoye kəndimə.

– Sabahmı?

– Sabah.

– Yaxşı, qoy sabah olsun. Allah amanında olasan, – özün bilən yaxşıdır. Ancaq salamatlaşmağa gəlməyi unutma ha. – Qarı onun üzünü əllədi. – Səni bir də görəcəyimə inanmırdım; bu o deyil ki, artıq mən ölməyə hazırlaşırım; xeyr, heç olmasa bir on il də yaşayacağam. Biz Pestovların ömrü uzun olur; rəhmətlik baban bizi iki-ömürlü adlandırardı; Allah bilir, sən hələ xaricdə nə qədər girlənəcəkdin. Afərin sənə, afərin, yenə əvvəlki kimi bir əlinlə on pudu qaldırırsanmı? Rəhmətlik atan, bağışla, höcət adam idi, amma sənə isveçrəli tutmaqda ağıllı iş görmüşdü; yadındadır, onunla necə yumruqlaşdı; buna idmanmı deyirlər? Əşi, mənə nə olmuş toyuq kimi qaqqıldayırım; cənab Panşinin söhbətinə də mane oldum.

Hamısından yaxşısı budur oturaq çay içək; gedək eyvana; bizim qaymağımız qiyamətdir – sizin Londondakı, Parisdəki kimi deyil. Gedəyiniz, gedəyiniz, Fedyuşa, sən isə qolunu mənə ver. Oho! Qolun nə yoğundur! Səninlə gedən yıxılmaz.

Gedeonovskiden başqa hamı durub eyvana yollandı, o isə yavaşca çıxıb getdi. Lavretskinin ev sahibəsi, Panşin və Marfa Timofeyevna ilə söhbəti müddətində Gedeonovski özünü bir bucağa çəkib diqqətlə gözlərini qırpır və uşaq marağı ilə dodaqlarını qabardırdı: o indi yeni qonaq haqqında öyrəndiyi xəbəri şəhərə yaymağa tələsirdi.

Həmin gün axşam saat on birdə Kalitinin evində belə bir hadisə oldu. Aşağıda qonaq otağının kənarında Vladimir Nikolaïç fürsət tapıb Liza ilə xudahafizləşir və əlini onun əlindən çəkməyərək deyirdi: “Siz bilirsiniz, mənə buraya cəlb edən kimdir; siz bilirsiniz, nə üçün tez-tez sizə gəlirəm? Daha izaha ehtiyac yoxdur, dediklərim onsuz da aydındır”. Liza cavab vermirdi, gülümsünürdü, gözlərini yerə dikmiş, utanaraq, qaşlarını azacıq qaldırmışdı, lakin əlini onun əlindən ayırmırdı; – yuxarıda isə Marfa Timofeyevnanın otağında, qədim təsvirlər önündə asılmış çıraqla işığında Lavretski dizlərinə dirsəklənmiş, üzü ovcunda olduğu halda, kreslodə oturmuşdu; qarı onun önündə durub, hərdən bir saçlarını səssiz-səmirsiz tumarlayırdı. Ev sahibəsindən ayrıldıqdan sonra Lavretski bir saatdan artıq qarının yanında qaldı, öz köhnə mərhəmətli rəfiqəsinə heç bir şey demirdi, qarı da onu sorğu-suala tutmurdu... Bu barədə danışa bilərdilər, soruşulacaq bir şey yox idi. Qarı onsuz da hər şeyi anlayırdı, qəlbini qatlamış hər bir şeyə acıyırdı.

VIII

Fyodor İvanıç Lavretski (biz hekayəmizin gedişini bir qədər qırmaq üçün oxucudan izin almalıyıq) qədim dvoryan nəslinə mənsub idi. Lavretskilərin ulu babası Prussiyadan Vasili Tyomninin knyazlığına gəlmişdi; burada ona Bejetski əyalətində iki yüz çətvərlik torpaq sahəsi bağışlanmışdı. Onun övladlarından bir çoxu müxtəlif xidmətlərdə olub, bir-birindən uzaq vövodluqlarda knyaz və adlısanlı adam olmaq niyyəti ilə oturub qalırdılar; lakin heç biri sülfi başçısından yüksək rütbəyə qalxmamış və özünə lazımı əmlak əldə

edə bilməmişdi. Bütün Lavretskililərdə ən varlı və görkəmli Fyodor İvanıçın doğma ulu babası Andrey çıxmışdı; bu, qəddar, sərt, ağıllı və hiyləgər bir adamdı. Onun özbaşınalığı, qudurğan əxlaqı, azgın səxavəti və sönmez tamahı haqqında dövrən edən sayıe indiyə kimi dillərdə deyilir. O çox kök, ucaboy, qarabuğdayı və kosa bir adam idi, dili pəltək və sir-sifətindən yuxuluya oxşayırdı; lakin yavaş danışanda ətrafdakıların canına daha da lərzə salırdı. Arvadını özünə bab almışdı. O, dombalangöz, qırğıburun, dəyirmi sarı çöhrəli olub, qaraçı nəsindən idi; tündməcaz və intiqamçı idi, heç bir şeydə ərinə güzəştə getməzdi, əri onu ölmək dərəcəsinə getirmişdi, həmişə əri ilə çeynəşdiyinə baxmayaraq, yenə ondan əvvəl öldü. Andreyin oğlu, Fyodorun babası öz atasına oxşamırdı; bu adi çol ağası, xeyli hoppa, qışqırıqçı, ölüvay, kobud, lakin kinsiz, əliaçıq və köpəklə ova gedən bir adam idi. Otuz yaşlarında ikən atasından miras almışdı; miras lazımı qaydada olan iki min candan ibarət idi; lakin çox çəkmədən Pyotr mirası əlindən çıxartdı, malikanəsini hissə-hissə satmağa başladı, həyət əhlini bədəməl elədi. Tanış və yad olan xırda adamlar hər bir tərəfdən tarakan kimi onun geniş, isti və səliqəsiz otaqlarına axışib gəlirdilər; bu guruh doyunca yeyir, sərxoş olunca içir, əlinə keçən şeyləri oğurlayır və həlim ev yiyəsini bolluca tərifiyərdi; ev yiyəsi də kefi saz olmayanda öz qonaqlarını havayı yeyən və dələduz adlandırır, ancaq onlar olmayanda darıxırdı, Pyotr Andreyiçin arvadı mülayim bir adamdı; Pyotr Andreyiç onu, atasının intixabı və əmrini üzrə qonşu ailədən almışdı; adı Anna Pavlovna idi. O heç şeyə qarışmır, qonaqları xoş sifətlə qəbul edir və özü də həvəslə qonaq gedirdi, hərçənd öz dediyinə görə, ənlük-kirşan onun üçün cəhənnəm əzabı idi. Başına keçə bir papaq qoyar, – deyə qocalığında danışardı, – saçlarının hamısını yuxarıya darıyar, piy sürtər, un səpər, dəmir sancaq sancılar, – belə ki, sonradan yumaqla getməz; qonaqlıqda isə ənlük-kirşansız yaramaz – inciyeələr – bu tam bir işgəncədir! – O, at çapmağı sevir, səhərdən axşama kimi kart oynamaqdan doymur və həmişə, əri oyun stoluna yanaşdıqda, udmuş olduğu qəpik-quruşu əli ilə örtərdi; halbuki bütün cəhizini, bütün pullarını onun ixtiyarına vermişdi. Pyotr Andreiçdən iki uşağı olmuşdu: oğlan uşağı İvan (Fyodorun atası), qız uşağı isə Qlafira idi. İvan öz evində yox, varlı qoca xalası knyaz qızı Kubenskayanın yanında tərbiyə alırdı; o İvanı özünə varis götürmüşdü (bunsuz atası onu əldən buraxmazdı); onu kukla kimi geyin-

dirir, ona hər cür müəllim tuturdu, tərbiyə vermək üçün ona bir fransız müəbbisi tutmuşdu; bu, keçmiş rahib, Jan-Jak Russonun şagirdi, *mister Caurtin de Vaucelles*¹ adlı zirək və kələkbaz bir adamdı, knyaz qızı Kubenskayanın ifadəsincə bu, mühacirətin *fine fleur*²ü idi. Knyaz qızı Kubenskayanın aqibəti onunla bitdi ki, az qala lap 70 yaşında ikən “Fin-flöre” ərə getdi; bütün əmlakını onun adına saldı və çox çəkmədən ənlük-kirşan vurmuş *à la Pichelieu*³ enberi ilə ətirələnmiş, ərəb balaları ilə, nazikayaqlı itlər və qışqırıqçı tutuquşuları ilə əhatə olunmuş bir halda, XV Lüdovik zamanının əyri ipək divanında, əlində Petitonun qayırdığı minalı tənəkə qutusu olaraq öldü: tülkü təbiətli cənab Kurten onun pullarını götürüb Parisə əkildi. Bu gözənilməz zərbə (biz burada knyaz qızının ölməsindən deyil, ərə getməsindən danışırıq) İvanın başında çatladı. İyirmi yaşına girmişdi; xalası evində qalmaq istəmədi; burada o, gözənilmədən varlı vərəsədən özgə xərci ilə dolanan adama çevrilmişdi; içərisində böyümüş olduğu Peterburq cəmiyyəti üzünə qapandı; aşağı rütbələrə başlayan ağır və gizli qulluğa nifət edirdi (bütün bu əhvalat imperator Aleksandr padşahlığının lap əvvəlinə aid idi); ona görə də atasının yanına – kəndə qayıtmalı oldu. Doğma yurdu ona səliqəsiz, iyrenc, yoxsul göründü: çöl yaşayışının tənhalığı və miskinliyi onu hər addımda təhqir edirdi; canı bərk sıxılırdı; evdə də, anasından başqa, heç kəs ona mehribanlıqla baxmırdı. Onun paytaxt adətləri, frakı, kraxmallı yaxalığı, kitabları, fleytası, səliqəsi atasının xoşuna gəlmirdi, bu qiyafədə atasına iyrenc bir vücut kimi görünürdü; atası oğlundan tez-tez şikayət edir və donqundanırdı. – “Buranın heç bir şeyi onun istədiyini kimi deyil, – deyirdi: xörək yeyəndə şiltaq edir, yemir, insan qoxusuna, havanın pozuqluğuna dözə bilmir, kefli adamların görünüşü əhvalını pozur, yanında dalaşmağa da cəsəret eləmə, bədəni zəifdir deyə qulluq eləmək də istəmir; bu qədər də naz-qəmzə olar! Bütün bunların səbəbi odur ki, Volteri heç cür başından çıxara bilmir”. Qocanın Volterdən, bir də “məvhumatçı” Diderotdan zəhləsi gedirdi; hərçənd onların əsərlərindən bircə sətir belə oxumamışdı: oxumaqla onun heç arası yox idi. Pyotr Andreiç səhv etməmişdi: doğrudan da Diderotla Volter oğlunun başından çıxmırdı, təkə bunlar deyil, hətta

¹ Cənab Kurten de Vosel

² Əla çiçək

³ Rişel dövrünün

Russo, Reynal, Helvesti kimi yazıçı və müəlliflər də oğlunun beynini işğal etmişdi. İvan Petroviçin keçmiş tərbiyəçisi istefa vermiş və ensiklopedist, XVIII əsrin bütün həkimanə sözlərini ona öyrətməklə kifayətlənmişdi, o da bu sözlərə qerq olmuş bir halda gəzirdi; bu sözlər qanına qarışmadan, qəlbinə nüfuz etmədən, möhkəm əqidəyə çevrilmədən onun qəlbində yaşayırdı... 50 il bundan əvvəl bir gəncdən əqidə tələb etmək mümkün idi? Halbuki biz hələ indi də bu əqidələrin nə olduğunu bilmirik. İvan Petroviç atasının evinə gələn adamları da sıxışdırırdı; onları gören gözləri yox idi, qonaqlar ondan qorxurdular, – özündən on iki yaş böyük olan Qlafira ilə heç yola getmirdi. Qlafira qərribə vücut idi: qozbel, ariq, geniş açılmış gözləri ciddi, sıxılmış dodaqları nazik idi; üzündən, səsindən, kobud və cəld hərəkətindən öz nənəsini – Andreyin qaraçı qızı olan arvadını xatırladırdı. İnadçı və rəyasətpərəst olduğundan ərə getmək sözünü eşitmək belə istəmirdi. İvan Petroviçin qayıması onun könlüncə olmadı; nə qədər ki, knyaz qızı Kubenskaya İvan Petroviçi öz yanında saxlayırdı, o, ata mülkünün heç olmasa yarısını alacağına ümid edirdi: Qlafira xəsislikdə də öz nənəsinə çəkmişdi. Bundan başqa, Qlafira qardaşına qibtə edirdi: qardaşı elmi idi; fransızca gözəl, lap Paris tələffüzü ilə danışırdı. Qlafira isə “bonjur” və ya “koman vu porte vu?” sözlərini güclə deyə bilirdi. Əlbəttə, ata-anası fransızca qətiyyətlə bilmirdi, – lakin bu da ona təsəlli vermirdi. İvan Petroviç qüssə və kədərdən bilmirdi nə etsin? Bir ilə qədər canını dişinə tutub kənddə qaldı. Bu bir il ona tam on il kimi göründü. Ancaq anası ilə dərdləşə bilirdi, saatlarla onun alçaq otaqlarında oturub xoşdil qadının qərəzsiz söhbətlərini dinləyir və bolluca mürəbbə yeyirdi. Anna Pavlovnanın ev qulluqçuları arasında Malanya adlı qəşəng bir qız vardı; bu, parlaq və məsum gözlü, düzgün çöhrəli, ağıllı və ədəbli bir qız idi. Malanya ilk görünüşündən İvan Petroviçin xoşuna gəldi. O qıza vuruldu: Malanyanın qorxaq yerisi, utancaq cavabları, mülayim səsi, xəfif təbəssümü onun xoşuna gəlmişdi: qız ona get-gədə daha sevimli görünürdü. O da yalnız rus qızlarının sevə bildikləri kimi, bütün qəlbi ilə onu sevdi və çox çəkmədən təslim oldu. Mülkədar kənd evində heç bir sirri uzun müddət gizli saxlamaq olmaz; bir azdan sonra gənc ağanın Malanya ilə əlaqədə olduğunu hamı bildi; bu xəbər, nəhayət, Pyotr Andreiçin də qulağına çatdı. Başqa vaxt olsaydı, o belə az əhəmiyyətli bir işə heç diqqət yetirməzdi, lakin oğlunun əlindən çoxdan

bəri acıqlı olduğuna görə, Peterburq müdirini və frantını utandırmaq üçün əlinə fürsət düşdüynə sevindi. Səs-küy qopdu. Malanyanı anbara salıb qapısını bağladılar. İvan Petroviçi atasının yanına gətirdilər. Anna Pavlovna da bu çığırtı-bağırtıya gəlib çıxdı. O, ərini sakitləşdirməyə çalışdı, lakin Pyotr Andreiç qətiyyətlə qulaq asmaq istəmirdi, qırğı kimi oğlunun üstünə şığıdı, onu əxlaqsızlıqda və riyakarlıqda töhmətləndirdi: yeri gəlmişkən knyaz qızı Kubenskaya bəslədiyi nifrəti də onun üzünə çırpıb, cürbəcür söyüşlər yağdırdı. İvan Petroviç əvvəlcə özünü saxlayıb susurdu, lakin atasının ona biabırçı cəza vermək niyyətində olduğunu duyduqda, səbir eləmədi. “Mövhumatçı Diderot yenə də səhnəyə çıxıb, görün mən onu necə işə salacaq və hamınızı heyrləndirəcəyəm” – deyə düşündü. İvan Petroviç bütün əzasında daxili titrəmə hiss etsə də dərhal sakit, səlis bir səsle atasına bildirdi ki, əbəs yerə onu əxlaqsızlıqda danlayır: öz təqdirinə bəraət qazandırmaq niyyətində deyildirsə də, özünü hər cür mövhumatın fəvqündə hiss etdiyindən, bu səhvi çox həvəslə düzəltməyə, yəni Malanya ilə evlənməyə hazırdır. Bu sözləri deməklə İvan Petroviç şübhəsiz öz məqsədinə çatmış oldu: o, Pyotr Andreiçi o qədər heyrləndirdi ki, o gözlərini bərəldib bir an lal kimi donub qaldı; lakin dərhal özünə gəldi, əynində dələ dərisindən yarımkürk, yalın ayağında başmaq, yumruqlarını düynləyib İvan Petroviçin üstünə cumdu; İvan Petroviç elə bil qəsdən, o gün saçını *à la Titus*¹ daramış, yeni ingilis frakı, qotazlı çəkmə və maral dərisindən dar şalvar geymişdi. Anna Pavlovna boğuq səsle bağırib əlləri ilə üzünü örtüdü, oğlu isə evin içi ilə qaçaraq heyətə sıçradı, bostana, bağa atıldı, bağdan da yola çıxıb, dala baxmadan qaçmağa başladı; nəhayət, atasının ayaq tappıltısı və gur səsi kəsildikdə, dayandı... – Dur, haramzadə, dur! Lənətə gələsən! – deyə çığırdı. İvan Petroviç təkhəyetli qonşunun heyətinə girib gizləndi, Pyotr Andreiç isə yorğun-argın, qan-tər içində evə qayıtdı və nəfəsi tutula-tutula oğlunu xeyir-duadan və mirasdan məhrum etdiyini bildirdi; onun sarsaq kitablarının hamısını yandıрмаğı, qulluqçu Malanyanı isə tezliklə uzaq bir kəndə göndərməyi əmr etdi. Xeyirxah adamlar İvan Petroviçi tapıb, əhvalatı ona söylədilər. Rüsvey edilmiş və qəzəblənmiş İvan Petroviç atasından intiqam almağı özünə borc bildi və

¹ Tita kimi (Roma imperatoru)

haman gecə Malanyanı apararı kəndli arabasını güdüb, qızı apararıların əlindən güclə aldı, tez onunla yaxın şəhərə gedib nikahını oxutdurdu. Pulla onu qonşusu təchiz etdi; o, həmişə kefli, istefaya çıxmış bir dənizçi olub, özü dediyi kimi, hər cür necib hadisələrə kömək göstərməyə həvəskar olan bir adamdı. Ertəsi gün Pyotr Andreiçə acı və mənalı bir kağız yazdı, özü isə bacısı ilə birgə yaşayan əmisi nəvəsi Dmitri Pestovun olduğu kəndə getdi. Pestovun bacısı Marfa Timofeyevna isə artıq oxucuya məlumdur. İvan Petroviç əhvalatı ona danışdı, Peterburqa qulluq axtarmağa getmək fikrinde olduğunu bildirdi və onlardan, heç olmasa müvəqqəti də olsa arvadına yer vermələrini xahiş etdi. Arvad sözünü dedikdə hıçqırıqla ağladı, özünün paytaxt təhsili və fəlsəfəsinə baxmayaraq, məzlum bir adam kimi, qohumlarının ayağına yıxıldı, hətta alını döşəməyə də vurdu. Şəfqətli və mərhəmətli Pestovlar onun xahişinə həvəslə razılıq verdilər; İvan Petroviç üç həftə onların yanında qalıb, gizləncə atasından cavab gözlədi: lakin cavab gəlmədi, – gələ də bilməzdi. Pyotr Andreiç oğlunun evləndiyini eşidib yorğan-döşəyə düşdü və yanında İvan Petroviçin adını çəkməyi qadağan etdi; anası isə əridən gizli olaraq, keşidən borc alıb oğluna 500 manat, Malanyaya da bir ikona göndərirdi; məktub yazmaqdan qorxdu, lakin gündə altmış verst getməyi bacaran cılız bir kəndli vasitəsilə İvan Petroviçə sifariş göndərdi ki, çox da kədərlənməsin, Allah qoysa, hər şey düzələr və atası öz qəzəbini mərhəmətə çevirər; onun özü də başqa gəlini olmasını arzu edərdi, lakin görünür Allah belə məsləhət görübmiş; Malanya Sergeyevnaya analıq xeyir-duasını göndərir. Cılız kəndli bir manat mızd alıb təzə xanımla görüşməyə icazə istədi; o təzə xanımın xaç atası idi, xanımın əlini öpüb öz işinin ardınca getdi.

İvan Petroviç arxayınlıqla Peterburqa yola düşdü. Onu məchul bir gələcək gözləyirdi; bəlkə də yoxsulluq hədələyirdi, bununla belə nifrət bəslədiyi kənd həyatından ayrıldı, başlıca olaraq, öz ustalarının tərəfini vermədi, doğrudan da Russonu, Dideronu və *la Déclaration des droits de l'homme*¹ “işə saldı” və onlara həqiqətən bəraət qazandırdı. Borcun yerinə yetirilməsi hissi qabiliyyət, iftixar hissi onun qəlbini qaplamışdı; arvadından ayrılması da onu bir o qədər qorxutmurdu;

¹ İnsan və vətəndaşın hüquq deklarasiyası – Böyük Fransa inqilabının (1789–1794) başlıca qanunverici aktlarından biridir.

əksinə, onunla daimi yaşamaq zərurəti daha da zəhləsini tökmüş olardı. Bu iş artıq görülmüşdü, indi də başqa işlərə girişmək lazımdı. Peterburqda gözlədiyinin əksinə olaraq, işi avanda düşdü: müsyö Kurtenini atdığı, lakin hələ ölməmiş knyaz qızı Kubenskaya bacısı oğlunun qarşısında öz təqsirini bir qədər azaltmaq üçün, onu bütün dost-aşnasına təriflədi, ona 5000 manat pul (bu az qala onun axırıncı pulu idi) və monoqramlı Lepikov saati bağışladı. Üç ay belə keçməmiş Londonda rus səfərəti yanında özünə iş düzəltdi və yaxında yola düşən ingilis gəmisinə (o zaman hələ paroxod ixtira olunmamışdı), minib, yola düşdü. Bir neçə ay keçəndən sonra Pestovdan məktub aldı. Mərhəmətli mülkədar bu məktubunda İvan Petroviçi oğlu olması münasibəti ilə təbrik edirdi; uşaq 1807-ci il avqust ayının 20-də Pokrovskoye kəndində anadan olmuş və müqəddəs həvari Fyodor Stratilatın şərəfinə olaraq, ona Fyodor adı verilmişdi. Malanya Sergeyevna çox zəif olduğundan bu məktuba yalnız bir neçə sətir söz yazmışdı; lakin bu bir neçə sətir də İvan Petroviçi heyətləndirmişdi: o, Marfa Timofeyevnanın, arvadına savad öyrətdiyini bilmirdi. Lakin İvan Petroviç çox da atalıq hissini həyəcanına qapılmadı; Frin və ya Lais¹ adı ilə məşhur olan o zamanlı xanımlardan birinə bənd olmuşdu (o zamanlar hələ klassik adların böyük hörməti vardı); Tilzit sülhü təzəcə bağlanmışdı, hər kəs kefə dalmağa tələsir, hər kəs özünü şiddətli bir tufana düşmüş kimi hiss edirdi; oynaq bir gözəlin qara gözləri onu da məftun etmişdi. Pulu çox az idi, lakin qumarda əli gətirir, adlı-sanlı adamlarla tanış olur, hər cür əyləncələrdə iştirak edir, xülasə, tam sürətlə irəliləyirdi.

IX

Qoca Lavretski uzun zaman oğlunun təqsirindən keçə bilmədi; əhvalatdan yarım il keçdikdən sonra İvan Petroviç atasının ayaqlarına yıxılıb günahının bağışlanmasını xahiş etsəydi, atası bəlkə övvəlcə onu yaxşıca danlardı və qorxsun deyə, ağacını yerə çırpıb təqsirindən keçərdi; lakin İvan Petroviç xaricdə yaşadığı üçün, belə şeyləri heç yadına da salmırdı. – Pyotr Andreiçin arvadı hər dəfə onu oğlunun təqsirindən keçməyə mail etdikdə, “Sus! Çox danışma! O küçük

¹ Yunan gözəllərinin adı.

Allaha şükür etməlidir ki, mən onu qarğımamışam; rəhmətlik atam o yaramazı lap öz əli ilə öldürərdi, yaxşı da eləyərdi". Anna Pavlovna belə qorxulu sözləri eşitdikdə yalnız xəlvətçə xaç çəkərdi. İvan Petroviçin arvadına gəldikdə isə Pyotr Andreiç əvvəllər onun adını eşitməkdən belə zəhləsi gedərdi, hətta Pestovun gəlini haqqında xatırladığı məktubuna cavab göndərmişdi ki, guya onun heç bir gəlini yoxdur, qanunla isə qaçan qulluqçu qızları saxlamaq qadağandır, bu xüsusda onu xəbərdar etməyi özünə borc bilir; lakin sonradan nəvəsi olduğunu eşidib yumşaldı, zahının səhətini yaxından öyrənməyi tapşırırdı və ona guya özgə adamın adından bir qədər də pul göndərirdi. Fedyanın hələ bir yaşı tamam olmamış Anna Pavlovna bərk xəstələnib, ölüm halına gəldi. Ölümündən bir neçə gün qabaq, artıq yatağından qalxa bilmədikdə, sönməkdə olan yaşarmış qorxaq gözləri ilə, keşişin hüzurunda, gəlini ilə görüşmək və halallaşmaq, nəvəsinə xeyir-dua vermək arzusunda olduğunu ərinə bildirdi. Kədərənmiş qoca onu sakitləşdirərək, dərhal öz kəretini gəlini üçün göndərdi və ilk dəfə onu Malanya Sergeyevna deyə adlandırdı. Malanya Sergeyevna oğlu və Marfa Timofeyevna ilə bərabər gəldi. Marfa Timofeyevna, Malanyanın qəlbinə toxunarlardı deyə, heç bir vəchlə onu tək buraxmaq istəmirdi. Malanya Sergeyevna qorxudan özünü itirmiş bir halda, Pyotr Andreiçin kabinetinə girdi. Fedyanı, dayəsi onun ardınca gətirirdi. Pyotr Andreiç dimmədən ona baxdı; Malanya Sergeyevna Pyotr Andreiçin əlini tutdu; titrək dodaqları onun əlini güclə öpə bildi.

Pyotr Andreiç, nəhayət:

– Xoş gördük, saxta dvoryanka, – dedi, – gedək xanımın yanına.

Sonra ayağa qalxıb Fedyanın üzərinə əyildi; uşaq gülümsəyib, öz ağ əllərini ona uzatdı. Qocanın ürəyinə od düşdü.

– Ay, tifi! – dedi, – atanın yerinə məni yandırдың; səni atmaram, quzum.

Malanya Sergeyevna Anna Petrovnanın yataq otağına girəngirməz qapının ağzında diz çökdü. Anna Pavlovna onu yatağına çəkib qucaqladı, oğluna xeyir-dua oxudu; sonra amansız xəstəlikdən bir dəri, bir sümüyə dönmüş üzünü ərinə çevirib danışmaq istədi.

Pyotr Andreiç:

– Bilirəm, bilirəm nə istəyirsən, – dedi, – fikir eləmə: o bizdə qalacaqdır, onun xatirinə Vankanın da təqsirindən keçərəm...

Anna Pavlovna çətinliklə ərinin əlini tutub öpdü. Haman günün axşamı vəfat etdi.

Pyotr Andreiç sözünün üstündə durdu. Oğluna xəbər göndərdi ki, anasının ölüm dəqiqəsi və tifi Fyodorun xatiri üçün atalıq mərhəmətini ona qaytarır və Malanya Sergeyevnanı öz evində saxlayır. Malanya Sergeyevnaya üst mərtəbədə iki otaq verdilər; Pyotr Andreiç gəlinini öz hörmətli qonaqlarına, çəpgöz briqadir Skuryoxinə və onun arvadına təqdim etdi; qulluq etmək üçün ona iki kənz və bir nökrə bağışladı; Marfa Timofeyevna Malanyadan ayrıldı; onun Qlafiradan zəhləsi gedirdi, gündə iki-üç dəfə onunla savaşırdı.

İlk günlər zavallı qadın üçün ağır və narahət keçdi. Lakin sonradan birtəhər dözüb, öz qayınatasına öyrəşdi. O da öz gəlininə alışdı, hətta onu sevdi də, ancaq, demək olar ki, heç vaxt onunla danışmırdı, ona göstərdiyi nəvəzişlərdə belə bir növ qeyri-ixtiyari ikrah duyulurdu. Malanya Sergeyevna hamıdan çox öz baldızından çəkinirdi. Qlafira hələ anası sağ ikən yavaş-yavaş bütün evin ixtiyarını öz əlinə almışdı; atasından başlayaraq hamı ona itaət edirdi, onun izni olmadan heç kəsə bir parça qənd belə verilməzdi; o başqa ev sahibəsi ilə, – özü də necə ev sahibəsi ilə! – hökmranlığını bölüşməkdənsə, ölməyə belə razı olardı. Qardaşının evlənməsinə o, Pyotr Andreiçdən daha artıq acıqlanmışdı; saxta dvoryankaya əziyyət verməyə başladı, Malanya Sergeyevna ilk gündən onun əsiri oldu. Hüquqsuz, daim incidilən və qorxudulan, bədəncə zəif olan bir qadın, azğın və təkəbürlü Qlafira ilə necə mübarizə edə bilərdi? Qlafira hər gün ona qabaqkı vəziyyətini xatırladı və acı sözlərlə qəlbini sındırırdı. Malanya Sergeyevna bu xatırlamalarla və danlaqlarla, nə qədər acı olsa da, dözərdi... lakin Fedyanı onun əlindən almışdılar: onun belini sındıran da elə bu idi. Uşağa tərbiyə verməyi bacarmır deyə, onu, demək olar ki, heç oğlunun yanına buraxmırdılar; Qlafira özü bu işə girişirdi; uşaq bütünlüklə onun ixtiyarına keçdi. Malanya Sergeyevna dərddən İvan Petroviçə yazdığı məktublarında yalvarıb, tezliklə gəlməsini xahiş edirdi; Pyotr Andreiç özü də oğlunu görmək istəyirdi; İvan Petroviç isə başdansovma cavablarla yaxasını qurtarır, arvadına göstərilən mehmanəvazlıq üçün, özünə yollanan pul üçün atasına təşəkkürlər göndərir və tezliklə gələcəyini vəd edirdi, – lakin gəlib çıxmırdı. On ikinci il¹, nəhayət, onu xaricdən çəkib gətirdi.

¹ Burada Rusiya ilə Fransanın 1812-ci ildəki müharibəsi nəzərdə tutulur.

Altıllik ayrılıqdan sonra ata-oğul qucaqlaşb-öpüşdü və qabaqkı dalaşmanı bir kəlmə ilə də dilə gətirmədilər; vaxt o vaxt deyildi; bütün Rusiya, bir nəfər kimi, düşmənin əleyhinə qalxmışdı; odur ki, hər ikisi damarlarında rus qanı axdığını hiss etdi. Pyotr Andreiç öz hesabına tam bir alay əsgərə paltar verdi. Lakin müharibə bitdi, təhlükə ötüb getdi; İvan Petroviç yenə darıxmağa başladı, uzaq ölkə, qaynayıb-qarıxdığı və özünü evindəki kimi hiss etdiyi aləm yenə onu cəlb etdi. Malanya Sergeyevna onu saxlaya bilmədi; o, İvan Petroviç üçün əhəmiyyətsiz bir vücut idi. Hətta arzu etdiyi şeyə belə nail olmadı: ərinin fikrincə də, Fedyanın tərbiyəsini Qlafiraya tapşırmaq daha əlverişli idi. Zavallı qadın bu zərbəyə, ikinci ayrılığa dözo bilmədi; şikayət etmədən bir neçə günün içində dərddən yorğan-döşəyə düşdü. Bütün həyatı boyu heç nəyə müqavimət göstərə bilməyən bu qadın, xəstəliklə də mübarizə etmirdi. Xəstəliyin gücündən artıq dili tutulmuşdu, ölüm kölgəsi çöhrəsini qaplayırdı, lakin sifətində əvvəlki kimi səbirlə bir narazılıq və daimi bir həlimlik oxunurdu; yenə həmin sağır itaətlə Qlafiraya baxdı, Anna Pavlovna ölüm ayağında Pyotr Andreiçin əlini öpən kimi, o da Qlafiranın əlini öpərək, öz yeganə oğlunu ona tapşırırdı. Beləliklə, Allah bilir, öz doğma torpağından nə üçün çıxarılan, elə o dəqiqə rüşəsindən qoparılmış ağac kimi günə atılan, sakit və həlim bir vücut öz həyatına xitam verdi; bu vücut söndü, izziz itib getdi və bundan kimse kədərilmədi. Malanya Sergeyevnaya yalnız qulluqçu qızların və Pyotr Andreiçin yazığı gəldi. Qocaya onun həlim çöhrəsinin, səssiz-səmirsiz oturuşunun yeri görünürdü. O, kilsədə sonuncu dəfə tabuta təzim edərkən "Əlvida, mənim məzlum tifiyim!" deyərək pıçıldadı. Qəbrinə bir ovuc torpaq atarkən, özünü saxlaya bilməyib ağladı.

Pyotr Andreiç özü də ondan sonra çox yaşamayıb, beşçə il ömür elədi. 1819-cu ildə Mockvada vəfat etdi, buraya qızı Qlafira və nəvəsi Fedya ilə köçmüşdü. Anna Pavlovna və "Malaşa" ilə yanaşı basdırılmasını vəsiyyət etmişdi. Bu zaman İvan Petroviç Parisdə öz kefində idi, 1815-ci ildən sonra tezliklə istefaya çıxdı. Atasının ölümünü eşidib, Rusiyaya qayıtmaq qərarına gəldi. Özünə malikane düzəltmək fikrinə düşməli idi, Qlafiranın məktubuna görə, Fedyanın on iki yaşını tamam olmuşdu, onun tərbiyəsi ilə ciddi məşğul olmaq vaxtı çatmışdı.

İvan Petroviç Rusiyaya bir anqloman¹ olaraq qayıtdı. Gödək vurulmuş saçları, kraxmallı yaxalığı, uzunətəkli sürtuku, çöhrəsinin turşumuş ifadəsi müraciət edərkən sözlərin kəskin və eyni zamanda laqeyd bir surətdə dışarısı tələffüzü, qəfil soyuq qəhqəhəsi, təbəssüm etməsi, ancaq siyasi və siyasi-iqtisadi söhbəti, sütlü bişmiş rostbiflərə və portveynə ehtirası, – xülasə, hər davranışı Böyük Britaniya qoxusu verirdi: ingilis ruhu onun bütün damarlarına nüfuz etmişdi. Ancaq qərribə burasıdır ki, İvan Petroviç anqlomana çevrildiyi halda vətənpərvər olmuşdu; Rusiyanı yaxşı tanımadığına, rus adətlərinə riayət etmədiyinə və rusca qərribə danışdığına baxmayaraq, özünü vətənpərvər adlandırır; söhbət edərkən, danışığında bütünlüklə qallisinizm² duyulurdu; lakin söhbət bir azca mühüm bir məsələlərə toxunanda, dərhal İvan Petroviçin dilinə belə bir ifadə gəlirdi: "Öz canfəşanlığının yeni təcrübələrini göstərmək", "bu işə vəziyyətin özü ilə uyğunlaşdır" və s. İvan Petroviç özü ilə dövlətin quruluşuna və yaxşılaşdırılmasına dair əllə yazılmış bir neçə plan gətirmişdi; o bütün gördüklərindən narazı idi, – sistemsizlik xüsusilə onun qanını qaraldırdı. Bacısı ilə görüşəndə o, ilk sözdən başlayaraq, əsaslı dəyişiklik tətbiq etmək fikrində olduğunu, bundan sonra hər şeyi yeni sistemlə aparacağını bildirdi. Qlafira Petrovna İvan Petroviçə cavab verməyərək, yalnız dişlərini bir-birinə sıxdı və düşündü: "Onda bəs mən hara gedərəm?" Lakin qardaşı və qardaşı oğlu ilə kəndə gələndən sonra tezliklə sakitləşdi. Evdə sanki bir dəyişiklik oldu: tufeylilər və tənbellər tez bir zamanda qovuldu; bunların cümləsində bir kor, o biri iflic olan iki qarı və Oçakov dövründən qalma qoca bir mayor zərər çəkdi, həqiqətən çox acgöz olduğu üçün bu mayora qara çörək və mərcidən başqa heç nə vermirdilər. Habelə köhnə qonaqları daha qəbul etməmək əmrini verildi; bütün bunları uzaq bir qonşu əvəz etdi; bu, sarılıq xəstəliyinə tutulmuş keyli tərbiyəli, lakin çox axmaq olan bir baron idi. Moskvadan təzə mebel gətirdilər; tüpürçək qabları, zəng, əlüzyuyan, stol düzəldilər, səhər yeməyini başqa cür verməyə başladılar; əcnəbi çaxır, araq və nalivkaları süfrədən çıxartdı; yeni

¹ Anqlomanıya – ingilis əlaqı, adətı və dəblerini mənimsəmək təşəbbüsü

² Qallisinizm – yalnız fransızcaya xas olan şivədir.

paltarlar tikilməyə başlandı; familiya gerbinə “*in recto virtus...*”¹ sözü əlavə edildi. Qlafiranın hökmranlığı isə mahiyyət etibarilə, heç də azalmamışdı; bütün alınan və verilən şeylər qabaqkı kimi ondan asılı idi; xaricdən gətirilmiş elzaslı bir kamerdiner onunla ayaq uzatmaq istədikdə də, ağanın onun himayə etməsinə baxmayaraq, yerindən məhrum edildi. Təsərrüfatı və malikanələri idarə etməyə gəldikdə isə (Qlafira bu işlərə də qarışırdı), bu hərcmərcliyə yeni həyat ilhamı verməyə dair İvan Petroviçin dəfələri deməsinə baxmayaraq, hər şey köhnə halında qaldı, yalnız bir para yerdə bəhrə artdı, biyar bir qədar ağırlaşdı, kəndlilərə bilavasitə İvan Petroviçə müraciət etmək qadağan edildi. Vətənpərvərlərin öz vətəndaşlarını görməyə gözü yox idi. İvan Petroviçin sistemi yalnız Fedyaya tam monası ilə tətbiq edildi: onun tərbiyəsi həqiqətən “kökündən dəyişdi”; atası yalnız onunla məşğul oldu.

XI

İvan Petroviç xaricdən qayıdan kimi Fedyaya, yuxarıda dediyi kimi, Qlafira Petrovnanın ixtiyarında idi. Anası öləndə hələ səkkiz yaşı tamam olmamışdı; anasının hər gün görmədiyinə baxmayaraq, onu bərk sevmişdi: anasının xatirəsi sakit və solğun üzü kədərli və qorxaq nəvazişləri onun qəlbində əbədi iz buraxmışdı; lakin anasının evdəki vəziyyətini tutqun bir şəkildə anlayırdı; o özü ilə anasının arasında bir sədd olduğunun hiss edirdi, bu səddi anası dağıtmağa cəsarət etmir və bacarmırdı. Fedyaya atasından hürkürdü, İvan Petroviç özü də heç vaxt ona nəvaziş göstərmirdi, babası çox gec-gec onun başını tumarlayır və əlini öpməyə icazə verirdi, lakin onu qulyabanı adlandırır və axmaq hesab edirdi. Malaniya Sergeyevna öləndən sonra bibisi onu qəti olaraq ələ aldı. Fedyaya ondan ehtiyat edir, onun parlaq və iti gözlərindən qorxurdu. Bibisinin yanında cıncırını çəkməzdi; bəzən uşaq oturduğu stulunda azacıq tərpendikdə, bibisi: “Hara gedirsən? – dinc otursana!” deyər partlardı. Bazar günləri, günorta duasından sonra ona oynamağa izin verirdilər, yəni ona qalın, əsrarəngiz bir kitab – Maksimoviç-Ambodik adlı birisinin “Simvollar və Emblemlər” sərlövhəli kitabını verirdilər. Bu kitabda minə qədər

¹ Xeyirxah həqiqətdədir.

xeyli sirli şəkil, bir o qədər sirli olan beş dildə təfsir vardı. Bu şəkil-lərin cümləsində çıpaq və topurca bədənli Kupidon böyük rol oynayırdı. “Zəfəran və Göy qurşağı” adlı birinin üstündə: “Bunun təsiri böyükdür” sözləri yazılmışdı; “Dimdiyində bənövşə tutaraq uçan leyləyi” təsvir edən başqa birisinin qabağında: “Sənə onların hamısı məlumdur” sözləri vardı. – “Kupidon və öz balasını yalayan ayı”, “Yavaş-yavaş” deməkdi. Fedyaya bu şəkillərə diqqətlə baxırdı; bunların hamısı xırda təfərrüatına qədər ona məlum idi; bir parası bir-birinə oxşadığından onu düşündürür və təsəvvürünü canlandırır, onun başqa əyləncəsi yox idi. Ona xarici dillər və musiqi öyrətmək vaxtı yetişdiyindən, Qlafira Petrovna ucu muzdlu qartımış bir qız tutdu; o, fransızca və almanca babat danışan, azacıq piano çalan, bundan başqa gözəlcə xiyar duza qoyan dovşan gözlü bir İsveç qızı idi. Fedyaya tam dörd il bu tərbiyəçi, bibisi və Vasilyevna adlanan yaşlı bir dəhliz qızının¹ mühitində oldu. Bəzən gecələr Fedyaya öz “Emblemləri” ilə bərabər bir bucağa çəkilib oturur... oturur... alçaq otaqda şamdangülünün qoxusu gəlir, piy şamı zəif işıqla yanır, cırcırama darıxmış kimi yeknəsəq bir səslə oxuyur, balaca divar saati tələsik çıqqıldayır; siçan divar kağızının dahnı gəmirir, Parkini andıran üç qartımış qız səssiz-səmirsiz corab millərini tez-tez tərpedir, onların əllərinin kölgəsi yarımqaranlıq otaqda gah o yana, bu yana qaçır, gah da titrəyirdi, uşaq başında da eyni surətlə yarımqaranlıq fikirlər əmələ gəlirdi. Fedyaya heç kəs yaraşlıq deməzdi: onun rəngi solğun idi, lakin bədəni kök və yəndəmsiz. – Qlafira Petrovnanın ifadəsincə, o, əsil mujikdi; onu havaya tez-tez çıxarsaydılar, üzünün solğunluğu gedərdi. Çox zaman tənbellik etdiyinə baxmayaraq, yaxşı oxuyurdu; heç vaxt ağlamazdı; ancaq hərdən bir ona vəhşi bir tərslik üz verərdi, bu zaman heç kəs onun öhdəsindən gələ bilməzdi. Fedyaya onu əhatə edənlərin heç birini sevmirdi... Uşaqlıqdan sevməyi bacarmayan qəlbin vaxtına!

İvan Petroviç gələndə Fedyaya belə idi. O, vaxtı itirməyərək öz sistemini oğluna tətbiq etməyə başladı. Qlafira Petrovna deyirdi: “Mən onu adam eləmək, ilk əvvəl *un homme*², – eləmək və nəinki adam, hətta spartalı eləmək fikrindəyəm”. İvan Petroviç bu fikrinin

¹ Təhkimli qız

² Adam

icrasını oğluna şotlandiyalı paltarı geydirməklə başladı; on iki yaşlı uşaq, baldırları açıq, qarışıqlı şapkasına xoruz lələyi sancılmış bir qiyafətdə gəzirdi; İsveç qızını, idman elmini mükəmməl bilən gənc bir isveçrəli əvəz etdi; kişiye layiq bir peşə olmayan musiqini həmişəlik atdılar; İvan Petroviçin fikrinə, gələcək “adam” Jan-Jak Russonun məsləhətinə görə, təbiyyat elmləri ilə, beynəlxalq hüquq, riyaziyyat, dülgərlik sənəti və cəngavər hissələrinin mühafizəsi üçün *heraldika*¹ ilə məşğul olmalıdır. Fedyanı səhər saat dördə oyadır dərhal soyuq suda çimzdirir və hündür şalbanı bağlanmış ipin ucundan yapışdırıb şalbanın başına hərlandırirdilər; gündə bir dəfə bir boşqab xörək yeyir, at belində gəzir, *arbale*² atırdı, hər bir münasib halda möhkəm iradəli atası kimi məşq edir, hər axşam keçmiş günün yekununu və öz təəssüratını xüsusi dəftərə qeyd edirdi; İvan Petroviç də öz növbəsində, ona fransızca nəsihətlər yazırdı, bu nəsihətlərdə oğlunu *mon fils*³ adlandırır və ona *vous*⁴ deyirdi. Fedya atasına rusca “sən” deyirdi, lakin onun hüzurunda oturmağa cəsarət etməzdi. “Sistem” uşağı çaşdırır, başında qarışıqlıq əmələ gətirir, canını sıxırdı; lakin yeni həyat tərzi onun səhhətinə çox gözəl təsir etmişdi; əvvəllər “sistemi” yerinə yetirərkən qızdırmaya tutulurdu, lakin çox çəkmədən, vərmiş edib, cəngavər bir oğlan oldu. Atası fəxr edir ki, onu öz qərribə şivəsi ilə “təbiət oğlu, mənim məhsulum” – deyə adlandırır. Fedyanın on altı yaş tamam olanda, İvan Petroviç qabaqcadan ona qadın cinsinə nifrət bəsləmək hissi aşılamağı özünə borc bildi, – bığlarının yeri təzə tərləmiş, canı sulu, qüvvətli, al yanaqlı gənc spartalı hər şeyə laqeyd, soyuq və kobud görünməyə çalışırdı.

Günlər gəlib keçirdi. İvan Petroviç ilin çox yarısını Lavrikidə keçirirdi (onun ata-baba malikanəsinin adı belə idi), qışda isə təkbaşına Moskvaya gedib, meyxanaya düşür, qayda ilə kluba gedir, natiqlik edir, məclislərdə öz planlarını inkişaf etdirir və özünü əvvəlkinə nisbətən daha çox anqloman, deyingən və dövlət adamı kimi aparırdı. Lakin 1825-ci il özü ilə bir çox bəla da gətirdi. İvan Petroviçin yaxın dostları ağır imtahanlar keçirdi. İvan Petroviç tezliklə kəndə getməyə və öz evinə qapanmağa tələsdi. Bundan bir il də

¹ Gerbləri öyrənməklə məşğul olan elm

² Ox atmağa məxsus qədim silah

³ Oğlum

⁴ Siz

keçdi, İvan Petroviç birdən-birə arıqladı, zəiflədi, ruhdan düşdü; səhhəti pozuldu. Sərbəst fikirli adam kilsəyə getməyə və dua oxutdurmağa başladı; avropalı uzun-uzadı hamamda buğlanır, saat ikidə nahar edir, saat doqquzda yatır, qoca işlər müdirinin boşboğazlığını dinləyə-dinləyə yuxulayırdı; dövlət adamı bütün planlarını, bütün kağızlarını yandırır, qubernator qarşısında titrəyir, ispravnik qarşısında isə yaltaqlıq edirdi; möhkəm iradəli adam indi bədəninə çiban zad çıxanda; qabağına soyumuş yemək qoyulanda zarıdayır və şikayət edirdi. Qlafira Petrovna yenə evdə hər bir şeyi əlinə aldı; yenə məmurlar, dağalar, sadə mujiklər, heyət adamlarının dediyi kimi, “qoca naqqalın” yanına dal qapıdan gəlməyə başladılar. İvan Petroviçdəki dəyişiklik oğlunu çox heyrətə saldı: Fedya on doqquz yaşına girmişdi, öz ağı ilə düşünməyə, canını sıxan əsərdən qurtulmağa başlayırdı. O, əvvəllər də atasının sözü ilə işi arasındakı uyğunsuzluğu, geniş liberal fikirləri ilə sərt, xırda istibdadı arasındakı nifaqı müşahidə edirdi; lakin belə kəskin dönüşü heç gözləməzdi. Qoca xudpəşənd bütün çıpaqlığı ilə meydana çıxdı. Gənc Lavretski Moskvaya getmək, darülfünuna daxil olmaq üçün hazırlaşmaq istəyirdi, – İvan Petroviçə nəgəhani, yeni bir bədbəxtlik də üz verdi; o, bir günün içərisində ümitsiz bir surətdə gözlərindən şikəst oldu.

Rus həkimlərinin sənətinə etibar etməyərək, xaricə getmək icazəsi düzəltməyə çalışdısa da, xahişi rədd edildi. Oğlunu götürüb düz üç il bu həkimdən o həkimə, bu şəhərdən o şəhərə gedərək, bütün Rusiyanı gəzib dolaşdı; öz qorxaqlığı və hövsələsizliyi ilə həkimləri, oğlunu, qulluqçunu zinhara gətirdi. Nəhayət, öldən-dildən düşüb, ruhu ölmüş, ağlağan və şiltaq uşaq kimi, Lavrikiyə qayıtdı. Acı günlər başladı, hamının zəhləsini tökdü. Yalnız nahar zamanı səsi çıxmazdı; əvvəllər heç vaxt o belə acgözlüklə və çox yeməzdi, nahardan qeyri vaxtlarda isə nə özünə nə də özgəsinə rahatlıq verməzdi. İbadətlə məşğul olur, taleyindən şikayət edir, özünü, siyasətini, öz sistemini, vaxtilə tərəfləndiyi, öyündüyü, oğluna nümunə göstərdiyi hər bir şeyi pisləyirdi; bir an belə yalqız qalmaq sevmir, ev adamlarından gecə-gündüz onun kreslosunun yanında oturub, cürbəcür hekayə söyləməyi tələb edirdi, hekayə söyləyənlərin sözünü tez-tez kəsir və “yalan deyirsiniz, bunlar hamısı cəfəngiyatdır!” – deyə bağırırdı.

Təpiyin çoxu Qlafira Petrovnaya deyirdi; İvan Petroviç heç cür onsuz dolana bilmirdi – o da xəstənin bütün şiltağını axıra qədər

yerinə yetirdi, hərçənd bəzən, onu boğmaqda olan qəzəbi səsinin ahəngi ilə bildirməsin deyə, ona dərhal cavab verməyə cəsarət etmirdi. İvan Petroviç beləliklə iki il daha xırıldaıyıb, mayın ilk günlərində özünü günə vermək üçün çıxartdığı eyvandaca keçindi. Tutulmaqda olan dili: “Qlaşa, Qlaşa! Tez ol, mənə ot suyu getir, qoca səf...” – dedi və sonuncu sözü tamamlaya bilmədən, əbədi yuxuya getdi. Ot suyu kasasını işlər müdirinin əlindən təzəcə qapmış Qlafira Petrovna birdən dayanıb qardaşının üzünə baxdı, ağır-ağır xaç çəkdi və səssiz-səmirsiz uzaqlaşdı; ordaca duran oğlu da bir söz deməyib, eyvanın məhəccərinə söykəndi və gözəl qoxu saçan, bahar günəşinin şəfaqləri altında parıldayan yamyaşıl bağa uzun-uzadı baxdı. Fedyanın iyirmi üç yaşı vardı; bu iyirmi üç il nə qədər müdhış, nə qədər də gözə çarpmadan sürətlə gəlib keçdi!.. İndi həyat onun qarşısında canlanırdı.

XII

Genç Lavretski atasını dəfn etdikdən sonra təsərrüfatın idarəsini və məmurlara nəzarət etməyi həmin dəyişilməz Qlafira Petrovnaya tapşıraraq, Moskvaya yola düşdü, onu gizlin, lakin, qüvvətli bir hiss oraya cəlb edirdi. Öz tərbiyəsinin nöqsanlarını düşünüb, bunları mümkün qədər rəf etmək fikrinə düşdü. Son beş il ərzində bir çox şey oxumuş və görmüşdü; beynini bir çox fikirlər çulğamışdı; hər hansı bir professor onun bəzi biliklərinə qibtə edə bilərdi, halbuki bununla bərabər o hər bir gimnazistə artıq çoxdan məlum olan bir sıra şeyi bilmirdi. Lavretski sərbəst olmadığını anlayırdı; gizlində özünü qərribə bir adam kimi hiss edirdi. Anqloman öz oğlunu bədəməl öyrətmişdi; şıltaq tərbiyə öz barını gətirməkdə idi. O, illər boyu atasının dediklərinə kor-korane əməl etmişdi; onun fikirlərini anlamağa başladığında isə artıq iş işdən keçmiş, adətlər dərin kök salmışdı. Adamlarla qaynayıb-qarışa bilmir, iyirmi üç yaşında olduğu halda, utandırılmış qəlbindəki sönməz eşq ehtirasına baxmayaraq, hələ heç bir qadının üzünə bir an dik baxa bilmirdi. Parlaq və sağlam, lakin bir qədər ağır ağıla malik olduğu, tərsliyə meyil etdiyi, dalğınlığına və tənbelliyə aludə olduğundan, ona gənc yaşından həyat burulğanına düşmək lazım gəlirdi, amma onu süni tənhalıqda saxlayırdılar...

Nəhayət, tilsimli dairə parçalandı, o isə hələ də öz-özünə qapanmış və sıxılmış bir halda bir yerdə dayanıb durmaqda davam edirdi. Onun yaşında tələbə mundiri geymək gülünc idi; lakin o, istehzadan qorxmurdu: Sparta tərbiyəsi heç olmasa onda özgə dedi-qodusuna etinasız baxmaq hissi doğurmuşdu, – odur ki, heç utanmadan tələbə mundiri geydi. Fizika-riyaziyyat şöbəsinə girdi. Sağlam, qırmızı yanaqlı, artıq saqqalı çıxmış, sakit Fedya öz yoldaşlarında qərribə bir təəssürat oyadırdı; onlar böyük kəndli xizəyində vaxtlı-vaxtında mühazirələrə gələn bu qaraqabaq kişinin tam uşaq olduğunu heç güman etmirdilər. Yoldaşlarına o, qərribə pedant kimi görünürdü, onların Fedyaya ehtiyacı olmadığından, onu araşdırmırdılar; o, yoldaşlarından qaçırdı. Darülfünunda olduğu birinci iki il ərzində o yalnız bircə tələbə ilə yaxınlıq etmişdi, – ondan latınca dərs alırdı. Mixaleviç adlı entuziast bir şair olan bu tələbə Lavretskini ürəkdən sevdi və onun taleyində tamamilə təsadüfi olaraq mühüm bir dəyişiklikə səbəb oldu.

Bir dəfə teatrda (Moçalovun o zaman ən parlaq dövrü idi, Lavretski onun bir tamaşasını belə ötürməzdi) beletaj lojasında gözəl bir qız gördü, – hərçənd heç bir qadın onun qəlbini diksindirmədən yanından ötməzdi, bu dəfə isə qəlbi daha şiddətlə döyündü. Lojanın məxmər kənarına qumıldanmadan dirseklənmiş qızın qarabuğdayı, girdə yaraşlıqlı üzündə həssas, gənc bir həyat çağlayırdı; onun incə qaşları altından diqqətlə və həlim baxan qəşəng gözlərində, mənalı dodaqlarının oynaq təbəssümündə, başının, əllərinin, boynunun duruşunda zərif bir ağıla sahib olduğu anlaşılırdı; paltarları gözəldi. Yanında 45 yaşlı, dekolteli, qara şlyapalı, qırısqüzlü sarışın bir qadın oturmuşdu, ağızında dişləri yox idi, gərgin, qayğılı və heç bir mənə ifadə etməyən üzündə təbəssüm vardı, lojanın dərinliyində isə ortayaşlı, gen sürtük, qalın qalstuklu bir kişi görünürdü, onun xırda gözlərində küt lovgalıq və yaltaqlıq əlaməti sezilirdi, biğ və bakenbardı rənglənməmişdi, alın çox iri deyildi, ordları batıqdı, – bütün zahiri əlamətlərindən istefaya çıxmış generala oxşayırdı. Lavretski, gözəlliyinə heyran olmuş qızdan bir an belə gözlərini çəkə bilmirdi. Birdən lojanın qapısı açıldı və Mixaleviç içəri girdi. Moskvada, demək olar ki, yeganə tanış olan bir şəxsin, onun bütün diqqətini cəlb edən yeganə bir qızın məclisinə gəlməsi Lavretskiye çox əhəmiyyətli və qərribə göründü. Lojaya baxmağa davam edərək, oradakıların

Mixaleviçlə köhnə bir dost kimi davrandıqlarını müşahidə etdi. Səhnədəki tamaşa artıq Lavretskini cəlb etmirdi; Moçalov özü bu axşam ayrıca bir həvəslə oynadığına baxmayaraq, ona adi təsiri belə bağışlamırdı. Tamaşanın ən təsirli bir yerində Lavretski bixtiyar öz gözəlinə baxdı; qız bütün bədənini ilə irəli öyilmişdi; yanaqları yanırıdı; Lavretskinin ağır nəzərləri altında onun səhnəyə zillənmiş gözləri yavaş-yavaş yana çevrilib, ona dikildi... Bu gözlər səhərə kimi Lavretskinin xəyalında canlandı. Süni surətdə dikəlmiş bənd nəhayət, qırıldı: bu təsadüf onun bədənini titrədir və yandırır; ertəsi gün davam gətirməyib, Mixaleviçin yanına getdi. Ondən: gözəl qızın Varvara Pavlovna Korobina olduğunu, onunla lojada oturan qoca kişi ilə qoca arvadın onun atası-anası olduğunu, Mixaleviçin bir il bundan qabaq qraf N-in Moskva kənarındaki “kondisiyasında” olduğu zaman o qızla tanış olduğunu öyrəndi. Entuziast Varvara Pavlovnanı ayrıca bir vəsflə tərif etdi. Özünəməxsus ahəngdar səsi ilə dedi: – Bu qız, dostum, xariqülədə, dahiyənə bir vücud, tam mənəsilə artistka və eyni zamanda olduqca mərhəmətli bir candır. Mixaleviç Lavretskinin sorğu-sualından Varvara Pavlovnanın ona necə təsir bağışladığını duyub, özü onu qızla tanış eləməyi öhdəsinə götürdü və əlavə etdi ki, qızın ailəsində onu öz adamları kimi hesab edirlər; general sadə adamdır, anası isə dedikcə gicbəsər arvadır. Lavretski qızarıb, nə isə anlaşılmayan bir söz deyib, qaçıb getdi. Tam beş gün öz qorxaqlığı ilə mübarizə etdi; altıncı gün gənc spartalı təzə bir mundir geyib, özünü Mixaleviçin ixtiyarına verdi. Mixaleviç isə onların öz adamı olduğundan təkəcə saçlarını daramaqla kifayətləndi və hər ikisi Korobingilə yollandı.

XIII

Varvara Pavlovnanın atası Pavel Petroviç Korobin istefaya çıxmış general-mayor idi, bütün ömrünü Peterburqda hərbi qulluğa sərf etmişdi, gəncliyində gözəl rəqqas və cəbhəçi sayılırdı, yoxsul olduğuna görə, iki-üç görkəmsiz general yanında yavərlik etmişdi, bu generallardan birinin qızına evlənib, iyirmi beş minə qədər cəhiz almışdı; hərbi xidmətin bütün incəliklərini öyrənmişdi; təqribən iyirmi il özünü oda-közə vurduqdan sonra, nəhayət, general rütbəsinə

nail olmuşdu, onun ixtiyarına bir polk verilmişdi. Bundan sonra ona artıq dincəlmək və öz rifahını möhkəmləndirmək lazım gəlirdi; bunu əvvəlcədən nəzərdə tutmuşdu, ancaq işini bir qədər ehtiyatsız apardı: xəzinə pullarını işə salmaq üçün o, yeni bir üsul düşünmüşdü, bu üsul çox gözəl çıxdı, lakin öz vaxtında xəsisliyə başlamadı; əlindən şikayət verdilər; nəticədə, onu bərk dolaşdırdılar. General bu əhvalatdan birtəhər yaxasını qurtara bildi, lakin karyerası bitdi, ona istefa verməyi təklif etdilər. Əlverişli bir mülki xidmətə girmək ümidi ilə bir-iki il Peterburqda gəzib dolaşsa da, məqsədinə nail ola bilmədi; qızı institutdan çıxdı, ailəsinin xərci gündən-günə artmağa başladı... Nəhayət, canını dişinə tutaraq, ucuzluq olan Moskvaya köçmək qərarına gəldi, “Staraya Konyuşennaya” küçəsində alçaq və balaca bir ev tutdu və ildə 2750 manat pul sərf etməklə, istefaya çıxmış bir Moskva generalı kimi həyat sürməyə başladı. Moskva hər yetəni, hər yoldan ötəni, xüsusən, generalları ağışuna qəbul etməyə hazır olan duz-çörəkli şəhərdir; Pavel Petroviçin ağır, lakin hərbi görünüşlü fiquru çox çəkmədən Moskvanın ən gözəl məclislərində görünməyə başladı. Onun rənglənmiş saçları, təkülmüş çılpaq peysəri və qarğa qanadı rəngindəki qalstukundakı Anna lenti rəqs zamanı oyun stollarının ətrafında qaşqabaqlı dolaşan bütün qüssəli və solğun bənizli gənclərə məlum idi. Pavel Petroviç cəmiyyətdə özünə lazımı mövqə qazana bilməmişdi; köhnə adətində görə, – əlbəttə, ali rütbə sahibləri ilə deyil, – az və burnunda danışardı; kartı çox ehtiyatla oynardı; evdə az yeyər, qonaqlıqda isə tam altı adamın xörəyini ötürərdi. Arvadı haqqında isə deməli bir şey yoxdur: onun adı Kalliopa Karlovna idi; sol gözündən su axırdı, Kalliopa Karlovna (əslən alman idi) özünü həssas qadın hesab edirdi, daima nədən isə qorxur, tutqun rəngli, içiboş qolbaq taxırdı. Pavel Petroviçin və Kalliopa Karlovnanın yeganə qızı olan Varvara Pavlovna... institutunu bitirdikdə on yeddi yaşda tamam olmuşdu, institutdakı qızların arasında birinci gözəl hesab olunmasa da, yəqin birinci kamallı qız və gözəl çalğıçı sayılırdı, institutu əla qiymətlə bitirdiyinə görə, ona şifir¹ vermişdilər; Lavretski onu ilk dəfə gördükdə, onun hələ on doqquz yaşda tamam olmamışdı.

¹ Institutu əla qiymətlə bitirən tələbəyə mükafat olaraq verilən nişan (keçmiş Rusiyada)

XIV

Mixaleviç Lavretskini Korobingilin xeyli pis döşənmiş qonaq otağına gətirib, ev sahiblərinə təqdim etdikdə, spartalının ayaqları sən-dələyirdi. Lakin onu qaplamış olan qorxaqlıq hissi tezliklə yox oldu: generalda, bütün ruslar üçün doğma olan xoştəbiətlik, bir qədər ləkələnmiş adamlara xas olan nəvazişkarlıqla daha da dərinləşmişdi; generalın arvadı yavaşca gözəndən itdi; Varvara Pavlovnaya gəldikdə isə o qədər sakit və nəvazişkar idi ki, onun hüsurunda hər bir adam özünü dərhal evindəki kimi hiss etməyə başlayırdı; onun cazibəli bədənindən, gülümşəyən gözlərindən, məsum çiyinlərindən, açıq-çəhrayı əllərindən, yüngül və eyni zamanda yorğun kimi görünən yerisindən, yavaş və şirin səsinin ahəngindən, – incə qoxu kimi sezilməyən qəşənglik, yumşaq, hələ utancaq olan naz, sözlə ifadəsi mümkün olmayan, lakin insanda təsir və həyəcan doğuran, əlbəttə, qorxu doğurmayan, – bir şey qoxusu gəlirdi. Lavretski teatrdan, dünənki tamaşadan söhbət saldı; Varvara Pavlovna özü də dərhal Moçalovdan danışdı, nida və heyrətlərlə kifayətlənməyərək, onun oyunu haqqında bir qədər düzgün və qadınlara məxsus dərin mənalı fikirlər söylədi. Mixaleviç musiqidən danışdı; Varvara Pavlovna rəsmiyyətə baxmadan, piano arxasına oturdu və o zamanlar yenicə dəbə düşmüş bir neçə Şopen mazurkası çaldı. Nahar vaxtı yetmişdi; Lavretski getmək istədisə, onu saxladı; süfrə başında general Lavretskiye gözəl lafit təklif etdi; generalın lakeyi bunu faytonla gedib Dneprdən almışdı. Lavretski gecədən xeyli keçmiş evə qayıdıb, uzun zaman soyunmadan oturdu və gözlərini əli ilə yumub, valeh olduğu gözəlliyin təsiri altında donub qaldı. Ona elə gəlirdi ki, guya həyatın ləzzətini hələ indi anlamağa başlamışdır: onun bütün fərziyyələri, niyyətləri, mənasız fikirləri birdən-birə yox oldu; bütün qəlbini bir hiss, bir arzu, səadət, gözəl qıza malik olmaq, məhəbbət, şirin qadın məhəbbəti qapadı. O gündən başlayaraq tez-tez Korobingilə getməyə başladı. Yarım il keçdikdən sonra öz məhəbbətini Varvara Pavlovnaya bildirdi və ona evlənmək təklif etdi. Təklifi qəbul olundu; general çoxdan bəri, az qala lap Lavretskini ilk gəlişi ərəfəsində onun neçə baş kəndliyə malik olduğunu Mixaleviçdən soruşmuşdu; cavan oğlanın qıza pərəstiş etdiyi gündən bəri və məhəbbətini bildirdiyi andan

belə, öz adi sakitliyini və qəlbinin saflığını mühafizə edən Varvara Pavlovnaya da adaxlısının varlı olduğu bəlli idi. Kalliopa Karlovna isə: *meine Tochter macht eine schöne Partie*¹, – deyə düşündü və özünə təzə bir şlyapa aldı.

XV

Bələliklə, onun təklifi bir para şərtlərlə qəbul olundu. Əvvələn, Lavretski tezliklə darülfünunu tərk etməli idi; tələbəyə kim ərə gedər, bir də 26 yaşlı olan varlı bir mülkədara məktəbli kimi dərs almaq heç yaraşarmı? İkincisi, Varvara Pavlovna cəhiz sifariş etmək və almaq, hətta adaxlısına bəxşiş seçmək zəhmətini öz öhdəsinə götürdü. Onda əməli fikirlər, zövq və komfortu çox sevmək və bu komfortu özünə düzəltmək bacarığı vardı. Lavretski toydan sonra arvadı ilə bərabər onun aldığı karetdə Lavrikiyə gedərkən, bu bacarığa xüsusilə, heyran qalmışdı. Onu əhatə edən hər bir şey Varvara Pavlovna tərəfindən düşünülmüş, qabaqcadan duyulmuş və nəzərə alınmışdı. Evin hər bir bucağında qəşəng yol nesessərləri² və qəhvədanlar görünməyə başladı. Varvara Pavlovnanın qəhvəni səhərlər özü bişirməsi nə qədər də yaxşıdır. Lakin Lavretskinin o zaman bunları gözəndən keçirməyə macalı yox idi; o kef çəkir, xoşbəxtliyə dalırdı, bu xoşbəxtliyə bir uşaq kimi məftun olmuşdu... Bu körpə, bu gənc Alkid hələ də məsumluğunda baqi idi. Onun gənc arvadının bütün varlığı əbəs yerə gözəllik nuru saçmırdı; bu gənc qadın insan hissələrinə, onların hələ dadmadığı zövqlərin gizli zinətini əbəs yerə vəd etmirdi: onda vəd etdiyindən daha çox gizli saxladığı sərvət var idi. Varvara Pavlovna yayın isti çağında Lavrikiyə gəldikdə, evi çirkli və qaranlıq, qulluqçunu gülünc və qoca görmüşdü, lakin bu xüsusda ərinə azacıq belə işarə etməyi lazım bilmədi. Lavrikidə daimi yaşamaq fikrində olsaydı, əlbəttə, evdən başlayaraq onda hər bir şeyi dəyişdirərdi; lakin bu ucqar yerdə qalmaq fikri onun xəyalına belə gəlməzdi; Varvara Pavlovna Lavrikidə çadırda yaşayan kimi yaşayırdı, bütün narahathğa itaətlə tab gətirir və bunları lağa

¹ Mənim qızım gözəl iqdəməyə başlamışdır.

² Tualet ləvazimatı üçün balaca qutu.

qoyurdu. Marfa Timofeyevna öz dəstəpərvədəsi ilə görüşməyə gəldi; o, Varvara Pavlovnanın çox xoşuna gəldi, Varvara Pavlovna isə onun xoşuna gəlmədi. Təzə ev sahibəsi Qlafira Petrovna ilə də yola getmirdi; Varvara Pavlovna onu rahat buraxardı, lakin qoca Korobin öz kürəkəninin işlərinə əl qatmaq fikrinə düşmüşdü; onun dediyinə görə, belə yaxın bir qohumun malikanəsini idarə etmək general üçün belə eyib deyildir. Güman etmək olar ki, Pavel Petroviç tamamilə özgə adamın da malikanəsi ilə məşğul olmaqdan çəkinməzdi. Varvara Pavlovna öz hücumunu çox məharətlə başladı; özünü evlənmənin ilk aylarının səadətinə, sakit kənd həyatına, musiqiyə və mütaliyəyə qapılmış kimi göstərərək, Qlafiranı yavaş-yavaş o dərəcəyə gətirdi ki, o, bir gün dəli kimi Lavretskinin kabinetinə yüyürüb, açar rıçasını stolun üstünə tulladı və dedi ki, daha təsərrüfatla məşğul olmağa təqəti qalmayıb və kənddən çıxıb getmək istəyir. Qabaqcadan bişirilmiş olan Lavretski onun getməyinə o saat razı oldu. Qlafira Petrovna bunu heç gözləməzdi. O: “Eybi yoxdur, – dedi və gözləri qaranlıq gətirdi, – görürəm, mən burada artıqam; mən buradan, öz doğma ata yurdundan qovan adamın kim olduğunu bilirəm. Qardaş-oğlu, səni görürəm, heç vaxt özünə bir yerdə yuva tikməyəsen və ömrün uzununu avara-sərgərdan olasan. Mənim sənə vəsiyyətim budur”. Qlafira Petrovna hələ həmin gün öz kəndinə yola düşdü, bir həftədən sonra isə general Korobin gəldi, hərəkət və nəzərlərində xoş bir məyusluq olaraq, bütün malikanənin ixtiyarını öz əlinə aldı.

Sentyabr ayında Varvara Pavlovna öz ərinə Peterburqa apardı. Orada gözəl, işıqlı, qəşəng mebelli bir mənzildə iki qış keçirdilər (yay fəslində Çarskoye Seloya köçürdülər); cəmiyyətin orta və hətta yüksək dairələrində bir çox adamlarla tanış oldular, tez-tez qonaq gedir, gözəl musiqi və rəqs gecələri düzəldirdilər. Varvara Pavlovna pərvanəni od cəlb edən kimi, qonaqları cəlb edirdi. Bu cür həyat Fyodor İvanoviçin çox da xoşuna gəlmirdi. Arvadı onu qulluğa girməyi məsləhət görürdü; o isə atasının əqidəsinə və özünün anlayışına görə, qulluq etmək istəmirdi, lakin Varvara Pavlovnanın xoşuna gəlmək üçün Peterburqda qalırdı. Çox çəkmədən, o, başa düşdü ki, ayrılıb təkbaşına qalmaqda heç kəs ona mane olmur, bütün Peterburqda onun kabinetini ən sakit və xudmani bir kabinetdir, hətta ayrılıb təkbaşına qalmaqda qayğıkeş arvadı da ona kömək etməyə hazırdır, – bu zamandan işlər öz qaydası ilə getməyə başladı, Fyodor İvanoviç

yenə, öz rəyincə, tamamlanmamış tərbiyəsi ilə məşğul oldu, yenə mütaliyəyə və hətta ingilis dilini öyrənməyə başladı. Onun geniş kürəkli bədəninin daima yazı stolu üzərində əyildiyini, lüğət və ya dəftər vərəqələri ilə yarıya kimi örtülmüş kök, tükü, qırmızı üzünü görmək qərribə idi. O hər səhər işlə məşğul olur, naharı çox iştahla yeyirdi (Varvara Pavlovnanın səliqəsinə söz ola bilməzdi), axşamlarını isə nəşəli gənclərlə dolu olan cazibəli, xoş qoxulu, işıqlı aləmdə keçirirdi, – bu aləmin mərkəzi həmin çalışqan ev sahibəsi – onun arvadı idi. Varvara Pavlovna onu oğlan doğmaqla sevdirsə də, yazıq uşaq çox yaşamayıb yazda öldü, yayda isə, həkimlərin məsləhətinə görə, arvadını xaricdəki kurortlardan birinə apardı. Belə bir bədbəxtlikdən sonra onun dərəcini dağıtmaq lazımdı, bir də onun səhhəti isti hava tələb edirdi. Yay və payızı onlar Almaniya və İsveçrədə keçirdilər, qışda isə, gözələnildiyi kimi Parisə getdilər. Parisdə Varvara Pavlovna qızılgül kimi açıldı və Peterburqdakı kimi, tez bir zamanda özünə yuva tikə bildi. Parisin sakit, lakin moda küçələrindən birində olduqca gözəl bir ev tutdu; ərinə, ömründə geymədiyi gözəl bir şlafrok¹ tikdirdi, qəşəng bir qulluqçu, mahir bir aşpaz qadın, qıvraq bir lakey tutdu; yaraşlıq bir kare, gözəl bir piano aldı. Bir həftə keçməmiş artıq küçə ilə gedərkən, hamının diqqətini cəlb edir, başına şal örtür, çətirini açır və əsil Paris xanımlarının geydiyi əlcəklərdən heç də pis olmayan əlcək geyirdi. Çox çəkmədən bir çox adamlarla tanış oldu. Əvvəllər yanına yalnız ruslar gəlirdilər, sonradan isə xeyli nəzakətli, subay, gözəl davranışlı, yaxşı fəsilialı fransızlar da gəlməyə başladılar; bunların hamısı tələsik və bollaça danışır, açıq-saçıqlıqla salam verir, gözlərini xoş bir tərzdə süzürdülər; hamısının qırmızı dodaqları arasından ağ dişləri parıldayırdı, – nə gözəl də gülümşəyirdilər! Bunların hər biri gələrkən özü ilə bir dost da gətirirdi, beləliklə, *la belle madame de Lavretzki*² çox çəkmədən *Chaussée d'Antin Rue de Lille*³-ə qədər məşhur oldu. O zamanlar (əhvalat 1836-cı ilə aiddir) felyetonçu və xronika yazanlar tayfası hələ lazımi qədər inkişaf etməmişdi, indi isə bunlar hər bir yerdə qarışqa kimi qaynayır; Varvara Pavlovnanın yanına *mister Jules* adlı zahiri çirkin olan bir şəxs gəlib-gətməyə başladı; bu, qal-

¹ Xalat

² Gözəl xanım Lavretskaya

³ Paris küçələrinin adıdır.

maqalçı, dualist və düşkün adamlar kimi həyasız və alçaq təbiətli bir adamdır. Varvara Pavlovnanın mister Julesdən zəhləsi gedirdisə də, buna baxmayaraq, yenə onu qəbul edirdi; çünki o müxtəlif qəzetlərdə daima onu xatırlayır və gah *m-me de L...tzri*, gah da *m-me de cette grande russe si distinguée, qui demeure rue de P...*¹ deyər adlandırır. Bütün dünyaya, yəni madame de L...tzki ilə heç bir əlaqəsi olmayan bir neçə abunəçiyə nağil edirdi ki, ağılca tam bir fransız xanımı olan (*une vraie française par esprit*) bu xanım fransızların bundan artıq tərifi olmaz – çox sevimli, nəzakətli və misilsiz çalğıcıdır, gözəl vals edir (Varvara Pavlovna doğrudan da, gözəl vals edir və yellənən yüngül paltarının kənarları ilə hamının diqqətini cəlb edirdi)... xülasə, onun haqqında bütün dünyaya şayiə yayırdı, – axı bu, necə olsa xoşa gələn şeydir. Mars artıq səhnədən çıxmışdı, Raşel isə hələ səhnəyə gəlməmişdi; buna baxmayaraq, Varvara Pavlovna öz qaydası ilə teatrlara gedirdi. O, italyan musiqisindən vəcdə gəlir, Odri xarabalıqlarına gülürdü. Fransız komediyasına ədəblə əsnəyir və ifrat romantik melodramda iştirak edən xanım Dorvalın oyunundan mütləssir olub ağlayırdı; başlıca olaraq, Listin onun evində iki dəfə piano çalması nə qədər də gözəldir, o nə qədər sevimli, nə qədər sadə idi. Varvara Pavlovna qışı bu cür xoş oylencələrlə keçirib, hətta saraya belə təqdim olundu. Fyodor İvanıç özü də darıxmırdı, hərçənd həyatı bəzən çiyinə ağırlıq salırdı, – ağırlıq salırdı, çünki boş idi. O, qəzet oxuyur, *Sorbonne u Collège France*² mühazirə dinləyir, palataların mübahisələrini izləyirdi, süni suvarmaya dair məşhur bir əsərin tərcüməsinə girişmişdi. “Mən vaxtımı əbəs yerə keçirmirəm, – deyər düşünürdü; – bunların hamısı faydalı şeydir; lakin gələn qış üçün mütləq Rusiyaya qayıtmaq və işə girişmək lazımdır”. Bu işin məhz nədən ibarət olduğunu aydın surətdə düşünüb-düşünmədiyini demək çətindir, lakin Allah bilir, qış üçün Rusiyaya qayıtmaq mümkün olacaqdımı, – hələlik isə arvadı ilə Baden-Badene gedirdi... Gözlənilməyən hadisə onun bütün planlarını pozdu.

¹ P... küçəsində yaşayan nəcib və yaraşlıq rus xanımı

² Paris institutları

XVI

Bir dəfə Varvara Pavlovna evdə yox ikən Lavretski onun kabinetinə girdi, döşəmə üzərində səliqə ilə bükülmüş bir kağız parçası gördü. Bunu biixtiyar götürüb, biixtiyar da açdı və fransızca yazılmış aşağıdakı sətirləri oxudu:

“Əziz mələyim Betsi! (Mən səni heç cür Barbe və ya Varvara adlandırmağa cəsarət etmirəm.) Səni bulvar başında əbəs yerə gözlədim – gəlmədin; sabah ikinin yarısında mənzilimizə gələrsən. Sənin mərhəmətli koppuşun (*ton gros bon-homme de mari*) adətən bu vaxtlar kitab mütaliəsinə qapılır; yenə mənə öyrətmiş olduğun sizin şairiniz Puskinin (*de votre poète Pauskine*) “Qoca ər, müdhiş ər” şərqisini oxuyarıq. Əllərini və ayaqlarını minlərcə dəfə öpürəm, səni gözləyirəm.

Ernest”

Lavretski nə oxuduğunu birdən-birə anlamadı; ikinci dəfə oxudu – başı gicəlləndi, gəmi yırğalanarkən, göyertə ayaq altından qaçdığı kimi, döşəmə ayağı altından qaçmağa başladı. Bir an içərisində bağirdi da, tövşüdü də, ağladı da.

Başını itirdi. Öz arvadına bunca kor-koranə inanırdı; aldatmaq xəyanət etmək imkanı heç vaxt ağına gəlməzdi. Arvadının aşnası olan bu Ernest sarışın, 23 yaşlı qəşəng bir oğlandı, burnu dik, bıqları nazikdi, Varvara Pavlovnanın tanışlarından demək olar ki, ən acizi idi. Bir neçə dəqiqə keçdi, yarım saat keçdi; Lavretski məşum kağızı ovcunda sıxaraq və mənasız nəzərlərlə döşəməyə baxaraq, hərə-kətsiz durmuşdu; qaranlıq bir qasırga arasından gözüne solğun çöhrələr görünürdü; ürəyi əzabla sıxılırdı; ona elə gəlirdi ki, guya get-gedə taqətdən düşür və dibsiz bir uçuruma doğru yuvarlanır... İpək paltarın tanış xışıltısı onu bu donmuş vəziyyətdən çıxartdı: başına şlyapa qoymuş və şal örtmüş Varvara Pavlovna tələsik gəzməkdən qayıdırdı. Lavretski hirsindən titrəyib, cəld bayıra çıxdı; bu anda onu parçalamağa, bir mujik kimi döyməyə, öz əlləri ilə boğmağa hazır olduğunu hiss etdi. Heyrətə düşmüş Varvara Pavlovna ərini saxlamaq istədisə də, Lavretski yalnız “Betsi” sözünü pıçılı ilə deyər bildi və sürətlə evdən qaçdı.

Lavretski karet tutub şəhərin kənarına sürməyi əmr etdi. Günün qalan hissəsini və bütün gecəni səhərə kimi, hərdənbir dayanaraq və əllərini heyretlə böyürlərinə çırparaq, avara gözdü; o gah dəlilik edir, gah halı özünə gülcünc gəlir və hətta özünü nəşəli sanırdı. Səhər ayazdan üşüdüyü üçün şəhər kənarında olan xarab bir traktire girdi və otaq istəyib pəncərənin qabağında durdu. Rəşə ilə əsnəməyə başladı. Ayaq üstə güclə durur, bədəni taqətdən düşürdü, o isə yorğunluq hiss etmirdi, ancaq yorğunluq getdikcə öz bildiyini edirdi; oturub baxır və heç bir şey anlamırdı; başına nə gəldiyini, tanış olmayan boş bir otaqda əzələlərinin nə üçün keyidiyini, ağzının acılaşdığını, sinəsinin daş kimi ağırlaşdığını heç cür anlaya bilmirdi; Varyan bu fransız təslim olmağa, öz sədəqətsizliyini bildiyi halda, əri ilə əvvəlki kimi sakit, əvvəlki kimi mehriban və etimadlı davranmağa nə məcbur etdiyini başa düşə bilmirdi! “Heç nə anlamıram!” deyər qurumuş dodaqları pıçıldayırdı. “İndi mənə kim zəmin ola bilər ki, Peterburqda da...” sualını bitirmədən yenə də əsnəyir, titrəyir və bütün bədənini yığırdırırdı; aydın və tutqun xatirələr, eyni dərəcədə onu xırpalayırdı; birdən, bu günlərdə onun və Ernestin hüsurunda Varyanın piano arxasına oturub: “Qoca ər, müdhiş ər!” şərqisini oxuduğunu xatırladı. Onun çöhrəsindəki ifadəni, gözlərinin qəribə bir halda parladdığını və yanaqlarındakı rəngi xatırladı – ayağa qalxdı, gedib onlara: “Siz əbəs yerə mənə sataşdınız; mənim ulu babam müjlikləri qabırğasından asardı, babam isə özü müjlik idi” deməyi və hər ikisini öldürməyi fikirləşdi. Gah da ona elə gəlirdi ki, guya bütün bunlar yuxudur və hətta yuxu da deyil, mənasız bir şeydir: ancaq silkələnək və ətrafa baxmaq lazımdır... Ətrafına baxır və qırğı tutmuş olduğu quşa caynağını batıran kimi, onun da qəlbini qaplayan qüسسə getdikcə daha dərinlərə girirdi. Hamısından bətər, Lavretski bir neçə aydan sonra ata olmağı ümid edirdi... Keçmiş, gələcək, xülasə, bütün həyat zəhərlənmişdi. Nəhayət, Parisə qayıdıb mehmanxanaya düşdü və Ernestin kağızını aşağıdakı məktubla bərabər Varvara Pavlovnaya göndərdi:

“Əlavə olunan kağız sizə hər şeyi izah edər. Yeri gəlmişkən deyim ki, mən hələ sizi tanımamışam: həmişə səliqəli bir qadın olduğunuz halda, bu cür mühüm kağızları salıb itirirsiniz”. (Yazıq Lavretski bu cümləni bir neçə saat ərzində hazırlamış və göz bəbəyi kimi qorumuşdu.) “Mən sizi artıq görmək istəmirəm; zənnimcə, siz

də mənimlə görüşməyi arzu etməməlisiniz. İldə sizə 1500 franklıq məbləğ təyin edərim; bundan artıq verə bilmərəm. Ünvanınızı kənd kontoruna göndərin. Nə istəyirsiniz edim, harada istəyirsiniz yaşayın. Sizə xoşbəxtlik diləyirəm. Cavab lazım deyil”.

Lavretski cavaba ehtiyacı olmadığını arvadına yazmışdısa da... məktubunun cavabını, bu anlaşılmaz, ağılaşmaz işin izahını səbirsizliklə gözləyirdi. Varvara Pavlovna həmin gün ona fransızca yazılmış uzun bir məktub göndərdi. Məktub onu büsbütün sarsıtdı; son şübhələri dağıldı – həm də şübhə etdiyinə xəcalət çəkdi. Varvara Pavlovna məktubunda özünü safə çıxarmırdı, o ancaq ərini görməyi arzu edir, yalvararaq xahiş edirdi ki, onu həmişəlik atmasın. Oraburasında göz yaşları ləkələri görünməsinə baxmayaraq, məktub soyuqqanlı və gərgin bir tərzdə yazılmışdı, Lavretski acı güllüslə güldü və məktub gətirənə Varvara Pavlovnaya “hər şey çox yaxşıdır” deməsini tapşırırdı. Üç gündən sonra artıq Parisdən çıxıb getdi; ancaq Rusiyaya yox, İtaliyaya. Nə üçün məhz İtaliyanı seçdiyini heç özü də bilmirdi; onun üçün, əslinə baxsan, hara getməsinin fərqi yox idi, – tək özü evinə getməsin. Arvadına təyin etdiyi təqaüd haqqında öz burmistrinə əmr göndərdi, ona, hesabların verilməsini gözləmədən, malikanənin bütün işlərini tezliklə general Korobindən təhvil almağa və zati-əlilərinin Lavrikidən çıxıb getməsi haqqında sərəncam verməsini əmr etdi; qovulan generalın birdən birə necə pərt olacağını, mənasız lovğalığını təsəvvür etdi və dərddli olduğuna baxmayaraq, bundan bir növ acıqlı həzz aldı. Eyni zamanda Qlafira Petrovnaya məktub yazıb Lavrikiyə qayıtmasını xahiş etdi və onun adına vəkalətnamə göndərdi; lakin Qlafira Petrovna Lavrikiyə qayıtmayıb, vəkalətnamənin ləğv edilməsi haqqında qəzetə elan verdi, bu tamamilə artıq şeydir. Lavretski İtaliyanın kiçik bir şəhərində gizlənərək hələ uzun zaman arvadını güdməkdən vaz keçə bilmədi. Arvadının Parisdən Baden-Badene getdiyini qəzetlərdən öyrənirdi; bir azdan sonra həmin müsyö Jül tərəfindən imzalanmış balaca bir məqalədə arvadının adına rast gəldi. Məqalədə adı oyunbazlıq arasından bir növ dostluq təəssüfə seçilirdi; məqaləni oxuyarkən Fyodor İvanıçın üreyi bulandı. Çox çəkmədən qızı olduğunu eşitdi; təqribən iki aydan sonra burmistrdən xəbər gəldi ki, Varvara Pavlovna maaşının birinci üçdə birini tələb etmişdir. Sonralar getdikcə daha pis xəbərlər eşitməyə başladı; nəhayət, arvadının qibte edilməz bir

rol oynadığı tragikomik bir əhvalatın bütün jurnallarda hay-küylə dərc edildiyini oxudu. Artıq hər şey bitmişdi: Varvara Pavlovna "aləmə məşhur" bir qadın olmuşdu.

Lavretski artıq arvadını təqib etməkdən vaz keçdi; lakin özünü çox vaxt asanlıqla sakitləşdirə bilmirdi. Bəzən o arvadının həsrətilə elə alışıb yanır ki, yenə onun nəvazişli səsini eşitmək, yenə əlini öz əlində hiss etmək, yolunda hər şeyi fəda etməyi, hətta... günahından belə keçməyə razı olacağını hiss edirdi. Lakin vaxt əbəs keçmirdi. O, anadan cəfəkeş doğulmamışdı; onun sağlam təbiəti öz hüququna malik oldu. Bir çox şeylər onun üçün aydınlaşdı; onu sarsıtмыш olan zərbənin özü də artıq ona əvvəlki kimi görünmürdü; indi arvadını tanımışdı, – yaxın adamı, yalnız ondan ayrıldıqdan sonra yaxşı tanımaq olar. Lavretski, əvvəlki həvəslə olmasa da, yenə məşğul ola, işləyə bilərdi: Həyat təcrübəsindən, tərbiyədən əmələ gəlmiş skeptisizm¹ qəti surətdə onun qəlbinə işləmişdi. Hər şeyə laqeyd əlaqə bəsləməyə başladı. Əhvalatdan yalnız dörd il keçəndən sonra vətəne qayıdıb qohum-əqrəbası ilə görüşmək imkanında olduğunu hiss etdi. Nə Peterburqda, nə Moskvada dayanmayıb, bizim ondan ayrıldığımız O... şəhərinə getdi; indi biz lütfkar oxucudan bizimlə bərabər həmin şəhərə qayıtmasını xahiş edirik.

XVII

Təsvir etdiyimiz günün sabahı, səhər saat ona işləyəndə, Lavretski Kalitin evinin artırması ilə yuxarı qalxırdı. Liza başında şlyapa, əlində əlcək onun qarşısına çıxdı.

Lavretski:

- Hara gedirsiniz? – deyərək ondan soruşdu.
- Günorta duasına. Bu gün bazar günüdür.
- Məgər siz kilse ibadətində gedirsiniz?

Liza cavab verməyib heyretlə ona baxdı.

Lavretski:

– Bağışlayın, – dedi, – mən... bunu demək istəmirdim, mən sizinlə vidalaşmağa gəlmişəm, bir saatdan sonra kəndə yola düşürəm.

¹ Skeptisizm - bir şeyə etinasız əlaqə bəsləmək, başqalarına şübhəsis görünən şeyə şübhə etmək.

– Getdiyiniz kənd buradan uzaqdır mı?

– Bir iyirmi verst olar.

Lenoçka qulluqçu qızın müşayiəti ilə evin kəndində göründü.

Liza:

– Bizi unutmayın ha, – dedi və artırmadan aşağı endi.

Lavretski:

– Siz də mənə unutmayın, – dedi. – Bura baxın, – deyərək o əlavə etdi. – Kilsəyə gedirsinizsə, mənim üçün də dua ələyin.

Liza dayanıb ona sarı döndü.

– Məmnuniyyətlə, – deyib, dik onun gözüne baxdı. – Sizin üçün də dua edərdim. Gedək, Lenoçka.

Lavretski qonaq otağında Marya Dmitriyevnanı tək gördü. Ondan odekolon və nanə cövherinin qoxusu gəlirdi. Dediynə görə, başı ağrıyırdı, gecəni narahat keçirmişdi. Lavretskini öz adi yorğun nəzakəti ilə qəbul etdi və yavaş-yavaş danışmağa başladı.

– Vladimir Nikolaiç yaraşlıq oğlandır, elə deyilmi? – deyərək soruşdu.

– Vladimir Nikolaiç kimdir?

– Paşini tanımırırsınız mı, dünən burada idi ha? Siz onun bərk xoşuna gəlmisiniz; sizə gizlincə bir söz deyim, *mon cher cousin*¹, o, Lizadan ötrü ölür. Nə olar? Özü yaxşı familiyadandır, yaxşı qulluq edir, ağıllıdır, kamer-yunker olanda nə olar! Allah məsləhət görərsə... mən də öz tərəfimdən, bir ana kimi çox şad olardım. Məsuliyyət, əlbəttə, böyükdür; uşaqların xoşbəxtliyi ata-anadan asılıdır, burasını da qeyd etmək lazımdır ki, bu vaxta kimi yamanımı, yaxşımı, hər yerdə düşümü qabağa verən mənəm; uşaqları tərbiyələndirən də, oxutduran da mənəm... xanım Bolüsdən də bir mamzel yazıb gətirərəm...

Marya Dmitriyevna öz qayğısını, səyini, analıq hisslərini təsvir etməyə başladı. Lavretski dinməz-söyləməz qulaq asır və şlyapasını əlində oynadırdı. Onun soyuq, ağır nəzərləri şirin-şirin danışmaqda olan xanımı pərt ələyirdi.

– Liza necə, xoşunuza gəlirmi?

Lavretski:

– Lizaveta Mixaylovna çox gözəl qızıdır, – deyib ayağa qalxdı və Marfa Timofeyevnanın yanına getdi. Marya Dmitriyevna narazılıqla,

¹ Əziz əmioğlum

onun ardınca: “Ax, yöndəmsiz mujik! İndi bildim ki, arvadın sənə nə üçün sadıq qalmayıb” – deyə düşündü.

Marfa Timofeyevna məiyyəti ilə bərabər öz otağında oturmuşdu. Bu məiyyət eyni dərəcədə ona yaxın olan beş vücuddan: yekə çinədanlı, təlim görmüş, saqraq quşundan (bunu oxumaqdan qaldığı və artıq su oğurlamadığı üçün sevmişdi), balaca, çox qorxaq itciyöz Roskadan, acıqlı pişik Matrosdan, Şuroçka adlı, doqquz yaşlı irigöz və itiburunlu, qarabuğdayı oynaq bir qızdan və Nastasya Karpovna Oqarkova adlı əlli beş yaşlı bir arvaddan ibarət idi, arvadın başında ağ çutqu¹ vardı, tünd rəngli paltar üstündən darçını rəngində qısa paltar geymişdi. Şuroçka atadan–anadan yetim qalmış bir meşşanka idi. Marfa Timofeyevna Roskaya yazığı gəlidiyi kimi, qıza da rəhm edib öz yanına götürmüşdü; itciyəzi də, qızcağı da küçədən tapmışdı; hər ikisi artıq və ac idi, hər ikisini payız yağışı isladırtdı; Roskanın ardınca gələn olmadı, Şuroçkanı isə dayısı, hətta öz razılığı ilə Marfa Timofeyevnaya güzəştə getmişdi; o sərxoş bir çəkməçi idi, özü doyunca yeməzdi, bacısı qızını da doyuzdurmazdı, hay deməmiş çəkmə qəlibini uşağın başına çırpardı. Marfa Timofeyevna Nastasya Karpovna ilə monastır kilsəsində tanış olmuşdu; kilsədə özü ona yanaşmış (Marfa Timofeyevnanın öz dediyinə görə, bu arvadı çox ləzzətli ibadət etdiyi üçün bəyənmişdi), özü söhbət açmış, onu evinə çay içməyə dəvət etmişdi. O gündən bəri daha ondan ayrılı bilmirdi. Nastasya Karpovna yoxsul dvoryanlara mənsub olub, şən və həlim əxlaqlı övladsız bir dul idi; sifəti girdə idi; saçı ağarmışdı, yumşaq əlləri ağ, yumşaq üzünün cizgileri iri, yaraşlıq və dik burnu bir qədər gülünc idi. O, Marfa Timofeyevnaya hörmət edirdi, onu sevirdi, hərçənd, Marfa Timofeyevna onun zərif qəlbini lağa qoyurdu; Nastasya Karpovna cavan oğlanlara qarşı özündə zəiflik hiss edir və ən sadə zarafatdan belə qız kimi utanıb–qızarırdı. Onun bütün kapitalı 1200 manatdan ibarət idi; Marfa Timofeyevnanın hesabına, amma onunla bərabər hüquqda yaşayırdı. Marfa Timofeyevna yaltaqlığa dözə bilməzdi, Fedyanı gören kimi sözə başladı:

– Aha, Fedya! Dünən axşam ailə üzvlərimi görməmişdin, indi tamaşa eləyə bilərsən. Hamımız çay içməyə hazırlaşmışıq; bu bizim

ikinci bayram çayımızdır. Hamıya nəvaziş eləyə bilərsən: ancaq Şuroçka məhəl qoymaz, pişik də cırmaqlar. Bu gün yola düşürsən?

– Bəli, bu gün, – deyə Lavretski alçaq bir stulda oturdu. – Mən artıq Marya Dmitriyevna ilə vidalaşdım. Lizaveta Mixaylovnanı da gördüm.

– Oğlum, ona sadəcə Liza desən daha yaxşı olar; səndən ötrü nə Mixaylovnabazlıqdır! Ehmal otur, Şuroçkanın stulunu sındırarsan.

– O, günorta duasına gedirdi, – deyə Lavretski sözüne davam etdi. – Mömin adama oxşayır.

– Hə, Fedya, çox mömindir. Səndən, məndən mömindir, Fedya.

Nastasya Karpovna pıçılıtlı ilə:

– Siz mömin deyilsinizmi? – dedi. – Bu gün birinci günorta duasına getməmisinizsə, yəqin qəza duasına gedəcəksiniz, düz demirəmmi?

Marfa Timofeyevna:

– Yox, yox, – deyə etiraz etdi, – sən tək gedərsən: mən tənbel-ləşmişəm, qızım, çayla özümü çox bədəmələ öyrədirəm. – Nastasya Karpovnaya “sən” deyə müraciət edirdi. Hərçənd hüquqca – əbəs deyildir: Pestovlardan üçünün adı İvan Vasilyeviç Qrozninin¹ siyahısında vardı; Marfa Timofeyevna bundan xəbərdardı.

– Marya Dmitriyevna mənə indi o... adı nədir? Panşın bərəsində danışdı, – deyə Lavretski yenə sözə başladı. – O cənab görəsən necə adamdır?

– Aman Allah nə boşboğaz adamdır! – deyə Marfa Timofeyevna donquldandı. – Əlüstü sənə gizlincə xəbər verib ki, qızına belə bir adaxlı tapılıb. Keşif oğlu ilə bu bərədə pıçıltaşması bəs deyilmiş; yox, xəbər verməyə bağı çatlar. “Oğlan evinin xəbəri yoxdur, qız evində toy–bayramdır!” Bu isə bir qəpiklik qutab kimi özünü sahib ortalığa.

Lavretski:

– Necə məgər? – deyə soruşdu.

– Ona görə ki, oğlan mənim xoşuma gəlmir; bir də burada sevinməyin nə mənası?

– Sizin xoşunuza gəlirmi?

– Əlbəttə, hamını özünə məftun edə bilməz ki, Nastasya Karpovnanın ona vurulduğu kifayət deyilmi?

Yazıq arvad bərk diksindi.

¹ İvan Qroznı siyahını özü tertib etmişdi, bu edam olunanların siyahısı idi.

¹ Çutqu – düzbucaqlı formada biçilib tikilən, eni 20–30 sm, uzunluğu isə 50–60 sm olan qadın baş geyimi

– Marfa Timofeyevna, nə danışsınız, Allahdan qorxmursunuzmu? – deyə səsləndi və yanağının qırmızısı bir an içinde bütün çöhrəsini, boynunu bürüdü.

Marfa Timofeyevna onun sözünü kəsərək:

– Çox bəzzaz oğlandır, – dedi. Cəzb eləməyin fəndini bilir. Nastasya Karpovnaya burunotu qutusu bağışlayıb. Fedya, burunotu iyləməyə meylin varsa, ondan istə; bax gör nə qəşəngdir, qapağının üstündə atlı bir əsgər şəklində çəkilib. Əzizim daha bilirik, özünü safə çıxarma.

Nastasya Karpovna yalnız əllərini yırğalamaqla məsələdən boyun qaçırmağa çalışırdı.

Lavretski:

– Liza necə? – deyə soruşdu; – Ona qarşı laqeyddirmi?

– Deyəsən, xoşuna gəlir, – amma Allah bilir! Özgənin qəlbi, deyərlər, qaranlıq bir meşədir, qızlarınkı isə beşbetər. Məsələn, bu saat Şuroçkanın ürəyindəkini bilmək olarmı? Sən gələndən bəri utanıb gizlənir, amma çıxıb getmir.

Şuroçka boğuc səslə pısqıldadı və cəld bayıra qaçdı. Lavretski isə ayağa qalxıb kəlmə-kəlmə dedi:

– Bəli, bəli, qızların ürəyindəkini bilmək mümkün deyil, – dedi və vidalaşmağa başladı.

Marfa Timofeyevna:

– Yaxşı, səni tezmi görəcəyik? – deyə soruşdu.

– Baxarıq da, bibi, kənd yaxındadır.

– Axı sən Vasilyevskoyeye gedirsən. Lavrikidə yaşamaq istəmirsən: bu öz işindir; ancaq ananın və nənənin qəbrini ziyarət etmək üçün oraya getmək pis olmazdı. Xaricdə özünə hər cür əqidə yığmasan, kim bilir, bəlkə onlar öz qəbirlərində sənə gəldiyini hiss edərlər. Fedya, Qlafira Petrovna üçün də dua oxutdurmağı unutmasan. Al bu manatı. Al, al, mən özüm də onun üçün dua oxutdurmaq istəyirəm. Sağlığında mən onu sevməzdim, xasiyyəti çox tünd idi. Ağıllı qız idi. Sənə də qəlbinə sındırmadı. Yaxşı, get, get, Allah köməyin olsun, yoxsa zöhləni tökürem.

Marfa Timofeyevna öz qohumunu öpdü.

– Lizadan Panşinə ərə gedən olmaz. Heç narahat olma; elə ər ona layiq deyil.

Lavretski:

– Mən heç narahat olmuram, – dedi və çıxıb getdi.

XVIII

Dörd saatdan sonra Lavretski evə yola düşdü. Tarantası kəndarası yolla çaparaq gedirdi. Quraqlıq iki həftə idi ki, davam edirdi; süd kimi ağ duman havaya yayılıb, uzaq meşələri bürümüşdü; meşədən yanıq iyi gəlirdi. Tutqun kənarlı buludlar, açıq-mavi göy üzünə səpələnmişdi; güclü külək quru, arasıkəsilməz cərəyanla axırdısa da, istini qova bilmirdi. Lavretski başını balısa söykəyərək və əllərini döşündə çarpazlayaraq, yelpinc kimi hərənən tarlalara, ağır-ağır yırğalanan söyüdlərə, küt və çəpəki nəzərlərlə ötən ekipaja baxışan qarğa, dolaşalara, qaratikan, yovşan və narın otları örtülmüş uzun məzrlərə baxırdı; bu tərəvətli, məhsuldar, çılpac və geniş çöl, bu yaşıllıq, uzun yamaclar, alçaq palıd ağacları ilə örtülü dərələr, boz kəndlər, qovaq ağacları, – çoxdan bəri görmədiyi bütün bu rus mənzərəsi onun qəlbinə şirin və eyni zamanda, demək olar ki, hüznü hissələr bəxş edir, sinəsini bir növ xoş təzyiqlə sıxırdı. Fikirleri yavaş-yavaş dağılırdı; bu fikirlər də, göy üzündə hündürdə, sanki avara gezen bulud nöqtələri kimi, tutqun və qarışıqdı. Öz uşaqlığını, anasının necə vəfat etdiyini, onu ölməkdə olan anasının yanına necə gətirdiklərini, anası, oğlunun başını bağrına basaraq, zəif səslə necə oxşadığını və Qlafira Petrovnaya necə nəzər salıb keçindiyini yadına saldı. Əvvəlcə sağlam ruhlu, hamıdan narazı, gur səslə, sonradan isə gözləri şikəst, ağlaşan, saç-saqqalı ağarmış bir qoca olan atasını xatırladı; onun bir dəfə süfrə başında çaxır içərkən, həddini aşdığını və dəsmalı xörəyə buladığını üçün birdən güldüyünü, sonra heç nə görməyən gözlərini qırpdığını və qızarıb öz hünərlərindən danışdığını xatırladı; Varvara Pavlovnanı xatırladı, – insan nəgahani ağırdan gözlərini süzdüyü kimi, biixtiyar gözlərini süzdü və başını silkələdi. Nəhayət, fikri gəlib Lizada dayandı.

“Həyata yenice qədəm qoyan təzə bir vücud, – deyə düşündü. – Yaxşı qızıdır, görəsən, aqibəti necə olacaq? Özü də yaraşıqlıdır. Üzü solğun və tərəvətli, gözləri və dodaqları ciddi, baxışı namuslu və məsumdur, heyif ki, bir qədər həyəcanlıdır. Boyu bəstə, hərəkəti qıvrac, səsi zərifdir. Bəzən söhbət edərkən birdən durub, adama təbəssümsüz diqqət etdiyini, sonra fikrə dalıb, üzünə tökülmiş saçlarını arxaya atdığını çox sevirəm. Mənə elə gəlir ki, Panşin ona layiq deyil. Lakin onun nəyi pisdir? Bu dolaşmaq fikirləri niyə məndən əl

çəkirmir? O da hamının getdiyi yolla gedəcək. Yatsam yaxşı olar". Lavretski gözlerini yumdu.

Yata bilmədi, amma yolun sakit mürgüsünə daldı. Əvvəlki mənzərələr qabaqkı kimi tələsmədən, başqa təsevvürlərə qarışaraq, gözü önündə canlanırdı. Lavretski, Allah bilir, nədənsə Robert Pil haqqında... Fransa tarixi haqqında düşünməyə başladı... Robert Pil general olsaydı, vuruşmadan qalib çıxardı; vuruşmadakı atəş və bağırıqları xəyalına gətirirdi... Başı yana sürüşürdü, gözlerini açdı... Yenə həmin tarlalar, həmin çöl mənzərələri: atların sürülmüş nalları tozanağın arasından parıldayır; külək sürücünün köynəyini qovuş kimi qabardır... "Vətənime gör bir nə halda qayıdıram" – deyərək Lavretskinin başından bir fikir keçdi. "Sür görək!" – deyərək bağırırdı və şinelinə bürünüb özünü balısa sıxdı. Tarantas silkələndi: Lavretski dikəlib gözlerini genişcə açdı. Qarşıdakı dağın ətəyində balaca bir kənd uzanıb gedirdi; bir az sağda pəncərələri örtülü və artırması yana əyilmiş köhnə ağa evi görünürdü; evin geniş həyətinə, lap darvazadan başlayaraq, çətənə kimi yaşıl və sıx olan gicitkən basmışdı; buradaca palıd ağacından tikilmiş möhkəm bir anbar vardı. Bu, Vasilyevskoye kəndi idi.

Sürücü tarantası darvazaya sarı çəkib atları saxladı; Lavretskinin lakeyi qozlardan ayağa qalxdı və yerə atılmağa hazırlaşır kimi: hey! – deyərək bağırırdı. Xırıltılı və boğuş bir it hürüşü eşidildi, itin özü isə görünmədi; lakey yenə yerə atılmağa hazırlaşdı: hey! – deyərək bağırırdı. Təkrar qoca bir it hürüşü eşidildi və bir an içərisində, haradansa, həyətdə qədək köynəkli qoca bir kişi görüldü, qocanın başı qar kimi ağarmışdı; əli ilə gözünü gündən qoruyaraq, tarantasa baxdı, əllərini birdən qıçına vurub, əvvəlcə bir qədər yerində əl-ayağa düşdü, sonra cəld darvazanı açmağa başladı. Tarantas gicitkəni xışırtı ilə yatırdaraq, həyətdə girdi və artırmanın qarşısında durdu. Zahirən çox cəld görünən ağbaş kişi artıq ayaqlarını gen və əyri qoyub, artırmanın aşağı pilləsində durmuşdu; qoca rəşə ilə meşin örtüyü açıb yuxarı qaldırdı və tarantasdan düşən ağaya kömək eləyib əlindən öpdü.

Lavretski:

– Xoş gördük, xoş gördük, qardaş, – dedi. – Sənin adın, deyəsən, Antondur? Hələ sağsanmı?

Qoca dinməz-söyləməz baş əyib, açarları gətirməyə getdi. O gələne kimi sürücü yanakı oturub bağlı qapıya baxmağa başladı;

lakey isə yerə düşdüyü vəziyyətdə qalıb, bir əlini qozlaya dayamışdı. Qoca açarları gətirdi və heç bir ehtiyac olmadan ilan kimi qıvrılaraq, dirşəklerini hündürə qaldırdı, qapını açıb geri çəkildi və yenə ağaya hörmətlə baş əydi.

Lavretski kiçik bir dəhlizə girərək: "Budur, yenə öz doğma yurduma qovuşdum" – deyərək düşündü, pəncərə taxtaları bir-birinin ardınca taqqıltı ilə açılır, gündüzün işığı boş otaqlara dolurdu.

XIX

Lavretskinin gəldiyi və iki il bundan qabaq Qlafira Petrovnanın vəfat etdiyi bu kiçik ev, keçən əsrdə möhkəm şam ağacından tikilmişdi; zahirdən bu, köhnə evə oxşayırdı, lakin bir əlli il və daha da artıq ömür edə bilirdi, Lavretski otaqların hamısını gözdə, pəncərə tirinə qonmuş və bellərinə ağ toz çökmüş köhnə, tənbel milçəkləri narahət edərək, hər yerdə pəncərələrin açılmasını əmr etdi: Qlafira Petrovna öləndən bəri bunları açan olmamışdı. Evdə bütün şeylər olduğu kimi qalmışdı: qonaq otağında üstünə boz rəngli ipək çəkilmiş, qıraqları getmiş və əzilmiş nazik ayaqlı ağ kiçik divanlar Yekaterina dövrünü xatırladırdı; bunların arasında ev sahibəsinin sevdiyi uca və arxalı bir kreslo vardı, ev sahibəsi qocalığında da kreslonun arxasına söykənməzdi. Böyük divardan Fyodorun atasının babası Andrey Lavretskinin qədim şəkli asılmışdı. Onun tutqun sarı üzü qaralmış və yığışmış fondan güclə seçilirdi. Xırda kinli gözləri sanki şişmiş olan sallaq göz qapaqlarının altından baxırdı, pudrasız qara saçları kələ-kötür alını üzərinə çətir kimi tökülmüşdü. Şəklin kənarından qarabaşaq otundan hörülmüş bir əklil sallanmışdı. Antonun dediyinə görə, bunu Qlafira Petrovna özü hörmüşdü. Yataq otağında qədim və xeyli bahalı miləmil qumaşdan olan örtük altında ensiz bir çarpayı ucalırdı; çarpayının üzərində bir yığın rəngi ağarmış balıq və bir dənə sınıqlı nazik yorğan vardı, çarpayının baş tərəfində Həzrət Məryəmin məbədə girməsi təsviri asılmışdı; bu, qoca bakirənin hamı tərəfindən unudulmuş bir halda tək-tənha ölərkən, artıq soyumaqda olan dodaqlarını sonuncu dəfə söykədiyi təsvir idi. Pəncərə qabağında xırda ağac parçalarından qayrılmış zəri qaralmış, kənarları mis və əyri güzgü bəzək stolu qoyulmuşdu. Yataq otağının yanında təsvirlərə

məxsus çılpaq divarlı kiçik bir otaq vardı, otağın küncündə ağır kiot¹ qoyulmuşdu; döşəməyə qıraqları getmiş, üstünə şam tökülmüş balaca bir xalça salınmışdı: Qlafira Petrovna ibadət edərkən bunun üzərində səcdə edərmiş. Anton, Lavretskinin lakeyi ilə tövlə və anbarı açmağa getdi. Onun yerinə təqribən o yaşda qoca bir qarı gəldi; yaylığı gözü-nün üstünə qədər örtmüşdü; başı əsirdi, gözləri küt nəzərlə baxırdı, lakin bunlar cidd-cəhd, köhnədən vərdiş edilmiş qulluqetmə adəti və eyni zamanda təəssüf ifadə edirdi. Lavretskinin əlini öpdü və qapının yanında durub buyuruq gözlədi. Lavretski qarının adını, hətta onu harada gördüyünü xatırlamırdı. Məlum oldu ki, qarının adı Aprakseyaya idi; qırx il bundan qabaq Qlafira Petrovna onu ağa evin-dən sürgün edib, quşlara baxmasını əmr etmişdi; qarı az danışırdı, sanki xərifləmişdi, – yalnız təvazülə baxırdı. Ağa evində bu iki qoca-dan və Antonun nəticələri olan uzun köynəkli üç yekəqarın uşaqdan başqa, təkqollu tyaqlasız² bir mujik olurdu, o həmişə tetra quşu kimi qırıldayır və heç bir işə yaramırdı; mujikin qoca bir köpəyi də vardı. Lavretskinin gəlişini hürərək qarşılayan bu köpək, sahibindən çox da yararlı deyildi: o, düz on il idi ki, Qlafira Petrovnanın əmri ilə alınmış ağır bir zəncirə bağlanmış, köpək bu ağır yük altında güclə tərpnə bilirdi. Lavretski evi gözəndən keçirib, bağa çıxdı və bağı bəyəndi. Bağ başdan-başa alağ otuna, ayıpəncəsinə, firəng üzümünə və moruğa bürünmüşdü; lakin kölgəliyi, qoca cökə ağacları çox idi, bunlar zorbalığı və qol-budaqlarının qərribə çulğaşması ilə adamı heyretə salırdı; çox sıx əkilmiş və keçmişdə – yüz il bundan qabaq kəsilmişdi. Bağın axırında hündür, qırmızımtıl kolluqla haşiyələnmiş balaca aydın bir gölməçə vardı. İnsan həyatının izləri çox tez silinib gedir: Qlafira Petrovnanın bağça-bağı cırlaşmamışdısa da, amma coşqun insan həyatı çağlamayan yerlərdə hər şeyin getdiyi sakit yuxuya dalmışdı. Fyodor İvanıç kəndi də gəzib dolaşdı: arvadlar yanaqlarını ovuclarına alaraq, daxmalarının kandarlarından ona baxırdılar; mujiklər uzaqdan baş əyir, uşaqlar qaçıb gizlənir, itlər laqeyd-cəsinə hürüşürdülər. Çox gəzdikdən sonra, nəhayət, acdı; lakin qulluqçusu və aşpazı axşam gələcəkdi; Lavrikidən ərzaq arabası hələ gəlib çıxmamışdı. – Antona müraciət etmək lazım gəldi. Anton o

saat sərəncam verdi: həyətdən qoca bir toyuq tutub kəsdi və ütdü; Aprakseyaya toyuğu qazana salmamışdan qabaq onu xeyli sürtdü, paltar kimi yudu; toyuq bişəndən sonra Anton süfrə saldı, çəngəl-bıçaq yanına üçqıçlı duzqabı, girdə şüşə qapaqlı və dar boğazlı büllur qrafin qoydu; sonra ahəngdar səslə Lavretskiyyə yeməyin hazır olduğunu bildirdi, – özü isə stulun arxasında durub sağ yumruğuna sarıdığı dəsmalla otağa, sərvi ağacı qoxusunu andıran tünd bir qoxu yaymağa başladı. Lavretski şorbadan bir qədər dadıb, toyuğu götürdü; onun derisi iri qabarlarla örtülmüşdü; yoğun damarları vardı, ətə ağac və kül dadı verirdi. Nahar elədikdən sonra Lavretski dedi ki, çay olsaydı içərdi... Qoca: “Bu dəqiqə gətirərəm” – deyib, sözünə əməl etdi. Qırmızı kağız parçasına bükülmüş bir çimdik çay tapıldı; balaca, lakin xeyli hirsli və çığırğan bir samovar, bir-iki parça da, sanki əriyib xırdalanmış qənd tapıldı. Lavretski böyük fincanda çay içdi; bu fincanı hələ uşaqlığından tanıyırdı: üzərində oyun kartları çəkilmişdi, bunda yalnız qonaqlar çay içərdilər – indi də Lavretski bir qonaq kimi bu fincanda çay içirdi. Axşamçağı qulluqçu gəlib çıxdı; Lavretski bibisinin çarpayısında yatmaq istəmədi; özünə yemək otağında yer salınmasını əmr etdi. Yerine girdikdən sonra şamı söndürüb uzun-uzadı ətrafına baxdı və qəmgin fikirlərə daldı; çoxdan bəri insan yaşamayan bir yerdə ilk dəfə yatmalı olan bir şəxsin keçirəcəyi bir hissə qapıldı: ona elə gəlirdi ki, guya onu hər tərəfdən bürüyən qaranlıq, yeni sakinə heç cür öyrənə bilmir, evin divarları belə narazılıq göstərir. Nəhayət, köksünü ötürüb yorğanı başına çəkdi və yuxuya getdi. Anton hamıdan gec yatdı; o, Aprakseyaya ilə uzun-uzadı pıçıldaşır, yarım səslə köksünü ötürür və xaç çəkirdi: onlar ağanın Vasilyevskoyeyə gəlib düşəcəyini heç cür gözləyə bilməzdilər, halbuki onun bu yaxınlıqda yaxşı, bağça-bağlı gözəl bir malikanəsi vardı; ancaq onlar Lavretskinin bu bağça-bağdan zəhləsi getdiyini bilmirdilər; həmin bağça-bağ Lavretskidə keçmişin ağır xatirələrini oyadırdı. Doyunca pıçıldadıqdan sonra Anton ağacını götürüb anbarın qabağında asılmış çoxdan bəri susan taxtanı döyəcədi və üstünə heç bir şey örtmədən, oradaca yığılıb yatdı. Sakit və nəvazişli may gecəsi idi, – qoca şirin yuxuya getdi.

¹ İçinə ikona qoyulan qutu.

² Tyaqla – erlə arvaddan ibarət iki nəfər işçiyə deyilirdi ki, bunlar təhkimçilik zamanında mülkədar torpağında müftə işləməli idilər.

Ertəsi gün Lavretski yuxudan xeyli erkən durub, bir az kəndxuda ilə söhbət elədi, xırmana getdi, heyət köpəyinin zəncirini açmağı əmr etdi, köpək bir-iki ağız hürüb susdu, hətta öz damından uzaqlaşmadı da; Lavretski evə qayıtdıqda, bütün günü ayrıla bilmədiyi durğun vəziyyətdə qaldı. Öz-özünə bir neçə dəfə: “Çayın lap dibinə düşmüşəm” – dedi. Pəncərə qabağında qımıldanmadan oturub və onu əhatə edən sakit heyatın cərəyanını, kənd tənhalığının tək-tək eşidilən səslərini diqqətlə dinləyirdi. Bax, haradasa biri gicikən kolunun arxasında nazik səslə oxuyur; ağcaqanad isə hələ də vızıldayır; milçəklərin zəhlətökən qəmgin vızıltısı arasından tez-tez başını tavana çıxıpan, kök çöl artısının qıjıltısı eşidilir; küçədə xoruz sonuncu notanı uzadaraq, xırıltı ilə banlayır; araba taqıltı ilə gəlib keçir; kənddə darvazalar cırıldayır. Birdən “Nə var?” – deyər qadın səsi eşidilir; Anton qucağında yırğaladığı iki yaşında bir qız uşağına: “Səsini kəssən, bala” – deyir. Həmin qadın: “Kvas gətir” – deyər səslənir və birdən darıxdırıcı bir sükut əmələ gəlir, nə bir çıqqıltı, nə bir vızıltı; ağacların yarpağı belə xışıldamır; qaranquşlar bir-birinin ardınca səssiz-səmirsiz yer üzündə uçuşur və bunların səssiz uçuşundan adamın ürəyi sıxılır. Lavretski yenə: “Çayın lap dibinə düşmüşəm” – deyər düşündür. “Buranın heyatı həmişə, hər vaxt sakit və dincdir: burada heyəcana gəlməyin, kefini pozmağın mənası yoxdur; bura yalnız, kətanla şırım açan cütçü kimi, öz cığırını tələsmədən açan adamlar üçün əlverişlidir. Ətrafda nə qədər qüvvət, bu hərəkətsiz sakitlikdə nə qədər sağlamlıq var! Pəncərə qarşısında bitmiş sıx otlar arasında yoğun bəndəmli ayıpəncəsi görünür; onun üzərində qaysım çiçəyinin şirəli rişəsi uzanırdı; meryəmçiçəyi öz çəhrayı qıvrımlarını uca qaldırmışdır; uzaq tarlalarda çovdar zəmisini parıldayır, vələmir də artıq sünbül bağlamışdır, ağac yarpaqları getdikcə enlənir, otlar boy atmışdır. Ömrümün gözəl çağları qadın eşqinə həsr olundu, – deyər Lavretski düşüncələrinə davam edirdi. – Qoy buranın darıxdırıcı heyatı məni ayılsın, sakit eləsin, mənə bir işi tələsmədən görməyi öyrətsin”. O heç bir şey gözləmədən, – eyni zamanda sanki aramsızcasına nəyi isə gözləyərək, yenə sakitliyi diqqətlə dinləməyə başladı: sakitlik onu hər bir tərəfdən qurşayırdı; günəş sakit göy üzü ilə yavaş-yavaş yeriyir, buludlar da ağır-ağır üzürdü; sanki haraya

və nə üçün üzduklərini bilirdilər. Bu zaman Yer kürəsinin başqa yerlərində heyat qaynayır, tələsir, gurlayırdı; burada isə həmin insan heyatı, bataqlıq otlarının arası ilə axan su kimi, səssiz axırdı; Lavretski axşama kimi bu axıb gedən heyatın tamaşasından heç cür ayrıla bilmədi; keçmişin dərdi-qəmi ürəyində, yazda yağan qar kimi, əriyib gedirdi – qərribə bir hal! Onda ömrü boyu belə qüvvətli bir vətən hissi oyanmamışdı.

Fyodor İvanıç iki həftənin içərisində Qlafira Petrovnanın evini lazımı qaydaya saldı; heyəti, bağı təmizlətdirdi; Lavrikidən ona rahat mebel, şəhərdən çaxır, kitab, jurnal gətirdilər; tövlədə bir neçə at saxladılar; xülasə, Fyodor İvanıç özünə lazım olan hər bir şeyi əldə edib – yarımülkədar, yarıguşənişin kimi yaşamağa başladı. Günü yeknəsəq keçirdi, lakin heç kəsi görmədiyinə baxmayaraq, darıxmırdı; təsərrüfata səy və diqqətlə baxır, at belində kəndin ətrafını dolaşır, kitab oxuyurdu. Lakin mütaliyəyə az vaxt sərf edirdi. Qoca Antonun hekayələrini kitab mütaliəsindən çox xoşlayırdı. Lavretski adətən tənbəki çubuğu və çayı soyumuş fincanla pəncərə qabağında oturardı; Anton əllərini dalına vurub qapı ağzında durur və qədim vaxtlardan söhbət açardı: o zamanlar vələmiri və çovdarı çanaqla deyil, iri çuvallarla, hər çuvalı iki-üç qəpiyə satardılar, o vədələr qalın meşələr, insan əli toxunmamış çöllər hər tərəfi, hətta şəhər kənarını belə bürüyərdi. “İndi isə hamısını qırıb çatmış, sumlamışlar. Belə ki, gəlib keçmək üçün adam yol tapa bilmir” – deyər səksən yaşlı ötmüş qoca şikayət edirdi; Anton öz xanımı Qlafira Petrovnadan da bolluca danışdı. O nə qədər qanacaqlı, nə qədər ehtiyatlı bir adamdı; qonşuluqda olan cavan bir oğlan bir vaxt tez-tez onun yanına gəlib-gedərdi, – Qlafira Petrovna onun xətri üçün, hətta massak¹ rəngində lentləri olan bayram çutqusunu və trü-trü-levantindən tikilmiş sarı paltarını onun qabağında geyərdi; sonradan qonşu ağanın: “Xanım, bəs sizin kapitalınız necə olacaq?” – deyər verdiyi ədəbsiz sualına acığı tutub, onu daha evə buraxmamağı əmr etdi və oradaca vəsiyyət elədi ki, öləndən sonra xırda əskiyyə kimi var-yoxunun hamısını Fyodor

¹ Tünd-qırmızı və göyümtül rəngin qarışığı

İvanıça versinlər. Doğrudan da, Lavretski massak rəngində lentləri olan bayram çutqusu və trü-trü-levantindən tikilmiş sarı paltarla bərabər, bibisinin bütün avadanlığını yerli-yerində gördü. Lavretskinin nəzərdə tutduğu köhnə kağızlardan və qərribə sənədlərdən heç bir əsər-ələmət qalmamışdı, yalnız birçə dənə köhnə dəftərçə qalmışdı ki, babası Pyotr Andreiç kefi gələndə buna cürbəcür cümlələr yazardı, məsələn: “Türkiyə hökuməti ilə sülh bağlanması münasibətilə Sankt-Peterburq şəhərində zati-aliləri knyaz Aleksandr Aleksandroviç Prozorovski tərəfindən bayram edilməsi”; ya: “Bu təlimatı general arvadı Proskovya Fyodorovna Saltukovaya Jivonaçalrı Troitsa kilsəsinin protopresviteri¹ Fyodor Avsentyeviç vermişdir” qeydi olan sinə dərmanı resepti; ya: “Pələng fransızlardan xəbər-ətər yoxdur” kimi siyasi xəbər; bunun yanındaca: “Moskovskiyc Vedomostinin verdiyi xəbərə görə, cənab baş mayor Mixail Petroviç Kaliçev vəfat etmişdir. Bu, Pyotr Vasilyeviç Koliçevin oğlu olmaya?” sözləri yazılmışdı. Lavretski bir köhnə təqvim, yuxu gətirən kitablar və cənab Ambodikin əsrarəngiz əsərini tapdı; çoxdan unudulmuş, lakin ona tanış olan “Simvollar, Emblemlər” kitabı onda bir çox xatirələr oyatdı. Qlafira Petrovnanın tualet stolunun gözündən belinə qara lent çəkilmiş, üstünə qara surğulu möhür basılmış böyük bir zərf çıxartdı. Zərfin içində boyalı karandaşla çəkilmiş iki şəkil vardı, şəklin biri, atasının gəncliyində çəkirdiyi şəkil idi, yumşaq, qıvrım saçları alınına tökülmüşdü, gözləri xumar, ağzı yarımacıq idi, o biri şəkil demək olar ki, büsbütün pozulmuş solğun benizli bir qadını təsvir edirdi, onun əynində ağ paltar, əlində yarıaçılmış ağ gül vardı, – bu, anası idi. Qlafira Petrovna öz şəklini çəkdirməyə heç vaxt razılıq verməzdi. Anton deyirdi: “Möhtərəm ağam Fyodor İvanıç, doğrudur, mən o vaxtlar ağa evində yaşamırdım, sizin atanızın babası Andrey Afanasıç yaxşı yadımdadır, – əlbəttə, o öləndə mənim on yeddi yaşım tamam olmuşdu. Bir dəfə mən ona bağda rast gəldim, – qorxudan dizlərimin taqəti kəsildi; o mənə heç bir şey eləməyib, ancaq adımlı soruşdu, – mənə cib yaylığı üçün öz otağına göndərdi. Çox qiyamət ağa idi, – heç kəs onunla ayaq uzada bilməzdi. Atanızın babasının bir də qərribə ladonkası² vardı; bu ladonkamı ona Afon monastrından olan bir rahib

¹ Baş ruhani

² İçində kündür və ya başqa “təberrük” olan xırda torba; mömin xristianlar özlərini xəstəlikdən, cadudan, yaradan və s. bədboxt hadisələrdən qorumaq üçün bunu xaçla birlikdə boyunlarından asırdılar.

bağışlamışdı. Rahib təberrükü ona verərkən demişdi: bunu sənə səmimi olduğumuz üçün bağışlayıram: boynunda gəzdir və heç bir xətdən qorxma. O vaxtki dövrlər məlum idi də: ağa nə istəseydi eləyə bilərdi. Bəzən ağalardan biri ona söz qaytaranda belə görürdün, ona çöpəki nəzər salıb, deyir: yerini tanı! – bu sözü çox sevərdi. Atanızın rəhmətlik babası taxtadan tikilmiş xırda evlərdə yaşayardı; öləndən sonra, heç bilirsiniz, nə qədər dövlət qoyub getdi – anbarlar gümüş qab-qacaqla, hər cür ehtiyatla ağzımacan dolu idi. Çox qənaətçi ağa idi. Sizin təriflədiyiniz qrafın da onun idi: ona araq tökərdi. Babanız Pyotr Andreiç isə özünə daş evlər tikdirdisə də, mal-dövlət yığa bilmədi: var-yoxu puç olub getdi, o, atanızdan da pis yaşayır və heç bir xoş gün görmürdü, – olan-qalan pullarını qəpiyinə kimi xərclədi; öləndən sonra bir dənə gümüş qaşığı da qalmadı, – Allah Qlafira Petrovnaya rəhmət eləsin, yenə o, azdan-çoxdan düzəldə bilmişdi”.

Lavretski Antonun sözünü kəsərək:

– Doğrudandı, onu “qoca toxmaq” adlandırırdılar? – deyə soruşdu.

Anton narazılıqla:

– Kim adlandırırdı! – deyə etiraz etdi.

Bir dəfə qoca cəsarət edib soruşdu:

– Ağa, bizim xanım, görəsən, harada yaşayır?

Lavretski tərəddüdlə:

– Arvadımı boşamışam, – dedi. – Xahiş edirəm onun barəsində soruşma.

Qoca qüssə ilə:

– Baş üstə, – dedi.

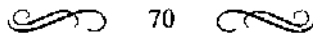
Üç həftədən sonra Lavretski ata minib O... şəhərinə – Kalitingilə getdi və axşamı onlarda keçirdi. Lemm orada idi; o, Lavretskinin çox xoşuna gəldi. Atasının kərəmətindən heç bir çalğı alətini çala bilmirdisə də, musiqini çox sevirdi. O axşam Panşin Kalitingildə deyildi. Qubernator onu hara isə – şəhər civarına göndərmişdi. Liza təkbəşinə və çox aydın çalırdı; Lemm hərəkətə gəlmişdi, o baş-bu başa gəzişirdi, əlində burmuş olduğu kağızla dirijorluq edirdi. Marya Dmitriyevna əvvəlcə ona baxıb gülürdü, sonra yatmağa getdi; onun dediyinə görə, Bethoven onun əsəblərini çox həyəcanlandırır. Gecə yarısı Lavretski Lemmi evinə ötürdü və saat üçə kimi onun yanında oturdu. Lemm çox danışır; belinin qozu düzəlmişdi; böyümüş

gözləri parıldayırdı; alnına tökülmüş saçları belə dik qalxmışdı. Artıq çoxdan bəri heç kəs onunla ünsiyyət etmirdi. Lavretski onunla maraqlanır və diqqətlə ona suallar verirdi. Bu, qocaya təsir etdi; uzun-uzadı söhbətdən sonra o öz musiqi qabiliyyətini qonağa göstərdi, – çaldı və hətta öz əsərlərindən də ölgün səsi ilə bəzi parçalar oxudu, o cümlədən Şillerin balladasına yazdığı Fridolin adlı musiqisini çaldı. Lavretski onu təriflədi, çaldığı parçaların bir parasını təkrar etdirdi və gedərkən onu bir neçə günlüyə öz evinə dəvət etdi. Lemm Lavretskini küçəyə kimi yoluzaq çəyib, dərhal razılıq verdi və onun əlini bərk sıxdı; şəfəq sökülürdü; Lemm təmiz və rütubətli havada tək qalıb, ətrafına baxdı, gözlərini süzdü, özünü yığışdırdı və təsirli adam kimi otağına qayıtdı; öz narahat və kiçik yatağına girdikdə “*Ich bin wohl nicht klug*” (ağlın başımda deyil) deyər mırıldandı. Bir neçə gündən sonra Lavretski faytonla onun üçün gəldikdə, o özünü xəstəliyə vurmaq istədi; lakin Fyodor İvanıç otağa girib onu birtəhər razı saldı. Lemm hamıdan çox əsər ələyən o idi ki, Lavretski məxsusi ondan ötrü şəhərdən kəndə piano gətirtmişdi. Sonra hər ikisi Kalitingilə gedib axşamı orada keçirdilər, lakin bu vaxt, ötən dəfəki kimi xoş keçmədi. Panşın orada idi, o öz səfəri haqqında bol-luca danışır, gördüyü mülkədarları çox məzə ilə yamsılayır və lağa qoyurdu; Lavretski gülürdü, Lemm isə oturduğu künədən durmur, susur, hərdən bir hörümçək kimi bütün bədəni ilə tərponir, qüssəli və tutqun nəzərlərlə baxırdı, yalnız Lavretski ayağa qalxıb xudaha-fizləşəndə bir az cana gəlirdi. Hətta faytonla gedərkən belə, qoca sıxılmaqda və büzüşməkdə idi; lakin sakit, ilıq hava, zəif külək zəif kölgələr, otların, tozağacının tumurcuqlarının qoxusu; parıldayan aysız sakit səma, atların məhraban təppəti və finxirtəsi, yolun, baharın, gecənin bütün cazibəsi – zavallı almanın qəlbini qapladığı üçün birinci olaraq Lavretski ilə söhbətə başladı.

XXII

O, musiqidən, Lizadan, sonra yenə musiqidən söhbət etdi. Liza haqqında danışarkən elə bil sözləri ağır-ağır tələffüz edirdi; Lavretski Lemmin əsərlərindən söhbət saldı və yarımsarafatla ona, özünü üçün libretto yazmasını təklif etdi.

Lemm:

– Hm, libretto! – deyər etiraz etdi. – Xeyr, gücüm çatmaz; mənə artıq opera üçün zəruri olan diribaşlıq, təəvvür qüvvəsi yoxdur; mən daha gücdən düşmüşəm... Əlimdən bir iş gəlsə də, yalnız romans yazmaq kifayətlənərdim, əlbəttə, romans üçün yaxşı söz yazılmasını arzu edərdim...

Lemm susdu və uzun zaman hərəkətsiz qalıb, gözlərini göyə zillədi. Nəhayət:

– Məsələn, belə bir söz: ah, ulduzlar, sevimli, parlaq ulduzlar!.. – dedi.

Lavretski azacıq ona sarı dönüb, üzünə baxmağa başladı.

Lemm:

– Ulduzlar, parlaq ulduzlar, – deyər təkrar etdi. – Siz haqlılara da, haqsızlara da bir gözlə baxırsınız... lakin bir para qəlbi pak adamlar, – və ya buna oxşar sözlər... sizi anlayırlar, yox – sizi sevirlər. Ancaq mən şair deyiləm, – şeir yazmaq mənim hünerim deyil! Lakin bu cür səmimi, bu cür nəcib sözlər yazılmalıdır.

Lemm şlyapasını boynunun ardına çəkdi; aydınlıq gecənin qaranlığında onun üzünü solğun və cavan görünürdü. Getdikcə yenə zəifləşən səsi ilə davam etdi:

– Kimin sevdiyini, kimin sevmə bildiyini siz bilirsiniz, çünki təmizsiniz, yalnız siz təskinlik verə bilərsiniz... Yox; yenə ürəyimcə olmadı! Mən şair deyiləm, amma bu dediklərimə oxşar bir şeir yazmaq lazımdır...

Lavretski:

– Heyif ki, mən də şair deyiləm, – dedi.

Lemm:

– Boş arzudur, – deyər etiraz etdi və faytonun dibinə qısıldı. Yatmaq istəyirmiş kimi gözlərini yumdu.

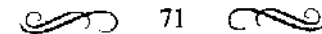
Bir neçə an keçdi... Lavretski dinləyirdi... Qoca: “Ulduzlar, parlaq ulduzlar, sevgi” – deyər pıçıldadı.

Lavretski:

– Sevgi, – deyər öz-özünə təkrar etdi, fikrə daldı, qəlbini kədər bürüdü. Sonra ucadan:

– Fridolin musiqisini çox gözəl yazmışsınız, Xristofor Fyodorıç, – dedi. – Necə güman edirsiniz, qraf bu – Fridolini öz arvadının yanına gətirdikdə, Fridolin o saat onun arvadının aşnası oldu, deyilmi?

Lemm:

– Siz beləmi zənn edirsiniz? – deyə etiraz etdi, – çünki, yəqin, təcrübə... – Birdən susdu və utanıb üzünü o tərəfə çevirdi. Lavretski məcburiyyət qarşısında güldü, o da üzünü yana çevirdi və yola baxmağa başladı.

Fayton Vasilyevskoyedəki evin artıması qabağında dayandıqda artıq ulduzlar solmaqda, göy üzü bozarmaqda idi. Lavretski qonağını məxsusi hazırlanmış otağa aparıb, öz kabinetinə qayıtdı və pəncərənin qarşısında oturdu. Bağda bülbül sonuncu obaşdan nəğməsini oxuyurdu. Lavretski Kalitingilin bağında da bülbülün oxduğunu xatırladı; bülbül oxumağa başlarkən, Lizanın gözlərinin qaranlıq pəncərəyə çevrilən sakit hərəkətini də xatırladı. Onu düşünməyə başladı və qəlbi sakitləşdi. Yavaşcadan: “Təmiz qız, təmiz ulduzlar” – deyə təbəssümlə əlavə etdi və sakitcə yatağına girdi.

Lemm isə çarpayıda oturub, dizləri üstə qoyduğu not dəftərinə uzun-uzadı baxdı. Elə bil görülməmiş şirin bir melodiya onu ziyarət etmək istəyirdi; o, artıq qızışmağa və əsəbiləşməyə başlamışdı, melodiyanın yaxınlaşmasından özündə artıq yorğunluq və ləzzət duyurdu... lakin melodiya gəlib çıxmadı... Nəhayət:

– Mən nə şairəm, nə də musiqiçi!.. – dedi. Onun yorğun başı ağır bir halda yastığa düşdü.

XXIII

Ertəsi gün ev sahibi ilə qonaq bağda qoca cökə ağacının altında çay içirdilər. Lavretski sözgəlişi:

– Maestro! – dedi. – Bu yaxında gerek təntənəli bir kantata yazsınız.

– Nə münasibətlə?

– Cənab Paşinin Liza ilə evlənməsi münasibətilə. Dünən gördünüz mü, o, Lizadan ötrü nə əldən-ayaqdan gedirdi? Deyəsən, işləri öz qaydası ilə gedir.

Lemm:

– Bu olan şey deyil! – dedi.

– Niyə?

– Ona görə ki, mümkün deyil. – Bir az sükutdan sonra əlavə etdi:

– Lakin hər şey mümkündür. Ələlxüsus burada, sizin Rusiyada.

– Rusiyanı hələlik kənara qoyaq; bu evlənmənin nəyini bəyənmirsiniz?

– Heç bir cəhətini. Lizaveta Mixaylovna ədalətli, ciddi, yüksək hisslərə malik bir qızıdır, – o isə... di-le-tantdır, vəssalam.

– Bununla belə, Liza onu sevir, deyilmi?

Lemm ayağa qalxdı.

– Xeyr, sevmir, yeni qəlbi son dərəcə təmiz olduğundan, sevməyin nədən ibarət olduğunu bilmir. Madam fon Kalitin qızına deyir ki, yaxşı oğlandır, o da madam fon Kalitinə qulaq asır, çünki on doqquz yaşında olmasına baxmayaraq, hələ də uşaqdır: səhərlər ibadət edir, axşamlar ibadət edir, – yaxşı da eləyir; ancaq burası var ki, onu sevmir. O yalnız gözəlliyi seve bilər, Paşin isə çirkindir, yəni qəlbi çirkindir.

Lemm çay stolu qarşısında xırda addımlarla var-gəl edərək və gözlərini oynadıb, bu sözləri tutarlı və ürəkdən demişdi.

Lavretski birdən:

– Əziz maestro! – deyə səsləndi. – Mənə elə gəlir ki, siz özünüz mənim kuzinama vurulmuşsunuz.

Lemm birdən-birə dayandı və saxta bir səslə:

– Xahiş edirəm mənimlə belə zarafat eləməyin, – deyə etiraz etdi. – Mən dəli deyiləm; mən allı-güllü gələcəyə yox, qaranlıq məzara baxıram.

Lavretskinin qocaya yazığı gəldi; ondan üzr istədi. Lemm çaydan sonra öz kantatasını ona çaldı, Lavretski özü onu nahara çağırdı, süfrə başında Lemm yenə Lizadan söhbət saldı. Lavretski onu ayrıca diqqət və maraqla dinləyirdi. Nəhayət:

– Necə bilirsiniz, Xristofor Fyodorıç, – dedi, – indi, deyəsən, hər işimiz öz qaydasındadır; bağ da əlvan çiçəklərə bürünmüşdür. Gəlsənə, Lizanın anasını və qoca bibimi bir günlüyə buraya dəvət edərkən, Necə, xoşunuza gələrmə?

Lemm başını boşqabın üzərinə əydi və güclə eşidiləcək bir səslə:

– Dəvət edin, – dedi.

– Paşin lazım deyilmi?

Qoca tam bir uşaq təbəssümü ilə:

– Lazım deyil, – deyə cavab verdi.

İki gündən sonra Fyodor İvanıç Kalitingilə şəhərə getdi.

Lavretski gəldikdə hamı evdə idi, lakin öz fikrini birdən-birə söyləmədi; əvvəlcə Liza ilə təklikdə danışmaq istəyirdi. İş rast gətirdi: onları qonaq otağında tək buraxdılar. Söhbətə girişdilər; Liza artıq Lavretskiyə öyrənməyə başlamışdı, – bir də o, ümumiyyətlə, heç kəsdən qaçmırdı. Lavretski Lizanı dinləyir, üzünə baxır və Lemmin sözlərini fikrində təkrar edir, onunla razılaşırdı. Bəzən görürsən bir-birilə tanış olan, lakin yaxın olmayan iki adam sürətlə, bir neçə an içərisində yaxınlaşır, – bu yaxınlıq isə onların baxışında, mehriban və sakit gülüşündə, hərəkətlərində o dəqiqə ifadə olunur. Lavretski ilə Lizada da məhz belə bir hal baş verdi. Liza nəvazişlə ona baxaraq: “O belə imiş” – deyər düşündü; Lavretski də: “Sən belə imişsən” – deyər düşündü. Ona görə Lizanın çoxdan bəri ona bir söz demək istədiyini, lakin onu acıqlandıracağından qorxduğunu tərəddüd etmədən bildirdikdə, Lavretski heç də təəccüb etmədi.

Lavretski:

– Qorxmayın, söyləyin, – dedi və onun qarşısında dayandı. Liza aydın gözlərini qaldıraraq ona baxdı.

– Siz mehriban adamsınız, – deyər sözə başladı və eyni zamanda düşündü: “Doğrudan da mehriban adamdır...” – bağışlayın, mən bu xüsusda sizinlə danışmağa cəsarət etməməli idim... Necə oldu... arvadınızdan ayrıldınız?

Lavretski diksindi, Lizaya baxıb, onun yanında oturdu.

– Quzum, – dedi, – xahiş edirəm, bu yaraya toxunmayasınız; ölləriniz zərif olsa da yenə də mənə incidir.

Liza sanki onun sözlərini eşitməyib:

– Bilirəm, – deyər sözüne davam etdi, – o sizin qarşınızda müqəssirdir, mən onu təmizə çıxarmaq istəmirəm; lakin Allah birləşdirən şeyləri bir-birindən ayırmaq olarmı?

Lavretski çox kəskin bir tərzde:

– Bizim bu xüsusda əqidəmiz xeyli müxtəlifdir, Lizaveta Mixaylovna, – dedi, – ona görə bir-birimizi anlama bilmərik.

Lizanın rəngi qaçdı; bütün bədəni xəfifcə titrədi, lakin sözüne davam etdi:

– Öz bağışlanmanızı istəyirsinizsə, özünüz də bağışlamalısınız.

Lavretski sözü Lizanın ağızından alaraq:

– Bağışlamalı! – deyər təkrar etdi. – Siz əvvəlcə kimin üçün xahiş etdiyinizi bilməlisiniz. O qadını, boş, ürəksiz bir vücudu bağışlamaq və yenə öz evimə qəbul etməkmə?! Sizə kim demişdir ki, o mənim yanıma qayıtmaq istəyir? Bağışlayın, o indiki vəziyyətindən tamamilə razıdır... Burada izaha nə həcət? Siz onun adını bir daha çəkməyin. Siz həddindən artıq təmizsiniz, bu vücudun nədən ibarət olduğunu belə anlamağa qabil deyilsiniz.

Liza güclə:

– Niyə təhqir edirsiniz? – dedi. Onun əllərinin titrədiyi göründü.

– Onu siz özünüz atmışsınız, Fyodor İvanıç.

Lavretski özündən çıxaraq, səbirsizliklə etiraz etdi.

– Mən sizə deyirəm ki, onun necə bir vücud olduğunu bilmirsiniz!

Liza pıçiltı ilə:

– Elə isə, bəs, niyə onunla evləndiniz? – dedi və başını aşağı saldı.

Lavretski cəld ayağa qalxdı.

– Niyə evləndimmi? Mən o zaman gənc və təcrübəsizdim; onun gözəl zahirinə aldandım. Mən qadınları tanımırdım, heç nə bilmirdim. Allah sizə daha xoşbəxt izdivac qismət eləsin! Ancaq inanın ki, heç kəsə etibar etmək olmur.

Liza:

– Mən də eləcə bədbəxt ola bilərəm, – dedi (səsi qırılmağa başladı); – lakin onda tabe olmaq lazım gələcəkdir; mən danışa bilmirəm, lakin tabe olmasaq...

Lavretski əllərini sıxdı və ayağını yerə vurdu.

Liza tələsik:

– Acıqlanmayın, mənə bağışlayın, – dedi. Bu əsnada Marya Dmitriyevna içəri girdi. Liza ayağa qalxıb bayıra çıxmaq istədi.

Lavretski onun dalınca biixtiyar:

– Bağışlayın, – deyər səsləndi. – Mənim, ananızdan və sizdən böyük bir xahişim var: yeni məskənə köçməyim münasibətilə mənə qonaq gələsiniz. Piano gətirdiyimdən xəbəriniz varmı? Lemm də mənə qonaq gəlib; yasəmənin çiçəklənən vaxtıdır; bir az kənd havası alar və həmin gün də geri qayıda bilərsiniz, – razısınızmı?

Liza anasına baxdı, Marya Dmitriyevna isə xəstə bir hal aldı; lakin Lavretski ona ağzını açmağa macal verməyib, dərhal hər iki əlini öpdü. Marya Dmitriyevna nəvazişə qarşı həmişə həssas olduğunu və belə “ağır adamdan” bu cür nəzakət gözləmədiyi üçün,

yumşaldı və razılıq verdi. Marya Dmitriyevna qonaq getmək üçün hansı günü seçməyi düşünərkən, hələ də həyəcanlı olan Lavretski Lizaya yanaşib pıçılıtlı ilə dedi: “Təşəkkür edirəm, mehriban qızsınız; mən müqəssirəm...” Lizanın solğun üzünü şənbə və utancaq bir təbəssümlə qızardı; gözləri də gülümsədi, – bu ana qədər Lavretskinin təhqir edib-etmədiyindən qorxurdu.

Marya Dmitriyevna:

– Vladimir Nikolayeviç də bizimlə gedə bilərmə? – deyə soruşdu.

Lavretski:

– Əlbəttə, – dedi, – lakin öz ailəmiz dairəsində olmağımız daha yaxşı olmazmı?

Marya Dmitriyevna:

– Axı məsələ ondadır ki... – deyə sözbə başlamaq istədisə... – lakin özünüz bilirsiniz, – deyə əlavə etdi.

Lenoçka ilə Şuroçkanı da gətirmək qərara alındı. Marfa Timofeyevna getməkdən boyun qaçırdı.

– Mənə zəhmət olar, oğlum, – dedi, – qocalmışam sümüklərimə əziyyət vermək nə lazımdır; yatmağa da yerin yoxdur, bir də özge yatağında heç cür yata bilmirəm. Qoy cavanlar getsinlər.

Lavretskiye Liza ilə tək qalmaq daha müyəssər olmadı; lakin ona elə baxırdı ki, həm Lizanın xoşuna gəlir, həm bir qədər utanır, həm də Lavretskiye yazığı gəlirdi. Ayrılarəkən Lavretski onun əlini bərk sıxdı; Liza tək qalaraq fikrə getdi.

XXV

Evə qayıtdıqda Lavretskini qonaq otağının kəndarında ucaboylu arıq bir kişi qarşıladı; onun əynində köhnəlmiş göy bir sürtük vardı, üzünü qırıxıq, ancaq canlı idi, ağarmış bakenbardı dağınıq idi, burnu uzun və düz, gözləri xırda və şişkindi. Bu, Lavretskinin keçmiş darülfünun yoldaşı Mixaleviç idi. Lavretski əvvəlcə onu tanımadı, lakin o, adını deyən kimi onu bərk qucaqlayıb öpdü. Moskvada olduqlarından bəri görüşməmişdilər. Suallar yağış kimi yağdırıldı; çoxdan bəri unudulmuş xatirələr meydana çıxdı. Mixaleviç dalbadal çubuq çəkərək, hərdən bir qurtum çay içərək və uzun əllərini yelləyərkən, öz sərgüzəştini Lavretskiye danışmağa başladı; bu sərgüzəştdə nəşəli

bir şey yox idi, Mixaleviç öz təşəbbüslərindəki müvəffəqiyyətlərlə öyünə bilməzdi, – lakin öz danışığına özü xırıltılı səsi ilə arası kəsilmədən əsəbi qəhqəhə ilə gülürdü. Bir ay bundan qabaq O... şəhərinin 300 verstliyinə, dövlətli bir iltizamçının xüsusi kontorunda özünə qulluq yeri almışdı, lakin Lavretskinin xaricdən qayıtdığını eşidib, köhnə dostu ilə görüşmək üçün yolunu dəyişdi. Mixaleviç gəncliyindəki kimi yenə coşqunluqla danışır, guruldayır və qızırdı. Lavretski öz əhvalatından danışmaq istədikdə, Mixaleviç onun sözünü kəsdi və tələsik: “Eşitmişəm qardaş, eşitmişəm, – bunu kim gözləyə bilərdi?” – deyə mızıldandı və söhbəti dərhal ümumi mülahizələr sahəsinə çevirdi.

– Mən, dostum, – dedi, sabah getməliyəm; bu gün isə mənə bağışla, gərək gec yataq. Mən mütəlak sənənin mənliyini, rəyini, məsləkini, həyatın sənə nə öyrətdiyini mütəlak bilmək istəyirəm (Mixaleviç danışığında hələ 30-cu illərin ibarələrini mühafizə edirdi). Mənə gəldikdə isə, qardaş, mən çox dəyişmişəm; həyat dalğaları sinəmə üzərinə yuvarlandı, – kim bunu demişdir? – Əslinə baxsan, mən mühüm şeydən dəyişmişəm; qabaqki kimi yenə yaxşılığa, həqiqətə inanmaqdayam; lakin mən nəinki yalnız inanıram, hətta indi etiqad da edirəm. Xəbərin varmı, mən şeir yazıram; yazdığım şeylərdə şəriyyət yoxsa da, həqiqət var. Sonuncu pyesimi sənə oxuyacağam; onda ən səmimi əqidələrimi ifadə etmişəm. Dinlə, – deyə Mixaleviç öz şerini oxumağa başladı, şeir çox uzun idi və aşağıdakı misralarla bitirdi:

Sardı yeni duyğular, yeni hissələr qəlbimi,
Ruhən dəyişdim tamam, fərqim yoxdur körpədən,
Od vuraraq pərəstiş etdiyim hər bir şeyə,
Od vurduğum hər şeyə pərəstiş eylədim mən.

Son iki misranı oxuyarkən Mixaleviç az qaldı ki, ağlasın. Qalın dodaqlarından – şiddətli hissə əlaməti olan – xəfif bir rəşə keçdi, çirkin üzünü parıldadı. Lavretski onu hey dinləyirdi, nəhayət, ziddiyyət hissi onda coşmağa başladı. Moskva tələbəsinin daima hazır, daima qaynayan həyəcanı onu əsəbiləşdirirdi. On beş dəqiqə keçməmiş aralarında qızğın mübahisə başlandı. Bu yalnız rusların qəbil olduqları ardı-arası kəsilməz mübahisələrdən biri idi. Bir-birindən uzaq iki

müxtəlif aləmdə keçirdikləri uzun ayrılıqdan sonra nə özgənin, nə də özünün fikirlərini aydın düşünməyərək, sözlərdən yapışaraq və yalnız sözlərlə etiraz edərək, ən mücərrəd şeylər haqqında mülahizəyə girişdilər, mübahisələri elə şəkil aldı ki, elə bil hər ikisinin həyat və ölümü bundan asılıdır; bunların səs-küyünə evdəkilər bir-birinə deydi, Mixaleviç gələndən bəri öz otağına çəkilmiş zavallı Lemm isə ovqatəlxlik baş verdiyini hiss etdi və hətta azacıq qorxmağa da başladı.

Mixaleviç gecə saat birə işləyəndə:

– İndi bundan sonra sən ümidi kəsilmiş adam deyilsən, nədən? – deyə bağırdı.

Lavretski:

– Ümidi kəsilmiş adamlar beləmi olur? – deyə etiraz edirdi.

– Onların hamısı solğun rəngli və xəstə olurlar, – istəyirsən bir əlimlə səni havaya qaldırım?

– Ümidi kəsilmiş deyilsənsə, skeptiksən, bu daha pis (Mixaleviçin tələffüzü onun vətəni Malorusiya tələffüzündə idi). Sən nə haqla skeptik olursan? Tutaq ki, həyatda sənin işin düz gətirməyib; buna sən müqəssir deyilsən; sən qəlbən ehtiraslı, məhəbbətli olduğun halda, səni güclə qadınlardan yayındırırlar; ona görə də qarşına gələn ilk qadın səni aldatmalı idi.

Lavretski qaşqabaqlı bir halda:

– O səni də aldadıbdir, – dedi.

– Fərz edək ki, burada mən qəzanın qurbanı olmuşam, – yox, yox, yalan deyirəm, – qəza yoxdur; bu cür səhv ifadə bizə köhnədən qalıb. Lakin bu nəyi isbat edir.

– Onu isbat edir ki, məni uşaqlıqdan əsil yoldan yayındırırlar.

– Sən də özünü düzəlt! – insan deyilsənmi, kişi deyilsənmi! Başqalarından qeyrət almayacaqsan ki! – lakin nə tövr olursa olsun, xüsusi bir faktı, ümumi qanun, dəyişməz qayda dərəcəsinə qaldırmaq olarmı?

Lavretski onun sözünü kəsərək:

– Burada qayda nə gəzir? – dedi, – mən qayda-zad tanımıram...

Mixaleviç də öz növbəsində onun sözünü kəsərək:

– Xeyr, bu sənin qaydandır, öz qaydandır, – dedi.

Mixaleviç bir saatdan sonra:

– Sən xudpəsəndən, vəssalam! – deyə guruldayırdı. – Sən həyatda özünə xüsusi zövq istəyir, xoşbəxtlik arayırdın, yalnız özün üçün yaşamaq istəyirdin...

– Xüsusi zövq nə deməkdir?

– Hər şey səni aldatdı; hər şey ayağın altında dağılıb getdi.

– Səndən soruşuram, xüsusi zövq nə olan şeydir?

– Bu da əzilib getməli idi; çünki sən özünə istinadgah olmayan yerdə istinadgah axtarırdın; çünki sən evi boş qum üzərində tikirdin...

– Bir az aydın, müqayisəsiz danış, zira sənin dediyini anlamıram.

– Gül, gül, lağa qoy; çünki səndə inam, qəlbində səmimiyyət yoxdur; sən yalnız ağıla, bir qəpiklik ağıla maliksən... sənə sadəcə miskin, geridə qalmış volterçidən¹ başqa bir şey demək olmaz.

– Mənəmmi volterçi?

– Bəli, atan nəçi idi, sən də eləsən, heç özünün də bundan xəbərini yoxdur.

– Bundan sonra, mənim də sənə mövhumatçı deməyə haqqım var, – deyə Lavretski səsləndi.

Mixaleviç kədərlə:

– Əfsus! – deyə etiraz etdi. – Bədbəxtlikdən, mən hələ heç bir şeylə bu yüksək ada layiq olmamışam.

Gecə saat üçə işləyəndə yenə Mixaleviç:

– Mən indi səni necə adlandıрмаğı tapmışam, – deyə bağırdı, – sən tənbel adamsan, özü də sadələvh tənbel deyil, zərərli tənbel, şüurlu tənbel. Sadələvh tənbellər peç üstündə yatıb, heç bir iş görmürlər, çünki əllərindən bir iş gəlmir; onlar heç nə düşünmürlər, sən isə düşüncəli bir adam olduğun halda, yatırsan, bir iş görə bilmədiyin halda, əlini ağdan qaraya vurmaq istəmirsən; doyunca yedikdən sonra qamını dombaldıb uzanırsan və deyirsən: məhz belə də olmalıdır, çünki insanların gördüyü bütün işlər, hədyandan başqa, bir şey deyil və insanı heç bir yere gətirib çıxarmır.

Lavretski:

– Sən nədən bildin ki, mən tənbelcəsinə yatıram? – deyə təkrar edirdi, – nə üçün güman edirsən ki, məndə bu cür fikirlər var?

Yorulmaq bilməyən Mixaleviç sözünə davam etdi:

– Bundan başqa, sizin hamınız, bütün adamlarınız da oxumuş tənbeldir. Almanın hansı ayağından axsağını bilirsiniz; ingilislərin, fransızların hansı cəhətlərinin pis olduğunu bilirsiniz, – miskin biliyiniz dadınıza çatır, biabırçı tənbelliyinizi, murdar fəaliyyətsiz-

¹ Volter tərəfdarı, sərbəst fikirlili

liyinizi doğruluğa çıxardır. Bir parası hətta bu vəziyyətlə fəxr edir, guya mən ağıllıyam – yıxılıb yatıram, axmaqlar isə əlləşirlər. Elə deyilmi? – Belə ağalar da var ki, – ancaq bunu sənin payına demirəm, – bütün həyatını cansıxıcılığı, ruh düşkünlüyünə qapılaraq keçirir, buna adət edir, onun üstündə yumurta üstündə oturan kürt toyuq kimi otururlar. – Mixaleviç gətirdiyi müqayisəyə özü də gülürdü. – Ax, bu cansıxıcılıq aləminə qapılmaq – rusların fəlakətidir! İyrənc tənbel ömrü uzunluğunu işləməyə hazırlaşsın, içindən bir şey çıxmır...

Lavretski də öz növbəsində:

– Nə çıxmısan özündən? – deyər bağırırdı. – İşləmək... əlləşmək... nə bilim nə... Sən onu de görək ki, nə iş görmək lazımdır, yoxsa atılıb düşməkdən nə çıxar, ey Poltava demofeni!¹

Demosfen istehza ilə:

– Gör məndən nə istəyir? Bunu mən sənə deyər bilərəm, qardaş; bunu hər kəs özü bilməlidir, – deyər etiraz etdi. – Mülkədar! Dvoryan! Bilmir ki, nə iş görsün! Etiqadı yoxdur; olsaydı onda bilərdi; etiqadı yoxdursa, ürək açıqlığı da yoxdur.

Lavretski:

– Ay zalım, qoymazsan bir az dincələk; bir az yan-yörəmizə baxaq, – deyər yalvarırdı.

Mixaleviç əllərinin amirane hərəkəti ilə:

– Bir dəqiqə də, bir saniyə də dincəlmək olmayacaqdır! – deyər etiraz etdi. – Bir saniyə də! Ölüm gözləmir, həyat da gözləməməlidir.

Mixaleviç gecə saat dördə də bağırmağında davam edirdi, ancaq səsi bir qədər xırıldaırdı.

– Belə bir zamanda insana tənbellik yaraşarmı? Bizim Rusiyada indi hər bir şəxsin üzərində, Allah qarşısında, xalq qarşısında, öz-özü qarşısında vəzifə, məsuliyyət olduğu halda, biz yatırıq, vaxt isə irəli gəlir; biz yatırıq...

Lavretski:

– Bağışla, – dedi, – biz indi heç də yatırıq, daha doğrusu, başqalarını yatmağa qoymuruq. Biz xoruz kimi bağırub boğazımızı yırtırıq. Əşdirsənmi, xoruzların üçüncü banıdır.

Lavretskinin bu sözləri Mixaleviçi güldürdü və sakitləşdirdi. O, gülümsəyərək: “Söhbətimiz sabaha qalsın” – dedi və çubuğunu

¹ Demosfen – məşhur yunan natiqi

kisəsinə soxdu. Lavretski də: “Qoy qalsın” – deyər təkrar etdi. Lakin dostlar hələ bir saat da söhbət etdilər... Lakin səsləri daha ucalmırdı, danışmaları sakit, qəmgin və xoş idi.

Mixaleviç Lavretskinin ısrarına baxmayaraq, ertəsi gün çıxıb getdi. Fyodor İvanıç nə qədər çalışdısa, onu saxlaya bilmədi; lakin o ki danışmalıdır danışmışdılar. Sonradan məlum olduğuna görə, Mixaleviçin cibində bir quruş belə pul yox imiş. Lavretski, Mixaleviçin gətirdiyi günün ərəfəsində artıq onda çoxdan bəri davam edən yoxsulluğun əlamətlərini müşahidə etmişdi; çəkməsi dağılmış, sürtükünün dalındakı düymələrdən biri düşmüşdü, əlləri ömründə əlcək görməmişdi, saçına toyuq tükü ilişmişdi, yoldan gəldikdə əl-üzünü yumağı belə xahiş etməmişdi, axşam yeməyi zamanı isə xörəyi naxa balığı kimi aşırırdı, əti əlləri ilə parçalayırdı, sümükləri möhkəm qara dişləri ilə gəmirirdi. Habelə məlum oldu ki, qulluq məsələsində də bəxti gətirməyib, o bütün ümidini iltizamçıya bağlamışdı, çünki iltizamçı onu, məhz öz kontorunda “savadlı adam” saxlamaq məqsədilə işə götürmüşdü. Bu keyfiyyətdən Mixaleviç heç də geri getmir, bəşəriyyətin taleyinə, öz arzusuna ürəkdən acıyaraq, acından ölməməyin qayğısına bir o qədər də qalmayaraq, bir tsinik¹, bir idealist, bir şair kimi yaşayırdı. Mixaleviç evlənməmişdi, lakin saysız-hesabsız qızlara bənd olmuş və öz sevgililərinin hamısı üçün şeir yazmışdı; xüsusən əsrarəngiz, qara qıvrımsaç “pannanı” daha çoxun bir şeirle tərifləmişdi... Düzdür, belə bir şeyə gəzirdi ki, guya panna qoşun zabitləri arasında məşhur olan adı bir yəhudi qızı imiş... Lakin böyük iş imiş, – bunun nə fərqi ola bilərdi?

Lemm ilə Mixaleviçinki tutmadı; Mixaleviçin gurultulu nitqləri, kəskin hərəkətləri almanı qorxutdu... Dərdli adam dərdlini uzaqdan tanıyır, qocalığında isə dərdli adamla düz gəlməz, – burada təəcüb ediləcək bir şey yoxdur; o, Mixaleviçlə dərdləşər, hətta arzularını ona bildirə bilməzdi.

Mixaleviç getməzdən əvvəl Lavretski ilə uzun-uzadı söhbət etdi, dalmış olduğu yuxudan ayılmazsa, fəlakətə uğrayacağını qabaqcadan ona bildirdi, öz kendililərinin asayışı ilə ciddi məşğul olmasını təkid etdi, özünü bir nümunə kimi göstərərək, min cür fəlakət girdabından çıxdığını bildirdi, oradaca özünü bir neçə dəfə xoşbəxt adlandırdı, özünü göydəki quşa, dərədəki zanbağa oxşatdı...

¹ Tsiniklər – qədim yunan filosofları

Lavretski:

– Hər halda qara zanbağa, – deyə əlavə etdi.

– Yox qardaşım, aristokratlıq eləmə, yaxşısı budur, Allahına şükür elə ki, sənin də damarlarında namuslu plebey qanı axır... Lakin mən görürəm ki, səni bu durğun həyatdan qoparmaq üçün, indi təmiz, mələk kimi məsum bir vücut lazımdır.

Lavretski:

– Çox sağ ol, dostum, – dedi, – yetər, mənə artıq belə məsum vücut lazım deyil.

Mixaleviç:

– Sus, tsinik, – deyə bağırdı.

Lavretski:

– “Tsinik” – deyə təshih etdi.

Mixaleviç karıxmadan:

– Məhz tsinik, – deyə təkrar etdi.

O hətta yastı, sarı, xeyli yüngül olan çamadanını qoyduqları faytona mindikdə də danışdı; saralmış yaxalığı və ilmə-düymə yerinə şir pəncəsinə oxşar bir şeyi olan ispan yol plaşına büründüyü halda Rusiyanın taleyi haqqında öz fikirlərini söyləyir və gələcək səadət toxumlarını saçmış kimi, qarışın əllərini havada tovlayırdı. Nəhayət, atlar hərəkət etdi... Mixaleviç bütün bədəni ilə faytondan boylanaraq: “Mənim son üç sözümlü yadında saxla: din, tərəqqi, insaniyyət-pərvərlik!.. Xudahafiz!” – deyə bağırdı. Papağı gözünün üstə elə basmışdı ki, başı görünməz olmuşdu. Lavretski artırmada tək qaldı, fayton gözdən itənə kimi yol uzununu baxdı. Evə qayıdarkən: “Axı o haqlıya oxşayır, – deyə düşünürdü, – mən doğrudan da tənbeləm”. Lavretski Mixaleviçlə höcət edir və razılaşırdısa da, onun bir çox sözləri sarsılmaz surətdə qəlbine girmişdi. Mərhəmətli adamı heç kəs sarsıda bilməz.

XXVI

İki gündən sonra Marya Dmitriyevna, vəd etdiyi kimi, ailədəki cavanlarla birlikdə Vasilevskoyeyə gəldi. Qızlar gələn kimi tez bağa qaçdılar. Marya Dmitriyevna isə naz-qəmzə ilə otaqları gözdi və naz-qəmzə ilə də hər şeyi tərifləməyə başladı. Lavretskinin evini

ziyaret etməyi böyük bir güzəşt əlaməti, az qala bir tərəhhüm hesab edirdi. Antonla Aprakseyə köhnə adət üzrə yanaşmış onun əlindən öpdükdə, o, xoş sifətlə gülümsədi və yavaşcadan çay içmək istədiyini bildirdi. Ağ toxunma əlcək geymiş Anton, qonaq gəlmiş xanuma çayı Lavretskinin muzzla tutmuş olduğu kamerdinerin verdiyinə xeyli təəssüf etdi; kamerdiner, qocanın dediyinə görə, heç bir qayda zad bilmirdi. Orası var ki, Anton nahar zamanı istəyinə nail oldu: o, Marya Dmitriyevnanın qoltuq kreslosu arxasında sabit qədəmlə durmuşdu və artıq kimsəyə yerini güzəşt etmirdi. Əziz qonaqların əyyamda bir dəfə Vasilevskoyeyə gəlmələri qocanı həm təşvişə salmış, həm də sevindirmişdi: ağasının yaxşı ağalarla tanışlıq etməsi onun xoşuna gəlirdi. Lakin o gün təşvişə düşən tək o deyildi. Lemm də heyəcanlanmışdı. O iti quyruqlu, tənbəki rəngində qısa bir frak geymişdi, boğaz yaylığını bərk bağlamışdı; o, arasıkəsilmədən öskürür, xoş və nəvazişli bir tövrlə üzünü kənara çevirirdi. Lavretski, onunla Liza arasındakı yaxınlığın davam etdiyini məmnuniyyətlə müşahidə etdi; Liza içəri girən kimi əlini mehribanlıqla ona uzatdı. Nahardan sonra Lemm, tez-tez əlini saldığı frakının dal cibindən bir dəstə not kağızı çıxartdı və dodaqlarını büzüb, dinməz-söyləməz pianonun üstünə qoydu. Bu, bir gün qabaq ulduzlar haqqında deyilən köhnə modalı alman sözlərinə yazmış olduğu romans idi. Liza cəld piano arxasına keçib romansı çalmağa başladı... Əfsus! Musiqi xeyli qarışıq və zövqsüz idi; bəstəkarın coşqun, dərin bir şey yazmaq istəyinə baxmayaraq, nəticədə heç bir şey çıxmamışdı: təşəbbüsü elə təşəbbüs olaraq qalmışdı. Lavretski ilə Liza bu keyfiyyəti duydular, – bunu Lemm özü də anladı: dinməz-söyləməz romansı götürüb cibinə qoydu və Lizanın bir də çalmaq təklifinə cavab olaraq, yalnız başını yırğaladı, mənalı bir tərzdə: “Daha bəsdir!” dedi, belinin qozunu dikəltdi, özünü yığışdırıb kənara çəkildi.

Axşamüstü hamı yığışmış balıq tutmağa getdi. Bağın o tayındakı gölməçədə çoxluca daban balığı və hələzən vardı. Marya Dmitriyevna üçün sahilə kölgə yerdə qoltuq kreslosu qoydular, ayağının altına xalça saldılar, əlinə yaxşı bir tilov verdilər; Anton köhnə, təcrübəli balıqçı olduğu üçün öz xidmətini təklif etdi. O, ayrıca bir həvəslə tilovun ucuna qurd keçirir, üstünə tüpürür və ayrıca bir nəzakətlə bütün bədəninə irəli verərək tilovu atırdı. Marya Dmitriyevna həmə gün Antonun haqqında Fyodor İvanıça institut – fransız

dilində: “Il n’y a plus maintenant, de ces gens ça comme autrefois¹” – deyə öz rəyini bildirmişdi. Lemm iki xırda qızla bərabər uzağa, lap bəndin yanına getmişdi; Lavretski Lizanın yanında oturmuşdu. Balıqlar arasıkəsilmədən qarovulu dartırdılar: tutulmuş daban balıqları havada gah qızıla, gah gümüşə çalan böyürləri ilə parıldayırdı; xırda qızların çığır-bağırı kəsilmirdi; Marya Dmitriyevna özü də bir-iki dəfə əzilib büzülərək qışqırdı. Lavretski ilə Lizanın tilovlarına hamıdan az balıq düşürdü; ehtimal ki onlar balıq tutmağa başqalarından az fikir verir və qarovullarının üzüb sahələ yaxınlaşmasına yol verirdilər. Ətrafı bürümüş qırmızımtraq qamışlar sakitcə xışıldayırdı, qarşısındakı durğun su xəfifcə parıldayırdı, onlar ahəstəcə söhbət edirdilər. Liza balaca bir sal üzərində durmuşdu; Lavretski söyüd ağacının əyilmiş gövdəsi üstündə oturmuşdu; Lizanın əynində belinə enli ağ lent çəkilmiş ağ paltar vardı; bir əlində həsir şlyapa, o biri əli ilə isə bir qədər səylə tilov ağacını tutmuşdu. Lavretski onun təmiz, bir qədər ciddi olan profilinə, qulaqlarının dalına atılmış saçlarına, uşaq yanağı kimi yanan zərif yanaqlarına baxır və: “Ah, sən mənim gölməçəm üzərində nə nazla durmusan!” – deyə düşünürdü. Liza ona sarı dönməyib suya baxırdı – bilmək olmurdu gözlərin süzür və ya gülümşəyir. Yaxındakı cökə ağacının kölgəsi hər ikisinin üstünə düşmüşdü.

– Bilirsinizmi, – deyə Lavretski sözə başladı. – Sizinlə sonuncu söhbətimiz haqqında mən xeyli düşündüm və sizin fəvqəladə mərhəmətli olduğunuz qənaətinə gəldim.

Liza:

– Mən heç də bu məqsədlə... – deyə etiraz etmək istədisə də, utanıb durdu.

Lavretski:

– Siz mərhəmətlisiniz, – deyə təkrar etdi. – Mən kobud bir adam olduğum halda, yenə hiss edərdim ki, hamı sizi sevməlidir. Bax, hələ Lemmi götürək. O bütünlüklə sizə vurulmuşdur.

Bu tərifdən Lizanın qaşları nəinki çatıldı, hətta titrədi də; həmişə xoşuna gəlməyən bir söz eşitdikdə, onda bu cür hal olurdu.

Lavretski sözünü davam etdi:

– O, özünün bu müvəffəqiyyətsiz romansı ilə acınacaqlı bir vəziyyət almışdı: adamın lap yazığı gəlirdi. Gənc olub bacarmama-

ğın bir o qədər də eybi yoxdur; lakin qocalıb bir şeyə qadir olmamaq nə belədir! Adamı ən çox ağrıdan şey odur ki, qüvvənin nə zaman əldən getdiyini hiss etmir. Qoça adam belə zərbələrə çətin dözürlü. Tilovu çəkin, sizinkinə düşüb... – Bir az susduqdan sonra yenə sözüne davam etdi: – Deyirlər, Vladimir Nikolaiç gözəl bir romans yazmışdır.

– Bəli, – deyə Liza cavab verdi, – əhəmiyyətsiz şeydirsə də, pis deyil.

– Sizcə, o yaxşı musiqiçidirmi?

– Zənnimcə, onun böyük musiqi istedadı var; lakin bu vaxta qədər musiqi ilə lazımcə məşğul olmamışdır.

– Belə. Özünü necə, yaxşı adamdır?

Liza gülüb tez Fyodor İvanıçın üzünə baxdı.

– Nə qərribə sual! – dedi və tilovu çıxarıb uzağa atdı.

– Qərribə niyə? Buraya təzə gəldiyim və sizinlə qohum olduğum üçün onun haqqında soruşuram.

– Bir qohum kimi?

– Bəli, axı mən görək ki, sizin əminizəm, deyilmi?

Liza:

– Vladimir Nikolaiçin ürəyi düzdür, – dedi, – ağıllıdır, *maman* onu çox sevdi.

– Sizdəmi onu sevirsiniz?

– O, yaxşı adamdır, nə üçün də sevməyim?

Lavretski:

– A! – deyə bağırıb susdu. Üzü yarıməyus, yarıgülünc bir ifadə aldı. İnadlı baxışları Lizanı utandırdı, lakin o, yenə də gülümşəyirdi. Nəhayət, Lavretski sanki öz ürəyində: – “Allah sizi xoşbəxt elesin!” – deyə mızıldandı və üzünü yana çevirdi.

Liza qızardı.

– Səhv edirsiniz, Fyodor İvanıç, – dedi. – Əbəs yerə elə düşünürsünüz... Vladimir Nikolaiç sizin xoşunuza gəlmirmi? – deyə birdən-birə soruşdu.

– Gəlmir.

– Nə üçün?

– Mənə elə gəlir ki, onda insan qəlbi yoxdur.

Lizanın gülümşəyən üzünü ciddiləşdi. Uzun sükutdan sonra:

– Siz adamları ciddi mühakimə etməyə adət etmişsiniz, – dedi.

– Heç də yox. Özümün güzəştə ehtiyacım olduğu halda, başqalarını ciddi mühakimə etməyə nə haqqım var? Və ya siz unudubsunuz

¹ İndi sabiq zamanlardakı kimi nökorlər yoxdur.

ki, mənə yalnız tənbel adamlar gülmür?.. Aha, yadıma düşdü, vədinizə əməl etdinizmi?

– Hansı vədimə?

– Mənim canıma dua elədinizmi?

– Bəli, elədim və hər gün də eləməkdəyəm. Siz isə xahiş edirəm, ibadəti lağa qoymayın!

Lavretski ibadəti lağa qoymaq niyyətində olmadığını Lizaya inandırmağa başladı; o hər cür əqidəyə dərin hörmət bəsləyir; sonra dini, onun bəşəriyyət tarixindəki əhəmiyyətini, xristianlığın əhəmiyyətini izah etməyə başladı...

Liza bir az tərəddüd etdi:

– Xristian olmaq səmadakı şeyləri... yeri... dərk etmək üçün deyil... bəlkə hər kəs ölməli olduğu üçün lazımdır.

Lavretski heyrətlə üzünü Lizaya çevirdi və gözləri onun gözlərinə sataşdı.

– Heç bilirsinizmi nə dediniz?

– Bu mənim sözümdür deyil, – deyə Liza cavab verdi.

– Sizin deyil... Bəs niyə ölüm haqqında danışdınız?

– Bilmirəm. Mən ölüm haqqında tez-tez düşünürəm.

– Tez-tezmi?

– Bəli.

– Bu saat sizə baxdıqda bunu demək olmaz, sizin üzünüz indi şənlə, işıqlı və parlaqdır, gülümseyirsiniz...

Liza sadəlövhəsinə:

– Bəli, bu saat kefim kökdür, – dedi.

Lavretski onun əllərini əlinə alıb bərk sıxmaq istədi... Marya Dmitriyevna:

– Liza, Liza, – deyə qışqırdı, – bura gəl, gör necə balıq tutmuşam.

Liza:

– Bu saat, maman, – deyə cavab verdi və anasının yanına getdi. Lavretski isə söyüd ağacının əyilmiş gövdəsi üstündə tək qaldı. “Onunla dövrünü keçirməmiş bir adam kimi danışırım” – deyə düşündü. Liza gedərkən şlyapasını budaqdan asdı; Lavretski nəvazişlə, qərribə bir hisslə bu şlyapaya, onun bir az əzilmiş uzun lentlərinə baxdı. Liza tez qayıdıb, yenə salın üstünə çıxdı. Bir neçə saniyə keçdikdən sonra:

– Niyə sizə elə gəlir ki, guya Vladimir Nikolaiçin qəlbi yoxdur?

– Mən artıq sizə dedim ki, səhv edə bilərəm; lakin hər şey öz vaxtında məlum olar.

Liza düşüncəyə daldı. Lavretski Vasilyevskoyedəki yaşayışından, Mixalyeviçdən, Antondan söhbət saldı; o, Liza ilə danışmaq, ürəyindəki şeylərin hamısını ona bildirmək ehtiyacı hiss edirdi. Liza ayrıca bir mehribanlıqla, ayrıca bir diqqətlə onu dinləyirdi; Lizanın hər-dən-bir əlavə etdiyi qeyd və etirazları ona xeyli sadə və ağıllı görünürdü. O hətta bunu Lizaya da dedi.

Liza heyrətlə:

– Doğrudandı? – dedi, – mən isə elə düşünürdüm ki, mənim də, qulluqçum Nastya kimi, öz sözümdür yoxdur. O bir dəfə öz adaxlısına belə demişdi: sən yaqın mənimlə olanda danırırsan; sən mənə yaxşı sözlər deyirsən, mənim isə cavab verməyə öz sözümdür yoxdur.

Lavretski: “Allaha şükür!” – deyə düşündü.

XXVII

Hava yavaş-yavaş qaranlıqlaşdı. Marya Dmitriyevna evə qayıtmaq istədiyini bildirdi. Kiçik qızları gölməçədən güclə ayıraraq geyindirilər. Lavretski qonaqları ötürmək arzusunda olduğunu bildirib at yəhərləməyi əmr etdi. Marya Dmitriyevnanı karete mindirərkən Lemmi axtarmağa başladı; lakin qocanı heç yandan tana bilmedilər. O, balıq tutma qurtaran kimi yox olmuşdu. Anton yaşına görə artıq olan qərribə bir qüvvətlə karetin qapılarını çırpıb qaba səsle: – Sür! – deyə bağırdı. Karet yola düşdü. Karetin arxa yerlərində Marya Dmitriyevna ilə Liza, qabaq yerlərində isə kiçik qızlar və qulluqçu qız oturmuşdular. İlhq və sakit bir axşamdı, karetin pəncərələri hər iki tərəfdən örtülmüşdü. Lavretski atını yorğa sürərək, əlini Liza oturan tərəfdən qapıya qoymuşdu, – cilovu rahat yeriyən atın boynuna atıb, hərədən-bir gənc qızla bir-iki kəlmə danışdı. Şəfəq çəkildi, qaranlıq çökdü, hava daha da ilhq oldu. Marya Dmitriyevna tezliklə mürgülənməyə başladı: kiçik qızlarla qulluqçu qız da yuxuya getdilər. Karet sürətlə və rahatca gedirdi; Liza qabağa əyilmişdi; tezəcə çıxmış Ay onun üzünü işıqlandırır, gecənin etirli ruzigarı onun gözlərini və yanaqlarını oxşayırdı... Kefi kök idi. Əlini Lavretskinin əlinin yanında karetin qapısı üzərinə qoymuşdu. Lavretskinin də kefi sazdı; o, ilhq

gecə havasında xoş və gənc çöhrədən bir an nəzərlərini ayırmır, sadə nəcib şeylər haqqında danışan gənc, ahəngdar səsi dinləyirdi; yolur yarı olduğunu heç duymamışdı. Marya Dmitriyevnanı oyatmayıb Lizanın əlini yavaşca sıxdı və: “Biz indi artıq dostuq, elə deyilmi?” – dedi. Liza başını aşağı saldı. Lavretski atını saxladı. Karet yavaşca yırğalanaraq və havanı yararaq sürətlə irəlilədi; Lavretski atını çevirib addım-addım evə doğru sürməyə başladı. Yay gecəsinin tərəvəti onu bürüdü; – bütün ətraf birdən-birə qərribə və eyni zamanda köhnə və səmimi bir tanış kimi göründü; yaxında və uzaqda görünən hər bir şey sükuta dalmışdı, – ancaq göz uzaqları görürdüsə də, gördüklərinin bir çoxunu anlamırdı; hər şey sükut edirdi; bu sükutun özündə də çiçəklənməkdə olan gənc həyat özünü göstərirdi. Lavretskinin atı sağa-sola yırğalanaraq, qıvrıq yeriyirdi; atın uzun, qara kölgəsi də onunla yanaşı gedirdi; at dırnaqlarının tappılısında əsrarəngiz bir şey, bildirçinlərin civiltisində şən və əcaib bir şey duyulurdu. Ulduzlar açıq rəngli bir tüstü içərisində itib gedirdi, hələ bədirlənməmiş Ay gümüş kimi parıldayırdı; onun işığı mavi axınla göy üzünə yayılır və gümüşüyə çalan sarı ləkə kimi yaxından ötən xırda bulud parçalarına düşürdü; tərəvətli hava gözləri xəfif rütubətlə örtür, insanın bütün əzasını qavrayır, sərbəst cərəyanla sinəyə yayılırdı. Lavretski zövq alır və aldığı zövqə sevinirdi. “Hələ biz yaşayacağıq, – deyə düşündü, – hələ bizi tənqə gətirməmişdir...” Kimin və ya nəyin tənqə gətirdiyini demədi... Sonra Liza haqqında, onun, yəqin, Paşını sevmədiyini haqqında düşünməyə başladı; o, Liza ilə başqa bir şəraitdə görüşsəydi – Allah bilir nələr baş verərdi; o, Lemmi yaxşı anlayır, hərçənd Lizanın “öz” sözü yoxdur. Bu doğru deyil: onun öz sözü var... Lavretski onun: “Siz ibadətə lağa qoymayın” sözlərini xatırladı. O, başını aşağı salmış halda xeyli yol getdi, nəhayət, dikəlib yavaşcadan:

Od vuraraq pərəstiş etdiyim hər bir şeye,
Od vurduğum hər şeyə pərəstiş etlədim mən

misralarını söylədi və elə o an atı qamçılıyıb ta evə çatıncaya qədər çapdı.

Atdan düşərkən sonuncu dəfə olaraq, biixtiyar və məmnun bir təbəssümlə ətrafına baxdı. Sakit və nəvazişli gecə dərələri, təpələri

qaplamışdı; uzaqdan, gecənin rəyhəli dərinliyindən, Allah bilir, yerdənmi, göydənmi sakit və xəfif yel əsməkdə idi. Lavretski Lizaya sonuncu salamını göndərüb, artırmaya çıxdı.

Ertəsi gün çox süst keçdi. Səhərdən yağış yağmağa başladı. Lemm gözaltı baxır və dodaqlarını bərk-bərk sıxırdı. Elə bil ki, heç bir zaman onları açmamağa and içmişdi. Lavretski yatarkən yatağına özü ilə bir yığın fransız jurnalı götürdü, bunlar iki həftədən artıq olardı ki, açılmamış bir halda stol üstə qoyulmuşdu. Jurnalın üzələrini laqeydcəsinə cırmağa və heç bir yeni şey olmayan qəzet sütunlarını ötəri oxumağa başladı. Artıq qəzetləri kənara atmaq istəyirdi ki, birdən ilan vurmuş adam kimi yatağından sıçradı. Qəzetlərin birində dərc olunmuş felyetonda, bizə artıq tanış olan müsyö Jül öz oxucularına “acı bir xəbər” verirdi; o yazırdı ki, gözəl, canalıçı moskvalı xanım, moda perilərindən biri, Paris salonlarının yaraşığı olan madame de Lavretski qəfildən vəfat etmişdir, – təəssüf ki, çox doğru olan bu xəbər ona – cənab Jülə indicə yetişmişdir. O, demək olar ki, mərhumun dostu idi...

Lavretski geyinib bağa çıxdı və səhərə kimi bir xiyabanla o baş-bu başa gəzdi.

XXVIII

Ertəsi gün çay içərkən, Lemm səhərə qayıtmaq fikrində olduğu üçün Lavretskidən atları qoşdurmağı xahiş etdi. “Artıq işə, yəni dərslərə girişmək vaxtıdır, yoxsa burada vaxtım boşa gedir” – dedi. – Lavretski birdən-birə ona cavab vermədi: fikri dağınıq kimi görünürdü. Nəhayət: “Yaxşı, – dedi. – Özüm sizinlə gedəcəyəm”. – Lemm nökrin köməyi olmadan hirsələ, hıqqana-hıqqana öz balaca çamadanını qablaşdırdı bir neçə not vərəqəsini cırıb yandırdı. Atlar qoşuldu. Lavretski kabinetindən çıxarkən dünənki qəzeti cibinə qoydu. Yolunu Lemmlə Lavretski bir-birilə çox az danışdı: hər biri öz fikrinə dalmışdı və hər biri də, digərinin onun narahat etmədiyinə şad idi. Bir-birindən çox soyuq ayrıldılar, belə hallar Rusiyada, dostlar arasında tez-tez olur. Lavretski qocanı evinin qabağına kimi gətirdi: qoca Tarantasdan düşüb, çamadanını götürdü və əlini dostuna uzatmayaraq (çamadanını iki əli ilə döşünə tutmuşdu),

hətta üzünə belə baxmayaraq rusca: sağ olun! – dedi. – Lavretski də: sağ olun! – deyə təkrar etdi və sürücüyə əmr etdi ki, öz mənzilinə sürsün. Lavretski, hər ehtimala qarşı, O... şəhərində özünə mənzil tutmuşdu. Evə gəldikdə bir neçə məktub yazıb və tələsik nahar edib Kalitinqilə getdi. Lavretski onların qonaq otağında tək-cə Paşini gördü. O, Marya Dmitriyevnanın bu saat gələcəyini bildirib, dərhal ayrıca bir nəzakətlə söhbətə başladı. O günə kimi Paşin Lavretski ilə qürurla deyil, iltifatla davranırdı; lakin Liza dünənki səyahətini Paşinə nağil edərkən Lavretskinin gözəl və ağıllı bir insan olduğunu söyləmişdi; bu kifayətdi: “Gözəl” insanı fəth etmək lazım gəlirdi. Paşin söhbəti Lavretskini tərifləməkdən, Marya Dmitriyevna ailəsinin Vasilyevskoye haqqında vəcdə gəldiyindən başladı, sonra, adəti üzrə, söhbəti məhərrətlə özünə çevirərək, öz məşğələlərindən, həyata, dünyaya və xidmətə olan baxışlarından danışırdı; bir neçə kəlmə də Rusiyanın gələcəyindən, qubernatorları əldə saxlamaq lazım gəldiyindən söylədi; burada da özünü neşə ilə lağa qoyub əlavə etdi ki, Peterburqda ona “*de populariser lidee du cadastre*”¹ tapşırılmışdır. Paşin bütün çətinlikləri kobud öyünmə ilə həll edərək və şar oynadan oyunbaz kimi, mühüm inzibati və siyasi məsələlərlə oynayaaraq, uzun-uzadı danışırdı. “Mən hökumət olsaydım bax belə edərdim”, “siz ağıllı bir adam olduğunuz üçün o saat mənimlə razılaşarsınız” – kimi ibarələr dilindən düşmürdü. Lavretski Paşinin boşboğazlığını soyuq bir tərzdə dinləyirdi: gülər üzü, nəzakətli səsi və nüfuzlu gözləri olan bu gözəl, ağıllı və şıq adam onun xoşuna gəlmirdi. Başqasının duyğularını tez anlamağı bacaran Paşin, müsahibini lazımınca əyləndirmədiyini hiss edib, bir şeyi ədəblə bəhanə edərək, bayıra çıxdı və Lavretskinin, gözəl adam olsa da, xoşagetməz, “*aigri*”² və “*en somme*”³ bir qədər gülünc olduğu qənaətinə gəldi. Marya Dmitriyevna Gedeonovskinin müşayiətində göründü; sonra Marfa Timofeyevna da Liza ilə bərabər gəldi; bunların ardınca arıq bir xanım gəldi, xanımın yorğun və göyçək uşağa məxsus üzü, xışıldayan qara paltar, əlvan yelpinci və yoğun qızıl qolbağı vardı; əri də onunla bərabər gəlmişdi; bu, qırmızıyanaq, kök bir adamdı,

¹ Kadastr ideyasını yaymaq (torpağın dəyərindən və gəlirindən asılı olaraq töycüyə cəlb edilən varlı konditilərin torpağını siyahıya almaq).

² Qaraqabaq

³ Ümumiyyətlə

əl-ayağı yekə, kirpikləri ağ idi, qalın dodaqlarında hərəkətsiz bir təbəssüm vardı; qonaqlıqda arvadı onunla heç danışmazdı, evdə isə naz-qəmzə dəqiqələrində onu öz donuz potası adlandırardı; Paşin də qayıtdı; otaqlar adamlarla doldu və səs-küylü oldu. Bu cür qələbəlilik Lavretskinin xasiyyəti ilə düz gəlmirdi; onu hamıdan çox Belenitsına acıqlandırır, o, hay deməmiş lornetlə Lavretskiye baxırdı. Liza olmasaydı, məclisi atıb gedəcəkdi, onunla təklikdə bir neçə kəlmə danışmaq istəyirdi, lakin buna heç cür fürsət tapa bilmirdi, ona görə də rəvni bir sevinclə qıza baxmaqla kifayətlənirdi; Lizanın üzü heç vaxt ona bu qədər nəcib və sevimli görünməmişdi. Liza Belenitsinanın yaxınlığında oturmasından çox qazanırdı. Belenitsına aramsızcasına stulunda tərponir, ensiz çiyinlərini oynadır, naz-qəmzə ilə gülür, gah gözlərini süzür, gah da birdən geniş açırdı. Liza sakit oturub, düz baxır və heç gülmürdü. Ev sahibəsi, Marfa Timofeyevna, Belenitsına və Gedeonovski ilə kart oyununa oturdu. Gedeonovski çox ağır oynayır, daima səhv edir, gözlərini qırpır və üzünü yaylıqla silirdi. Paşin malxulyalı bir görünüş almışdı, gödək, çox mənalı və qəmgin ifadələrlə danışırdı, – məhərrətini göstərməmiş bir sənətkara oxşayırdı, – lakin onunla işvəbazlıq edən Belenitsinanın xahişinə baxmayaraq, öz romansını oxumağa heç cür razı olmurdu: Lavretskinin məclisdə olması onu sıxırdı. Fyodor İvanıç da az danışırdı; otağa girərkən, üzündə olan xüsusi ifadə Lizanı heyretləndirmişdi: Lavretskinin ona bir şey xəbər vermək istədiyini o saat hiss etmişdi, lakin soruşmaqdan niyə qorxduğunu özü də bilmirdi. Nəhayət, çay tökmək üçün salona keçdikdə, biixtiyar Lavretskiye sarı döndü. O dərhal Lizanın ardınca getdi.

Liza çayniki samovarın üstünə qoyaraq:

– Sizə nə olub? – dedi.

Lavretski:

– Yoxsa məndə bir şey müşahidə etmişsiniz? – deyə soruşdu.

– Bu gün siz həmişə gördüyüm kimi deyilsiniz.

Lavretski stolun üstünə əyildi.

– Mən sizə bir şeyi xəbər vermək istəyirdim, – deyə sözə başladı.

– Lakin indi mümkün deyil. – Özü ilə bərabər götürdüyü jurnalı ona verərək: – Bu felyetonda karandaşla dövrəyə aldığım sözləri oxuyarsınız, – deyə əlavə etdi. – Xahiş edirəm, bu xəbəri gizli saxlayın; sabah səhər gələcəyəm.

Liza heyrtlendi... Panşın qapı ağzında göründü; Liza jurnal cibinə qoydu:

Panşın dalğın bir halda:

– Siz Obermanı oxumuşsunuzmu, Lizaveta Mixaylovna? – deyə soruşdu.

Liza ona öteri cavab verərək, salondan çıxıb yuxarı getdi. Lavretski qonaq otağına qayıdıb oyun stoluna yanaşdı. Marfa Timofeyevna çutqusunun lentlərini açmış və qızarmış halda öz oyun yoldaşı Gedeonovskinin oynaya bilmədiyindən şikayət etdi.

– Kart oynamaq sizin üçün özünüzdən cürbəcür söz quraşdırmaq deyil ha, – dedi.

Gedeonovski yenə də gözlərini qırpır və yaylıqla üzünü silirdi. Liza qonaq otağına gəlib bir bucaqda oturdu; Lavretski ona, o da Lavretskiyə baxdı, – ikisi də qorxan kimi oldu. Lavretski onun üzündə heyret və bir növ gizli danlaq əlaməti oxudu. Onunla istədiyi kimi danışa bilməmişdi, onunla bir otaqda başqaları kimi qonaq sifətilə qalmaq ondan ötrü ağır idi: çıxıb getməyi qərara aldı. Liza ilə ayrılarkən, sabah gələcəyini təkrar edə bildi və onun dostluğuna ümid bəslədiyini əlavə etdi.

Liza üzündəki eyni heyretlə:

– Gəlin, – deyə cavab verdi.

Lavretski gedəndən sonra Panşın qızışdı; Gedeonovskiyə məsləhətlər verməyə, Belenitsina ilə gülünc bir tərdə işvəbazlıq etməyə başladı və nəhayət, öz romansını oxudu. Lakin Liza ilə qabaqkı kimi mənalı, bir qədər qüssəli danışır və qızın üzünə baxırdı.

Lavretski yenə bütün gecəni yatmadı. O, nə kədərli idi, nə də heyəcanlı, bütünlüklə sakitləşmişdi; ancaq yata bilmirdi. Hətta keçmiş də xatırlamırdı; o gəlib keçən ömrünə sadə bir nəzər yetirirdi. Ürəyi ağır-ağır və müvazinətlə döyünürdü, vaxt sürətlə gəlib keçirdi, heç yatmaq fikrində deyildi. Hər dənbir beynində belə bir fikir doğurdu: “Bu doğru deyil, bunların hamısı cəfəngiyatdır” – sonra dayanır, başını aşağı dikir və yenə öz həyatına nəzər salmağa başlayırdı.

XXIX

Lavretski ertəsi gün gəldikdə, Marya Dmitriyevna onu çox da nəvazişlə qəbul etmədi. “Əcəb dadanmışdır” – deyə o düşündü. O, özü-özlüyündə Marya Dmitriyevnanın xoşuna gəlmirdi, nüfuzu altında olduğu Panşın də, keçən gün Lavretskini çox pis qələmə vermişdi. Marya Dmitriyevna onu qonaq hesab etmədiyindən və evinin yaxın adamı olan qohumunu məşğul etməyi lazım bilmədiyindən, yarım saat keçməmiş Lavretski artıq Liza ilə xiyabanda gəzməkdə idi. Lenoçka ilə Şuroçka onların bir neçə addımlığında çiçəklidə atılıb-düşürdülər.

Liza adəti üzrə sakit idi, lakin adətindən ziyada solğun idi. Bükülmüş jurnal səhifəsini cibindən çıxarıb Lavretskiyə uzatdı.

– Bu çox pis xəbərdir, – dedi.

Lavretski cavab vermədi.

Liza:

– Kim bilir, bəlkə hələ bu xəbər doğru deyil, – deyə əlavə etdi.

– Mən elə ona görə də başqasına söyləməməyi xahiş etmişdim.

Liza bir qədər gəzişdi.

– Deyiniz, bu xəbər sizi heç kədərləndirmədi? – deyə sözə başladı.

Lavretski:

– Nə hiss etdiyimi heç özüm də bilmirəm, – deyə cavab verdi.

– Axı siz onu qabaqlar sevirdiniz?

– Sevirdim.

– Çoxmu?

– Çox.

– Bəs onun ölümündən mütəəssir olmamışsınız mı?

– O məndən ötrü çoxdan ölmüşdür.

– Belə şey danışmayın, günahdır... Ancaq mənə açıqlanmayın. Siz məni, dostum deyə adlandırarsınız; dost isə hər şey deyə bilər. Mənə, sözün düzü, bu hal çox dəhşətli görünür... Dünən üzünüz çox dəyişmişdi... Yadınızdadırmı, bu yaxınlarda ondan necə şikayət edirdiniz?

– Kim bilir, bəlkə o hələ onda da sağ deyilmiş. Dəhşətli bir hal. Sanki sizə Allahın qəzəbi keçib.

Lavretski acı gültüslə güldü.

– Eləmi zənn edirsiniz?.. Mən indi heç olmasa özümü azad hiss edirəm.

Liza yavaşca diksindi.

– Yeter, belə danışmayın! Azadlıq sizin nəyinizə lazımdır? Siz indi azadlığın deyil, günahınızın bağışlanması fikrini çəkməlisiniz...

Lavretski:

– Mən onu çoxdan bağışlamışam, – deyə Lizanın sözünü kəsdi və əlini tovladı.

Liza:

– Xeyr, mən elə demirəm, – deyə etiraz etdi və qızardı. – Mənim dediyimi anlamadınız. Siz gerek öz günahınızın bağışlanması qayğısına qalısınız...

– Mənim günahımı kim bağışlayacaq?

– Kimmi? – Allah. Allahdan başqa günahımızdan kim keçə bilər?

Lavretski Lizanın əlindən tutdu.

– Ah, Lizaveta Mixaylovna, inanın ki, mənə onsuz da kifayət qədər cəza verilmişdir. İnan, mənim günahlarım artıq bağışlanmışdır.

Liza yavaşcadan:

– Bunu bilə bilməzsiniz, – dedi. – Yadınızdadırmı, bu yaxınlarda mənimlə söhbət edərkən, onun günahından keçməyəcəyinizi söyləmişdiniz...

Hər ikisi dinməz-söyləməz, xiyabanla gezişdi.

Liza birdən dayanıb:

– Bəs qızınız? – deyə soruşdu.

Lavretski diksindi.

– Arxayın olun! – Mən artıq hər bir yerə məktub göndərmişəm. Qızımın gələcəyi, necə ki, siz deyirsiniz... təmin edilmişdir. Arxayın olun!

Liza qüsse ilə gülümsədi.

Lavretski sözünə davam etdi:

– Lakin siz haqlısınız, – dedi. – Mən öz azadlığımla nə etməliyəm? Azadlıq nəyimə lazımdır?

Liza bu suala cavab verməyərək:

– Bu jurnalı haçan almısınız? – deyə soruşdu.

– Bizə qonaq gəldiyiniz günün ertəsi.

– Əcəba... belə bir xəbərdən heç mütəəssir olub ağlamadınız?

– Xeyr. Mən heyretləndim: güclə göz yaşı çıxarmayacaqdım ki. Keçmiş üçün ağlamaq, – axı mənim keçmişim yanıbdır. Onun hərə-

kəti mənim səadətini pozmadı, ancaq mənə, bu səadətə heç vaxt olmadığını sübut etdi. Nə üçün də ağlamalı idim? Lakin kim bilir, bəlkə bu xəbəri iki həftə bundan qabaq alsaydım, daha artıq kədərlənmiş olardım...

– Necə iki həftə? Bəs bu iki həftə içərisində nə vəqə olmuşdur ki?

Lavretski cavab vermədi. Liza birdən-birə bayaqkindan, daha çox qızardı.

Lavretski birdən:

– Bəli, elədir, yaxşı duymuşsunuz, – deyə cavab verdi. – Bu iki həftə içərisində mən saf qadın qəlbinin nə olduğunu anladım və keçmişim daha da məndən uzaqlaşdı...

Liza utanıb yavaşcadan çiçəklidə oynayan Lenoçka ilə Şuroçkanın yanına getdi.

Lavretski onu izləyərək:

– Mən isə bu jurnalı sizə göstərməkdən məmnun oldum, – dedi. – Mən artıq sizdən bir şey gizlətməməyə adət etmişəm, ümidvaram ki, siz də mənə bu cür etimad edərsiniz.

Liza dayanıb:

– Eləmi zənn edirsiniz? – dedi. – Elə olduqda mən gerek... Xeyr! – Bu mümkün deyil.

– Nədir? Deyin görək, deyin.

– Sözü düzü, mənə elə gəlir ki, gerek belə etməyəydim... Ancaq, – deyə əlavə etdi və gülümsəyərək Lavretskiye döndü. – Üstüörtülü danışmaqdan nə çıxar? Bilirsiniz, mən bu gün bir məktub almışam.

– Panşindənmi?

– Bəli, ondan... Siz haradan bildiniz?

– Sizinlə evlənməyini təklif edir?

Liza:

– Bəli, – deyib, düz və ciddi baxışla Lavretskinin gözlərinə baxdı. Lavretski də öz növbəsində Lizaya baxdı. Nəhayət:

– Yaxşı, bəs siz ona nə cavab verdiniz? – deyə soruşdu.

Liza:

– Bilmirəm nə cavab verim, – dedi və bükülmüş əllərini aşağı saldı.

– Necə? Siz ki, onu sevirsiniz?

– Bəli, o mənim xoşuma gəlir; deyəsən, yaxşı adamdır.

– Dörd gün bundan qabaq siz bu sözləri eynən bu cür ifadələrlə mənə söyləmişdiniz. Mən bilmək istəyirəm ki, əcəba, siz onu, bizim

məhəbbət adlandırmağa adət etdiyimiz, qüvvətli və ehtiraslı hisslə sevirsinizmi?

– Sizin anladığınız kimi yox.

– Ona vurulmuşsunuzmu?

– Xeyr. Bu vacibdirmi?

– Bəs necə!

– Anamın xoşuna gəlir, – deyə Liza davam etdi, – o, xoşdil adamdır; mən onun heç bir cəhətinə zidd deyiləm.

– Lakin tərəddüd edirsiniz, elə deyilmi?

– Bəli... Bəlkə buna siz və sizin söhbətləriniz mane olub. Üç gün bundan qabaqkı sözlərinizi xatırlayırsınızmi? Lakin bu məndə bir zəiflikdir...

Lavretski birdən:

– Ah, quzum! – deyə səsləndi və səsi titrədi. – Fəndgirlik etməyin, məhəbbətsiz təslim olmaq istəməyən qəlbinizin səsinə zəiflik adlandırmayın. Sevmədiyiniz halda mütəəlliq olmaq istədiyiniz bir şəxs qarşısında öhdənizə belə müdhiş məsuliyyət götürməyin!..

Liza:

– Mən itaət edirəm, öhdəmə heç bir şey götürmürəm, – dedi.

– Qəlbinizə itaət edin; yalnız o sizə həqiqəti söylər, – deyə Lavretski onun sözünü kəsdi. – Təcrübə, mülahizə – hamısı hədyan və mənasızlıqdır! Özünüzü yeganə dünya səadətindən məhrum etməyin!

– Heç olmasa bunu siz deməyin, Fyodor İvanıç! Siz özünüz sevib evləndiyiniz halda, xoşbəxt olmuşsunuzmu?

Lavretski əllərini bir-birinə çırpdı.

– Ax, mənim barəmdə danışmayın! Siz gənc, hələ aldanmamış, biabırçı bir tərbiyə almış bir uşağın nəyi məhəbbət adlandırdığını anlaya bilməzsiniz!.. Bir də öz-özünə böhtan atmaqdan nə çıxar? Mən indicə sizə dedim ki, xoşbəxtliyin nə olduğunu bilməmişəm... Yox! Mən xoşbəxt olmuşam!

Liza səsinə alçaldaraq (o, öz müsahibinin fikri ilə razılaşmadıqda, həmişə səsinə alçaldardı; bir də bu saat böyük həyəcan içində idi):

– Mənə elə gəlir ki, Fyodor İvanıç dünyadakı səadət bizdən asılı deyil!.. – dedi.

– Özümüzdən, inanın ki, özümüzdən asılıdır (Lavretski Lizanın hər iki əlindən yapışdı. Lizanın rəngi qaçdı, qorxu içərisində, lakin

diqqətlə ona baxdı), – ancaq özümüz öz həyatımızı korlamamalıyıq. Bir para adamlar üçün sevərək evlənmək bədbəxtlik ola bilər; lakin bu sizə, sakit məzəcinizə, saf qəlbinizə uyğun deyil! Yalvarıram sizə, necə deyərlər... hər şeydən əl çəkib sevmədən, bir borc olaraq, ərə getməyin... Bu, inanmadan, müəyyən mülahizə ilə ərə getməkdən başqa bir şey deyildir... Mənə inanın, mən bunu deməyə haqlıyam. Bu haqq mənə çox baha oturdu, hərgah Allahınız...

Bu anda Lavretski Lenoçka ilə Şuroçkanın Lizanın yanında durub, mat-mat gözlərini ona zillədiklərini gördü. O, Lizanın əllərini buraxıb üzr istədi və evə doğru yollandı. Lizaya dönərək:

– Sizdən birçə xahişim var, – dedi. – Tez qərara gəlməyin, gözləyin, dediklərim haqqında düşünün. Mənə inanmasanız da, mülahizə ilə ərə getməyi qərara alsanız da, Panşin sizə layiq deyil, o sizin əriniz ola bilməz... Elə deyilmi, siz mənə tələsməməyi vəd edirsinizmi?

Liza Lavretskiyə cavab vermək istəyirdi, lakin bir söz də deyə bilmədi, buna səbəb “tələsməyi” qərara aldığı deyil, ürəyi şiddətlə döyündüyü və nəfəsini qorxuya oxşar bir hissə tıxadığı idi.

XXX

Lavretski Kalitingildən gedərkən, Panşinə rast gəldi; soyuq bir tərzdə salamlaşdılar.

Lavretski evinə gəlib qapandı. İndi o özündə heç vaxt keçirmədiyi bir duyğu keçirirdi. Çoxdanmı “Dinc durğunluq” vəziyyətində idi. Öz ifadəsincə, çayın lap dibində olduğunu özü çoxdanmı hiss edirdi? Əcəba, onun vəziyyətini dəyişdirən nə idi? Onu çayın üzünə çıxaran nə idi? Ən adi, labüd, amma həmişə gizlənilmədən olan bir təsadüf: ölümümü? Bəli, lakin o, arvadının ölümündən və özünün azadlığından artıq, Lizanın Panşinə nə cavab verəcəyini düşünürdü. O, son üç gün ərində Lizaya başqa gözle baxdığını hiss edirdi; bir dəfə evə qayıdarkən və gecənin sükutunda Lizanı düşünərkən öz-özünə: “Hərgah!..” dediyini xatırladı. Keçmişə, mümkün olmayan bir şeyə aid etdiyi bir “hərgah”, özü güman etdiyi kimi də olmasa, baş tutmuşdu, – lakin təkçə onun azadlığı kifayət deyildi. “Anasının sözüne qulaq asar, – deyə düşünürdü: Panşinə ərə gəder: ona rədd

cavabı versə də, mənim üçün bir deyilmə?" Güzgünün qabağından keçərkən, özünə ötrü baxdı və çiyinlərini qısdı.

Gündüzü bu cür düşüncələr içində keçirdi; axşam oldu. Kalitin-gilə getdi. Yolu sürətlə gəlmişdi, lakin evə yaxınlaşanda addımlarını yavaşladı. Paşinin qazalağı artırmamanın qabağında durmuşdu. Lavretski: "Xudpəsəndlikdən bir şey çıxmaz" – deyə düşündü və eve girdi. Evdə heç kəsə rast gəlmədi, qonaq otağında da səs-səmir yox idi, qapını açdı və Marya Dmitriyevnanın Paşinlə piket¹ oynadığını gördü. Paşin dinməz-söyləməz ona baş əydi, ev sahibəsi isə: heç gözləməyirdim! – deyə səsləndi və qaşlarını yavaşca çatdı. Lavretski onun yanında oturub kartına baxmağa başladı.

Marya Dmitriyevna gizli bir təəssüflə:

– Məgər siz piket oynaya bilərsinizmi? – deyə soruşdu və buradaca uduzmuş olduğunu bildirdi.

Paşin doxsan saydı, ədəb və sükutla vzyatka¹ almağa başladı; üzündə ciddi və təmkinli bir təbəssüm vardı. Diplomatlar belə oynarlar; ehtimal ki, Peterburqda da qüvvətli bir əyanla beləcə oynayır və onda özünün təmkinliyi və yetişkənliyi haqqında faydalı bir rəy doğurmağı arzu edirdi. Paşinin "Yüz bir, yüz iki, qırmızı toxmaq, yüz üç" – deyə ahəngdar səsi eşidilirdi. Lavretski bu səsin danlaq və ya qürurla səsləndiyini sezməyirdi. Paşinin böyük bir təmkinliklə kartları qarışdırdığını görüb:

– Marfa Timofeyevnanı görmək olarmı? – deyə soruşdu. Paşində artıq sənətkarlıq əlaməti görünmürdü.

Marya Dmitriyevna:

– Məncə, olar, – deyə cavab verdi. – Yuxarıda, otağındadır: xəbər alın.

Lavretski yuxarı qalxdı. Marfa Timofeyevna da kart oyunu ilə məşğul idi: Nastasya Karpovna ilə duraqca oynayırdı. Roska ona hürdü; lakin hər iki qarı onu xoş sifətlə qəbul etdi; xüsusən Marfa Timofeyevnanın kefi kök idi.

– Aha, Fedya! Buyur, buyur, – dedi. – Otur, quzum, otur. Bu saat qurtarıq. Müəbbəyə meylin varmı? Şuroçka, çiylök müəbbəsinə bəri ver. İstəmirsən? Onda elə-belə otur; ancaq papiros çəkmə, sizin o tənəki iyindən otura bilmirəm, hələ Matros özü də ondan asqırır.

Lavretski əsla papiros çəkmək istəmədiyini bildirdi.

– Aşağı dəydinmi? – deyə qarı sözüne davam etdi. – Kim vardı? Paşin hələ də orada batıb qalıb? Lizanı gördünmü? – Yox? O bura gəlmək istəyirdi. Budur, özü də gəldi, adını çək, qulağını bur.

Liza otağa girdi və Lavretskini görüb qızardı.

– Marfa Timofeyevna, bir dəqiqəliyə sizinlə işim var, – dedi.

Qarı:

– Bir dəqiqəliyə nə üçün? – dedi. – Nə olub sizə, ay cavan qızlar, görürsən ki, qonağım var, otur onunla laqırtı vur, başını qarışdır. Liza stulun kənarına oturdu, gözlərini Lavretskiye çevirdi – hiss etdi ki, Paşinlə görüşünün nə ilə bitdiyini ona bildirməmək yaramayacaqdır. Lakin bunu necə etməli? Həm utanır, həm də darıxırdı. Kilsəyə gec-gec gedən, arvadının ölümünə laqeyd baxan bir adamla tanışlığı çoxdanmı idi, – indi belə bir adama öz sirlərini bildirəcəkdi... Əlbəttə, bu adam onun dərdinə şerik olurdu; o özü də bu adama inanır və rəğbət bəsləyirdi; lakin buna baxmayaraq, onun qıza məxsus təmiz otağına yad bir kişi giribmiş kimi utandı.

Marfa Timofeyevna köməyə gəldi.

– O yazığı sən məşğul etməyib də, kim etməlidir? – dedi. – Mən ondan ötrü çox qocayam, o məndən ötrü xeyli ağıllıdır. Nastasya Karpovnadən ötrü isə çox qocadır; ona cavanlardan ver gəlsin.

Liza:

– Mən Fyodor İvanıçı nə ilə məşğul edə bilərəm? – dedi. – Xətri istəsə, ona pianoda bir şey çalaram, – deyə qətiyyətsizliklə əlavə etdi.

Marfa Timofeyevna:

– Bax, yaxşı, mənim ağıllı qızım, – dedi.

– Gedin aşağı, əziz balalarım; çalıb qurtardıqdan sonra gəlersiniz: məni axmaq eyləyiblər, gərəkdir əvəzini çıxım.

Liza ayağa qalxdı, Lavretski də onun ardınca getdi. Pilləkəndən düşərkən Liza dayandı.

– Doğru sözdür ki, insan qəlbində ixtilaf çox olur, – deyə söze başladı. – Sizin təcrübəniz məni qorxutmalı, sevərək evlənməyə etinasız baxmağı öyrətməli idi, amma mən...

Lavretski:

– Paşinin təklifini rədd etdiniz? – deyə onun sözünü kəsdi.

Liza:

– Xeyr, amma razılıq da vermədim. Ürəyimdə olan şeylərin hamısını ona söylədim, gözləməyi xahiş etdim, – dedi və cəld

¹ Rusiyaya Fransadan gətirilmiş kart oyunu

gülümsəyərək: – Razi qaldınız mı? – deyə əlavə etdi, əlini yavaşca sürəhiyə toxundurub pilləkənlə tez aşağı düşdü.

Pianonun qapağını açıb:

– Sizin üçün nə çalım? – deyə soruşdu.

Lavretski:

– Xətriniz nə istəyirsə, onu çalın, – deyə cavab verdi və elə oturdu ki, Lizanın üzünü görə bilsin.

Liza çalmağa başladı və uzun zaman gözlərini barmaqlarından ayırmadı. Nəhayət, Lavretskiyə baxıb dayandı: onun üzünü qıza çox qərribə göründü.

– Sizə nə olub? – deyə soruşdu.

Lavretski:

– Heç nə, – deyə cavab verdi. – Əhvalım çox yaxşıdır; mən sizin səadətiniz üçün sevinirəm, sizi görəndə şad oluram, davam edin.

– Mənə elə gəlir ki, o mənə doğrudan da sevmiş olsaydı, bu məktubu mənə yazmazdı; o, gərəkdir mənə indi ona cavab verə bilməyəcəyimi hiss edər idi.

– Bunun əhəmiyyəti yoxdur, – Lavretski dedi. – Əhəmiyyətli odur ki, onu sevmirsiniz.

– Bəsdür, bu nə danışığıdır? Sizin rəhmətlik arvadınızın xəyali hələ də gözümün qarşısındadır, siz mənə dəhşətli görünürsünüz.

Bu zaman Marya Dmitriyevna da Panşinə müraciətlə: – Doğru deyilmi, Voldemar, Lizetim gözəl çalır? – dedi.

– Bəli, – deyə Panşin cavab verdi. – Çox gözəl çalır.

Marya Dmitriyevna öz gənc oyun yoldaşına nəvazişlə baxdı, o isə daha təmkinli və qayğılı bir görünüş alıb, on dörd kral elan etdi.

XXXI

Lavretski gənc deyildi; Lizanın ona təlqin etdiyi hissədə o, uzun müddət aldana bilməzdi; həmin gün Lizanı sevdiyinə qəti surətdə əmin olmuşdu. Bu əminlik onu çox sevindirmədi. “Əcəba, otuz beş yaşım olduğu halda, qəlbimi yenə bir qadın əlinə verməkdən başqa bir işim yoxdur mu? – deyə düşündü. – Lakin Liza onun tayı deyil: Liza məndən biabırçı qurbanlar tələb etməzdi; mənə öz məşğələlərimdən ayırmazdı; o özü mənə namuslu və ciddi əməyə doğru yönəldərdi, biz hər ikimiz irəli gedib gözəl arzularımıza nail olardıq.

Bəli, bunların hamısı yaxşıdır, ancaq orası pisdür ki, bəlkə o heç mənə getmək istəməyəcək. Məni dəhşətli adlandırdığı əbəs deyildir. Orası var ki, Panşini sevmir... Zəif bir təsəlli!”

Lavretski Vasilyevskoyeyə getdi; lakin orada dörd gün belə qala bilmədi, – ürəyi bərk sıxıldı. Onu bir intizar da narahat edirdi: cənab Jül tərəfindən verilən xəbər təsdiq tələb edirdi, o isə bu bərdə heç bir məktub almamışdı. Şəhərə qayıdıb, axşamı Kalitingildə keçirdi. Marya Dmitriyevnanın onun əleyhinə olduğunu asanlıqla müşahidə edirdi; lakin pikətdə Lavretski ona bir on beş manat uduzmaqla onu bir az yumşaltmağa müvəffəq olmuşdu, – o, Liza ilə tam yarım saat təkləkdə keçirdi, halbuki anası ona hələ dünən “*qui a un si grand ridicule*” bir adamla həddindən artıq açıq olmağı məsləhət görməmişdi. Lavretski bu dəfə Lizada dəyişiklik müşahidə etmişdi: o, deyəsən, fikirli idi, bu bir neçə günü görünmədiyi üçün Liza onu danladı və səhər günorta duasına kilsəyə gəlməsini xahiş etdi (səhər bazar günü idi). Lavretski cavab verməmiş:

– Gedək, – dedi. – Onun ruhuna birlikdə dua edərək. – Sonra çətin bir vəziyyətdə olduğunu əlavə etdi, – onun haqqı varmı, Panşini qərarını yenə gözleməyə məcbur etsin?!

Lavretski:

– Niyə yoxdur? – deyə soruşdu.

– Ona görə ki, mən artıq bu qərarın necə olacağını indidən duyuram.

Liza başının ağrıdığını bildirdi və barmaqlarının ucunu qətiyyətsizliklə Lavretskiyə uzadaraq, öz otağına – yuxarı çıxdı.

Ertəsi gün Lavretski günorta duasına getdi. Liza artıq kilsədə idi. Lavretskinin gəldiyini sezdise də, ona sarı dönmədi. Ürəkdən dua edirdi; gözləri xəfifcə parıldayır, başı sakitcə əyilir və düzəlirdi. Lavretski Lizanın onun üçün də dua elədiyini hiss etdi, – qəlbini qərribə bir rıqqət qapladı. Bu hal xoşuna gəlirdisə də, bir qədər vicdan əzabı çəkirdi. Nizamla durmuş camaat, tanış çöhrələr, ahəngdar nəğmə, kündür qoxusu, pəncərələrdən çəpəki düşən uzun şüalar, divar və qübbələrin qaranlığı – xülasə, hər bir şey onun ürəyi ilə danışır. Çoxdan kilsəyə gəlməmişdi, çoxdan ibadət etməmişdi: hələ indi də dua sözlərini demirdi, – hətta sözsüz də dua etmirdi, – bir

¹ Xeyli qərribə bir adam

anlığa, bədəni ilə olmasa da, bütün şüuru ilə səcdəyə getdi və üzünü kəmtərənə yerə söykədi. Uşaqlığı yadına düşdü: o zamanlar kilsədə o qədər dua edərdi ki, axırda alınına kimin isə toxunduğunu hiss edərdi: bunun ona şefqət göstərən Cəbrayıl olduğunu zənn edərdi. Lizaya baxdı... “Məni buraya sən gətirmisən, – deyə düşündü. – Bəs nə üçün mənə, mənim ruhuma təmas etmirsən?” Liza isə əvvəlki kimi sakitcə dua oxuyurdu; qızın üzünü Lavretskiye şən göründü, yenə onun ürəyi yumşaldı, Lavretski bir ruha rahatlıq, özününkünə isə əfv dilədi...

Bayıra çıxarkən, kilsənin qapısında görüşdülər; Liza onu şən və nəvazişlə salamladı. Günəş kilsə həyətidəki tər otu, qadınların alabəzək paltar və yaylıqlarını parlaq surətdə işıqlandırır; qonşu kilsələrin zəng səsləri havaya yayılmışdı, hasarların kənarında oturmuş sərçələr civildəşirdi. Lavretski başı açıq bir halda durub gülümseyirdi; xəfif külək onun saçlarını və Lizanın şlyapasındakı lentləri yellədir. O, Lizanı Lenoçka ilə bərabər karete mindirdi, pullarının hamısını dilənçilərə paylayıb, ağır-ağır evə yollandı.

XXXII

Fyodor İvanıçdan ötrü ağır günlər başlandı. O həmişə həyəcan içində idi. Hər səhər poçta gedir, təşvişlə məktub və jurnalları açır, məşum xəbəri təsdiq və ya təkzib edəcək bir şey tapa bilmirdi. Bəzən özü özünə nifrət edirdi: “Nə pis adamam, – deyə düşünürdü. – Qarğa qan axtaran kimi, mən də öz arvadımın ölüm xəbərini gözləyirəm!” – Kalitingilə hər gün gedirdi; lakin orada da dərdi dağılmırdı: ev sahibəsi açıq-açıq ona üz göstərmir, yalnız təvazökarlıqdan onu qəbul edirdi; Pansin Lavretski ilə həddindən artıq nəzakətlə davranırdı; Lemm mizantrop kimi, xalaxətrin qalması deyə onunla salamlayırdı. Liza isə elə bil ondan qaçırdı. Bəzən onunla tək olanda, Lizada qabaqkı etimad əvəzində şaşqınlıq emələ gəlirdi: Lavretskiye deməyə söz tapmırdı, Lavretskinin özü də bərk həyəcanlanırdı. Liza bir neçə gün ərzində büsbütün dəyişdi, o, artıq Lavretskinin tanıdığı qız deyildi. Hərəkətində, səsinde, gülüşündə belə gizli bir təşviş, qabaqlarda olmayan nahamarlıq vardı. Marya Dmitriyevna, qəddar bir xudpəşənd kimi, heç bir şey müşahidə etmirdi; Marfa Timofeyevna isə öz əziz-xələfinə diqqət yetirməyə başladı.

Lavretski məşum xəbər yazılmış jurnal nüsxəsini Lizaya göstərdiyinə bərk peşman oldu: o, qəlbində səmimi hissi poza biləcək bulanırcı bir şey olduğunu hiss etməyə bilməzdi. Həmçinin Lizadakı dəyişikliyin öz-özü ilə mübarizə etməkdən, Pansinə cavab vermək tərəddüdündən doğduğunu zənn edirdi. Bir dəfə Liza Lavretskiye, onun özündən almış olduğu Valter Skottun romanını gətirdi.

Lavretski:

– Oxudunuz? – deyə soruşdu.

Liza:

– Xeyr, indi kitab oxuyacaq halım yoxdur, – deyə cavab verdi və getmək istədi.

– Bir dəqiqəliyə durun; çoxdan bəri sizinlə təklikdə olmamışam. Siz elə bil məndən qorxursunuz.

– Bəli.

– Əcəba, nə üçün?

– Bilmirəm.

Lavretski susdu. Bir az sonra:

– Deyin görüm, hələ bir qərara gəlməmişsinizmi? – deyə sözbəşlə başladı.

Liza gözlərini qaldırmadan:

– Nə demək istəyirsiniz? – deyə soruşdu.

– Siz məni anlayırsınız...

Liza birdən acıqlanıb cəld dedi:

– Məndən heç nə soruşmayın, mən heç nə bilmirəm; özüm-özümü belə tanımıram...

Bunu deyən kimi dərhal uzaqlaşdı.

Ertəsi gün Lavretski nahardan sonra Kalitingilə getdi və bütün ev əhlinin gecə ibadətində hazırlaşdığını gördü. Qonaq otağının küncündə, üstünə təmiz süfrə salınmış dördbucaq stol üstündə divara bir neçə xırda ikona söykədilmişdi: ikonaların kənarları zərli idi, taclarında tutqun rəngli xırda almazlar vardı. Boz fraklı, uzunboğaz çəkməli qoca nöker, tələsmədən və dabanlarını taqqıldatmadan, otağın bu başından o başına keçdi, ikonanın qabağındakı zərif şamdanlara iki dəne şam qoydu, xaç çəkdi, baş əydi və sakitcə dönüb bayıra çıxdı. İşıqlandırılmamış qonaq otağında adam yox idi, Lavretski yemək otağına girib: – Kimin ad bayramıdır? – deyə soruşdu. Ona pıçiltı ilə cavab verdilər ki, ad bayramı deyil, Lizaveta Mixaylovna ilə

Marfa Timofeyevnanın arzusu üzrə gecə ibadəti keçirirlər; guya möcüzəli ikonanı buraya gətirmək istəyirlərmiş, lakin o buradan otuz verstlikdə olan bir yerə xəstə yanına getdiyindən gətirmək mümkün olmamışdır. Bir azdan sonra keşiş də dyaçoklarla¹ bərabər gəlib, dəhlizdə ucadan öskürdü; bu, ortayaşlı, başı daz bir kişi idi; xanımlar dərhal kabinetdən çıxıb, xeyir-dua almaq üçün, bir-birinin ardınca ona yaxınlaşdılar; Lavretski dinməz-söyləməz onlara baş əydi; xanımlar da səssiz-səmirsiz ona baş əydilər. Keşiş bir qədər durdu, bir də öskürdü və yoğun səsi ilə yavaşca soruşdu:

– Ayinə başlayaqmı?

Marya Dmitriyevna:

– Başlayın, keşiş baba, – dedi.

Keşiş öz ləbbadəsini geyinməyə başladı; dyaçok təmkinliklə kömür istədi; kündür² qoxusu gəldi. Qulluqçu gəldi. Qulluqçu və lakeylər dəhlizdən çıxıb dəstə ilə qapının ağzına yığıldılar. Heç vaxt yuxarı mərtəbədən aşağı düşməyən Roska, birdən-birə yemək otağında görüldü; onu qovmağa başladılar – Roska qorxub, o yan-bu yana qaçdı və bir bucağa qısılib oturdu; nəhayət, lakey onu tutub apardı. Gecə ibadəti başlandı. Lavretski küncə qısılmışdı; hissiyatı qəribə, demək olar ki, kədərli idi; nə hiss etdiyini heç özü də yaxşıca anlaya bilmirdi. Marya Dmitriyevna hamının qabağında, kresloların önündə durmuşdu; o gah ətrafına nəzər salır, gah da birdən-birə yuxarı baxaraq, tənbel-tənbel kobud və ağayana xaç çəkirdi: canı sıxılırdı. Marfa Timofeyevna qayğılı görünürdü; Nastasya Karpovna səcdəyə gedir, ədəblə və xəfif xışıltı ilə ayağa qalxırdı; Liza durduğu yerdə qımıldanmadan eləcə durmuşdu; çöhrəsinin dalğın ifadəsindən ciddi və ürəkdən ibadət etdiyini sezmək olurdu. Gecə ibadəti bitəndən sonra o, xaçı öpərkən keşişin də yekə qırmızı əlini öpdü. Marya Dmitriyevna keşişi çay içməyə dəvət etdi, o, epitaxilini³ çıxartdı, bir az sivil görünüşü aldı və xanımlarla bərabər qonaq otağına keçdi. Söhbət başlandı. Söhbət çox da qızğın getmirdi. Keşiş tez-tez dazinin tərini silərək, dörd piyalə çaxır içdi, sözarası tacir Avoşnikovun kilsə “qübbəsinə” qızıl suyuna çəkmək üçün yeddi yüz manat pul ianə verdiyini nağul etdi və çilin ön yaxşı çarəsi olan bir dərman reseptini xanımlara bildirdi.

¹ Kiçik keşişlərlə

² K ü n d ü r – saqqız ağacının qabığından hazırlanan xoşiyli sarımtıl maddə (fars.)

³ Keşiş paltarının bir hissəsi, boyuna keçirilən önlük

Lavretski Lizanın yanında oturdu, lakin qız özünü ciddi və sərt saxlayır, bir dəfə də olsun ona sarı baxmırdı. Liza elə bil qəsdən ona fikir vermirdi; qızın qəlbini bir növ soyuq, vüqarlı həyəcan bürünmüşdü. Lavretski nədənsə hey gülümsəmək və məzəli bir şey söyləmək istəyirdi; lakin daxilən pert idi, nəhayət, təəddüd içində çıxıb getdi. O, Lizada, nüfuz edə bilmədiyi bir şeyin olduğunu hiss edirdi.

Başqa bir dəfə Lavretski qonaq otağında oturub Gedeonovskinin yaltaq, lakin ağır boşboğazlığını dinlərkən, birdən, özü də səbəbini bilmədən, üzünü yana çevirdi və Lizanın gözlərində dərin, diqqətli, sualedici bir baxış müşahidə etdi. Bu sirli baxış ona zillənmişdi. Lavretski sonra gecəni səhərə kimi bu baxışın mənasını düşündü. O bir oğlan kimi sevmirdi, inləmək və əzilmək ona yaraşmırdı. Liza özü də onda belə hiss oyatmırdı; lakin məhəbbət adamı hər bir yaşda iztiraba sala bilər, – o da indi şiddətli bir iztirab keçirməkdə idi.

XXXIII

Bir dəfə Lavretski adəti üzrə Kalitingildə oturmuşdu. Gündüzün usandırıcı istisindən sonra elə gözəl bir axşam oldu ki, Marya Dmitriyevna, iki yel arasında oturacağı sevmədiyinə baxmayaraq, bağa baxan qapı-pəncərələrin hamısını açmağı əmr etdi və kart oynama-yacağıni bildirdi: belə xoş havada kart oynamaq günahdır, təbiətdən zövq almaq lazımdır. Qonaqlardan birçə Panşin idi. O, axşamdan hazırlandığı halda, Lavretskinin hüzurunda oxumaq istəmədiyindən, lakin bədii hissə qapıldığından, şeir oxumağa başladı: təmtəraqla və gərəksiz incəliklərlə Lermontovun bir neçə şeirini yaxşıca oxudu (o zaman Puşkin hələ təzədən dəbə düşməmişdi) – və birdən sanki hissiyatının bu cur təzahüründən utanaraq, məşhur “Dumı” haqqında söhbətə, yeni nəslə danlamağa və töhmətləndirməyə başladı; burada cəld onu da qeyd etdi ki, hökumət onun əlində olsaydı, hər şeyi öz bildiyi kimi dəyişdirərdi. “Rusiya Avropadan geri qalıb, – deyirdi, – ona çatmaq lazımdır. Deyirlər ki, biz hələ gəncik – bu, boş şeydir, bir də guya bizdə ixtiraçılıq yoxdur; Xomzkov özü belə etiraf edir ki, guya biz siçan tələsi belə ixtira edə bilməmişik. Demək, biz istəməz bunları özgələrindən almalıyıq. Lermontovun dediyinə görə, biz xəstəyik, – mən onunla şərikəm, lakin bizim xəstə olmağımız

yarımçıq avropalı olduğumuzdandır; biz nə ilə əzilmişiksə, onunla da özümüzü sağaltmalıyıq (Lavretski, *le sadastre*, – deyə düşündü). Bizdə başlı adamlar – *les mei lleures têtes* – çoxdur, – deyə sözüne davam etdi, – buna çoxdan əmin olmuşlar, bütün xalqlar, mahiyyət etibarilə, birdir; ancaq yaxşı müəssisələr yaradı – vəssalam. Məncə, hazırkı xalq məişətinə uyğunlaşmaq mümkündür; bu bizim, adamların... (az qala dövlət adamlarının deyəcəkdə) işidir, lakin ehtiyac baş verdikdə, arxayın olun: müəssisələr məişətin oxunu belə döndərə bilər”. Marya Dmitriyevna Panşinə nəvazişlə ləbbeyk deyirdi. “Mənim evimdə gör necə bir ağıllı adam söhbət edir” – deyə düşündü... Liza dinməz–söyləməz, pəncərəyə söykənmişdi; Lavretski də danışmırdı; öz rəfiqəsi ilə otağın bir küncündə kart oynayan Marfa Timofeyevna dodaqaltı nə isə mırıldanırdı. Panşin otaqda var–gəl edərək, gözəl, lakin gizli bir kinlə danışdı; danışığındakı ahəngdən sanki o tam bir nəslə deyil, tanıdığı bir neçə adamı töhmətləndirir və söyürdü. Kalitingilin bağında, böyük bir yasəmən kolunda bir bülbül yaşayırdı; Panşinin natiqanə danışığı fasilələrində bu bülbülün ilk axşam nəğməsi eşidilirdi, çəhrayı göydə, cökə ağaclarının qımıldanmayan təpələri üzərində ilk ulduzlar göründü. Lavretski ayağa qalxıb Panşinə etiraz etməyə başladı; mübahisə qızıxdı. Lavretski Rusiyanın gəncliyini və müstəqilliyini müdafiə edirdi; özünü və mənsub olduğu nəslə qurban verərək, yeni adamların, onların arzu və əqidələrinin tərəfini saxlayırdı; Panşin acıqla və kəskin bir surətdə etiraz edərək dedi ki, ağıllı adamlar hər şeyi dəyişdirməlidirlər, nəhayət, mübahisəsində qızıqıb o dərəcəyə çatdı ki, öz kamer–yunker rütbəsinə və məmurluq karyerasını unudaraq, Lavretskini geri qalmış bir mühafizəkar adlandırdı, hətta onun cəmiyyətdə çox saxta bir vəziyyət tutduğuna xeyli uzaqdan olsa da – işarə vurdu. Lavretski açıqlanmadan və səsini ucaltmadan (Mixaleviçin də onu geridə qalmış, lakin volterçi adlandırdığını xatırladı), bütün maddələr üzrə sakitcə Panşini məğlub etdi. O, çinovnik nöqtəyi–nəzəri ilə həyatda sıçrayışların və lovğa təbəddülətin mümkün olmadığını Panşinə sübut etdi – bu təbəddülət nə doğma yurda beləd olmaqla, nə də mənfi olsa da, bir ideala gerçəkdən inanmaqla özünə bəraət qazana bilməz; öz tərbiyəsini misal gətirdi; ilk əvvəl xalq həqiqətini tanımağı və bu həqiqət qarşısında sakitləşməyi tələb etdi, – belə sakitləşmə ki, bunsuz cəsarət də yalanın yanında aciz qalar; nəhayət, onun zənnincə,

vaxt və qüvvəti səmərəsiz sərf etdiyi üçün, layiq olduğu töhmətdən də boyun qaçırmadı.

Qarı qaralmış Panşin axırda:

– Çox gözəl! – deyə səsləndi. – Budur, indi Rusiyaya qayıtmısınız, söyləyin görək nə eləmək fikrindəsiniz?

– Yer şumlamaq və mümkün qədər daha yaxşı şumlamaq.

– Buna heç kəsin sözü ola bilməz, sizin artıq bu sahədə böyük müvəffəqiyyətiniz olduğunu mənə söyləyiblər; ancaq bunu bilməlisiniz ki, belə iş hər adamın əlindən gəlməz...

Marya Dmitriyevna:

– *Une nature poetique*¹, – dedi. – Əlbəttə, şumlamağı bacarmaz... *et puis*², siz, Vladimir Nikolayeviç, hər şeyi *en grand*³ etməyə layiqsiniz.

Bu Panşindən ötrü belə həddini aşmaqdı: o, duruxdu və söhbətini kəsdi. Sonra söhbəti ulduzlu gecəyə, Şubertin musiqisinə çevirmək istədisə də, bir dürlü uyşudura bilmədi; nəhayət, Marya Dmitriyevnaya piket oynamağı təklif etməklə məsələni bitirdi. “Belə bir gecədəmi?” deyə Marya Dmitriyevna bir az etiraz etdisə də, yenə kart gətirilməsini əmr etdi.

Panşin təzə kart dəstəsini şaqqıltı ilə çırdı. Liza ilə Lavretski isə sözləşmiş adamlar kimi, durub Marfa Timofeyevnanın yanına gətdilər. Onların kefi birdən–birə elə kökəldi ki, hətta bir yerdə olmaqdan belə ehtiyat etdilər, – eyni zamanda son günlər ərzində qapılmış olduqları pərtliyin onlardan uzaqlaşdığını və bir daha qayıtmayacağını hiss etdilər. Qarı xəlvətcə Lavretskinin üzünü əllədi, bicliklə gözünü qıydı və başını bir neçə dəfə yırğalayaraq, pıçılıtlı ilə: “Aferin, hərifin aşının suyun yaxşı verdin” dedi. Otaqda hər şey sükuta daldı; yalnız şamların zəif çitirtisi, stola döyülən əllərin səsi, tək–tək danışmaq və ya xalların hesablanması eşidilirdi, – bülbülün qüdrətli və cəsarətlə səslənən cingiltili nəğməsi şəhli sərinciklə bərabər geniş dalğa ilə pəncərədən içəri soxulurdu.

¹ Şairane təbiətə

² Və sonra

³ Böyük miqyasda

Lavretski ilə Panşinin arasında davam edən mübahisə müddətində Liza bir kəlmə belə danışmamışdı, lakin diqqətlə qulaq asır və tamamilə Lavretskinin tərəfində olurdu. Siyasətlə az maraqlanırdı; lakin kübar çinovnikin özünə güvənməsi (Panşin heç vaxt öz fikrini belə ifadə etməmişdi) onda ikrah oyadırdı; onun Rusiyaya xor baxması Lizanı təhqir etmişdi. Vətənpərvərlik heç Lizanın ağına belə gəlmirdi; lakin ruslarla oturub-durmaq ürəyindən idi; rusların ağıl səviyyəsi onu sevindirirdi; bəzən ana malikanəsinin yüzbaşısı şəhərə gəldikdə, heç bir ağılıq rütbə qüruruna baxmadan, onunla saatlarca söhbət edərdi. Lavretski bunların hamısını hiss edirdi; o bəlkə Panşinlə təklildə mübahisəyə girişməzdi; belə coşqun danışması yalnız Lizanın xatiri üçün idi. Liza ilə Lavretski bir-birinə şəxsən heç nə deməmişdilər, hətta gözləri belə bir-birinə sataşmamışdı; lakin o gecə fikirlərinin bir-birinə uyğun gəlməsini, eyni şeyi sevib-sevmədiklərini anlamışdılar. Yalnız bircə şeydə bir-birilə düz gəlmirdilər; Liza gizləncə onu Allah yoluna gətirməyə ümid edirdi. Lavretski ilə Liza Marfa Timofeyevnanın yanında oturub sanki onun oynuna diqqət edirdilər, bəli, doğrudan da, onun oynuna fikir verirdilər, bununla belə hər ikisinin ürəyi gətdikcə böyüyür və heç bir şey nəzərlərindən qaçmırdı: onlar üçün bülbül oxuyur, ulduzlar yanır, nəğmə ilə, yayın nəvazişi və istisi ilə yatırılmış ağaclar sakitcə pıçıldayırdılar. Lavretski onu bütünlüklə sürükləyən dalğaya qapılır və sevinirdi; lakin gənc qızın məsum qəlbində baş verən şeyləri sözlə ifadə etmək çətindir: bu vəziyyət qızın özü üçün də bir sirr idi; qoy bu, hamı üçün də sirr olsun. Cücərməyə başlayan bir taxıl dənəsinin torpaq ağuşunda necə ətə dolmasını və yetişməsinə heç kəs bilmir, heç kəs görməmiş və heç vaxt da görməyəcəkdir.

Saat onu vurdu. Marfa Timofeyevna Nastasya Karpovna ilə bərabər yuxarı, öz otağına getdi, Lavretski ilə Liza otaqda gəzişdilər, bağa baxan açıq qapı ağızında durdular, qaranlıq ənginliyə, sonra bir-birinə baxdılar və gülümsündülər; onları qınayan olmasaydı, bir-birinin əlindən tutub, doyunca söhbət edərdilər. Marya Dmitriyevna və Panşinin yanına qayıtdılar, onların piketi hələ də davam edirdi. Nəhayət, sonuncu "kral" bitdi, ev sahibəsi kənarlarına balış söykənmiş kreslosundan inilti və fisilti ilə ayağa qalxdı; Panşin şlyapasını

götürdü, Marya Dmitriyevnanın əlini öpdü və dedi ki, bir para xoşbəxt adamlara gecə yatmağa və ya əyləşməyə heç kəs mane olmur, o isə səhərə kimi bir yığın axmaq kağızlarla məşğul olacaqdır, Lizaya soyuqqanlıqla baş əydi (Liza onun təklifinə cavab olaraq, gözləməyi xahiş etməyəcəyini bildiyi üçün ona acıqlanırdı) və çıxıb getdi. Lavretski də onun ardınca çıxdı. Darvazadan küçəyə çıxdıqda ayrıldılar, Panşin ağacının ucunu sürücüsünün boynuna vurub onu oyatdı, qazalağa minib yola düşdü. Lavretski evə getmək istəmirdi, şəhərdən çölə çıxdı. Aydınlıq olmadığına baxmayaraq, gecə sakit və işıqdı. Lavretski şəhli ot üstü ilə uzun zaman gəzib dolaşdı; qabağına çıxan dar bir cığırda getdi. Cığır onu uzun bir hasarın dibi ilə bir darvazaya gətirib çıxartdı; səbəbini özü də bilmədən qapını itələmək istədi; qapı, onun əlinin toxunmasını gözləyirmiş kimi, yavaşca cırıldayıb açıldı. Qabağına bir bağ çıxdı, cökə ağacları xiyabanı ilə bir neçə addım irəlilədi və birdən heyrətə dayandı; Kalitingilin bağında olduğunu bildi.

Cəld sıx qoz ağaclarının qara kölgəsində gizləndi və uzun zaman çiyinlərini heyrətlə qısaraq, hərəkətsiz durdu.

"Bu əbəs deyil" – deyə düşündü.

Ətraf sükuta dalmışdı; ev tərəfdən heç bir səs gəlmirdi. Ehtiyatla irəlilədi. Xiyabanın döngəsində ev qaranlıq fasadı ilə birdən-birə qabağına çıxdı; üst mərtəbənin yalnız ikicə pəncərəsindən zəif işıq gəlirdi; Lizanın otağında, ağ pərdə dalında şam yanırdı. Marfa Timofeyevnanın da yataq otağında qırmızı alov saçan çıraq, ikonanın zərli kənarlarını işıqlandırır, aşağı mərtəbədə cyvana çıxan qapı taybatay açıldı. Lavretski skamyaya oturub, əlini kənarına söykədi, açıq qapıya və Lizanın pəncərəsinə baxmağa başladı. Şəhər saati keçəyərini vurdu; evdə balaca saat xəfif cingilti ilə saat on ikini vurdu; qarovulçu lövhəni xırda zərbələrlə taqqıldatdı. Lavretski heç bir şey düşünmür, heç bir şey gözləməzdi; özünü Lizanın yaxınlığında hiss etmək, bağda, onun dəfələrlə oturduğu skamyada əyləşmək... ona xoş gəlirdi. Lizanın otağının işığı söndü. Lavretski hərəkətsiz oturduğunda davam edərək və qaranlıqlaşmış otaqdan gözünü ayırmayaraq: "Gecən xeyrə qalsın, sevimli qızcığaz" – deyə pıçıldadı.

Birdən alt mərtəbənin pəncərələrindən birində işıq göründü, sonra ikincisinə, üçüncüsünə... keçdi. Kim isə ölinde şam otaqları gəzirdi. "Görəsən bu Lizadır? Ola bilməz?.." Lavretski dikəldi...

Taniş sima tez görünüb yox oldu. Qonaq otağında Liza göründü. Əynində ağ paltar vardı. Hörilməmiş saçları çiyinlərinə tökülmüşdü; o yavaşca stola yanaşdı, üzərinə əyildi, şam qoydu və nə işə bir şey axtarmağa başladı, sonra üzünü bağa çevirib, açıq qapıya yanaşdı və başdan-ayağa ağ, zərif və gözəl əndamı ilə kandarda durdu. Lavretskinin bədəninə vicvicə düşdü. Dodaqlarından güclə eşidilə biləcək "Liza!" sözü qopdu.

Liza diskinib diqqətlə qaranlığa baxdı.

Lavretski:

– Liza! – deyə ucadan təkrar etdi və xiyabanın kölgəsindən çıxdı.

Liza qorxu ilə başını uzatdı və cəld geri çəkildi: Lavretskinin tanıdığıydı. Lavretski üçüncü dəfə çağıraraq, elini ona uzatdı. Liza qapıdan ayrılıb bağa gəldi.

– Sizinizmi? – dedi. – Buradakı sizinizmi?

Lavretski pıçılıtlı ilə:

– Mənəm... mənəm... Dinləyin mənə, – dedi və onun əlindən yapışb skamyaya doğru çəkdi.

Liza müqavimət göstərmədən gedirdi: onun solğun çöhrəsi, hərəkətsiz gözləri, bütün tərpenişi dərin bir heyrət ifadə edirdi. Lavretski onu skamyaya oturdub, özü qarşısında durdu.

– Mən bura gəlmək fikrində deyildim, – deyə sözə başladı. – Heç özüm də bilmədən gəlmişəm... – Sonra biixtiyar bir dəhşətlə: – Mən... mən sizi... sevirem, – dedi.

Liza gözlərini yavaşca qaldırıb ona baxdı: harada olduğunu və başına nə gəldiyini yalnız indicə anladığı zənn olunurdu. Ayağa qalxmaq istədisə, bacarmadı və əlləri ilə üzünü örtüdü.

Lavretski:

– Liza, – dedi, – Liza, – deyə təkrar etdi və onun ayaqlarına yığıldı...

Lizanın çiyinləri xəfifcə titrəməyə başladı, solğun əllərinin barmaqları bərk-bərk yanaqlarına sıxıldı.

Lavretski:

– Sizə nə olub? – dedi və qızın zəif huçqırığını eşitdi. Bir an donub qaldı. Bu göz yaşlarının nə olduğunu anladı. – Doğrudanmı mənə sevirsiniz? – deyə pıçıldadı və onun dizlərinə toxundu.

– Qalxın, – deyə Lizanın səsi eşidildi. – Qalxın, Fyodor İvanıç. Bu nə işdir biz edirik?

Lavretski qaixıb skamyada oturdu. Liza artıq ağlamır və yaşarmış gözləri ilə ona baxırdı.

– Mən qorxuram, bu nə işdir görürük? – deyə qız təkrar etdi.

Lavretski yenə:

– Sizi sevirem, – dedi. – Bütün həyatımı sizə verməyə hazırım.

Liza yenə ilan vurmuş adam kimi diksindi və göyə baxdı.

– Hər şey Allahın hökmü ilədir, – dedi.

– Lakin siz mənə sevirsiniz, Liza? Biz xoşbəxt olarıq, deyilmi?

Liza başını aşağı saldı; Lavretski yavaşca onu özünə sarı çəkdi, qızın başı onun çiyinə endi... Lavretski başını bir qədər yana əyib, Lizanın solğun dodaqlarından öpdü.

Yarım saatdan sonra Lavretski artıq darvazanın ağzında durmuşdu. Darvaza bağlı olduğu üçün hasarın üstündən küçəyə aşmalı oldu. Şəhərə qayıtdı və yuxuya batmış küçələrlə keçib getdi. Qəlbini göz-ləmədiyi bir sevinc qapladı; bütün şübhələri dağıldı. "Keçmişin qaranlıq kabusu, məhv ol! – deyə düşündü: – O mənə sevir, mənə də olacaqdır". Birdən havada, başı üzərində ahəngdar, tentənəli bir musiqi səsi eşitdi; ayaq saxladı; musiqi səsləri getdikcə daha bərk guruldamağa başladı, bunlar daha güclü sel kimi axır, – onun bütün səadəti sanki bu musiqi səslərində danışır və oxuyurdu. Ətrafına baxdı: musiqi səsi balaca bir evin iki üst pəncərəsindən gəlirdi.

Lavretski:

– Lemm! – deyə səsləndi və evə doğru yüyürdü. – Lemm! Lemm! – deyə ucadan təkrar etdi.

Musiqi səsi kəsildi, qoca əynində keçəxalata, döşü açıq, saçları dağınmış bir halda pəncərədə göründü.

– Aha! Siziniz? – dedi.

– Kristofor Fyodorıç, nə gözəl musiqidir, qapını açın görüm.

Qoca dinməz-söyləməz, əlinin əzəmətli hərəkəti ilə açarı pəncərədən küçəyə atdı. Lavretski cəld yuxarı çıxıb, otağa girdi və Lemmi qucaqlamaq istədi; lakin o, amirane bir surətdə ona yer göstərərək rusca: "Oturun, dinləyin!" dedi; özü işə piano arxasında oturub, ətrafına qürurlu, ciddi bir nəzər saldı və çalmağa başladı. Lavretski çoxdan bəri bu cür gözəl musiqi eşitməmişdi: şirin, coşqun melodiya adamın qəlbinə sirayət edirdi: bu melodiya bütünlüklə parlayır, ilham, səadət gözəllik içində əriyib gedirdi; böyüyür və əriyirdi; dünyada əziz, gizli, müqəddəs sayılan hər bir şeyə təmas edirdi; ölməz bir

qüssə ilə tənəffüs edir və ölmək üçün göylərə çəkilirdi. Lavretski həyəcanından donub qalmış və rəngi qaçmış bir halda durmuşdu. Ahəngdar səslər, indicə eşq səadəti ilə silkələnmiş qəlbinə soxulurdu; bu səslərin özü eşq qığılcımları saçırdı. Sonuncu akkord çalınar-çalınmaz Lavretski: “Bir də çalın!” – deyə pıçıldadı. Qoca ona bir qaraquş baxışı fırladı, döşünə döydü və tələsmədən öz ana dilində: “Bunu mən yazmışam, zira mən böyük musiqiçiyəm”, dedi və yenə öz gözəl kompozisiyasını çalmağa başladı. Otaqda şam yanırdı; təzəcə çıxmış Ayın işığı çəpəki içəri düşmüşdü; həssas havanı musiqi səsi bürümüşdü; balaca, miskin otaq adama bir məbəd kimi görünürdü, gümüş toranlıq arasından qocanın ilhamlı başı ucalırdı. Lavretski Lemmə yanaşdı onu bərk qucaqladı. Əvvəlcə Lemm onun qucaqlamasına cavab vermədi, hətta dirşəyi ilə də onu itələdi; uzun zaman hərəkətsiz durdu, ciddi və demək olar ki, qaba bir tərzdə ətrafına baxdı və yalnız iki dəfə: aha! – deyə səsləndi. Nəhayət, üzü sakitləşdi və Lavretskinin qızgın alqışına cavab olaraq, əvvəlcə bir az gülümsədi, sonra uşaq kimi hıçqıraraq ağladı.

– Qərribə işdir! – dedi. – Niyə buraya məhz indi gəlib çıxdınız – bilərəm, hamısını bilərəm.

Lavretski karıxmış bir halda:

– Hamısını bilirsinizmi? – dedi.

– Çalmağımı eşitdiyiniz halda, hər şeyi bildiyimi anlamadınızımı?

Lavretski səhərəcən yata bilmədi: bütün gecəni boş-boşuna yatağında oturdu. Liza da yatmamışdı: o dua oxuyurdu.

XXXV

Oxucu Lavretskinin necə böyüdüyünü və inkişaf etdiyini bilir: Lizanın tərbiyəsi haqqında da bir neçə söz söyləyək. Liza on yaşında ikən atası ölmüşdü, lakin atası onunla çox az məşğul olurdu. O, tünd-xasiyyət, kəskin, səbirsiz bir adam idi, iş altında qaldığı, daima məl-mülkünün artmasına çalışdığı bir halda, müəllimlərə, tərbiyəçilərə, uşaqlar üçün paltara və sairə ehtiyaca xəsislik etmədən pul xərclərdi; lakin, özü dediyi kimi: “Çığırğan uşaqların nazını çəkməkdən” zəhləsi gedərdi, – bir də onlara baş qoşmağa macalı yox idi: çalışır, çapalayır, az yatır, hər dənbir kart oynayır, yenə işləyirdi; o özünü

taxıldöyən maşına qoşulmuş ata bənzədirdi. Ölərkən qurumuş dodaqlarında acı bir təbəssümlə: “Ömrüm tez gəlib keçdi” demişdi. Əslinə baxsan, Marya Dmitriyevna da Liza ilə ərindən çox məşğul olmurdu, hərçənd Lavretskinin qarşısında, uşaqlarını yalnız özü tərbiyə etdiyinə öyünürdü: qızını kukla kimi geyindirir, qonaqların yanında başını tumarlayır – ağıllı qızım, nazlı qızım deyə çağırırdı – vəssalam; tənbel xanımı hər cür daimi qayğı yorurdu. Atasının sağlığında Liza parisli Moro adlı gənc bir müəbbiyənin əlində idi; atası öləndən sonra isə Marfa Timofeyevnanın ixtiyarına keçdi. Oxucu Marfa Timofeyevnanı tanıyır, Moro isə quş hərəkətli və quş ağıllı xırdaca və büzüşmüş bir qız idi. Gəncliyində pozğun bir həyat keçirmişdi, qocalığında isə yalnız ikicə şeyə həvəsi vardı: ləzzətli yeməyə və kart oynamağa. Qarnı tox olanda nə kart oynayır, nə də naqqallıq edərdi, üzü dərhal tam ölgün bir şəkil alardı: bəzən görürdün dinnməz-söyləməz oturub fisiltı ilə nəfəs alır – bu anda heç bir şey düşünmədiyini dərhal sezmək olurdu. Ona hətta mərhəmətli də demək olmazdı: quşlar mərhəmətli olmaz ki. Gəncliyini dəmdəməki keçirdiyindənmi, uşaqlığından tənəffüs etdiyi Paris ab-havasındanmi – onda, adətən: “*Tout ça c'est des bêtises!*” sözləri ilə ifadə olunan bir növ ümumi ucuz skeptisizm yuva salmışdı. Düzgün olmasa da xalis Paris jarqonu ilə danışar, xəbərçilik və şiltaqlıq etməzdi, – müəbbiyədən daha bundan artıq nə tələb etmək olar. O, Lizaya az təsir edə bilirdi; lakin dayəsi Aqafya Vlasovnanın Lizaya təsiri çox idi.

Bu qadının taleyi qərribədir. Kendli ailəsinə mənsub idi; 16 yaşında ikən onu bir mujikə ərə vermişdilər; lakin o, öz kendli bacılarından kəskin surətdə seçilirdi. Atası iyirmi iləcən yüzbaşı olub, çoxlu pul yığmış, qızını ərköyün böyütmüşdü. Aqafya misilsiz bir gözəl olub, bütün məhəllədə ən ağıllı, deyib-danışan, cəsur bir qız idi. Onu ağası – Marya Dmitriyevnanın atası Dimitri Pestov ədəbli və həlim bir adamdı; Pestov bir dəfə Aqafyanı xırmanda görüb söhbət eləmiş və ona bərk vurulmuşdu. Çox çəkmədən Aqafya erkən dul qaldı. Pestov, evli olduğuna baxmayaraq, Aqafyanı öz evinə getirib, onu yaxşıca geyindirirdi. Aqafya miskin həyat keçirdiyini dərhal unudub, yeni vəziyyətinə uyğun bir tərzdə yaşamağa başladı. Rəngi ağardı, kökəldi; kisəyi köynək altından görünən topurça qolları, tacir arvad-

¹ Hamısı axmaq şeydir.

larınki kimi, hamar və ağdı; samovarı stol üstündən düşmürdü; ipək və məxmərdən başqa heç bir şey geymək istəmirdi, pərqu döşəklər üstə yatırdı. Bu xoşbəxt həyat beş il davam etdi, lakin Dmitri Pestov öldü; Pestovun dul qalmış arvadı rəhmdil bir adamdı, mərhumun xatirəsi üçün öz rəqibi ilə pis rəftar etmək istəmədi, Aqafya özü də xanımı qarşısında minnətdar olduğunu unutmurdu; bununla belə, xanımı onu mallara baxana ərə verib, gözündən uzaqlaşdırdı. Aradan üç il keçdi. Bir dəfə isti yay günlərinin birində, xanım öz mal-qara heyətinə gəlmişdi. Aqafya onu ləzzətli soyuq qaymağa qonaq elədi; özünü çox ədəblə aparırdı, bundan başqa o qədər səliqəli, şən, hər şeydən razı idi ki, xanım onun günahından keçdi və evə gəlib-gətməyinə icazə verdi; altı ay keçəndən sonra Aqafyaya elə öyrəşdi ki, bütün təsərrüfatın işlərini ona tapşırırdı. Aqafya yenə qüvvətə mindi, yenə yaxşılaşdı və ağardı; xanım ona bütünlüklə etibar etmişdi. Bir beş il də belə keçdi, Aqafyaya ikinci dəfə bir bədbəxtlik üz verdi. Aqafyanın sayəsində mal saxlamaqdan lakey vəzifəsinə keçirilən əri sərxoşluğa, evdən tez-tez yox olmağa başladı və nəhayət, ağa evindən pis gününə saxlamaq üçün, altı dənə gümüş qaşığı oğurlayıb, arvadının sandığında gizlətdi. Oğurluğun üstü açıldı. Onu yenə mal heyətinə qaytardılar. Aqafyanı isə gözədən saldılar, onu evdən qovmadılarsa da, işindən çıxarıb, camaşır tikəne çevirdilər və başına çutqu əvəzinə yaylıq bağlamasını əmr etdilər. Aqafyanın bu ağır zərbəni itaətlə qəbul etməsi hamını heyrətə saldı. Bu zaman Aqafyanın yaşı artıq otuzu ötmüşdü, uşaqlarının hamısı ölmüşdü, əri də çox yaşamadı. Artıq özünə gəlmək vaxtı yetişmişdi: özünə gəldi. Çox dinməz-söyləməz və mömin olmuşdu, hər səhər, hər günorta kilsə ibadətinə gedirdi, hər nə yaxşı paltarları varsa, hamısını fəqir-füqərəyə payladı. Beləliklə, heç kəslə savaşımadan, hamıya güzəştə gedərək, on beş il sakit, dinc, ağıllı-başlı həyat sürdü. Onunla kobud hərəkət edənlərə qarşı yalnız ədəblə baş əyir və iradlarına təşəkkür edirdi. Xanım artıq çoxdan bəri onun təqsirindən keçmiş və hətta öz başının çutqusunu da ona bağışlamışdı; lakin o, özü yaylığını başından açmaq istəmir və həmişə tünd rəngli paltar geyirdi; xanım öləndən sonra daha sakit və mülayim olmuşdu. Ruslar qorxur və asanlıqla adama öyrəşirlər; lakin rusun hörmətini qazanmaq çətindir: buna tezliklə və hər adam nail ola bilməz. Ev əhli Aqafyaya çox hörmət

edirdi; heç kəs onun keçmiş günahlarını xatırlamırdı, sanki bunlar da qoca ağa ilə birlikdə torpağa gömülmüşdü.

Kalitin Marya Dmitriyevna ilə evləndikdən sonra ev təsərrüfatını Aqafyaya tapşırmaq istəmişdi; lakin Aqafya “günah işləməkdən qorxaraq” bu işdən boyun qaçırdı; Kalitin ona acıqlandı. Aqafya ikiqat baş əyib, bayıra çıxdı. Ağıllı Kalitin adamların əhval-ruhiyyə-sini anlayırdı. Aqafyanı da anladı və onu yaddan çıxarmadı. Şəhərə köçəndən sonra Aqafyanı, öz razılığı ilə, Lizaya dayəliyə götürdü; Lizanın onda dörd yaşı təzəcə tamam olmuşdu.

Lizanı, yeni dayəsinin ciddi və zabitəli üzü əvvəlcə bir qədər qorxutdu; lakin çox çəkmədən dayəsinə öyrəşdi və onu bərk sevdi. Lizanın özü də ciddi uşaqdı; üzünün cizgiləri Kalitinin kəskin və düzgün çöhrəsini xatırladırdı; yalnız gözlərindən atasına oxşamırdı; gözləri uşaqlarda nadir hallarda olan sakit diqqət və mərhəmətlə parlayırdı. Gəlin-gəlin oynamağı sevmir, yavaş səsle az-az güldür, özünü ədəblə aparırdı. Gec-gec fikrə gedərdi, ancaq dalğınlığı mənəsiz olmazdı; bir qədər susduqdan sonra böyüklərdən birinə sual verməklə sükutu pozardı: bu, onun başının yeni bir təəssürat üzərində işlədiyini göstərirdi. Çox çəkmədən uşaqlarda olan pəltək danışığını düzəltdi və dörd yaşında ikən artıq tamamilə təmiz danışmağa başladı. Atasından qorxardı; anasına bəslədiyi hissi qeyri-müəyyən idi, – ondan qorxmur və ona nazlanmırdı; Aqafyaya da nazlanmırdı, hərçənd sevdiyi adam təkcə o idi. Aqafya ondan ayrılmazdı. Bunları bir yerdə görmək qəribə idi. Bir də görürdün, Aqafya başdan-ayağa qara paltar geyib, başına tünd rəngli yaylıq örtüb, çöhrəsi arıq, mum kimi şəffaf, amma hələ gözəl və ifadəli olduğu halda, oturub corab toxuyur, onun ayağı altında qoyulmuş balaca kresloda oturan Liza da öz işi ilə qurdalanır və ya parlaq gözlərini təşəxxüslə qaldırıb Aqafyanın söhbətini dinləyir; Aqafya isə ona nağıl danışmırdı: öz ahəngdar və hamar səsi ilə ona Həzrət Məryəmin, qələndərlərin, Allahın mömin bəndələrinin, şəhidlərin həyatından danışdı; müqəddəs adamların səhrada necə yaşadıklarını, necə ölümdən qurtarıdıklarını, aclıq və ehtiyac keçirdiklərini, padşahlardan qorxmadıqlarını, İsayə etiqad etdiklərini Lizaya nağıl edirdi; bu müqəddəs adamlar üçün göydən nazil olmuş quşlar yemək gətirir, vəhşi heyvanlar onlara itaət edir, qanları tökülən yerlərdə çiçəklər bitirdi. – Çiçəkləri çox sevən Liza bir dəfə “şəbbu çiçəyimi?” – deyərək soruşdu... Aqafya Liza ilə təmkinli və mülayim

danışır, sanki belə ali və müqəddəs sözləri işlətməyə layiq olmadığını özü də hiss edirdi. Liza diqqətlə onu dinləyirdi – hər yerdə hazır olan, hər bir şeyi bilən Allah şirin bir qüvvə ilə onun qəlbinə girir, sinəsini təmiz, ixlaskar qorxu ilə doldururdu, həzrət İsa ona yaxın, məhrəm, lap qohum kimi görünürdü; Aqafya ona ibadət etməyi də öyrətmişdi. Bəzən Lizanı səhər sübhədən oyadır, tələsik geyindirir və xəlvəti səhər ibadətində aparardı; Liza nəfəsini gizlədərək, pəncələri üstə onun ardınca gedərdi; səhərin ayazı və toranlığı, kilsənin tərəvəti və boşluğu, evdən nagehanı yox olmanın əsrarəngizliyi, ehtiyatla evə, yatmağa qayıtma – bütün bu qadağan edilmiş, qəribə, müqəddəs şeylərin qatışığı uşağı sarsıdır, vücudunun dərinliklərinə nüfuz edirdi. Aqafya heç vaxt, heç kəsi qınamır və Lizanı da şıltaqlığına görə danlamırdı. Aqafya bir şeydən narazı olanda ancaq susurdu. Liza da bu sükutu anlayırdı; Aqafyanın bəzən başqa adamlardan – Marya Dmitriyevnadanmı, Kalitindənmi narazı olduğunu Liza uşaqlara məxsus çəvik bir fərasətlə duyurdu. Aqafya üç ildən artıq Lizaya qulluq elədi; onu Maro əvəz etdi; lakin bu dəmdəməki fransız qadını öz quru hərəkətləri ilə və: *tout ça c'est des bêtises* deməsi ilə Lizanın qəlbindən əziz dayəsinin xatirəsini silə bilmirdi: səpilməmiş toxumlar həddindən artıq dərin kök salmışdı. Aqafya, Lizaya qulluq etməkdən məhrum edildiyinə baxmayaraq, evdə qalmışdı və qabaqkı kimi ona inanan öz yetirməsi ilə tez-tez görüşürdü.

Lakin Marfa Timofeyevna Kalitinin evinə köçəndən sonra, Aqafya onunla yola getmirdi. Keçmiş mujik arvadının ciddi təmkinliyi səbirsiz və xudsər qarıya xoş gəlmirdi. Aqafya bir dəfə ibadətə getmək üçün izin alıb daha qayıtmadı. Onun Raskolnik skitinə¹ getdiyinə dair şayiələr yayılmağa başladı. Lakin, onun Lizanın qəlbində buraxdığı izlər silinmirdi. O, qabaqkı kimi hər gün kilsə duasına gedir, bayramda olduğu kimi, bir növ sıxıntılı və utancaq həvəslə ibadət edirdi; Marya Dmitriyevna gizlincə buna heyrət edirdi. Marfa Timofeyevna özü də, Lizanı heç bir şeylə sıxışdırmadığı halda, onun bu cür canfəşanlığını yatırmağa çalışır və tez-tez ikiqat olub, səcdə etməsinə icazə vermirdi. Belə hərəkətlər guya dvoryanlara yaraşan sifət deyildi. Liza çox səylə oxuyurdu; Allah ona çox da parlaq istedad verməmiş, böyük ağıl əta etməmişdi; zəhmətsiz heç bir şeyə

¹ Pravoslav təriqətçilərinin monastırı

nail ola bilmirdi. Yaxşı piano çalmağı vardı; lakin yaxşı çalması üçün bir Lemm bilirdi ki, qız nə qədər əmək sərf etmişdi. Mütaliə ilə az məşğul olurdu; onun “öz sözləri” yox idisə də, öz fikirləri vardı, Liza öz tutduğu yolla gedirdi. Atasına oxşadığı əbəs deyildi. O da bir iş görəndə başqalarından soruşmazdı. Liza bu cür sakit, tələsmədən böyüyüb, on doqquz yaşına doldu. Xeyli yaraşlıqlı bir qız idi, ancaq bunu özü müşahidə etmirdi. Hər bir hərəkətində biixtiyar, bir qədər məharətsiz bir incəlik vardı; səsi genclərə məxsus bir məsumiyyətlə səslənirdi, bir şeydən azacıq belə zövq aldıqda, dodaqlarında xoş bir təbəssüm əmələ gəlir, işıqlı gözlərində dərin bir parlaqlıq və bir növ gizli nəvaziş doğurdu. Mərhəmətli və həlim bir qəlbə malik olduğu halda, başqalarını təhqir etməkdən qorxaraq, hamını bir bərabərdə sevirdi, hamıdan artıq vəcdlə, qorxaqlıqla və nəvazişlə sevdiyi təkəcə Allah idi. Lavretski, birinci olaraq, onun daxili həyatını pozdu.

XXXVI

Ertəsi gün saat on iki radələrində Lavretski Kalitingilə getdi. Yolda Panşinə rast gəldi, o, şlyapasını gözünün üstünə basıb, Lavretskinin qabağından çaparaq keçdi. Kalitingildə Lavretskini qəbul etmədilər, – bu, onlarla tanış olduğu zamandan bəri birinci təsadüf idi. Lakeyin bildirdiyinə görə, Marya Dmitriyevna “istirahət edirdi”; guya başı ağrıyırmış. Marfa Timofeyevna və Liza evdə yoxdur. Lavretski Liza ilə görüşmək ümidi ilə bağın yanında gəzişdi, lakin heç kəsi görməyib çıxıb getdi; iki saatdan sonra qayıtdıqda yenə eyni cavabı aldı, əlavə olaraq lakey ona çöpəki bir nəzər də fırlatdı. Lavretski haman gün üçüncü dəfə Kalitingilə getməyi münasib hesab etməyib, Vasilyevskoyeye getmək qərarına gəldi, orada onsuz da işi vardı. Gedərkən yolda bir-birindən gözəl olan cürbəcür planlar qururdu; lakin bibisinin kəndinə gələr-gəlməz dərdə-qüسسəyə batdı; Antonla söhbətə girişdi; qocanın, sanki beyni qəsdən kədərli fikirlərlə dolu idi. Qlafira Petrovnanın, ölərkən öz əlini dişlədiyini Lavretskiye nağıl etdi və bir qədər susduqdan sonra, ah çəkib: “Dünyada, ağam, hər kəs öz-özünün qənimidir” – dedi. Lavretski geri qayıdarkən, artıq gec idi. Dünənki musiqi səsləri yadına düşdü, Lizanın çöhrəsi bütün

həlimliyi ilə onun gözü qarşısında cilvələndi; ancaq Lizanın onu sevdini xatırladıqda ürəyi yumşaldı – sakit və məsud bir halda səhərdəki evinə gəlib çatdı.

Dəhlizə girərkən onu, zəhləsi getdiyi ətir qoxusu təəccübləndirdi; oradaca bir neçə dənə hündür sandıq və çamadan qoyulmuşdu. Qarşısına sıçrayan kamerdinerin üzünü ona qərribə gördü. Təəssüratına əhəmiyyət verməyərək, qonaq otağının kandarına ayaq basdı... Qıraqlarına incə krujeva tikilmiş qara ipək paltarlı bir xanım divandan ayağa qalxıb, batist yaylığını solğun üzünə tutdu, bir neçə addım irəlilədi, səliqə ilə daranmış ətirli başını əydi və Lavretskinin ayaqlarına düşdü... Lavretski onu tanıdı: xanım onun arvadı idi. Lavretski təngnəfəs oldu... O, divara söykəndi.

Xanım fransızca:

– Teodor, məni qovmayın! – dedi və səsi iti bıçaq kimi Lavretskinin qəlbinə saplandı.

Lavretski mənasız bir görünüşlə ona baxdı, bununla belə onun ağardığını və kökəldiyini dərhal müşahidə etdi.

Xanım hərdən bir gözlərini qaldıraraq, çəhrayı, parlaq dırnaqlı gözəl barmaqlarını üsulluca şıqqıldadaraq;

– Teodor! – deyərək davam etdi. – Mən sizin qarşınızda müqəssirəm, çox müqəssirəm, hətta lap canıyəm; lakin dediklərimi dinləyin; peşmanlıq məni xırpalayır; özümdən zəhləm getdi, bu vəziyyətə artıq dözə bilmədim; neçə dəfə sizə müraciət etmək fikrində oldumsa da, çəzəblənəcəyinizdən qorxdum; keçmişlə hər cür əlaqəni kəsməyi qərara aldım... *puis, y'ai été si malade*, – mən elə xəstə idim, – deyərək əlavə etdi, əlini alınə və yanağına çəkdi, – ölməyim haqqında yayılan şayiələrdən istifadə ilə hər şeyi tərək etdim; gecə-gündüz durmadan bura gəlməyə tələsdim; uzun zaman sizin qarşınıza çıxmağa təvəkkül etdim, mənim hakimim – *raire devant vous, mon juge*; lakin həmişəki mərhəmətinizi xatırlayıb, nəhayət, sizin yanınıza gəlməyi qərara aldım; ünvanınızı Moskvada öyrəndim. – Döşəmədən yavaşca qalxıb, kreslonun lap kənarına oturaraq: – İnanın, – deyərək davam etdi. – Mən ölüm barəsində çox düşündüm, özümü həyatdan məhrum etmək üçün kifayət qədər mərdlik göstərə bilərdim – ah, həyat bu saat mənim üçün ağır bir yük olmuşdur! – Lakin qızımın, əziz Adoçkayın fikri məni saxlayırdı; o buradadır, yazıq uşaq qonşu otaqda yatıbdir. Çox yorğun-

dur. – Siz onu görürsünüz. O, heç olmasa, sizin qarşınızda müqəssir deyil, mən isə nə qədər bədbəxtəm! – deyərək madam Lavretskaya ucadan dedi və hönkürtü ilə ağladı. Lavretski nəhayət, özünə gəldi; divardan aralanıb qapıya tərəf döndü.

Xanım Lavretskaya məyus bir halda:

– Siz gedirsiniz? – dedi. – Bu, rəhmsizlikdir! Mənə birçə söz demədən, hətta birçə danlaq belə vermədən gedirsiniz... Bu nifrət məni öldürür, bu dəhşətdir!

Lavretski dayanıb sakit bir səslə:

– Məndən nə eşitmək istəyirsiniz? – dedi.

Xanım Lavretskaya cəld:

– Heç bir şey, heç bir şey, – dedi. – Bilirəm, mənim sizdən heç bir şey tələb etməyə haqqım yoxdur; inanın ki, mən ağılsız deyiləm; məni bağışlayacağınıza inanmıram, inanmağa cəsarət etməyərək; mən ancaq cürət edib sizdən nə etməyimi, harada yaşamağımı əmr etməyinizi xahiş edirəm. Bir qul kimi itaətlə sizin hər hansı bir əmrinizi yerinə yetirməyə hazırım.

Lavretski hamam səslə:

– Sizə əmr edəcəyim bir şey yoxdur, – dedi, – siz yaxşı bilirsiniz ki, artıq mənimlə sizinki bitmişdir... Bu hal indi, başqa vaxtlara nisbətən, daha kəskindir. İstədiyiniz yerdə yaşaya bilərsiniz; aldığınız təqaüd azlıq edirsə...

Varvara Pavlovna:

– Ah, belə dəhşətli sözləri danışmayın, – deyərək onun sözünü kəsdi, – heç olmasa bu körpənin xatiri üçün mənə rəhminiz gəlsin... – Bunu deyib Varvara Pavlovna cəld o biri otağa yüyürdü və tez qayıdıb, qolları üzərində balaca, çox zərif geyinmiş bir qız uşağı gətirdi. Qızın sarışın, qıvrım saçları sevimli al yanaqlarına, iri, qara, yuxulu gözlərinə tökülmişdü; o gülümsəyərək və işıqdan gözlərini qıyaraq, topurça əli ilə anasının boynunu qucaqlamışdı.

Varvara Pavlovna qızın saçlarını gözünün üstündən yana verib onu bərk öpərək:

– *Ada, vois, c'est ton père*¹, – dedi. – *Prie le avec moi*².

Qız pəltəkliyi ilə:

¹ Ada, bax, bu atandır.

² Sən də mənimlə bərabər ondan xahiş et.

– *C'est ça, papa?*¹ – deyə soruşdu.

– *Oui, mon enfant, n'est ce pas, que tu l'aimes?*²

Lakin burada Lavretski artıq davam gətirmədi.

– Hansı melodramda tam belə bir səhnə var? – deyə mırıldandı və cəld dönüb bayıra çıxdı.

Varvara Pavlovna bir qədər yerində qaldı, çiyinlərini azacıq qısdı, qızı o biri otağa apardı, soyundurub yatırdı. Sonra kitab götürüb lampanın qabağında oturdu, bir saata qədər gözlədi və nəhayət, yatağına girdi.

Parisdən gətirdiyi qulluqçu fransız qızı xanımının korsetini çıxarda-çıxarda soruşdu:

– *Eh bien, madame?*³

– *Eh bien, Justine*⁴, çox qocalmışdırsa da, mənə elə gəlir ki, yenə əvvəlki kimi mərhəmətlidir. Gecə əlcəklərimi verin, sabah üçün mənə boz paltar hazırlayın; Ada üçün də qoyun ətindən kotlet bişirməyi unutmayın... Əlbəttə, burada elə şey tapmaq çətindir, lakin nə cür olsa düzəltmək lazımdır.

Jüstina:

– *A la guerre, comme à la guerre*⁵, – dedi və şamı söndürdü.

XXXVII

Lavretski iki saatdan artıq küçələri gəzdi. Parisin kənarında keçirdiyi gecə yadına düşdü. Ürəyi az qalırdı partlasın, sanki sarı-sarı olmuş olan boş başında da eyni qaranlıq, mənasız, qorxulu fikirlər dolaşmaqda idi. “Sağdır, buradadır” – deyə daim artmaqda olan hər bir heyrətlə pıçıldayırdı. Lizanı itirdiyini hiss edirdi. Acıq onu boğurdu: bu zərbə onu çox erkən sarsıtdı. Boş felyeton füzulluğuna, bir parça kağıza çox asanlıqla inanmışdı. “Tutaq ki, bu xəbərə inanmayaydım, – deyə düşündü, – bunun nə fərqi ola bilərdi? Onda

¹ Bu atamdırımı?

² Bəli, qızım. Düz deyilmi, sən onu çox istəyirsən.

³ Necə oldu, xanım?

⁴ Belə də, Jüstina.

⁵ Fransız məsəli: “Müharibədə-müharibədə olan kimi”. Burada: şərəitə uyğunlaşmaq lazımdır – mənasında işlənmişdir.

Lizanın məni sevdiyini bilməzdim; o özü də bunu bilməzdi”. Arvadının simasını, səsini, nəzərlərini heç cür xəyalından qova bilmirdi... Özünə, dünyada olan hər bir şeyə lənət oxuyurdu.

Səhərə yaxın əldən düşmüş bir halda Lemmin evinə gəldi. Qapını uzun-uzadı döydü, açan olmadı; nəhayət, xeyli vaxt keçəndən sonra qocanın qalpaqlı başı pəncərədən görüldü, sifəti turşumuş və qırıxıqlı, iyirmi dörd saat bundan qabaq bu baş, öz bədii əzəmətinin yüksəkliyindən Lavretskiye padşah kimi baxan ilhamlı – sərt başa heç də oxşamırdı.

Lemm:

– Nə istəyirsiniz? – deyə soruşdu, – hər gecə sizə çala bilmərəm, dekoka qəbul etmişəm. – Lakin görünür ki, Lavretskinin üzü çox qərribə idi; qoca, əlini günlük kimi, gözü üstə tutdu, öz gecə qonağına baxıb, onu içəri buraxdı.

Lavretski otağa daxil olub, stulda oturdu; qoca döşəmədə sürünən ala-bəzək, əldən düşmüş xalata otəklerini yığıb, dodaqlarını çeynəyə-çeynəyə Lavretskinin qarşısında durdu.

Lavretski:

– Arvadım gəlib, – deyib, başını qaldırdı və bixtiyar güldü.

Lemm heyrət içində idi, lakin heç gülümsəmirdi, ancaq xalata bərk bürünmüşdü.

Lavretski sözüə davam edərək:

– Axı sizin xəbəriniz yoxdur, – dedi, – mən qəzetdə oxumuşdum ki, guya o, artıq dünyadan getmişdir.

Lemm:

– Oho, bu yaxındamı oxumuşdunuz? – deyə soruşdu.

– Bu yaxında.

Qoca:

– Oho, – deyə təkrar etdi və qaşlarını qaldırdı. – Özü isə gəlib çıxdı.

– Gəldi. Bu saat mənim evimdədir; ancaq mən... Mən bədbəxt adamam, – deyə yenə gülümsədi.

Lemm:

– Siz bədbəxtsiniz, – deyə yavaşca təkrar etdi.

Lavretski bir az sükutdan sonra:

– Xristofor Fyodorıç, – deyə sözə başladı, – xahiş edirəm, mənim üçün bir kağız aparasınız.

– Hm. Kimə, bilmək olarmı?
– Lizav...
– Yaxşı, yaxşı, başa düşdüm. Haçan aparmaq lazımdır?
– Sabah, mümkün qədər tez lazımdır.
– Hm. Mənim aşpaz qadınım Katrini göndərmək olar. Yox, özüm gedərəm.
– Mənə cavab da gətirərsinizmi?
– Gətirərəm.
Lemm içini çəkdi.
– Bəli, mənim yazıq gənc dostum; siz doğrudan da bədbəxt bir gəncsiniz.

Lavretski Lizaya bir neçə kəlmədən ibarət kiçik bir məktub yazdı; məktubda arvadının gəldiyini bildirib, özü ilə görüş təyin etməsini xahiş edirdi. Məktubu yazdı və üzü divara olaraq, ensiz divan üzərinə uzandı; qoca da yatağına girdi, öskürərək, dekoktunu qurtumla içə-içə uzun zaman yerində qurdalandı.

Səhər oldu; hər ikisi yuxudan ayıldı. Qeribə nəzərlərlə bir-birinə baxdılar. Lavretski bu dəqiqədə az qala özünü öldürəcəkdə. Aşpaz qadın Katrin onlara bekara bir qəhvə gətirdi. Saat səkkizi vurdu. Lemm şlyapasını geydi və saat onda Kalitingilə dərse getməli olduğunu bildirdi: bu, məktubu yetirmək üçün yaxşı bəhanə olar, – deyə çıxıb getdi. Lavretski yenə divana uzandı və yenə qəlbinin dərinliyindən acı bir gülüş qopdu. Arvadının onu necə evdən qovduğunu düşünürdü; Lizanın vəziyyətini təsəvvür edir, gözlerini qapayıp və əlləri ilə başını qucaqlayırdı. Nəhayət, Lemm qayıdıb bir parça kağız gətirdi, kağızda karandaşla Liza bu sözləri yazmışdı: “Bu gün görüşə bilmərik; bəlkə sabah axşam görüşdük. Xudahafiz”. Lavretski quru və dalğın bir tərzdə Lemmə təşəkkür edib, evinə yollandı.

Lavretski evə gəldiyi zaman arvadını səhər yeməyi ilə məşğul gördü: saçları qıvrılmış, ağpaltarlı, abilentli Ada qoyun ətindən bişirilmiş kotlet yeyirdi. Lavretski içəri girən kimi Varvara Pavlovna dərhal ayağa qalxdı və itaətlə ona yanaşdı. Lavretski onu kabinetə çağırdı, qapını bağladı və otaqda var-gəl etməyə başladı; Varvara Pavlovna oturdu, ədəblə əlini əli üstə qoydu və hələ gözəl olan, lakin azacıq sürmə çökülmüş gözləri ilə onun hərəkətini təqib etməyə başladı.

Lavretski uzun zaman danışa bilmədi: özünü ələ ala bilmədiyini hiss edirdi; Varvara Pavlovnanın ondan heç də qorxmadığını, ancaq

bu saat özündən gedəcək bir vəziyyət aldığını gözəlcə sezirdi. Nəhayət, ağır-ağır nəfəs alaraq və hərdən bir dişlərini bərk-bərk sıxaraq:
– Xanım, – dedi, – bir-birimiz qarşısında riyakarlıq etməkdən bir şey çıxmaz; sizin peşman olduğunuza inanmıram; peşmanlığınız gerçək olsa da, sizinlə təzədən birləşmək, yaşamaq mənə yaramaz.

Varvara Pavlovna dodaqlarını sıxıb gözlerini süzdü.

“Bu nifrətdir, – deyə düşündü. – Artıq hər şey bitdi; mən ondan ötrü indi heç qadın da deyiləm”.

Lavretski:

– Mümkün deyil, – deyə təkrar etdi və paltarını axıra qədər düymələdi. – Bura niyə təşrif gətirdiyinizi heç cür anlaya bilmirəm. Ehtimal ki, pulunuz qurtarmışdır.

Varvara Pavlovna:

– Əfsus! Siz məni təhqir edirsiniz, – deyə pıçıldadı.

– Nə cür olursa olsun, təəssüf ki, hər halda siz mənim arvadımsınız. Sizi evimdən qova bilmərəm ki... Ona görə sizə belə bir təklif edirəm. Günü bu gün, istəsəniz, Lavrikiyə yola düşün; orada asudə yaşayın; sizə məlum olduğu kimi, orada yaxşı ev var; təqaüddən əlavə olaraq, bütün lazımı şeyləri alacaqsınız... Razısınızmi?

Varvara Pavlovna çəkili yaylığını üzünə tutdu. Dodaqlarını əsəbiliklə çeynəyərək:

– Mən artıq söylədim ki, mənim haqqımda nə etmək istəsəniz, razıyam, – dedi, – ancaq bu dəfə sizdən birçə xahişim qalır: mənə, heç olmasa, sizin alicənablığımıza qarşı təşəkkür etməyə icazə verin.

Lavretski tələsik:

– Təşəkkür-zad lazım deyil, – dedi. – Belə yaxşıdır. – Sonra qapıya yaxınlaşaraq: – Demək, təklifimə əməl edəcəyinizə əmin ola bilərəm...

Varvara Pavlovna ədəblə yerindən qalxaraq:

– Günü sabah Lavrikiyə gedərəm, – dedi. – Lakin Fyodor İvanıç... (onu artıq Teodor adlandırmırdı.)

– Nə istəyirsiniz?

– Mən bilərəm, hələ heç bir şeylə bağışlanmağa layiq olmamışam; ümid edə bilərəm, heç olmasa, bir zaman...

Lavretski:

– Eh, Varvara Pavlovna, – deyə onun sözünü kəsdi, – siz ağıllı bir qadınsınız, ancaq mən də axmaq deyiləm; mən bilərəm ki, bu

sizə qətiyyəən lazım deyil. Mən sizi çoxdan bağışlamışam, lakin aramızda həmişə uçurum olubdur.

Varvara Pavlovna:

– İtaət etməyi bacararam, – dedi və başını aşağı saldı. – Öz təqsirimi unutmamışam; mən hətta ölüm xəbərini eşitdikdə sevindiyinizi belə bilsəydim, heyrət etməzdim, – deyə Lavretskinin stol üstə unutduğu jurnalə əli ilə yavaşca işarə etdi.

Fyodor İvanıç diksindi: felyeton karandaşla dövrəyə alınmışdı. Varvara Pavlovna həqarətlə ona baxdı. Bu anda onun görünüşü xeyli gözəldi. Bozrəngli Paris paltarı onun on yeddi yaşlı qız bədəninə oxşayan çəvik əndamını bürümüşdü; ağyaxalılıq incə, zərif boynu, mövzun tənəffüslü sinəsi, qolbaqsız və üzüksüz əlləri, parıldayan saçlarından burnu güclə görünən xırdaca ayaqqabılarına kimi bütün qaməti olduqca yaraşılıq idi...

Lavretski az qala ona “*bravo!*”¹ deyəcək və başına bir yumruq salacaqdı, lakin özünü saxlayıb, ona qəzəbli bir nəzər saldı və cəld evdən bayıra çıxdı. Bir saatdan sonra Vasilyevskoyeye yola düşdü. Varvara Pavlovna isə iki saatdan sonra şəhərdə işləyən karetlərdən ən yaxşısını kirayə tutmağı ömr etdi, qara bürüncəkli sadə şlyapasını və sadə mantiyasını geydi, Adanı İüstinaya tapşırıldı və Kalitingilə yollandı: Lavretskinin qulluqçusuna verdiyi sorğu-sualdan, ərinin hər gün Kalitingilə getdiyini öyrənmişdi.

XXXVIII

Lavretskinin arvadı O... şəhərinə gəldiyi gün, onun üçün məhzun bir gün olduğu kimi, Liza üçün də ağır bir gün idi. O, səhər-səhər aşağı düşməmiş və anası ilə görüşməmiş, birdən pəncərə qabağında at ayağının tappılısı eşidildi, Paşinin at belində heyətə girməsindən Liza bir qorxu hiss etdi. “Qəti cavab almaq üçün belə tez gəlib” – deyə düşündü; Liza səhv etməmişdi; Paşin, bir qədər qonaq otağında gəzdikdən sonra Lizaya bağa çıxmasını təklif etdi və öz taleyinin həllini tələb etdi. Liza cəsaretini toplayıb, ona arvad ola bilməyəcəyini bildirdi. Paşin Lizaya yanakı durub, şlyapasını gözü-

¹ Afərin

nün üstünə basmış bir halda, onun dediklərini axıra kimi dinlədi; nəzakətlə, lakin dəyişmiş səsi ilə soruşdu: bu sözü qətidirmi və öz hərəkəti ilə onun fikrinin bu cür dəyişməsinə səbəb olmamışımı? Sonra əli ilə gözlərini örtüb qısa və qırıq bir ah çəkdi və əlini üzündən götürdü. Boğuq bir səslə:

– Mən köhnəlmiş yolla getmək istəmədim, – dedi. – Qəlbimin arzusuna görə, özümə bir dost aramaq istədim; lakin qismət deyilmiş. Əlvida, arzu! – deyə ikiqat baş əydi və evə qayıtdı.

Liza onun dərhal çıxıb gedəcəyinə ümid edirdi; lakin o, Marya Dmitriyevnanın kabinetinə girib bir saata kimi orada oturdu. Gəderkən Lizaya dedi: *votre me're vous appele; adieu à jamais...*¹ atına minib artırmının yanı ilə çaparaq gözənd itdi. Liza kabinetə girdikdə anasını ağlayan gördü: Paşin öz bədbəxtliyini ona xəbər vermişdi.

Kədərlənmiş dul şikayətini belə başladı:

– Niyə məni öldürdün? Niyə məni öldürdün? Ondan yaxşısına gedəcəksən? Onun nəyi pisdir? – Özü kamer-yunker; yarlı-yaraşılıq, Peterburqda xətri istədiyi xanım qızlardan birini ala bilərdi. Mən isə nə qədər ümid bəsləyirdim! Ona qarşı əlaqəni çoxdanmı dəyişmişən? Yəqin buna bir şey səbəb olub, – özü-özündən belə şey ola bilməz. Bəlkə səni o axmaq başdan çıxarıb? Əcəb özünə məsləhətçi tapmısən!

– O isə, mənim sevimli dostum, – deyə Marya Dmitriyevna davam etdi – nə qədər hörmətçil, nə qədər diqqətli! Məni tərk etməyəcəyini vəd etdi. Ah, mən bu dərde dözə bilmərəm! Başım nə bərk ağrıdı. Palaşanı yanıma göndər. Fikrini dəyişdirməsən, məni öldürmüş kimi varsan, – eşitdinmi? – Lizanı bir neçə dəfə naşükür adlandırıb, Palaşanın dalınca göndərirdi.

Liza öz otağına getdi. Paşinlə və anası ilə olan danışığın dan hələ başı ayılmamış, yenə ona, heç gözləmədiyi cəhətdən, bir fırtına üz verdi. Marfa Timofeyevna Lizanın otağına girib, qapını dərhal örtüdü. Qarının rəngi qaçmış, çutqusu yana əyilmişdi, gözləri parıldayı, əlləri, dodaqları titrəyirdi. Liza heyrətləndi: o heç vaxt öz ağıllı və dərrakəli bibisini belə bir halda görməmişdi.

Marfa Timofeyevna titrək, lakin qırıq bir pıçılıq ilə:

– Çox yaxşı, çox yaxşı! Əcəba, bu işləri sənə kim öyrədib?.. Mənə su ver; danışa bilmirəm.

¹ Ananız sizi çağırır. Həmişəlik əlvida...

Liza gətirdiyi su stəkanını ona verərək:

– Sakit olun, bibi, sizə nə olub? – dedi. – Axı siz özünüz də, deyəsən, cənab Panşini xoşlamırdınız.

Marfa Timofeyevna stəkanı itələdi.

– İçə bilmərəm: axırncı dişlərimdən də məhrum olaram. Bunun Panşinə nə dəxli var? Sən mənə de görüm ki, quzum, gecələr görüş təyin etməyi sənə kim öyrədib, hə?

Lizanın rəngi qaçdı.

Marfa Timofeyevna sözüne davam edərək:

– Ancaq, xahiş edirəm bu hərəkətini inkar etməyə çalışma, – dedi. – Şuroçka özü hamısını görüb və mənə nağıl eləyib. Mən ona yalan danışmağı qadağan eləmişəm, o, yalan danışmaz.

Liza güclə eşidiləcək bir səsle:

– İnkər etmirəm, bibi, – dedi.

– Aha! Deməli, sən o günahkar həriflə görüş də təyin edə bilir-sən?

– Xeyr.

– Necə xeyr?

– Mən kitab üçün qonaq otağına düşmüşdüm; bu zaman o, bağda idi, mənə görüb çağırdı.

– Sən də getdin? Bərəkallah? Olmaya onu sevir-sən?

Liza ahəstə səsle:

– Sevirəm, – deyə cavab verdi.

Marfa Timofeyevna çutqusunu başından sıyraraq:

– Pərvədigara! Onu sevir! – deyə bağırdı. – Evli adamı sevmək cayızdır? Bu da işdir?

– O mənə demişdi ki... – deyə Liza sözə başladı.

→ O haramzadə sənə nə deyib?

– Mənə demişdi ki, arvadı ölüb.

Marfa Timofeyevna xaç çəkdi. – Pərvədigara, – deyə pıçıldadı, – hərçənd ölənin dalınca danışmaq yaramaz, yüngülməzəc arvad idi. Bəs belə; deməli, indi dul qalıb. Onun əlindən hər şey gələr. Bir arvadını öldürüb, o birisindən yapışmışdır? Nə zirəkdir! Ancaq bunu deməliyəm ki, bizim zamanda, mən cavan olanda, bu cür hərəkət üstündə qızlara böyük cəza verərdilər. Mənə acığın tutmasın, qızım, doğru şeyə ancaq axmaqların acığı tutar. Bu gün onu qəbul etməməyi də özüm əmr etmişəm. Mən onu sevirəmsə də, bu cür hərəkəti ona

heç vaxt keçə bilmərəm. Bircə buna bax! Mənə bir su ver... Panşinə rədd cavab verməkdə yaxşı iş görmüsən, bərəkallah; ancaq bu keçə cinsindən olan kişilərlə bir yerdə oturma; bu qoca qarının belini sındırma! Bunu bilməlisən ki, mən adamı əzizlədiyim kimi, onu dişləyə də bilərəm. Yaramaz dul!

Marfa Timofeyevna çıxıb getdi, Liza isə bir bucaqda oturub ağlamağa başladı. Ürəyini dər-d-qüssə bürüdü, ömründə heç vaxt bu cür alçalmamışdı. Məhəbbət şənliklə nəticələnirdi: dünən axşamdan bəri ikinci dəfə idi ki, ağlayırdı. Qəlbində yeni, gözlənilməz bir hiss təzəcə doğmuşdu, lakin bu hiss ona çox baha oturdu, yad əllər onun bu gizli sirrinə qaba bir surətdə toxundu! O həm utanır, həm kədərlənir, həm də heyfslənirdi; lakin nə bir şübhəsi vardı, nə də bir qorxusu. – Lavretski ondan ötrü əvvəlkindən də əziz olmuşdu. Özü özünü anlamadığı zaman tərəddüd edirdi; lakin o görüşdən, o öpüşdən sonra daha tərəddüd edə bilməzdi; sevdiyini bilirdi, – özü də sədaqətlə sevmiş, zarafət etmədən həmişəlik ona bağlanmışdı və heç bir hədədən qorxmurdu; o, hiss edirdi ki, heç bir qüvvə onların bu əlaqəsini poza bilməyəcəkdir.

XXXIX

Marya Dmitriyevna Varvara Pavlovna Lavretskayanın gəlməsi xəbərini aldıqda, xeyli təlaşa düşdü; hətta onu qəbul edib-ətməyəcəyini belə bilmirdi. Fyodor İvanıçı təhqir etməkdən qorxurdu. Nəhayət, maraq qalib gəldi. “Nə olar ki? – deyə düşündü. – Axı o da qohumdur” – kreslodə oturub lakeyə, çağır gəlsin, – dedi. Bir neçə saniyədən sonra qapı açıldı; Varvara Pavlovna tələsik, lakin səssiz addımlarla Marya Dmitriyevnaya yanaşdı və ona kreslodən qalxmağa imkan vermədən, cəld onun önündə diz çökdü.

Təsirli və sakit səsle rusca:

– Təşəkkür edirəm, xala, – deyə sözə başladı, – təşəkkür edirəm; sizin tərəfinizdən bu cür lütfkarlığa ümid etməzdim; siz bir mələk kimi mərhəmətlisiniz.

Varvara Pavlovna bu sözləri deyib, Marya Dmitriyevnanın əlini tutdu və açıq sürməyi əlcəkləri arasında xəfifcə sıxıb, təvazökarlıqla qırmızı və kök dodaqlarına sarı apardı. Marya Dmitriyevna belə

gözəl, qəşəng geyimli qadını az qala ayağı altında görüb özünü lap itirdi; nə edəcəyini bilmirdi: əlini çəkmək, onu oturtmaq, nəvazişli bir söz söyləmək istəyirdi; bir qədər tərəddüddən sonra, nəhayət, ayağa qalxıb, Varvara Pavlovnanın hamar və rayihəli alnından öpdü. Varvara Pavlovnanın bu öpüşdən ruhu bilmərrə uçdu.

Marya Dmitriyevna:

– Xoş gördük, *bonjour* – dedi. – Əlbəttə, mən təsəvvür etmirdim... Lakin sizi görməyimə şadam. Bilirsiniz, quzum, – mən erlə arvadın işinə qarışmağı sevmərəm...

Varvara Pavlovna:

– Mənim erim hər şeydə haqlıdır, – deyə onun sözünü kəsdi, – müqəssir yalnız mənəm.

– Bu sizdə tərifə layiq hissiyyatdır, – Marya Dmitriyevna dedi, – çox tərifə layiq hissiyyatdır. Çoxdanmı gəlmisiniz? Onu görmüsünüzmü? Xahiş edirəm, oturasınız.

Varvara Pavlovna kəmtərənə bir tövrlə stula oturaraq:

– Dünən gəlmişəm, – deyə cavab verdi. – Fyodor İvaniç görüşünə danışıdım.

– Yaxşı, bəs nə dedi?

– Mənim nagehani gelişimin onu qəzəbləndirəcəyindən qorxurdum, lakin məni öz isbati-vücutundan məhrum etmədi.

– Demək, o sizi... Anladım, anladım. O yalnız zahirdən bir az kobuddur, ürəyi isə yumşaqdır.

– Fyodor İvaniç təsirimdən keçmədi; məni dinləmək istəmədi... Lakin o qədər mərhəmətli idi ki, Lavrikini mənə məskən təyin etdi.

– Hə, gözəl malikanədir!

– Günü sabah, onun iradəsini yerinə yetirmək üçün oraya yola düşəcəyəm; lakin əvvəlcə sizə dəyməyi özümə borc bildim.

– Çox təşəkkür edirəm, əzizim. Qohum-qardaşı heç vaxt yaddan çıxartmaq olmaz. Sizin bu cür gözəl rusca danışmağımıza təəccüb edirəm. *C'est e'tonnant!*

Varvara Pavlovna ah çəkdi.

– Xaricdə çox oldum, Marya Dmitriyevna, bunu etiraf edirəm; lakin qəlbim rusluğunda baqıdır, vətənimə heç vaxt unutmamışam.

¹ Bu, qeribədir.

– Bəli, elə də olmalıdır; bu hamısından yaxşıdır. Lakin Fyodor İvaniç sizi qətiyyənlə gözləmədi... Bəli, mənim təcrübəli olmağıma inanım, *la patrie avant tou!* Nə gözəl mantilyanız var, xahiş edirəm, göstəresiniz.

Varvara Pavlovna:

– Xoşunuza gəlirmi? – deyə cəld mantilyasını çiyindən aşırıdı. – Çox sadədir, *madame Baudran*² tikmişdir.

– İş o saat özünü göstərir. Madame Baudranın işidir... Nə gözəldir, nə zövqlə tikib! Mən əminəm ki, özünüzlə bir çox əntiqə şeylər gətirmişsiniz. Heç olmasa onlara bir baxaydım.

– Bütün bəzək-düzəyim sizə qurbandır, əziz xalam. İcazə versəniz xidmətçi qadınınıza bir neçə şey göstərəm. Parisdən özümle bir qulluqçu gətirmişəm, – qərribə iş tikmək bacarır.

– Siz çox mərhəmətlisiniz, xanım. Ancaq, sözün düzü, xəcalət çəkərəm.

Varvara Pavlovna:

– Nə xəcalət... – dedi. – Məni xoşbəxt etmək istəyirsinizsə, mənimlə xüsusi malınız kimi davranın.

Marya Dmitriyevna lap valeh olmuşdu.

– *Vous êtes charmante*³, – dedi. – Şlyapanızı, əlcəyinizi niyə çıxarmırsınız?

Varvara Pavlovna:

– Necə? İcazə verirsinizmi? – dedi və yavaşca, sanki rıqqətlə əllərini bir-birinin üstünə qoydu.

– Məlum şeydir; ümidvaram ki, bu gün bizimlə nahar edəcəksiniz. Mən... sizi qızımla tanış edəcəyəm. – Marya Dmitriyevna bir az duruxdu. “Daha keçib!” – deyə düşündü. – Qızım, deyəsən, bu gün bir az kefsizdir.

Varvara Pavlovna:

– O, *ma tante*⁴, nə qədər mərhəmətlisiniz! – dedi və yaylığını gözüne tutdu.

Lakey içəri girib, Gedeonovskinin gəldiyini bildirdi. Köhnə boş-boğaz, baş əyə-əyə gülümsəyərək içəri girdi. Marya Dmitriyevna onu öz qonağına təqdim etdi. Gedeonovski əvvəlcə bir az duruxdu;

¹ Vətən hər şeydən əvvəldir.

² Madam Bodran – Parisdə məşhur dərzisi.

³ Qəşəngsiniz.

⁴ Mənim xalam.

lakin Varvara Pavlovna özünü onun qarşısında elə naz-qəmzə ilə apardı ki, onun qulaqları qızardı və cürbəcür uydurmalar, qeybətlər, nəzakətli sözlər dodaqlarından bal kimi axmağa başladı. Varvara Pavlovna onu dinləyir, təmkinlə gülümsəyir və özü də yavaş-yavaş danışmağa başlayırdı. O, Parisdən, öz səyahətlərindən, Badenə danışırdı; bir-iki dəfə Marya Dmitriyevnanı güldürdü; hər dəfə bu məzəli sözlərdən sonra ah çəkir və yersiz sevindiyyə görə sanki fikrində özünü danlayırdı; Adanı götürməyə icazə aldı; əlcəklərini çıxarıb, à *la guimauve*¹ sabunu ilə yuyulmuş hamar əlləri ilə volanların, ryuşilərin, krujevaların paltarın harasına tikildiyini göstərirdi; bir şüşə Victoria Essense adlı yeni ingilis ətri götürməyi vəd etdi və Marya Dmitriyevnanın bu ətri bəxşiş qəbul etməyə razı olduğuna uşaq kimi sevindi; ilk dəfə rus kilsəsi zənglərinin səsini eşidərkən, nə kimi bir hissə qapıldığını xatırlayıb, ağlamsındı; “bu zəng səsləri məni qəlbimin dərin guşəsinə qədər sarsıtdı” dedi.

Bu əsnada Liza içəri girdi.

Səhərdən bəri Lavretskinin kağızını oxuyub, dəhşətdən donub qalmış Liza, onun arvadı ilə qarşılaşmağa hazırlaşdı; onu görəcəyini qabaqcadan hiss etmişdi. Öz cinayətkar ümidlərinə tənbəh olsun deyər, ondan qaçmağı qət etmişdi. Taleyindəki nəgəhani dönüş onu büsbütün sarsıtmışdı; bir-iki saat ərzində sifətdən dönmüşdü; lakin bir damcı belə göz yaş axıtmamışdı. Qəlbindəki acı, qəddar, öz-özünü qorxudan coşqunluğu böyük zəhmət və həyəcanla yatıraraq: “Səbir etmək lazımdır!” deyirdi. Lavretskayanın gəldiyini bilən kimi: “Gedib görmək lazımdır” – deyər düşündü və qonaq otağına getdi... Uzun zaman tərəddüdlə qapı ağzında durub, nəhayət, içəri girdi; “onun qarşısında müqəssirəm” fikri ilə kandara qədəm qoydu və ona baxmağa, hətta özünü gülümsəməyə belə məcbur etdi. Varvara Pavlovna onu görən kimi qarşısına yeridi və yavaşca, lakin ehtiramla ona baş əydi. Yaltaq bir səs: – İcazənizlə özümü təqdim edirəm, – dedi. – Sizin maman mənə qarşı xeyli təvazökardır; ümidvaram ki, siz də mərhəmətli olacaqsınız... – Sonuncu sözü söyləyərkən, Varvara Pavlovnanın üzündəki ifadə, hiyləgər təbəssüm, soyuq və eyni zamanda həlim baxışı, əllərinin və çiyinlərinin hərəkəti, paltarı, bütün vücudu – Lizada elə bir nifrət oyatdı ki, heç bir cavab verə bilmədi və güclə əlini ona uzatdı. Varvara Pavlovna Lizanın soyuq

barmaqlarını bərk sıxaraq: “Bu qız məndən ikrah edir” deyər düşündü və Marya Dmitriyevnaya dönərək, yavaş səsle: *mais elle est délicieuse*¹, – dedi. Liza özündən çıxan kimi oldu; o bu sözlərdə istehza, inciklik duyurdu; lakin öz təəssüratına inanmamağı qət edib, pəncərənin yanına qoyulmuş tikiş kərkefinin qarşısında oturdu. Varvara Pavlovna burada da qızı dinc qoymadı: ona yanaşdı, zövqünü, qabiliyyətini tərifləməyə başladı... Lizanın ürəyi şiddətlə və xəstə bir tərzdə döyünürdü: iradəsini güclə qırır, yerində güclə otururdu. Ona elə gəlirdi ki, Varvara Pavlovna əhvalatı bilir və gizlicə sevinərək, ona rişxənd edir. Lizanın bəxtindən Gedeonovski Varvara Pavlovna ilə söhbətə girişdi və onun diqqətini cəlb etdi. Liza kərkefin üzərinə əyilib, gözücu ona baxırdı. “Bu qadını o sevirmiş” – deyər düşündü. Lakin Lavretski haqqındakı fikrini dərhal başından qovdu: iradəsini əldən verəcəyindən qorxurdu; başının azacıq gicəlləndiyini hiss edirdi. Marya Dmitriyevna musiqidən söhbət saldı:

– Eşitdiyimə görə, quzum, siz məharətli bir çalğıçısınız, – deyər sözə başladı.

Varvara Pavlovna cəld piano arxasına keçdi:

– Çoxdan çalmamışam, – dedi və barmaqlarını sürətlə piano üzərində gəzdirdi. – İcazənizlə.

– Buyurun.

Varvara Pavlovna Gertsenin gözəl və çətin bir etüdünü ustahqla çaldı. O, ayrıca qüvvət və çevikliyə malik idi.

Gedeonovski:

– Silfida!² – deyər səsləndi.

Marya Dmitriyevna:

– Afərin! – deyər təsdiq etdi. – Varvara Pavlovna, – deyər ilk dəfə olaraq, onu adı ilə çağırırdı, – etiraf edə bilməyiniz, siz məni heyrətə saldınız, siz lap konsert verməyə layiqsiniz. Burada almanlardan bizim qoca bir musiqiçimiz var, qerib kişidir, çox alim adamdır; Lizaya musiqi dersi verir; sizi görür, lap ağılı başından çıxar.

Varvara Pavlovna başını yavaşca Lizaya döndərdi:

– Lizaveta Mixaylovna da çalandır, deyilmi? – deyər soruşdu.

– Bəli, pis çalmır və musiqini sevir: ancaq sizin yanınızda onun çalması heç bir şeydir. Burada daha bir gənc var; onunla tanış olmaq

¹ Sabun növü

¹ Lakin o çox qəşəngdir.

² Xəyali hava perisi

sizə vacibdir. Bu adam qəlben şairdir, qəribə şeirlər yazır. Sizə tamamilə yalnız o qiymət verə bilər.

Varvara Pavlovna:

– Gənc? – deyə heyretləndi, – Əcəba, kimdir? Yoxsuldən-zaddən olmaya?

– Nə danışırsınız, bizdə birinci kavalerdir, nəinki bizdə – *et à Petersbourq*¹. Özü kamer-yunkerdir, ən yaxşı cəmiyyətlərə qəbul olunur. Siz, yəqin ki, onun haqqında eşitmişsiniz: Panşin Vladimir Nikolaiç. Buraya dövlət tapşırığı üzrə gəlib... gələcək nazirdir, nə danışırsınız!

– Həm də artistdir?

– Qəlben artistdir, özü də çox nəzakətlidir. Görərsiniz. Axır zamanlarda bizə tez-tez gəlir; bu axşam onu buraya dəvət etmişəm. – Sonra qısaca bir ah çəkib acı bir təbəssümlə: – Ümidvaram ki, gələr, – deyə əlavə etdi.

Liza bu təbəssümün mənasını anladı; lakin bunu düşünməyə halı yox idi.

Varvara Pavlovna yavaşca tondan tona keçərək:

– Özü də gəncdirmi? – deyə təkrar etdi.

– İyirmi səkkiz yaşı var, olduqca yaraşlıq bir oğlandır. *Un jeune homme accompli*².

Gedeonovski:

– Başqalarına nümunə olacaq bir gəncdir, – deyə qeyd etdi.

Varvara Pavlovna birdən gurultulu Ştraus valsı çaldı, vals elə bir qüvvətli və sürətli bir trelle başlayırdı ki, Gedeonovski hətta diksindi; valsın ortasında birdən-birə qəmgin bir havaya keçdi və “Luçiya”dan *Fra poco...* ariyasını çalmaqla bitirdi. Şən musiqinin öz vəziyyətinə uyğun gəlmədiyini duyurdu. Varvara Pavlovnanın xüsusi bir zövqlə çaldığı “Luçiya” ariyası Marya Dmitriyevnaya dərin bir təsir bağışladı.

Marya Dmitriyevna ahəstə bir səslə Gedeonovskiye:

– Nə əhli-ruhdur! – dedi.

Gedeonovski:

– Silfida! – deyə təkrar etdi və gözlərini göyə dikdi.

¹ Peterburqda da

² Tamam-kəmal bir gəncdir.

Nahar vaxtı yetişdi. Marfa Timofeyevna aşağı endiyi vaxt şorba artıq süfrəyə verilmişdi. O, Varvara Pavlovna ilə soyuq bir tərzdə davrandı: onun nəzakətli sözlərinə qırıq cümlələrlə cavab verir, üzünə baxmırdı. Varvara Pavlovna özü də bu qarından bir mətləb çıxmayaçağını anladı və onunla daha danışmadı; orası var ki, Marya Dmitriyevna öz qonağına qarşı nəzakətini daha da artırdı: bibisinin qabalığı onu acıqlandırdı. Marfa Timofeyevna yalnız Varvara Pavlovnaya deyil, Lizaya da baxmırdı, hərçənd gözləri bərk parıldayırdı. O, daşa dönmüş kimi, bütünlüklə saralmış, rəngi qaçmış dodaqları bir-birinə bərk-bərk sıxılmış bir halda oturmuş və heç bir şey yemirdi. Liza sakit görünürdü; onun doğrudan da qəlbi sakitləşmişdi; onda qəribə bir hissizlik əmələ gəlmişdi, – bu, özünü müqəssir hesab edən adamın hissizliyinə bənzəyirdi. Varvara Pavlovna nahar edərəkən az danışdı; o sanki yenə qorxaqlaşmışdı, üzündə ədəbli bir malxulya ifadəsi vardı. Təkcə Gedeonovski məclisi öz söhbətləri ilə canlandırırdı, hərçənd hay deməmiş Marfa Timofeyevnaya baxır və çeçəyirdi, – həmişə onun hüzurunda yalan danışmağa başlayanda, ona çeçəmək üz verərdi, – lakin bu dəfə Marfa Timofeyevna ona mane olmur, sözünü kəsmirdi. Nahardan sonra Varvara Pavlovnanın böyük preferans həvəskarı olduğu məlum oldu; Marya Dmitriyevnaya bu çox xoş gəldi, hətta ürəyi yumşaldı və öz-özülüyündə düşündü: “Amma bu Fyodor İvanıç nə axmaq adammış! Adam da belə arvadın qədrini bilməz!”

Marya Dmitriyevna onunla və Gedeonovski ilə kart oyununa oturdu. Marfa Timofeyevna isə: Lizanın kefi yoxdur, yəqin başı ağrıyır deyib, onu özü ilə yuxarı apardı.

Marya Dmitriyevna Varvara Pavlovnaya müraciətlə gözlərini süzərək:

– Bəli, onun başı bərk ağrıyır, – dedi. – Mənim özümdə də belə başağrısı olur...

Varvara Pavlovna:

– Gör-a! – dedi.

Liza bibisinin otağına girib taqətsiz bir halda stula oturdu. Marfa Timofeyevna uzun zaman dinməz-söyləməz onun üzünə baxdı, ahəstəcə onun önündə diz çökdü və yenə dinmədən onun gah bu əlini, gah o biri əlini öpməyə başladı. Liza qabağa əyildi, qızardı və hönkürtü ilə ağladı, lakin Marfa Timofeyevnanı qaldırmadı, öz əllərini

geri çəkmədi: əllərini çəkməyə haqlı olmadığını, qarıya öz peşmanlığını ifadə etməyə, düşünən hərəkəti üçün üzr istəməyə mane olmağa haqlı olmadığını hiss edirdi; Marfa Timofeyevna bu zavallı, solğun, taqətsiz əlləri öpməkdən doymurdu – hər ikisinin gözündən yaş sel kimi axırdı; pişik Matros enli kreslo yanında corab yumağı ilə oynayırdı, ikonanın önündəki çırağın uzun şöləsi pit-pit eləyir və titrəyirdi, – qonşu otaqda qapının yanında duran Nastasya Karpovna da yumaq kimi ovcunda yumurladığı dama-dama yaylığı ilə gözünün yaşını gizli-gizli silirdi.

XL

Aşağıda, qonaq otağında şirin preferans oynayırdılar. Mariya Dmitriyevna udduğu üçün kefi kök idi. Lakey içeri girib Panşinin gəldiyini bildirdi.

Mariya Dmitriyevna kartları əlindən salıb kreslodə qurdalandı; Varvara Pavlovna ona yarıstehza ilə baxdı, sonra qapıya diqqət etdi. Panşin içeri girdi, onun əynində qara frak, axıra qədər düymələnmiş hündür ingilis yaxalığı vardı. Onun gülümsəməyən, təzəcə qırılmış üzündə belə bir ifadə oxunurdu: “Görürsünüz ki, bununla razılaşmaq mənim üçün çətindir, ancaq, yenə də gəldim”.

Mariya Dmitriyevna:

– Belə niyə, Voldemar, – dedi, – qabaqlar otağımıza xəbər vermədən girərdiniz!

Panşin yalnız bir baxışla Mariya Dmitriyevnaya cavab verdi, nəzakətlə ona baş əydi, lakin əlini öpmədi. Mariya Dmitriyevna onu Varvara Pavlovna ilə tanış etdi; Panşin bir addım geri çəkildi, ona da nəzakətlə, lakin daha ehtiramla, zərifliklə baş əydi və oyun stuluna oturdu. Bir azdan sonra preferans qurtardı. Panşin Lizaveta Mixaylovnanı xəbər aldı, bir az kefsiz olduğunu bilib təəssüf etdi; sonra hər sözü diplomatik bir tərzdə götür-qoy edərək, aldığı cavabları axıra qədər hörmətlə dinləyərək Varvara Pavlovna ilə söhbətə girişdi. Lakin onun diplomatik tonundakı təkəbbür Varvara Pavlovnaya təsir etmir, onda bir iz buraxmırdı. Əksinə, Varvara Pavlovna gülümsəyərək, diqqətlə onun üzünə baxır və açıq-saçıq danışdı, onun incə burun pərəkləri, gülmək istəyirmiş kimi yavaşca titrəyirdi. Mariya Dmitriyevna Varvara Pavlovnanın istedadını tərifi etməyə

başladı; Panşin ədəblə, yaxalığı ona imkan verincə başını aşağı salıb bildirdi ki, “o buna qabaqcadan əmin idi” – və az qala Metternixin özündən söhbət açdı. Varvara Pavlovna xumar gözlərini süzdü və alçaq səslə: “Axı siz də artistsiniz, *un confrère*¹. Sonra daha alçaqdan: “*Venez!*” dedi və başı ilə pianoya işarə etdi. Bu atılan “*venez!*” sözü tilsim kimi, bir an içerisinde Panşinin simasını bütünlüklə dəyişdirdi. Qayğılı görünüşü birdən-birə qeyb oldu; gülümsündü, canlandı, frakının düymələrini açdı və: “Mən hara, artistlik hara! Eşitdiyimə görə, siz həqiqi artistkasmız” – deyərək Varvara Pavlovnanın ardınca pianoya doğru getdi.

Mariya Dmitriyevna:

– Xahiş edin – həmin ay kimi, – romansını oxusun, – deyərək bağırdı.

Varvara Pavlovna ona parlaq və iti bir nəzər salaraq:

– Oxuya bilirsinizmi? – deyərək soruşdu. – Oturun.

Panşin çəm-xəm eləməyə başladı.

Varvara Pavlovna stulun dalını inadla tiqqıldadaraq:

– Oturun! – deyərək təkrar etdi.

Panşin oturdu, boğazını arıtladı, yaxalığını dartdı və romansını oxudu. Varvara Pavlovna:

– *Charmant*³, – dedi. – Güzəl oxuyursunuz, *vous avez du style*⁴ təkrar edin.

O, pianonun başına hərənlənib Panşinlə üzbəüz durdu. Panşin səsinə melodramatik bir titrəyiş verib, romansını təkrar etdi. Varvara Pavlovna pianoya dirseklənib ağ əllərini dodaqları səviyyəsində tutdu. Panşin qurtardı.

– *Charmant, charmant idee*⁵, – deyərək o, sakit inamla başı çıxan adam kimi dedi. – Əcəba, heç qadın səsi üçün, mezzo-soprano üçün bir şey yazmışınızmi?

Panşin:

– Mən, demək olar ki, heç bir şey yazmıram, – deyərək səsləndi. – Bunu da elə-belə, işarəsi yazmışam... Məgər oxuya bilərsiniz?

– Oxuyuram.

¹ Qardaş

² Bura gəlin

³ Çox gözəl

⁴ Sizin xüsusi stiliniz var.

⁵ Çox gözəl, gözəl ideyadır.

Mariya Dmitriyevna:

– Aha! Bizim üçün bir şey oxuyunuz, – deyə xahiş etdi. Varvara Pavlovna saçlarını qızarmış yanaqları üzərindən yana verərək, başını silkələdi, Paņşinə müraciətlə:

– Bizim səsimiz, gerek ki, bir-birilə tutsun, – dedi. – Duet oxuyaq. *Son geloso ya La ci darem, ya da Mira la bianca luna*¹ bilirsinizmi?

Paņşin:

– “*Mira la bianca luna*”-nı vaxtilə oxumuşam, – deyə cavab verdi. – Ancaq çoxdan unutmuşam.

– Eybi yoxdur, əvvəlcə yavaş səsle məşq edək. İcazənilə.

Varvara Pavlovna piano arxasına keçdi. Paņşin onun yanında durdu. Yavaş səsle duet oxudular. Varvara Pavlovna bir neçə dəfə onun səhvini düzəltdi, sonra ucadan oxudular. *Mira la bianca lu... u... una-m* iki dəfə təkrar etdilər. Varvara Pavlovnanın səsi öz təravətini itirmişdi, lakin səsini çox məharətlə işlədirdi. Paņşin əvvəlcə qorxur və azacıq yanlış oxuyurdu, sonradan qızışaraq, nöqsanlı oxuyurdusa da, çiyinlərini oynadır, bütün bədənini yırğalayır və həqiqi müğənni kimi hər dənbir əlini qaldırırdı. Varvara Pavlovna Talberqdən iki-üç dənə pyes çaldı və naz-qəmzə ilə kiçik bir fransız ariyası oxudu. Marya Dmitriyevna artıq öz razılığını ifadə etməyə söz tapa bilmirdi, bir neçə dəfə Lizanın ardınca adam göndərmək istədi; Gedeonovski də söz tapmayıb yalnız başını silkələyirdi, – lakin birdən-birə əsnədi və ağzını gec örtüdü. Bu əsnəmə Varvara Pavlovnanın gözündən qaçmadı: o, birdən-birə arxasını pianoya çevirib: “*Assez de musique comme ça*”², gəlin söhbət edək” – dedi və əllərini çarpazladı; “*Oui, assez de musique*”³ – deyə Paņşin nəşə ilə təkrar etdi və fransızca onunla qızgın söhbətə girişdi. Marya Dmitriyevna onların fəndgir və oynaq danışmalarını dinləyərək: “Elə bil tamamilə bir Paris salonundasən” – deyə düşüncəyə düşdü. Paņşin özü də söhbətdən tam zövq alırdı; gözləri parlıdayır, üzü gülümsəyirdi; əvvəlcə Marya Dmitriyevnanın baxışına rast gəldikdə, əlini üzünə tutur, qaşlarını çatır və qısaca ah çəkirdi; sonra isə onu büsbütün unudaraq, yarımaristokrat, yarımbədi söhbətə

¹ İtalyan nəğmələri

² Musiqi kifayətdir.

³ Bəli, musiqi kifayətdir.

dalırdı. Varvara Pavlovna özünü böyük bir filosof kimi göstərirdi; hər şeyə cavabı hazır idi; heç bir şey üzərində tərəddüd etmir, heç bir şeydən şübhələnmirdi; müxtəlif bilik sahəsinə mənsub olan adamlarla bolluca söhbət etdiyi məlum olurdu. Bütün fikri-zikri Paris ətrafında dolanırdı. Paņşin ədəbiyyatdan söhbət saldı; Varvara Pavlovnanın da onun kimi ancaq fransız kitablarını oxuduğu bəlli oldu: Jorj Sand onu qəzəbləndirir, əsərləri yorucu olsa da, Balzaka hörmət bəsləyir, Sü və Skribe adamın ürəyindən xəbər verir, Düma və Fevala pərəstış edir; Pol de Koku ürəyində bütün bunlardan üstün tutur, amma məlum şeydir, onun adını heç dilinə belə gətirmədi. Əslinə baxsan, ədəbiyyat onu çox da maraqlandırmırdı. Varvara Pavlovna öz vəziyyətini azacıq da olsa xatırlada biləcək hər bir şeydən məharətlə çəkinirdi; söhbətində bir kəlmə belə məhəbbətdən danışmırdı; əksinə olaraq, dedikləri, ehtiraslara ciddi əlaqə bəsləməyə, ümidizliklə, soyuq-qanlıqla baxmağa sövq edilirdi. Paņşin onun fikrinə etiraz edirdi; Varvara Pavlovna onunla razılaşmırdı... lakin qərribə şeydir! – dodaqlarından çox zaman sərt danlaq sözləri çıxdığı halda, bu sözlərin səsi adamı heyran edir, canına yatırdı, gözləri isə danışdı... bu qəşəng gözlərin nə danışdığını demək çətinidir, lakin danışmaq ciddi olmayan, qarışıq və şirin sözlərdən ibarətdir. Paņşin Varvara Pavlovnanın gözlərindəki ifadənin gizli mənasını anlamaq, özü də gözləri ilə danışmaq istəyirdi, lakin təşəbbüsündən bir şey çıxmadığını özü də hiss edirdi; Varvara Pavlovnanı öz qarşısında xaricdən gəlmiş dişli aslan kimi təsəvvür edirdi, bu dişli aslan ondan yüksəkdə durduğuna görə də özünü tamamilə ələ ala bilmirdi. Varvara Pavlovnanın bir şəkəri vardı: söhbət edərkən özünü müsahibinin qoluna azacıq foxundurardı; bu ani toxunmalar Vladimir Nikolaiçi çox həyəcanlandırır. Varvara Pavlovna hər bir kəslə asanca söhbətə girişir və açılışdı; Paņşinə bu ikicə saat içində ələ gəlirdi ki, guya onu yüz ildən bəri tanıyır, Liza isə, sevdiyi və dünən izdivac təklif etdiyi Liza, duman içində itən kimi, itib getmişdi. Ortaya çay gəldi; söhbət bir qədər də sərbəst hal aldı. Marya Dmitriyevna lakeyi çağıraraq Lizanın dalınca göndərdi. Tapşırırdı ki, hərgah başının ağrısı kəsmişsə, aşağı ensin. Paņşin Lizanın adını eşidən kimi, fədakarlıqdan, kişininmi, ya qadınınmi özünü fəda etməyə qabil olduğundan söhbət saldı. Marya Dmitriyevna dərhal özündən çıxdı, qadının fədakarlığa daha qabil olduğunu təsdiq etməyə başladı, bunu iki kəlmə ilə belə sübut edəcəyini

bildirdi, ancaq çaşbaş oldu və çox müvəffəqiyyətsiz bir müqayisə ilə sözünü bitirdi. Varvara Pavlovna not dəftərini götürüb onunla üzünü yarıya qədər örtüdü və Panşin tərəfə dönərək, biskvit yeyə-yeyə dodaqlarında və baxışında sakit bir təbəssümlə yavaşcadan: “*Elle n'a pas inventé la poudre, la bonne dame*”¹ dedi. Panşin bir az qorxdu və Varvara Pavlovnanın cəsaretinə heyrət etdi; lakin bu ansızın ifadədə onun özünə qarşı nə kimi bir nifrət olduğunu anlamadı, Marya Dmitriyevnanın nəvaziş və sədaqətini, ona verdiyi naharları, borc verdiyi pulları unudub, – eyni təbəssüm və eyni səsle (zavallı!): “*je crois bien*” dedi və hətta bu sözləri: “*je crois bien!*” yox, – “*j'crois ben!*”² kimi tələffüz etdi.

Varvara Pavlovna ona mehriban bir nəzər salıb, ayağa qalxdı. Liza içəri girdi; Marfa Timofeyevna əbəs yerə onu ləngidirdi: o axıra qədər özünü sınamaq istəyirdi: Varvara Pavlovna Panşinlə bərabər onun qarşısına çıxdı; Panşinin üzündə qabaqkı diplomatik ifadə görsəndi.

– Əhvalımız necədir? – deyə Lizadan soruşdu.

– İndi yaxşıyam, sağ olun.

– Biz burada musiqi ilə məşğul olduq; heyif ki, Varvara Pavlovnanı dinləmədiniz. Gözəl oxuyur: *en artiste consommée*³.

– Bura gəl bir, görüm, *ma chér*, – deyə Mariya Dmitriyevnanın səsi eşidildi.

Varvara Pavlovna dərhal uşaq itaəti ilə Marya Dmitriyevnaya yanaşdı və onun ayağının yanında olan kiçik bir kətilə oturdu. Marya Dmitriyevnanın onu yanına çağırmaqdan məqsədi, heç olmasa bir anlığa qızını Panşinlə tək buraxmaq idi; o hələ də qızının yola gələcəyinə ümid bəsləyirdi. Bundan əlavə, başına bir fikir gəldi və bu fikri dərhal bəyan etmək istədi:

– Bilirsiniz, – deyə Varvara Pavlovna pıçıldadı, – mən sizi erinizlə barışdırmaq istəyirəm; müvəffəqiyyətinə qəti söz vermərəm, ancaq təşəbbüs edəcəyəm. Onun mənə çox hörməti var.

Varvara Pavlovna gözlərini yavaşca Marya Dmitriyevnaya çevirdi və əllərini gözəlcə çarpazladı. Kədərli bir səsle:

¹ Bu əziz xanında təpər yoxdur.

³ Zənnimcə, elədir.

⁴ Tamam-kamal artistdir.

– Siz mənim xilaskarım olardınız, *ma tante*, – dedi. – Bilmirəm bütün bu yaxşılığınıza necə təşəkkür edim; lakin mən Fyodor İvanıçın qarşısında çox günahkaram; o mənim təqsirimdən keçməz.

Marya Dmitriyevna maraqla:

– Məgər siz... doğrudan da... – deyə sözə başladısa da, Varvara Pavlovna:

– Onu soruşmayın, – deyə onun sözünü kəsdi və başını aşağı saldı. – Onda mən gəncdim, dəmdəməki idim... lakin özümə bəraət qazandırmaq istəmirəm.

Marya Dmitriyevna:

– Nə olar ki, hər halda təşəbbüs etmək pis olmaz. Ruhdan düşməyin, – dedi və əlini onun üzünə sürtmək istədi, lakin gözü gözünə sataşdıqda, qorxaqlıq göstərdi. “Zahirindən fəğirdirsə da, həqiqətdə tam bir diş aslandır” – deyə düşündü.

Bu zaman Liza ilə danışan Panşin:

– Xəstəsinizmi? – deyə ondan soruşdu.

– Bəli, xəstəyəm.

Panşin uzun sürən sükutdan sonra:

– Elədir, sizi anlayıram, – dedi. – Anlayıram.

– Necə məgər?

Panşin danışmağa söz tapmadığı üçün, mənalı bir tərzdə:

– Sizi anlayıram, – deyə təkrar etdi.

Liza əvvəlcə pörtleşdi, sonra isə: “Olsun!” deyə düşündü. Panşin ətrafına ciddi bir nəzər salaraq əsrarəngiz bir görünüş aldı və susdu.

Marya Dmitriyevna:

– Deyəsən, artıq saat on biri vurdu, – dedi.

Qonaqlar işarəni anlayıb xudahafizləşməyə başladılar. Varvara Pavlovna sabah nahara gələcəyini və Adanı da özü ilə bərabər gətirəcəyini vəd etməli idi; küncdə oturub, az qala yuxuya getmiş Gedeonovski Varvara Pavlovnanı evinə ötürməyi təklif etdi. Panşin hamıya tənənəli bir surətdə baş əydi, artırmının qabağında isə Varvara Pavlovnanı karete mindirərək, əlini sıxdı və ardınca: *au revoir*¹ – deyə səsləndi. Gedeonovski Varvara Pavlovnanın yanında oturdu; Varvara Pavlovna yol uzununu ayağının ucunu, özü duymurmuş kimi, onun ayağı üstə qoymaqla öyləndi; Gedeonovski utanır

¹ Xudahafiz

və ona kompliment söyləyirdi; Varvara Pavlovna hırıldaıır və hərənbir küçə fənərinin işığı karetə düşəndə, ona göz vururdu. Çalmış olduđu vals beynində cingildəyir, onu həyəcanlandırır; hər yerdə olursa olsun, parlaq işıqları, bal salonunu, musiqi səsləri altında sürətlə hərhlənməni təsəvvürünə gətirən kimi qəlbi alovlanır, gözlərini əda ilə süzür, dodaqlarında təbəssüm oynayır, bədənini xoş bir hiss bürüyürdü. Evə yetişdikdə Varvara Pavlovna quş kimi yüngülcə karetədən yerə sıçradı – yalnız dişi aslanlar belə sıçraya bilərlər – üzünü Gedeonovskiye çevirib, birdən düz onun burnuna tərəf qəhqəhe ilə güldü.

Dövlət müşaviri öz mənzilinə yollandı; yolda: “Sevimli qadındır, yaxşı ki, mən ağırşəngin adamam, ancaq – o nə üçün güldü?” deyə düşündü. Evdə lakeyi, əlində opodeldok¹ şüşəsi, onu gözləməkdə idi.

Marfa Timofeyevna bütün gecəni Lizanın başı üstündə oturdu.

XLI

Lavretski Vasilyevskoyədə bir gün yarım qaldı və vaxtının, demək olar ki, hamısını kəndin ətrafında gəzməklə keçirdi. Bir yerdə çox qala bilmirdi: qüssədən bağı çatlamağa gəlirdi; aramsız, şiddətli və zəif coşğunluğun bütün işğəncələrini özündə hiss edirdi. Kəndə gəldiyi günün ertəsi qəlbinə qaplayan hissi xatırladı; o vaxtkı niyyətlərini yadına saldı və öz-özünə bərk acığı tutdu. Öz gələcəyinin borcu, yəganə vəzifəsi hesab etdiyi şeydən onu kim ayıra bilərdi? Səadət arzusu – bir daha səadət arzusu! – “Görünür, Mixaleviç haqlıdır, – deyə düşünürdü. Öz-özünə: – Həyatda ikinci dəfə bəxtini sınamaq istədin, – deyirdi – lakin burasını unuttun ki, insanın bəxti üzünə bir dəfə belə gəlsə, bu özü də böyük bir səadətdir. Sən deyərsən ki, bu səadət natamam və saxta olmuşdur; onda tam, həqiqi səadətdən öz haqqını tələb etsənə! Ətrafına bax, gör xoşbəxtliklə yaşayan, həyatdan zövq alan varmı? Odur, kəndli biçinə gedir; bəlkə o öz taleyindən razıdır... Nə olar ki? Sən bəxtini onunla dəyişmək istərsənmi? Öz ananı xatırla: onun tələbləri nə qədər cüzi idi,

¹ Sürtmə yağı

nəticədə qisməti nə oldu? Rusiyaya yer şumlamağa gəldiyini söylərkən Panşinin önündə, yəqin özünü tərifi etmək istəmişdin; qoca vaxtında qızların ardınca düşməyə gəlmişdin. Azadlıq xəbərini eşidər-eşitməz, hər şeyi atdın, hər şeyi unuttun, kəpənək ardınca yüyürən uşaq kimi yüyürdün...”

Lavretskinin beynini qaplayan cürbəcür fikirlər arasından Lizanın xəyalı aramsız görünməkdə idi: zəhlətökən başqa xəyalı, utanmazhiyləgər, gözəl və mənfur cizgiləri qovduđu kimi, bu xəyalı da zorla qovmağa çalışırdı. Qoca Anton ağasının pərişan olduğunu hiss etdi; bir neçə dəfə qapı dalında, bir neçə dəfə də kəndə ah çəkib ona yanaşmaq istədi, ilıq bir şey içməsinə məsləhət gördü. Lavretski ona çıxmır, bayıra çıxmasını əmr etdi, sonra ondan üzr istədi; lakin Anton bu üzrdən daha da kədərlandı. Lavretski qonaq otağında oturma bilmədi: ona elə gəlirdi ki, guya ulu babası Andrey çərçivə arasından öz cılız nəticəsinə nifrətlə baxır. Onun yana əyilmiş dodaqları sanki: “Eh! Sən hələ uşaqsan!” deyirdi. “Əcəba, – deyə Lavretski düşünürdü, – mən özümü ələ alıb bu boş şeyin öhdəsindən gələ bilmərəmmi?” (Müharibədə ağır yara alanlar, həmişə öz yaralarını boş şey adlandırır, İnsanlar özlərini aldatmasalar, dünyada yaşaya bilməzlər.) “Əcəba, doğrudandı mı mən uşağam? Əlbəttə, bütün ömürlük səadət imkanını yaxından gördüm, lap əlimdə saxladım – ancaq bu imkan birdən-birə yox oldu; axı lotereyada çarx bir az da hərhlənmiş olsa, kasıb adam birdən-birə varlı olar. Görünür, qismət deyilmiş, artıq hər şey bitdi. Canımı dişimə tutub işə girişərəm, özümə susmağı əmr edəərəm, özümü birinci dəfə ələ almıram ki. Əcəba, meydandan niyə qaçmışam, niyə dəvəquşu kimi başımı kola soxub burada oturmşam? Fəlakəti gözlə görmək qorxuludur deyirlər, bu, boş sözdür!” – Anton! – deyə bağırdı. – Tarantası tez qoşdur. “Bəli, – o yenə düşündü, – özümü susdurmalı, özümü ələ almalıyam...”

Lavretski bu cür müləhizələrlə dərdinə əlac etməyə çalışırdı; lakin bu dərd həm böyük, həm də güclü idi; ağıldan bir o qədər yox, hər cür hissiyyatdan məhrum olmuş Aprakseyə belə başını silkələdi, şəhərə getmək üçün tarantasa minən ağasını qüssəli gözləri ilə yola saldı. Atlar sürətlə gəldi; Lavretski belini dik tutmuş halda oturub, yola baxırdı.

Liza bir gün əvvəl Lavretskiye kağız yazaraq bildirmişdi ki, axşam onlara gəlsin; lakin Lavretski əvvəl öz mənzilinə getdi. Nə arvadı, nə də qızı evdə idi; adamlardan arvadının qızı ilə bərabər Kalitingilə getdiyini öyrəndi. Bu xəbər onu həm heyretləndirdi, həm də qəzəbləndirdi. Qəlbini qeyzli həyəcan qaplamış bir halda: “Görünür, Varvara Pavlovna mənə zindəganlıq verməyəcək” deyərək düşündü. Otağı o baş bu baş gəzərək, ayağına toxunan uşaq oyuncaqlarını, kitabları, müxtəlif qadın şeylərini ayaqları və əlləri ilə kənara itələyirdi; Jüstinanı çağırıb bu “zirzibili” yığışdırmağı əmr etdi. Qulluqçu ağız-burnunu əyərək: – *Oui monsieur*¹, – dedi və nəzakətlə baş əyib otağı yığışdırmağa başladı; o hər bir hərəkətlə Lavretskinin tərbiyəsiz bir ayı olduğunu ona hiss etdirirdi. Lavretski onun yıpranmış, amma hələ “pikantlı”² kinayəli, parisililərə məxsus üzünə, ağ əlcəklərinə, ipək önlüyünə və yüngül çutqusuna nifrətlə baxırdı. Nəhayət, Lavretski qulluqçunu rədd eləyib, uzun-uzadı tərəddüddən sonra (Varvara Pavlovna hələ qayıtmamışdı) Kalitingilə, – ancaq Mariya Dmitriyevnanın yanına yox (o, arvadının olduğu qonaq otağına heç bir vəchlə girməzdi), Marfa Timofeyevnanın yanına getməyi qərara aldı; qulluqçu qadınlara məxsus artırmadan qalxan pilləkənin birbaşa Marfa Timofeyevnanın otağına getdiyini xatırladı. O belə də elədi. Təsadüf onun köməyinə çatdı: həyətdə Şuroçkaya rast gəldi; qız Lavretskini Marfa Timofeyevnanın otağına apardı. Qarı, adətine müğayir olaraq, tək idi: başıaçıq, belibükük, əlləri qoynunda otağın bir bucağında oturmuşdu. Qarı Lavretskini gördükdə təşvişə düşdü, cəld ayağa qalxdı və çutqusunu axtarmaq bəhanəsi ilə otağı o baş bu başa gəzməyə başladı. Lavretskinin nəzərindən çəkinərək əl-ayağa düşdü:

– Aha, sən sənmi, – dedi, – xoş gördük. Hə, nə oldu? Nə etmək lazımdır? Dünən harada idin? O gəlmişdi, hə, hə. İş... birtəhər düzəltmək lazımdır.

Lavretski stula oturdu.

Qarı:

¹ Bəli ağa

² Cazibeli

– Otur, otur görək, – deyərək sözüne davam etdi. – Sən birbaşa yuxarı gəldinmi? Məlum işdir. Nə olar ki? Mənə baxmağımı gəlmisən? Təşəkkür edirəm.

Qarı susdu, Lavretski nə danışacağını bilmirdi; lakin qarı onu anlayırdı.

Marfa Timofeyevna ridikülünün bağını bağlayıb açaraq:

– Liza... hə, Liza bu saat burada idi, – deyərək sözüne davam etdi. – Bir az kefi yoxdur. Şuroçka, haradasan? Bura gəl, quzum, sənə nə olub, bir yerdə niyə oturmursan! Mənim də başım ağrıyır: görünür mahnının, musiqinin səsindəndir.

– Hansı mahnının, bibi?

– Bəs necə, onlar, sizin dildə necə deyirlər, duet duet ardınca oxuyurlar. Özü də hamısı italyanca: *çi-çi* və *ça-ça*, elə bil lap sağ-sağandırlar. Nota ilə çalmağa başlayanda, adamın lap zəhləsini tökürlər. Panşin, bir də səninki. Nə tezliklə də düzəlişdilər: əngəlsiz-zadsız, lap qohum kimi. Orası var ki, necə deyirlər, it də özünə daidanacaq axtarar; çarəsi nədir, yaxşı ki, onu qovan yoxdur.

Lavretski:

– Yənə də boynuma alıram ki, mən belə şey gözləməyirdim, – dedi. – Burada böyük cəsarət lazımdır.

– Xeyr, oğlum, bu cəsarət deyil, mülahizədir. Onunla Allah özü bilsin! Deyirlər ki, sən onu Lavrikiyə göndərirsen, doğrudurmu?

– Bəli, o malikanəni Varvara Pavlovnaya verirəm.

– Səndən pul istədimi?

– Hələ ki, yox.

– Bu çox çəkməz. Mən sənə üzünə hələ indicə baxıram. Yaxşısanmı?

– Yaxşıyam.

Marfa Timofeyevna:

– Şuroçka! – deyərək çağırırdı. – Get, Lizaveta Mixaylovnaya de ki, yox, yox, ondan soruş ki... o aşağıdadırmı?

– Aşağıdadır.

– Hə, yaxşı; ondan soruş ki, mənim kitabımı hara qoyub? O, bilir.

– Baş üstə.

Qarı yenə əl-ayağa düşüb, dolabın siyirmələrini açmağa başladı. Lavretski öz stulunda hərəkətsiz oturmuşdu. Birdən pilləkəndən yüngül ayaq səsi gəldi. Liza içəri girdi.

Lavretski ayağa qalxıb salam verdi; Liza qapı ağzında durdu.
Marfa Timofeyevna söylə:
– Liza, Lizoçka, – dedi. – Mənim kitabımı, kitabı hara qoymusan?
– Hansı kitabını, bibi?
– Kitabımı da, Allahu-əkbər! Ancaq səni mən çağırمامışam...
Yaxşı, eybi yoxdur. Aşağıda nə qayırırsınız? Fyodor İvanıç da gəlib
çıxdı. – Başının ağrısı necədir?
– Yaxşıdır.
– Sən həmişə deyirsən yaxşıdır. Aşağıda nə var, – yenə oxuyub
çalırlar.
– Xeyr, kart oynayrlar.
– Axı, onun hər şeydən başı çıxır. Şuroçka, deyəsən, bağda oyna-
maq istəyirsən. Qaç get, oyna.
– Xeyr, Marfa Timofeyevna...
– Çox danışma, adama get deyərlər, gedər. Nastasya Karpovna
bağa tək gedib; sən də get onun yanına. Qarıya hörmət elə. – Şuroçka
getdi. – Əşi, mənim çutqum hamı? Hara yox olub?
Liza:
– İzin verin, axtarım, – dedi.
– Otur yerində, Allaha şükür, götürüm düşməmişəm ki, yəqin,
orada, yataq otağında qalıb.
Marfa Timofeyevna Lavretskiye çəpəki bir nəzər salıb, bayıra
çıxdı. Gedərkən qapını açıq qoymuşdu; lakin birdən qayıdıb örtüdü.
Liza kreslonun dalına söykənib, əlləri ilə üzünü örtüdü; Lavretski
oturduğu yerdəcə qaldı. Nəhayət:
– Biz belə görüşməli imişik, – dedi.
Liza əllərini üzündən götürdü. Boğuş bir səslə:
– Bəli, – dedi, – biz tezliklə cəzalandıq.
– Necə cəzalandıq? Siz niyə cəzalandınız?
Liza gözlərini qaldırıb ona baxdı. Gözləri nə dərd ifadə edirdi,
nə əndişə: bunlar sanki xırdalaşmış və tutqunlaşmışdı. Üzü solğun
idi; azacıq aralı olan dodaqlarının da rəngi qaçmışdı.
Lavretskinin mərhəmət və məhəbbətdən ürəyinə od düşdü.
– Siz mənə yazmışdınız ki, artıq hər şey bitmişdir, – deyə pıçıl-
dadı. – Doğrudur, iş başlanmamış bitdi də.
– Bunların hansını unutmaq lazımdır, mən sizin gəlməyinizə
şadam; istəyirdim sizə yazım, ancaq belə yaxşıdır. Lakin bu dəqi-

qələrdən tezliklə istifadə etmək lazımdır. Hər ikimiz borcumuzu
yerinə yetirməliyik. Siz, Fyodor İvanıç, arvadınızla barışmalısınız.

– Liza!

– Sizdən xahiş edəyəm; yalnız bununla... günahları yumaq olar.
Yaxşı fikirləşsəniz – xahişimi rədd etməzsəniz.

– Liza, Allah xatirinə, – siz mümkün olmayan bir şeyi məndən
tələb edirsiniz. Nə əmr etsəniz yerinə yetirməyə hazırım, lakin
onunla indi barışmaq!.. Mən hər bir şeyə razıyam, hamısını unut-
muşam, lakin öz qəlbimi məcbur edə bilmərəm... Mənə yazığınız
gəlsin!

Liza:

– Mən sizdən heç də... sizin dediyinizi tələb etmirəm, bacar-
mırsınızsa, onunla yaşamayın; ancaq barışın, – dedi və əli ilə üzünü
tutdu. – Qızınıza yazığınız gəlsin; mənim xatirim üçün razı olun.

Lavretski dışarısı:

– Yaxşı, – dedi. – Tutaq belə elədim; bununla öz borcumu yerinə
yetermiş oluram, deyilmi? Bəs siz necə – sizin borcunuz nədən ibar-
tətdir?

– Onu mən özüm bilirəm.

Lavretski birdən diksindi.

– Olmaya Paşinə ərə getmək istəyirsiniz? – deyə soruşdu.

Liza güclə duyulacaq bir halda gülümsədi.

– Xeyr, xeyr! – dedi.

– Ah, Liza, Liza! Biz necə də xoşbəxt ola bilərdik.

Liza yenə onun üzünə baxdı.

– İndi siz görürsünüzmü, Fyodor İvanıç, xoşbəxtlik bizdən asılı
deyil, Allahdan asılıdır.

– Bəli, çünki siz...

Qonşu otağın qapısı birdən açıldı və Marfa Timofeyevna əlində
çutqu içəri girdi. O, Lavretski ilə Lizanın arasında durub:

– Güc-bəla ilə tapdım, – dedi. – Özüm qoymuşam. Qocalıq
belədir də! Amma gənclik də bundan qalmaz. – Sonra üzünü Fyodor
İvanıça tutub: – Lavrikiyə özündəmi arvadınla gedəcəksən? – deyə
əlavə etdi.

Lavretski bir az dayanıb:

– Onunla Lavrikiyə? Mənmi? Bilmirəm, – dedi.

– Aşağı düşəcəksən?

– Bu gün yox.

– Yaxşı, özün bilərsən, sən isə Liza, zənnimcə, aşağı getsən yaxşı olar. Ay, ay, şaqraq quşuna yem tökməyi yadımdan çıxarmışam... Bağışlayın, bu saat gəlirəm...

Marfa Timofeyevna çutqusunu geyməmiş bayıra sıçradı, Lavretski cəld Lizaya yanaşdı yalvarıcı bir səsle:

– Liza, – dedi, – biz həmişəlik bir-birimizdən ayrılırdıq, ürəyim az qalır partlasın – əlinizi verin, vidalaşın.

Liza başını qaldırdı. Onun yorğun və sönük baxışı Lavretskiye zilləndi.

– Xeyr, – dedi və uzatmış olduğu əlini geri çəkdi. – Xeyr, Lavretski (onu bu adla ilk dəfə idi çağırırdı), sizə əlimi vermərəm. Nə mənası var? Xahiş edirəm, məndən uzaqlaşın. Siz bilirsiniz ki, mən sizi sevirəm... bəli, sizi sevirəm, – deyə zorla əlavə etdi. – Lakin yox... yox.

Yaylığını dodaqlarına tutdu.

– Heç olmasa bu yaylığı mənə verin.

Qapı cırıldadı... Yaylıq Lizanın dizinin üstündən sürüşdü, yerə düşməmiş Lavretski cəld götürüb, yan cibinə soxdu və geri döndü, gözləri Marfa Timofeyevnanın gözlərinə sataşdı.

Qarı:

– Liza, deyəsən anan səni çağırır, – dedi.

Liza cəld ayağa qalxıb getdi.

Marfa Timofeyevna yenə qabaqkı yerində oturdu. Lavretski onunla xudahafızlaşmaya başladı. Qarı birdən:

– Fedya, – dedi.

– Nə var, bibican?

– Sən namuslu adamsan, deyilmi?

– Necə məgər?

– Səndən soruşuram, namuslu adamsanmı?

– Zənnimcə, elədir.

– Hm. And ver ki, namuslu adamsan.

– İnandırıram. Ancaq bu nə üçündür?

– Nə üçün olduğunu özüm bilərəm. Sən özün də, oğlum, yaxşı düşünsən, – axı sən axmaq deyilsən, – niyə soruşduğumu anlarsan. İndi isə sağ ol, quzum. Məni gəlib yoxlamağın təşəkkür edirəm, dediyin sözü unutma, Fedya, mənə öp. Of, mənim əzizim, bilərəm

dərdin çoxdur; indi kimin dərdi yoxdur ki?! Bir zaman mən milçəklərə paxıllıq edərdim; dünyada, deyərdim, daha milçəkdən azad yaşayan yoxdur; bir dəfə gecə milçəyin hörümçək pəncəsinə düşüb vızıldadığını gördüm, – yox, dedim, onların da başında bəla var. Nə etməli, Fedya, ancaq dediyin sözü unutma. Get, bala. Get.

Lavretski dal artırmadan çıxıb darvazaya çatar-çatmaz, birdən lakey onu qabaqladı:

– Marya Dmitriyevna sizi çağırmağı əmr etdi, – dedi.

Fyodor İvanıç:

– De ki, indi gələ bilmərəm... – dedi.

– Xanım mənə sizdən çox xahiş etməyi əmr etdi.

Lavretski:

– Qonaqlar gediblərimi? – deyə soruşdu.

Lakey:

– Bəli, gediblər, – dedi və gülümsədi.

Lavretski çiyinlərini qısıb lakeyin ardınca getdi.

XLIII

Marya Dmitriyevna kabinetində tək-tənha Volter kreslosunda oturub odekolon iyləyirdi, yanındakı kiçik stol üstündə flor-doranj suyu ilə dolu bir stəkan vardı. O, qorxaq adamlar kimi həyəcan içində idi.

Lavretski içəri girdi. Soyuq bir tərzdə salam verərək:

– Məni görməkmi istəyirdiniz? – dedi.

Marya Dmitriyevna:

– Bəli, – dedi və bir az su içdi. – Birbaşa bibinin yanına gəldiyinizi mənə söylədilər; sizi yanıma çağırmağı əmr etdim; sizinlə danışmaq fikrindəyəm. Xahiş edirəm, oturun. – Marya Dmitriyevna dərindən nəfəs aldı: – Arvadınız gəlibdir.

Lavretski:

– O mənə məlumdur, – dedi.

– Əlbəttə, yəni mən demək istəyirdim ki, mənim yanıma gəlib, mən də onu qəbul elədim; indi məhz bu barədə sizinlə danışmaq istəyirəm, Fyodor İvanıç. Mən, Allaha şükür, deyə bilərəm ki, hamının hörmətinə layiqəm və dünyada heç bir nalayiq iş tutmaram. Hərçənd

tutduğum hərəkətin sizə xoş gəlməyəcəyini qabaqcadan duyurdum, lakin yenə də ona yox cavabı verməyə cəsarət etmədim, Fyodor İvanıç; o mənə siz tərəfdən qohumdur; mənim vəziyyətimi nəzərə alın, onu öz evimdən rədd edə bilərdimmiz? Özünüz mülahizə edin.

Lavretski:

– Siz nahaq yerə həyəcanlanırsınız, Marya Dmitriyevna, – dedi. – Çox yaxşı iş görmüşsünüz; mən heç də acıqlanmıram. Mən qətiyyətlə Varvara Petrovnanı öz tanışlarını görmək imkanından məhrum etmək niyyətində deyiləm; bu gün sizin yanınıza gəlməməyimin səbəbi, onunla görüşməməkdir – vəssalam.

Marya Dmitriyevna:

– Ah, bu sözləri sizdən eşitmək nə qədər xoşdur, – deyər səsləndi. – Sizin alicənab hisslərinizdən bu hərəkəti həmişə gözlərdim. Həyəcanlanmağım isə tövəcəli şey deyil: mən həm qadınam, həm də ana. Sizin zövçəniz isə... əlbəttə, mən sizinlə onu qınamaq fikrində deyiləm – bunu onun üzünə də demişəm; lakin o elə mehriban qadındır ki, adama zövqdən başqa heç bir şey verməz.

Lavretski gülümseyib şlyapasını oynatdı.

Marya Dmitriyevna bir az ona yaxınlaşaraq:

– Sizə bir fəqərəni də demək istəyirəm, – deyər sözüne davam etdi. – Bilseniz, o özünü nə qədər ədəbli, nə qədər hörmətli aparır! Bu, adama çox təsir edir. Heç bilirsiniz sizi nə qədər tərifləyir! Mən, deyir, onun qarşısında tamamilə müqəssirəm; mən, deyir, onun qədərini bilmədim; o deyir, insan deyil, mələkdir. Eləcə də deyir: mələk. Bərk peşmandır... Mən, Allaha and olsun, belə peşmanlıq görməmişəm!

– Marya Dmitriyevna, bilmək olarmı: deyirlər, Varvara Pavlovna sizdə oxuyurmuş; görəsən, tövbə edərkən oxuyurmuş, ya necə?..

– Ah, necə qıyır deyirsiniz! O yalnız mənə xoş gəlmək üçün oxuyur və çalır, çünki mən inadla ondan xahiş edir, hətta əmr edirdim. Bilirəm ki, ürəyində dərdi çoxdur; birtəhər onu əyləndirməyə çalışırdım, – bir də gözəl istedadla malik olduğunu eşitmişdim. Yazığınız gəlsin, Fyodor İvanıç, zavallı qadın lap məhv olub, inanmırsınızsa, Sergey Petroviçdən soruşun: tout – *afait*¹ ölmüş bir qadındır, mərhəmət edin.

¹ Bütöün

Lavretski yalnız çiyinlərini qısırdı.

– Sonra qızçığazınız Adoçka nə sevimli bir mələkdir! – Nə qədər göyçək, nə qədər ağıllıdır; fransızca gözəl danışır; rusca da başa düşür – mənə xala çağırırdı. Onun yaşında olan uşaqlar şiltaqlıq, dəcəllik edirlər, – onda isə bu şəkər qətiyyətlə yoxdur. Sizə yaman oxşayır, Fyodor İvanıç. Gözləri, qaşları... nə bilim, elə bil sizinlə bir almadır yanı bölünüb. Mən, sözün düzü, belə xırda uşaqları sevmərəm; amma sizin qızınıza lap vurulmuşam.

Lavretski birdən:

– Marya Dmitriyevna, – dedi, – soruşmaq ayıb olmasın, bu sözləri mənə nə üçün söyləyirsiniz?

– Nə üçün mü? – deyər Marya Dmitriyevna yenə odekolon iylədi və bir az su içdi. – Onun üçün ki, Fyodor İvanıç, bunu sizə deməkdə... axı mən sizə qohumam, sizin həyatınız, vəziyyətiniz mənə maraqlandırır... rəhimdil olduğunuzu bilərəm. Məni dinləyin, *mon cousin* – mən yenə nə cür olsa təcrübəli qadınam və əbəz yerə danışmağı sevmərəm: arvadınızı bağışlayın. – Marya Dmitriyevnanın gözləri birdən-birə yaşla doldu. – Özünüz mülahizə edin: gənclik, təcrübəsizlik... xülasə, özgələrin fəna təsiri düz adamı belə yoldan azdırar; onun qabağında onu həqiqi yola yönəldəcək bir ana olmayıb. Təqsirindən keçin, Fyodor İvanıç, o onsuz da cəzalanıbdır.

Marya Dmitriyevna yanaqlarından axan yaş damcılarını silmədi; o, ağlamağı sevirdi. Lavretski elə bil köz üstündə oturmuşdu. “Pərvərdigara, – deyər düşündü, – bu nə əzabdır, bu gün məndən ötrü nə bədbəxt gün oldu!”

Marya Dmitriyevna yenə:

– Cavab vermirsiniz, – dedi. – Sizi nə cür anlamaq olar? – Əcəba, siz bunca qəddar ola bilərsinizmi? Mən buna inana bilmirəm. Sözlərimin sizə təsir etdiyini duyuram, Fyodor İvanıç, mərhəmətiniz əvəzində Allahdan yaxşılıq görürsünüz, arvadınızı indi mənim əlimdən qəbul edin...

Lavretski bixtiyar ayağa qalxdı; Marya Dmitriyevna da durdu və cəld şirmanın ardına keçərək, Varvara Pavlovnanı bayıra çıxartdı. Solğun, əzgin, xəcalətli olan Varvara Pavlovna bütönlüklə özünü Marya Dmitriyevnanın ixtiyarına verərək, sanki öz fikrindən, öz iradəsindən əl çəkmişdi.

Lavretski bir addım geri çəkildi.

– Siz burada idinizmi? – dedi.

Marya Dmitriyevna tələsik:

– Onda təqsir yoxdur, – dedi. – O, qətiyyətlə qalmaq istəmirdi, mən onu güclə saxlayıb, şirmanın ardında oturdum. O mənə inanırdı ki, bu hal Fyodor İvanoviç daha da acıqlandırar; mən ona qulaq asmadım; onun xasiyyətini sizdən də yaxşı bilirəm. Arvadınızı, xahiş edirəm, mənim əlimdən qəbul edin; Varya, qorxmayın, ərinizin ayağına yıxılın (Varyanın qolundan tutub irəli çəkdi) – mən sizə xeyir-dua edirəm...

Lavretski boğuş, lakin sarsıdıcı bir səsle:

– İcazə verin, Marya Dmitriyevna, – deyərək onun sözünü kəsdi.

– Siz, görünür, təsirli səhnələri sevirsiniz (Lavretski səhv etmədi: Marya Dmitriyevna hələ institutdan bir qədər teatrçılıq ehtirasını mühafizə etmişdi); bu səhnələr sizi öyləndirirsə, başqalarını kədərləndirir. Lakin sizinlə danışmayacağam: bu səhnədə baş rolunu siz oynayırsınız. – Arvadına müraciət edərək dedi: – Möhtərəm xanım, siz məndən nə istəyirsiniz? Məgər sizdən ötrü bacardığım şeyi etməmişəm? Əminəm ki, bu görüşü siz özünüz düzəltmişiniz, buna etirazınız ola bilməz; mən sizə inanmıram və bilirsiniz ki, inana da bilmərəm. Əcəba, məndən nə istəyirsiniz? Siz ağıllı bir qadınsınız, – məqsədsiz heç bir iş görmürsünüz. Bunu birdəfəlik bilməlisiniz ki, mən sizinlə qabaqkı kimi yaşamağa qabil deyiləm; ona görə yox ki, əlinizdən yanılıyam, ona görə ki, indi mən dəyişib başqa adam olmuşam. Mən bunu qayıtdığımız günün ertəsi də sizə söyləmişdim, siz özünüz də bu saat ürəyinizdə mənimlə razısınız. Lakin siz özünüzü ümumun gözündə safa çıxarmaq istəyirsiniz; görünür, mənim evimdə yaşamaqla kifayətlənməyib, mənimlə bir dam altında yaşamaq fikrindəsiniz, deyilmi?

Varvara Pavlovna gözlərini qaldırmayaraq:

– Mən sizdən bağışlanmağımı xahiş edirəm, – dedi.

Marya Dmitriyevna:

– O sizdən onu bağışlamağınızı xahiş edir, – deyərək təkrar edir.

Varvara Pavlovna:

– Həm də özüm üçün yox, Ada üçün, – deyərək pıçıldadı.

Marya Dmitriyevna:

– Onun üçün yox, Adanız üçün, – deyərək təkrar etdi.

Lavretski güc-bəla ilə:

– Çox gözəl, siz bunumu istəyirsiniz? – dedi. – Eybi yoxdur, buna da razıyam.

Varvara Pavlovna ona iti bir nəzər fırlatdı. Marya Dmitriyevna isə: – Allaha şükür! – deyərək səsləndi və Varvara Pavlovnanın qolundan tutub darddı. – Elə isə onu məndən qəbul edin:

Lavretski:

– Bir dayanın, – deyərək onun sözünü kəsdi. – Mən sizinlə yaşamağa razılıq verirəm, – deyərək sözünə davam etdi, – yəni sizi özümle bərabər Lavrikiyə aparıb, gücüm çatana qədər sizinlə yaşayacağam, sonra isə çıxıb gedəcəyəm, hərəndən bir də sizə dəyəcəyəm. Görürsünüz ki, sizi aldatmaq fikrində deyiləm; lakin daha bir şey tələb etməyin. Hərgah mən hörmətli qohumumuzun arzusunu yerinə yetirərək, sizi bağrıma bassaydım, keçmişdə heç bir qəbahət baş vermədiyini, kəsilməmiş ağacın yenidən göyərdiyini iqrar etsəydim, – siz özünüz də mənə lağa qoyardınız. Lakin iş belə baxıram ki, tabe olmaq lazımdır. Bu sözü ayrı cür anlamayın... bunun eybi yoxdur. Təkrar edirəm, sizinlə yaşayacağam... yox, bunu vəd edə bilmərəm... Sizinlə yenə həyat sürərəm, sizi yenə özümə arvad hesab edəcəyəm...

Gözlərinin yaş çöxdən qurumuş Marya Dmitriyevna:

– Heç olmasa bundan ötrü əlinizi ona verin, – dedi.

Lavretski:

– Mən indiyə kimi Varvara Pavlovnanı aldatmamışam, – dedi.

– O mənə onsuz da inanar. Onu Lavrikiyə aparacağam, – Varvara Pavlovna, unutmayın ki, oradan başqa bir yerə ayaq bassanız, danışığımız pozulmuş hesab olunacaq. İndi isə mənə mürexkəs edin.

Lavretski hər iki xanıma baş əydi və tələsik bayıra çıxdı.

Marya Dmitriyevna onun ardınca:

– Onu özünüzlə aparmırsınız mı? – deyərək səsləndi.

Varvara Pavlovna:

– Qoyun getsin, – deyərək pıçıldadı və dərhal Marya Dmitriyevnanı qucaqlayaraq, təşəkkür etməyə, əllərini öpməyə, onu öz xilaskarı adlandırmağa başladı.

Marya Dmitriyevna onun nəvazişlərini iltifatla qəbul edirdi; qəlbində isə nə Lavretskidən, nə Varvara Pavlovnanın, nə də hazırlanmış olduğu səhnədən razı deyildi. Qurduğu səhnənin təsiri az olmuşdu; Varvara Pavlovna, onun zənnincə, ərinin ayağına düşməli idi.

– Mənim fikrimi yaxşı anlamadınız, – dedi. – Axı mən sizə dedim ki, onun ayağına yıxılın.

Varvara Pavlovna:

– Belə yaxşıdır, xalacan; narahat olmayın – iş yaxşı düzəldi, – deyə cavab verdi.

Marya Dmitriyevna:

– O özü də buz kimi soyuqdur, – deyə qeyd etdi. – Amma siz heç ağlamadınız da, mən isə onun qarşısında sel kimi göz yaşı axıtdım. Sizi Lavrikiyə qapamaq istəyir. Nə eybi var, – mənim yanıma gəlməyi də sizə qadağan edəcək? Bütün kişiler hissizdirlər, – deyə sözünü qurtardı və başını mənalı bir tərzdə yırğaladı.

Varvara Pavlovna:

– Orası var ki, qadınlar mərhəmət və alicənablığı qiymətləndirə bilirlər, – dedi və Marya Dmitriyevnanın önündə yavaşca diz çökdü onun dolu qamətini qucaqladı və üzünü onun üzünə söykədi. Üzü xəfifcə gülümsəyirdi. Marya Dmitriyevnanın gözlərindən yenə yaş axdı.

Lavretski evinə getdi, öz kamerdinerinin otağına qapandı, divana sərələnib səhərə kimi bu vəziyyətdə qaldı.

XLIV

Ertəsi gün bazar idi. Səhər duasına çağıran zəng səsi Lavretskini oyatdı – o bütün gecəni səhərə kimi gözünü yummamışdı – lakin bu səs ona, Lizanın arzusu ilə kilsəyə getdiyi başqa bazar gününü xatırlatdı. Tələsik ayağa qalxdı; gizli bir səs ona, guya bu gün də Lizanı kilsədə görəceyini xəbər verdi. Səssiz-səmirsiz evdən çıxdı, hələ yatmaqda olan, Varvara Pavlovnaya, nahar üçün gələcəyini xəbər verməyi əmr etdi və iri addımlarla yeknəşək kədərli zəng səslərinin gəldiyi səmtə yollandı. Kilsəyə tez gəlmişdi: demək olar ki, hələ heç kim yox idi! *Dyaçok* klirosda ziyarətname oxuyurdu: onun hərdən bir öskürəklə kəsilən səsi müvazinətlə guruldayır, gah sakitləşir, gah uçalırdı. Lavretski qapının yaxınlığında durdu. İbadət edənlər tək-tək gəlib dayanır, xaç çəkir, hər bir tərəfə təzim edirdilər; ayaqlarının səsi boşluq və sükut içərisində çingildəyir, qübbələrə düşürdü. Köhnə başlıqlı kapot geymiş qoca bir qarı Lavretskinin yaxınlığında dizi üstə oturub dua oxuyurdu; onun dişsiz, sarı qırıxıqlı üzü gərgin bir riqqət ifadə edirdi; qırmızı gözlərini yuxarıya – baş ikonaya zilləmişdi; arıq əli bilaaram kapotunun altından çıxıb sakitcə, möhkəm, geniş və böyük xaç çəkirdi. Topsaqqal, qaşqabaqlı, pırtlaşq

saçlı, özgin bir mujik kilsəyə girib, birdən-birə iki dizini yerə vurdu və tələsik xaç çəkməyə başladı; hər səcdədən sonra başını dala atır və silkələyirdi. Cöhrəsində, bütün hərəkətində elə acı bir qüسسə əlaməti vardı ki, Lavretski ona yanaşdı, dərdsini soruşmaq istədi. Mujik qorxaq və sərt bir tərzdə geri çəkildi. Lavretskinin üzünə baxaraq cəld: “Oğlum ölüb” – dedi, sonra yenə səcdə etməyə başladı... Lavretski: “Bunlardan ötrü kilse təskinliyini nə əvəz edə bilər?” – deyə düşündü və özü də ibadət etmək istədi; lakin qəlbi ağırlaşmış, qəddarlaşmışdı, fikri də bərk dağınıqdı. O hələ də Lizanı gözləyirdi, lakin qız gəlib çıxmırdı. Kilsə yavaş-yavaş adamla dolmaqda idi; o isə hələ də gəlməmişdi. Dua başlandı, dyaçok “İncil”i oxudu, fatihə zəngi çalındı, Lavretski bir az irəli yeridi – və birdən Lizanı gördü. Liza ondan tez gəlmişdi, lakin Lavretski onu camaat icində görmürdü; Liza divarla kliros arasında qısılib, nə ətrafına baxır, nə də qımıldanırdı, Lavretski dua oxunub qurtarana kimi gözünü ondan ayırmadı: onunla vidalaşırdı. Camaat dağılışmağa başladı, o isə hələ yerində durmuşdu; sanki Lavretskinin getməsini gözləyirdi. Nəhayət, sonuncu dəfə xaç çəkib, dala baxmadan çıxıb getdi; yanında bir qulluqçu qız vardı. Lavretski onun ardınca kilsədən çıxıb, küçədə onu yaxaladı; Liza başsaşağı, birüncəyini üzünə salmış bir halda sürətlə gedirdi.

Lavretski məcburi bir açıq-saçıqlıqla ucadan dedi:

– Xoş gördük, Lizaveta Mixaylovna, sizi ötürmək olarmı?

Liza dinmədi; Lavretski onunla yanaşı getməyə başladı. Səsini alçalaraq:

– Məndən razı qaldınız mı? – deyə soruşdu? – Dünən eşitdiniz mi nə oldu?

Liza pıçıltı ilə:

– Bəli, – deyə cavab verdi. – Bu yaxşı oldu. Liza sürətini daha da artırdı.

– Razı qaldınız mı?

Liza yalnız başı ilə işarə etdi. Sonra sakit, lakin zəif səslə:

– Fyodor İvanıç, – deyə sözə başladı, – sizdən bir xahişim var: daha bizə gəlməyi, çıxın gedin; biz başqa vaxtda, bəlkə bir ildən sonra görüşə bilərik. İndi isə bunu məndən ötrü əleyin; Allah xatirine, xahişimi rədd etməyin.

– Mən sizə hər bir şeydə itaət etməyə hazırım, Lizaveta Mixaylovna, – lakin biz bir-birimizdən elə-beləmi ayrılmalıyıq? Əcəba, mənə heç bir söz deməyəcəksiniz?..

– Fyodor İvanic, – budur bu saat mənim yanımcə gedirsiniz...
Amma indi məndən nə qədər uzaqsınız. Nəinki yalnız siz, hətta...

Lavretski:

– Sözlünüzü bitirin, xahiş edirəm! – dedi. – Nə demək istəyirsiniz?

– Siz bəlkə eşidərsiniz... Lakin nə olursa olsun unudun... xeyr, mənı unutmayın, mənı xatırlayın.

– Mən sizi unuda bilərəmmi?

– Yetər, əlvida, Daha ardımca gəlməyin.

Lavretski:

– Liza, – deyə danışmaq istədi...

– Əlvida, əlvida! – deyə Liza təkrar etdi, bürüncəyini daha da aşağı saldı və az qala qaça-qaça yeriməyə başladı.

Lavretski onun ardınca baxdı və başını aşağı salıb geri qayıtdı. Yolda Lemmə rast gəldi, o da şlyapasını gözü üstünə basıb, yerə baxa-baxa gedirdi. Dinməz-söyləməz bir-birinə baxdılar. Nəhayət, Lavretski:

– Hə, danışın görək? – dedi.

Lemm qaşqabaqlı bir halda:

– Nə danışım? – deyə cavab verdi. – Danışacaq bir sözlüm yoxdur. Hamısı ölmüş, biz də ölmüşük (*Alles ist tott und wir sind todt*). Siz sağa gedəcəksinizmi?

– Sağa.

– Mən isə sola gedəcəyəm. Xudahafiz.

Ertəsi gün Fyodor İvanic arvadı ilə Lavrikiyə yola düşdü. Varvara Pavlovna irəlində, Ada və Jüstina ilə bərabər karetdə, Lavretski isə arxada, tarantada gedirdi, Sevimli qızçıqaz yoluzunu karetin pəncərəsindən çəkilmirdi; hər şeyə: kəndlilərə, arvadlara, daxmalara, quyulara, əymələrə, kilsə zənglərinə və qara qarğalara heyretlə baxırdı; Jüstina onun heyretinə şərək olurdı; Varvara Pavlovna onların heyretlə çığır-bağır salmalarına gülürdü. Kefi kök idi; hələ O... şəhərindən çıxmamış öz əri ilə söhbət etmişdi.

– Mən sizin vəziyyətinizi başa düşürəm, – Varvara ərinə demişdi. Lavretski də arvadının ağıllı gözlərinin ifadəsindən, onun vəziyyətini, doğrudan da, bütünlüklə anladığını müşahidə edə bilərdi, – lakin heç olmasa mənə haqq verin ki, mənimlə yaşamaq asandır; mən sizin yanınıza yapışan, sizi sıxışdıran adam deyiləm; mən

Adanın gələcəyini təmin etmək istədim; bundan başqa mənə heç bir şey lazım deyil.

Fyodor İvanic:

– Bəli, məqsədlərinizin hamısına nail oldunuz, – dedi.

– İndi mənim yalnız birəcə arzum var: özümü hücrə bir guşəyə çəkib, sakit yaşamaq, sizin mənə göstərdiyiniz mərhəməti heç vaxt unutmayacağam.

Lavretski:

– Yetər artıq, – deyə onun sözünü kəsdi.

– Sizin sərbəstliyinizə və istirahətinizə hörmət etməyi bacararam, – deyə Varvara Pavlovna əvvəlcədən hazırlamış olduğu ibarəni bitirdi.

Lavretski ikiqat olub, ona baş əydi. Varvara Pavlovna ərinin ona ürəyində təşəkkür etdiyini duydu.

Ertəsi gün axşamçağı Lavrikiyə çatdılar; bir həftədən sonra Lavretski arvadına dolanmaq üçün beş min manat qoyub, Moskvaya yola düşdü. – Lavretski gedən günün ertəsi Paşnin Lavrikiyə gəldi: Varvara Pavlovna belə hücrə yerdə onu tək qoymamasını Paşindən xahiş etmişdi. Varvara Pavlovna onu çox gözəl qəbul etdi; gecəyarısına kimi evin hündür otaqlarını və bağın özünü musiqi səsləri, nəğmə və şən fransız söhbətləri bürüdü. Paşnin üç gün Varvara Pavlovnanın evində qonaq qaldı; ayrılarkən Varvara Pavlovnanın gözəl əllərini bərk sıxdı, tezliklə qayıdacağını vəd etdi və vədinə də əməl elədi.

XLV

Lizanın anasının mülkündə ikinci mərtəbədə balaca, təmiz və işıqlı bir otağı vardı, otağın avadanlığı ağ bir çarpayıdan, küncələrə və pəncərələrin qabağına qoyulmuş güldənlərdən, balaca bir yazı stolundan, bir yığın kitabdan və divardan asılmış İsa təsvirindən ibarətdi. Otaq uşaq otağı adlanırdı, Liza bu otaqda anadan olmuşdu. Lavretskini kilsədə gördüyü gün evə qayıtdıqdan sonra, otağını həmişəkəndən daha səliqə ilə silib süpürdü, bütün dəftərlərini və rəfiqələrinin məktublarını gözəndən keçirib, lentlə bağladı, qutuların hamısını qıfılladı, çiçəkləri suladı və hamısına əli ilə toxundu. Bütün bu işləri tələsmədən, səssiz-səmirsiz sakit bir qayğıkeşliklə görürdü. Nəhayət, otağın ortasında durub, yavaşca ətrafına göz gəzdirdi və

üstündən İsanın təsviri asılmış stola yanaşıb diz çökdü, başını əlləri arasına alıb, hərəkətsiz qaldı.

Marfa Timofeyevna içəri girib Lizanı bu vəziyyətdə gördü. Liza onun içəri girdiyini duymadı. Qarı yavaşca bayıra çıxıb bir neçə dəfə ucadan öskürdü. Liza cəld ayağa qalxıb, gözlərinin şəffaf və hələ qurumamış yaşını sildi.

Marfa Timofeyevna:

– Deyəsən, hücrəni yenə təmizləmişən, – dedi və təzəcə açılmış qızılgülün dibçəyi üzərinə əyildi: – Nə gözəl iyi var! Liza dalğın-dalğın bibisinə baxdı.

– Nə dediniz, eşitmədim, – deyə pıçıldadı.

Qarı cəld:

– Necə eşitmədim? – deyə təkrar etdi. – Nə demək istəyirsən? – Sonra birdən çutqusunu çıxarıb atdı və Lizanın çarpayısına oturaraq: – Buna dözmək olmaz, – dedi. – Daha səbrim tükəndi; bu gün dördüncü gündür, qazanda qaynayan kimi, qaynayıram; özümü bu qədər bilməməzliyə vurdum – yetər; daha sənin gündən-günə solub-saraldığına, arıqladığına, ağladığına dözə bilmərəm.

Liza:

– Nə danışırısan, bibican? – dedi, – mənə nə olub...

– Heç nə! Bunu sən başqalarına de, mənə demə. Heç nə! Bu saat təsvirin qabağında diz çöküb duran kim idi? Kimin kirpikləri hələ yaşdır? Heç nə! Bir özünə baxsana, gör üz-gözünü nə günə salmışan, hanı sənin qəşəng gözələrin? Heç nə! Məgər mənim bu işlərdən xəbərim yoxdur?

– Bunlar keçər gedər, bibican; mənə möhlət verin.

– Keçər gedər, haçan keçər? Pərvərdigara, adama da belə vurulmaq olar? O ki, qocadır, Lizoçka. Yaxşı adam olduğuna, adamı sancmadığına sözüm yoxdur; bundan nə çıxar? Biz hamımız yaxşı adamıq; dünya xali deyil, yaxşı adam həmişə var.

– Mən sizə deyirəm ki, bunların hamısı keçər gedər, artıq hamısı keçibdir.

Marfa Timofeyevna Lizanı öz yanında çarpayıtıya oturdub, gah saclarını, gah da ləçəyini düzəltməyə başladı və birdən:

– Qulaq as, Lizoçka, gör sənə nə deyirəm, – dedi. – Sənə istəyi elə gəlir ki, guya dərdinə çarə etmək olmaz. Onu bil ki, quzum birçə ölümə çarə yoxdur! Sən ancaq öz-özünə de ki: “Təslim olma-

yacağam, – qoy rədd olsun!” sonra birdən-birə özünə gəldiyini hiss edərsən. Ancaq bir az dözmək lazımdır.

Liza:

– Bibican, – dedi, – hamısı keçib gedibdir. Hamısı keçibdir.

– Keçib gedib! Necə gedib? Bir özünə bax: dərdən-qüssədən gör nə günə qalıbsan, amma sən deyirsən ki, keçib gedib. Əcəb keçib gedib!

Liza ansızın bir həyəcanla:

– Keçib gedib, bibican, hərgah mənə kömək etmək istəyirsinizsə, – dedi və Marfa Timofeyevnanın boynuna sarıldı. – Əziz bibiciyim, mənim dərdimə qalın, mənə kömək edin, acıqlanmayın, məni anlayın...

– Bir de görüm nə olub, gözümün işığı! Allah xatirinə məni qorxutma; üzümə belə baxma, bu saat qışqıraram, tez ol de görüm nə olub?

Liza üzünü Marfa Timofeyevnanın sinəsində gizlədərək boğuc səslə:

– Mən... mən istəyirəm... mən istəyirəm monastıra gedim, – dedi.

Qarı çarpayından özünü dik atdı:

– Bir xaç çək, qızım, özünə gəl; Allaha şükür, sənə nə olub, – dedi. – İki gözüm, uzan, bir az yat, dincəl; bunların hamısı yuxusuzluqdadır, canım-ciyərim.

Liza başını qaldırdı; yanaqları pul kimi qızarmışdı.

– Xeyr, bibican, – dedi, belə danışmayın; mən qət etmişəm, dua eləmişəm, Allahdan məsləhət istəmişəm; artıq hər şey bitdi, mənim sizinlə yaşamağım da bitdi. Bu imtahan əbəs deyil, bir də bu məsələni mən ilk dəfə düşünürəm. Bəxtim heç vaxt üzümə gülməyib; hətta xoşbəxt olacağıma ümid bəslədiyim zaman belə, qəlbim məni rahat buraxmayıb. Mən hamısını bilirəm, öz günahlarımı da, özgələrinkini də, atamın necə varlandığını da bilirəm. Bütün bunların bağışlanması üçün dua etmək lazımdır. Mənim sizə, anama, Lenoçkaya yazığım gəlir; ancaq çarə yoxdur; daha burada yaşaya bilməyəcəyimi hiss edirəm; artıq hər şeylə vidalaşmışam; evdəki bütün şeylərlə sonuncu dəfə olaraq vidalaşmışam; məni nə isə bir şey çağırır; dayana bilmirəm, əbədi olaraq bir yerə qapanmaq istəyirəm. Məni saxlamayın, başdan çıxarmayın, mənə kömək edin, yoxsa özüm tək-tənha baş götürüb gedəcəyəm...

Marfa Timofeyevna öz qardaşı nəvəsini dəhşətlə dinləyirdi.

“Xəstədir, sayıqlayır, – deyə düşündü. – Həkim çağırmaq lazımdır; hansı həkimi çağırmaq? Dünən Gedeonovski birini tərifləyirdi; hərçənd onun düz sözü yoxdur, amma bəlkə bu dəfə doğru deyib”. Lakin Lizanın xəstə olmadığına, sayıqlamadığına, bütün etirazlarına eyni cavab verdiyinə əmin olduqdan sonra, Marfa Timofeyevna qorxdu və bərk kədərləndi. – Axı ey gözüümün işığı, sən bilmirsən ki, – deyə qızı yola gətirməyə başladı, – monastır həyatı necədir! Orada sənə çətənə yağı verəcəklər, kobud bezdən sənə camaşır geyindirəcəklər; soyuq havada yalnızca gəzdirəcəklər; axı sən belə şeylərə davam gətirə bilməzsən, Lizoçka. Bütün bunlar Aqaşanın buraxdığı izlərdir; sənə yoldan çıxaran o olub. Halbuki o, özü istədiyi kimi yaşayıb kef çəkmişdi; sən də yaşasan, heç olmasa qoy mən sakitcə ölüm, sonra nə istəyirsən elə. Üzlərdən iraq, adam da belə keçisaqqaldan ötrü, kişidən ötrü monastıra gedər? Əhvalın pərişandır, kilsəyə get, Allaha ibadət elə, dua oxutdur, qərəz, nə eləyirsən elə, ancaq başına qara monastır çutqusu qoyma, mənəim gülüm, mənəim özizim...

Marfa Timofeyevna acı-acı ağladı.

Liza ona təsəlli verir, gözələrinin yaşını silir, özü də ağlayır, lakin öz iradəsindən dönmürdü. Marfa Timofeyevna ümitsizliyə qapılaraq, əhvalatı anasına söyləyəcəyi ilə onu hədələməyə başladı... lakin bunun da köməyi olmadı. Yalnız qarının ısrarına görə, Liza öz fikrinin icrasını yarım il təxirə salmağa razı oldu; ancaq altı aydan sonra Liza öz fikrindən dönməzsə, Marfa Timofeyevna özü ona kömək edəcəyini və Marya Dmitriyevnadən razılıq alacağını vəd etdi.

İlk soyuqlar düşdükdə, Varvara Pavlovna özünü hücrə bir guşəyə çəkib əmin-amanlıqla yaşayacağına vədə verdiyinə baxmayaraq, pul ehtiyat edib Peterburqa köçdü, burada özünə, Paşın tərəfindən axtarılıb tapılmış sadə, lakin xudmani bir mənzil tutdu; Paşın O... vilayətini Varvara Pavlovnadan qabaq tərk etmişdi. O... şəhərində son zamanlar olduğu müddət o, Marya Dmitriyevnanın gözündən büsbütün düşmüşdü; Paşın daha onun yanına gəlmirdi, vaxtının çoxu Lavrikidə keçirdi. Varvara Pavlovna onu tamamilə əsir etmişdi. Bəli, əsir etmişdi; onun Paşın üzərindəki hüduzsuz, misilsiz, danışıqsız hökmranlığını başqa sözlə ifadə etmək çətindir.

Lavretski qışı Moskvada keçirdi, yazda isə Lizanın, saçını vurduraraq Rusiyanın ucqar bir yerində olan B... monastırına getdiyi xəbərini eşitdi.

EPILOQ

Səkkiz il keçdi. Yenə yaz gəldi... Lakin əvvəlcə Mixaleviçin, Paşının, xanım Lavretskayanın taleyindən bir neçə söz deyib, onları tərk edək. Mixaleviç uzun müddət səyahət etdikdən sonra, nəhayət, öz həqiqi işinə nail oldu: dövlət məktəbində baş nəzarətçi vəzifəsinə girdi. O öz taleyindən tamamilə razı idi, şagirdləri onu lağa qoyurdularsa da, ona “pərəstiş edirdilər”. Paşın rütbə cəhətindən xeyli irəli getmişdi və artıq direktor olmaq iddiasında idi, yeriyəndə belə bir az bükülürdü, yaqin təltif olunduğu “Vladimir” xaçı boynuna ağırlıq salıb, onu irəli əyirdi. Onda çinovniklik sənətkarlığa qəti surətdə üstün gəlmişdi; hələ cavan görünən üzü saralmış, saçları seyrəkləşmişdi, artıq nə oxuyur, nə də şəkil çəkirdi, yalnız gizlində ədəbiyyatla məşğul olurdu; “Atalar sözü” şəklində kiçik bir komediya yazmışdı, – indiki yazıçılar bir şəxsi və ya bir şeyi qabarıq surətdə “ortaya çıxardıqları” kimi, o da bu komediyada işvəbaz bir qadını ortaya çıxarmışdı və ona rəğbət göstərən iki-üç xanıma xəlvətcə oxuyurdu. Əlinə bir çox fürsət düşdüyünə baxmayaraq, evlənməmişdi: buna Varvara Pavlovna müqəssirdi. Varvara Pavlovnaya gəldikdə isə o, qabaqki kimi yenə də daima Parisdə yaşamaqda idi; Fyodor İvanıç özünü Varvara Pavlovnanın ikinci nagehani gəlişindən qorumaq üçün, ona veksəl vermişdi. Varvara Pavlovna yaşa dolmuş və kökəlmişdi, lakin hələ də sevimli və zərifdi. Hər adamın özünəməxsus ideali var; Varvara Pavlovna öz idealını cənab Dümanın (oğulun) dramatik əsərlərində tapmışdı. O, vərəmli və həssas komediyaları səhnəsində göstərən teatra söylə gedirdi; xanım Doş olmaq ona insan rifahının fəvqündə olmaq kimi görünürdü: bir dəfə hətta qızına bundan daha gözəl tale arzu etmədiyini bildirmişdi... Çox ehtimal ki, tale *mademoiselle*¹ Adanı bu cür rifahdan xilas edəcəkdir; o, qırmızıyanaq, topurca uşaqdan sısqsa, solğun bir qıza çevrilmişdi; əsəbləri artıq pozulmuşdu. Varvara Pavlovnanın pərəstişkarları sayca azalmışdı, lakin hələ yoxa çıxmamışdı, bunların bir parasını o, ehtimal ki, ömrünün axırına kimi mühafizə edəcəkdə. Son zamanlar bunlardan ən qızğını, istefaya çıxmış qvardiya bığburmalarından Zakurdalo-

¹ Xanım qız

Skubirmikov idi, bu, otuz səkkiz yaşlı yekəpər bir kişi idi. Lavretskayanın salonunu ziyarət edən fransızlar onu: “*Le gros taureau de l’Ukraine*”¹ adlandırdılar; Varvara onu heç vaxt öz modalı müsəmirələrinə çağırmaıdı, lakin o Varvara Pavlovnanın bütün meyilməhbəbətindən istifadə edirdi.

Beləliklə... səkkiz il keçdi. Yenə baharın səadət saçan nəsəmi əsməyə başladı, yenə bahar torpaq və insanların üzünə güldü; onun nəvazişi altında yenə də hər şey çiçəkləndi, sevdi və nəğmələr oxumağa başladı. O... şəhəri bu səkkiz il içərisində az dəyişmişdi; lakin Marya Dmitriyevnanın evi sanki cavanlaşmışdı: təzəcə rənglənmiş ağ divarları adama xoş gəlirdi, açıq pəncərələrin də şüşələri günəş batarkən qızarıp və parıldayırdı; bu pəncərələrdən küçəyə cavan adamların səs-küyü, aramsız gülüşləri yayılırdı; sanki bütün ev həyatla çağlayır və həddən artıq şənliyə qapılmışdı. Ev sahibəsinin özü çoxdan rəhmətə getmişdi. Marya Dmitriyevna Lizanın monastıra getməsindən iki il sonra ölmüşdür; Marfa Timofeyevna da qardaşı qızından sonra çox yaşamadı. Onlar şəhər qəbristanında yan-yanə dəfn edilmişdilər. Nastasya Karpovna da vəfat etmişdi; sədaqətli qarı bir neçə il ərzində hər həftə öz rəfiqəsinin qəbirini ziyarət edərdi... Nəhayət, özünün də sümükləri qara torpağa gömüldü. Lakin Mariya Dmitriyevnanın evi özgə adamın əlinə keçmədi, onun nəslinin ixtiyarından çıxmadı, tifaq dağılmadı: Lenəçka böyüyüb gözəl-göyçək bir qız olmuşdu, adaxlısı sarışın bir qusar zabiti idi; Marya Dmitriyevnanın Peterburqda təzəcə evlənmiş oğlu yazı keçirmək üçün cavan arvadı ilə bərabər O... şəhərinə gəlmişdi, onun on altı yaşlı institut tələbəsi olan alyanaqlı və parlaq gözlü bir baldızı vardı; Şuroçka da böyüyüb qəşəngləşmişdi. – Bax, Kalitin evini qəhqəhə və səs-küylə dolduran gənclər bunlardı. Evdə hər şey dəyişmiş, hər şey yeni sakinlərinin tələblərinə uyğun bir şəkil almışdı. Qabaqkı qürurlu qocaları, həmişə gülməkdən dişləri ağaran, zarafatçı, saq-qalsız heyət uşaqları əvəz etmişdi, vaxtilə köklükdən piy bağlamış Roskanın lovğalıqla gözdiyi yerlərdə, iki tazi qudurğancasına oynayıp və divandan divana atılırdı, tövlədə yorğa, ortaya qoşulan, yanə qoşulan, yalı hörüklü qıvraq atlar və Don minik atları vardı; səhər nahar və axşam yeməklərinin saatları qarışmışdı, xülasə, qonşuların dediyinə görə, bu ailədə “görülməmiş qaydalar” yaranmışdı.

¹ Kək Ukrayna öküzü

Söhbətini elədiyimiz haman axşam Kalitin evinin sakinləri (bunların ən böyüyü, vur-tut iyirmi dörd yaşlı olan, Lenəçkanın adaxlısı idi) sadə, lakin mehribanlıqla gülüşmələrindən anlaşıldığına görə onlar üçün əyləncəli olan bir oyunla məşğul idilər: onlar otaqdan-otağa qaçaraq bir-birini tuturdular; itlər də onlarla qaçışib hürüşürdülər, pəncərə qabağından asılmış qəfəslərdəki sarı bülbüllər bir-birinin ardınca boğazlarını yırtır və ümumi səs-küyü öz çılğın nəğmələri ilə artırırtdılar. Bu qulaqbatırıcı əyləncənin lap qızgın vaxtında darvazaya palçığa batmış bir tarantə yanaşdı və içindən, əynində yol paltarları olan qırx beş yaşlı bir kişi çıxıb, heyrətlə baxmağa başladı. Bir qədər hərəkətsiz durduqdan sonra evi diqqətlə nəzərdən keçirdi, heyətə girdi və ağır addımlarla artırmaya çıxdı. Dəhlizdə onu qarşılayan olmadı; lakin birdən salonun qapısı taybatay açıldı, – yanaqları od kimi yanan Şuroçka qapıda göründü, bütün gənclər dəstəsi də, səs-küy sala-sala bir an içərisində onun arxasına doluşdu. Dəstə yad adamı görər-görməz birdən-birə durub susdu, lakin ona zillənmiş parlaq gözlər yenə nəvazişlə baxır, tərlə üzlər hələ də gülməkdə idi. – Marya Dmitriyevnanın oğlu qonağa yanaşib, iltifatla kim olduğunu və nə istədiyini soruşdu.

Qonaq:

– Mən Lavretskiyəm, – dedi.

Ona cavab olaraq hamı mehribanlıqla bağırsdı – bu vəcdli halə səbəb – uzaq, demək olar ki, büsbütün unudulmuş bir qohumun gəlişinə sevinmək deyil, bu gənclərin hər bir münasib halda səs-küy salmağa və gülüşməyə hazır olmaları idi. Lavretskini dərhal dövrəyə aldılar. Lenəçka köhnə tanış olduğu üçün öz adını hamıdan əvvəl söylədi və inandırtdı ki, qonaq adını bir az gec desəydi, onu mütləq tanıyacaqdı, sonra hamını, hətta öz adaxlısını da müxəffəf adla çağırtdı, Lavretski ilə tanış elədi. Bütün dəstə yemək otağından qonaq otağına keçdi. Hər iki otağın divar kağızı dəyişmişdi, mebeli isə əvvəlki idi; Lavretski pianonu tanıdı; hətta pəncərə qabağındakı kərgəf əvvəlki vəziyyətində durmuşdu – üzərindəki tikiş də hələ səkkiz il bundan qabaq başlanmış işə oxşayırdı. Lavretskini rahat bir kreslodə oturdular; hamı nizamla onun ətrafında əyləşdi. Suallar, nidalar, söhbətlər, bir-birinin ardınca yağdırıldı.

Lenəçka sadələvhəsəsinə:

– Amma sizi çoxdan görməmişik ha, – dedi. – Varvara Pavlovnanı da görməmişik.

Qardaşı cəld söhbətə qarışaraq:
– Əlbəttə! – dedi. – Mən səni Peterburqa aparanda Fyodor İvanıç hələ də kənddə yaşayırdı.

– O vaxt anam da rəhmətə getdi.

Şuroçka:

– Marfa Timofeyevna da.

– Nastasya Karpovna da, müsyö Lemm də... – deyə əlavə etdi.

Lavretski:

– Necə? Lemmdəmi ölüb? – deyə soruşdu.

Gənc Kalitin:

– Bəli, – deyə cavab verdi. – Buradan Odessaya getmişdi; deyirlər, onu kim isə tovlayıb oraya aparmışdı; orada da vəfat etmişdir.

– Görəsən, öləndən sonra musiqi əsərləri qalıb?

– Bilmirəm; çətin aqlım kəsir.

Hamı susub bir-birinə baxdı. Bütün cavan çöhrələri kədər buludu qapladı.

Lenoçka birdən:

– Matroska sağdır, – dedi.

– Gedeonovski də sağdır, – deyə qardaşı əlavə etdi. Gedeonovskinin adı çəkilən kimi hamı birdən mehribanlıqla qəhqəhə çəkib gülüşdülər.

Marya Dmitriyevnanın oğlu:

– Bəli, o sağdır, əvvəlki kimi yalan danışmağından qalmır, – deyə sözüne davam etdi. – Bircə təsəvvür edin, dünən bu nadinc (o institut tələbəsi olan baldızına işarə etdi) onun tənbəki qutusunda istiot tökmüşdü.

Lenoçka:

– Bilirsiniz, necə asqırırdı! – dedi və yenə hamı qəh-qəhə ilə güldü.

Gənc Kalitin:

– Lizadan yalnız bu yaxınlarda kiçik bir məlumat almışıq, – dedi, – yenə hamı susdu. – Yaxşıdır, səhheti yavaş-yavaş yaxşılaşır.

Lavretski güc-bəla ilə:

– Yenə qabaqkı monastırdadırmı? – deyə soruşdu.

– Bəli.

– Sizə məktub yazırmı?

– Xeyr, heç vaxt; onun haqqında məlumat bizə oradan gələn adamlar vasitəsilə yetişir. – Birdən aralığa dərin bir sükut çökdü; hamı “sakit mələk uçub getdi” – deyə düşündü.

Kalitin Lavretskiyə müraciətlə:

– Bağa çıxmağa meyliniz varmı? – deyə soruşdu. – Doğrudur, oraya bir qədər diqqətsiz baxmışıq, ancaq indi ayrı bir hüsnü var.

Lavretski bağa çıxdı və hər şeydən əvvəl, Liza ilə bir zaman, üzərində bir neçə xoşbəxt, lakin təkrar olunmayan anlar keçirtirdiyi skamya nəzərinə çarpdı; skamya qaralmış və əyilmişdi; amma onu dərhal tanıdı və qəlbini, istər şirinlikdə, istərsə də dərdli vaxtda misli olmayan bir hiss qapladı, – bu, ötmüş gəncliyin vaxtilə malik olduğu səadətə canlı qüssəsi idi. Lavretski gənclərlə bərabər xiyabanları gezib dolaşdı: cökə ağacları bu son səkkiz il ərzində bir qədər qocalmış və boy atmışdı, kölgələr qalınlaşmışdı; kollar da xeyli böyümüşdü: moruq kolu bar gətirməyə başlamış, fındıq ağacları isə büsbütün bardan düşmüşdü, hər yerdən tərəvətli meşə, ot, yasəmən qoxusu gəlirdi.

Lenoçka cökə ağacları ilə bürünmüş balaca, yaşıl bir talaya girdikdə:

– Amma nə dördbucaq oynamaq yeridir, – deyə qışqırdı. – Özü-üzümüz də beş nəfərlik.

Qardaşı:

– Fyodor İvanıçı unutmusanmı? – dedi. – Yoxsa özünü yaddan çıxardıbsan?

Lenoçka bir az qızardı və:

– Bu oyun Fyodor İvanıçın yaşına uyğun gəlməz, bəlkə... – dedi.

Lavretski tələsik:

– Siz oynayın, məndə işiniz olmasın, – dedi. – Sizə mane olmadığımı bilsəydim, özümü daha yaxşı hiss edərdim. Məni məşğul etməyinizə isə ehtiyac yoxdur; bu qocanın sizin hələ görə bilmədiyini məşğələsi var, bu heç bir əyləncə ilə əvəz olunmayacaq xatirədir.

Gənclər Lavretskini, müəllimdən dərs aldıkları kimi, xoş və azacıq kinayəli bir hörmətlə dinlədilər, – və birdən-birə onun başından dağılıb, talaya qaçdılar; dördü ağacların dibində, biri də ortada durub oynamağa başladılar.

Lavretski isə evə qayıdıb yemək otağına girdi, fortepianoya yanaşdı və barmağını fortepianoğunun bir dilinə vurdu: zəif, lakin saf bir səs çıxdı, bu səs onun qəlbini titrətdi: bu səslə başlanan gözəl melodiya ilə, çox-çox bundan əvvəl, o xoşbəxt gecədə, Lemm; o

mərhum Lemm onu heyran etmişdi. Sonra Lavretski qonaq otağına keçdi və xeyli oradan çıxmadı: bu otaqda Lizanın surəti onun gözləri önündə daha aydın bir şəkildə canlanırdı; burada o Lizanı tez-tez görərdi; o sanki indi öz ətrafında Lizanın varlığını hiss edirdi; qız üçün çəkdiyi qüسسə ağır və üzücü idi; bu kədərdə ölüm duyulan bir sakitlik yox idi. Liza hələ də uzaq və səssiz bir yerdə yaşayırdı; Lavretski onu canlı bir şəkildə təsəvvür edərək düşünürdü; lakin monax paltarları geymiş, buxurun dalğalanan tüstüsü içərisində görünən o tutqun və solğun xəyal vaxtilə sevdiyi qıza oxşamırdı. Əgər o xəyalən Lizaya baxdığı kimi öz-özünə baxa bilsəydi özünü də tanı-mazdı. Bu səkkiz ildə, nəhayət, onun həyatında dönüş emələ gəldi, elə bir dönüş ki, bunu çoxları öz həyatında görmür, lakin bunsuz insan ömrünün axırına kimi ləyaqətli bir adam olub qala bilməz; o, doğrudan da daha öz xoşbəxtliyi, öz mənfəəti haqqında düşünmürdü. O sakitləşmişdi və – niyə həqiqəti gizləmək ki? – yalnız üzədən və bədəndən deyil, ruhən də qocalmışdı; hərçənd bəziləri deyir ki, qəlbi ta qocalana kimi cavan saxlamaq olar, lakin bu çətindir və bəlkə də gülüncüdür; kim ki, yaxşılığa olan inamını, iradəsinin səbatlığını, işə olan həvəsini itirməmişdir – bu məsələdə o kifayətlənə bilər. Lavretskinin də kifayətlənməyə haqqı vardı: doğrudan da o yaxşı bir təsərrüfatçı olmuşdu, yer şumlamağı öyrənmişdi və ancaq özü üçün çalışmırdı; o bacardığı qədər öz köndlilərinin dolanacağını təmin etmiş və möhkəmləndirmişdi.

Lavretski evdən bağa çıxıb, ona tanış olan skamyada oturdu; vaxtilə bu evdə o, son dəfə olaraq, zövqün qızıl şerabı qaynayan və köpüklənən ən qiymətli qədəhə nahaq yerə əllərini uzatmışdı; indi o, bu əziz yerdə, bu evin qabağında oturub öz həyatını nəzərdən keçirirdi: indi o yalnız, yurdsuz-yuvasız bir səyyahdı, uzaqdan da, artıq onu əvəz edən gənc nəslin şən səsləri gəlirdi. Onun qəlbi qüссələndi, lakin bu ağır və təəssüf ifadə olunan bir qüسسə deyildi: təəssüf ediləsi və xecələt çəkiləsi bir şey yox idi. O: “Gənc qüvvələr, oynayın, gülün, böyüyün” – deyərək düşünürdü, lakin onun düşüncəsində acı bir kədar yox idi, – sizin həyatınız irəlidedir: siz bizdən rahat yaşayacaqsınız, siz bizim kimi zülmət içərisində özünüze yol axtarmayacaqsınız, mübarizə etməyəcəksiniz, yıxılıb qalmayacaqsınız; biz sağ-salamat qalmağımız üçün çalışırıq – lakin bizdən gör nə qədər məhv oldu! – amma siz iş görməlisiniz, çalışmalısınız, biz

qocaların da xeyir-duası sizin üstünüzdə olacaqdır. Mənə isə keçirdiyim bu gündən, bu hisslərdən sonra sizə son salamımı söyləməyim, kədərlə, lakin həsəddən, qara duyğulardan uzaq olaraq, ömrümün sonu qarşısında, məni gözləyən Allahın qabağında bu sözləri deməyim qalır: “Salam olsun sənə, yalnızlıq içində keçən qocalıq! Xeyirsiz, mənfəətsiz həyat, yan qurtar!”

Lavretski yavaşca yerindən qalxdı və ağır-ağır çıxıb getdi; onu heç kəs görmədi, heç kəs saxlamadı; bağdan, yaşıl bir divar kimi görünən hündür cökə ağacları dahından gələn şən səslər bayaq-kından daha bərk eşidilirdi. O tarantasa mindi, sürücüyə dedi ki, evə sür, ancaq atları qovma.

Bəlkə də oxucu bununla təmin olunmayaraq soruşdu: “Bununla qurtardımı? Bəs Lavretski necə oldu? Liza necə oldu?” Hələ yaşamaqda olan, lakin fəaliyyət meydanından geri çəkilən adamlar haqqında nə deyəsən və niyə təzədən onlardan bəhs edəsən? Deyirlər ki, Lavretski Lizanın yaşadığı o uzaq monastıra gedərək orada Lizanı görür. Liza klirosdan klirosa keçərək, monax qadınlara xas olan bir yerləşlə – tələsə-tələsə, lakin sakit və müti bir halda onun yanından ötüb keçmiş və ona baxmamışdır; yalnız ona sarı çevrilən gözlərinin kirpikləri azca tərpənmişdir, arıqlamış üzünü daha aşağı əymişdir, təsbəh dolaşmış barmaqları daha artıq bir-birinə sıxılmışdır. Bu barmaqları daha artıq bir-birinə sıxılmışdır. Bu zaman onlar nə düşünmüş və nələr hiss etmişlər? Bunu kim bilər? Kim bunu deyə bilər? Həyatda elə anlar və elə hisslər var ki... Bunları ancaq göstərmək və yanından ötüb keçmək olar.

ATALAR VƏ OĞULLAR

*Vissarion Qriqoryeviç Belinskiyin
xatirəsinə ithaf olunur*

I

1859-cu il mayın 20-də şose yolun üstündəki karvansaranın alçaq səkisinə başlaıq, əynində tozlu palto, ayağında damadama şalvar olan qırx yaşlarında bir ağa çıxıb çənəsində ağımtıl narın tük bitmiş dolusifət, xırda və sönük gözlü, cavan nökerindən soruşdu:

– Hm, Pyotr? Hələ görünür ki?

Nökerin hər bir şeyi: həm qulaqlarındakı firuzə sığası, həm rəngbərəng çalan yağlanmış saçları, həm nəzakətli hərəkətləri – hər şeyi onun təkmilləşmiş yeni nəsələ mənsub olduğunu göstərirdi; o itaətlə yola nəzər salıb cavab verdi:

– Xeyr, ağa, görünür.

– Görünürmü? – deyə ağa təkrar soruşdu.

– Görünür, – deyə nöker ikinci dəfə cavab verdi.

Ağa köksünü ötürüb skamyaya oturdu. O, ayağını altına qatlayıb oturdu və dalğın nəzərlərlə ətrafı seyr etməkdə ikən biz oxucunu onunla tanış edək.

Onun adı Nikolay İvanoviç Kirsanovdur. Bu karvansaranın on beş verstliyində onun iki yüz nüfuza malik bir yaxşı mülkü ya da, öz dediyi kimi, torpağını kəndlərdən ayırdıqdan sonra düzəltdiyi “ferma”sı var. Atası 1812-ci ilin hərbi generallarından olub, yarım-savadlı, kobud olsa da, kinsiz bir rus idi; o bütün ömrü uzununu orduda əziyyət çəkmiş, əvvəl briqadaya, sonra diviziyaya komanda etmiş və həmişə də əyalətdə yaşayıb orda öz mənəbi sayəsində kifayət qədər görkəmli rol oynamışdır. Nikolay Petroviç də, irəlində haqqında danışacağımız böyük qardaşı Pavel kimi, Rusiyanın cənubunda doğulmuş, on dörd yaşına qədər evdə, ucuz mürəbbilər, sırtıq, amma yaltaq adyutantlar və sair alay və qərargah adamları arasında tərbiyə almışdır. Anası Kolyazinlər familiyasında olub, qızlığında *Aqathe*,

general arvadı olandan sonra isə – Aqafokleya Kuzminişna Kirsanova adı almışdı; o “komandir xanımlarından” olub, başına bəzəkli çutqu qoyur, əyninə xışıldayan ipək paltar geyər, kilsədə xaçı öpməyə hamıdan qabaq yaxınlaşar, uca səslə, həm də çox danışar, səhərlər uşaqlarına əlini öpdürər, gecə onlara xeyir-dua verərdi, – bir sözle ləzzətlə ömür sürərdi. Nikolay Petroviç nəinki cürətli deyildi, hətta qorxaq ləqəbi də qazanmışdısa belə, general oğlu olduğu üçün qardaşı Pavel kimi hərbi xidmətə girməli idi; lakin hərbi xidmətə qəbul edildiyi xəbəri gələn günü yıxılıb qılçası sınımışdı; o iki ay yataqda yatdıqdan sonra bütün ömrü boyu axsaq qalmışdı. Atası ondan əlini üzüb onu mülki xidmətə qoymuşdu. Nikolay Petroviçin on səkkiz yaş tamam olan kimi, atası onu Peterburqa aparıb universitetə qoymuşdu. Qardaşı isə bu zaman qvardiya alayına zabit keçmişdi. Cavanların hər ikisi bir mənşildə, analarının əmisi olan böyük məmur İlya Kolyazinin uzaqdan nəzarəti altında yaşamağa başlamışdılar. Ataları öz diviziyasına və arvadının yanına qayıtmış və oğlanlarına yalnız hər-dən-bir qol-budaqlı katib xəttilə yazılmış dördüdə bir kağız təbəqəsi həcmində böyük boz məktublar göndərirdi. Bu kağızların arxasında “Pyotr Kirsanov, general mayor” sözləri səylə çəkilməmiş naxış kimi gözə çarpırdı. 1835-ci ildə Nikolay Petroviç universiteti namizəd adı ilə qurtarmış və həmin o ildə general Kirsanov baxış zamanı müvəffəqiyyətsizliyə uğradığı üçün ordudan azad edilib, arvadı ilə birlikdə Peterburqa yaşamağa gəlmişdi. O, Tavriçeski bağı yanında ev tutub, ingilis klubuna¹ üzv yazılmış və qəfildən ölmüşdür. Aqafokleya Kuzminişna da çox keçmədən onun ardınca getmişdir: o ağır paytaxt həyatına dözə bilməmişdi; istefaya çıxmış general arvadı kimi yaşamaq əzabı onun ürəyini yemişdi. Bu müddətdə isə Nikolay Petroviç hələ ata-anasının sağ ikən və onların xeyli narazılığına səbəb olaraq öz keçmiş mənzil sahibi məmur Prepolovenskinin gözəl, necə deyərlər, inkişaf etmiş və jurnalların “elm” şöbəsində ciddi məqalələr oxuyan qızına aşiq olmuşdur.

Yas yığışan kimi o həmin qızla evlənmiş və atasının tanışlıq yolu ilə onu qoyduğu ərazi nazirliyindən çıxıb, öz Maşası ilə birlikdə əvvəlcə meşə institutu yaxınlığındakı yaylaqda, sonra

¹ İngilis klubu elə bir klub idi ki, ora yalnız ən varlı və necabətli mülkədar və əyanlar üzv ola bilərdi.

səhərdə, təmiz pillələri və sərin qonaq otağı olan kiçik və gözəl bir mənzildə, nəhayət, kənddə kef çəkməyə başlamışdır. Çox keçmədən burada onun oğlu Arkadi doğulmuşdur. Ər-arvad çox yaxşı və dinc yaşayırmışlar: onlar demək olar ki, heç vaxt bir-birindən ayrılmamışlar; onlar birlikdə kitab oxuyar, birlikdə dördüncü fortepiano çalar, duet oxuyarmışlar; arvadı çiçək əkər, ev quşlarına baxar, kişi arabir ova çıxar, təsərrüfatla məşğul olarmış; Arkadi də gün-gündən yaxşı və sakitcə böyümüşdür. On il bir yuxu kimi gəlib keçmişdir. Kirsanovun arvadı 47 yaşında ölmüşdür. O bu zərbəyə çətin dözə bilməmiş və bir neçə həftə ərzində başı ağarmışdır; fikrini bir qədər dağıtmaq üçün xarici ölkələrə getmək fikrinə düşmüş... lakin bu zaman 48-ci il gəlib çatmışdır. O istər-istəməz kəndə qayıtmış və vaxtını uzun müddət işsiz-gücsüz keçirdikdən sonra təsərrüfatı yenicən qurmaq işləri ilə məşğul olmağa başlamışdır. 55-ci ildə o oğlunu universitetə aparmışdır; üç qış onunla Peterburqda qalmış, demək olar ki, heç bir yerə çıxmamış və Arkadinin cavan yoldaşları ilə tanış olmağa çalışmışdır. Axırkı qışı o Peterburqa gələ bilməmişdir; odur ki, biz indi onu 1859-cu ilin mayında, artıq başı tamam ağarmış, özü şişkin və beli azacıq bükülmüş bir halda görürük: o bir zaman özü aldığı kimi namizəd adı almış oğlunun gəlməsini gözləyir.

Nökər nəzakətdənmi, bəlkə də ağasının gözü önündə qalmaq istəmədiyindənmi darvazanın dalına keçib çubuğunu yandırdı. Nikolay Petroviç başını aşağı salıb səkinin köhnə pillələrinə baxmağa başladı: iri çil-çil bir cüce böyük sarı ayaqlarını tappıldada-tappıldada təmkinlə pillələrin üstündə gəzirdi; kirli bir pişik nazla məhəccərə yatıb acıqlı-acıqlı ona baxırdı. Gün yandırdı, karvansaranın yarım-qaranlıq dəhlizindən isti çovdar çörəyinin qoxusu gəlirdi. Bizim Nikolay Petroviç xəyal ələminə getdi. "Oğlu... namizəd... Arkaşa..." bu fikirlər onun başında fasiləsiz dolaşdı; o başqa bir şey barəsində düşünmək istəyirdisə də, yenə həmin fikirlərin üstünə qayıdırdı. Mərhum arvadı yadına düşürdü... "Bu günü görmək ona nəsihət olmadı!" – deyərək qəmgin bir halda pıçıldadı... Kök, göy bir göyərçin gəlib yola qondu və su içmək üçün tələsik quyunun yanındakı gölməçəyə getdi. Nikolay Petroviç ona baxmağa başladı; onun qulağına artıq yaxınlaşmaqda olan təkər tiqqıltısı gəlməkdə idi...

Nökər darvazanın dalından çıxıb dedi:

– Ağa, yeğin gələn onlardır.

Nikolay Petroviç yerindən sıçrayıb gözlərini yola zillədi. Üç poçt atı qoşulmuş bir tarantas görüldü, tarantasın içində tələbə furajkasının kənarı, istəklili və əziz üzün tanış cizgiləri görünürdü...

– Arkaşa! Arkaşa! – deyərək Kirsanov çıxıra-çıxıra və əl-qolunu yelləyə-yelləyə yüyürdü... Bir neçə andan sonra onun dodaqları artıq cavan namizədin tüksüz və gündən yanmış yanaqlarına yapışdı.

II

Atasının nəvazişlərinə cavab olaraq Arkadi yol gəldiyinə görə bir az tutulmuş olsa da, cingiltili gənc səslə deyirdi:

– Atacan, bəri qoy bir üst-başımın tozunu çırpım, axı bütün üst-başımı bularam.

Nikolay Petroviç mehriban-mehriban gülümsəyərək.

– Eybi yoxdur, eybi yoxdur, – deyərək təkrar edib bir-iki dəfə oğlunun şinelinin yaxasını və öz paltosunu əli ilə çırpdı. – Dur, bir boy-buxununu görüm, dur, bir baxım, – deyərək əlavə edib bir az geri çəkildi və "Bir gəl, bəri, atları tez qoşmaq lazımdır" deyərək tələsik addımlarla dərhal karvansaraya getdi.

Nikolay Petroviç öz oğlundan xeyli həyəcanlı görünürdü; o sanki bir qədər özünü itirmiş, qorxmışdu. Arkadi onu dayandıraraq dedi:

– Atacan, icazə ver səni əziz dostum Bazarovla tanış edim; onun barəsində sənə tez-tez yazmışam. O, o qədər mehribandır ki, gəlib bir müddət bizdə qonaq qalmağa razılıq vermişdir.

Nikolay Petroviç cəld dönüb əynində qotazlı uzun balaxon olan, tarantasdan indicə düşən ucaboy adama yaxınlaşdı və onun ağır-ağır çıxarıb uzatdığı qızarmış əlini möhkəm sıxdı.

– Ürəkdən şadam, – deyərək o sözə başladı, – və bizə təşrif gətirmək kimi xoş niyyətinizə təşəkkür edirəm; ümidvaram ki... adınızı və atanızın adını soruşmağa icazə verərsiniz?

– Yevgeni Vasiliç, – deyərək Bazarov kəsaletlə, lakin mərdanə bir səslə cavab verib balaxonunun boyunluğunu qatladı və bütün üzünü Nikolay Petroviçə göstərdi. Onun gen alını, yuxarısı yastı, ucubiz burnu, iri, yaşılımtıl gözləri, qum rəngdə sallaq yarımşaqqallı olan uzunsov və arıq üzünü sakit və təbessümlə canlandırır, onun özünə əmin və ağıllı olduğunu ifadə edirdi.

– Əziz Yevgeni Vasiliç, ümidvaram ki, bizdə darıxmazsınız, – deyə Nikolay Petroviç sözüne davam etdi.

Bazarovun zərif dodaqları azacıq tərpendi, ancaq özü heç bir söz deməyib furajkasını bir balaca qaldırdı. Onun uzun və qalın xurmayı saçları başının iri qabarıqlarını örtüb gizlətmirdi.

– Necə deyirsən, Arkadi, – deyə Nikolay Petroviç yenə oğluna tərəf dönüb soruşdu. – Atları indi qoşdurummu? Yoxsa dincəlmək istəyirsiniz?

– Atacan, evdə dincələcəyik, buyur qoşsunlar.

– Bu saat, bu saat, – deyə atası tez cavab verdi. – Ey, Pyotr, eşirdirsənmi? Qardaş, tapsır qoşsunlar, tez ol.

Mükəmməl tərbiyələnmiş bir nöker olan Pyotr öz ağazadəsinin əlini öpməyə soxulmayıb, yalnız uzaqdan ona təzim etdi və yenə də darvazanın dalına keçib gözdən itdi.

– Mən bura kolyaska ilə gəlmişəm, ancaq sənın tarantasın üçün də üç at var, – deyə Nikolay Petroviç qayğıkeşliklə dilləndi; bu zaman Arkadi karvansara sahibinin gətirdiyi dəmir parçadan su içirdi. Bazarov isə çubuğunu çəkə-çəkə, atları açmaqda olan yamçının yanına getdi.

– Ancaq kolyaska iki nəfərlikdir, odur ki, bilmirəm sənın dostun... Arkadi ahəstəcə:

– O tarantasda gedər, – deyə atasının sözünü kəsdi. – Sən onunla çox da rəsmiyyətlə rəftar etmə. O çox gözəl oğlandır, o qədər sadədir ki, özün görəcəksən.

Nikolay Petroviçin yamçısı atları çıxartdı.

Bazarov yamçıya müraciət edib dedi:

– Hm, yekəsaqqal, cəld tərpen görək!

– Mityuxa, eşitdinmi ağa səni nə adla çağırıdı? – deyə oradaca durub əllərini kürkünün arxa ciblərinə qoyan başqa bir yamçı dilləndi: – “Yekəsaqqal”, lap elədir ki, var.

Mityuxa yalnız papağını silkələyib tərlemiş orta atın cilovunu çəkdi.

– Uşaqlar, tez olun, cəld olun kömək edin, – deyə Nikolay Petroviç səsləndi. – Araç pulu var ha!

Bir neçə dəqiqəyə atlar qoşuldu; ata ilə oğul kolyaskaya mindilər; Pyotr qozlaya çıxdı; Bazarov tarantasa atıldı, başını meşin balışa söykədi və hər iki qoşqu yola düşdü.

– Deməli belə, axır ki, namizəd olub evə qayıtdın, – deyə Nikolay Petroviç əlini Arkadinin gah çiyinə, gah dizinə vururdu. – Axır ki!

Arkadinin ürəyi uşaq kimi səmimi bir sevinclə dolu olduğuna baxmayaraq, o, söhbəti həyəcanlı mövzudan adi mövzuya keçirmək istəyərək soruşdu:

– Əmim necədir? Salamtdırımı?

– Sağ-salamatdır. Mənimlə bərabər səni qarşılamağa gəlmək istəyirdi, ancaq nədənsə fikrini dəyişdi.

– Sən burada məni çoxmu gözlədin? – deyə Arkadi soruşdu.

– Bəli, beş saata qədər olar.

– Mehriban atacığım!

Arkadi cəld atasına sarı çevrilib marçılı ilə onun yanağından öpdü. Nikolay Petroviç yavaşca güldü və:

– Heç bilirsən sənə nə yaxşı at hazırlamışam! – deyə sözə başladı.

– Özün görəcəksən. Otağına da kağız çəkdirmişəm.

– Bazarov üçün də otaq varmı?

– Onun üçün də tapılar.

– Atacan, xahiş edirəm ona mehribanlıq elə. Onunla dost olmağımı nə qədər qiymətləndirdiyimi sənə sözlə ifadə etməkdən acizəm.

– Sən onunla bu yaxındamı tanış olmusan?

– Bəli, yaxınlarda.

– Deyirəm axı, keçən qış onu görməmişdim. O nə işin sahibidir.

– Onun əsas işi təbiyyatdır. Bir də o hər şeyi bilir. Gələn il doktorluq imtahanı vermək istəyir.

– Aha! Tibb fakültəsindədir, – deyib Nikolay Petroviç susdu.

– Pyotr, – deyə o əlavə edib əlini uzadaraq göstərdi. – Axı o arabalarda gedənlər, deyəsən bizim kəndlilərdir?

Pyotr ağasının göstərdiyi səmtə baxdı. Bədöv atlar qoşulmuş bir necə araba dar yol ilə bərk çapmaqda idi. Hər arabada bir, çoxu iki nəfər kürklərinin yaxası açıq kəndli oturmuşdu.

– Bəli, elədir ki var, ağa, – deyə Pyotr cavab verdi.

– Onlar belə hara, şəhərəmi gedirlər? Yəqin şəhərə gedirlər. Meyxanaya – deyə o nifətlə əlavə edib azacıq yamçıya sarı əyildi, sanki beləliklə ona müraciət edirdi. Ancaq yamçı hətta qımıldanmadı da: o, köhnə adam olduğundan yeni dünyagörüşlərini xoşlamazdı.

– Bu il kəndlilərlə əngəl övzəlim çoxdur, – Nikolay Petroviç oğluna müraciətlə sözüne davam etdi. – Töycünü ödəmirlər. Neyləyəsen?

– Bəs muzdla tutduğun öz işçilərindən razısanmı?

– Hə, – deyə Nikolay Petroviç dişlərini qıcudaraq cavab verdi.

– Dərd burasıdır ki, onları da yoldan çıxarırlar; odur ki, işə əsil can yandıran yoxdur. Qoşqu şeylərini korlayırlar. Amma yeri pis şumlamayıblar. Yəqin əvvəl-axır adam olacaqlar. Məgər indi səni təsərrüfat işləri maraqlandırırımı?

Arkadi sonuncu suala cavab verməyib dedi:

– Orası pisdür ki, sizdə kölgəlik yoxdur.

– Şimal tərəfdən artırmanın üstünə gün düşməmək üçün böyük bir yelkən çəkdimişəm, – deyə Nikolay Petroviç cavab verdi: – İndi açıq havada nahar etmək olar.

– Lap yaylağa bənzəyəcək... ancaq nə işə, bunlar boş şeylərdir. Amma buranın nə gözəl havası var! Nə xoş ətir iyi gəlir! Düzü, mənə elə gəlir ki, dünyanın heç bir yerində buralardakı ətir iyi yoxdur! Buranın səması da...

Arkadi birdən dayandı, arxaya ötəri bir nəzər salıb susdu.

Nikolay Petroviç dedi:

– Əlbəttə, sən burada doğulmusan, buranın hər şeyi sənə gözəl görünməlidir...

– Yox, atacan, adam harada doğulur-doğulsun, heç bir fərqi yoxdur.

– Amma...

– Xeyr, heç bir fərqi yoxdur.

Nikolay Petroviç yandan oğluna baxdı və aralarındakı söhbət təzələncəyə qədər kolyaska yarım verstəcən yol getdi.

– Bilmirəm, sənə yazmışdım, – deyə Nikolay Petroviç sözə başladı, – sənin keçmiş dayən Yeqorovna ölmüşdür.

– Doğrudanmı? Ay yazıq qar! Bəs Prokofiy sağdırımı?

– Sağdır, özü də heç dəyişməyibdir. Yenə də hey deyindir. Ümumiyyətlə, Marinoda böyük bir dəyişiklik görməyəcəksən.

– Darğan yenə də həmin əvvəlkidirmi?

– Yox, elə bircə darğanı dəyişdirmişəm. Mən bu qərara gəlmişəm ki, azad edilmiş keçmiş təhkimçiləri daha qulluqda saxlamayım, ya da, heç olmasa, onlara məsuliyyətli iş tapşırmaıyım. (Arkadi gözləri

ilə Pyotra işarə etdi.) *Ll eest libre, en effet*¹, – deyə Nikolay Petroviç yavaşca əlavə etdi, – ancaq o kamerdinerdir. İndi mənim dağam meşşanlardandır; deyəsən işgüzar oğlandır. Ona ildə iki yüz əlli manat donluq təyin etmişəm. Ancaq, – deyə Nikolay Petroviç əlavə edib əli ilə alını və qaşlarını ovuşdurdu; bu həmişə onun daxili sıxıntı çəkməsi əlaməti idi, – bu saat sənə dedim ki, Marinoda bir dəyişiklik görməyəcəksən... Bu çox da doğru deyil. Mən özümə borc bilərəm, səni xəbərdar edəm ki, hərçənd...

O, bir an duruxdu, sonra artıq sözüne fransızca davam etdi:

– Ciddi bir moralist mənim belə açıq danışmağımı yersiz hesab edə bilər, əvvələn, bunu gizlətmək olmaz, ikincisi də ki, atanın öz oğluna qarşı münasibəti bərədə mənim həmişə öz xüsusi prinsiplərim olduğu sənə məlumdur. Ancaq sən məni töhmətləndirməkdə, əlbəttə, haqlı olacaqsan. Mən yaşlarda... Xülasə, bu... yəqin bərəsində eşitmiş olduğun bu qız...

– Feniçkamı? – deyə Arkadi saymazyana soruşdu.

– Gəl onun adını ucadan çəkmə... Hə... indi o mənim evimdə yaşayır. Onu öz evimə köçürmüşəm... orada iki kiçik otaq vardır. Ancaq bunların hamısını dəyişdirmək olar.

– Xeyr, atacan, niyə axı?

– Dostun bizdə qonaq qalacaq... yaxşı düşməz...

– Xahiş edirəm, Bazarov bərəsində heç narahat olma. O, bütün bu məsələlərdən yüksəkdə duran bir adamdır.

– Yaxşı, axı bəs sən özün, – deyə Nikolay Petroviç dilləndi.

– Axı həyətdəki otaqlar yaxşı deyil, dərd də elə bundadır.

– Yaxşı, atacan, – deyə Arkadi davam etdi, – sən elə bil üzr istəyirsən; heç ayıb deyilmi?

– Əlbəttə, mənim üçün ayıb olmalıdır, – deyə cavab verib Nikolay Petroviç getdikcə daha artıq qızarırdı.

– Bəsdür, atacan, bəsdür, lütf elə! – deyə Arkadi mehribanca gülümsündü. “Bu nə üzrxahlıqdır!” – deyə öz-özünə fikirləşdi və mehriban, ürəyiyumşaq atasına qarşı lütfkar bir şəfqət hissələ qarışıq gizlin bir üstünlük duyğusu onun qəlbini doldurdu. O öz inkişaf və sərbəstliyini dərk etməkdən qeyri-ixtiyari zövq alaraq: – Xahiş edirəm daha bəsdür, – deyə bir də təkrar etdi.

¹ O doğrudan da azad edilmişlərdəndir (frans.).

Alnını ovuşdurmaqda olan Nikolay Petroviç barmaqlarının altından ona baxdı və nə isə ürəyində bir ağrı hiss etdi... Lakin o həmin saat öz-özünü danladı və bir xeyli sükutdan sonra dilləndi:

– Bax, buralar da bizim tarlalardır.

– O irəlində görünən də deyəsən bizim meşədir? – deyə Arkadi soruşdu.

– Hə, bizimkidir. Ancaq onu satmışam. Bu il onu qıracaqlar.

– Niyə satdın ki,

– Pul lazım oldu; bir də ki, bu yerlər kəndlilərə çatacaqdır.

– Sənə töycü verməyən kəndlilərəmi?

– Bu daha onların öz işidir; ancaq hər halda gec-tez verəcəklər ki.

– O meşəyə heyif, – deyib Arkadi ətrafı seyr etməyə başladı.

Onların keçib getməkdə olduqları yerlərə, gözəl mənzərəli demək olmazdı. Tarlalar, gah bir az ucalan, gah yenə də alçalan sonsuz tarlalar üfucə qədər uzanıb getməkdə idi; ora-burada kiçik meşələr görünür, seyrek alçaq kolluqlar bitmiş dərələr burula-burula gedir və adama Yekaterina zamanında tərtib edilmiş qədim planları xatırladırdı. Sahilləri oyulmuş kiçik çaylar da, uçuq bəndli balaca göllər də, çoxunun qara damlarının yarısını külək sovurub aparmış alçaq daxmacıqlardan ibarət olan xırdaca kəndlər də, divarları çırpıdan hörülmüş və boş xırmanların yanında darvazaları açıq qalmış, böyrü üstə çökmüş anbarlar da, gah ora-burasının malası tökülmüş kərpic kilsələr, gah da xaçları əyilmiş, qəbiristanları talan edilmiş taxta kilsələr də gözə çarpmaqda idi. Arkadinin ürəyi yavaş-yavaş sıxılırdı. Rast gələn kəndlilər, sanki qəsdən cır-cındır içində, atları da əldən düşmüş yabılardan ibarət olurdu. Yol kənarında bitən və qabıqları soyulub budaqları sınımış söyüdlər cındıra bürünmüş dilənçilər kimi dayanmışdı. Arıq, dərileri qırışmış, sanki sür-sümüyü gəmirilmiş inəklər arxılarda acgözlüklə otları qırpırdılar. Sanki onlar indicə bir yırtıcının qorxunc, öldürücü pəncəsindən çıxmışdılar, –və bu taqətdən düşmüş heyvanların görkəmi bu gözəl bahar günündə adamın zehmində çovğunlu, şaxtalı, qarlı, sonsuz, qəmgin qış günlərinin ağ mənzərəsini canlandırır... Arkadi öz-özünə düşündü: “Yox, bura varlı ölkə deyil, insanı nə bolluğu, nə də əhəlisinin zəhmətsevərliyi ilə heyran etmir; yox, belə olmaz, bura belə qala bilməz, burada dəyişiklik edilməli, yeniləşdirilməlidir... ancaq bunu necə etməli, işə necə başlamalıdır?”

Arkadi belə düşünürdü... o düşündüyü zaman isə bahar öz işini görməkdə idi. Ətrafda hər şey qızılı-yaşıl bir rəngə bürünür, hər şey – ağaclar, kollar, otlar ilıq küləyin yumşaq nəfəsilə geniş və yüngülə dalğalanır, parlayırdı, hər tərəfdən torağayların cingiltili nəğmələri eşidilirdi; qızquşuları gah alçaq çəmənlərin üstündə hərənib qışqırır, gah səssizcə bu təpədən o təpəyə qaçışırdı; hələ boy atmamış alçaq yazlıq taxılın zərif yaşıllığı arasında gözəl görünən qara qarğalar gəzişirdi. Onlar artıq azacıq ağarmış çovdar zəmələrinin arasında itib yox olur və yalnız arabir başları zəminin üstüyə bənzər dalğaları arasından görünürdü. Arkadi hey baxır, baxırdı və onun düşüncələri yavaş-yavaş dağılıb gedirdi. O şinelini çıxarıb atdı və atasına elə şən, elə bir gənc oğlan baxışı ilə baxdı ki, atası onu bir daha qucaqladı.

– Daha az qalıb, – deyə Nikolay Petroviç dilləndi. – Odur bax, o təpəyə çıxan kimi evimiz görünəcəkdir. Arkaşa, sənənlə xoş günlər keçirəcəyik; əgər darıxmasan, təsərrüfat işlərində mənə kömək edərsən. Biz indi gərək bir-birimizdən möhkəm yapışaq, bir-birimizi lap yaxşı tanıyaq, düz demirəmmi?

– Əlbəttə, – Arkadi cavab verdi. – Amma bu gün nə gözəl gündür!

– Canım-ciyərim, bu sənənlə gəlişin üçündür. Bəli, baharın ən gözəl vaxtıdır. Düzü, mən Puşkinin dediyinə şərəkəm, “Yevgeni Onegin”dən bu yer yadımdadırmi?

Bahar, ey məhəbbət dəmi, ey bahar,

Mənə qəm gətirir gəlişin sənənlə...

Nə qəder...

Bazarov tarantasdan:

– Arkadi! – deyə səslədi. – Mənə kibrit göndər, çubuğumu yandırmamağa bir şeyim yoxdur.

Nikolay Petroviç susdu, onu həm bir qədər heyrətlə, həm də halına yana-yana dinləməyə başlayan Arkadi isə tələsik cibindən gümüş kibrit qutusunu çıxartdı. Pyotra verib Bazarova göndərdi.

– Siqar istəyirsənmi? – deyə Bazarov yenə səsləndi.

– Ver gəlsin, – deyə Arkadi cavab verdi.

Pyotr qayıdıb kolyaskaya gəldi və kibrit qutusu ilə birlikdə Arkadiyə yoğun, qara bir siqar verdi; Arkadi dərhal siqarı yandıraraq çəkməyə başladı; ətrafına elə tünd, turşumuş bir tütün qoxusu yayıldı

ki, ömründə tütün çəkməyən Nikolay Petroviç qeyri-ixtiyari, lakin oğlunun xatirinə dəyməmək üçün ona hiss etdirmədən burnunu yana çevirdi.

On beş dəqiqədən sonra tarantasa kolyaska boz rənglə rənglənmiş və qırmızı dəmirtaxtapuşlu yeni taxta bir evin səkisi qabağında dayandı. Bu – Marino və ya Novaya Slobodkadır.

IV

Ağaları qarşılamaq üçün nökrələr dəstə ilə evin səkisinə tökülüşmədi; təkə on iki yaşlarında bir qız görüldü, onun ardınca da evdən Pyotra çox bənzəyən, əynində baftalı, ağ gerb düyməli boz qapıçı paltarı olan cavan bir oğlan çıxdı; bu, Pavel Petroviç Kirsanovun nökeri idi. O dinməzce kolyaskanın qapısını və tarantasın önlüyünün düyməsini açdı. Nikolay Petroviç oğlu ilə və Bazarovla birlikdə qaranlıq və demək olar ki, bomboş bir salondan keçdilər; salonun qapısında cavan bir qızın üzünü gördü; onlar artıq ən yeni zövq və səliqə ilə bəzənmiş bir qonaq otağına girdilər. Nikolay Petroviç kartuzunu çıxarıb saçlarını silkələyə-silkələyə dedi:

– Budur, gəlib mənzilə çatdıq. İndi ən başlıca şey şam etmək və dincəlməkdir.

Bazarov gərnəşə-gərnəşə:

– Hə, yemək doğrudan da pis olmaz, – deyib divanda oturdu.

Nikolay Petroviç arada heç bir səbəb görünmədiyi halda ayağını yerə döyə-döyə:

– Hə, hə yemək verin, tez olun, yemək verin. Budur, elə Prokofic də gəlib çıxdı.

Altmış yaşlarında, ağsaçlı, arıq, qarashın, əynində mis düyməli qəhvəyi frak, boynunda çəhrayı yaylıq olan bir adam içəri girdi. O, dişlərini ağarda-ağarda Arkadinin əlindən öpdü, qonağa təzim etdi və qapıya sarı çəkilib əllərini dalına qoydu.

– Prokofic, budur ha, – deyə Nikolay Petroviç sözə başladı, – axır ki, gəlib çıxdı... Necədir? Onu necə görürsən?

– Ağa, çox yaxşıdır, – deyib qoca yenə də dişlərini ağartdı, lakin həmin saat qalın qaşlarını çatıb təkid etmiş kimi dedi: – Süfrə hazırlayaq mı?

– Hə, hə, verin gəlsin. Yaxşı, Yevgeni Vasiliç, siz əvvəlcə öz otağınıza getmək istəyirsinizmi?

– Yox, çox sağ olun, ehtiyac yoxdur. Buyurun, yalnız çamadanımı, bir də bu paltarımı ora aparsınlar, – deyib balaxonunu əynindən çıxartdı.

– Çox yaxşı. Prokofic, onların şinelini alsana! (Prokofic Bazarovun paltarını, heyrət edirmiş kimi, iki əli ilə götürüb başı üzərində uca qaldıraraq ayağının ucunda çıxıb getdi.) Bəs sən, Arkadi, bir dəqiqəliyə öz otağına gedəcəksənmi?

– Bəli, bir təmizlənmək lazımdır, – deyə Arkadi cavab verib qapıya sarı getmək istəyirdi ki, bu zaman, əynində tündrəngli ingilis syütü¹, boynunda modalı qısa qalstuk və ayağında lak çəkməsi olan ortaboylu bir adam – Pavel Petroviç Kirsanov qonaq otağına daxil oldu. Zahirən o, qırx beş yaşlarında olardı: onun qısa vurulmuş çal saçları təzə gümüş kimi qaraya çalırdı, onun, sanki zərif bir heykəltərəş kəskisi ilə yonulmuş son dərəcə düzgün cizgili və tərtəmiz olan saralmış, lakin qırıqsız üzünü misilsiz bir gözəllik izlərini bürüzə verirdi; xüsusən, duru, qara, badamı gözləri olduqca gözəldi. Arkadinin əmisinin bütün zəif və nəcib siması gənclik tənəsübünü və yeri tərk edərək yuxarıya doğru can atan, çox vaxt iyirmi yaşlardan sonra yox olan meylini mühafizə etmişdi.

Pavel Petroviç uzun çəhrayıdırnaqlı qeşəng əlini, tək iri bir opalla düymələnmiş bilərziyinin qar kimi ağılığundan daha da gözəl görünən əlini şalvarının cibindən çıxarıb qardaşı oğluna uzatdı. Əvvəlcə avropasayağı “shake hand”² etdikdən sonra onunla üç dəfə russayağı öpüşdü, yəni öz ətirli bıqlarını üç dəfə onun yanığına toxundurub: “Xoş gəlmisen” dedi.

Nikolay Petroviç onu Bazarova təqdim etdi: Pavel Petroviç öz çəvik vücudunu azacıq əyib, yüngülcə gülümsündü, ancaq əl vermədi, hətta əlini qaytarıb cibinə qoydu. O mehribanca yırğalanıb çiynlərini dartaraq və gülümsəyib qeşəng ağ dişlərini göstərə-göstərə xoş bir səsle:

– Mən güman edirdim ki, daha bu gün gəlməzsəniz, – dedi.
– Məgər yolda bir hadisəmi üz vermişdi?

¹ İngilis biçimli kostyum

² Əl verib görüşmək.

– Heç bir şey olmamışdı, – deyə Arkadi cavab verdi. – Elə-belə bir az ləngidik. Əvəzində isə indi acımdan ölürük. Atacan, sən Prokofiçi tələsdir, mən bu saat qayıdıram.

Bazarov birdən-birə divandan durub:

– Dayan, mən də səninlə gedirəm, – deyə səsləndi. Cavanlar hər ikisi otaqdan çıxdı.

– Bu kimdir? – deyə Pavel Petroviç soruşdu.

– Arkaşanın dostudur, onun dediyinə görə çox ağıllı adamdır.

– Bizdə qonaqımı qalacaq?

– Hə.

– O uzunsaçımı?

– Hə də.

Pavel Petroviç dırmaqları ilə stolu tıqqıldatdı və dedi:

– Mənə elə gəlir ki, Arkadi *s'est dégourdi*¹. Onun qayırtmasına şadam.

Şam edərkən az danışdılar. Xüsusən, Bazarov, demək olar ki, heç danışmır, amma çox yeyirdi. Nikolay Petroviç, özü söylədiyi kimi, öz fermaçı həyatından cürbəcür hadisələr danışır, gələcək hökumət tədbirlərindən, komitələrdən, deputatlardan, maşınlar əldə etmək zərurətindən və sairədən söhbət edirdi. Pavel Petroviç yemək otağında ağır-ağır var-gəl edir (o heç vaxt axşam yeməyi yeməzdi), arabir qırmızı şərəblə dolu qədəhdən bir qurtum içir, gah-gah bir mülahizə söyləyir, yaxud, daha doğrusu, ağzından “Hə! Aha! Hm!” kimi nidalar çıxarırdı. Arkadi bezi Peterburq yeniliklərindən danışdı, ancaq o azacıq bir sıxıntı hiss edirdi; bu adətən təzəcə uşaqılıq dövründən çıxmış və adamların ona uşaq nəzərilə baxmağa və uşaq saymağa öyrəndikləri bir yerə qayıtmış cavanların hiss etdikləri bir sıxıntı idi. O, ehtiyac olmadığı halda sözünü uzadır, “atacan” sözünü işlətməkdən çəkinirdi; doğrudur, dişlərini qıcıyıb bu sözü bir dəfə dedisə, onda da “ata” sözü ilə əvəz etdi. Həddindən artıq sərbəstlik göstərərək öz stəkanına ürəyi istədiyindən xeyli artıq şərəb töküüb hamısını içdi. Prokofiç gözünü ondan çəkmir və yalnız dodaqlarını gerirdi. Axşam yeməyindən sonra haman saat hamı dağılıb getdi.

Bazarov, əynində xalat, Arkadinin yatağının yanında oturub qısa çubuğunu çəkə-çəkə ona deyirdi:

¹ Özüni sərbəst aparır (*frans.*).

– Sənin bu əmin gic-təhər adama oxşayır. Gör kənddə necə şıq geyinib! Hələ, dırmaqlarına bax, dırmaqlarına, lap sərgiyə qoyulmalıdır!

– Axı sənin xəbərini yoxdur, – deyə Arkadi cavab verdi. – Bir zaman o, şir kimi imiş. Bir gün sənə onun əhvalatını danışaram. Axı o yaman gözəl imiş, arvadlar onu görəndə ağılları başlarından çıxarmış.

– Aha, belə de! Deməli, köhnə vərdişi başında qalıb. Heyif ki, burada məftun etməli qadın yoxdur. Ona hey baxırdım: qərribə yaxalığı var, elə bir daşdandır, üzünü də elə səliqə ilə qırxiş ki! Arkadi Nikolaiç, axı bu gülüncüdür?

– Bəlkə də ancaq doğrusu, o yaxşı adamdır.

– Nadir şeydir! Amma atan qiyamət oğlandır. O nahaq yerə şeir oxuyur, təsərrüfatdan da yəqin başı çıxmır, amma mehriban kişidir.

– Mənim atam qızıldır, qızıl.

– Sən onun nədənsə qorxduğunu duyduğunu?

Arkadi özü qorxmıybmış kimi başını buladı.

– Bu qoca romantiklər qərribə adamlardır! – deyə Bazarov davam etdi. – Öz əsəb sistemlərini qıcıqlandırncaya qədər inkişaf etdirirlər... və bir də görürsən müvazinət pozulub getdi. Di yaxşı, xudahafiz! Mənim otağında ingilis əlüzyuyanı var, qapı da bağlanmışdır. Hər halda bunu təşviq etmək lazımdır – ingilis əlüzyuyanı, yəni tərəqqi deməkdir!

Bazarov getdi, Arkadini isə xoş duyğular çulğadı. Doğma evdə, tanıy yataqda, əziz əllərin, bəlkə də dayesinin o şəfqətli, mehriban, yorulmaq bilməyən əllərinin zəhmətilə tikilmiş yorğanın altında uzanıb yatmaq nə qədər xoş idi. Arkadi Yeqorovnanı yadına salıb köksünü ötürdü və ona rəhmət oxudu...Özü üçün isə dua etmədi.

Çox keçmədən o da, Bazarov da yuxuya getdilər, ancaq evdəki o biri şəxslər hələ xeyli müddət yatmadılar. Oğlunun qayıdıb gəlməsi Nikolay Petroviçi vəcdə gətirmişdi. O, yatağına uzanmış, ancaq şamı söndürməyib, yerinin içində əlini balışına dayaq verib dərin düşüncələrə dalmışdı. Onun qardaşı öz kabinetində, içərisində zəif-zəif daş kömür yanan buxarının önündə Qambs¹ kreslosunda gecəyarısından xeyli keçənə qədər oturmuşdu. Pavel Petroviç soyunmamışdı,

¹ Peterburqun məşhur mebel ustası Qambsın qayırdığı kreslo

yalnız ayağındakı lak çəkməni çıxarıb əvəzinə dalı açıq qırmızı Çin başmaqları geymişdi. O, əlində “Galignani”nin¹ son nömrəsini tutmuşdusa da oxumurdu. O, gözlərini içərisində titrək göyümtül alov gah sönüb, gah alışan buxarıya zilləmişdi... Allah bilir, onun fikri haralarda gəzirdi; ancaq hər halda təkə keçmişləri gəzmirdi: onun üzünün ifadəsi gərgin və tutqun idi; halbuki keçmişləri xatırlayarkən belə hal olmur. Kiçik dal otaqda isə əynində mavi kürkü, başında tünd saçlarının üstündə ağ yaylıq salmış gənc qadın – Feniçka böyük bir sandığın üstündə oturub gah nəyə isə qulaq verir, gah mürgüleyir, gah da açıq qapıya baxırdı; qapıdan o biri otaqda bir uşaq çarpayısı görünür və yatmış körpənin mışılıtsı gəlirdi.

V

Ertəsi gün Bazarov hamıdan tez yuxudan durub, evdən çıxdı. O, etrafa göz gəzdirib öz-özünə düşündü: “Paho! Bura elə də gözəl yer deyilmiş”. Nikolay Petroviç öz torpaqlarını kəndlilərin torpaqlarından ayırırdıqda, yeni malikanəsi üçün dörd desyatin lap düz və qupquru bir sahə götürməli olmuşdu. O özünə ev, təsərrüfat binaları və ferma tikdirib bağ saldırmış, kiçik bir göl və iki quyu qazdırmışdı; ancaq cavan ağaclar yaxşı tutmurdu, gölə az su yığılmışdı, quyuların da suyu şortəhər idi. Təkə yasəmən və akasiyalardan düzəldilmiş köşk yaxşıca göyərmişdi, orada bəzən çay içər, nahar edərdilər. Bazarov bir necə dəqiqədə bağın cığırclarını gəzdi, mal-qara saxlanan heyətə, tövləyə getdi, heyət xidmətçilərinin uşaqlarından ikisini tapıb haman saat onlarla dostlaşdı və onlarla bərabər malikanədən bir verst qədər aralı olan kiçik bataqlığa qurbağa tutmağa getdi.

– Ağa, qurbağa nəyinə lazımdır? – deyə uşaqlardan biri soruşdu.

– Qulaq as deyim, – deyə Bazarov cavab verdi; o, aşağı təbəqələrdən olan adamlara heç vaxt üz verməz və onlarla saymazyanə rəftar edərdisə də, onlarda özünə etimad qazandırmaq üçün xüsusi bir qabiliyyət vardı: – Mən qurbağanın qarnını yarıb baxacağam, görüm içində nə var; çünki mən də, sən də iki ayaq üstə gəzən beləcə qurbağayıq; bunu yaranda bizim də içərimizdə nə olacağını biləcəyəm.

¹ Parisdə ingilis dilində çıxan “Qall xəbərləri” məcmuəsi

– Axı bu sənə nəyinə gərəkdir?
– Ona görə gərəkdir ki, birdən sən azarlarsan, sənə müalicə edəndə səhv etməyim.

– Sən mənə doxtursan?

– Hə.

– Vaska eşidirsənmi, ağa deyir ki, sən də, mən də elə qurbağayıq. Əcəb işdir!

Pambıq kimi ağsaçlı, əynində dik yaxalıqlı kazakin, ayaqyalım yeddi yaşlarında bir uşaq olan Vaska:

– Axı mən qurbağadan qorxuram, – dedi.

– Nəyindən qorxursan? Adanı dişləyir ki?

– Di tez olun, ay filosoflar, suya girin görüm, – deyə Bazarov səsləndi.

Bu arada Nikolay Petroviç də yuxudan durub Arkadinin yanına getdi və onu geyinmiş gördü. Ata ilə oğul eyvanda, gün düşməmək üçün çəkilən yelkənin kölgəsinə çıxdılar; məhəccərin yanında, stolun üstündə iki böyük yasəmən dəstəsi arasında samovar artıq qaynamaqda idi. Dünən şəhərdən gələnləri səkidə ilk qarşılayan haman qız gəlib nazik səslə dedi:

– Fedosya Nikolayevna bir az xəstələnibdir, gələ bilmir. Buyurdu ki, sizdən soruşum ki, çayı zəhmət çəkib özünü təkərsiniz, yoxsa Dunyaşanı göndərsin?

– Özüm, özüm təkərəm, – deyə Nikolay Petroviç tələsik cavab verdi. – Arkadi, çayı nə ilə içəcəksən, qaymaqla, yoxsa limonla?

– Qaymaqla, – deyə Arkadi cavab verib bir qədər susduqdan sonra sualçıcı bir əda ilə dedi:

– Atacan.

Nikolay Petroviç şaşqın bir halda oğluna baxdı.

– Nə var? – deyə o soruşdu.

Arkadi gözünü yerə dikdi.

– Atacan, əgər sualım sənə yersiz görünsə, mənə bağışla, – deyə o sözə başladı, – ancaq sən özün dünən mənimlə açıq danışmağınla, mənə də açıq danışmağa dəvət etdin... acığın tutmaz ki?..

– De görüm.

– Sən mənə sual etməyə cürətləndirirsən... Bəlkə Fen... bəlkə o bura çay tökməyə ona görə gəlir ki, mən buradayam?

Nikolay Petroviç üzünü azacıq yana çevirdi. O nəhayət:

– Ola bilər, – deyə dilləndi. – O güman edir ki... o utanır...

Arkadi atasını sürətlə gözdən keçirtirdi.

– Nahaq yerə utanır. Əvvələn, mənim nə fikrin sahibi olduğum sənə məlumdur (bu sözləri söyləmək Arkadinin çox xoşuna gəlirdi), bir də ki, heç sənəin həyatına, sənəin verdişlərinə mən bir tük qədər məmaniət etmək istərəmmi? Həm də, mən əminəm ki, sən seçdiyən adam pis ola bilməz; madam ki, sən ona özünlə yaşamağa icazə vermişsən, deməli, o buna layıqdır; hər halda oğul atanı mühakimə edə bilməz, xüsusən mən, xüsusən də sənəin kimi atanı, elə bir atanı ki, mənim azadlığımıza heç vaxt və heç bir cəhətdən mane olmamışdır.

Arkadinin səsi əvvəlcə titrəyirdi. O özünü alicənab hiss edir, lakin eyni zamanda öz atasına, sanki nəsihət etdiyini başa düşdü; lakin insanın öz nitqinin səsi özünə çox bərk təsir etdiyindən Arkadi də son sözlərini möhkəm, hətta vəcdlə söylədi.

Nikolay Petroviç tutqun bir səslə:

– Sağ ol, Arkaşa, – dedi. Onun barmaqları yenə də qaşlarında və alında gəzdi. – Sənəin təxminlərin həqiqətən doğrudur. Əlbəttə, əgər o qız layıq olmasaydı... Bu ötəri bir həvəs deyildir. Mənim üçün sənəinlə bu barədə danışmaq münasibətsiz düşür; ancaq sən başa düşürsən ki, sən burada ikən, xüsusən, sənəin gəlişinin birinci günü onun üçün bura gəlmək çətindir.

Arkadidə alicənab hisslər aşır-daşaraq:

– Elə isə mən özüm onun yanına gedərəm! – deyə o səsləndi və kürsüdən sıçrayıb dik ayağa qalxdı. – Onu başa salaram ki, məndən nahaq yerə utanır.

Nikolay Petroviç də ayağa qalxdı.

– Arkadi, – deyə o sözə başladı, – lütf elə... necə ola bilər... orada... Mən sənəi xəbərdar etməmişdim ki...

Ancaq Arkadi onun dediklərinə qulaq asmayıb qaçaraq eyvandan getmişdi. Nikolay Petroviç onun ardınca baxıb təlaş içində kürsüyə oturdu. Onun ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı... Bu anda o gələcəkdə özü ilə oğlu arasında münasibətin mütləq qərübə olacağını təsəvvür edirdi, yoxsa Arkadi bu işə əsla qarışmamış olsaydı, bəlkə də ona daha artıq hörmətçilik göstərmiş olacağını düşünürdü və ya özünü zəiflikdəmi töhmətləndirirdi, – bunu demək çətindir: onda bütün bu hisslər vardı, lakin bunlar bir duyğu, həm də aydın olmayan bir duyğu halında idi; üzünün qızartısı isə getmir və ürəyi şiddətlə döyünürdü.

Tələsik addım səsləri eşidildi və Arkadi eyvana gəldi. Üzində şəfqətli və mehriban bir tənənə ifadəsi olduğu halda o, ucadan:

– Ata, tanış olduq, – dedi. – Fedosya Nikolayevna bu gün doğrudan da bir qədər kefsizdir və bir azdan sonra gələcəkdir. Amma necə olub ki, sən mənə bir qardaşım da olduğunu deməmişsən? Mən onu indi doyunca öpdüyüm kimi elə dünən gedib öpərdim.

Nikolay Petroviç nə isə demək, ayağa qalxıb qollarını açmaq istədi... Arkadi onun boynuna sarıldı.

– Bu nədir? Yenədəmi qucaqlaşırırsınız? – deyə arxadan Pavel Petroviçin səsi gəldi.

Ata ilə oğul hər ikisi onun bu dəqiqədə gəlib çıxmasına eyni dərəcədə sevindilər; elə xoş həyəcanlı hallar olur ki, hər halda adam o vəziyyətdən tezliklə çıxmaq istəyir. Nikolay Petroviç şən bir əda ilə dedi:

– Niyə təəccüb edirsən ki? Bir gör nə vaxtdan bəri Arkaşanın yolunu gözləyirdim... Dünəndən bəri onu bir doyunca görə bilməmişəm.

– Mən əsla təəccüb etmərəm, – deyə Pavel Petroviç cavab verdi, – onunla hətta mən özüm də qucaqlaşmaq istərdim.

Arkadi əmisinin yanına gəldi və onun ətirli bığlarının öz yanaqlarına toxunduğunu hiss etdi. Pavel Petroviç stolun arxasında oturdu. Onun əyində ingilis zövqü ilə tikilmiş gözəl səhər kostyumu vardı; başına kiçik bir fəs qoymuşdu. Bu kiçik fəs, bir də səliqəsiz bağlanmış kiçik qalstuk kənd həyatının sərbəstliyini göstərirdi. Ancaq köynəyinin dar yaxalığı qırılmış çənəsinə altdan dik dirənmişdi; əyindəki köynək isə ağ deyil, səhər tualeti üçün lazım gəlidiyi kimi ala-bula idi.

– Bəs yeni dostun hanı? – deyə o Arkadidən soruşdu.

– O, evdə deyil; o adətən yuxudan tez durub bir yerə gedər. Yaxşı olar ki, ona heç fikir verməyin; çünki o, rəsmiyyəti xoşlamır.

– Hə, bu elə hərəkətlərindən də görünür, – deyib Pavel Petroviç yavaş-yavaş çörəyə yağ yaxmağa başladı. – O bizdə çoxmu qonaq qalacaq?

– Görək də. O, atasının yanına gedirdi; yolüstü buraya gəldi.

– Atasını harada yaşayır ki?

– Elə bizim quberniyada, buradan səksən kilometr aralı. Orada kiçik bir mülkü var. Əvvəllər alay doktoru olubmuş.

– Hə-hə-hə-hə... deyirəm axı, bu familiyanı haradasa eşitmişəm: Bazarov? ... Nikolay, yadına düşürmü, atamızın diviziyasında Bazarov adlı bir həkim vardı ha?

– Deyəsən vardı.

– Vardı, vardı. Deməli, haman həkim bunun atası imiş. Hm! – deyə Pavel Petroviç bıqlarını burdu. – Yaxşı, bəs bu cənab Bazarov özü nəçidir?

– Bazarov nəçidir? – deyə Arkadi gülümsündü. – Əmican, istəyirsiniz onun nəçi olduğunu sizə deyim?

– Qardaşoğlu, lütfən söylə görək.

– O, nihilistdir.

– Necə? – deyə Nikolay Petroviç soruşdu. Pavel Petroviç isə çörəyə yaxmaq üçün tiyəsinə yağ götürdüyü bıçaq əlindəcə donub hərəkətsiz qaldı.

– O nihilistdir, – deyə Arkadi təkrar etdi.

– Nihilist, – deyə Nikolay Petroviç dilləndi. – Bu, latınca nihil sözündəndir, mənası da, mənim anladığıma görə, heç nə deməkdir; deməli, nihilist sözü heç bir şey tanımayan, qəbul etməyən adam deməkdir.

– Elə demə, de ki, heç bir şeyə hörmət etməyən adam... – deyə Pavel Petroviç onun sözünü tamamladı və təzədən yağ götürməyə başladı.

– Hər bir şeyə tənqidi nöqteyi-nəzər ilə yanaşan adam, – deyə Arkadi təshih etdi.

– Bu eyni şey demək deyilmi? – deyə Pavel Petroviç soruşdu.

– Xeyr, eyni şey deyil. Nihilist elə bir adama deyirlər ki, o heç bir avtoritetə baş əymir, hər hansı bir prinsip nə qədər böyük bir ehtiram qazanmış olsa belə, heç bir prinsipi bir etiqad kimi qəbul etmir.

– Yəni bu yaxşı işdir ki? – deyə Pavel Petroviç onun sözünü kəsdi.

– Əmican, o, adamına baxır. Kimi üçün yaxşıdır, kimi üçün pis.

– Belə de. Hə, mən görürəm ki, bu bizim işimiz deyil. Biz köhnə əsrin adamlarıyıq, biz güman edirik ki, adamın, sən demişkən, bir etiqad kimi qəbul edilmiş prinsipi olmasa, bir addım ata bilməz, hətta nəfəs ala bilməz. (Pavel Petroviç “prinsip” deyərək əksinə, vurğunu ilk hecaya salırdı.) *Vous avez changé tout cela*¹, Allah sizə

¹ Siz bütün bunları dəyişdirdiniz (*frans.*).

cansağlığı və general mənəbi əta etsin, biz də sizə baxıb fərəhlənək, cənab... necə deyirdin?

– Nihilistlər, – deyə Arkadi aydınca ifadə etdi.

– Bəli qabaqlarda hegelçilər¹ vardı, indi də nihilistlər çıxdı. Görək boşluqda, havasız fəzada siz necə yaşayacaqsınız; indi isə Nikolay Petroviç, qardaşım, zəngi vur, mənə kakao gətirsinlər.

Nikolay Petroviç zəngi vurdu və “Dunyaşa!” – deyə səslədi. Ancaq Dunyaşanın əvəzinə Feniçka özü eyvana çıxdı. O iyirmi üç yaşlarında, qarasaç və qaragöz, ağappaq, totuq, cavan bir qadıncı, dodaqları qırmızı və uşaq dodağı kimi yoğun, əlləri zərif idi. Əyninə səliqə ilə tikilmiş bir çit don geymişdi; onun yeni abı ləçəyi yüngülcə yumru çiyinlərinə düşmüşdü. O iri bir fındanda kakao getirib utana-utana Pavel Petroviçin qabağına qoydu; onun hərərətli qanı al dalğa kimi məlahətli üzünün zərif derisinin altına yayıldı. O, gözlerini aşağı dikdi və stolun yanında dayanaraq barmaqlarının lap ucuna yüngülcə söykəndi. Sanki gəldiyi üçün həm peşman olub əzab çəkir, həm də gəlməyə haqqı olduğunu hiss edirdi.

Pavel Petroviç ciddi bir halda qaşlarını çatdı. Nikolay Petroviç isə tutuldu.

O, sıxılmış dişləri arasından:

– Salam, Feniçka, – dedi.

– Salam, – deyə Feniçka ahəstə, lakin cingiltili səslə cavab verdi və dostcasına ona gülümseyən Arkadiyə çəpəki bir nəzər salıb, çıxıb getdi. O azacıq yırğalanaraq yeriyirdi, amma bu özü də ona yaraşdı.

Eyvanda bir neçə an sükut hökm sürdü. Pavel Petroviç kakaosunu qurtum-qurtum içirdi; o birdən başını qaldırıb yavaşca:

– Odur, cənab nihilist bura buyurur, – dedi.

Doğrudan da, Bazarov bağıın içi ilə çiçək ləklərinin üstündən addaya-addaya gəlməkdə idi. Onun kətan paltosu ilə şalvarı palçığa bulaşmışdı; ilişkən bataqlıq bitkisi onun köhnə dəyirmi şlyapasının təpəsinə sarmaşmışdı; onun sağ əlində kiçik bir torba vardı, torbanın içində nə isə canlı bir şey tərpenirdi. O sürətlə eyvana yaxınlaşıb başını yırğalaya-yırğalaya dedi:

– Salam, cənablar, bağışlayın, çaya gecikdim; bu saat qayıdıb gələm; görək bu əsirlərimə bir yer düzəldəm.

¹ Məşhur alman filosofu Georq-Vilhelm Hegelin (1770-1831) tərəfdarları

– Gətirdiyiniz nədir, zəlidirmi? – deyə Pavel Petroviç soruşdu.
– Xeyr, qurbağadır.
– Onları neyləyirsiniz, yeyirsiniz, yoxsa bəsləyib artırıraqsınız?
– Təcrübə üçündür, – deyə Bazarov laqeydcə cavab verib evə keçdi.

Pavel Petroviç:

– Yəqin onları kəşib doğrayacaq, – dedi. – Prinsiplərə inanmır, amma qurbağalara inanır.

Arkadi təəssüflə əmisinə baxdı, Nikolay Petroviç isə gizlincə çiyinlərini qısdı. Pavel Petroviç özü də hazır cavablığının yersiz olduğunu hiss edib söhbəti dəyişdirərək təsərrüfatdan və dünən onun yanına gəlib, işçi Fomanın özbaşınalıq edib sözə baxmadığından şikayət edəndən yeni darğadan söz saldı. Sözarası dedi ki: “Darğa elə gicdir ki, özünü hamıya sarsaq adam kimi tanıdıb, yaşa dolar, ağı başına gələr”.

VI

Bazarov qayıdıb süfrəyə əyləşdi və tələsik çay içməyə başladı. Hər iki qardaş dinməzə ona baxırdı: Arkadi isə altdan-altdan gah atasına, gah əmisinə göz yetirirdi.

– Siz uzağamı getmişdiniz? – deyə nəhayət, Nikolay Petroviç soruşdu.

– Burada, sizin ağcaqovaq meşəciyinin yanında kiçik bir bataqlıq var. Oradan beşə qədər iri cüllüt qaldırdım; Arkadi, gedib onları vura bilərsən.

– Bəs siz ovçu deyilmisiniz?

– Xeyr.

Pavel Petroviç də söhbətə qarışıb soruşdu:

– Siz yəqin fizika ilə məşğul olursunuz?

– Bəli, fizika ilə, ümumiyyətlə, təbiyyat elmləri ilə məşğulam.

– Deyirlər ki, son zamanlar germanlar bu sahədə xeyli irəli gediblər.

– Bəli, – deyə Bazarov laqeydcə cavab verdi.

Pavel Petroviç “almanlar” sözü əvəzinə “germanlar” sözünü qəsdən kinayə ilə işlətməmişdisə də, bunu başa düşən olmadı.

– Siz, almanlar barəsində belə yüksək fikirdəsinizmi? – deyə Pavel Petroviç çox ədəbli bir əda ilə soruşdu. O özündə daxili bir əsəbilik hiss edirdi. Bazarovun açıq-aşkar saymazyanalığı onun əyan təbiətinə toxunurdu. Bu həkim oğlu nəinki heç sıxılmaz, hətta qısa və həvəssiz cavab verirdi; həm də onun səsinin ahəngində nə isə qaba, həyasızlıq kimi bir əda vardı.

– Oranın alimləri işgüzar adamlardır.

– Bəs belə. Yaxşı, rus alimləri barəsində necə, ehtimal ki, siz belə xoş fikirdə deyilsiniz?

– Demək olar ki, elədir.

– Bu çox tərifəlayıq bir özünüinkar etməkdir, – deyə Pavel Petroviç qəddini düzəldib başını arxaya gərdi. – Bəs bu necə işdir, axı indicə Arkadi Nikolayıç bizə deyirdi ki, siz heç bir avtoritet tanırmırsınız? Onlara inanmırsınız?

– Axı onları niyə tanıyıram? Nəyə inanmalıyam ki? Mən, mənə deyilən işəyarayan sözlə razılaşaram – qurtardı getdi.

– Bəzi almanlar hamısı işəyarayan sözlərmi deyirlər? – deyə Pavel Petroviç dilləndi və onun üzü elə laqeyd, soyuq bir ifadə aldı ki, elə bil onun bütün varlığı harasa, uzaq səmavi yüksəkliklərə getmişdi.

– Hamisi yox, – deyə bu sözgüleşdirməsini davam etdirməyə həvəsi olmadığı aydın görünən Bazarov qısaca əsnəyərək, cavab verdi.

Pavel Petroviç bir Arkadiyə baxdı; bu baxışı ilə guya ona demək istəyirdi ki, doğrusu, sənin dostun yaman da nəzakətli imiş.

– O ki qaldı mənə, – deyə o bir qədər özünü zorlayaraq yenə də sözə başladı, – mən günahkar bəndə isə almanları xoşlamıram. Rus almanlarının heç adını çəkmirəm: onların hansı yuvanın quşu olduğu məlum şeydir. Ancaq alman almanları da xoşuma gəlmir. Əvvəlkilərin yenə bir təhəri vardı; o zaman onların Şillərdir, Getedir nədir, elə adamları vardı... Budur, qardaşımın onlara xüsusi bir rəğbəti var... İndisə, hamısı kimyaçı, materialist olmuşdur...

– Yaxşı bir kimya alimi hər bir şairdən iyirmi qat faydalıdır, – deyə Bazarov onun sözünü kəsdi.

– Belə de, – Pavel Petroviç yuxulayırmış kimi, qaşlarını azacıq qaldırdı. – Deməli, siz incəsənəti inkar edirsiniz?

– İncəsənət – pul, daha artıq babasil qazanmaqdır! – deyə Bazarov nifrət və istehza ilə səsləndi.

– Bəs belə, demək belə. Sizin belə zarafatlarınız varmı. Yəqin bununla demək istəyirsiniz ki, hər şeyi inkar edirsiniz? Tutaq ki, belədir. Deməli, siz yalnız elmə inanırsınız?

– Bəyəq ərz etdim ki, heç bir şeyə inanmıram; bir də ki, elm – ümumiyyətlə, elm nə deməkdir? Peşələr, mənşələr kimi cürbəcür elmlər də var; ümumiyyətlə, elm isə yerli-dibli yoxdur.

– Çox yaxşı. Bəs insanların məişətində əmələ gəlmiş başqa qayda-qanunlar barəsində də belə mənfi, inkaredici bir fikirdəsiniz?

– Bu nədir, məni istintaqımı edirsiniz? – deyə Bazarov soruşdu.

Pavel Petroviçin rəngi azacıq qaçdı... Nikolay Petroviç söhbətə qarışmağı lazım bildi.

– Əzizim Yevgeni Vasiliç, bu barədə sizinlə başqa bir vaxt ətraflı söhbət edirik; sizin rəyinizi də bilər, öz rəyimizi də söyləyərək. Öz tərəfimdənsə, sizin təbiyyat elmləri ilə məşğul olduğunuza çox şadam. Eşitmişəm ki, tarlaları gübrələmək sahəsində Libix qərribə kəşflər etmişdir. Mənim aqronomluq işlərimdə siz mənə kömək edə bilərsiniz: mənə faydalı bir məsləhət verə bilərsiniz.

– Nikolay Petroviç, qulluğunuzda hazırım; ancaq biz hara, Libix hara! Əvvəlcə gerek əlifbanı öyrənib sonra kitabdan yapışasan, ancaq biz hələ heç əlifbanın da üzünü görməmişik.

Nikolay Petroviç öz-özünə düşündü: “Hə, görürəm sən lap xalis nihilistsən”.

– Hər halda icazə verin, yeri düşəndə kömək üçün sizə müraciət edim, – deyə o əlavə etdi. – İndisə, qardaşım, elə bilirəm vaxtdır, gedək darğa ilə bir danışaq.

Pavel Petroviç kürsüdə qalxdı.

– Bəli, – deyə o heç kəsə baxmadan dilləndi, – kənddə, böyük zəkaldan uzaqda beşçə il yaşamaq böyük müsibət imiş! Adam lap küt olub gedir. Çalışsın ki, öyrəndiklərini yadından çıxarmayasan, bir də görürsən ki, paho! – bunlar hamısı boş-boş şeylər imiş və sənə deyirlər ki, ağı başında adamlar daha indi belə şeylərlə məşğul olurlar, sən də geridə qalmış əfəlin birisən. Nə çarə! Görünür cavanlar, doğrudan da, bizdən ağıllıdır.

Pavel Petroviç ağır-ağır dabanları üstə hərələnib yavaş-yavaş çıxdı; Nikolay Petroviç onun dalınca getdi. İki qardaşın ardınca qapı örtülən kimi Bazarov soyuqqanlıqla Arkadidən soruşdu:

– Sənin bu əmin həmişə belədir?

– Bura bax, Yevgeni, sən onunla daha lap həddən artıq kəskin rəftar etdin, – deyə Arkadi dilləndi. – Sən onu təhqir etdin.

– Yox bir, qəza əyanlarının nazı ilə oynayacaqımşam! Axı bütün bunlar xudbinlik, lovgalıq və ədəbazlıqdır! İndi ki o belə bir oqide sahibidir, elə Peterburqda qalıb öz sahəsində davam edə idi də... Əşi, özü bilər, bizə nə! Xəbərin varmı, mən qərribə, adi bir suböcəyi, *Dytiscus mar inatus* tapmışam. Heç görmüsən? Sənə göstərərəm.

– Mən onun əhvalatını sənə danışmağı vəd etmişdim... – deyə Arkadi sözü başladı. – Böcəyin əhvalatını mı?

– Yevgeni, di həsdir. Əmimin əhvalatını. Özün görürsən ki, o sən təəvvür etdiyini kimi deyil. O, istehzadan artıq ona təəssüf edilməsinə layiq bir adamdır.

– Mübahisə etmirəm, axı onun nəyi sənə belə xoş gəlib?

– Yevgeni, ədalətli olmaq lazımdır.

– Bu nəticəni haradan çıxartdın?

– Yox, qulaq as...

Arkadi başlayıb öz əmisinin əhvalatını ona danışdı. Oxucu haman əhvalatı o biri fəsildə görə bilər.

VII

Pavel Petroviç Kirsanov da öz kiçik qardaşı Nikolay kimi əvvəlcə evdə, sonra da pəj korpusunda tərbiyə almışdı. O, uşaqılıqdan özünün xüsusi gözəlliyi ilə seçilirdi; bundan əlavə o özünə inanan, bir qədər məzəli idi və onda əyləndirici acıdıllıq vardı – onu xoşlamamaq olmazdı. Zabitliyə keçəndən sonra hər məclisdə görünməyə başlamışdı. Onu əldə gəzdirərdilər, o şitlənir, məzəlilik edirdi, hətta əzilib büzülürdü də; lakin ona bu da yaraşır. Qadınlar onun üçün dəlidivana idilər, kişilər ona ədəbaz deyir, ancaq gizləndə ona həsəd aparırdılar. O, irəliddə söyləndiyi kimi, qardaşı ilə bir mənşildə yaşayırdı; o, qardaşına əsla bənzəmərdisə də, onu səmimi bir məhəbbətlə sevirdi. Nikolay Petroviç azca axsayırdı, onun üzünün cizgiləri zərif, xoş, lakin bir qədər hüznü idi, – xırda gözləri və yumşaq, seyrək saçları vardı; o özünü tənbelliyə vurmağı xoşlayır, həvəslə mütalie edir, cəmiyyətdənsə çəkinirdi. Pavel Petroviç bir axşamı da evdə

keçirməzdi, cürət və zirəklikdə ad çıxarmışdı (o bir zaman kübar gəncləri arasında idmanı də dəb salmışdı) və cəmişi beş-altı fransız kitabı oxumuşdu. İyirmi səkkiz yaşında ikən o artıq kapitan idi; onun parlaq gələcəyi vardı. Birdən hər şey dəyişildi.

O zamanlar Peterburqun kübar məclislərində hördenbir görünən P. adlı bir knyaginya vardı ki, onu hələ indiyə qədər unutmamışlar. Onun tərbiyəli, nəcib, amma sarsaqtəhər bir əri vardı; uşağı yox idi. Knyaginya birdən xarici ölkələrə gedir, birdən Rusiyaya qayıdır, ümumiyyətlə, qərribə bir həyat keçirirdi. O, yüngülməcaz, çəm-xəmli bir qadın kimi tanınmışdı, hər cür əyləncələrə, məmnuniyyətlə qoşular, nəfəsdən düşüncəyə qədər rəqs edər, nahardan qabaq yarım-qaranlıq qonaq otağında cavan oğlanları qəbul edər, onlarla qəhqəhə çəkib gülər və zarafatlaşardı; gecələr ağlayar, dua edər, heç yerdə rahat ola bilməz və çox zaman səhərə qədər otaqda vurnuxar, əzab içində çırpınar, ya da rəngi qaçmış, donmuş bir halda oturub dua kitabı oxuyardı. Səhər açılan kimi dönüb yenə də məclis xanımı olar, yenidən gəzməyə çıxar, gülər, çərənlər və onun üçün xırdaca zövq və əyləncə təşkil edən hər bir şeyə qapılırdı. Onun qərribə vücudu vardı; qızıla çalan və qızıl kimi ağır olan hörükləri dizindən aşağı düşürdü; ancaq ona gözəl demək olmazdı; bütün üzündə qəşəng olan bircə şey gözləri idi, hətta gözləri özü yox, – onun gözləri xırda və boz idi, – bu gözlərin baxışı – iti, dərin, cürətli, son dərəcə qayğısız, həzin deyiləcək dərəcədə dalğın, müəmmalı baxış idi. Hətta onun dili ən mənasız sözlər çərənlədiyi hallarda belə bu baxışlarda nə isə fəvqəladə bir parıltı olurdu. O çox nəfis geyinirdi. Pavel Petroviç ona bir halda rast gəlib onunla mazurka oynamışdı: oyun zamanı knyaginya ona mətləbə daxil olan heç bir söz söyləməmişdi, Pavel Petroviç ona ehtirasla vurulmuşdu. Qələbə çalmağa adət etmiş Pavel Petroviç tezliklə burada da öz məqsədinə nail olmuşdu; ancaq qələbənin asanlıqla başa gəlməsi onun qəlbini soyutmamışdı. Əksinə: o haman qadına daha artıq iztirabla və daha möhkəm məftun olmuşdu; o qadın ona bütün varlığı ilə təslim olduğu zamanda belə, sanki onda nə isə ən qiymətli, əlçatmaz, heç kəsə müyəssər olmayan bir şey qalırdı. Bu qəlbın içərisində gizlənən şey nə idi, onu Allah bilir! O şey sanki qadının özünə də məlum olmayan gizli qüvvələrin ixtiyarında idi; bu qüvvələr onu istədiyi kimi oynadırdı; onun zəif ağı haman qüvvələrin istəkləri ilə uyuşa bilmirdi. Onun bütün rəftarı bir sıra

uyğunsuzluqlardan ibarətdi. O demək olar ki, özünə tamamilə yad olan bir adama yeganə məktublarını yazırdı ki, bu məktublar ərini haqlı olaraq şübhələndirə bilirdi; lakin onun məhəbbəti əks-səda tapmayıb, perişanlıqına səbəb olmuşdu: o seçib bəyəndiyi adamlara daha gülüşüb zarafatlaşmır, onun dediklərini dinləyir, ona heyrətlə baxırdı. Bu heyrət bəzən və bir çox hallarda qəfildən soyuq bir dəhşət halını alırdı; onun üzündə ölgün və qorxunc bir ifadə zahir olardı: o öz yataq otağına çəkilib qapını bağlayardı, qulluqçusu isə qulağını açar yerinə dayayıb onun boğuş səslə hönkürdüyünü eşidirdi. Dəfələrlə Kirsanov munis bir görüşdən evə qayıtdıqda özündə qəti uğursuzluqdan sonra insanın ürəyinə çökən ürəkparçalayan və acı bir kədər hiss edərdi. O özü-özündən soruşardı: “Axı mən daha nə istəyirəm ki?” ürəyi isə sızıldayar, hey sızıldayardı. O bir dəfə haman qadına bir üzük bağışlamışdı; üzüyün qaşına sfinks həkk edilmişdi.

– Bu nədir? – deyə qadın soruşmuşdu. – Sfinksdirmi?

– Bəli, – deyə o cavab vermişdi, – bu sfinks sizsiniz.

– Mənni? – deyə qadın öz müəmmalı baxışlarını ağır-ağır qaldırıb ona baxmışdı. – Bilirsinizmi bu nə qədər xoşdur? – deyə o zəif bir təbəssümlə əlavə etmiş və ona yenə də qərribə ifadə ilə baxmışdı.

Knyaginya P. onu sevdiyi zaman da Pavel Petroviç əzab duymaqda idi; lakin çox keçmədən knyaginya ondan soyuduqda isə az qala dəli olmuşdu. O əzab çəkir, qısqanır, ona rahatlıq vermir, hər yerdə onun dalınca sürünürdü; knyaginya onun bu sonsuz təqiblərindən tənqə gəlib xarici ölkələrə getdi. Pavel Petroviç dostlarının xahişlərinə, rəislərinin tövsiyələrinə baxmayıb xidmətdən istefa verib knyaginyanın dalınca getdi; xarici ölkədə gah knyaginyanın dalınca düşərək, gah qəsdən onu tam gözdən itirərək tam dörd il vaxt keçirdi; o özü-özündən utanır, öz iradəsizliyinə qəzəblənir... amma bunların heç biri kömək etmirdi. Knyaginyanın xəyalı, o anlaşılmaz, demək olar ki, mənasız, lakin cazibəli xəyal Pavel Petroviçin qəlbində dərin kök salmışdır. Badəndə bir ara onunla yenə də əvvəlki kimi tapışmışdı; sanki knyaginya onu heç vaxt bu qədər coşqun və ehtirasla sevməmişdi... Lakin bir aydan sonra artıq hər şey bitmişdi: alov sonuncu dəfə gurlamış və həmişəlik sönmüşdü. Pavel Petroviç ayrılımalarının labüdü olduğunu duyub onunla heç olmasa, bir dost kimi qalmaq istəmişdi, sanki belə qadınla dostluq

etmək mümkün imiş... Knyagina xəlvətcə Badəndən çıxıb getmiş və o vaxtdan sonra həmişə Kirsanova rast gəlməkdən çəkinmişdi. Pavel Petroviç Rusiyaya qayıdıb yenə də əvvəlki kimi yaşamaq istəmişdisə də, daha əvvəlki yoluna düşə bilməmişdi. O, ilan vurmuş kimi özünü ora-bura atırdı; hələ məclislərə gedir, bütün məclis adamı vərdişlərini saxlayırdı; o iki-üç yeni qələbə ilə də öyünə bilərdi; ancaq daha nə özündən, nə də özgələrdən heç bir fəvqələdə şey gözləmir və heç bir işə təşəbbüs etmirdi. O, qocalıb saçına dən düşmüşdü; axşamlar klubda oturmaq, fikrə dalıb darıxmaq, subaylar məclisində laqeyd-laqeyd mübahisə etmək onun üçün vərdiş olmağa başlamışdı ki, bu da, məlum olduğu kimi, pis bir əlamətdi. Evlənməyi aydın bir şeydir ki, o ağılına belə gətirmirdi. On il bu sayaq yekrəng, səmərəsiz, sürətlə, çox böyük sürətlə gəlib keçdi. Bax, heç bir yerdə Rusiyada olduğu kimi belə sürətlə gəlib keçmir; deyirlər ki, həbsxanada vaxt daha artıq sürətlə keçir. Bir dəfə klubda yemək yeyərkən Pavel Petroviç knyagina P-nin ölüm xəbərini eşitdi. O, Parisdə deliliyə yaxın bir vəziyyətdə ölmüşdü. Pavel Petroviç süfrədən qalxıb klubun otaqlarında uzun müddət gəzmiş, qumar oynayanların yanında donub qalmış kimi dayanıb baxmış, lakin evə həmişəkindən tez qayıtmışdı. Bir müddətdən sonra o öz adına göndərilmiş bir zərf almışdı: zərfin içindən vaxtilə knyaginyaya verdiyi üzük çıxmışdı. Knyagina sfinksin üstünə xaç kimi cızıq çəkmiş və tapşırmışdı ona desinlər ki, sirrin açarı həmin bu xaçdır.

Bu hadisə 48-ci ilin əvvəlində, yəni o vaxt olmuşdu ki, arvadı öldükəndən sonra Nikolay Petroviç Peterburqa gəlmişdi. Pavel Petroviç qardaşı kəndə köçdükdən bəri, demək olar ki, onunla görüşməmişdi: Nikolay Petroviçin toyu Pavel Petroviçin knyagina ilə tanış olduğu ilk günlərə təsadüf etmişdi. Xaricdən qayıtdıqdan sonra o, qardaşının yanına gedib bir-iki ay qonaq qalmaq və onun səadətindən zövq almaq istəmiş, ancaq kənd həyatına yalnız bir-cə həftə dözə bilməmişdi. İki qardaşın vəziyyəti arasında çox böyük fərq vardı. 48-ci ildə bu fərq xeyli azalmışdı: Nikolay Petroviç arvadını, Pavel Petroviç də xatirətini itirmişdi: knyagina öldükəndən sonra o daha onun barəsində düşünməməyə çalışırdı. Ancaq Nikolay Petroviçdə düzgün keçirilmiş həyat duyğusu qalmışdı, oğlu gözləri önündə böyüməkdə idi; Pavel isə, əksinə, tək-tənha bir subay olub ömrün tutqun, qaranlıq bir dövrünə girirdi ki, bu dövr ümidlərə bənzər təəssüflər, təəssüflərə bənzər

ümidlər dövrü, cavanlığın artıq keçib qocalığın da hələ yetişmədiyi bir dövr idi.

Bu dövr Pavel Petroviç üçün hər bir başqa adam üçün olduğundan daha çətin idi: o öz keçmişini itirməklə hər şeyi itirmişdi. Bir dəfə Nikolay Petroviç ona demişdi:

– İndi daha səni Marinoya çağırıram (o, arvadının şərəfinə kəndə bu adı qoymuşdu); sən rəhmətlik arvadımın sağlığında da orada darıxırdın, indisə, zənnimcə, qəm-qüssədən ölərsən.

– O zaman mən hələ sarsaq və hərcayi idim, – deyər Pavel Petroviç cavab vermişdi: – O vaxtdan bəri ağıllanmış olmasam da, sakitləşmişəm. İndi, əksinə, icazə versən, sənin yanına həmişəlik köçməyə hazırım.

Nikolay Petroviç cavab vermək əvəzində onu qucaqlamışdı.

Lakin Pavel Petroviç öz arzusunu yerinə yetirincə bu söhbətdən il yarım vaxt keçmişdi. Amma kəndə köçəndən sonra o bir daha oradan ayrılmamışdı, hətta Nikolay Petroviçin öz oğlu ilə birlikdə Peterburqda keçirdiyi üç qışı da kənddə qalmışdı. O get-gedə daha artıq ingiliscə kitablar oxumağa başlamışdı; o ümumiyyətlə, bütün həyatını ingilis səlqiəsi ilə qurmuşdu, qonşularla az-az görüşərdi, yalnız seçki zamanları adam arasına çıxar, orada da çox vaxt dinməz, yalnız arabir liberal ədaləri ilə köhnə əqidəli mülkədarları qorxuya salar, yeni nəslin nümayəndələri ilə yaxınlıq etməzdi. Hər iki tərəf onu lovğa hesab edirdi, hər iki tərəf onun gözəl əyan ədalarına, onun qələbələrini haqqındakı şayiələrə, onun gözəl geyindiyyə və ən yaxşı mehmanxananın ən yaxşı nömrəsinə düşdüyünə, ümumiyyətlə, yaxşı yeməklər yediyyə, – hətta bir dəfə Lüdovik Filippin qonaqlığında Vellingtoddla bir yerdə nahar etmişdi, – hara getse idi özü ilə əsil gümüş tualet ləvazimatı və səfər vannası apardığına, ondan həmişə bir cür qeyri-adi, qərribə “nəcib” ətir iyi gəldiyinə, möharətlə vist oynayıb həmişə uduzduğuna görə ona hörmət edərdi; nəhayət, ona habelə son dərəcə düzgün adam olduğuna görə hörmət edirdilər. Xanımlar onu cazibəli bir xəyalpərəst sayırdılar, ancaq o, xanımlarla dostluq etməzdi...

Arkadi danışdığı əhvalatı qurtarıb dedi:

– Bax, Yevgeni, görürsənmi sən əmim barəsində nə qədər haqsız danışsan! Mən hələ orasını demədim ki, o bütün pullarımı atama verib dəfələrlə onu ağır vəziyyətdən qurtarmışdır; – sən bəlkə

bilmirsən, bu malikanəni onlar bölüşməyiblər, – ancaq o hamıya məmnuniyyətlə kömək edir; düzdür, kəndlilərlə danışıqda üzgözünü turşudur və odekolon qoxulayırsa da, amma həmişə onların tərəfini saxlayır...

– Məlum şeydir, əsəbləri incədir, – deyə Bazarov onun sözünü kəsdı.

– Ola bilər, ancaq çox yumşaq, mərhəmətli bir qəlbi var. Özü də əsla ağılsız adam deyildir. Mənə elə faydalı məsləhətlər veribdir ki... xüsusən... xüsusən qadınlarla rəftar məsələsində.

– Aha! “Başına gələn başmaqçı olar” – öz başına gələnləri, özgələ öyrədir. Yaxşı bilirik!

– Xülasə, – deyə Arkadi sözünə davam etdi, – inan ki, o yaman bədbəxtidir; ona nifrətlə baxmaq günahdır.

– Axı kim ona nifrətlə baxır? – deyə Bazarov cavab verdi. – Amma hər halda deyirəm ki, bütün ömrünü qadın məhəbbətinə həsr etmiş bir adam işi uduzduqda, heç bir şeyə yaramayacaq dərəcədə məyus olub ruhdan düşsə, o heç kişi deyil, mərd adam deyildir. Deyirsən ki, bədbəxtidir: onu yaxşı bilirsən; ancaq onun səfahəti hələ tamamilə başından çıxmayıbdır. Mən əminəm ki, o özünü doğrudan da işgüzar bir adam hesab edir; çünki “Qalinyaska”¹ni oxuyur və ayda bir dəfə kəndlini kötəkdən xilas edir.

– Axı sən onun aldığı tərbiyəni, yaşadığı dövrü də bir yadına sal, – deyə Arkadi qeyd etdi.

– Tərbiyəmi? – deyə Bazarov davam etdi. – Hər bir adam özü özünü tərbiyə etməlidir, məsələn, bax elə mənim kimi... Dövrə, zamana gəlincə isə axı mən niyə ona tabe oluram? Qoy dövr mənə tabe olsun, bu daha yaxşıdır. Yox, qardaş, bunlar hamısı özbaşınalıqdır, boş-boş şeylərdir! Bir də ki axı kişi ilə qadın arasında nə əsrarəngiz münasibətlər ola bilər? Biz fizioloquq, bu münasibətlərin nə demək olduğunu yaxşı bilirik. Sən gözün anatomiyasını bir yaxşıca öyrən: orada sən dediyin o əsrarəngiz baxışlar nə gəzir? Bütün bunlar romantizm, cəfəngiyat, çürük şeylər və bədiiyyat qəbilindəndir. Yaxşısı budur, gedək böcəyə baxaq.

Hər iki dost Bazarovun otağına getdilər; bu otaqda artıq ucuz tütün qoxusu ilə qarışıq bir cür tibb-cərrahlıq qoxusu əmələ gəlmişdi.

VIII

Pavel Petroviç qardaşının darğa ilə söhbətində çox iştirak etmədi; darğa ucaboy, arıq, həzin səslı və hiyləgər baxışlı bir adamdı; Nikolay Petroviçin bütün danlaqlarına o “Lütf edin ağa, məlum şeydir, ağa” – deyə cavab verir və kəndliləri əyyaş və oğru kimi göstərməyə çalışırdı. Bu yaxınlarda yeni səliphə ilə qurulmuş təsərrüfat yağlanmamış təkər kimi cırıldayır, yaş ağacdan əldəqayırma mebel kimi sökülüb tökülürdü. Nikolay Petroviç ruhdan düşmür, ancaq tez-tez köksünü ötürür və fikrə gedirdi: o hiss edirdi ki, iş pulsuz getməyəcək, pulu isə, demək olar ki, tamam qurtarmışdı. Arkadi düz deyirdi: Pavel Petroviç qardaşına dəfələrlə kömək etmişdi; dəfələrlə o, qardaşının işin içindən çıxmağa bir çarə tapmaq üçün baş sındırdığını görüb ağır-ağır pəncərəyə yaxınlaşıb əlini cibinə salmış və yavaş səslə: “*Mais je puis vous donner de l'argent*”¹ – deyib ona pul vermişdi; ancaq bu Pavel Petroviçin özünün bir şeyi olmadığından çıxıb getməyi lazım bilmişdi. Təsərrüfata aid çekişmələr onu qüssələndirirdi; bir də həmişə ona elə gəlirdi ki, Nikolay Petroviç, bütün həvəs və zəhmətsevərliyinə baxmayaraq, işə lazım olduğu kimi girişmir; halbuki Nikolay Petroviçin səhvinin məhz nədən ibarət olduğunu o özü də göstərə bilməzdi. O öz-özünə düşüncüdü: “Qardaşım kifayət edəcək dərəcədə iş adamı deyildir; onu aldadırlar”. Nikolay Petroviç isə, əksinə, Pavel Petroviçin əsil iş adamı olduğuna möhkəm inanır və həmişə onunla məsləhətləşirdi. O deyirdi: “Mən yumşaq ürəkli, zəif təbiətli bir adamam, ömrümü əl-ayaqdan uzaq bir guşədə keçirtmişəm; sən isə bir bu qədər müddət adam arasında olmağın əbəs deyil ki, sən adamları yaxşı tanıyırsan: sən gözələrin qartal gözələri kimi itidir”. Bu sözlərin cavabında Pavel Petroviç yalnız üzünü o yana çevirir, qardaşını bu inamından daşındırmağa çalışmırdı.

O, Nikolay Petroviçi öz kabinetində qoyub evin ön hissəsini arxa hissəsindən ayıran koridorla getdi və gəlib alçaq bir qapıya çatdıqda dayanıb bir balaca fikirləşərək bığlarını oynatdı və qapını döydü.

– Kimdir? Buyurun, – deyə Feniçkanın səsi gəldi.

– Mənəm, – deyib Pavel Petroviç qapını açdı.

¹ “Qall xəbərləri” məcmuəsinə istehza və nifrətlə verilən addır.

¹ Ancaq mən sizə pul verə bilərəm (*frans.*).

Feniçka qucağında uşaq oturduğu kürsüdən sıçrayıb dik aya qalxdı və uşağı yanındakı qıza verdi, qız dərhal uşağı otaqdan çıxartdı; Feniçka tələsik ləçeyini düzəltdi. Pavel Petroviç ona baxmadan sözə başlayıb dedi:

– Əgər sizə mane oldumsa, mənə bağışlayın; yalnız sizdən xahiş etmək istərdim ki... deyəsən bu gün şəhərə adam göndəriləcək... ona tapşırım mənə göy çay alsın.

– Baş üstə, – deyə Feniçka cavab verdi. – Nə qədər buyurursunuz?

– Elə bilərəm ki, yarım girvənkə kifayət edər. O, ətrafa sürətli bir nəzər salıb: – Deyəsən sizin otaqda bir dəyişiklik var, – deyə əlavə etdi. Onun nəzəri Feniçkanın üzünə də sataşdı. O, Feniçkanın bir şey başa düşmədiyini görüb, – budur, bu pərdələr... – deyə izah etdi.

– Bəli pərdələr... Onları bizə Nikolay Petroviç iltifat etmişdir; bir də ki, onlar burada çoxdan asılmışdır.

– Axı mən sizin otağa çoxdan gəlməmişəm. İndi otağınız çox yaxşıdır.

– Nikolay Petroviçin mərhəməti sayəsində, – deyə Feniçka pıçıldadı.

– Burada sizin üçün əvvəlki fligeldən¹ xoş keçirmi? – deyə Pavel Petroviç azacıq da olsun gülümsəmədən nəzakətlə soruşdu.

– Əlbəttə, xoşdur.

– İndi sizin yerinizə kimi köçürüblər?

– İndi orada paltaryuyan qadınlar olur.

– Aha!

Pavel Petroviç susdu. Feniçka öz-özünə fikirləşdi: “İndi çıxıb gedər”, ancaq o getmirdi, Feniçka da yerə sancılmış kimi onun önündə dayanıb barmaqlarını yavaş-yavaş oynadırdı.

– Körpənizi niyə kənara göndərdiniz ki? – deyə nəhayət, Pavel Petroviç dilləndi! – Mən uşaqları sevirəm: buyurun onu gətirsinlər.

Feniçka həm utandığından, həm də sevindiyyindən qıpqırmızı qızardı. O, Pavel Petroviçdən çəkinirdi: o demək olar ki, Feniçka ilə heç vaxt danışmamışdı.

– Dunyaşa, – deyə Feniçka səslədi, – Mityanı bura gətirin! (Feniçka evdə hamıya “siz” deyirdi). Yox, bir azca gözləyin; paltarını dəyişmək lazımdır, – deyə Feniçka qapıya yönəldi.

¹ Evin yanında əlavə tikili

Pavel Petroviç:

– Heç fərqi yoxdur, – dedi.

– Bu saat gəlirəm, – deyib Feniçka cəld otaqdan çıxdı.

Pavel Petroviç tək qaldı və bu dəfə xüsusi bir diqqətlə ətrafı nəzərdən keçirdi. İçerisində olduğu otaq kiçik və alçaqtavanlı, ancaq çox təmiz və səliqəli idi. Otaqdan yenice rənglənmiş döşəmənin qoxusu, çobanyastığı və ballınanə çiçəklərinin ətri gəlirdi. Divarlar boyunca söykənəcəkləri lirayabənzər stullar düzülmüşdü. Bunları mərhum general hələ müharibə zamanı¹ Polşada almışdı: bir küncdə girdə qapaqlı üzünə demir vurulmuş bir sandıqla yanaşı, üstünə kisəyi pərdə çəkilmiş bir çarpayı vardı. Qarşı küncdə ecəzkar Nikolayın böyük, tutqun şəkli önündə çıraq yanmaqda idi; həmin müqəddəs simanın döşündə qırmızı lentlə başının ətrafındakı nura bənd edilmiş xırdaca bir çini yumurta asılmışdı. Pəncərələrə düzülmüş, keçənlikli mürəbbələrlə dolu və ağızları diqqətlə sarımb bağlanmış şüşə bərnilər yaşıl işıq salırdı. Onların kağız qapaqlarına Feniçka iri hərflərlə “qarağat” yazmışdı; Nikolay Petroviç bu mürəbbəni çox xoşlayırdı. Tavanda uzun bir iplə içində qısaquyruq bir cing olan bir qəfəs asılmışdı. O ara vermədən cikkildəyir, atılıb düşür, qəfəs də hey yırğalanır və titrəyirdi; çətənə dənləri yavaş tappılı ilə döşəməyə töküfördü. Kiçik bir kamodun üstündə divara Nikolay Petroviçin gəzərgi bir fotoqraf tərəfindən müxtəlif vəziyyətlərdə çox pis çəkilmiş fotosəkilləri vurulmuşdu; buradaca Feniçkanın özünün də çox pis çıxmış bir şəkli asılmışdı: tutqun bir çərçivənin içində gözsüz bir üz gərgin bir halda gülümsünürdü, – bundan başqa heç bir şeyi seçmək mümkün deyildi; Feniçkanın şəklinin yuxarsında Yermolovun şəkli vardı, o, əynində yapıncı, durub uzaqda görünən Qafqaz dağlarına qəzəblə baxırdı, onun başı üstündə iynə sancmaq üçün asılmış ipək başmaq tayı alnına qədər sallanmışdı.

Beş dəqiqəyə qədər keçdi; qonşu otaqdan xışıltı və hənirti eşidildi. Pavel Petroviç Masalskinin yağa bulaşmış “Nişançılar” romanını kamodun üstündən götürüb bir neçə vərəqini çevirdi... Qapı açıldı və Feniçka qucağında Mitya içəri girdi. O, uşağa yaxası baftalı qırmızı bir köynək geyindirmiş, başını daramış və üzünü yuyub silmişdi; uşaq ağır-ağır nəfəs alır və bütün sağlam uşaqların etdiyi

¹ 1812-ci ildə fransızlarla olan müharibə zamanı

kimi bədəni ilə irəli atılır, əllərini oynadırdı; ancaq görünür qəşəng köynək ona təsir etmişdi: onun bütün totuq bədəni şadlığından oynayırdı. Feniçka öz saçlarını da səliqəyə salmış, başına da daha yaxşı bir ləçək bağlamışdı; ancaq o elə əvvəlki kimi də qala bilərdi. Doğrudan da görəsən, dünyada qucağında sağlam bir körpəsi olan gənc, gözəl bir anadan daha cazibəli bir şey varmı?

– Necə totuqdur, – Pavel Petroviç nəvazişlə dillənib şəhadət barmağının uzun dirnağının ucu ilə Mityanın buxağını qıdıqladı; çağa gözünü qəfəsdəki quşa zilləyib güldü.

Feniçka başını çağaya sarı əyib onu yavaşca silkələyərək:

– Əmidir, – dedi, Dunyaşa isə bu arada xoş ətir saçan bir şam yandırdı və pəncərəyə bir beşqəpiklik qoyub şamı onun üstünə yapışdırdı.

– Neçə aylıqdır? – deyərək Pavel Petroviç soruşdu.

– Altraylıq; bu yaxınlarda yeddiyə girəcək, ayın on birində.

– Fedosya Nikolayevna, səkkizə girmirmi? – deyərək Dunyaşa çəkinə-çəkinə sözə qarışdı.

– Yox, yeddiyə, necə ola bilər! – Bu zaman uşaq yenə də gülüb gözünü sandığa zillədi və birdən əlini atıb beş barmağı ilə anasının burnunu və dodaqlarını tutdu. – Dəcəl bala, – deyərək Feniçka üzünü geri çəkmedi.

Pavel Petroviç:

– Lap qardaşıma oxşayır, – dedi.

“Bəs kimə oxşayacaq?” – deyərək Feniçka öz-özünə düşündü.

Pavel Petroviç sanki öz-özünə danışmış kimi: – Hə, yaman oxşayır, – deyib diqqətlə, demək olar ki, kədərlə Feniçkaya baxdı.

– Əmidir, – deyərək Feniçka pıçıldadı.

Birdən Nikolay Petroviçin:

– Aha! Pavel sən buradasanmış! – deyən səsi eşidildi.

Pavel Petroviç tələsik dönüb qaşlarını çatdı; ancaq qardaşı ona elə sevinclə, elə bir razılıq hissilə baxırdı ki, o da cavabında gülümsünməyə bilmədi.

– Çox qəşəng oğlun var, – deyib saata baxdı, – mən də buraya çay məsələsi üçün gəlmişdim...

Pavel Petroviç yenə laqeyd görkəm alıb haman saat otaqdan çıxdı.

– O özümü gəlmişdi? – deyərək Nikolay Petroviç Feniçkadan soruşdu.

– Bəli, özü, qapını döyüb içəri girdi.

– Yaxşı, bəs Arkaşa daha sənin yanına gəlməyib ki?

– Xeyr, gəlməyib. Nikolay Petroviç, fligələ köçürmü?

– Bu niyə?

– Deyirəm ki, bəlkə ilk vaxtlar belə yaxşı düşər.

– Y... yox, – deyərək Nikolay Petroviç dili tutula-tutula cavab verib alnını ovuşdurdu. – Bunu əvvəlcədən etmək lazım idi... Xoş gördük, a totuq bala, – deyərək birdən şən bir halda uşağa yaxınlaşıb yanağından öpdü, sonra bir az da əyilib dodağını Mityanın qırmızı köynəyi üstündə Feniçkanın süd kimi ağappaq ağaran əlinə yapışdırdı.

– Nikolay Petroviç! Nə qayırsınız? – deyərək Feniçka mızıldanıb gözünü yerə dikdi, sonra yavaş-yavaş yenə qaldırdı... O bir növ altdan-altdan baxıb səfəqlə və azacıq mənasız kimi gülümsədiyi zaman gözələrinin ifadəsi nə qədər gözəldi!

Nikolay Petroviç Feniçka ilə belə tanış olmuşdu. Üç il bundan əvvəl bir dəfə o, uzaq bir qəza şəhərində gecəni bir karvansarada keçirməli olmuşdu. Ona verilmiş otağın və yataq ağlarının təmizliyi və səliqəsi onu heyran etmişdi: ağına gəlmişdi ki, yəqin buranın sahibəsi alman qadını olacaq; ancaq məlum olmuşdu ki, sahibə əlli yaşında, təmiz geyimi, ağıllı, xoşsifət və təmkinlə danışan bir rus qadınıdır. Nikolay Petroviç çay içərkən onunla söhbət etmişdi; bu qadın onun çox xoşuna gəlmişdi. O zaman Nikolay Petroviç öz yeni malikanəsinə tozəcə köçmüşdü və evində təhkimçi kəndlilərdən xidmətçi saxlamaq istəmədiyindən donluqla işləyən xidmətçilər axtarırdı. Karvansarının sahibəsi isə şəhərə gəlib gedənlərin az və zamanın ağır olduğundan şikayət etmişdi; Nikolay Petroviç onu öz evinə təsərrüfatçı qadın vəzifəsinə xidmətə girməsini təklif etmiş, qadın da razı olmuşdu. Onun əri çoxdan ölmüş, Feniçka adlı bir qızı qalmışdı. Təxminən iki həftədən sonra Arina Savişna (yeni təsərrüfatçı qadının adı belə idi) qızı ilə birgə Marinoya gəlib fligeldə yerləşmişdi. Nikolay Petroviçin tapdığı bu qadın çox yaxşı çıxmışdı. Arina ev-əşiyi səliqəyə salmışdı. O zamanlar artıq on yeddi yaşlı tamam olan Feniçka barəsində heç kəs danışmır və onu görəndə çox az olurdu: o çox sakit, utancaq və başısağa dolanırdı. Nikolay Petroviç onun üzünün zərif profilini yalnız bazar günləri kilsədə adamlardan kənarında görürdü. Bir ildən artıq bu cür keçmişdi.

Bir səhər Arina onun kabinəsinə gedib, həmişəki kimi təzim etdikdən sonra qızının gözüne sobadan qılgıcım sıçradığımı söyləyib, ona kömək edə bilib bilməyəcəyini soruşdu. Nikolay Petroviç evdən əsiyə az-az çıxan adamlar kimi özgələrini müalicə etməklə məşğul olardı, hətta homeopatik bir aptek də gətirmişdi. O haman saat Arinaya tapşırırdı ki, xəstəni onun yanına gətirsin. Feniçka ağanın onu çağırıldığını bilib çox qorxdu da, anasının dalına düşüb getdi. Nikolay Petroviç onu pəncərənin önünə aparıb başını iki əli arasına aldı. Onun qızarmış və iltihab etmiş gözüne diqqətlə baxdıqdan sonra islatma dərmanı yazıb oradaca özü hazırladı və öz dəsmalını cırıb islatmanı necə qoymalı olduğunu göstərdi. Feniçka onun söylədiklərini dinləyib çıxmaq istədi. Arina ona dedi: "Ay axmaq, bir ağanın əlini öpsənə!" Nikolay Petroviç əlini ona vermədi və pərt olub özü qızın əyilmiş başından, saçının dibindən öpdü. Feniçkanın gözü tezliklə sağaldı, amma onun Nikolay Petroviçə buraxdığı təsir tezliklə ötüb keçmədi. O saf, zərif, ürəkək bir halda yuxarı qaldırılmış üz daim onun gözü qabağında idi; öz əllərinin içində o yumşaq saçları hiss edir, o məsum, azacıq açıla qalmış dodaqları və onların arasından günəşdə parlayan islaq, inci dişləri görürdü. O, kişədə qıza daha artıq diqqətlə baxmağa başlayıb onunla danışmağa çalışırdı. Qız əvvəllər ondan qaçırdı və bir dəfə axşamçağı çovdar zemisi içindən salınmış bir cığırda ona rast gəldikdə, gözüne görünməmək üçün qaçıb arasında peyğəmbərçiçəyi və yovşan bitmiş uca, sıx çovdarın içinə girdi. Nikolay Petroviç ürəkək-ürəkək onu güdən qızın başını zərli sünbül şəbəkəsi arasından görüb yumşaq bir əda ilə: – Salam, Feniçka! – deyə səsləndi. – Qorxma, mən adamyeyən deyiləm.

– Salam, – deyə qız gizləndiyi yerdən çıxmadan cavab verdi.

Qız yavaş-yavaş ona alışmağa başladı, ancaq hələ də onu görəndə bir qorxu duyurdu; birdən qızın anası Arina vəbadan öldü. Feniçka haraya getməli idi? Ona anasından səliqəli, ağıllı və təmkinli olmaq miras qalmışdı; ancaq o gənc və tək-tənha idi; Nikolay Petroviç özü mehriban və təvazökar bir adamdı... Qalanını deməyə ehtiyac yoxdur...

– Deməli, qardaşım sənə otağına gəlmişdimi? – deyə Nikolay Petroviç Feniçkadan soruşdu. – İçəri girməmiş qapını döydümü?

– Bəli.

– Onda yaxşı, Mityanı ver, bir atım-tutum.

Nikolay Petroviç uşağı alıb, demək olar ki, lap tavana qədər atıb-tutmağa başladı; uşaq bundan böyük ləzzət, anası isə narahatlıq duyurdu; uşaq hər dəfə yuxarı atılanda anası əllərini uşağın çıpaq qılçalarına uzadırdı.

Pavel Petroviç isə qayıdıb öz gözəl kabinəsinə getdi; kabinənin divarlarına gözəl ala-bula kağız çəkilmiş, rəngarəng İran xalçası üstündən silahlar asılmışdı; burada üzünə tünd-yaşıl məxmər çəkilmiş qoz ağacından mebel, *renaissance*¹ üslubunda köhnə qara palıddan qayırılmış kitabxana, üstünə bürünc heykəlciklər düzülmiş çox gözəl bir yazı stolu və bir buxarı vardı... Pavel Petroviç divanın üstünə atılıb əllərini başının altına qoydu və demək olar ki, məyus bir halda gözələrini tavana zillədi. Simasının ifadəsini divarlardan gizlətmək arzusu iləmi ya başqa bir səbəbə görəmi, nədənsə ayağa qalxıb pəncərələrin qalın pərdələrini saldı və yenə də divanın üstünə atıldı.

IX

Haman gün Bazarov da Feniçka ilə tanış oldu. O, Arkadi ilə birlikdə bağı gəzib bəzi ağacların, xüsusən palıd pöhrələrinin nə üçün tutmadığını ona izah edirdi.

– Buraya qara torpaq qatıb gümüşü qovaq, küknar, bir də cökə əkmək lazımdır. Odur, görürsənmi köşk nə yaxşı tutub, – deyə o əlavə etdi, – çünki akasiya ilə yasəmən üzüyola ağaclardır, çox qulluq olunmasını tələb etmir, Bıy! Burada adam varmış ki!

Köşkün içində Feniçka, Dunyaşa və Mitya ilə oturmuşdu. Bazarov dayandı, Arkadi isə köhnə tanış kimi Feniçkaya başının işarəsilə salam verdi.

Onlar köşkün yanından keçən kimi, Bazarov soruşdu:

– O kimdir? Nə gözəl qızıdır?

– Hansını deyirdin?

– Məlum şeydir ki, hansını: orada yalnız bircə gözəl qız var.

Arkadi Feniçkanın kim olduğunu bir az özünü itirmiş halda ona qısaca izah etdi.

¹ Burada xüsusi mebel üslubu (renesans üslubu) nəzərdə tutulur (*frans.*).

– Aha! – deyə Bazarov dilləndi. – Görünür atan ağzının dadını bilir. Sözün düzü, sənin atan yaman xoşuma gəlir. Afərin ona. Ancaq görək tanış olam, – deyə əlavə edib köşkə sarı qayıtdı.

– Yevgeni! – deyə Arkadi qorxmuş bir halda arxadan onu səslədi.

– Sən Allah, ehtiyatlı ol.

– Qorxma, – deyə Bazarov cavab verdi. – Biz də görüb götürmüş adamlarıq, şəhərlərdə olmuşuq.

Feniçkaya yaxınlaşıb kartuzunu başından götürdü və nəzakətlə təzim edib sözə başladı:

– İcazə verin özümü təqdim edim. Mən Arkadi Nikolaiçin dostu və dinc–dinməz bir adamam.

Feniçka skamyadan qalxıb dinməzəcə ona baxdı.

– Nə gözəl uşağıdır! – deyə Bazarov davam etdi. – Qorxmayın, mən hələ heç kəsi gözə gətirməmişəm. Onun yanaqları niyə belə qızarıb? Yoxsa diş çıxarıb, nədir?

– Boli, – deyə Feniçka dilləndi. – Dörd dişi çıxıb, budur indi yenə də diş yeri şişibdir.

– Bir göstərin görüm... qorxmayın, mən həkiməm.

Bazarov uşağı aldı; uşağın heç bir müqavimət göstərməyib qorxmamasına Feniçka da, Dunyaşa da təəccüb etdilər.

– Görürəm, görürəm... heç bir şey yoxdur, hər şey öz yolundadır; dişləri tez çıxacaq. Bir şey olsa, mənə xəbər edərsiniz. Özünüz necəsiniz, salamatsınız?

– Allaha şükür, sağ–salamatam.

– Allaha şükür – hər şeydən yaxşıdır. Bəs siz? – deyə Bazarov Dunyaşaya müraciətlə soruşdu.

Evdə çox zabitəli, bayırda isə yaman güləyən olan Dunyaşa onun cavabında yalnız çımxırdı.

– Çox gözəl. Alın, bu da sizin pəhləvan.

Feniçka uşağı qucağına aldı və yavaşcadan:

– Qucağınızda necə rahat durmuşdu, – dedi.

– Məndə bütün uşaqlar sakit dayanır, – deyə Bazarov cavab verdi.

– Sırrını də bilirəm.

– Uşaqlar kimin onları sevdiyini duyurlar, – deyə Dunyaşa dilləndi.

– Doğrudur, – deyə Feniçka təsdiq etdi. – Budur, Mitya özü də nə qədər eləsən özgəsinin qucağına getməz.

– Mənə gələrmə? – deyib Arkadi bir qədər kənarda durduqdan sonra köşkə yaxınlaşdı.

O Mityanı çağırırdı, ancaq uşağın başını geri dartıb çıxırdı və bu, Feniçkanı çox pərt etdi.

– Bir az öyrəşəndən sonra gələr, – deyə Arkadi mərhəmətlə dilləndi və hər iki dost uzaqlaşdı.

– Onun adı nədir? – deyə Bazarov soruşdu.

– Feniçka, Fedosya, – deyə Arkadi cavab verdi.

– Bəs atasının adı nədir? Axı bunu da bilmək lazımdır.

– Nikolayevna.

– Bene¹. Onun o şeyi xoşuma gəlir ki, çox pərt olan adam deyil. Bəziləri bunu bəlkə də ona bir nöqsan bilərdi. Ancaq bu boş sözdür. Axı burada pərt olmalı nə var ki? Anadır, çox da haqlı.

– O haqlı olmağına haqlıdır, – deyə Arkadi qeyd etdi, – ancaq atam...

– O da haqlıdır, – deyə Bazarov onun sözünü kəsdi.

– Yox, mənəcə elə deyil.

– Görünür, bir varis də artması bizə xoş gəlmir?

– Mənim belə fikirdə olduğumu güman etmək sənin üçün ayıb deyilmi? – deyə Arkadi coşqun bir surətdə davam etdi. – Mən atamı bu nöqtəyi–nəzərdən təqsirləndirmirəm; mənim fikrimcə atam gerek onunla evləne idi.

– Belə də, – deyə Bazarov sakit bir əda ilə dilləndi. – Gör biz necə də alicənabıq! Sən hələ kəbinə də əhəmiyyət verirsən; səndən bunu gözləməzdim.

Dostlar dinmədən bir neçə addım da getdilər.

– Atanın bütün təsərrüfatını gördüm, – deyə yenə Bazarov sözə başladı. – Mal–qara yaman gündədir, atlar əldən düşüb. Binalar da köhnəlmişdir, işçilər də yaman tənbəldir; müdir isə ya axmaqdır, ya da hiyləgər; bunu hələ yaxşı təyin edə bilməmişəm.

– Yevgeni Vasiliç, bu gün yaman tələbkarsan ha!

– Bu mehriban kəndlilər də atamı hökmən aldadacaqlar. “Rus kəndlisi Allahın da başını yeyər” məsəlini bilirsənmi?

– Mən əmimin fikrinə şərikinə başlayıram, – deyə Arkadi davam etdi. – Sən ruslar barəsində qəti surətdə pis fikirdəsən.

¹ Yaxşı (lat.)

– Nə böyük iş olub! Rusun yaxşılığı elə ondadır ki, o öz barəsində ən pis fikirdədir. Mühüm olan şey budur ki, iki dəfə iki edər dörd, qalan şeylərin hamısı boş sözdür.

Arkadi artıq alçalmış günəşin yumşaq və gözəl işığı düşən uzaqdakı alabəzək zəmilərə dalğın-dalğın baxaraq soruşdu:

– Təbiət də boş sözdürmü?

– Sənin anladığın mənada təbiət də boş şeydir. Təbiət ibadət-gah deyil, emalatxanadır, insan da onun içində işçidir.

Elə bu anda evdən ağır-ağır çalınan violonçel səsi onların qulağına çatdı. Kim idisə, təcrübəsiz olsa da, Şubertin “İntizar”ını ürekdən çalır və bu gözəl mahnı xoş ətir kimi havaya yayılırdı.

– Bu nədir? – deyərək Bazarov heyrətlə soruşdu.

– Atam çalır.

– Atan violonçel çalır?

– Hə.

– Axı atanın neçə yaşı var?

– Qırx dörd.

Bazarov birdən qəhqəhə çəkib güldü.

– Nəyə gülürsən ki?

– Bir özün düşün! Qırx dörd yaşında, *pater familias*¹ olan, N... qəzasında yaşayan bir adam violonçel çalır!

Bazarov qəhqəhə ilə gülməkdə davam edirdi; ancaq Arkadi öz müəlliminə nə qədər hörmət və sədaqət bəsləyirdisə belə, bu dəfə heç gülümssəmədi də.

X

İki həftəyə qədər keçdi. Marinoda həyat öz qaydası ilə gedirdi: Arkadi naz-nemət içində yaşayır, Bazarov işləyirdi. Evdə hamı onun özünə, laqəyd ədalətinə, qısa və qırıq-qırıq danışmalarına alışmışdı. Xüsusən Feniçka ona elə isinişmişdi ki, bir dəfə Mityanın əl-ayağı qıc olduğu üçün gecə onu yuxudan oyandırmışdı. O da gəlib adəti üzrə zarafatlaşa-zarafatlaşa, əsnəyə-əsnəyə iki saata qədər Feniçkanın yanında oturmuş və uşağa kömək etmişdi. Lakin Pavel

¹ Ailə atası (lat.)

Petroviçin isə Bazarovdan büsbütün zəhləsi gedirdi: o, Bazarovu lovğa, heyasız, azğın və gəda hesab edirdi; o güman edirdi ki, Bazarov ona hörmət bəsləmir, hətta ona – Pavel Kirsanova bəlkə də nifrətlə baxır. Nikolay Petroviç cavab “nihilist”dən ehtiyat edir və onun Arkadiyə xeyirli bir təsiri ola biləcəyinə şübhə edirdi; lakin Bazarovun danışmalarını həvəslə dinləyir, onun fizika və kimya təcrübələrində həvəslə iştirak edirdi. Bazarov özü ilə bir mikroskop gətirmişdi və saatlarla onunla əlləşirdi. Bazarov xidmətçiləri lağa qoyduğuna baxmayaraq, onlar da ona isinişmişdilər: onlar hər halda onu ağa deyil, qardaş kimi hesab edirdilər. Dunyaşə həvəslə onunla danışib gülüşür, yanından “bildirçin” kimi səki keçərək ona qıyqacı-qıyqacı mənalı baxışlarla baxırdı; son dərəcə xudbin və küt, alnında daim gərgin qırışlar olan, bütün ləyaqətli adama ədəblə baxmaqdan, heca-heca oxumaqdan və tez-tez öz sürtükünü şotka ilə silməkdən ibarət olan Pyotr da Bazarov ona fikir verən kimi gülümsünüb, eyni açılırdı; həyat uşaqları kiçik kimi “doxdur”un dalına düşüb yüyürürdülər. Birçə qoca Prokofiç onu xoşlamırdı, yeməyi ona qaşqabaqla gətirir, onu “soyğunçu”, “dilençi” adlandırır və deyirdi ki, yarımşaqqallı Bazarov əsil kola girmiş donuza oxşayır. Prokofiç də, özünə görə, Pavel Petroviçdən geri qalmayan bir əyan idi.

İlin ən gözəl günləri – iyunun ilk günləri gəlib çatmışdı. Hava çox gözəldi; doğrudur, uzaqlardan vəba təhlükəsi eşidilirdisə də, N... quberniyasının əhalisi vəba düşməsinə öyrəşmişdi. Bazarov səhər çox erkən durur, iki-üç verst uzaqlara gəzməyə deyil, – (onun məqsədsiz gəzməkdən zəhləsi gedərdi) – ot və cücü yığmağa gedirdi. Bəzən Arkadini də özü ilə aparırdı. Qayıdarkən adətən onlar mübahisə edirdilər və Arkadi yoldaşından çox danışdısa da, adətən həmişə məğlub olardı.

Bir dəfə onlar nədənsə xeyli ləngimişdilər: Nikolay Petroviç onları qarşılamaq üçün bağa çıxdı və köşkə yaxınlaşdıqda birdən sürətli addım səsləri və hər iki gəncin danışığını eşitdi. Onlar köşkün o biri tərəfindən gəlirdilər və Nikolay Petroviçi görə bilməzdilər. Arkadi deyirdi:

– Sən atamı yaxşı tanıyırsan.

Nikolay Petroviç gizləndi.

– Atan yaxşı kişidir, – deyərək Bazarov cavab verdi, – ancaq daha onun işi bitib, vaxtı keçmişdir.

Nikolay Petroviç daha diqqətlə dinləməyə başladı... Arkadi heç bir cavab vermədi.

“İşi bitmiş adam” bir-iki dəqiqə hərəkətsiz durub sonra ağır-ağır evə yönəldi.

Bu zaman Bazarov sözünə davam edib dedi:

– Üç gün bundan əvvəl gördüm ki, Puşkini oxuyur. Sən bir onu başa sal ki, bundan bir şey çıxmaz. Axı o, uşaq deyil ki, belə boş-boş şeylərdən əl çəkmək vaxtıdır. İndiki zamanda nə romantika-bazlıqdır! Oxumaq üçün faydalı bir şey ver.

– Nə verim ki? – deyərək Arkadi soruşdu.

– Elə bilirəm ki, başlanğıc üçün Büxnerin “*Stoff und Kraft*”¹ əsəri yaxşıdır.

– Mən özüm də elə bu fikirdəyəm, – deyərək Arkadi təsdiq etdi – “*Stoff und Kraft*” sadə dildə yazılmışdır.

Haman gün yeməkdən sonra Nikolay Petroviç qardaşının kabinəsində oturduğu zaman ona dedi:

– Görürsənmi, biz daha işi bitmiş, vaxtımız keçmiş adamlar olduq. Nə olar ki? Bəlkə Bazarov haqlıdır; ancaq sözün düzü, mənə bir şey ağır gəlir: mən ümid edirdim ki, Arkadi ilə məhz indi möhkəm və yaxın dost olacağam, amma belə çıxır ki, mən geri qalmışam, o irəli gedib və bir-birimizi anlaya bilmərik.

– Axı o necə irəli gedib? Axı o hansı cəhətdən bizdən belə seçilir? – deyərək Pavel Petroviç səbirsizliklə səsəndi. – Bütün bunları onun başına haman senyor, haman o nihilist doldurmuşdur. Mənim bu həkim çağalısından zəhləm gedir; mənə, o dələduzun biridir; mən əminəm ki, o, qurbağa-filanla əlləşdiyinə baxmayaraq, heç fizikadan da bir şey anlamır.

– Yox, qardaş, elə demə: Bazarov ağıllı və bilikli adamdır.

– Onun xudpəsəndliyi də iyrençdir, – deyərək Pavel Petroviç yenə onun sözünü kəsdi.

– Hə, – deyərək Nikolay Petroviç təsdiq etdi, – o, xudpəsənddir. Ancaq görünür bunsuz olmur; lakin mən birçə şeyi başa düşə bilmirəm. Mənə elə gəlir ki, zamanədən geri qalmamaq üçün bütün əlimdən gələni edirəm: kəndlilərin işlərini yoluna qoymuşam, ferma düzəltdim, belə ki, bütün quberniyada adımla “qızıl” qoyublar,

¹ Maddə və qüvvə (*alm.*)

oxuyuram, öyrənirəm, ümumiyyətlə, müasir tələbat səviyyəsində durmağa çalışıram, onlarsa deyirlər ki, mənim vaxtım keçmişdir.

– Axı nə səbəbə?

– O səbəbə ki, bu gün mən oturub Puşkini oxuyuram... Yadımdadır əlimə “Qaraçılar” düşmüşdü... Birdən Arkadi üzündə mərhəmətli bir təəssüf ifadəsi sezilərək yanıma gəlib uşağın əlindən alan kimi dinməz və yavaşca kitabı əlimdən alıb qabağıma almanca başqa bir kitab qoydu... gülümsünüb getdi, Puşkinin kitabını da apardı.

– Belə de! Bəs sənə verdiyi kitab nə idi?

– Budur, bu, – deyərək Nikolay Petroviç sürtükünün dal cibindən Büxnerin məlum kitabının doqquzuncu çapını çıxartdı.

Pavel Petroviç kitabı əlində o yan bu yana çevirdi.

– Hm! – edib sözə başladı. – Arkadi Nikolayeviç sənə qayğına qalib, səni tərbiyə etməyə çalışır. Yaxşı, heç oxudunmu?

– Oxudum.

– Necədir?

– Ya mən kütəm, ya da bütün bunlar cəfəngiyatdır. Yəqin, mən kütəm.

– Yaxşı, bəs almanca unutmayıbsanmı? – deyərək Pavel Petroviç soruşdu.

– Yox, almanca başa düşürəm.

Pavel Petroviç yenə kitabı əlində o yan bu yana çevirib altdan-altdan qardaşına baxdı. Hər ikisi bir qədər susdu.

Görünür söhbəti dəyişmək istəyərək Nikolay Petroviç dedi:

– Hə, yeri gəlmişkən deyim, Kolyevindən məktub almışam.

– Matvey İliçdənmi?

– Hə, ondan. O, N... quberniyasını təftiş etməyə gəlmişdir. İndi yaman böyüyüb və mənə yazır ki, bizimlə qohumsayağı görüşmək istəyir, səni, mənə və Arkadini şəhərə dəvət edir.

– Gedəcəksənmi? – deyərək Pavel Petroviç soruşdu.

– Yox, bəs sən?

– Mən də getməyəcəyəm. Bir kisel yemək xatirinə əlli verst yol getmək lazım olmuş. Matvey bütün dəbdəbəsi ilə özünü bizə göstərmək istəyir. Cəhənnəm olsun! Quberniyadakı şan-şöhrət ona kifayətdir; bizsiz də keçinər. Nə böyük şeymiş – gizli müşavir! Əgər mən qulluqda qalıb o axmaq üzüntülərə davam etsə idim, indi general-adyutant olmuşdum. Bir də ki, sənə mən işi bitmiş adamlarıq.

Bəli qardaşım, görünür özümüze tabut sifariş etdirib əllərimizi də sinəmizdə çarpazlaşdırmaq vaxtıdır, – deyə Nikolay Petroviç köksünü ötürdü.

– Yox, mən belə tezliklə təslim olan deyiləm, – deyə qardaşımızıldandı. – Bizim bu həkimlə hələ bir toqquşmamız olacaq, ürə-yimə damıbdır.

Bu toqquşma haman axşam çay içərkən oldu. Pavel Petroviç qızıqmış və qəti qərara gəlmiş, döyüşə hazır bir halda qonaq otağına gəldi. O, düşmənin üzərinə atılmaq üçün yalnız bir bəhanə axtarırdı, ancaq xeyli müddət belə bir bəhanə olmadı. Bazarov ümumiyyətlə, “qoca Kirsanovların” (o, iki qardaşa belə ad qoymuşdu) yanında az danışırdı; bu axşam isə kefi kök olmadığından dinməz–söyləməz fincan–fincan çay içirdi. Pavel Petroviç səbirsizliklə alışıb yanırdı; nəhayət ki onun arzusu yerinə yetdi.

Qonşu mülkədarlardan biri barəsində söhbət düşdü. Onunla Peterburqda görüşmüş olan Bazarov laqeyd bir əda ilə “zibil, əyan-cığaza bax” – dedi.

– İcazə verin, sizdən soruşum, – deyə Pavel Petroviç dodaqları əsə-əsə sözə başladı. – Sizin anlayışınıza görə “zibil” və “əyan” sözləri eyni şeymi deməkdir?

Bazarov tənbel–tənbel bir qurtum çay içə-içə:

– Mən “əyancıgaza bax” dedim, – deyə cavab verdi.

– Bəli, belədir; ancaq mən güman edirəm ki, siz əyanlar barəsində də əyancıgazlar haqqında olduğunuz ehlə haman fikirdəsiniz. Mən sizin bu fikrinizə şərik olmadığını bildirməyi özümə borc bilirəm. Bunu da deməyə cürət edə bilərəm ki, hamı məni liberal və tərəqqi-pərvər bir adam kimi tanıyır; ancaq məhz buna görə də mən əsil əyanlara hörmət bəsləyirəm. Yadınıza salın, möhtərəm cənab (Bazarov bu sözləri eşitdikdə gözlərini qaldırıb Pavel Petroviçə baxdı), möhtərəm cənab, – deyə o, sərt bir əda ilə təkrar etdi, – ingilis əyanlarını bir yadınıza salın. Onlar öz haqlarından zərre qədər belə güzəşt etmirlər və buna görə başqalarının da haqqına hörmət bəsləyirlər: onlar özlərinə qarşı olan vəzifələrin yerinə yetirilməsini tələb edirlər və buna görə özləri də öz vəzifələrini yerinə yetirirlər. Əyanlar İngiltərəyə azadlıq vermişlər və bu azadlığı himayə edirlər.

– Biz bu nağılları çox eşitmişik, – deyə Bazarov etiraz etdi, – ancaq siz bununla nəyi isbat etmək istəyirsiniz?

– Möhtərəm cənab, mən bununla onu isbat etmək istəyirəm ki, öz ləyaqətini hiss etmədən, öz-özünə hörmət bəsləmədən, – ki bu hissələr əyanlarda inkişaf etmişdir, – ictimai... *bien public* ictimai bina üçün heç bir möhkəm təməl ola bilməz. Möhtərəm cənab, şəxsiyyət ən başlıca şeydir; insanın şəxsiyyəti qaya kimi möhkəm olmalıdır; çünki hər şey onun üstündə qurulur. Məsələn, mən çox yaxşı bilirəm ki, siz mənim vərdişlərimi, mənim tualetimi, nəhayət, mənim təmizkarlığımı gülünc hesab edirsiniz; ancaq bunların hamısı özümə hörmət etməkdən irəli gəlir, vəzifə hissindən, bəli, bəli, vəzifə hissindən irəli gəlir. Mən kənddə, ucqar bir guşədə yaşayıram, ancaq özümü alçaltmıram, mən öz şəxsimdə insana hörmət edirəm.

– Bağışlayın, Pavel Petroviç, – deyə Bazarov cavab verdi. – Bax, siz özünüze hörmət edirsiniz, amma əl-qolunuzu yanınıza salıb heç bir iş görmürsünüz; bəs bunun *bien public* üçün xeyri nədir? Siz özünüze hörmət etməsəydiniz də, yenə belə işsiz–gücsüz oturacaqdınız.

Pavel Petroviç ağardı.

– Bu bambaşqa məsələdir. Mən sizin buyurduğunuz kimi əl-qolumu yanıma salıb oturduğumun səbəbini indi sizə əsla izah etməli deyiləm. Mən yalnız bunu demək istəyirəm ki, əyanlıq bir prinsipdir, prinsipsiz isə bizim zamanəmizdə yalnız əxlaqsız, ya da başıboş adamlar yaşaya bilərlər. Mən bunu Arkadiyə gəlidiyi günün sabahı günü demişəm, indi də sizə təkrar edirəm. Nikolay, ehlə deyilmi?

Nikolay Petroviç başı ilə təsdiq etdi.

– Liberalizm, proqres, prinsip, – deyə Bazarov sadaladı: nə qədər faydasız xarici sözlər! Ruslara bunlar müftə də gerek deyil.

– Bəs sizcə onlara nə gerəkdir? Sizə qalsa, biz guya bəşəriyyətdən kənarında, onun qanunlarından kənarında yaşayıyıq. Lütf edin, tarixin məntiqi tələb edir ki...

– Axı bu məntiq bizim nəyimizə gerəkdir? Onsuz da keçinə bilərik.

– Necə yəni?

– Eləcə. Zənnimcə siz, məsələn, acıb ağzınıza bir loğma çörək qoyanda məntiqə ehtiyacınız olmur. Bu mücərrəd işlərlə bizim nə işimiz!

Pavel Petroviç əl-qolunu ölçə- ölçə:

– Bu sözlərdən sonra mən daha sizin nə demək istədiyinizi başa düşə bilmirəm. Siz rus xalqını təhqir edirsiniz. Mən anlama bilmirəm

ki, prinsip və qaydaları necə inkar etmək olar! Bəs siz nəyə əsasən hərəkət edirsiniz?

– Əmican, mən sizə demişdim ki, biz heç bir avtoritet tanımırıq, – deyə Arkadi sözə qarışdı.

– Biz faydalı bildiyimiz şeylərə əsasən hərəkət edirik, – deyə Bazarov cavab verdi. – İndiki zamanda inkar etmək hər şeydən faydalıdır, biz də inkar edirik.

– Hər şeyimi?

– Hər şeyi.

– Necə? Yalnız incəsənəti, şeri deyil... həm də... adını çəkmək belə dəhşətdir...

– Hər şeyi, – deyə Bazarov son dərəcə soyuqqanlıqla təkrar etdi.

Pavel Petroviç gözünü ona zillədi. O bunu gözləməirdi, Arkadi isə sevindiyindən hətta qızardı da.

– Ancaq bağışlayın, – deyə Nikolay Petroviç dilləndi. – Siz hər şeyi inkar edirsiniz, daha aydın söyləsək, hər şeyi dağıdırınız... Axı qurmaq da lazımdır.

– Bu daha bizim işimiz deyil... Əvvəlcə yer acmaq lazımdır.

– Xalqın indiki vəziyyəti bunu tələb edir, – deyə Arkadi təşəxxüslə əlavə etdi. – Biz bu tələbləri yerinə yetirməliyik, biz şəxsi xudbinliyi təmin etməyə qapıla bilmərik.

Bu son cümlə, görünür Bazarovun xoşuna gəlmədi; bundan fəlsəfə, yeni romantizm qoxusu gəlirdi; çünki Bazarov fəlsəfəni də romantizm hesab edirdi, ancaq o gənc şagirdinin səhvini bürüzə vermək istəmədi.

Pavel Petroviç coşub:

– Xeyr, xeyr! – deyə qışqırdı. – Cənablar, mən inanmaq istəmirəm ki, siz rus xalqını yaxşı tanıyır, onun tələb və arzularını təmsil edirsiniz! Yox, rus xalqı sizin təşəvvür etdiyiniz kimi deyildir. O, rəvayətləri müqəddəs sayır; o, patriarxal bir xalqdır. O, imansız yaşaya bilməz...

– Mən buna qarşı mübahisə etmirəm, – deyə Bazarov onun sözünü kəsdi, – hətta razı olmağa da hazırım ki, siz bu barədə haqlısınız.

– İndi ki haqlıyam...

– Bu yenə də heç bir şeyi isbat etmir.

– Əlbəttə, heç bir şeyi isbat etmir, – deyə Arkadi, rəqibinin təhlükəli bir oyun oynayacağını qabaqcadan gören və buna görə də əsla pört olmayan mahir bir şahmatçı inamı ilə təkrar etdi.

– Necə yeni heç bir şeyi isbat etmir? – deyə Pavel Petroviç hey-rətlə mızıldadı. – Deməli, siz öz xalqınızın əleyhinə gedirsiniz, eləmi?

– Tutaq ki, elə? – deyə Bazarov səsləndi. – Göy guruldayanda xalq elə güman edir ki, İlyas Peyğəmbər arabaya minib göydə sürür. Nə deyirsiniz? Mən bununla razılaşımmı? Özü də rusdur, bəs mən özüm rus deyiləmmi?

– Xeyr, bütün burada söylədiklərinizdən sonra rus deyilsiniz! Mən sizə rus deyə bilmərəm.

– Mənim babam yer əkirdi, – deyə Bazarov təkəbbürlə cavab verdi. – Sizin kəndlilərdən hansından istəyirsiniz soruşun, görək ikimizdən hansını, sizi ya mənə daha çox özünə vətəndaş hesab edir. Siz onlarla danışmağı belə bacarmırsınız.

– Siz isə onlarla danışır, eyni zamanda onlara həqarətlə baxırsınız.

– Əgər həqarətə layiqdirsə, nə olar ki! Siz mənim əqidəmi pisləyir və mənə xalq adından hücum edirsiniz, sizə kim deyib ki, bu əqidə mənə təsadüfən əmələ gəlmiş və xalq ruhundan doğmamışdır.

– Paho! Nihilistlər çox lazımmış.

– Onların lazım olub-olmadığını həll etmək bizim işimiz deyil. Axı siz də özünüzü faydalı bir adam bilirsiniz.

– Cənablar, cənablar, xahiş edirəm şəxsiyyətə keçməyin! – deyə Nikolay Petroviç yerindən qalxdı.

Pavel Petroviç gülümsünüb əlini qardaşının çiyinə qoydu və onu yerində oturdub dedi:

– Narahat olmayın, cənab... cənab doktorun belə amansızca istehzaya qoyduğu haman o ləyaqət hissi nəticəsində mən özümdən çıxan deyiləm. Bağışlayın, – deyə o yenə də Bazarova müraciət etdi. – Bəlkə siz elə güman edirsiniz ki, sizin nəzəriyyəyiniz yeni bir şeydir? Nahaq yerə belə düşünürsünüz. Sizin təbliğ etdiyiniz materializm, artıq dəfələrlə meydana çıxmış, həmişə də davamsız olmuşdur...

– Yenə də xarici söz! – deyə Bazarov onun sözünü kəsdi. O qəzəblənməyə başlayırdı və sifəti qaba, mis rəngi almışdı. – Əvvələn, biz heç bir şey təbliğ etmirik; bu bizim adətımız deyil...

– Bəs nə edirsiniz?

– Bax, biz nə edirik: əvvəllər, hələ bu yaxın zamana qədər biz deyirdik ki, bizim məmurlar rüşvət alırlar, bizdə nə yol, nə ticarət, nə də düzgün məhkəmə yoxdur...

– Hə, hə, hə, siz işə edənlərsiniz, – görək ki, buna belə deyirlər. Sizin işə etdiklərinizin bir çoxu ilə mən razıyam, amma...

– Sonrası isə başa düşdük ki, bizim nöqsanlar barəsində boş-boş çərənleməkdən bir şey çıxmaz, bunun axırı yalnız boşboğazlıq və əllaməliyə gedib çıxacaq; biz gördük ki, bizim ağıllı və qabaqcıl deyilən adamlar və ifşa edənlər də heç bir şeyə yaramırlar; dərđ zəruri çörək dərđi olduđu, ən kobud mövhumatçılıq bizi bođduđu bir halda, yalnız namuslu adam çatışmadığı üçün bütün səhmdar şirkətlərimiz sınıq çıxdığı halda, bizim kəndlilər meyخانada doyunca içki içmək üçün öz malını oğurlamağa hazır olduğundan, hökumət qayğısına qaldığı azadlığın özünün də bizə faydası olub olmayacağı şübhəli olduğu bir halda biz mənasız şeylərlə məşğul oluruq, vecsiz incəsənətdən, qeyri-şüuri yaradıcılıqdan, parlamentarizmdən, advokaturadan, daha nə bilim nələrədən dəm vururuq.

– Bəs belə, – deyə Pavel Petroviç onun özünü kəsdi, – deməli siz bütün bunlara qane olub bu qərara gəlmişsiniz ki, özünüz heç bir şeylə ciddi məşğul olmayasınız.

– Bəli, bu qərar gəlmişik ki, heç bir şeylə məşğul olmayaq, – deyə Bazarov tutqun bir halda onun sözlərini təkrar etdi. Bu ağanın önündə bu qədər təfsilata qapıldığına peşman olub birdən-birə acığı tutdu.

– Elə birçə söyüşəsiniz?

– Elə söyüşək.

– Bu da nihilizm adlanır?

– Bu da nihilizm adlanır, – deyə Bazarov onun sözlərini bu dəfə daha artıq acıqla təkrar etdi.

Pavel Petroviç gözlərini azacıq qıydı.

– Bəs belə! – deyə o qərribə bir soyuqqanlılıqla dilləndi. – Nihilizm bütün dərđlərə əlac olacaq və siz, siz də bizim xilaskarlarımız və qəhrəmanlarımızsınız. Yaxşı, bəs siz başqalarını, məsələn, elə haman ifşaçıları nə səbəbə bəyənirsiniz? Siz özünüz də hamı kimi çərənləmirsinizmi?

Bazarov dişlərini bir-birinə sıxıb:

– Başqa nə deyirsiniz deyın, amma çərənçiliyin bizə heç dəxli yoxdur, – deyə cavab verdi.

– Bəs onda nə edirsiniz? Yoxsa bir işmi görürsünüz? Ya görməkmi niyyətindəsiniz?

Bazarov heç bir cavab vermədi. Pavel Petroviç bir an əsəbiləşdi, ancaq haman saat özünü ələ aldı.

– Hm!.. İş görmək, yıxıb dağıtmaq... – deyə o davam etdi. – Axı nə üçün etdiyinizi bilmədiyiniz halda, necə yıxıb dağıda bilirsiniz?

– Biz yıxıb dağıdırıq; çünki qüvvətliyik, – deyə Arkadi sözə başladı.

Pavel Petroviç öz qardaşı oğluna baxıb gülümsündü.

– Bəli, qüvvətliyik və heç bir şeylə hesablaşmırıq, – deyib Arkadi özünü dikəltdi.

– Bədbəxt! – deyə Pavel Petroviç səsini ucaıtdı; o daha qətiyyənlə özünü saxlaya bilmirdi. – Heç olmasa, bir düşünərdin ki, sən öz sarsaq iddianla Rusiyada nəyi himayə edirsən? Yox, buna daha mələkin də hövsələsi çatmaz. Qüvvətliyik! Kalmıq da, monqol da qüvvətlidir, – axı qüvvət nəyimizə gərəkdir? Bizim üçün mədəniyyət əzizdir, bəli, bəli, möhtərəm cənab; bizim üçün onun meyvələri əzizdir. Heç deməyin ki, bu meyvələr azdır: ən adi bir hoqqabaz, gecəsinə beş qəpik alan *ip barbouilleur* çalğıçısı da sizdən faydalıdır; çünki onlar qaba monqol qüvvətinin deyil, mədəniyyətin nümayəndəsidirlər! Siz özünüzü qabaqcıl adamlar hesab edirsiniz, amma yeriniz yalnız kalmıq çadırıdır! Qüvvət! Cənab qüvvətliyə, axı bir yadınıza salın ki, siz vur-tut üç cüt bir tək adamsınız, onlar isə milyonlardır və onlar sizi özlərinin ən müqəddəs etiqaqlarını ayaq altına salmağa qoymazlar, onlar sizi əzib puç edərər!

– Qoy əzsınlər, – deyə Bazarov cavab verdi, – ancaq “Sən saydığın qoy dursun, gör fələk nə sayır”. Biz, siz düşündüyünüz qədər də az deyilik.

– Necə? Siz doğrudanmı güman edirsiniz ki, bütün bir xalqın öhdəsindən gələ biləcəksiniz?

– Özünüz bilirsiniz ki, Moskva bir qəpiklik şamdan od tutub yanmışdır, – deyə Bazarov cavab verdi.

– Bəli, belə. Əvvəlcə iblisənə bir qürur, sonra da istehza. Bir gör cavanlar nəyə aludə olur, gör uşaq-muşağın təcübəsiz qəlbinə nələr hökm edir! Bax, budur onlardan biri sizin yanınızda oturmuşdur, axı o az qala sizə səcdə edir, baxın, ləzzət alın. (Arkadi üzünü kənara çevirib qaşqabağını tökdü.) Artıq bu yoluxucu azar çox yayılmışdır. Mənə demişlər ki, Romada bizim rəssamlar Vatikana¹ heç ayaq

¹ Vatik an – Roma papasının sarayı; orada ən zəngin incəsənət əsərləri kolleksiyaları toplanmışdır.

basmamışlar. Rafaeli az qala axmaq hesab edirlər; çünki guya o avtoritetdir; özləri isə iyrenc dərəcədə zəif və behrəsizdirlər; özlərinin xəyalları da, özünü öldürsə belə, “Qızlar fəvvarə yanında” mövzusunda o yana getmir! Qızın şəkli də pisdən-pis çəkilməmişdir. Sizcə, onlar qoçaqdır, eləmi?

– Məncə, – deyə Bazarov cavab verdi, – Rafael də bir quruşa dəyməz, onlar da ondan geri qalmazlar.

– Əhsən, əhsən! Arkadi, eşit... gör indiki cavanlar necə danışmalıdırlar! Əcəbmış, necə də sizin dalmızca getməsinlər! Əvvəllər cavanlar dərs oxumalı idilər; onlar cahil sayılmaq istəmirdilər, buna görə də istər-istəməz zəhmət çəkirdilər. İndisə “dünyada hər şey boş və mənasızdır” dedilərmə – vəssalam, bitdi getdi! Cavanlar sevin-dilər. Doğrudan da əvvəllər onlar sadəcə qanmaz idilər, indisə birdən-birə nihilist olmuşlar.

– Gördünüzümü, o təriflədiyiniz şəxsi ləyaqət hissini itirdiniz, – deyə Bazarov soyuqqanlıqla qeyd etdi. Bu arada Arkadi qızısb, gözləri parıldadı. – Bizim mübahisəmiz həddindən artıq dərinləşdi... Mənə elə gəlir ki, mübahisəni buradaca kəsmək yaxşıdır. Mən isə o zaman sizinlə razılaşaram ki, – deyə o yerindən qalxa-qalxa əlavə etdi, – siz mənə indiki ailə və ya ictimai məişətimizdə tamamilə və amansız bir surətdə rədd edilməli olmayan heç olmasa bircə əsas göstərəsiniz.

– Mən sizə milyonlarla belə əsas göstərə bilərəm, – deyə Pavel Petroviç səsini ucaltdı, – milyonlarla! Budur, məsələn elə icmanı götürün.

Soyuq və istehzal təbəssüm Bazarovun dodaqlarını qaçırdı. O dedi:

– Yaxşı olardı ki, bu icma barəsində bir qardaşınızla danışaydınız. Gərək ki, icmanın, qarşıqlıq himayənin, ayıqlığın və sairə belə-belə şeylərin nə demək olduğunu indi o, işdə görmüşdür.

– Ailə, nəhayət, bizim kəndlilər arasında olduğu şəkildə ailəni götürün! – deyə Pavel Petroviç çıxırdı.

– Məncə bu məsələni də ətraflı surətdə təhlil etməsəniz sizin özünüz üçün yaxşı olar. Siz yəqin gəlinlərlə əlaqədə olan qayınatalar barəsində eşitmişiniz. Pavel Petroviç, mənə qulaq asın, özünüze bir-iki gün möhlət verin, yoxsa birdən-birə heç bir şey tapa bilməz-

siniz. Bizim bütün təbəqələri nəzərdən keçirin və yaxşıca fikirləşin. Arkadi ilə biz də hələlik...

– Hər şeyi lağa qoyasınız, – deyə Pavel Petroviç onun sözünü ağzından aldı.

– Yox, qurbağaları yaraq. Arkadi, gedək: xudahafız, cənablar!

Hər iki dost çıxıb getdi. Qardaşlar tək qaldılar və əvvəlcə bir qədər dinməz-söyləməz bir-birinin üzünə baxdılar.

– Budur, – deyə Pavel Petroviç sözə başladı, – bu da indiki cavanlar! Bu da bizim varislər!

Nikolay Petroviç qəmgin bir halda köksünü ötürüb:

– Varislər, – deyə təkrar etdi. O bütün mübahisə müddətində tikan üzərində oturan kimi oturub yalnız arabir gizləncə ürək ağrısı ilə Arkadiyə baxırdı. – Qardaş, bilirsenmi yadıma nə düşdü? Bir dəfə mən rəhmətlik anamıza mübahisə edirdim; o çığır-bağır salıb mənə deyəni eşitmək istəmirdi... Axırda mən ona dedim ki, siz mənə deyəni başa düşə bilməzsəniz; çünki bir-birindən fərqli olan iki ayrı nəsələ mənsub adamlarıq. O bu sözdən yaman incidi, mən də fikirləşdim ki, görsən nə edim. Həb acıdır, amma onu udmaq lazımdır. Budur, indi növbə bizə çatmışdır, bizim varislərimiz də bizə deyə bilirlər ki, siz bizim nəsəldən deyilsiniz, bu həbi udun.

– Sən də həddən artıq ürəyiyumşaq və təvazökarsan, – deyə Pavel Petroviç cavab verdi. – Mən isə, əksinə, əminəm ki, biz bəlkə bir qədər köhnəlmiş bir dil ilə *vieilli* danışsaq da və bizdə onlar qədər coşğun özünəgüvənmə olmasa da, hər halda bu xırdaca cənablardan qat-qat haqlıyıq... Bu indiki cavanlar nə qədər lovğadırlar! Birindən soruşsan ki, qırmızı və ya ağ şərabımı istəyirsiniz? Səsinin yoğun yerinə salıb: “Mən qırmızımı üstün tuturam!” – deyə elə bir təşəxxüslə cavab verər ki, guya bu anda bütün kainat gözünü ona dikibdir...

– Daha çay buyurmursunuzmu? – deyə Feniçka başını qapıdan uzadıb soruşdu. Nə qədər ki, mübahisə edənlərin səsi gəlirdi, o içəri girməyə cürət etmirdi.

– Yox, tapşır gəlib samovarı aparsınlar, – deyə Nikolay Petroviç cavab verib onu qarşılamaq üçün ayağa qalxdı. Pavel Petroviç qırıq-qırıq səslə qardaşına: “*Bon soir*”¹ deyib öz kabinetinə getdi.

¹ Axşamınız xeyir (*frans.*).

Yarım saatdan sonra Nikolay Petroviç bağa, öz sevimli köşkünə getdi. Onu kədərli fikirlər bürümüşdü. İlk dəfə idi ki, oğlu ilə öz arasında olan ayrılığı açıq-aydın dərk edirdi; o duyurdu ki, bu fərqli gündən daha da artacaq. Deməli, vaxtilə onun Peterburqda günlər uzununu ən yeni əsərlər oxumağa sərf etdiyi vaxt hədəf gedibmiş; gencələrin söhbətlərini dinləməsi hədəf imiş, onların coşqun söhbətlərinə qoşulub öz sözlərini də söyləməyə müvəffəq olduğuna sevinməsi hədəf imiş. “Qardaşım deyir ki, biz haqlıyıq, – deyər o düşünürdü, – amma hər cür xudpəsəndliyi bir kənara qoyduqda mənim özümə elə gəlir ki, bizə nisbətən onlar həqiqətdən daha uzaqdadırlar; ancaq cyni zamanda onların tərəfində nə isə bizdə olmayan bir şey var, onlarda nə isə bizə nisbətən bir üstünlük var... Bu, gənclikdirmi? Yox, təkcə gənclik deyildir. Bəlkə bu üstünlük ondan ibarətdir ki, onlarda ağıllıq əlamətləri bizdəkindən azdır?”

Nikolay Petroviç başını aşağı salıb əlini üzünə çəkdi.

O yenə də “lakin poeziyanı inkar etmək? Bədiiliyə, təbiətə rəğbət göstərməmək nə deməkdir?” – deyər düşünüb, sanki təbiətə rəğbət göstərməməyin nə demək olduğunu anlamaq istəyirmiş kimi ətrafına göz gəzdirdi. Artıq axşam düşürdü; günəş bağçadan yarım versta qədər məsafədə olan kiçik ağcaqovaq meşəsinin dalında gizlənməkdə idi: meşənin hərəkətsiz zəmilərə düşən kölgəsi nəhayətsiz uzanıb gedirdi. Ağ atlı bir kəndli meşə uzununu gedən dar kölgəlik bir yol ilə yortma sürürdü: kölgədə getdiyinə baxmayaraq o apaydın görünür, hətta çiyindəki yamaq da seçilirdi; atının atdığı aydın addımlar nəzəri oxşayırdı. Günəşin şüaları meşəyə düşüb, sıx ağacların arasından ağcaqovaq ağaclarının gövdələrinə elə xoş bir işıq saçır ki, onlar şam gövdəsinə bənzəyir, yarpaqları isə göyə çalır, meşənin üzərində də şəfəqdən bir balaca qırmızıya çalan açıq mavi səma ucalırdı. Yuxarıdan qaranquşlar uçurdu; külək tamam yatmışdı; gecikmiş arılar yasəmən çiçəkləri arasında tənbel-tənbel, yuxulu kimi vızıldaşır; tənha və xeyli irəli uzanmış bir budağın üzərində mızlar sütun kimi burulub vurnuxurdu. Nikolay Petroviç “Pərvərdigara, nə gözəldir!” – deyər düşündü və sevdiyi bir şeir dodaqlarından qopmaq üzrə idi ki, birdən Arkadi, “Stoff und Kraft” yadına düşüb susdu, ancaq oturduğu yerdə qalıb tənha düşüncələrin həzin və şirin

cilvələrinə dalmağa davam etdi. Xəyala dalmaq onun xoşuna gəlirdi; kənd həyatı onda bu qabiliyyəti inkişaf etdirmişdi. Oğlunu karvansarada gözləyərkən də belə xeyallara daldığı çoxdanmı idi, o vaxtdan bəri isə artıq bir dəyişiklik olmuşdu, o zaman hələ aydın olmayan münasibətlər artıq aydınlaşmış... həm də necə aydınlaşmışdı! Yenə də mərhum arvadı gözünün qabağına gəldi, ancaq uzun illər boyu tanıdığı evdar və mehriban bir xanım kimi deyil, zərif qamətli, məsum –sınayıcı baxışlı, saçları uşaq kimi boynunun dalında sıx düylənmiş gənc bir qız kimi nəzərində canlandı. Onu ilk dəfə gördüyü yadına düşdü. O zaman özü hələ tələbə idi. O, ona yaşadığı mənzilin pilləkənində rast gəlmiş, bilmədən ona toxunmuş, dönüb üzr istəmək üçün yalnız “*pardon monsieur*”¹ deyər mızıldaya bilmişdi; qız isə başını aşağı salıb yavaşca gülümsəmiş və birdən ürkmüş kimi qaçmış, pilləkənin döngəsində ona ani bir nəzər salıb ciddi bir hal almış və qızarmışdı. Sonra isə ilk çəkingən ziyarətlər, yarımçıq sözlər, yüngül təbəssümlər, heyrətlənmələr, hüznələr, coşqun hallar və nəhayət, o köksə sığmayan sevinc... Bütün bunlar bəs nə oldu? O qız onun arvadı olmuş, o, dünyada az adamlara müyəssər olan bir xoşbəxtliyə çatmışdı... İndi o düşünürdü ki, “Ah, o ilk dadlı-ləzzətli dəqiqələr... nə üçün də haman dəqiqələr əbədi olub ölməz bir həyatla yaşamır?”

O öz fikrini özünə aydınlaşdırmağa çalışmırdı, ancaq duyurdu ki, o xoş günləri yaddaşdan daha qüvvətli olan bir vasitə ilə tutub saxlamaq istəyir; o öz Mariyasının yaxınlığını yenidən duymaq, onun hərəkət və nəfəsini hiss etmək istəyirdi, artıq ona elə gəlirdi ki, başı üzərində...

– Nikolay Petroviç, – deyər birdən yaxından Feniçkanın səsi gəldi, – haradasınız?

O diksindi. Nə bir ağrı, nə vicdan əzabı duyurdu... O öz arvadı ilə Feniçkanın hətta müqayisə edilə biləcəyini mümkün hesab etmirdi, ancaq Feniçkanın onu axtarmağa çıxmasına təəssüfləndi. Feniçkanın səsi onun başının ağardığını, qocaldığını, indiki halını birdən-birə yadına saldı...

Onun artıq daxil olduğu və keçmişin dumanlı dalğaları arasından çıxıb canlanmış olan o sehrli aləm silkindi və yox oldu.

¹ Bağışlayın, cənab (*frans.*).

– Buradayam, – deyə o cavab verdi. – Get, gəlirəm. “Bax, ağalığ əlamətləri budur” fikri onun zehindən keçdi: Feniçka dinməzce onun oturduğu köşkə baxıb yox oldu; o isə xəyallara daldığı müddət içərisində artıq gecənin düşdüyünü görüb təəccüb etdi. Artıq hava qaralmış, hər şey sükuta dalmışdı. Feniçkanın solğun və kiçik görünən üzü də önündə bir an görünüb yox olmuşdu. O ayağa qalxıb evə getmək istədi. Ancaq rıqqətə gəlmiş qəlbi sinəsində rahat olmurdu; o dalğın-dalğın gah ayaqlarının altına, gah da saysız-hesabsız ulduzların sayrışdığı göyə baxa-baxa bağda ağır-ağır gəzinməyə başladı. O uzun müddət, demək olar ki, lap yoruluncaya qədər gəzindisə qəlbindəki nə isə bir şey axtaran, qeyri-müəyyən, həzin bir həyəcan hələ də sakit olmurdu. Ax, o zaman onun ürəyindən keçənləri Bazarov bilsəydi, ona necə də gülərdi! Arkadi özü də onu məzəmmət edərdi. Onun, qırx dörd yaşlı aqronom və təsərrüfat sahibi olan adamın gözləri yaşla, səbəbsiz göz yaşları ilə dolurdu; bu, violonçel çalmaqdan yüz qat pis idi.

Nikolay Petroviç hələ də gəzişir, evə, bütün işıqlanmış pəncərələrlə mehriban – mehriban ona baxan bu sakit və rahat yuvasına girmək qərarına gələ bilmirdi; o, qaranlıqdan, bağdan, üzünü oxşayan sərin havadan və qəlbindəki o hüzn və həyəcandan ayrılı bilmirdi...

Cığırın döngəsində Pavel Petroviç onunla üz-üzə gəldi.

– Sənə nə olub? – deyə o, Nikolay Petroviçdən soruşdu. – Rəngin ağappaq olub; xəstəsən; niyə gedib yatmırsan?

Nikolay Petroviç öz əhval-ruhiyyəsini ona qısaca izah edib getdi. Pavel Petroviç gedib bağın başına çatdı, o da gözlərini qaldırıb göyə baxdı. Ancaq onun gözəl qara gözlərində ulduzların işığından başqa heç bir şey əks etmədi. O zəfər romantik deyildi və onun şıq quru və ehtirash, fransızların kimi mizantropik¹ qəlbi xəyala dalmaq qabiliyyətindən məhrum idi.

Haman gecə Bazarov Arkadiyə dedi:

– Bilirsən nə var? Ağılıma gözəl bir fikir gəlib. Atan bu gün deyirdi ki, sizin o adlı-sanlı qohumunuzdan dəvətnamə almışdır. Atan getmək istəmir; gəlsənə sənə N... şəhərinə gedək: axı haman cənab sənə də çağırır. Görürsən ki, burada hava korlanıbdır; biz də gedib şəhərdə bir gəzərik. Beş-altı gün veyllənib qayıdırıq!

– Yaxşı, sən oradan yenə burayamı qayıdacaqsan?

– Yox, gərək atamın yanına gedəm. Bilirsən o N... şəhərinin otuz verstliyində olur. Mən onu da, anamı da xeyli vaxtdır görmürəm; qocaların könlünü almaq lazımdır. Çox məzəli kişidir. Axı mən də onların yeganə övladıyam.

– Orada çoxmu qalacaqsan?

– Elə bilirəm ki, yox. Yəqin darıxacağam.

– Qayıdanbaş bizə gələcəksənmi?

– Bilmirəm... baxaram. Hə, nə deyirsən, gedirikmi?

– İstəyirsən gedək, – deyə Arkadi tənbel-tənbel cavab verdi.

O, dostunun təklifinə qəlbən çox şad idi, ancaq öz hissiyyatını gizlətməyi vacib bildi. Axı o nihilist idi!

Ertəsi gün o, Bazarovla N... şəhərinə getdi. Marinoda cavanlar onların gətməsinə heyifsiləndilər. Dunyaşa ağlamsındı da... ancaq qocalar yüngül bir nəfəs aldılar.

XII

Dostlarımızın getdiyi N... şəhəri, Rusiyada çox tez-tez rast gəldiyin kimi, cavan tərəqqipərvər və zalım bir qubernatorun idarəsi altında idi. O, xidmətinin birinci ili ərzində nəinki istefaya çıxmış qvardiya ştabs-rotmistri, at zavodu sahibi və süfrəsi açıq bir adam olan quberniya başçısı ilə, öz məmurları ilə də dəyişib dalaşmışdı. Bu münasibətlə başlanmış çəkişmələr o dərəcəyə gəlib çıxmışdı ki, Peterburqda nazirlik hər şeyi yerindəcə yoxlamaq üçün nümayəndə göndərməyi lazım bilmişdi. Başda oturanlar bu iş üçün Matvey İliç Kolyazini seçmişdilər; bu haman o Kolyazinin oğlu idi ki, bir zaman Kirsanov qardaşları onun himayəsi altında olmuşdular. O da “cavanlardan” idi, yəni bu yaxınlarda qırx yaş tamam olmuşdu; lakin artıq dövlət xadimi olmaq üzrə idi və hər döşünə bir ulduz taxmışdı. Doğrudur, bu ulduzların biri xarici bir dövlət tərəfindən verilmiş əhəmiyyətsiz nişanlardan biri idi. O da mühakimə etməyə gəlmiş qubernator kimi tərəqqipərvər sayılırdı və artıq böyük adamlardan olduğu halda, onların çoxuna bənzəmirdi. O öz barəsində çox yüksək fikirdə idi; onun şöhrətpərəstliyinin hədd-hüdudu yox idi, lakin özünü sadə aparır, təsvibedici nəzərlərlə baxır, təvazökarlıqla dinləyir və elə mehribanlıqla gülürdü ki, ilk baxışda hətta “yaxşı oğlan” kimi tanınma bilərdi. Lakin mühüm hallarda, necə deyirlər, özünü göstər-

¹ Mərdümgiriz, insana yovuşmayan, insana nifrət bəsləyən

məyi də bacarırdı. Belə hallarda o deyirdi: “Təpərli olmaq vacibdir: *Q'énergie est premiére qualite d'un homme d'état*”¹ bütün bunlarla bərabər o çox vaxt axmaq yerində qalardı və az-çox təcrübəsi olan hər bir məmur onun boynuna minə bilərdi. Matvey İliç Gizo barəsində böyük hörmətlə danışar və hamını inandırmağa çalışardı ki, o guya köhnəpərəst və geri qalmış bürokratlardan deyil, ictimai həyatın mühüm hadisələrindən heç birini gözündən qaçırmır... Bütün belə sözlər ona çox yaxşı məlum idi. O, doğrudur, laqeyd bir təkəbbürlə olsa belə, hətta müasir ədəbiyyatın inkişafını da izləyirdi: yaxşı bir adam küçədə uşaqların nümayişinə rast gəldiyi zaman bəzən onlara bu cür qoşulur. Əslində Matvey İliç Aleksandr dövründə Peterburqda yaşayan xanım Sveçinanın² yanına axşam getmək üçün hazırlaşarkən, səhər Kondilaykdan bir səhifə oxuyan dövlət xadimlərindən çox irəli getməmişdi, yalnız Matvey İliçin üsulları başqa, daha müasir üsullardı. O, mahir bir saray xidmətçisi və böyük hiyləgərdən başqa bir şey deyildi; işdən başı çıxmazdı, ağıldan məhrum idi, ancaq öz işlərini aparmağı bacarırdı: burada heç kəs onu aldada bilməzdi ki, ən vacib olan şey də bu idi.

Matvey İliç Arkadini yaxşı təhsil və tərbiyə görmüş, mənəb sahiblərinə xas olan bir məhribanlıqla, daha doğrusu, gülürüzlə qəbul etdi. Ancaq dəvət etdiyi qohumlarının kənddə qaldığını bildikdə təəssüb etdi. O öz gözəl məxmər şlafrokunun³ qotazlarını atıb-tutaraq:

– Sənin atan həmişə qərribə işlər görür, – dedi və birdən vismundirinin yaxasını ədəblə düymələmiş cavan bir məmura tərəf dönüb qayğılı bir görkəmlə: – Nə var? – deyər səsləndi,

Uzun müddət susmaqdan dodaqları bir-birinə yapışmış cavan məmur ayağa qalxıb öz başçısına mat-mat baxdı... Ancaq Matvey İliç öz məmurunu çətin bir vəziyyətdə qoyduqdan sonra daha ona etina etmədi. Ümumiyyətlə, bizim mənəb sahibləri öz məmurlarını çətin vəziyyətdə qoymağı xoşlayırlar; bu məqsədə nail olmaq üçün onlar cürbəcür üsullar işlədirlər. Aşağıda göstərilən üsul ən çox işlənən və ingilislərin dediyi kimi “*is quite a favourite*”⁴ üsullardan biridir:

¹ Təpər dövlət xadiminin ən mühüm keyfiyyətidir (*frans.*).

² Sveçina Sofya Yuryevna (1782-1859) – mistik ruhda əsərlər yazan, kübar aləminə mənsub bir yazıçı

³ Ev xalası (*frans.*)

⁴ Ən sevimli (*ing.*)

birdən mənəb sahibi ən sadə sözləri başa düşür, özünü karlığa vurur. Məsələn, o soruşur ki, bu gün nə gündür?

– Bu gün cümə gündür, şö-ö-övkətli, – deyər ona böyük bir ehtiramla cavab verirlər.

– Hə? Hə? Necə oldu? Nə deyirsiniz? – deyər mənəb sahibi gərgin bir halla təkrar edir.

– Bu gün cümə gündür, şö-ö-övkətli.

– Nə? Necə? Cümə nə olan şeydir? Necə yəni cümə?

– Cümə günü, şö-ö-övkətli, həftənin bir gününün adı.

– Nə-ə, sən mənə ağıl öyrədirsən?

Matvey İliç liberal sayılsa da hər halda mənəb sahibi idi. O, Arkadiyə dedi:

– Dostum, sənə məsləhət görəəm ki, gedib qubernatoru bir ziyarət edəsən. Başa düşürsənmi, mən bunu sənə ona görə məsləhət görmürəm ki, köhnə qaydalar üzrə böyükklərin ziyarətinə getmək vacibdir, yox, sadəcə ona görə deyirəm ki, qubernator yaxşı adamdır; bir də ki, yəqin buranın adamları ilə tanış olmaq istəyirsən... Güman edirəm ki, axı sən ayı deyilsən? O isə sabah yox, biri gün böyük bir bal verəcəkdir.

– Siz də haman balda olacaqsınızmı? – deyər Arkadi soruşdu.

– O, balı mənim üçün verir, – deyər Matvey İliç təəssüb edirmiş kimi cavab verdi. – Rəqs edə bilirsənmi?

– Bilirəm, amma pis.

– Nahaq yerə. Burada yaxşı xanımlar var, bir də ki, cavan oğlanın oynaya bilməməsi ayıbdır. Mən bunu da köhnə qaydalar xatirinə demirəm; mən əsla bu fikirdə deyirəm ki, ağıl ayaqda olmalıdır, ancaq bayronizm gülüncdür, *il a fait son temps*¹.

– Yox, əmican, mən heç də bayronizmə görə deyil...

– Mən səni buranın xanımları ilə tanış edəyəm, səni öz qanadımın altına alaram, – deyər Matvey İliç onun sözünü kəsib özündən məmnun bir halda güldü. – Narazı qalmazsan ki, hə?

Xidmətçi daxil olub dövlət palatası sədrinin gəldiyini xəbər verdi; o, xoşbəxışli, dodağı qırışmış bir qoca idi; o, təbiəti, xüsusən onun dediyinə görə “hər bir arıçıgazın hər bir balaca çiçəkdən kiçik bir pay aldığı” yay günlərini çox sevdi. Arkadi çıxıb getdi.

¹ Onun vaxtı keçmişdir (*ing.*).

O, Bazarovu düşdükləri mehmanxanada tapıb qubernatorun yanına getmək üçün onu xeyli dilə tutdu. Nəhayət Bazarov “Çarə yoxdur, – dedi. – “Başladığım işi yarımçıq qoyma!” İndi ki mülkədarları görməyə gəlmişik, gəl gedib görək!” Qubernator cavabları xoş sifətlə qarşıladı, ancaq nə onlara oturmaq təklif etdi, nə də özü oturdu. O hey vurnuxur və tələsirdi; səhərdən əyninə dar vismundir geyib boğazına da çox sıx bir qalstuk bağlayır, doyunca yeyib yatmır, hey sərəncam verirdi. Ona quberniyada Burdalı ad qoymuşdular, bununla da məşhur fransız ruhanisini deyil, “burda” deyilən bulanıq və dadsız bir içkini nəzərdə tuturdular. O, Kirsanovla Bazarovu bala dəvət etmiş və üstündən ikicə dəqiqə keçməmiş bir də dəvət etmiş, həm də onları artıq iki qardaş bilib Kaysarovlar adlandırmışdı.

Onlar qubernatorun yanından çıxıb düşdükləri mehmanxanaya qayıtdıqları zaman, birdən yanlarından keçən bir drojkadan əynində slavyanpərəstlərin geydiyi vengerkadan olan ortaboylu bir adam sıçrayıb “Yevgeni Vasiliç!” deyə çığıraraq Bazarovun üstünə yüyürdü.

Bazarov səkinin üstü ilə gedə-gedə:

– Paho! Herr Sitnikov! Sizensizmi? Siz hara, bura hara?

– Təsəvvür edin ki, lap təsadüfən gəlmişəm, – deyə o cavab verib drojkaya sarı döndü və əlini beş-altı dəfə yelləyərək çığırdı: – Sür, dalımızca sür!.. Atamın burada bir işi var, – deyə arxın üstündən atılıb sözüne davam etdi, – hə, məndən xahiş etmişdi... Sizin gəldiyinizi bu gün eşidib yanınıza da gəlmişdim... (Doğrudan da dostlar düşdükləri nömrəyə qayıtdıqda orada bir üzündə fransızca, o biri üzündə slavyan nəqşesilə Sitnikovun adı yazılmış və küncləri qatlanmış bir kartoçka gördülər.) Güman edirəm ki, qubernatorun yanından gəlmirsiniz?

– Güman etməyin, düz onun yanından gəlirik.

– Aha! Elə isə mən də onun yanına gedim... Yevgeni Vasiliç, məni sizin... o... tanış edin.

– Sitnikov, Kirsanov, – deyə Bazarov ayaq saxlamadan mızıldadı.

– Mənim üçün çox böyük bir şərəfdir, – deyə Sitnikov yan-yanı irəliləyib gülə-gülə və son dərəcə zərif əlcəklərini tələsik çıxara-çıxara sözə başladı: – Çox eşitmişəm... Mən Yevgeni Vasiliçin köhnə tanış və deyə bilərəm ki, şagirdiyəm. Mən onun sayəsində tamam dəyişilib başqa bir adam olmuşam...

Arkadi özünü Bazarovun şagirdi hesab edən adama bir nəzər saldı. Onun sürtülüb sıgallanmış üzünün xırda, lakin xoş cizgilərində əndişəli və küt bir gərginlik ifadəsi vardı; xırda, sanki heyvətlənmiş gözləri diqqət və təşvişlə baxırdı, gülüşü də iztirablı, bir növ qırıq-qırıq, taxta kimi səslənirdi.

– İnanırsınızmı, – deyə o, sözüne davam etdi, – Yevgeni Vasiliç mənim yanımda avtoritet inkar edilməlidir dedikdə o qədər xoşlandım ki, elə bil gözümə işıq gəldi. Düşündüm ki, bax, nəhayət ki, əsil adama rast gəldim! Yevgeni Vasiliç, yeri gəlmişkən onu da deyim ki, siz mütləq buralı bir xanımın yanına getməlisiniz; o sizi tamamilə anlaya biləcək bir səviyyədədir və sizin getməyiniz onun üçün əsil bayram olar; zənnimcə, onun barəsində eşitmiş olarsınız.

– O kimdir? – deyə Bazarov istər-istəməz soruşdu.

– Kukşina, Endoxie, Yevdoksiya Kukşina. O qərribə bir insandır, sözün əsil mənasında *emancippe*¹ qabaqcıl bir qadımdır. Bilirsinizmi nə var? Gəlin indicə hamılıqla onun yanına gedək. Burada, ikicə addımlıqda olur... Orada nahar da edərik. Yəqin hələ nahar etməmişsiniz?

– Hələ yox.

– Di lap yaxşı. O, bilirsinizmi, ərindən ayrılmışdır, heç kəsdən asılı deyil.

– Qəşəngdirmi? – deyə Bazarov onun sözünü kəsdi.

– Y... yox, demək olmaz.

– Daha onda bizi ora niyə aparırsınız?

– Vay səni, lotu, a lotu... Bizə bir şüşə şampan verər ki...

– Belə de! İndi görürəm ki, iş adamısınız. Yeri gəlmişkən soruşum, atanız yenədəmi vergi yığmaq işlərinə baxır?

– Bəli, – deyə Sitnikov tələsik cavab verib cır bir səslə güldü. – Nə deyirsiniz? Gedəkmi?

– Düzü, bilmirəm.

– Sən ki, adamları görmək istəyirdin, getsənə, – deyə Arkadi yavaşcadan dilləndi.

Sitnikov:

– Bəs siz necə, cənab Kirsanov? – dedi. – Siz də buyurun; sizensiz olmaz.

– Axı bu necə olar, elə hamımız birdən tökülüşək?

¹ Köhnə məişət təsəvvürlərindən, mövhümatdan uzaq (*frans.*)

- Eybi yoxdur. Kukşina çox gözəl adamdır.
- Bir şüşə şampan olacaqmı? – deyə Bazarov soruşdu.
- Üç şüşə! – deyə Sitnikov səsləndi. – Buna mən zəmin!
- Nə ilə?
- Lap başımla.
- Atanın pul kisəsi ilə zəmin olsaydın daha yaxşı olardı. Di yaxşı, gedək.

XIII

Avdoty Nikitişna (və ya Yevdoksiya) Kukşinanın yaşadığı Moskva səliqəsi ilə tikilmiş kiçik dvoryan evi N... şəhərinin təzə yanmış küçələrinin birində idi; məlumdur ki, bizim quberniya şəhərlərinə hər beş ildə bir yanğın düşür. Qapıda, yeri vurulmuş bir vizit kartoçasının üstündə bir zəng dəstəyi görünürdü; gələnləri dəhlizdə başına çutqu qoymuş bir ev qulluqçusunu, yoxsa xanımın yoldaşını olduğu bilinməyən bir qadın qarşıladı; bu qadın qulluqçu idisə, başına çutqu qoyması ev xanımının tərəqqipərvor işlərə nail olduğunu göstərən aşkar bir əlamət idi. Sitnikov Avdotya Nikitişnanın evdə olub-olmadığını soruşdu.

– Sizsinizmi, Viktor? – deyə qonşu otaqdan nazik bir səs gəldi. Başında çutqu olan qadın o saat yox oldu.

– Tək deyiləm, – deyə Sitnikov cavab verdi və cəld əynindəki vengerkanı çıxartdı: onun altından kaftana və yay palto-saka bənzər bir paltar görüldü; Sitnikov Arkadiyə və Bazarova cəld bir nəzər saldı.

– Fərqi yoxdur, deyə haman səs cavab verdi. – *Entrez*¹.

Cavanlar içəri girdilər. Otaq qəbul otağından artıq iş kabinetinə bənzəyirdi. Toz basmış stolların üstündə kağızlar, məktublar, çoxunun varaqları kəsilmiş qalın rus jurnalları səpələnmişdi; hər tərəfdə tullanmış papiros kötükləri ağarırdı. Üzünə meşin çökülmüş bir divanın üstündə sarışın saçları bir qədər dağınıq, hələ cavan bir xanım yarı-uzanmış bir halda oturmuşdu; onun əynində çox da səliqəli olmayan ipək don, qısa qollarında iri bilərzik, başında krujevalı bir ləçək

¹ Gəlin içəri (*frans.*).

vardı. O, divandan qalxıb saralmış ququm xəzli yüngül məxmər şubasını laqeyd bir hərəkətlə çiyinə çəkərək tənbel-tənbel:

– Salam, Viktor – dedi və Sitnikovun əlini sıxdı.

Sitnikov Bazarovu təqlidlə qırıq-qırıq:

– Bazarov, Kirsanov, – dedi.

– Xoş gəlmisiniz, – deyə Kukşina cavab verib dəyirmi gözlerini Bazarova zillədi, onun gözləri arasından qızaran xırdaca dik burnu diqqəti cəlb edirdi. – Mən sizi tanıyıram, – deyə əlavə edib onun da əlini sıxdı.

Bazarov üz-gözünü qırıqdırdı. Bu açıqfikirli qadının yöndəmsiz vücudunda heç bir kifirlik yox idi; ancaq üzünün ifadəsi baxana pis təsir edirdi. Adam qeyri-ixtiyari olaraq ondan soruşmaq istəyirdi: “Sənə nə olub, yoxsa acsan? Yoxsa darıxırsan? Yoxsa qorxursan? Niyə belə qıvrılıb açılırsan?” Sitnikov kimi onun da qəlbi həmişə narahat idi. O çox açıq-saçıq danışib hərəkət edir, eyni zamanda tutulduğu da hiss olunurdu: görünür o özünü çox mehriban və sadə bir vücut sayırdı, amma bununla bərabər hər nə edirdisə, adama elə gəlirdi ki, o məhz elə onu etmək istəyirmiş; onun hər bir hərəkəti, uşaqlar demişkən, yalandan, yəni qeyri-adi, qeyri-təbii çıxırdı.

– Bəli, bəli, Bazarov, mən sizi tanıyıram, – deyə o əlavə etdi. (O da bir çox əyalet və Moskva xanımları kimi, kişiləri tanış olduqları ilk gündən fəmiliaları ilə adlandırmağa adət etmişdi.) – Siqar istəyirsinizmi?

– Siqar öz yerində, – deyə artıq özünü kresloya yığıb ayağını yuxarı qaldırmış Sitnikov onun sözünü ağzından aldı, – bizə nahar verin. Yaman acmışıq; buyurun bizə bir şampan da gətirsinlər.

– Əhli-kef, – deyib Yevdoksiya güldü. (O güləndə üst dişlərinin dibinin öti görünürdü.) – Bazarov, düz demirəm ki, o, əhli-kefdir.

– Mən həyatda naz-neməti xoşlayıram, – deyə Sitnikov təkəbbürlə cavab verdi. – Bu heç də mənim liberallığıma mane olmur.

– Yox, mane olur, mane olur! – deyə Yevdoksiya səsləndi, ancaq qulluqçusuna həm nahar, həm də şampan barəsində əmr verdi. – Siz buna nə deyirsiniz? – deyə o, Bazarova müraciətlə əlavə etdi. – Mən əminəm ki, siz mənim fikrimə şəriksiniz.

– Yox, yox – deyə Bazarov cavab verdi. – Hətta kimyəvi nöqtəyi-nəzərlə belə bir parça ət bir parça çörəkdən yaxşıdır.

– Siz kimya ilə məşğul olursunuzmu? Onu mən yaman xoşlayıram. Hətta özüm bir cür mastika da düzəltdim.

– Mastika? Sizmi?

– Bəli, mən. Bilirsinizmi nə üçün? Kukla başı qayımaq üçün, sınımayan bir maddə. Axı mən də əməli iş adamıyam. Amma hələ hazır edib qurtarmamışam. Gərək bir Libixin əsərinə baxam. Yeri gəlmişkən soruşum: siz “Московские ведомости”¹ qəzetində qadın zəhməti barəsində Kislyakovun məqaləsini oxuyubsunuzmu? Lütfən oxuyun. Yəqin siz qadın məsələsi ilə maraqlanırsınız? Məktəb məsələsi ilə də, elə deyilmi? Dostunuz nə iş görür? Adı nədir?

Xanım Kukşına cavab gözləmədən ərköyün uşaqların öz dayələri ilə danışdıqları kimi nazlı bir laqeydliklə dalbadal sual yağdırırdı:

– Mənim adım Arkadi Nikolaïç Kirsanovdur, – deyə Arkadi dilləndi, – özüm də heç bir iş görmürəm.

Yevdoksiya qəhqəhə çəkib güldü.

– Bax, bu yaxşıdır! Bu nədir, papiros çəkmirsiniz? Viktor, bilirsinizmi, sizə acığım tutub.

– Nəyə ki?

– Deyirlər ki, siz yenə də Jorj Sandı tərifləməyə başlayıbsınız. O geri qalmış bir qadıncıdan başqa bir şey deyil. Heç onu Emersonla müqayisə etmək olarmı? Onun nə tərbiyə, nə fiziologiya, nə də heç bir şey barəsində heç bir ideyası yoxdur. Mən əminəm ki, onun embriologiyadan heç xəbəri də yoxdur, bizim zamanda isə bunsuz bir iş görmək olarmı? (Yevdoksiya hətta qollarını da ayıraraq açdı.) Ah, Yeliseviç bu barədə əcəb bir məqalə yazıb! O, dahiyənə bir cənabdır. (Yevdoksiya həmişə “adam” sözü əvəzinə “cənab” sözünü işlədərdi.) Bazarov, divanda mənim yanımda oturun. Bəlkə sizin xəbəriniz yoxdur, mən sizdən yaman qorxuram.

– Bu niyə? Müsəidənizlə soruşmaq olarmı?

– Siz qorxulu cənabsınız: yaman tənqidçisiniz. Aman Allah! Özümü də gülmək tutur, səhranişin bir mülkədar qadın kimi danışırım. Amma mən doğrudan da mülkədaram. Mülkümü özüm idarə edirəm, təsəvvür edin ki, kəndin ağsaqqalı Yerofey lap Kuperin Patfaynderi¹ kimi qarıba bir tipdir; onda nə isə bir səmimilik var!

¹ 1751-ci ildən 1917-ci ilə qədər çıxmış bir qəzet

¹ Patfaynder (Ləpirçi) – Fenimor Kuperin eyniadlı romanının qəhrəmanı

Mən həmişəlik bura köçmüşəm; lap dözülməz bir şəhərdir, elə deyilmi? Ancaq nə çarə?

– Şəhərdir də, – deyə Bazarov soyuq bir əda ilə cavab verdi.

– Dəhşət burasındadır ki, burada yalnız xırdaçılıqdır! Əvvəllər mən qışları Moskvada yaşayırdım... ancaq indi orada mənim nəcəbetli, sədaqətli ərim müsyö Kukşın olur. Bir də indi Moskva da... heç bilmirəm necə deyim, daha əvvəlki Moskva deyil. Xaricə getmək istəyirəm; keçən il yığışmışdım da.

– Yəqin Parisə? – deyə Bazarov soruşdu.

– Parisə, bir də Heydelberqə.

– Heydelberqə niyə?

– Necə yəni, axı Bunzen oradadır!

Buna Bazarov cavab tapmadı.

– Pierre Sapojnikov... onu tanıyırsınızmi?

– Yox, tanımıram.

– Yox, canım, Pierre Sapojnikov... o həmişə Lidiya Xostatovagilə gedib-gəlir.

– Heç Lidiya Xostatovanın özünü də tanımıram.

– Hə, haman Sapojnikov mənimlə getmək istəyirdi. Şükür Allaha, asudə adamam, oğul-uşağım yox... Bu nə söz idi dedim: Allaha şükür! Nə isə, fərqi yoxdur.

Yevdoksiya tütündən saralmış barmaqları ilə papiros eşib kağızını dili ilə islatdı və yandıraraq çəkməyə başladı. Xidmətçi əlində podnos içəri girdi.

– Bu da nahar! Yemək istəyirsinizmi? Viktor, butulkanı açın: bu, sizin işinizdir.

– Bəli, bəli, mənim işimdir, – deyə Sitnikov mızıldadı və yenə də cür səslə güldü.

Bazarov üçüncü qədəhi içib soruşdu:

– Burada qəşəng xanımlar varmı?

– Var, – deyə Yevdoksiya cavab verdi, – amma hamısı başiboş şeylərdir. Məsələn, *mon amie*¹ Odintsova bəd deyil. Heyif ki, adı bir cür... Ancaq bu yenə də dərduandır, lakin onun dünyagörüşündə heç bir sərbəstlik, heç bir genişlik, heç bir belə şey yoxdur. Bütün

¹ Mənim dostum (*frans.*)

tərbiyə sistemini dəyişmək lazımdır. Mən bu barədə artıq bir fikrə gəlmişəm; bizim qadınlar çox pis tərbiyələniliblər.

– Onlara heç bir şey edə bilməzsiniz? – deyə Sitnikov davam etdirdi. – Onlara nifrət eləmək lazımdır, mən də onlara tamamilə və büsbütün nifrət edirəm! (Nifrət eləmək və öz nifrətini bildirmək imkanı olması Sitnikov üçün ən xoş bir duyğu təşkil edirdi; o, xüsusən qadınlara hücum edərdi; ancaq ondan xəbəri yox idi ki, öz arvadı yalnız knyaz qızı Durdoleosova olduğu üçün, özü bir neçə aydan sonra onun önündə sürünməli olacaqdı.) O qadınların heç birində bizim söhbətimizi anlamaq qabiliyyəti yoxdur; onlardan heç biri ona layiq deyil ki, bizim kimi ciddi kişiler onların barəsində danışırıq!

– Onlara heç bizim söhbətlərimizi anlamaq belə lazım deyil, – deyə Bazarov qeyd etdi.

– Siz kimi deyirsiniz? – deyə Yevdoksiya sözə qarışdı.

– Qəşəng qadınları.

– Necə? Deməli, siz Prodonun fikrinə şəriksinizmi? Bazarov qürurla özünü dikəltdi. Mən heç kəsin fikrinə şerik olmuram; mənim öz fikrim var.

Bu vaxta qədər qarşısında qul kimi boyun əydiyi bir adamın yanında öz fikrini kəskin bir surətdə demək üçün imkan olduğuna sevinərək Sitnikov:

– Rədd olsun avtoritetlər, – deyə qışqırdı.

– Ancaq Makoley özü... – deyə Kukşina sözə başlamaq istədi.

– Rədd olsun Makoley! – deyə Sitnikov daha ucadan çığırdı.

– Siz bu arvadların tərəfini saxlayırsınız?

– Arvadların yox, qadınların hüququnu müdafiə edirəm və son damla qanıma qədər müdafiə etməyə and içirəm.

– Rədd olsun! – deyib çığıran Sitnikov birdən sözünü kəsdi.

– Yox, mən onları inkar etmirəm, – deyə əlavə etdi.

– Yox, mən görürəm ki, siz slavyanpərəstsiniz!

– Yox, mən slavyanpərəst deyiləm, hərçənd ki...

– Yox, yox, yox! Siz slavyanpərəstsiniz. Siz Domostroy¹ tərəfdarisiniz. Sizin əlinizə bir qamçı da verilə, çox yaraşar!

¹ XVI əsrə mənsub rus ədəbi abidəsi, ailə başçısının hakimiyyəti və qadını son dərəcə alçaq voziyyətdə saxlamaq əsasında qurulan ailə mənşəti qaydaları külliyyəti

– Qamçı yaxşı şeydir, – deyə Bazarov qeyd etdi, – ancaq iş orasındadır ki, son damlasını...

– Nəyin? – deyə Yevdoksiya onun sözünü kəsib soruşdu.

– Şampanın, hörmətli Avdotya Nikitişna, sizin qanınızın yox, şampan şərəbinin son damlasını içirik, qurtarır...

– Qadınlara hücum edildiyini eşitdikdə mən laqeyd qala bilmirəm, – deyə Yevdoksiya sözünə davam etdi. – Bu, dəhşətdir, dəhşət. Onlara hücum etməkdənsə, yaxşı olardı ki, Mişlenin “Del’amour” kitabını oxuyaydıq. Qiyamət kitabıdır! Cənablar, gəlin məhəbbətdən danışaq, – deyə Yevdoksiya xumarlanmış bir halda qolunu divanın əzik balmı üstünə salıb əlavə etdi.

Aralığa ani bir sükut çökdü.

– Yox, məhəbbətdən niyə danışaq, – deyə Bazarov dilləndi, – bax siz bayaq Odintsovadan danışdınız... Görək ki, adını belə dediniz? O xanım kimdir?

– Gözəl, əntiqə şeydir! – deyə Sitnikov çığıldadı. – Sizi onun yanına apararam. Ağıllı-kamallı, varlı-dövlətli dul bir xanım. Təəssüf ki, hələ lazımcına inkişaf etməmişdir: o görə bizim Yevdoksiya ilə yaxından tanış olaydı. *Eudoxie* sizin sağlığımıza! Gəlin toqquşduraq! Et toc, et toc, et tin-tin-tin, et tin-tin-tin.

– Viktor, siz nadinc adamsınız.

Nahar uzun çəkdi. Şampanın birinci butulkasından sonra ikincisi, üçüncüsü, hətta dördüncüsü də gəldi... Yevdoksiya dil qəfəsə salmırdı; Sitnikov da ona qoşulmuşdu. Onlar evlənməyin mövhumatını, yoxsa cinayətmi olduğu barəsində, insanların doğularkən bərabər olub olmadığı barəsində, fərdiyyətin əslində nə olduğu barəsində xeyli danışdılar. İş axırda o yere çatdı ki, içdiyi şərəbdən qıpqırmızı qızaran Yevdoksiya kökdən düşmüş fortepianonun dillərini yastı durnaqları ilə vura-vura xırıltılı soslə əvvəlcə qaraçı mahnıları, sonra da Seymur-Siffin “Yuxulu Qranada mürgüləyir” romansını oxumağa başladı və:

Odlu bir busəylə birləşsin, ey yar,

Senin ləblərinde ləblərim mənim... –

sözlerini oxuduqda Sitnikov başına şərif sarıyaraq donub qalmış aşıqi təmsil etdi. Arkadi axırı dözə bilmədi.

¹ Məhəbbət barəsində

– Cənablar, bu daha “Bedlama”¹ bənzədi, – deyə səsləndi.

Şərabla daha artıq məşğul olub yalnız arabir istehzal sözlərlə söhbətə qoşulan Bazarov isə bərkdən əsnəyib ayağa qalxdı və evin xanımı ilə görüşmədən Arkadi ilə birlikdə evdən çıxdı. Sitnikov da onların dalınca atıldı.

– Hə, necə gördünüz, necə gördünüz? – deyə o yaltaq-yaltaq onların gah sağına, gah soluna keçirdi. – Sizə demişdimmi qiyamət adamdır! Kaş bizdə belə qadınlar çox olaydı! O özü özlüyündə yüksək əxlaqi bir hadisədir.

Onlar bu zaman bir meyxananın yanından keçirdilər; Bazarov barmağı ilə meyxanayı göstərib dedi:

– Sənin atanın bu dəsgahı da əxlaqi bir hadisədirmi? Sitnikov yenə də cır səslə güldü. O, öz ictimai mənşeyindən çox xəcafət çəkirdi və Bazarovun ona belə gözlənmədən “sən” deyə xitab etməsindən xoşlanmalımı, yoxsa inciməlimi olduğunu bilmirdi.

XIV

Bir neçə gündən sonra qubernatorun evində bal oldu. Matvey İliç şənliyin əsil “qəhrəmanı” idi; quberniya nümayəndəsi hamıya və hər kəsə elan edirdi ki, o əslində qubernatora hörmət bəslədiyi üçün gəlmişdir; qubernator isə hətta balda da, hərəkətsiz qaldığı halda belə yenə də “sərəncam” etməkdə idi. Matvey İliçin rəftarında yalnız öz özəmətinə müvafiq bir yumşaqılıq vardı. O hamının könlünü ahırdı, lakin kimini dindirdikdə iyrendiyi, kiminə isə hörmət bəslədiyi sezi- lirdi; xanımların qarşısında *en vrai chevalier français*² əzilir və mənəb sahiblərinə yaraşan bir əda ilə hey uca, gurultulu səslə güldüyü eşi- dilirdi. O, əlini Arkadinin arxasına vura-vura ona ucadan “qardaş- oğlu” dedi, əyninə nimdaş bir fraq geymiş Bazarovu dalğın, lakin lütfkar bir baxışla ötericə baxıb anlaşılmaz bir mızılta ilə salamladı; Sitnikova əl vermək əvəzinə barmağını uzatdı və artıq üzünü yana çevirdikdən sonra gülümsündü; hətta Kukşinanın özünə də, kamansız paltar geyib, çirkli əlcəklə və yalnız saçına “cənnətquşu” taxıb bala

¹ Londonda dəfilərə məxsus xəstəxananın adı.

² Əsil fransız kavaləri kimi

gəlmiş Kukşinaya *da enchanté*¹ dedi. Camaat çox, kavalər də bol idi; mülki məmurların çoxu, divarların boyunca düzülmiş hərbi məmurlar, xüsusən beşaltı həftə Parisdə olub orada: “Zut”, “Ah fichtrrrrre”, “pst, pst, mon bibi” və sairə kimi cürbəcür əcaib nidalar öyrənmiş olan bir nəfər hərəkətlə rəqs edirdi. O bu nidaları mükəmməl, əsil Paris şıqlığı ilə ifadə edir və eyni zamanda “*si j'avais*” əvəzinə “*si j'avais*” deyir, “mütləq” mənasına “*absolument*”² işlədirdi; xülasə, haman velikorus-fransız ləhcəsində danışır ki, fransızlar bu ləhcəyə bizim adamların fransız dilində mələk kimi “*comme des angez*” danışdıq- larına onları inandırmağa ehtiyac duymadıqları zaman gülürlər.

Arkadi, artıq bildiyimiz kimi, pis oynayır, Bazarov isə heç oynamırdı: onlar ikisi də bir guşədə durmuşdular, Sitnikov da onla- rın yanına gəldi. Üzünə nifrət və istehza ifadəsi verib o zəhərli sözlər ataraq utanmaz-utanmaz ətrafa baxır və sanki həqiqi bir ləzzət duyurdu. Birdən onun üzü dəyişildi və o Arkadiyə dönüb tutulmuş kimi bir halla dedi:

– Odintsova gəldi.

Arkadi dönüb baxdı və zalın qapısında durmuş ucaboylu, qara paltarlı bir qadın gördü. Qadın öz qədd-qamətinin gözəlliyi ilə onu heyran etdi. O, çılpaq qollarını gözəl əndamı boyunca aşağı sal- mışdı; onun parlaq saçlarından yumru çiynlərinə zərif küpəçiçəyi budaqları gözəl bir surətdə sallanmışdı; ala gözləri, bir qədər sallaq kimi görünən ağ alınının altından sakit və ağıllı bir baxışla, dalğın deyil, məhz sakit bir baxışla baxırdı; dodaqlarında çətinliklə sezilən bir təbəssüm oynayırdı. Onun üzü nəvazişkar və mülayim bir təsir buraxırdı.

– Onunla tanışsınızmi? – deyə Arkadi Sitnikovdan soruşdu.

– Yaxından. İstəyirsiniz sizi təqdim edim?

– Yaxşı olar... bu kadrildən sonra.

Odintsova Bazarovun da diqqətini cəlb etmişdi.

– Bu nə boy-buxundur? – dedi. – Heç qalan arvadlara bənzəmir.

Sitnikov kadrilin qurtarmasını gözləyib Arkadini Odintsovanın yanına apardı; ancaq deyəsən onunla o qədər də yaxından tanış deyildi: onun özünün də dili dolaşır, xanım da ona bir qədər təəcüblə

¹ Məftun oldum.

² Əsla (frans.)

baxırdı. Lakin Arkadinin familiyasını eşitdikdə xanımın üzü xoş bir ifadə aldı. O, Arkadidən Nikolay Petroviçin oğlumu olduğunu soruşdu.

– Bəli, elədir ki var.

– Sizin atanızı iki dəfə görmüşəm və onun barəsində çox eşitmişəm, – deyə xanım sözüünə davam etdi. – Sizinlə tanış olduğuma çox şadam.

Bu anda bir adyutant onun yanına cumub onu kadril oynamağa dəvət etdi. Xanım razı oldu.

– Siz məgər oynayırsınız? – deyə Arkadi hörmətlə soruşdu.

– Oynayıram. Siz niyə elə güman edirsiniz ki, oynamıram? Yoxsa sizə çox qoca görünürəm?

– Nə deyirsiniz, elə də şey olarmı... eləsə, icazə verin sizi mazurka oynamağa dəvət edim.

Odintsova mərhəmətlə gülümsündü.

– Buyurun, – deyə o, Arkadiyə yüksək nəzərlə deyil, ərə getmiş bacıların özlərinin çox kiçik qardaşlarına baxdıqları bir nəzərlə baxdı.

Odintsova Arkadidən bir qədər böyük idi, o iyirmi doqquz yaşına girmişdi; ancaq Arkadi onun yanında özünü məktəbli, gənc bir tələbə kimi hiss edirdi. Sanki yaşları arasında çox böyük fərq varmış. Matvey İliç əzəmətli bir əda ilə və yaltaq sözlər söyləyə-söyləyə Odintsovaya yanaşdı. Arkadi kənara çəkildisə də, hey Odintsovaya baxır və kadril oynadıqları zaman belə gözünü ondan çəkmirdi. Odintsova da oynadığı adamla mənəb sahiblə olduğu kimi sərbəstcə söhbət edirdi.

Başını və gözlərini sakit-sakit dolandırır bir-iki dəfə yavaşca güldü. Onun burnu, demək olar ki, bütün rusların burnu kimi bir az ətli idi, dərisinin rəngi tamamilə saf deyildi. Bütün bunlarla bərabər Arkadi bu qorara gəldi ki, heç vaxt belə gözəl qadın görməmişdir. Onun səsi Arkadinin qulağından getmirdi; onun paltarının qırçınları da sanki o biri qadınlarınkı kimi deyil, daha qəşəng və geniş dayanırdı, onun hərəkətləri də eyni zamanda həm çox ahəngdar, həm də təbii idi.

Mazurkanın ilk səsləri eşidilib, Arkadi öz xanımının yanında oturaraq söhbətə başlamaq istədiyi zaman qəlbində bir qorxu duyur və yalnız əllərini saçlarına çəkir, danışmağa birçə kəlmə belə söz tapmırdı. Ancaq onun qorxu və həyəcanı çox sürmədi; Odintsovanın sakitliyi ona da sirayət etdi: on beş dəqiqə keçməmişdi ki, o artıq sərbəstcə öz atasından, əmisindən, Peterburqdakı və kənddəki həya-

tından söhbət edirdi. Odintsova yelpiyini açıb yığa-yığa onun söhbətini nəzakətlə dinləyirdi, Arkadinin söhbəti kavalərlər gəlib Odintsovanı oynamağa dəvət etdikləri zaman kəsilirdi; bu arada Sitnikov Odintsovanı iki dəfə oynamağa dəvət etdi. Odintsova qalxıb yenə oturur, yenə də yelpiyini götürürdü; onun hətta döşü belə sürətlə qalxıb düşmürdü, Arkadi isə yenə söhbətinə davam edirdi. O, Odintsovanın yaxınında olub onun gözlərinə, qəşəng alnına, məhriban, vüqarlı və ağıllı üzünə baxa-baxa bununla söhbət etməkdən böyük bir səadət duyurdu. Odintsova özü az danışdı, lakin sözlərindən həyatı yaxşı tanıdığı aşkar görünürdü; onun bəzi mülahizələrindən Arkadi bu nəticəyə gəldi ki, bu gənc qadın artıq həyatda çox şeylər duymuş və düşünmüşdür...

– Cənab Sitnikov sizi mənim yanıma gətirdikdə sizinlə duran o adam kim idi? – deyə Odintsova Arkadidən soruşdu.

– Siz onu gördünüzümü? – deyə Arkadi soruşdu. – Onun çox qəşəng siması var, deyilmi? O, Bazarov adlı mənim bir dostumdur.

Arkadi “öz dostu” barəsində danışmağa başladı.

O, Bazarov barəsində elə ətraflı və elə coşqunluqla danışdı ki, Odintsova döndüb diqqətlə ona baxdı. Bu arada mazurka bitmək üzrə idi. Arkadi bu bir saatı öz xanımı ilə o qədər xoş keçirmişdi ki, ondan ayrılacağına heyifsilənirdi. Doğrudur, bütün bu müddətdə daim özünü elə hiss edirdi ki, guya Odintsova ona mərhəmət göstərir və guya Arkadi də ona minnətdar olmalıdır... ancaq belə duyğular gənc qəlbələrə ağır gəlməz.

Musiqi susdu. Odintsova:

– Mersi, – deyə ayağa qalxdı. – Siz mənim yanıma gəlməyi vəd etdiniz, gələndə dostunuzu da gətirin. Heç bir şeyə inanmamağa cüret edən adamla görüşmək mənim üçün çox maraqlı olar.

Qubernator Odintsovaya yanaşdı axşam yeməyinin hazır olduğunu bildirdi və qolunu qayğılı-qayğılı ona tutdu. Odintsova onun qoluna girib gedərkən Arkadiyə son dəfə gülümsünmək və baş əymək üçün dönüb baxdı. Arkadi hörmətlə təzim etdi və onun ardınca baxa-baxa qaldı. (Qara ipəyin bozuntul parlıtısı içərisində Odintsovanın qədd-qaməti ona nə qədər mütənəsb və biçimli göründü!) O “Bu anda o artıq mənim varlığını belə unutmuşdur” – deyə düşündü və üreyinin sakit olduğunu hiss etdi...

Arkadi Bazarovun durduğu guşəyə qayıdan kimi Bazarov ondan soruşdu:

– Hə, necə oldu? Ləzzət aldınmı? İndisə bir ağa mənə dedi ki, o xanım yamanca şeydir; deyəsən, o ağa özü axmaqdır. Hə necə bilir-sən, o doğrudanmı yamanca şeydir?

– Mən bu tərifi nə demək olduğunu yaxşı başa düşmürəm, – deyə Arkadi cavab verdi.

– Di yaxşı! Özünü uşaqlığa vurma!

– Elə isə, mən sənə söz deyən o ağamı anlaya bilmirəm. Odintsova, söz yox ki, çox xoşsifət bir qadındır, ancaq özünü elə soyuq və ağır tutur ki...

– “Suyun lal axanı...” bildin də! – deyə Bazarov onun sözünü kəsdi. – Deyirsən ki, soyuqdur. Əsil ləzzət də elə bundadır, dondurmanı xoşlayırsan ki?

– Bəlkə də elədir, – deyə Arkadi mızıldadı, – bu barədə də hökm verə bilmərəm. O səninlə tanış olmaq istəyir və məndən xahiş edir ki, səni onlara aparım.

– Təsəvvür edirəm, mənə necə təsvir etmişən! Amma yaxşı eləmişən. Məni apar. O istər sadəcə bir quberniya pələngi, istər Kukşına kimi bir “emansipe” olsun, ancaq onun elə çiyinləri var ki, mən çoxdan beləsini görməmişəm.

Arkadi Bazarovun bu cür utanmamazlığından pərt olub onu məzəmmət etdi; lakin həmişəki kimi xoşuna gəlməyən ədalarına görə yox...

– Sən niyə qadınlarda fikir azadlığı olmasını mümkün hesab etmir-sən? – deyə o yavaşca soruşdu.

– Çünki, qardaşım, öz müşahidələrimə görə ancaq kifir qadınlar sərbəst düşünürlər.

Söhbət bununla kəsildi. Hər iki cavan axşam yeməyi qurtaran kimi çıxıb getdilər. Kukşına əsəbi bir kinlə, lakin qorxu duymadan onların ardınca güldü: cavanların heç birinin ona fikir verməməsi onun izzəti-nəfsinə yaman toxunmuşdu. O, balda hamıdan axıra qaldı və gecə saat dördə işləyəndə Sitnikovla parissayağı polka-mazurka oynadı. Qubernatorun evindəki şənlik məclisi həmin ibrətamiz mən-zərə ilə bitdi.

XV

Ertəsi günü Bazarov Arkadi ilə birlikdə Odintsovanın düşdüyü mehmanxananın pillələrini çıxarkən ona dedi:

– Görək bu xanım məməlilərin hansı növündəndir. Burnum elə bir iy almışdır ki, deyəsən nə isə bir əngəl var.

– Mən sənə təəccüb edirəm! – deyə Arkadi səsləndi. – Necə yəni? Sən, sən Bazarov elə məhdud bir əxlaqın tərəfdarısan ki...

– Ay dəli! – deyə Bazarov laqeydcə onun sözünü kəsdi. – Məgər sən bilmirsən ki, bizim danışmada və bizim kimilər arasında “əngəl var” demək “yaxşıdır” mənasına gəlir? Deməli bir şey çıxacaq. Bu gün sən özün demirdinmi ki, o qərribə bir surətdə ərə getmişdir? Halbuki mənim fikrimcə, varlı bir qocaya ərə getmək heç də qərribə deyil, əksinə, ağıllı bir işdir. Mən şəhər dedi-qodularına inanmıram; ancaq, bizim ziyalı qubernator demişkən, onların doğru olduğu mülahizəsində olmağı xoşlayıram.

Arkadi heç bir cavab verməyib nömrənin qapısını döydü. Rəsmi geyimli gənc bir xidmətçi hər iki cavanı bütün rus mehmanxanalarının otaqları kimi kifayət qədər mebeli olmayan, lakin hər tərəfinə çiçək düzülmiş böyük bir otağa apardı. Çox çəkmədi ki, əynində sadəcə bir səhər donu olan Odintsova özü otağa gəldi. Bahar günəşinin işığında o daha da gənc görünürdü. Arkadi Bazarovu ona təqdim etdi və Bazarovun tutulan kimi olduğunu görüb qəlbində heyrətləndi; halbuki Odintsova dünənki kimi tamamilə sakitdi. Bazarov özünün də tutulduğunu hiss edib acığı gəldi. “Bir işə bax! Arvaddan qorxdum!” deyə düşündü və sitnikovsayağı özünü kresloya yıxıb həddən artıq bir sərbəstliklə danışmağa başladı, Odintsova isə saf gözlərini ondan çəkmirdi.

Anna Sergeevna Odintsova məşhur, gözəl, fırldaqçı və qumarbaz Sergey Nikolayeviç Loktevin qızı idi; bu adam on beş il ərzində Peterburq və Moskvada ad çıxarıb dövrən sürdükdən sonra, axırda bütün var-yoxunu uduzub kəndə köçməli olmuş və bir az sonra orada ölmüş, iki qızına: iyirmi yaşlı Anna ilə on iki yaşlı Katerinaya kiçik bir miras qoymuşdu. Onların anası yoxsullaşmış knyaz X... nəslindən olub, hələ ərinin dəbdəbəli vaxtında Peterburqda ölmüşdü. Atası öldükdən sonra Anna çox ağır bir vəziyyətdə qalmışdı. Peterburqda

aldığı parlaq tərbiyə onu təsərrüfat və ev işləri qayğısına qalmağa və ucqar kənd həyatına hazırlamamışdı. O bütün bu ətrafda əsla heç kəsi tanımırdı və məsləhətləşə biləcəyi heç kəsi yox idi. Onun atası qonşularla münasibətin olmasından çəkinməyə çalışır, onlara nifrət edirdi, onlar da hərəsi özünə görə ona nifrət edərdi. Ancaq Anna başını itirməmiş və dərhal məktub yazıb xalası Avdotya Stepanovna X... yanına çağırmışdı; deyingən və lovğa olan bu qarı bacısı qızının yanına köçər-köçməz evin bütün yaxşı otaqlarını özünə götürmüşdü; səhərdən axşama qədər deyib donquldanırdı; bağa gəzməyə çıxanda da əynində göy baftalı köhnə, bozarmış sarı rəsmi paltar və başında üçkünc şlyapası olan yeganə təhkimçi qaraqabaq lakeyini yanına salardı, Anna xalasının bütün şıltaqlarına dözü, xəlveti bacısının tərbiyəsi ilə məşğul olurdu və artıq bu əl-ayaqdan kənar yerdə solub getməyi gözünün qabağına almışdı. Ancaq tale ona başqa şey vəd edirdi. Bir dəfə onu təsadüfən Odintsov adlı çox varlı bir adam görmüşdü; bu, qırx altı yaşlarında, gictəhər, əsəbləri pozğun, şişkin, ağır və qaşqabaqlı bir adamdı; amma axmaq və kinli deyildi, o, Annaya aşıq olub evlənməyi təklif etmişdi. Anna ona ərə getməyə razı olmuşdu. Onlar altı il bir yerdə yaşadıqdan sonra əri ölmüş və bütün mal-dövlətini ona miras qoymuşdu. Anna Sergeyevna onun ölümündən sonra bir ilə qədər kənddən kənara çıxmamışdı; sonra bacısı ilə birlikdə xaricə getmiş, ancaq yalnız Almaniyada olmuşdu; darıxıb N... şəhərindən qırx verstə qədər məsafədə olan öz sevimli kəndi Nikolskoyeye qayıtmışdı və orada yaşamağa başlamışdı. Orada onun çox gözəl müxəlləfatlı yaxşı bir evi, oranjereyalı gözəl bir bağı vardı: mərhum Odintsov öz zövqü üçün heç bir şeyi əsirgəməzdi. Anna Sergeyevna şəhərə çox az-az, o da çox vaxt iş üçün gələr və şəhərdə az qalardı. Quberniyada onu xoşlamazdılar, onun Odintsova ərə getməsi barəsində yaman hay-küy qaldırmışdılar, onun haqqında hər cür uydurmalar danışır, deyirdilər ki, guya o, fırıldaqçılıqda atasına kömək edirmiş, xaricə də guya boş yerə deyil, ağır bir nəticədən xilas olmaq üçün gedibmiş... onun haqqında danışanlar sözlərini həyəcanla “Heç başa düşürsünüz mü?” – deyə qurtarırdılar. Onun haqqında “Çox işlərdən çıxıb” deyirdilər. Quberniyada məşhur hazırcavab sayılan bir nəfər də “Üzü üz lər görüb” – deyə buna əlavə edərdi. Bütün bu dedi-qodular Odintsovanın qulağına

çatardı, ancaq o bunları qulağına vurardı; o sərbəst, qətiyyətli bir adamdı.

Odintsova kreslodə oturub onun dalına söykənmiş və əlini əlinin üstünə qoyub Bazarovu dinləyirdi. Bazarov öz adəti xilafına olaraq çox danışdı; söhbət etdiyi xanımı məşğul edib əyləndirməyə çalışdığı aşkar görünürdü ki, bu da Arkadini heyrətləndirirdi. Bazarovun öz məqsədinə çatıb çata bilmədiyini o təyin edə bilmirdi. Aldığı təəssüratı Anna Sergeyevnanın üzündən bilmək çətindi; çünki onun üzünün xoş və zərif ifadəsi dəyişilmirdi; onun gözəl gözləri diqqətlə, qayğısız bir diqqətlə baxırdı. Gəldiyi ilk dəqiqələrdə Bazarovun əzilməsi ona pis bir qoxu və ya kəskin bir səs kimi pis təsir bağışlamışdısa da, o haman saat anlamışdı ki, Bazarov utandığından tutulmuşdu və bu, Anna Sergeyevnaya həttə xoş gəlmişdi. Onun birçə həyasızlıqdan zəhləsi gedərdi ki, Bazarovu da heç kəs həyasızlıqda töhmətləndirə bilməzdi. Arkadi o gün çox tez-tez heyret etməli olmuşdu. O gözləyirdi ki, Bazarov ağıllı bir qadın olan Odintsova ilə öz əqidə və dünyagörüşündən danışacaqdır: axı Odintsova özü demişdi ki, “heç bir şeyə inanmamağa cürət edən” adamı dinləmək istəyir; Bazarov isə bunun əvəzində tibdən, homeopatiyadan, nəbatatdan danışdı. Məlum oldu ki, Odintsova tənhalıqda vaxtını boş-boşuna itirməmişdi. O bir neçə yaxşı kitab oxumuş və düzgün rusca danışdı. Anna Sergeyevna musiqidən söz saldı, lakin Bazarovun incəsənəti inkar etdiyini başa düşüb Arkadinin xalq mahnılarının əhəmiyyəti barəsində danışmağına başladığına baxmayaraq, yenə də yavaşca nəbatat məsələsinə qayıtdı. Odintsova onunla kiçik qardaş kimi rəftar edirdi: görünür yalnız onda olan gənclik mehribanlığını və sadəliyini qiymətləndirirdi. Onların müxtəlif mövzulara dair tələsmədən etdiyi canlı söhbət üç saatdan artıq çəkdi.

Nəhayət, dostlar ayağa qalxıb vidalaşmağa başladılar. Anna Sergeyevna onlara nəvazişlə baxıb gözəl ağ əlini hər ikisinə uzatdı və azacıq fikirləşdikdən sonra mütərəddid, lakin xoş bir təbəssümlə dedi:

- Cənablar, darıxmaqdan qorxmasanız bizə, Nikolskoyeye gəlin.
- Anna Sergeyevna, nə danışsınız! – deyə Arkadi səsləndi.
- Mən böyük bir xoşbəxtlik sayaram...
- Bəs siz, müsyö Bazarov?

Bazarov yalnız baş əydi; Arkadi sonuncu dəfə idi ki, bir də heyretlənməli oldu: o, dostunun qızardığını gördü. Küçədə Arkadi dostuna dedi:

– Hm, yene də o fikirdəsənmi ki, Anna Sergejevna yaman şeydir?

– Kim bilir! Bir gör özünü nə çəkmişdi! – deyə Bazarov cavab verdi və bir az susduqdan sonra əlavə etdi. – Hersoginyadır, varlı-hallı xanımdır. Bircə ətəyinin şleyfi, bir də başının tacı əskikdir.

– Bizim hersoginyalar ruscanı belə danışa bilməzlər, – deyə Arkadi qeyd etdi.

– Qardaşım, əldə böyüyüb, bizim çörəkdən yeyib.

Arkadi:

– Hər halda çox gözəl qadıncıdır, – dedi.

– Amma qiyamət də bədəni var! – deyə Bazarov davam etdi.

– Elə bu saat aparıb anatomiya əməliyyatı otağına qoyasan.

– Yevgeni! Sən allah bəsdir, sən daha lap ağ elədin.

– Yaxşı, acığın tutmasın, a nərmə-nazik oğlan! Deyirəm ki, əla maldır. Onlara getmək lazımdır.

– Nə vaxt?

– Elə lap sabah yox biri gün. Burada işimizin adı nədir! Gedib Kukşına ilə şampan içməkmi? Sənin qohumun o liberal mənəb sahibinin söhbətini dinləməkmi?.. Elə biri gün çıxıb gedək. Elə mənim atamın mülkü də oraya yaxındır. Bu Nikolskoye N... yolu üstündə deyilmi?

– Bəli.

– *Optime*¹. Ləngimək lazım deyil; bir axmaqlar, bir də çox ağıllılar ləngiyərlər. Mən sənə deyirəm ki, bədəni qiyamət bədəndir!

Üç gün sonra hər iki dost Nikolskoye yolu ilə gedirdilər. Günəş olsa da, çox isti gün deyildi. Tox çaparxana atları hörülüb düyünlənmiş quyruqlarını yavaş-yavaş oynada-oynada çapırdılar.

Arkadi yola baxır və səbəbini özü də bilmədən gülümsünürdü.

Birdən Bazarov səsləndi:

– Məni təbrik elə: bu gün iyunun 22-si mənim ad günüdür! Görək xoş gündürmü. Bu gün məni evdə gözləyirlər, – deyə səsini alçaldıb əlavə etdi. – Nə olar ki, qoy gözləsinlər!

¹ Çox gözəl (*lat.*)

Anna Sergejevnanın yaşadığı malikanə ətrafı açıq, enişli bir topo-nin üstündə idi; bunun yaxınlığında yaşıl taxtapuşlu, ağ sütunlu, sarı-rəngli, daş bir kilsə vardı; kilsənin baş qapısı üstü “İsanın dirilməsi”ni təsvir edən “italyan” zövqü ilə *al fresco*¹ işlənmişdi. Xüsusən ön planda çəkilmiş sərpuşlu qarayanız bir müharib surəti öz cizgilərinin qabarıqlığı ilə çox gözəldi. Kilsənin dalında iki cərgə evlərdən ibarət olan kənd uzanıb gedirdi, arabir evlərin küləş taxtapuşları üstündə bacalar gözə deyirdi. Ağalıq evi də kilsə ilə bir üslubda tikilmişdi; bu üslub bizdə Aleksandr üslubu adı ilə məşhurdur. Bu evin də divarları sarı rənglə rənglənib, taxtapuşu yaşıldı, ağ sütunları və gerbli frontonu vardı. Quberniya memarı hər iki binanın mərhum Odintsovun təsvibi ilə tikmişdi; o özü söylədiyi kimi, heç bir monasız və qondarma yenilikləri sevməzdi. Evi hər iki tərəfdən köhnə bağın tünd-yaşıl ağacları bürüyürdü; qol-budağı vurulub düzəldilmiş küknar ağacları xiyabanı evin qapısına uzanırdı.

Bizim dostları dəhlizdə rəsmi geyimli iki yekəpər lakey qarşıladı; onların biri haman saat eşikağasına xəbər verməyə getdi. Qara frak geymiş şişman bir adam olan eşikağası haman saat gəlib qonaqları xalça döşənmiş pilləkənlə xüsusi bir otağa apardı; burada artıq bütün tualet ləvazimatı ilə bərabər iki çarpayı qoyulmuşdu. Görünür evdə möhkəm səliqə və qayda-qanun vardı: hər tərəf tərtemiz idi; hər yerdən nazirlərin qəbul otaqlarında olduğu kimi xoş ətir qoxusu gəlirdi. Eşikağası onlara dedi:

– Anna Sergejevna xahiş edir ki, onun yanına yarım saatdan sonra buyurasınız, hələlik başqa bir əmriniz yoxdur ki?

– Heç bir əmrimiz yoxdur, möhtərəm kişi, – deyə Bazarov cavab verdi, – yalnız zəhmət çəkib bircə qədəh arağ verəydiniz.

Eşikağası:

– Baş üstə, – deyə heyretlə cavab verdi və çəkmələrini cırıldada-cırıldada çıxıb getdi.

Bazarov:

– Amma nə yaman “*granjanr*”²dır! – dedi. – Deyəsən siz buna belə deyirsiniz? Xalis hersoginyadır ki var.

¹ Çiy tərzdə divarın yaş malasına çəkilən şəkil (*ital.*)

² Yüksək, dəbdəbəli üslub (*frans.*)

– Əcəb hersoginyadır, – deyə Arkadi cavab verdi. – Elə ilk görüşdə səninlə mənim kimi yekə aristokratları evinə dəvət etdi.

– Xüsusən mən, həkim oğlu, keşiş nəvəsi və gələcək həkim... Bilirsənmi ki, mən keşiş nəvəsiyəm?.. Speranski kimi, – deyə Bazarov bir az sükutdan sonra dodaqlarını büzərək əlavə etdi. – Amma hər halda Anna Sergeyevna yaman kefi ələyir; ah, bu xanım əcəb dəsgah düzəldib ha! Bəlkə biz də əynimizə frak geyməliyik, hə?

Arkadi yalnız çiyini çəkdi... ancaq o da bir balaça pərt olmuşdu.

Yarım saatdan sonra Bazarovla Arkadi qonaq otağına endilər. Bura xeyli təmtəraqla olsa da, zövqsüz səliqəyə salınmış geniş, uca bir otaqdı. Ağır və qiymətli mebel zövqsüz bir surətdə, adi qaydada düzülüb, divarlara zər naxışlı qəhvəyi kağız çəkilməmişdi; mərhum Odintsov bu mebeli öz dostu və komisioneri, bir şərab taciri vasitəsilə Moskvadan gətirmişdi. Orta divanın üstündə divardan şişkin, sarışın bir kişi şəklində asılmışdı; sanki o, qonaqlara pis-pis baxırdı. “Yəqin özüdür” – deyə Bazarov Arkadiyə pıçıldadı və burnunu qırışdırıb əlavə etdi: “Gəlsənə qaçaq?”. Ancaq bu anda evin xanımı içəri girdi. Onun əynində yüngül bir barej don vardı; hamar daranıb qulağının ardına çəkilmiş saçları onun saf və təravətli üzünə qızlıq ifadəsi verirdi.

– Çox sağ olun ki, sözlünüzün üstündə durdunuz, – deyə xanım sözə başladı. – Bir qədər yanımda qonaq qalarsınız: doğrudan, bura pis yer deyil. Sizi bacımla tanış edərim; yaxşı fortepiano çalır. Müsyö Bazarov, sizin üçün bunun bir əhəmiyyəti yoxdur; amma müsyö Kirsanov, siz gerek ki, musiqini sevirsiniz; bacımdan başqa yanımda bir də qoca xalam yaşayır; bir də bir qonşum var ki, hərdən bir kart oynağa gəlir: budur, bizim bütün cəmiyyət bundan ibarətdir. İndisə gəlin oturaq.

Odintsova bütün bu kiçik nitqini xüsusilə aydın söylədi, sanki əzbörlənmişdi; sonra Arkadiyə müraciət etdi. Məlum oldu ki, Anna Sergeyevnanın anası Arkadinin anasını tanıyır və hətta onun Nikolay Petroviçlə sevimlərinə məhrəm imiş. Arkadi öz anası barəsində həyəcanla danışmağa başladı; Bazarov isə bu arada albomlara baxmaqla məşğul oldu. O özü barəsində düşündü: “Əcəb dinc-dincməz uşaq olmuşam”.

Dırnaqlarını döşəməyə tıqqıldada-tıqqıldada abıxaltalı bir ov tulası otağa girib ardınca da bir qədər dəyirmi, lakin xoş üzü və xırda qara gözləri olan on səkkiz yaşlarında qarasaç və qarayanız bir qız

girdi; onun əlinde çiçəklə dolu bir zənbil vardı. Odintsova başı ilə ona işarə edərək “Budur, bu da mənim Katyam” – dedi.

Katya azacıq əyilib təzim etdi və bacısının yanında oturub çiçəkləri seçməyə başladı. Adı Fifi olan ov tulası quyruğunu bulaya-bulaya növbə ilə hər iki qonağa yanaşdı soyuq burnunu hər birinin əlinə vurdu.

– Bunların hamısını özünmü dərmisən? – deyə Odintsova soruşdu.

– Özüm dərmişəm, – deyə Katya cavab verdi.

– Xalam çay içməyə gələcəkmi?

– Gələcək.

Katya danışarkən xoş, utancaq və səmimi gülümsünür və bir növ qərribə sərt nəzərlə altdan yuxarı baxırdı. O hər cəhətdən hələ gənc və təravətli idi: həm səsi, həm bütün üzündəki yumşaq xırdaca tükərlər, həm ovcunun içi ağımtıl dairəciklərlə dolu olan çəhrayı əlləri, həm də azacıq sıxılmış kimi görünən çiyinləri...

O hey qızdır və tez-tez köksünü ötürürdü.

Odintsova Bazarova müraciətlə sözə başladı:

– Yevgeni Vasiliç, siz nəzakətdən şəkillərə baxırsınız. Bu sizi maraqlandırmır, yaxşısı budur, bizə yaxın əyləşin, bir şey barəsində bir qədər mübahisə edəək.

Bazarov yaxına çəkildi.

– Nə barədə buyurursunuz? – deyə soruşdu.

– Nə barədə istəsəniz. Sizi xəbərdar edirəm ki, mən yaman mübahisə edənam.

– Sizmi?

– Bəli, mən. Deyəsən buna təəccüb edirsiniz. Niyə ki?

– Çünki zənnimcə, sizin məzacınız dinc və soyuqdur, mübahisə üçün isə ehtiras lazımdır.

– Siz məni belə tezliklə necə tanıya bildiniz? Əvvələn, mən səbirsiz və inadlıyam, bir bunu Katyadan soruşun; bir də ki, çox tez qızışıram.

Bazarov Anna Sergeyevnaya baxdı.

– Ota bilər; siz yaxşı bilirsiniz. Deməli, siz mübahisə etmək istəyirsiniz, – buyurun. Mən sizin albomda Saksoniya İsveçrəsinin şəkillərinə baxırdım, siz isə mənə dediniz ki, bu məni maraqlandıra bilməz. Siz bunu ona görə dediniz ki, mənim bədii zövq sahibi olmadığımı təxmin edirsiniz; bəli, mənim doğrudan da bədii zövqüm

yoxdur; lakin bu mənzərələr məni geoloji cəhətdən, məsələn, dağların əmələ gəlməsi nöqtəyi-nəzərindən maraqlandıra bilər.

– Bağışlayın; bir geoloq kimi siz, əlbəttə, şəkildən artıq kitaba, xüsusi əsərlərə müraciət edərsiniz.

– Şəkil kitabda on səhifələrlə uzun-uzadı yazılmış bir şeyi əyani surətdə göstərer.

Anna Sergeyevna bir qədər susdu.

– Yəni sizin heç bir damcı da bədii zövqünüz yoxdurmu? – deyə o, stola dirsəkləndi və bununla da üzünü Bazarova yaxınlaşdırdı.

– Bəs siz onsuz necə dolanırsınız?

– İcazə verin soruşum, axı o mənim nəyimə lazımdır ki?

– Heç olmasa, insanları tanıyıb öyrənməyi bacarmaq üçün.

Bazarov gülümsündü.

– Əvvələ, bunun üçün həyat təcrübəsi var; ikincisi isə, sizə ərz edim ki, ayrı-ayrı şəxsiyyətləri öyrənmək heç zəhmətinə dəyməz. Bütün insanlar həm bədəncə, həm də qəlbən bir-birinə bənzəyirlər, bizim hər birimizin beyni, dalağı, ürəyi, ciyəri eyni cür qurulmuşdur; əxlaqi keyfiyyət deyilən şeylər də hamıda eynidir: bir-birindən azacıq fərqli olmasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Bütün insanlar haqqında mühakimə yürütmək üçün bircə nəfər insan kifayət edir. İnsanlar da meşədəki ağaclar kimi bir şeydir; heç bir nəbatat alimi hər qaynağacı ilə tək-təklidə məşğul olmaz.

Tələsmədən çiçəkləri seçib bir-birinin yanına yığan Katya göz-lərini qaldırıb təəccüblə Bazarova baxdı və nəzəri onun iti və laqeyd nəzərinə sataşdıqda qulaqlarına qədər qızardı. Anna Sergeyevna başını buladı.

– Meşədəki ağaclar, – deyə o təkrar etdi. – Deməli, sizin fikrinizcə axmaq adamla ağıllı adam, xeyirxah adamla şərir adam arasında heç bir fərq yoxdur, eləmi?

– Yox, fərq var: xəstə adamla sağlam adam arasında olduğu kimi. Vərəmli xəstənin ciyəri bizimki kimi qurulmuşsa da, bizimki vəziyyətində deyildir. Biz bədən xəstəliklərinin nədən əmələ gəldiyini təxminən bilirik; mənəvi xəstəliklər isə pis tərbiyədən, insanların başlarına uşaqlıqdan doldurulan cəfəngiyatdan, bir sözlə, cəmiyyətin pisliliyindən əmələ gəlir. Cəmiyyəti islah etsəniz, xəstəlik də olmaz.

Bazarov bütün bunları elə bir əda ilə deyirdi ki, elə bil öz-özünə “İstəyirsən dediklərimə inan, istəyirsən inanma, mənim üçün heç

fərqi yoxdur!” – deyə düşünürdü. O, uzun barmaqlarını ağır-ağır bakenbardına çəkirdi, gözləri isə küncbucağı gəzməkdə idi.

Anna Sergeyevna dedi:

– Siz güman edirsiniz ki, cəmiyyət islah edilə, daha nə axmaq, nə də şərir adamlar olmayacaq, eləmi?

– Hər halda düzgün qurulmuş cəmiyyətdə adam istər axmaq və ya ağıllı, istər şərir və ya xeyirxah olsun, tamamilə bərabər olacaq.

– Bəli, başa düşürəm, hamının dalağı bir cür olacaq.

– Elədir ki var, xanım.

Odintsova Arkadiyə müraciət etdi:

– Arkadi Nikolayeviç, bəs siz nə fikirdəsiniz?

– Mən Yevgeninin fikrinə şərikəm, – deyə o cavab verdi.

Katya altdan yuxarı bir ona baxdı.

Odintsova dedi:

– Cənablar, siz məni heyretə salırsınız, ancaq sizinlə hələ danışıraq. İndisə xalamın çay içməyə gəldiyini eşidirəm; onun qulaqlarına rəhmimiz gəlməlidir.

Anna Sergeyevnanın xalası knyaz qızı X... aya arıq və qısaboşlu bir qadıncı; sıxılıb yumruq boyda olan üzündə, çal parikin altında hərəkətsiz qəzəbli gözləri parıldayırdı; o içəri girib, qonaqlara ötürəcə bir salam verib geniş məxmər kreslodə oturdu; bu kresloya ondan başqa heç kəsin oturmağa ixtiyarı yox idi. Katya onun ayağı altına kiçik bir skamya qoydu; qarı ona “Sağ ol” deməyib, hətta üzünə də baxmadı; yalnız bütün cılız bədənini bürüyən sarı şalının altında əllərini tərptədi. Knyajna sarı rəngi xoşlayırdı: onun çutqusunda da şux sarı lentlər vardı.

– Xalacan, necə yatdınız? – deyə Odintsova səsini ucaldaraq soruşdu.

– Bu it yenə də buradadır, – deyə qarı cavabında deyindi və Fifinin qorxa-qorxa ona sarı iki addım atdığını görüb acıqlandı. – İtil, itil!

Katya Fifini çağıraraq qapını ona açdı.

Fifi onu gəzməyə aparacağı ümidilə sevinclə bayıra atıldı, lakin qapının dalında tək qaldığını görüb qapını cırmaqlamağa və zingildəməyə başladı. Knyajna qaşqabağını turşutdu, Katya çıxmaq istəyirdi ki... Odintsova dedi:

– Yəqin çay hazırdır? Cənablar, gedək; xalacan, buyurun çay içək.

Knyajna dinməzəcə kreslodan qalxıb hamıdan qabaq qonaq otağın-
dan çıxdı. Hamı onun ardınca yemək otağına keçdi. Rəsmi geyimli
bir xidmətçi yanlarına balınc qoyulmuş bayaqkı kimi xüsusi bir kres-
lonu gurultu ilə stoldan kənara çəkdi və knyaz qızı onun üstündə
oturdu. Çay tökməkdə olan Katya bəzəkli gerbli bir fincanda çayı
hamıdan əvvəl knyaz qızına verdi. Qarı öz fincanına bal salıb (o, çayı
qənd ilə içməyi həm günah, həm də baha hesab edirdi, halbuki özü
heç bir şeyə bir qəpik də xərcləməirdi) birdən xırıltılı səslə soruşdu:

– Bəs İvan nə yazır?

Ona heç kəs cavab vermədi. Bazarovla Arkadi çox keçmədən
başa düşdülər ki, qarı ilə hörmətlə rəftar etdiklərinə baxmayaraq ona
ətina etmirlər. Bazarov öz-özünə düşündü: “Saxlayırlar ki, onunla
lovğalansınlar; çünki knyaz nəslindəndir”. Çaydan sonra Anna Serge-
yevna gözməyə çıxmağı təklif etdi; ancaq yağış damcılamağa başladı
və knyaz qızından başqa hamı qonaq otağına qayıtdı. Kart oynamağı
xoşlayan qonşu Porfiri Platonıç gəlib çıxdı; o ətli-canlı, saçları ağar-
mış bir adam idi; onun qısa qılçaları yonulmuş kimi görünürdü, özü
nəzakətli və güləyəndi. Hamıdan çox Bazarovla söhbət edən Anna
Sergeyevna Bazarovdan onlarla köhnə qayda ilə preferans oynamaq
istəyib istəmədiyini soruşdu. Bazarov razılıq verib dedi ki, gələcək-
dəki mahal həkimi vəzifəsinə vaxt ikən hazırlaşmaq lazımdır.

Anna Sergeyevna dedi:

– Özünüzü gözləyin ha, Porfiri Platonıçla mən sizi udarıq. Katya,
sən də, – deyə əlavə etdi, – Arkadi Nikolaiçə bir şey çal; o, musiqini
xoşlayır; biz də qulaq asırıq.

Katya könülsüz fortepianoya yanaşdı. Doğrudan da musiqini
sevdiyinə baxmayaraq, Arkadi də istər-istəməz onun ardınca getdi:
ona elə gəldi ki, Odintsova onu başından eləyir; onun qəlbində isə
o yaşda olan hər bir gəncin qəlbində olduğu kimi, artıq eşq duyğu-
suna bənzər tutqun və üzücü bir hiss coşmaqda idi. Katya fortepia-
nonun qapağını açdı və Arkadinin üzünə baxmadan yavaşca soruşdu:

– Sizə nə çalım?

– Nə istəyirsiniz çalın, – deyə Arkadi laqeydliliklə cavab verdi.

– Siz hansı musiqini daha çox xoşlayırsınız? – deyə Katya
vəziyyətini dəyişmədən təkrar soruşdu.

– Klassik musiqini, – deyə Arkadi haman səslə cavab verdi.

– Motsartı xoşlayırsınız mı?

– Motsartı xoşlayıram.

Katya Motsartın se-mol sonata-fantaziyasını qutudan çıxartdı.
O bir qədər ciddi və quru da olsa, çox yaxşı çalırdı, O, gözünü not-
lardan ayırmadan və dodaqlarını bərk-bərk bir-birinə sıxaraq hərə-
kətsiz və dümdüz oturmuşdu; yalnız sonatanın sonuna yaxın onun
üzü qızardı və qıvrımı açılmış tellərinin kiçik bir dəstəsi qara qaşının
üstünə düşdü.

Arkadiyə sonatanın axıncı hissəsi xüsusilə çox təsir etdi, bu
hissədə qayğısız mahının cazibeli şənliyi birdən-birə dönüb həzin
dərdləndirici bir ahəng alırdı... Ancaq Motsartın musiqisinin onda
əmələ gətirdiyi fikirlər Katyaya aid deyildi. Arkadi qıza baxarkən
yalnız “Bu xanım qız doğrudan da pis çalmır, heç də elə pis deyil”
– deyə düşündü.

Katya sonatanı çalıb qurtardıqdan sonra əllərini dillərdən götür-
mədən soruşdu: “Bəsdirmi?” Arkadi dedi ki, ona artıq zəhmət ver-
məyə cürət etmir və onunla Motsart barəsində söhbətə başlayıb
soruşdu ki, bu sonatanı özümü seçmiş, yoxsa bir başqasını tövsiyə
etmişdir. Ancaq Katya ona çox qısa cavablar verirdi: o gizlənmiş, öz
daxili aləminə çəkilmişdi. Belə hallarda o öz daxili aləmindən çox
da tez ayrılmazdı; üzündə inadkar və demək olar ki, küt bir ifadə
əmələ gələrdi. Katya qorxaq deyil, inanmaz idi və tərbiyəçisi olan
bacısı, əlbəttə, özünün də xəberi olmadan onu çəkingən böyütmüşdü.
Arkadi axırda, qayıdıb gəlmiş Fifini yanına çağırırdı və özünün sıxıl-
dığını bürüzə verməmək üçün xoş bir təbessümlə onun başını
tumarlamağa başladı. Katya yenə də öz çiçəklərilə məşğul oldu.

Bu arada Bazarov dalbadal remiz¹ qoyurdu. Anna Sergeyevna
kartı çox məhəretlə oynayır, Porfiri Platonıç da öz başını qoruya
bilirdi. Bazarov çox da olmasa hər halda yenə uduzmuş oldu və bu
ona heç də xoş gəlmədi. Şam zamanı Anna Sergeyevna yenə nəbat-
tadan söz saldı və Bazarova dedi:

– Sabah səhər gözməyə çıxmaq; sizdən çöl bitkilərinin latınca adla-
rını və onların xüsusiyyətlərini öyrənmək istəyirəm.

– Latınca adları nəyinizə gərəkdir ki? – deyə Bazarov soruşdu.

– Hər şeyin öz qaydasını gözləmək lazımdır, – deyə o cavab verdi.

Arkadi onlar üçün ayrılmış otaqda öz dostu ilə tək qaldıqda ona
dedi:

¹ Kart oyununda lazımı qədər vərəq götürə bilməmək üçün cərimə olunmaq.

– Anna Sergeevna nə gözəl qadınmış!
– Hə, – deyə Bazarov cavab verdi, – ağıllı arvaddır. Amma üzü
üzlər görüb ha!

– Yevgeni Vasiliç, bunu nə mənada deyirsiniz?

– Yaxşı mənada, atam Arkadi Nikolaiç, yaxşı mənada! Əminəm
ki, o öz malikanəsini də çox yaxşı idarə edir. Ancaq özü yox, bacısı
əntiqə şeydir.

– Necə? O qaraşın qızımı?

– Hə, haman qaraşın qız. Bax, o həm saf, həm təmiz, həm ürəkək,
həm dinməzdir, qərəz, nə istəsən, onda var. Bax, ona baş qoşmağa
dəyər. Onu necə istəsən, elə də edə bilərsən; bu biri isə sürtük aşığıdır.

Arkadi Bazarova heç bir cavab vermədi və onlar hərə başında
öz xüsusi fikri ilə yatmaq üçün yerlərinə uzandılar.

O axşam Anna Sergeevna da öz qonaqları barəsində düşündü.
Bazarov ədəbazlıq etmədiyi və kəskin mühakimə sahibi olduğu üçün
onun xoşuna gəlmişdi. O, Bazarovda elə bir yeni cəhət görürdü ki,
bu vaxta qədər heç kəsdə belə şeyə rast gəlməmişdi; özü də ki, hər
şeylə maraqlanan bir qadıncı.

Anna Sergeevna çox qərribə bir adamdı. Heç bir mövhumata və
heç bir güclü etiqağa inanmadığı halda, o heç bir şeydən çəkinməz,
qaçmazdı. O bir çox şeyləri aydın görür, çox şeylə maraqlanırdı, amma
heç bir şey onu tamamilə təmin etmirdi; bir də ki, deyəsən o özü də
heç tamamilə təmin olunmaq istəmirdi. Onun ağılı, eyni zamanda,
həm etik, həm də laqeyd idi: onun şübhələri heç vaxt unudulacaq
dərəcədə sönüb getməz, heç vaxt da artıb həyəcanlandırıcı dərəcəyə
çatmazdı. Əgər o, varlı və müstəqil olmasaydı, bəlkə də döyüşə
girişər, ehtirasın nə olduğunu bilərdi... Ancaq o, çox zaman darıxsın
da, asanlıqla ömür sürürdü və günləri bir-bir tələsmədən yola salır
və az-az hallarda həyəcanlanardı. Bəzən onun da gözələrində göy
qurşağı kimi rəngarəng dairələr oynayırdı, ancaq bunlar sönüb get-
dikdə o dincələr və onlar üçün təəssüflənməzdi. Onun xəyalı hətta
adi əxlaq qanunları üzrə mümkün hesab edilən hüdudu aşır keçərdi;
lakin belə hallarda da onun qanı füsunkar mütənasib və sakit bədə-
nində əvvəlki kimi aramca cərəyan edərdi. Bəzən o ətirli vannadan
bütün bədənini istilənmiş və xumarlanmış halda çıxarkən həyatın
heçliyi, onun əzab, dərd və pislikləri barəsində xəyala dalardı... Qəfil-
dən qəlbi cürət və nəcib arzularla coşardı; lakin aralı qalmış pəncə-

rədən yüngül külək vurur, Anna Sergeevna büzüşər, şikayətlənər
və demək olar ki, hirsələnərdi və bu anda yalnız birçə şey istərdi; bu
murdar külək əsib onu döyməsin.

Eşqə düçar olmayan bütün qadınlar kimi o da nə işə istəyir, amma
nə istədiyini özü də bilmirdi. O çox şey istədiyini güman edirdisə
də, əslində heç bir şey istəmirdi. Mərhum Odintsovla yaşamağa o
çətinliklə dözürdü (Anna Sergeevna onu yaxşı adam hesab etmə-
səydi, bəlkə də ona arvad olmağa razılıq verməzdi: ona öz mənfəəti
xatirinə ərə getmişdi) və gizlində bütün kişilərə nifrət bəsləyirdi;
çünki onları səliqəsiz, ağır, tənbel, son dərəcə darıxdırıcı məxluqlar
kimi təsəvvür edirdi. Bir dəfə o xaricdə cavan və gözəl bir işveçliyə
rast gəlmişdi; onun üzündə cəngavər ifadəsi və açıq alnı altında
səmimi görünən mavi gözləri vardı: cavan oğlan ona çox böyük təsir
buraxmışdısa da, Rusiyaya qayıtmasına mane ola bilməmişdi.

Anna Sergeevna öz gözəl yatağında üstünə yüngül ipek yorğan
çəkərək krujevalı balınlarda... uzanıb “Bu həkim nə qərribə adam-
dır!” – deyə düşünürdü. Atasının cah-cəlal və şöhrətpərəstlik meyil
və həvəsi azacıq da olsa Annaya keçmişdi. O öz günahkar, amma
mehriban atasını sevirdi, atası da onu əzizləyər, onunla öz tayı-
bərabəri kimi zarafatlaşar, ona büsbütün etimad edər və onunla
məsləhətləşərdi. Anası isə Anna Sergeevnanın yadına çox çətin
gəlirdi.

“Bu həkim nə qərribə adamdır!” – deyə o öz-özünə təkrar etdi.
O gəməşdi, gülümsündü, əllərini başının altına qoydu, sarsaq bir
fransız romanından iki səhifə gözəndən keçirdikdən sonra kitab əlindən
yerə düşdü – o, tərtəmiz və soyuq halda öz təmiz və ətirli yatağında
yuxuya getdi.

Ertəsi günü səhər Anna Sergeevna səhər yeməyini yeyən kimi
nəbatət öyrənmək üçün Bazarovla gəzməyə çıxdı və yalnız nahara
azca qalmış qayıtdı; Arkadi heç bir yana getməmiş və bir saata qədər
vaxtını Katya ilə keçirmişdi. O, Katyanın yanında darıxmamışdı;
Katya dünənki sonatını təkrar çalmasını özü ona təklif etmişdi;
ancaq nəhayət Odintsova qayıdıb gəldiyi zaman Arkadi onu gördükdə
bir an ürəyi sıxıldı... Odintsova bağıın içi ilə, bir qədər yorğun
addımlarla gəlməkdə idi; onun yanaqları qızarmış, gözləri deyirmi
küləş şlyapası altından həmişəkindən daha artıq parlıdaydı. O, bar-
maqları arasında zərif bir çölçiyəyinin saplağını oynadırdı, yüngül

mantilyası dirsəklərinə düşmüş, şlyapasının enli boz lentləri döşünə yapışmışdı. Bazarov onun ardınca həmişəki kimi inamla və laqeydcə gəlirdi, ancaq onun üzündəki şən, hətta mehriban ifadə Arkadinin xoşuna gəlmədi. Bazarov dişlərini sıxaraq ona “salam!” deyib öz otağına getdi, Odintsova isə Arkadinin əlini dalğın-dalğın sıxıb keçib getdi.

“Bu nə salam idi... – deyə Arkadi öz-özünə düşündü. – Məgər bu gün görüşməmişdikmi?”

XVII

Zaman (məlum şeydir ki,) gah quş kimi uçar, gah soxulcan kimi sürünüb keçir; ancaq insan üçün o zaman xoş keçir ki, vaxtın sürətlə və ağır-ağır keçdiyini heç hiss etməsin. Arkadi ilə Bazarov da Odintsovagildə on beş günə qədər vaxtlarını məhz belə keçirdilər. Buna qismən Odintsovanın öz evində və həyatında yaratdığı qayda-qanun da səbəb olmuşdu. Bu qayda-qanunu o özü ciddi surətdə gözləyir, başqalarını da buna tabe olmağa vadar edirdi. Hər şey hər gün öz vaxtında olurdu. Səhər düz saat səkkizdə hamı çay içməyə yığılırdı; çay ilə çeşt¹ arasında hərə istədiyi işlə məşğul olurdu; xanım özü bu vaxt darğa ilə (malikanə töycü ilə idarə olunurdu), eşikağası ilə, baş açarçı qadınla məşğul olardı. Nahardan qabaq yenə hamı söhbətə və ya kitab oxumağa yığılırdı; axşam görməyə çıxar, kart oynayır, musiqi dinləyirdilər; saat on birin yarısında Anna Sergeyevna öz otağına çəkilər, sabah üçün əmrlər verir və yığılıb yatarı. Gündəlik həyatın belə ölçülüb biçilmiş və bir qədər tənənlə intizamı Bazarova xoş gəlmirdi; o deyirdi: “Elə bil dəmir yolla gedirsən”, rəsmi geyinmiş lakeylər, təkəbbürlü eşikağaları onun demokratik duyğularına toxunurdu. O deyirdi ki, belə olanda gerek yeməyi də ingilis qaydası ilə fraq geyib, ağ qalstuk taxıb yeyəsən. O bir dəfə bu barədə Anna Sergeyevnanın özü ilə danışmışdı. Anna Sergeyevna özünü elə tuturdu ki, hər kəs çəkinmədən öz rəyini ona deyə bilərdi. O, Bazarovun dediklərini dinləyib: “Öz nöqtəyi-nəzərinizcə siz haqlısınız, bəlkə də bu cəhətdən mən özümü xanım kimi tuturam, ancaq kənddə qaydasız və intzamsız yaşamaq olmaz, adam darıxar” demiş və işinə öz bildiyi kimi davam etmişdi. Bazarov deyirdi; ancaq həm onun

¹ Səhərle günorta arasında olan vaxt, saat 10-11 radələri

özü üçün, həm də Arkadi üçün Odintsovanın evində elə ona görə də xoş keçirdi ki, orada işlər “dəmir yolla gedən kimi” gedirdi. Bütün bunlarla bərabər hər iki cavanda Nikolskoyədə yaşadıkları ilk günlərdən bir dəyişiklik əmələ gəlmişdi. Anna Sergeyevna Bazarovla çox az-az hallarda razılaşırdısa da, ancaq deyəsən ona rəğbət bəsləyirdi; bu səbəbdən də Bazarovda əvvəllər olmayan bir iztirab əmələ gəlmişdi: o tez əsəbiləşir, həvəssiz danışır, acıqlı görünür və tikan üstə oturmuş kimi bir yerdə qərar tutmurdu; öz-özlüyündə Odintsovaya aşiq olduğunu qəti surətdə qərara almış olan Arkadinin isə ürəyi açılmayıb, xəyalata dalırdı. Ancaq bu onun Katya ilə yaxınlaşmasına mane olmur, hətta onun Katya ilə mehriban və dostanə münasibətə girməsinə kömək edirdi. O “Anna Sergeyevna mənim qədrimi bilmir! Qoy belə olsun!.. Amma bax, bu mehriban qız məni rədd etmir” – deyə öz-özünə düşünürdü və onun qəlbində yenidən alicənab duyğular oyanırdı. Katya tutqun bir halda hiss edirdi ki, onunla vaxt keçirməsi nə isə Arkadi üçün bir təsəlli olur və ona görə də yarıtancaq, yarınamlı dostluqdan məsum bir surətdə zövq almaqdan nə onu, nə də özünü məhrum etmirdi. Onlar Anna Sergeyevnanın yanında bir-birilə söhbət etmirdilər: Katya bacısının iti nəzərləri altında həmişə sıxılırdı; Arkadi isə aşiq olan adamlara yaraşdığı kimi, öz sevgilisi olan yerdə başqa heç bir şeyə fikir verə bilmirdi. Katya ilə tək qalmaq ona xoş olurdu. O hiss edirdi ki, Odintsovanı məşğul etməyə qüdrəti yoxdur; onunla tək qaldıqda qorxuya düşür və özünü itirirdi; Anna Sergeyevna da ona deməyə bir söz tapmırdı: Arkadi onun üçün həddindən artıq gənc idi. Əksinə, Arkadi Katyanın yanında özünü sərbəst hiss edirdi; o, Katya ilə mülayim rəftar edir, onun musiqidən, hekayə və şeir oxumaqdan və sair xırda-xuruş şeylərdən aldığı təəssüratı danışmasına mane olmur və bu xırda-xuruş şeylərin onun özünü də maraqlandırdığını hiss və ya dərk etmirdi. Katya isə onun ürəyindəki kədərinə mane olmurdu. Arkadi Katya ilə, Odintsova isə Bazarovla birlikdə xoş günlər keçirirdilər; buna görə də çox vaxt belə olurdu: bu cütlər bir qədər bir yerdə olduqdan sonra, xüsusən görməyə çıxan vaxtlarda ayrılıb hər bir cüt istədiyi tərəfə gedirdi. Katya təbiətə məftun idi, Arkadi də boynuna almağa cürət etmirdisə də, təbiəti sevirdi; Odintsova isə Bazarov kimi təbiətə qarşı laqeyd idi. Bizim dostların, demək olar ki, daim bir-birindən ayrı düşmələri nəticəsiz qalmadı: onların arasındakı münasibət

dəyişilməyə başladı. Bazarov daha Arkadi ilə Odintsova barəsində danışmır, hətta onun “aristokrat ədaları”nı pisləməirdi; düzdür o, Katyanı yenə də əvvəlki kimi tərifləyirdisə də, onun sentimental meyillərinin qarşısını almağı tövsiyə edirdi; lakin onun tərifləri öteri, məsləhətləri quru olurdu və Arkadi ilə ümumiyyətlə, əvvəlkindən xeyli az söhbət edirdi... o sanki Arkadi ilə görüşməkdən çəkinir, sanki ondan utanırdı...

Arkadi bütün bunları görür, ancaq sözünü ürəyində saxlayırdı.

Bütün bu “yeniliyin” əsil səbəbi Odintsovanın Bazarova təlqin etdiyi hiss idi; bu hiss ona əzab verir, onu özündən çıxarırdı; əgər birisi onun qəlbində baş verən şeylərin mümkün ola biləcəyinə ona bir balaca işarə etsəydi o, həqarətli bir qəhqəhə və iyrenc sözlərlə acıqlanıb bu hisslərdən əl çəkərdi. Bazarov yaman qadın düşkünü və qadın gözəlliyi məftunu idi, ancaq ideal və ya öz dediyi kimi, romantik mənada eşqə o cəfəngiyat və bağışlanmaz bir səfehlik deyər, cəngavərlik hissiyyatını eybəcərlik və ya xəstəlik kimi bir şey hesab edərdi; o dəfələrlə demişdi ki, Toqqenburqu¹ minnezinger və trubadurlarla² birlikdə nə üçün dolixanaya salmadıqlarına təəccüb edir. O deyirdi: “Qadın xoşuna gəlersə” çalış bir şey çıxart: olmasa, əl çək, burax getsin, dünyada qadın qəhətliyi deyil ki”. Odintsova onun xoşuna gəlirdi. Onun barəsində yayılmış dedi-qodular, onun fikirlərinin azad və müstəqil olması, Bazarova şübhəsiz rəğbət bəsləməsi – bütün bunlar hamısı, sanki onun xeyrinə idi. Ancaq o tezliklə başa düşdü ki, ondan “şey çıxarmaq” mümkün olmayacaq, ondan əl çəkməyi isə bacarmır və buna özü də təəccüb edirdi. Odintsova yadına düşən kimi onun qanı cuşa gəlirdi; öz qanının öhdəsindən o asanlıqla gələ bilərdi, ancaq daxilində başqa, elə bir qüvvə də vardı ki, özü bunu heç cür ehtimal edə bilməz, buna həmişə lağ edərdi; bu qüvvə də onun bütün qüruruna toxunurdu. O, bütün romantik duyğulara laqeyd nifrət bəslədiyini Anna Sergeyevna ilə söhbətlərində əvvəlkindən daha artıq söyləyirdi; tək qaldıqda isə özünün bir romantik olduğunu qəzəblə dərk edirdi. Belə hallarda o meşəyə gedib iri addımlarla gəzər, elinə keçən budaqları qırıb tökər və yavaş səsle həm özü, həm də Odintsova haqqında deyinərdi; ya da ot mərəyinə, anbara çəkilib inadla gözlərini yumar, özünü yatmağa məcbur etmək

¹ Şillərin “Cəngavər Toqqenburq” şerinin qəhrəmanı

² Cəngavərlər silkinə mənsub olan, əsasən eşqi mədh edən orta əsr şairləri

istəyərdi ki, buna da, əlbəttə ki, çox vaxt nail ola bilməzdi. Birdən ona elə gəlirdi ki, o saf, təmiz qollar bir zaman onun boynuna sarılacaq, o məğrur dodaqlar onunla öpüşəcək, o ağıllı gözlər nəvazişlə, bəli, nəvazişlə onun gözlərinə baxacaqdır; belə hallarda onun başı hərlənər, o bir anlığa özünü unudar, sonra yenə qəzəbi coşardı. Birdən zehni açıqlıb “eyibli” fikirlərə dalmış olduğunu görərdi, sanki şeytan onu yoldan çıxarıbmış. Hər dəfə ona elə gəlirdi ki, Odintsovada da bezi dəyişikliklər olmaqdadır, onun üzünün ifadəsində xüsusi bir hal müşahidə olunur ki, bu da... Ancaq belə hallarda o adətən ayağını yerə döyür, ya da dişlərini qıçayaraq öz-özünü yumruqla hədələyirdi.

Amma əslində Bazarov çox da yanılmırdı. O, Odintsovanı heyran etmişdi; Bazarov onun fikrini məşğul edir, Odintsova onun barəsində çox-çox düşünürdü. Bazarov yanında olmadıqda o darıxmırdı, onu gözləməirdi, ancaq o gəldikdə haman saat dirçəlirdi; o, Bazarovla həvəslə təklikdə qalırdı, hətta Bazarov onu hirsələndirdikdə və ya onun zövqünə, zərif vərdişlərinə toxunduqda da onunla həvəslə söhbət edirdi. O sanki həm onu sınamaq, həm də özünü yoxlamaq istəyirdi.

Bir dəfə Bazarov onunla bağda gəzərkən bu yaxında kəndə, atasının yanına gedəcəyini birdən-birə tutqun bir səsle söylədi... Odintsovanın rəngi qaçdı, sanki nə isə ürəyini sancdı, həm də elə sancdı ki, o təəccüb elədi və sonra bunun nə demək olduğunu xeyli düşündü. Bazarov getmək fikrində olduğunu onu yoxlamaq, bundan nə çıxacağını bilmək üçün söyləməmişdi: o heç bir vaxt özündən uydurmazdı. O haman gün səhər atasının darğası və öz keçmiş lələsi Timofeiçlə görüşmüşdü. Bu Timofeiç işlək və zirək, solğun, sarısaçlı, üzü qırmızı və küləkdən qarsalanmış bir qoca idi; büzüşmüş gözlərində xırdaça yaş damcıları olan, əyninə qalın göy-bozumtul qısa mahud çuyka geymiş, belinə bir qayış parçası bağlamış, ayağına ucuz uzunboğaz çəkmə geymiş bu darğa gözələnilmədən Bazarovun qabağına çıxmışdı.

– Aha, xoş gördük, ay qoca! – deyərək Bazarov səsələnmişdi.

– Xoş gördük, atam Yevgeni Vasiliç, – deyərək qoca sözə başlayıb şən-şən gülümsünmüş və bundan bütün üzü qırıq-qırıq olmuşdu.

– Nəyə tərif gətiribsen? Yoxsa mənə dalımca göndəriblər?

– Xeyr-a, atam, heç elə şey olar! – deyərək Timofeiç dili dolaşdolaşdolaşdolaş verməmişdi (o gələrkən ağasının verdiyi möhkəm tapşırığı yadında saxlamışdı). – Ağanın işləri üçün səhərə gedirdim, cənabınız

barəsində eşidib yolumu döndərdim, dedim bir cənabınızı da görüm...
Yoxsa sizi də narahat etmək olarmı!

– Yaxşı, yalan danışma, – deyə Bazarov onun sözünü kəsmişdi.

– Məgər sənın şəhərə yolun buradandır ki?

Timofeiç dilini çeynəyib daha bir cavab verməmişdi.

– Atam sağ-salamatdırımı?

– Allaha şükür.

– Anam necə?

– Arına Vlasovna da, şükür Allaha, sağ-salamatdır.

– Yəqin mənı gözləyirlər, eləmi?

Qoca xırdaca başını yana əyib demişdi:

– Ah, Yevgeni Vasiliç, bəs gözləmirler! İnanın Allaha ki, atanınızın üzünə baxanda adamın ürəyi yanır.

– Di yaxşı, yaxşı! Uzun eləmə. Onlara deyərsən ki, tezliklə gələcəyəm.

– Baş üstə, – deyə Timofeiç köksünü ötürüb cavab vermişdi.

O evdən çıxarkən kartuzunu ikiəlli başına basmış və darvazanın ağzında saxladığı köhnə drojkiyə minib atları yortma sürmüş, ancaq şəhərə sarı getməmişdi.

Haman günün axşamı Odintsova Bazarovla öz otağında oturmuş, Arkadi də Katyanın fortepiano çalmasını dinləyə-dinləyə zalda gəzirdi. Knyajna yuxarı, öz otağına getmişdi; onun ümumiyyətlə qonaqdan, xüsusən “yeni qudurğanlar” adlandırdığı bu qonaqlardan zəhləsi gedərdi. Görüş otaqlarında o yalnız hirsələnir, öz otağında, öz xidmətçisinin yanında isə bəzən elə qiyamət qoparırdı ki, çutqusu ilə pariki başında titrəyirdi. Odintsova bütün bunları bilirdi.

– Bu nə işdir, getməyə hazırlaşırsınız? – deyə Odintsova sözə başladı. – Bəs vədiniz?

Bazarov diksinən kimi oldu:

– Nə vəd?

– Unudubsunuzmu? Bəs siz mənə kimyadan bir neçə dərs verəcəkdiniz?

– Nə etməli? Atam mənı gözləyir; daha ləngiyə bilmərəm. Amma siz “*Pelouse et Frému. Notions générales de Chimie*”ni¹ oxuya bilərsiniz; yaxşı kitabdır, özü də aydın yazılmışdır. Orada bütün lazım olan məlumatı taparsınız.

¹ Peluz və Fremi. “Kimyanın əsasları” (frans.)

– Yadıңызdadırımı, siz mənı inandırırđınız ki, kitab... yadımdan çıxıb, nəyi demişđiniz... əvəz edə bilməz; yəqin nə demək istədiyimi bilirsiniz... yadıңызdadırımı?

– Nə etməli! – deyə Bazarov təkrar etdi.

Odintsova səsini alçaldaraq:

– Axı niyə gedirsiniz ki? – deyə soruşdu.

Bazarov ona baxdı. Odintsova başını kreslonun söykənəcəyinə dayamış və dirsəklərinə qədər çılpaq qollarını sinəsində çarpazlamışdı. Üzərinə şəbəkəli kağız örtük salınmış tək lampanın işığında onun üzü solğun görünürdü; xırda qırçmı gen, ağ paltarının bütün bədənini örtmüşdü; onun habelə çarpazlanmış ayaqlarının ucları zorla görünürdü.

– Axı nəyə qalım ki? – deyə Bazarov cavab verdi.

Odintsova başını azacıq çevirdi:

– Necə nəyə? Məgər burada sizin üçün xoş keçmirmi! Yoxsa elə güman edirsiniz ki, burada sizin üçün heyifsilənən olmayacaq?

– Mən buna əminəm.

Odintsova bir qədər dinmədi.

– Nahaq yerə bu fikirdəsiniz. Amma mən sizin sözünüzə inanmıram. Siz bunu ciddi deyə bilməzsiniz. – Bazarov hərəkətsiz oturub qalmışdı. – Yevgeni Vasiliç, bəs niyə dinmirsiniz?

– Axı mən sizə nə deyim? Ümumiyyətlə, insanlar üçün heyifsilənməyə dəyməz, mənim üçün isə, heç dəyməz.

– Bu niyə?

– Çünki mən iş adamıyam, qəşəng deyiləm. Danışmağı da bacarmıram.

– Yevgeni Vasiliç, siz tərifmi eşitmək istəyirsiniz?

– Yox, mən belə şeylərə adət etməmişəm. Məgər özünüz bilmirsinizmi ki, həyatın zərif tərəfi, sizin bəyəndiyiniz cəhəti məndə yoxdur?

Odintsova dəsmalının ucunu dişlədi.

– Necə istəyirsiniz düşünün, ancaq siz getsəniz darıxacağam.

Bazarov:

– Arkadi getməz, qalar, – deyə qeyd etdi.

Odintsova azacıq çiyini çəkdi.

– Mən darıxacağam, – deyə o təkrar etdi.

– Doğrudanmı? Hər halda uzun müddət darıxmazsınız.

– Nədən belə deyirsiniz?

– Ona görə ki, özünüz mənə demişdiniz ki, yalnız səliqənz pozulanda darıxırsınız. Siz həyatınızı elə təmiz və düzgün qurubsunuz ki, belə həyatda nə darıxmaq, nə kədərlənmək... nə də heç bir ağır hissə qapılmaq mümkün deyildir...

– Siz də güman edirsiniz ki, mən çox təmiz... yəni həyatımı çox düzgün qurmuşam?

– Bəs necə! Budur, məsələn bir neçə deqiqədən sonra saat onu vuracaq və mən qabaqcadan bilirəm ki, mənə qovacaqsınız.

– Yox, Yevgeni Vasiliç, qovmaram. Siz qala bilirsiniz. O pəncərəni açın... nədənsə nəfəsim tutulur.

Bazarov ayağa qalxıb pəncərəni itələdi. Pəncərə gurultu ilə birdən açıldı... Bazarov onun belə asanca açılacağını gözləməirdi; bir də ki, onun əlləri əsirdi. Pəncərədən mülayim, qaranlıq gecə göründü; göy, demək olar ki, qapqara idi; ağaclar yavaşca xışıldayırdı, otağa bayır havasının tərəvətli ətri dolurdu.

Odintsova:

– Pərdəni salın, oturun, – dedi, – siz getməmişdən qabaq sizinlə bir qədər söhbət etmək istəyirəm. Öz barənizdə mənə bir şey danışın; siz heç özünüzdən danışmırsınız.

– Anna Sergeyevna, mən sizinlə faydalı şeylərdən danışmağa çalışıram.

– Siz çox təvazökarsınız... Ancaq mən sizin barənizdə, ailənin barəsində, xatirəsi üçün bizi atıb getdiyiniz atanız barəsində bir şey eşitmək istəyirəm.

“O niyə belə sözlər danışır?” – deyə Bazarov düşündü.

– Bunların heç biri maraqlı deyil, – deyə o cavab verdi, – xüsusən sizin üçün; biz avam adamlarıq...

– Bəs sizcə mən əyanam mı?

Bazarov gözlərini qaldırıb Odintsovanın üzünə baxdı.

– Bəli, – deyə o qəsdən kəskin bir əda ilə cavab verdi.

Odintsova gülümsündü.

– Hər nə qədər siz bütün insanların bir-birinə bənzədiyini və onları öyrənmək lazım olmadığını söyləsəniz də, mən görürəm ki, siz mənə az tanıyırsınız. Bir dəfə öz həyatımdan danışaram... ancaq evvəlcə siz mənə öz həyatınızdan danışın.

– Mən sizi az tanıyıram, – deyə Bazarov təkrar etdi. – Bolkə də siz haqlısınız və doğrudan da hər bir insan bir müəmmadır. Məsələn, elə siz özünüz: siz cəmiyyətdən qaçırsınız, cəmiyyət xoşunuza gəlmir, amma iki tələbəni öz evinizdə qonaq qalmağa dəvət edirsiniz. Bu ağıl və belə gözəlliyinizlə siz niyə kənddə yaşayırsınız?

– Necə? Necə dediniz? – deyə Odintsova tez onun ağzından sözünü aldı. – Mənim... gözəlliyimləmi?

Bazarov qaşlarını çatdı.

– Bunun fərqi yoxdur, – deyə o mızıldandı. – Mən demək istəyirdim ki, yaxşı başa düşə bilmirəm, siz niyə kəndə köçübsünüz?

– Bunu başa düşə bilmirsiniz... Ancaq yəqin bunu özünüze bir təhər izah edirsiniz?

– Bəli... zənnimcə, siz ona görə daim bir yerdə qalırırsınız ki, özünüzə erköyünlüyə öyrədibsiniz; çünki təmtəraq və rahatlığı çox sevirsiniz, bütün qalan şeylərə isə çox laqeydsiniz.

Odintsova yenə də gülümsündü.

– Siz əsla inanmaq istəmirsiniz ki, mən bir şeyə uyub qapıla bilərəm?

Bazarov altdan–altdan ona baxdı.

– Bu olsa–olsa etiklikdən başqa bir şey ola bilməz.

– Doğrudanmı? Eləsə, mən indi başa düşürəm ki, niyə sizinlə mənimki tutur; axı siz də elə mənə kimisiniz.

– Bizimki tutur... – deyə Bazarov boğuş səslə söylədi.

– Hə!.. Axı sizin getmək istədiyiniz yadımdan çıxmışdı.

Bazarov ayağa qalxdı. Qaranlıqlaşmış, xoş ətirli, xəlvət otağın ortasında lampa sönük bir işıqla yanmaqda idi; arabir tərpeşən pərdənin arasından otağa gəcənin qıcıqlayıcı tərəvəti süzülür, onun əsrarəngiz pıçılısı eşidilirdi. Odintsova əsla tərpeşən pərdənin arasından otağa gəcənin qıcıqlayıcı tərəvəti süzülür, onun əsrarəngiz pıçılısı eşidilirdi. Odintsova əsla tərpeşən pərdənin arasından otağa gəcənin qıcıqlayıcı tərəvəti süzülür, onun əsrarəngiz pıçılısı eşidilirdi. Odintsova əsla tərpeşən pərdənin arasından otağa gəcənin qıcıqlayıcı tərəvəti süzülür, onun əsrarəngiz pıçılısı eşidilirdi. Bu həyəcan Bazarova da sirayət etdi. O birdən–birə özünün gənc və gözəl bir qadınla xəlvət bir otaqda olduğunu hiss etdi...

– Hara gedirsiniz, – deyə Odintsova ağır–ağır soruşdu. O heç bir cavab verməyib kürsüsünə oturdu.

– Deməli, siz mənə sakit, naz–nemət içində erköyünləşmiş bir məxluq hesab edirsiniz, – deyə Odintsova gözlərini pəncərədən çəkmedi, eyni səslə sözüne davam etdi. – Ancaq mən özümü çox bədbəxt hesab edirəm.

– Sizmi bədbəxtsiniz?! Niyə ki? Doğrudanmı, siz boş, mənasız dedi-qodulara mənə verirsiniz?

Odintsova qaşlarını çatdı. Bazarovun onun fikrini bu mənada başa düşməsi ona ağır gəldi.

– Yevgeni Vasiliç, bu dedi-qodulara mən heç etinə da etmirəm, mənim qürurum onların mənə narahat etməsinə əsla yol verməz. Yox, bədbəxtliyimin səbəbi budur ki, ... mənim yaşamağa arzu və həvəsim yoxdur. Siz mənə inanmamazlıqla baxırsınız, siz düşünürsünüz ki, bu sözləri başdan-ayağa krujevalı paltar geyinib məxmər kreslodada oturmuş “əyan” bir qadın deyir. Mən gizlətmirəm: mən sizin təmtəraq adlandırdığınız şeyi xoşlayıram, cyni zamanda yaşamağı da çox arzu etmirəm. Bu ziddiyyətləri istədiyiniz kimi uyşdurun. Nə isə, bütün bunlar sizin nəzərinizdə romantizmdir.

Bazarov başını buladı.

– Siz sağlam, varlı və müstəqilsiniz, daha nə lazımdır ki? Axı istədiyiniz nədir?

– Mən nə istəyirəm, – deyə təkrar edib Odintsova köksünü ötürdü. – Mən çox yorulmuşam, qocalmışam; mənə elə gəlir ki, çox-çoxdan yaşayıram. Bəli, qocayam, – deyə əlavə edib mantilyasının uclarını yavaşca çıpaq qollarının üstünə çəkdi. Onun gözləri Bazarovun gözləri ilə rastlaşdı və Anna Sergeevna azacıq qızardı. – Keçmişdən o qədər xatirə var; Peterburq həyatım, sərvət, sonra yoxsulluq, sonra atamın ölümü, ər də olduğum zamanlar, sonra xaricə səyahət, öz qaydası ilə... xatirə çoxdur, amma yada salınmalı bir şey yoxdur. İrəlində, qarşımda isə uzun, çox uzun bir yol var, məqsəd isə yoxdur... Buna görə də yerimək, irəli getmək istəyirəm.

– Siz bu qədərmi məyus olubsunuz? – deyə Bazarov soruşdu.

– Yox, – deyə Odintsova ağır-ağır cavab verdi, – ancaq mən kama yetməmişəm. Mənə elə gəlir ki, bir şeyə bərk məftun ola bilsəydim...

– Siz sevmək istəyirsiniz, – deyə Bazarov onun sözünü kəsdi, – ancaq siz sevməzsiniz: bax, sizin bədbəxtliyiniz elə burasındadır.

Odintsova öz mantilyasının qollarını nəzərdən keçirməyə başladı.

– Məgər mən sevməzəm? – deyə o soruşdu.

– Çətin! Ancaq mən buna nəhaq bədbəxtlik dedim. Əksinə, başına belə iş gələnlərin halına yanmalıdır.

– Necə iş?

– Sevmək.

– Siz bunu haradan bilirsiniz?

– Eşitmişəm, – deyə Bazarov hirsli-hirsli cavab verdi.

Bazarov öz-özünə düşündü: “Naz eləyirsən, özün darıxır və bikaçılıqdan mənə cinləndirirsən, mənim isə...” Onun ürəyi doğrudan da yaman çırpınırdı.

Bazarov bütün vücudu ilə irəli əyilib kreslonun saçaqlarını oynada-oynada dedi:

– Bir də ki, siz belkə də həddindən artıq tələbkarsınız.

– Ola bilər. Məncə, ya hər şey olmalı, ya da heç bir şey olmamalıdır. Həyat verib əvəzində həyat almaldır. Mənim həyatımı aldınmı, özününkünü mənə ver, həm də heyifsilənmədən və həmişəlik. Yoxsa, heç lazım deyil.

– Nə olar ki? – deyə Bazarov cavab verdi. – Bu, ədalətli bir şərtidir və mən təəccüb edirəm ki, siz nə əcəb bu vaxta qədər... istədiyinizi tapmayıbsınız.

– Sizcə hər şeyə bütün varlığını fəda etmək asanmı işdir?

– Əgər çox düşünüb daşınsan, fürsət gözləsən və öz qiymətini bilsən, yəni özünü qiymətləndirirsən, əlbəttə, asan deyildir; çox düşünüb daşınmaqdan isə özünü fəda etmək çox asandır.

– Adam necə özünü qiymətləndirməyə bilər? Əgər mənim heç bir qiymətim yox isə, onda mənim fədakarlığım kimə lazımdır?

– Daha bu mənim işim deyil; mənim qiymətimi təyin etmək artıq başqasının işidir. Başlıcası budur ki, gərək özünü fəda etməyi bacaran.

Odintsova kreslonun söykənəcəyindən ayrıldı.

– Siz elə danışırırsınız ki, – deyə o sözə başladı, – elə bil bütün bunlar başınıza gəlmişdir.

– Anna Sergeevna, söz düşdü, dedim: bilirsiniz ki, bütün bunlar mən bilən şeylər deyildir.

– Yaxşı, bəs siz özünü fəda edə bilərdinizmi?

– Bilmirəm, öyünmək istəmirəm.

Odintsova heç bir söz demədi, Bazarov da susdu. Qonaq otağından fortepiano səsi gəldi.

– Nə olub, Katya bu vaxta qədər hələ çalır, – deyə Odintsova dilləndi.

Bazarov ayağa qalxdı.

– Bəli, indi doğrudan da gecdir, sizin yatmaq vaxtıdır.

– Dayanın, hara tələsirsiniz... Sizə bir söz deməliyəm.

– Nə, söz?

– Dayanın, – deyə Odintsova pıçıldadı.

O, gözlərini Bazarova dikib durdu; sanki onu diqqətlə nəzərdən keçirirdi.

Bazarov otaqda gəzişdi, sonra birdən Odintsovaya yanaşdı, tələsik “əlvida” deyib onun əlini elə bərk sıxdı ki, o az qala çıxıracaqdı və otaqdan çıxıb getdi. Odintsova bir-birinə yapışmış barmaqlarını dodaqlarının qabağına tutub üfürdü və birdən-birə sürətlə kreslodan qalxıb Bazarovu qaytarmaq istəyirmiş kimi iti addımlarla qapıya sarı getdi... Xidmətçi qadın, içində bir qrafın olan gümüş məcməyi ilə otağa girdi. Odintsova dayandı, xidmətçi qadına çıxıb getməsinə əmr edib yenə kresloya oturdu və fikrə getdi. Onun hörüyü açılıb qara ilan kimi çiyinə düşdü. Anna Sergeyevnanın otağında lampa hələ uzun müddət yandı, Odintsova da xeyli oturub hərəkətsiz qaldı; yalnız arabir barmaqlarını gecə ayazının üşütdüyü qollarına çəkirdi.

Bazarov isə iki saata qədər keçdikdən sonra öz yataq otağına qayıtdı; onun çəkmələri şəhdən islanmış, saçları dağınıq, özü bikef idi. O, Arkadini, əlində bir kitabla yazı stolunun ardında oturmuş gördü; onun sürtuku başacan düymələnmişdi.

– Hələ yatmayıbsanmı? – deyə Bazarov acıqlı kimi soruşdu.

Arkadi onun sualına cavab verməyib dedi:

– Sən bu gün Anna Sergeyevna ilə yaman çox oturdun ha.

– Hə, siz Katerina Sergeyevna ilə fortepiano çalduğumuz müddətdə mən də onunla oturmuşdum.

– Mən çalmırdım... – deyə Arkadi sözə başlamaq istədise də susdu. O, gözlərinin dolduğunu hiss etdi, amma öz masqaraçı dostunun önündə ağlamaq istəmirdi.

XVIII

Ertəsi gün Odintsova çay içməyə gələndə Bazarov xeyli müddət öz fincanına sarı əyilib oturdu, birdən başını qaldırıb ona baxdı... Odintsova dönüb ona elə baxdı ki, sanki Bazarov onu itələmişdi; Bazarova elə gəlirdi ki, Odintsovanın üzü bir gecədə solmuşdu. Odintsova tezliklə çökilib öz otağına getdi və yalnız çeşt zamanı gəldi. Səhərdən yağış yağdı, gəzməyə çıxmaq mümkün deyildi.

Hamı qonaq otağına yığılmışdı. Arkadi jurnalın son nömrəsini tapıb oxumağa başladı. Knyajna həmişəki kimi əvvəlcə üzünə bir təəccüb ifadəsi verdi, sanki Arkadi ədəbsiz bir iş görmüşdü; sonra acıqlı-acıqlı ona baxmağa başladı, ancaq Arkadi ona etina etmədi. Anna Sergeyevna Bazarova müraciətlə:

– Yevgeni Vasiliç, – dedi, – mənim otağıma gedək... Sizdən soruşmaq istəyirəm... Dünən mənə bir kitab adı demişdiniz...

O ayağa qalxıb qapıya yönəldi. Knyajna ətrafına elə bir ifadə ilə baxdı ki, elə bil “Bir baxın, bir baxın mən necə təəccüb edirəm!” demək istəyirdi və yenə gözlərini Arkadiyə zillədi. Ancaq Arkadi səsini ucaltdı və yanında oturduğu Katya ilə bir-birinə baxışdıqdan sonra yenə də oxumağa davam etdi.

Odintsova iti addımlarla öz kabinetinə qayıtdı. Bazarov gözlərini qaldırmadan və yalnız qarşısında hərəkət etməkdə olan ipək paltarın yumşaq xıslıtısını eşidə-eşidə yeyin-yeyin onun ardınca gedirdi. Odintsova dünən oturduğu haman kresloya oturdu, Bazarov da öz dünənki yerini tutdu. Azacıq sükutdan sonra Odintsova sözə başlayıb soruşdu:

– O kitabın adını necə dediniz?

– *Pelouse et Frémy, Notions générales...* – deyə Bazarov cavab verdi. – Amma sizə “*Ganot. Traité élémentaire de physique expérimentale*”¹ kitabını da tövsiyə edə bilərəm. Bu kitabın şəkilləri daha aydındır, ümumiyyətlə, bu dərs kitabı...

Odintsova əlini uzatdı.

– Yevgeni Vasiliç, məni bağışlayın, ancaq mən sizi bura cürbəcür dərs kitabları barəsində müzakirəyə girişmək üçün çağırmadım. Mən dünənki söhbətimizi davam etdirmək istəyirdim. Siz elə qəfil-dən getdiniz ki... Darıxmayacaqsınız ki?

– Anna Sergeyevna, qulluğunuzda hazırım: dünən biz nə barədə danışırıdık ki?

Odintsova Bazarova kəc-kəc baxdı.

– Biz gərək ki, səadət barəsində söhbət edirdik. Mən sizə öz barəmdə danışmışdım. Yeri gəlmişkən deyim, budur, mən indi “səadət” kəlməsini söylədim. Söyləyin görək, məsələn, biz hətta musiqidən, axşamın gözəlliyindən, xoşumuza gələn bir adamla söhbətdən zövq

¹ Qano. “Eksperimental fizikanın ibtidai kursu” (frans.)

aldığımız zamanlarda da nə üçün bizə elə gəlir ki, bütün bunlar əsil səadət, yəni özümüzün malik olduğumuz səadət deyil, haradasa mövcud olan hədsiz bir səadətə yalnız kiçik bir kölgəsidir? Bu nədir? Yoxsa siz bəlkə də heç belə bir şey hiss etmirsiniz?

– Bilirsinizmi, bir məsəl var: “Ölümlər elə bilir dirilər halva yeyir” – deyər Bazarov cavab verdi, – bir də siz özünüz dünən dediniz ki, həyatdan razı deyilsiniz. Düzü, mənim ağıma isə belə şeylər gəlir.

– Bəlkə bunlar sizə gülünc görünür?

– Yox, ancaq bunlar mənim ağıma gəlir.

– Doğrudanmı? Bilirsinizmi, mən çox bilmək istərdim ki, siz nə düşünürsünüz?

– Necə? Mən sizin dediyinizi başa düşmürəm.

– Bura baxın, mən çoxdan sizinlə ətraflı danışmaq istəyirdim. Bunu sizə söyləməyə ehtiyac yoxdur, – bu özünü məlumdur ki, siz adi adamlardan deyilsiniz; siz hələ cavansınız, bütün həyatınız irəlidedir. Siz özünüzü nə işə hazırlayırsınız? Sizin gələcəyiniz necə olacaq? Mən demək istəyirəm ki, siz nə kimi bir məqsəd güdürsünüz, hara gedirsiniz, ürəyinizdəki nədir? Xülasə, siz kimsiniz, nəsiniz?

– Anna Sergeyevna, siz məni heyrətə salırsınız. Sizə məlumdur ki, mən təbiyyat elmləri ilə məşğul oluram, kim olduğuma gəlince...

– Bəli, siz kimsiniz?

– Mən sizə demişəm ki, gələcəkdə qəza həkimi olacağam.

Anna Sergeyevna səbirsizliklə qımıldanıb dedi:

– Bu sözləri niyə deyirsiniz? Buna özünüz də inanmırsınız. Mənə belə cavabı siz yox, Arkadi verə bilərdi.

– Axı Arkadinin nəyi...

– Bəsdir! Sizin belə təvazökar bir fəaliyyətlə kifayətlənməyiniz mümkün olan şeydirmi, həmişə özünüz demirsinizmi ki, sizin üçün heç bir təbəttə yoxdur. Sizin kimi izzəti-nəfs sahibi olan adam da qəza həkimi olarmı! Siz məni başdan eləmək üçün belə cavab verirsiniz; çünki mənə heç bir etimadınız yoxdur. Ancaq Yevgeni Vasiliç, bilirsinizmi ki, mən sizin ürəyinizdəkini anlamağı bacarardım: mən özüm də sizin kimi yoxsul və izzəti-nəfs sahibi olmuşam; mən özüm də bəlkə elə sizin çəkdiklərinizi çəkmişəm.

– Anna Sergeyevna, bütün bunlar çox gözəl; ancaq məni bağışlayın... mən ümumiyyətlə, fikrimi deməyə öyrəşməmişəm, bir də ki, sizinlə mənim aramda elə böyük bir məsafə var ki...

– Nə məsafə? Yəne deyəcəksiniz ki, mən əyan qadınam? Bəsdir, Yevgeni Vasiliç; gerek sizə sübut edim ki...

– Bir də ondan başqa, – deyər Bazarov onun sözünü kəsdi, – əsasən bizdən asılı olmayan gələcək barəsində danışib düşünməyiniz nə mənası var ki? Bir iş görməyə fürsət düşərsə – çox gözəl, düşməzsə, heç olmasa, bununla təsəlli taparsan ki, əvvəlcədən boş yerə çərənleməmişən...

– Siz dostanə söhbətə çərənləməkmi deyirsiniz?.. Yoxsa məni bəlkə qadın olduğum üçün etimadınıza layiq görmürsünüz? Axı siz bizim hamımıza həqarətlə baxırsınız?

– Anna Sergeyevna, sizə həqarətlə baxmıram, bunu siz özünüz də bilirsiniz.

– Yox, mən heç bir şey bilmirəm... ancaq, tutaq ki, belədir: sizin öz gələcək fəaliyyətinizin barəsində danışmaq istəmədiyinizi başa düşürəm, amma daxilinizdə baş verən şeylər barəsində...

– Baş verən şeylər! – deyər Bazarov təkrar etdi. – Mən bir dövlətəm və ya cəmiyyətim, nəyəm ki! Hər halda bu heç də maraqlı deyildir; bir də məgər adam qəlbində “baş verən” şeyləri həmişə danışa bilərmiz?

– Mən isə adamın öz qəlbindəkiləri deyər bilməməsi üçün heç bir səbəb görmürəm.

– Siz deyər bilirsinizmi? – deyər Bazarov soruşdu.

Anna Sergeyevna azacıq bir tərəddüddən sonra:

– Deyər bilərdim, – deyər cavab verdi.

Bazarov başını çiyinə əydi.

– Siz məndən xoşbəxtsiniz.

Anna Sergeyevna sualedici bir nəzərlə ona baxdı.

– Özünüz bilin, – deyər o, sözünə davam etdi, – ancaq hər halda mənə elə gəlir ki, bizim tapışmağımız nahaq deyildir, biz yaxın dost olacağıq. Mən əminəm ki, sizin o, necə deyim, gərginliyiniz, təmkininiz əvvəl-axır yox olacaq.

– Siz məndə təmkinlilik... bir də necə dediniz... gərginlik müşahidə edibsinizmi?

– Bəli.

Bazarov ayağa qalxıb pəncərəyə yanaşdı.

– Siz bu çəkingənliyin səbəbini bilmək istəyirsinizmi, siz qəlbimdə baş verən şeyləri bilmək istəyirsinizmi?

– Bəli, – deyə Anna Sergeyevna hələ də anlaya bilmədiyi bir qorxu ilə təkrar etdi.

– Acığınız tutmaz ki?

– Yox.

– Yoxmu? – deyə Bazarov arxası Odintsovaya durmuş olduğu halda davam etdi. – Eləsə, bilin ki, mən sizi sevirəm, dəlicəsinə, azğın bir eşqlə sevirəm.... Budur, axır ki, dedirdiniz.

Odintsova hər iki əlini irəli uzatdı. Bazarov isə, alnını pəncərənin şüşəsinə diyədi. O tövşüyürdü; onun bütün bədənini açıq-aydın uçunurdu. Lakin bu, gənclik qorxusundan əmələ gələn bir uçunma deyildi; onu ilk etirafın şirin dəhşəti bürüməmişdi: onun içərisində ehtiras, güclü və ağır bir ehtiras, qəzəbə bənzər, bəlkə də ona yaxın olan bir ehtiras coşurdu... Odintsova həm dəhşətə gəlir, həm də ona acıyırdı.

– Yevgeni Vasiliç... – deyə o dilləndi və səsinə qeyri-ixtiyari bir nəvaziş duyuldu.

Bazarov cəld dönüb, ona coşqun bir nəzər saldı və onun hər iki əlindən tutub ağışına çəkdi.

Odintsova onun qoynundan dərhal qurtarmadı; ancaq bir an sonra uzaqda küncdə dayanıb oradan Bazarova baxırdı. Bazarov ona sarı atıldı...

– Siz mən deyəni başa düşmədiniz, – deyə Odintsova qorxu ilə tələsik pıçıldadı. Sanki Bazarov bircə addım da atsa idi, o qışqıracaqdı... Bazarov dodağını dişləyib otaqdan çıxdı.

Yarım saatdan sonra xidmətçi qadın Bazarovdan Odintsovaya kiçik bir məktub verdi; məktub bircə sətirdən ibarətdi: “Mən bu gün çıxıb getməliyəm, yoxsa sabaha qədər qala bilərəm?” Anna Sergeyevna ona: “Niyə gedirsiniz ki? Mən siz deyəni başa düşmədim, siz də mən deyəni” – deyə cavab yazdı və öz-özünə düşündü: “Mən heç öz qəlbindəkini də başa düşə bilmədim”.

Odintsova nahara qədər kənara çıxmıyab əlləri dalında öz otağında var-gəl edir, arxasınca pəncərənin, gah güzgünün önündə durur və dəsmalını ağır-ağır boynuna çəkirdi; ona elə gəlirdi ki, boynunda hərərətli bir ləkə qalmışdır. O öz-özündən soruşurdu ki, onu Bazarovun söylədiyi kimi qəlbindəkini “dedirtməyə” məcbur edən nə idi və o özünü bir şeydən şübhələnmirdimi? O öz-özünə dedi: “Təqsir mənədir; ancaq mən bunun belə olacağını güman etməzdim”.

O fikrə gedir və Bazarovun onun üstünə atıldığı zaman üzündəki, demək olar ki, vəhşi ifadəni yadına salıb qızarırdı.

“Yoxsa?” – deyə o birdən dillənib dayandı və tellərini silkələdi...

O özünü güzgüdə gördü; onun geri qanrılmış başı, yarıyumulu, yarıaçıq gözlərində və dodaqlarındakı əsrarəngiz təbəssüm sanki bu anda elə bir şey söyləyirdi ki, bundan o özü də həya edirdi...

“Yox, – deyə o nəhayət qərara gəldi. – Allah bilir bunun axırı nə ola bilər, bununla zarafat etmək olmaz, hər halda dinclik dünyada hər şeydən yaxşıdır”.

Onun dincliyi pozulmamışdı; lakin o kədərlənmişdi və səbəbini özü də bilmədən bir dəfə ağılsındı da; ancaq bunun səbəbi təhqir edilmək deyildi. O özünü təhqir edilmiş hesab etmir, daha doğrusu, müqəssir hesab edirdi. Cürbəcür tutqun hisslərin təsiri, həyatının əldən getməkdə olduğunu anlamaq, yenilik arzu etmək nəticəsində o özünü müəyyən həddə qədər getməyə, o həddin o tayına baxmağa məcbur olmuş və orada həтта uçurum da deyil, bir boşluq... və ya biabırçılıq olduğunu görmüşdü.

XIX

Odintsova nə qədər özünə hakimdisə də, hər cür mövhumatdan nə qədər yüksəkdə dururdusa da, nahar vaxtı yemək otağına gəldikdə özünü tutulmuş hiss edirdi. Ancaq nahar çox yaxşı keçdi. Porfiri Platonıç gəlib cürbəcür lətifələr danışdı; o şəhərdən indicə qayıtmışdı. Sözarası o dedi ki, qubernator Burdalı öz xüsusi tapşırıqlar icra edən məmurlarına əmr etmişdir ki, ayaqlarına mahmız taxsınlar; çünki birdən onları tələsik bir işə göndərəndə at minməyə hazır olmalıdırlar. Arkadi yavaşcadan Katya ilə söhbət edir və knyaz qızının danışdıqlarına diplomatik bir tərzdə qulaq verirdi. Bazarov qaşqabaqlı oturub inadla dinmirdi. Odintsova bir-iki dəfə gözaltı deyil, düz onun ciddi və zəhər tökülən üzünə baxdı; Bazarov gözlərini aşağı dikmişdi, üzünün hər bir cizgisində nifrət və qətiyyət sezilirdi. Odintsova öz-özünə düşündü: “Yox... yox... yox...” Nahardan sonra hamı ilə birlikdə bağa çıxdı və Bazarovun onunla danışmaq istədiyini gördükdə, bir neçə addım kənara çıxıb durdu. Bazarov ona yaxınlaşdı, ancaq yenə də onun üzünə baxmadan boğuş bir səslə dedi:

– Anna Sergeevna, sizdən üzr istəməliyəm. Sizin mənə acığınızı tutmaya bilməz.

– Yox, Yevgeni Vasiliç, mənə sizə acığımı tutmur, – deyər Odintsova cavab verdi, – ancaq kədərlənmişəm.

– Bu daha pis. Hər halda mən kifayət qədər cəzalanmışam. Yəqin siz də təsdiq edərsiniz ki, mənə vəziyyətim çox sarsaq bir vəziyyətdir. Siz mənə yazmışdınız ki, niyə gedirsiniz? Ancaq mən qala bilmərəm və qalmaq da istəmirəm. Sabah artıq burada olmayacağam.

– Yevgeni Vasiliç, axı niyə...

– Niyə gedirəmmi?

– Yox, mən onu demək istəməirdim.

– Anna Sergeevna, keçənə güzəşt deyirlər... Bu isə, gec-tez belə olmalı idi. Deməli, mən getməliyəm. Mən yalnız bircə şərtlə qala bilərdim ki, o da əsla baş tutan deyildir. Cəsarət etdiyimə üzr istəyirəm, siz məni sevmirsiniz və heç vaxt da sevməyəcəksiniz, deyilmi?

Bazarovun gözləri qara qaşlarının altından bir an parladı.

Anna Sergeevna ona cavab vermirdi. Onun zehmindən bir an belə bir fikir keçdi: “Mən bu adamdan qorxuram”.

Bazarov onun fikrini başa düşmüş kimi:

– Əlvida, – deyib evə sarı yönəldi.

Anna Sergeevna ağır-ağır onun ardınca gedib Katyanı çağırırdı və onun qoluna girdi. O, axşama qədər Katyadan ayrılmadı. Anna Sergeevna kart oyununda iştirak etmədi: o tez-tez gülürdü ki, bu da onun solğun və tutqun simasına əsla yaraşmırdı. Arkadi məəttəl qalmışdı və gənclərin müşahidə etdikləri bir tərzlə Anna Sergeevnanı müşahidə edir, yəni daim özü-özündən soruşurdu ki, görəsən bu nə deməkdir? Bazarov öz otağına çəkilib bayıra çıxmırdı; ancaq çay içməyə gəlirdi. Anna Sergeevna ona xoş bir söz söyləmək istəyirdi, ancaq onunla necə danışmağa başlamalı olduğunu bilmirdi...

Gözlənilməz bir hadisə onu bu çətin vəziyyətdən qurtardı: eşikağası Sitnikovun gəldiyini xəbər verdi.

Cavan tərəqqipərvərin otağına necə bir hoqqabazlıqla girdiyini sözlə ifadə etmək çətinidir. O, özünəməxsus bir sırtıqlıqla kəndə, olsun ki, heç tanımadığı və onu heç vaxt dəvət etməyən bir qadının yanına getməyi qərara almışdı; o topladığı məlumatlara görə belə ağıllı və ona yaxın olan adamlar hamı xanımın yanında qonaq idilər.

Bununla bərabər o, iliyinə qədər qorxurdu və içəri girərkən əvvəlcədən əzbərlədiyi üzrxahlıq sözlərini söyləmək əvəzində sarsaq-sarsaq deməyə başladı ki, guya Yevdoksiya Kukşina onu Anna Sergeevnanın kefini soruşmağa göndərmişdir və guya Arkadi Nikolaicə ona həmişə böyük bir təriflə danışmışdır ki... Bu sözə çatdıqda onun dili dolaşmış özünü o qədər itirdi ki, öz şlyapasının üstündə oturdu. Ancaq heç kəs onu qovmadığından, hətta Anna Sergeevna onu öz xalasına və bacısına təqdim etdiyindən o tez özünə gəlib dili açıldı və dil-dil ötdü. Bəzən heyətdə bayağılığın zühur etməsi faydalı olur: o çox görülmüş simləri boşaldır, özündən bədgüman olmaqdan və ya özünü unutmaqdan doğan hissləri yumşaldır; çünki onların özlərinin də hamı bayağılığa yaxın olduğunu yada salır. Sitnikovun gəlişilə hər şey bir növ küt, boş və sadə bir hal aldı; hətta hamı axşam yeməyini daha artıq iştahla yedi və həmişəkindən də yarım saat tez yatmağa getdi.

Arkadi yatağında uzanarkən soyunmuş Bazarova dedi:

– Bir zaman məndən soruşduğun bir şeyi indi özündən soruşa bilərəm: “Niyə belə bikefsən? Yəqin müqəddəs bir vəzifəni yerinə yetiribsen?”

Bu iki cavan arasında bir müddətdən bəri bir növ saxta zarafatlaşma başlanmışdı ki, bu da həmişə gizlin narazılıq və ya şübhələr olması əlamətidir.

Bazarov dedi:

– Mən sabah atamın yanına gedirəm.

Arkadi yerindən qalxıb dirsəkləndi. O həm heyretləndi, həm də nədənsə sevindi.

– Aha! – deyər dilləndi. – Buna görəmi bikefsən?

Bazarov əsnədi.

– Çox bilsən, tez qocalarsan.

– Bəs Anna Sergeevna? – deyər Arkadi davam etdi.

– Necə yəni Anna Sergeevna?

– Demək istəyirəm ki, o səni buraxırmı?

– Mən onun müzdlü qulluqçusu deyiləm ki.

Arkadi fikrə getdi, Bazarov isə uzanıb üzünü divara çevirdi.

Bir neçə dəqiqə sükut içində keçdi.

– Yevgeni! – deyər birdən Arkadi səsəndi.

– Nə var?

– Sabah mən də səninlə gedəcəyəm.

Bazarov heç bir cavab vermədi.

– Ancaq mən evimizə gedəcəyəm, – deyə Arkadi davam etdi. – Biz Xoxlovskiye viselkiyə qədər bir yerdə gedərik, orada sən Fedotdan minik alarsan. Mən məmnuniyyətlə sənə ata–ananla tanış olardım, ancaq qorxuram həm onlara, həm də sənə mane olam. Sən yaqın ki, sonra bizə gələcəksən, eləmi?

Bazarov üzünü çevirmədən:

– Mən şeylərimi sizdə qoymuşam, – deyə cavab verdi.

Arkadi öz–özünə düşündü: “Bəs o niyə heç məndən soruşmur ki, niyə mən də onun kimi birdən–birə çıxıb gedirəm? Doğrudan da mən niyə gedirəm, o niyə gedir?” deyə o düşünməsinə davam etdi. O, öz suallarına qaneedici bir cavab verə bilmirdi, ürəyinə isə acı bir kədər çökürdü. O, hiss edirdi ki, belə öyrəşdiyi bu həyatdan ayrılmaq onun üçün çətin olacaqdır; ancaq burada tək qalması da ona bir cür qəribə görünürdü. O, öz–özünə fikirləşirdi ki: “Onların arasında nə isə olmuşdur; Bazarov gedəndən sonra mən burada Anna Sergeyevnanın qarşısında hərlənib nə edəcəyəm? Tamam zəhləsini tökərəm; qalan hörmətimi də itirərəm”. O, Anna Sergeyevnanı gözünün önünə gətirdi; sonra gənc dul qadının gözəl siması şəffaflaşıb ardından yavaş–yavaş başqa bir çöhrənin cizgiləri zahir oldu.

Arkadi artıq üstünə bir damcı göz yaşı düşən balışa pıçıldadı: “Heyif Katyadan!..” O, birdən saçlarını geri atıb ucadan səsləndi:

– Axı bu sofəh Sitnikov hansı cəhənnəmdən gəlib çıxdı?

Bazarov əvvəl yatağında tərپəşdi, sonra dedi:

– Qardaş, görürəm ki, sən hələ axmaqsan. Sitnikov kimilərin olması bizim üçün vacibdir. Bunu başa düş ki, belə anlamazlar mənə lazımdır. “Sən ağa, mən ağa, bəs inəkləri kim sağa...”

Arkadi öz–özünə düşündü və Bazarovun xudpəsəndliyinin nə qədər dərin bir uçurum olduğunu yalnız indi görə bildi. “Aha–a, deməli, səninlə mən ağayıq? Yəni sən ağasan, deməli anlamaz da mən?”

– Bəli, – deyə Bazarov tutqun bir halla təkrar etdi, – sən hələ axmaqsan.

Ertəsi gün Arkadi Bazarovla birlikdə getdiyini Odintsovaya söylədikdə, o çox da heyrətlənmədi; o, dalğın və yorğun görünürdü. Katya dinməzəcə və ciddi bir baxışla Arkadiyə baxdı, knyaz qızı isə

hətta şalın altında xaç da çəkdi, belə ki, Arkadi bunu görməyə bilməzdi; Sitnikov isə özünü tamam itirdi. O, bu dəfə slavyanpərəst biçimində olmayan şıq, yeni bir kostyum geyib səhər yeməyi üçün aşağı enmişdi; ona xidmət etmək üçün təyin edilmiş adam onun nə qədər dəyişək gətirdiyini irəlili gün görüb heyrətə düşmüşdü, indisə yoldaşları onu qoyub birdən–birə gedirlər! O, bir qədər yerində yırğalandı və meşənin qırağında qovulmuş dovşan kimi vurnuxub, birdən ürkmüş kimi, demək olar ki, çıxıraraq özünün də getmək istədiyini bildirdi. Odintsova onu saxlamaq istəmədi. Bu bədbəxt cavan, Arkadiyə müraciətlə dedi:

– Mənim kolyaskam çox rahatdır; mən sizi apara bilərəm; Yevgeni Vasiliç sizin tarantada gedə bilər; belə hətta çox rahat da olar.

– Nə zəhmət çəkirsiniz, axı yolumuz lap ayırıdır və bizim ev sizin yolunuzdan çox uzaqdır.

– Zərər yoxdur, zərər yoxdur; mənim vaxtım çoxdur; bir də o tərəflərdə mənim işim də var.

– Vergi yığmaqımı? – deyə Bazarov bu dəfə həddən artıq bir nifrətlə soruşdu.

Ancaq Sitnikov elə məyus bir halda idi ki, adəti xilafına olaraq hətta gülmədi də.

– Sizi inandırırım ki, kolyaska çox rahatdır, – dedi, – hamımıza da yer olar.

Anna Sergeyevna dillənib:

– Müsyö Sitnikovun təklifini rədd edib könlünü sındırmayın... – dedi.

Arkadi ona baxdı və mənalı bir əda ilə başını əydi.

Qonaqlar çeşt yeməyindən sonra getdilər. Odintsova Bazarovla vidalaşanda əlini ona uzadıb dedi:

– Bir də görüşəcəyik, eləmi?

– Necə buyursanız, – deyə Bazarov cavab verdi.

– Elə isə görüşərik.

Səkiyə hamıdan əvvəl Arkadi çıxdı; o, Sitnikovun kolyaskasına mindi. Eşikağası hörmətlə onu kolyaskaya mindirirdi, Arkadi isə məmnuniyyətlə onu döymək və ya ağlatmaq istədi. Bazarov tarantasa mindi. Xoxlovskiye viselkiyə çatdıqda Arkadi karvansara sahibi Fedotun atları qoşmasını gözlədi və tarantasa yaxınlaşıb əvvəlki kimi təbəssümlə Bazarova dedi:

– Yevgeni, mənə də özünə apar; sizə getmək istəyirəm.

Bazarov dişlərini sıxıb:

– Min! – dedi.

Ucadan fıstırıq çala-çala öz kolyaskasının təkərləri ətrafında gəzişən Sitnikov bu sözləri eşitdikdə ağzı açıla qaldı; Arkadi isə soyuqqanlıqla öz şeylərini onun kolyaskasından götürüb Bazarovun yanında oturdu və öz qabaqkı yol yoldaşına ədəblə baş əyib “sür!” deyə çığırdı. Tarantas hərəkət edib bir az sonra gözden itdi... Tamam pərt olmuş Sitnikov öz sürücüsünə baxdı, o isə qamçısını yan atının quyruğu üstündə oynadırdı. Onda Sitnikov kolyaskaya atılıb yanından keçən iki kəndliyə: “Axmaqlar, papaqlarınızı başınıza qoyun!” deyə qışqırdı və şəhərə sarı sürdüdü; o, şəhərə çox gec gəlib çatdı və ertəsi gün Kukşinanın yanında iki “mənfur, lovğa və cahilin” ardınca xeyli deyindi.

Arkadi kolyaskaya Bazarovun yanına minərkən onun əlini bərk sıxdı və uzun müddət heç danışmadı. Deyəsən, Bazarov həm bu əl sıxmanın, həm də sükutun mənasını və qiymətini bildi. Keçən gecə o sübhə kimi yatmamış, papiros çəkməmişdi və bir neçə gündən bəri, demək olar ki, heç bir şey yeməmişdi. Başına keçirdiyi furajkanın altında onun arıqlamış profili tutqun və kəskin bir şəkildə görünürdü...

– Nə var, qardaş, – deyə o nəhayət dilləndi. – Bir siqar ver görüm... Bir bax, gör dilim sarı deyil ki?

– Sarıdır, – deyə Arkadi cavab verdi.

– Odur da... siqar heç ləzzət eləmir. Maşın korlanıbdir.

– Doğrudan da bu axır zamanlar dəyişilibsən, – deyə Arkadi qeyd etdi.

– Zıyan yoxdur! Düzələri. Bir şey mənə darıxdırır ki, anamın ürəyi yaman nazikdir: qamını açıb gündə bir on dəfə yeməsən, özünü öldürər. Ancaq atam yaxşıdır, o, hər yeri görüb, bərkdən-boşdan çıxıb. Yox, çəkə bilmirəm, – deyə əlavə edib siqarı yolun tozları içinə tulladı.

– Sənin mülkünə buradan iyirmi beş verstdirmi? – deyə Arkadi soruşdu.

– İyirmi beş verstdir. Budur, bu bilicidən soruş, – deyib o, qozlada oturan kəndlini, Fedotun nökrəni göstərdi.

Ancaq bilici cavab verdi ki, “Kim bilir, buralar versthesabı ölçül-məyib” və sonra orta atı başını dartdığı üçün söyməsinə davam etdi.

– Bəli, bəli, – deyə Bazarov dilləndi. – Sizə dərs olsun, cavan dostum, ibrətli bir misal. Lənət şeytana, bu nə sarsaq işdi! Hər bir insan bir tükəndən asılıdır, hər dəqiqə bir dərin uçuruma düşə bilər; di gəl ki, öz-özünü cürbəcür əngəllərə salıb öz həyatını korlayır.

– Bunu nə münasibətlə deyirsən? – deyə Arkadi soruşdu.

– Heç bir münasibətlə demirəm; açıq-aşkar deyirəm ki, biz ikimiz də özümüzü çox axmaq apardıq. Daha nə deyim! Mən hələ xəstə-xanada görmüşəm: öz ağrısına acığı tutan adam mütləq ağrısını üstələyib qalib gələcəkdir.

Arkadi:

– Dediklərini yaxşı başa düşə bilmirəm, – dedi.

– İndi ki yaxşı başa düşürsən, qoy ərz edim: mənə bir zərrə qədər belə qadının ixtiyarına keçməkdənsə, gedib küçədə daş döşəmək yaxşıdır. Bütün bunlar... – Bazarov az qala öz xoşladığı “romantizmdir” sözünü deyəcəkdə ki, özünü saxlayıb, – cəfəngiyatdır, – dedi. – Sən indi mənə inanmayacaqsan, ancaq sənə deyirəm ki, bax sənənlə qadın məclisinə düşmüşdük və bizim üçün xoş keçirdi; ancaq belə bir məclisi atıb getmək, isti yay günündə başına soyuq su tökmək kimi bir şeydir. Kişinin belə boş-boş şeylərə baş qoşmağa vaxtı yoxdur; gözəl bir ispan atalar sözündə deyilir ki, kişi sərt olmalıdır. Bura bax, ey ağıllı kişi, – deyə o, qozlada oturan kəndliyə müraciətlə dedi. – A kişi, arvadın varmı?

Kəndli öz yastı və korusu üzünü onlara çevirdi.

– Arvadım? Var. Arvadsız da iş aşarmı?

– Onu döyürsən, ya yox?

– Arvadımı? Yeri düşəndə olur. Ancaq səbəbsiz döymərik.

– Çox gözəl. Yaxşı, bəs o da səni döyürmü?

Kəndli cilovları çırpdı.

– Ağa, bu nə sözdür deyirsən, yaman zarafatçısan ha... – dedi. Görünür incimişdi.

– Arkadi Nikolaiç, eşidirsənmi! Bizi isə yaxşıca döydülər... Bax, mədəni adam olmaq nə deməkdir.

Arkadi istər-istəməz güldü, Bazarov isə üzünü o tərəfə çevirib bütün yolunu bir kəlmə də danışmadı.

İyirmi beş verst yol Arkadiyə tamam əlli verst kimi göründü. Budur, nəhayət, yastı bir təpənin enişindən kiçik bir kənd göründü ki, Bazarovun ata-anası həmin bu kənddə yaşayırdı. Kəndin yanında cavan bir qaynağacı pöhrəliyində küləş taxtapuşlu bir dvoryan evi görünürdü. Birinci otağın qabağında başpapaqlı iki kəndli durub, bir-birilə deyişirdilər; biri o birinə deyirdi: “Yekə donuzsan, ancaq balaca çəşqadan da yamansan”. O biri isə: “Sənin arvadın cadugərdir” deyirdi.

Bazarov Arkadiyə dedi:

– Mənim atamın kəndlilərinin rəftarlarındakı sərbəstlik və danışqlarının oynaqlığından görə bilərsən ki, onları çox da sıxışdırmırlar. Odur ha, atam özü də evinin səkisinə çıxır. Görünür ki, qumrovların səsini eşidib. Odur, özüdür, görkəmindən tanıyıram. Ama-an! Gör yazığın saç-ı-saqqalı necə də ağırıb!

XX

Bazarov tarantasdan əyilib baxdı, Arkadi də yoldaşının dalından boylanıb ağa evinin səkisində ucaboylu, arıq, saçları pırtlaşmış, nazik burnu qaraqış dimdiyinə bənzər bir adam gördü; onun əynində yaxası açıq köhnə hərbi bir sürtük vardı. O, ayaqlarını aralı qoyub durmuş, uzun bir çubuq çəkir və günəşdən gözlərini qıyırdı.

Atlar dayandı.

Bazarovun atası:

– Axır ki, gəlib çıxdın, – dedi. Çubuğu barmaqlarının arasında əsirdisə belə, o, yenə də çəkirdi. – Hə, düş görək, düş bir qucaqlaşıb öpüşək.

O, oğlunu qucaqladı... “Yenyuşa, Yenyuşa” – titrək bir qadın səsi eşidildi. Qapı taybatay açıldı və kəndə yuyumru, qısa boylu başında ağ çutqu, əynində qısa alabəzək kofta olan bir qarı göründü. O, “Ax!” edib qışqıraraq səndirlədi və Bazarov tutmasa idi, yaqın yıxılacaqdı. Onun şişkin qolları bir anda oğlunun boynuna sarıldı, başını onun köksünə qısdı və səsi kəsildi. Yalnız onun kəsik-kəsik hıçqırtısı eşidilirdi.

Qoca Bazarov dərinə nəfəs alır və gözlərini əvvəlkindən də bərk qıyırdı.

– Di bəsdir, Arişa, bəsdir! Yctər, – dedikdə onun gözü tarantasın yanında hərəkətsiz duran Arkadinin gözüne sataşdı; bu zaman qozladakı kəndli həttə üzünü o tərəfə çevirmişdi: – Bu heç lazım deyil! Daha kifayətdir.

– Ah, Vasili İvanıç, – deyə qarı pıçıldadı, – bir gör neçə illərdir atam balasını, canciyərimi, Yenyuşanı... – deyirdi; qollarını açmadan göz yaşlarından islanmış, əzgin və rıqqətə gəlmiş üzünü Bazarovdan ayırıb, ona bir növ minnətdar və gülər nəzərlərlə baxıb, yenə də onun köksünə sığındı.

Vasili İvanıç:

– Bəli də, əlbəttə, bunlar hamısı təbii şeylərdir, – dedi, – ancaq otağa getmək daha yaxşıdır. Odur, Yevgenilə qonaq da gəlib. – O, Arkadiyə müraciətlə: – Bağışlayın, – dedi və ayaqlarını yavaşca bir-birinə vurdu. – Bilirsiniz də qadın zəifliyidir, hə də, ana ürəyidir...

Qocanın özünün isə dodaqları da, qaşları da atır və çənəsi əsirdi... ancaq görünür o öz hissiyyatına qalib gəlmək və az qala laqeyd kimi görünmək istəyirdi. Arkadi ona baş öydi.

– Anacan, doğrudan da gedək, – deyə Bazarov taqətdən düşmüş qarını evə apardı. O, anasını rahat bir kresloya oturdub atası ilə tələsik bir də qucaqlaşdı və Arkadini ona təqdim etdi.

Vasili İvanıç:

– Tanış olduğuma ürəkdən şadam, – dedi, – ancaq məndən çox da ummayın: burada hər şeyimiz sadədir, hərbi qaydadadır. Arina Vlasovna, sakit ol, daha bəsdir, axı bu nə zəiflikdir? Cənab qonaq səndən inciye bilər.

Qarı gözündən yaş axa-axa dilləndi:

– Atam, adınızı, atanızın adını da bilmirəm...

Vasili İvanıç hörmətlə yavaşcadan:

– Arkadi Nikolayeviç, – dedi.

– Avam adamam, bağışlayın. – Qarı finxırdı, başını gah sağa, gah sola əyərək hər iki gözünü bir-bir möhkəmcə sildi. – Məni bağışlayın. Axı elə bilirdim ki, birdən ölərəm, balacığımı görə bilmərəm.

– Ay xanım, axır ki, gəlib çıxdı, – deyə Vasili İvanıç onun sözünü ağzından aldı. – Tanyuşka, – deyə o, on üç yaşlarında olan ayaqyalın, şuxqırmızı çitdonlu bir qıza müraciət etdi; o, ürək baxışlarla qarı-

nın dalından boylanırdı, – xanıma bir stəkan su getir, podnosda, eşitdinmi? Sizi isə cənablar, – deyə o köhnə qaydada oynaq bir əda ilə əlavə etdi, – icazə verin, istefaya çıxmış veteranın kabinetinə aparım.

– Yeniuşeçka, qoy heç olmasa bircə dəfə də səni qucaqlayım, – deyə Arina Vlasovna yalvardı. Bazarov ona sarı əyildi. – Ah, nə gözəl oğlan olubsan!

– Eh, gözəl olub – olmaması o yana dursun, – deyə Vasili İvanıç qeyd etdi, – amma necə deyirlər, lap ommfe¹ bir kişidir. İndisə, Arina Vlasovna, ümid edirəm ki, öz ana ürəyini doydurduqdan sonra əziz qonaqlarını doydurmaq qayğısına da qalacaqsan; çünki sənə məlum olduğu kimi boş söhbətlə qarın doymaz.

Qarı kreslodan qalxdı.

– Vasili İvanıç, bu dəqiqə süfrə hazır olar, özüm mətbəxə gedirəm, tapşırıram samovara da od salsınlar, hər şey düzələr, hər şey. Axı üç ildir üzünü görməmişəm, yedirdib içirtməmişəm, asandırımı?

– Bax, özün bil, xanımcən, çalış ki, özünü rüsvay eləməyəsən; cənablar, sizdən də xahiş edirəm ardımca gəlin. Yevgeni, budur Timofeiç də sənin görüşünə gəlib. Bir bax, deyəsən, Barbos da sevinib. Hə? Sevinmirsənmi, a qoca Barbos? Buyurun, ardımca gəlin.

Vasili İvanıç köhnə tufllərini tappıldada–tappıldada qayğıkeşliklə qabağa düşdü.

Onun bütün evi altı xırdaca otaqdan ibarətdi. Bizim dostları apardığı otağa kabinet deyirdilər. Yoğun ayaqlı bir stol iki pəncərə arasında olan bütün məsafəni tutmuşdu; onun üstü hislənmiş kimi görünən, köhnə tozdan qaralmış dağınıq kağız yığınları ilə dolu idi; divarlardan türk tufəngləri, qamçılar, bir qılınc, iki landkart, cürbəcür anatomiya şəkilləri, Qufelandın portreti, qara çərçivədə tükəndən hörülmüş bir naxış, şüşəli bir çərçivədə diplom asılmışdı; ora–burası batmış və cırılmış dəri bir divan Karelya qayınağacından qayrılmış iki iri şkaflın arasında qoyulmuşdu; rəflərə kitablar, qutular, quş müqəvvaları, bankalar, dərman şüşələri intizamsız bir halda yığılmışdı; bir küncdə sınıq bir elektrik maşını qoyulmuşdu.

– Əziz qonağım, sizi xəbərdar etdim ki, – deyə Vasili İvanıç sözə başladı, – biz burada, necə deyirlər, köçəri kimi yaşayırıq.

¹ Ommfe (*frans. homme fait*) – görkəmli kişi

– Bu üzrxahlıqdan əl çəkəcəksənmi? – deyə Bazarov onun sözünü kəsdi. – Kirsanov çox yaxşı bilir ki, biz Krez¹ deyilik, sənin evin də saray deyildir. Məsələ orasıdır ki, biz ona harada yer verəcəyik?

– Niyə ki, Yevgeni, mənim o fligeldə xırdaca gözəl bir otağım var; ora onun üçün çox yaxşı olar.

– Sən fligel–zaddamı düzəldibsən?

– Bəs necə, hamam olan yerdə – deyə Timofeiç sözə qarışdı.

– Yeni hamamla yanaşı, – deyə Vasili İvanıç tələsik sözü tamamladı. – İndi daha yaydır... Timofeiç, mən bu saat ora gedim, sərəncam verim; sən də hələlik onun şeylərini içəri gətir. Sənə isə Yevgeni, əlbəttə, öz kabinetimi verəcəyəm, *Suum cuique*².

Vasili İvanıç çıxan kimi Bazarov:

– Gördün ki! Çox məzəli və çox mehriban qocadır, – dedi. – O da sənın atan kimi məzəli kişidir, amma başqa cür. Yaman uzunçudur.

– Deyəsən anan da çox gözəl qadındır, – deyə Arkadi dilləndi.

– Hə, o çox safürekli arvaddır. Bir gör bizə necə nahar hazırlayacaq!

Bazarovun çamadanını indicə içəri gətirən Timofeiç:

– Ağa, bu gün sizin gələcəyinizi bilmirdik,ət getirməmişik.

– Ətsiz də keçinirik. Necə deyirlər, yoxsulluq eyib deyil.

– Atanın neçə rəiyyəti var? – deyə birdən Arkadi soruşdu.

– Mülk onun deyil, anamındır; rəiyyəti deyəsən on beş nəfərdir.

– Düz iyirmi ikidir, – deyə Timofeiç narazı bir halda qeyd etdi.

Tufli tappılısı eşidildi və Vasili İvanoviç yenə gəldi.

– Bir neçə dəqiqədən sonra otağınız sizi qəbul etməyə hazır olar, – deyə o dəbdəbə ilə səsləndi – Arkadi... Nikolaiç? Görək ki, cənabınızın adı belədir? Budur, bu da sizin xidmətçiniz, – deyib o özü ilə birlikdə içəri girən bir oğlan göstərdi; onun saçları qısa vurulmuşdu, əynində dirsəkləri yırtılmış göy bir kaftan, ayağında da özgə çəkməsi vardı. – Adı Fedkadır. Oğlum qadağan etsə də yenə təkrar edirəm, bizi bağışlayın. Çubuq da doldura bilir. Yəqin çubuq çəkirsiniz, eləmi?

¹ Krez (e.ə. 560–546-cı illər) – Kiçik Asiyada Lidianın padşahu. Rəvayətə görə son dərəcə varlı bir padşah imiş; ümumi mənada – çox varlı adam

² Heroye özünə görə (*lat.*)

– Mən çox vaxt siqar çəkirəm, – deyə Arkadi cavab verdi.

– Çox da ağıllı iş görürsünüz. Mən özüm də siqarı üstün tuturam, ancaq bizim bu əl-ayaqdan ucqar guşədə siqar tapmaq çox çətindir.

– Daha şikayətləndiyin bəsdir, – deyə Bazarov yenə də onun sözünü kəsdi. – Yaxşısı budur, bax bu divanda otur, qoy bir doyunca sənə baxım.

Vasili İvanıç gülüb oturdu. O, üzdən oğluna çox bənzəyirdi, ancaq alnı yastı və ensiz, ağzı da bir qədər yekə idi; o daim hərəkət edir, paltarları qoltuqlarını sıxırmış kimi çiyinlərini çəkir, gözlərini qırpır, tez-tez öskürür və barmaqlarını oynadırdı; halbuki oğlunda bir növ laqeyd bir hərəkətsizlik vardı.

– Şikayətlənmək! – deyə Vasili İvanıç təkrar etdi. – Yevgeni, sən nahaq yerə elə güman eləmə ki, mən qonağımızı rəhmə gətirmək istəyirəm ki, gör necə əl-ayaqdan uzaq yerdə yaşayırıq. Əksinə, mən bu fikirdəyəm ki, düşünən adam üçün ucqar-filan yoxdur: hər halda mən çalışaram ki, məni, necə deyirlər, kif basmasın, zəmanədən geri qalmayım.

Vasili İvanıç cibindən yeni sarı bir ipək dəsmal çıxartdı; bunu o, Arkadinin otağına gedərkən götürmüşdü; o, dəsmalı havada yelləyə-yelləyə davam etdi:

– Mən hələ onu demirəm ki, məsələn, özümə xeyli zərər olsa da, köndiləri vergi üsuluna keçirib torpaqlarını onlara yarığa əkməyə vermişəm; mən bunu özümə borc bildim; elə düzgün düşünəndə görürsən ki, belə də lazımdır; ancaq bu başqa mülkədarların heç ağlına da gəlmir; mən elmdən, təhsildən danışırım.

– Bəli, odur ha, görürəm, səndə 1855-ci il “Druqzdraviya”-sı var, – deyə Bazarov qeyd etdi.

– Onu mənə köhnə bir yoldaşım tanışlıqla göndərir, – deyə Vasili İvanıç tələsik izahat verdi, – ancaq biz, məsələn, frenologiyadan da xəbərdarıq, – deyə o daha artıq Arkadiyə müraciətlə əlavə etdi və şkafın üstünə qoyub nömrəli dördbucaqlara bölünmüş kiçik bir kirəc başı göstərib dedi: – Biz Şenleyini də tanıyıq, Rademaxeri də.

– N... quberniyasında Rademaxerə hələ yenedəmi inanırlar? – deyə Bazarov soruşdu.

Vasili İvanıç bir öskürdü.

– Quberniyada... Əlbəttə, cənablar, siz yaxşı bilirsiniz; biz sizə çata bilərikmi? Axı siz bizi əvəz edəcəksiniz. Mənim zamanımda da hümoralist Hoffman və ya vitalist Broun kimi adamlar çox gülünə görünürdülər, amma onlar da bir zaman adlı-sanlı adamlar olmuşlar. İndi sizdə Rademaxeri yeni bir adam əvəz edib; siz də ona sitayiş edirsiniz, iyirmi ildən sonra, yəqin ona da güləcəklər.

– Sənə təsəlli olmaq üçün deyim ki, – deyə Bazarov dilləndi, – biz indi ümumiyyətlə təbabətə gülürük və heç kimə də sitayiş etmirik.

– Necə yəni? Bəs sən özün ki, doktor olmaq istəyirsən?

– İstəyirəm, ancaq bunun ona dəxli yoxdur.

Vasili İvanoviç içində hələ bir az isti kül qalan çubuğunu orta barmağı ilə sümbələdi.

– Hə, ola bilər, ola bilər, bəhs etmirəm. Axı mən nəyəm? İstefa vermiş bir ştab həkimi, vəssalam; indi də budur, aqronom olmuşam. – O yenə də Arkadiyə müraciət edib: – Mən sizin babanızın yanında briqadada qulluq etmişəm, – dedi, – bəli, bəli; ömrümdə çox şeylər görmüşəm. Neçə məclislərdə olmuşam! Neçə adamlarla oturub durmuşam! Mən indi hüsurunuzda gördüyünüz haman o adamam ki, knyaz Vitgenşteynin və Jukovskinin nəbzini yoxlamışam! Bax, bunları, cənub ordusunda, on dördüncüdə, başa düşürsünüzmü (burada Vasili İvanoviç dodaqlarını mənəli-mənəli bir-birinə sıxdı), hamısını bircə-bircə tanıyırdım. Əslinə baxsan, bunun mənə nə dəxli vardı; mənimki öz lansetimlə məşğul olmaqdır, vəssalam! Amma sizin babanız çox hörmətli bir şəxsdi, əsil hərbi adamdı.

– Gəl etiraf elə ki, dəyəniyin biri idi, – deyə Bazarov tənbel-tənbel dilləndi.

– Ah, Yevgeni, bu nə sözdür deyirsən! Lütf elə. Əlbəttə, general Kirsanov çox da...

– Yaxşı, ondan əl çək, – deyə Bazarov onun sözünü kəsdi. – Mən bura yaxınlaşanda sənə qaymağacı meşəni görüb çox şad oldum: ağaclar yaman boy atıb.

Vasili İvanoviç fərəhləndi.

– Hələ sən bağımı görəsən! Ağacları bir-bir özüm əkməmişəm. Meyvəm də var, kol meyvələrim də, hər cür dərman bitkilərim də. Ay cənablar, siz nə deyirsiniz deyirəm, amma qoca Paratselski müqəddəs bir həqiqət söyləmişdir: *in herbis verbis et lapidibus*¹... Sən bilirsən

¹ Otlar, sözlər və minerallarda (lat.)

ki, mən həkimlik etməkdən əl çəkmişəm, ancaq yenə həftədə bir-iki dəfə köhnə peşəmi işlətməli oluram. Məsləhətə gələnəri vurub qova bilmərəm ki. Görürsən ki, yazıqlar gəlib kömək istəyirlər. Bir də ki, buralarda heç həkim yoxdur. Burada bir qonşum var, istefa vermiş bir mayordur, o da müalicə edir. Onun barəsində soruşuram ki, o həkimlik oxuyubmu? Deyirlər ki, yox, oxumayıb, o daha çox insanpərvərlikdən müalicə edir... Ha-ha, insanpərvərlikdən! Hə? Necədir! Ha-ha! Ha-ha!

– Fedka! Çubuğumu doldur! – deyə Bazarov sərt bir səslə əmr etdi.

– Burada hələ başqa bir həkim də var, – deyə Vasili İvanoviç, naümid bir ifadə ilə davam etdi, – xəstənin yanına gəlir, xəstə isə çoxdan *ad patres*¹; nökrək həkimi evə buraxmayıb deyir ki, daha lazım deyil. Bunu gözləməyən həkim pərt olub soruşur: “Bəs ağa ölməmişdən əvvəl çıxırdımı?” – “Bəli, çıxırdı”. – “Çoxmu çıxırdı?” – “Bəli, çox çıxırdı”. – “Hə bu yaxşıdır” deyib qayıdır. Ha-ha-ha!

Qoca özü tək güldü; Arkadinin üzündə təbəssüm sezildi. Bazarov yalnız gərnəşdi. Söhbət bu sayaqla bir saata qədər çəkdi; Arkadi öz otağına getdi; bura isə hamamın paltar soyunan yeri imiş, amma çox rahat və təmizdi. Nəhayət, Tanyuşa gəlib naharın hazır olduğunu xəbər verdi.

Vasili İvanoviç hamıdan qabaq ayağa qalxdı.

– Cənablar, gedək! Əgər sizi darıxdırdımsa, lütfən bağışlayın. Yəqin xanımın sizi məndən yaxşı təmin edər.

Nahar tələsik hazırlanmış olsa da, çox yaxşı, hətta bol idi; ancaq şərəbin, necə deyirlər, bir balaca dadı azmışdı: Timofeiçin şəhərdə tanış bir tacirdən aldığı rəngi qaraya çalan Xeres şərəbi mis və ya kitrə dadırdı; milçəklər də mane olurdu. Adı vaxtlarda nökrək ağacdən bir iri budaq qırıb milçəkləri onunla qovlardı; ancaq indi Vasili İvanoviç cavan nəslin töhmət edəcəyindən qorxub onu başqa yerə göndərmişdi. Arina Vlasovna geyinib-kecinməyə də macal tapmışdı: başına ipək lentli dik bir çutqu qoymuş, çiyinə naxışlı göy bir şal salmışdı. O, öz Yenyuşasını gören kimi yenə kövrəldisə də onu əri toxtatmalı olmadı; çünki şalı ləkələnməsin deyə, gözünün yaşını tez özü sildi. Təkcə cavaniar yeyirdilər; çünki ev sahibləri çoxdan

¹ Ulu babalarının yanına gedib.

nahar etmişdilər. Süfrəyə Fedka qulluq edirdi; geydiyi qeyri-adi çəkmələrin ona mane olduğu aydınca görünürdü; ona Anfisuşka adlı kişisifət, çəpgöz bir qadın da kömək edirdi; bu qadın evin həm anbardarı, həm quşabaxanı, həm də paltaryuyanı idi. Bütün yemək zamanı otaqda o baş bu başa gəzişən Vasili İvanoviç tamamilə xoşbəxt, hətta müqəddəs bir görkəmlə Napoleon siyasətinin və İtaliya məsələsinin dolaşığından duyduğu ağır əndişədən danışdı. Arina Vlasovna Arkadini görmürdü, ona fikir vermirdi; o oturub kiçik yumruğunu girdəcə sifətinə dayamışdı; onun gilənar rəngində şişkin dodaqları, yanaqlarında və qaşlarının üstündə olan xalları üzünə çox mehriban bir ifadə verirdi; o, gözlərini oğlundan çəkməyərək tez-tez köksünü ötürürdü: oğlunun burada nə qədər qalacağını bilməyi yaman arzu edirdisə də, soruşmağa qorxurdu. “Birdən deyər ki, ikicə gün qalacağam” deyə düşünür və az qala ürəyi qopurdu. Qızartma yeyildəndən sonra Vasili İvanoviç bir an yox oldu və ağzıaçıq yarım butulka şampən şərəbi gətirib gəldi. “Buyurun, – deyə o səsləndi, – biz əl-ayaq çatmayan ucqar bir yerdə yaşasaq da, tontənəli hallarda kecfimizi durultmağa bir şeyimiz tapılar!” O, üç piyalə və bir qədəh şərab töküüb “əziz qonaqların” sağlığına qaldırdı və öz piyaləsini hərbi qayda ilə birməfəsə içib Arina Vlasovnaya da qədəhi son damcısına qədər içirdi. Növbə mürebbəyə yetişdikdə əsla şirin şey xoşlamayan Arkadi, yenicə bişmiş dörd cür mürebbədən dadmağı özünə borc bildi; xüsusən ona görə ki, Bazarov mürebbədən qəti surətdə imtina edib haman saat siqar çəkməyə başlamışdı. Sonra ortaya qaymaq, yağ və krendelle çay gəldi; sonra Vasili İvanoviç hamını bağa apardı ki, axşamın gözəlliyindən ləzzət alsınlar. Bir skamyanın yanından keçərkən, o, Arkadiyə pıçıldadı: “Bu yerdə mən günəşin batmasını seyr edə-edə fəlsəfi düşüncələrə dalmağı xoşlayıram; çünki tənhalıqda özünü bir şeylə məşğul etməlisən. Odur, o tərəfdə də Horatsinin xoşladığı ağaclardan bir neçəsini əkməmişəm”.

– Onlar nə ağacıdır? – deyə onların söhbətinə fikir verən Bazarov soruşdu.

– Akasiya... nə olacaq ki.

Bazarov əsnəməyə başladı.

– Güman edirəm ki, səyyahların Morfeyin ağışına girmək vaxtıdır, – deyə Vasili İvanoviç təklif etdi.

– Yeni yatmaq vaxtıdır! – deyə Bazarov onun sözünü tamamladı.

– Bu doğru fikirdir. Lap vaxtıdır.

Anası ilə xudahafizləşərkən Bazarov onun alınından öpdü; anası isə onu qucaqladı və dalda gizlicə üç dəfə xaç çəkib dualadı. Vasili İvanoviç Arkadini öz otağına ötürdü və “sizə siztək xoşbəxt yaşlarda olduğum zaman yatdığım kimi şirin yuxu arzu edirəm” dedi. Doğrudan da Arkadi onun üçün ayrılmış bu otaqda yaxşıca yatdı: orada nanə qoxusu gəlir və iki süzəri bir-birilə bəhsə girişmiş kimi sobanın ardında yuxu gətirən bir tərzlə hey cırlıdayırdı. Vasili İvanoviç Arkadinin yanından qayıdıb öz kabinetinə getdi və divanda, oğlunun ayaq tərəfinə çöküb onunla bir qədər söhbət etmək istədi; lakin Bazarov yatmaq istədiyini söyləyib onu o saat qaytardı, özü isə səhərə qədər yatmadı. O, gözlərini geniş açaraq acıqlı-acıqlı qaranlığa baxırdı: uşaqlıq xatirələri onun fikrini məşğul etməmişdi, əslən son acı təəssürat hələ ondan əl çökməmişdi. Arina Vlasovna əvvəl doyunca dua etdi; sonra Anfisuşka ilə uzun-uzadı söhbət etdi; Anfisuşka xanımının qarşısında mıxlanmış kimi durub yeganə gözünü ona zilləmiş və Yevgeni Vasilyeviç barəsində bütün mülahizə və təsəvvürlərini əsrarəngiz bir pıçıltı ilə ona söyləyirdi. Sevincdən, şərabdan və siqar tüstüsündən qarının başı lap gicəldirdi; əri onunla danışmaq istədisə də fikrindən daşındı.

Arina Vlasovna keçmiş zamana mənsub əsil rus dvoryan xanımı idi; o gərək iki yüz il əvvəl, qədim Moskva dövləti dövründə yaşaya idi; o çox dindar və həssas bir qadındı, hər cür əlamətlərə, fala, səhər-səhər adamın qabağına çıxan şeyin yaxşı ya pismi əlamət olduğuna, qarğışa, yuxuya, tilsimə, cinə, qulyabanıya, düşər-düşməzə, caduya, ara dərmanlarına, adamın üstünə süpürgə dəyməsinə, qiyamət gününün yaxınlaşdığına inanırdı; o inanırdı ki, müqəddəs bazar günü axşam duası zamanı şamlar sönməsə, qarabaşaq məhsulu bol olar; əgər insanın gözü göbələyə sataşsa, o göbələk daha böyüməz; inanırdı ki, su olan yerdə cin olar, guya hər cuhudun sinəsində qan ləkəsi var; siçandan, koramaldan, qurbağadan, sərçədən, zəlidən, göy gurultusundan, soyuq sudan, açıq pəncərələrdən gəlib keçən yeldən, atdan, keçidən, qızartdaq adamdan və qara pişikdən qorxardı, süzəri ilə iti murdar bilərdi; nə dana əti, nə göyərçin, nə xərçəng, nə pendir, nə qulançar, nə yerarmudu, nə dovşan, nə də qarpız yeməzdi; çünki kəsilməmiş qarpız, İvan Predteçin başına benzəyirmiş; istrıdyeden danışılarda əti çimçişərdi və əsla yeməzdi; gündə on saat yatardı, amma Vasili İvanoviçin bir yeri ağrıyanda heç yatmazdı, “Aleksis və ya

Meşədə koma”¹ kitabından başqa heç bir kitab oxumamışdı, ildə bir, çoxu iki məktub yazardı, təsərrüfat işlərini, qurutmaq və bişirmək işini yaxşı bilirdi; ancaq özü əlini ağdan qaraya vurmaz, ümumiyyətlə, yerindən tərpənmək istəməzdi. Arina Vlasovna çox mehribandı və özünə görə ağılı da vardı. O bilirdi ki, dünyada ömrə etməli olan ağalar və itaət etməli olan qara camaat var; buna görə də nə yaltaqlanmaqdan, nə də ikiqat olub baş əyməkdən çəkinməzdi; ancaq özünə tabe olan adamlarla mehriban və mülayim rəftar edərdi; heç bir dilənçini boş qaytarmazdı; çox vaxt dedi-qodu edədisə də, ancaq heç kəsi pisləməzdi. Gəncliyində o çox gözəl imiş, klavikord çalar və bir qədər fransızca danışa bilirmiş; lakin könlü istəmədən getdiyi ərillə uzun müddət səyahət etdiyindən yadırgamış, musiqini də, fransızcanı da unutmuşdu. O öz oğlunu sevir və ondan söylənməz dərəcədə qorxurdu; mülkünü idarə etməyi Vasili İvanoviçin öhdəsinə buraxmış və özü daha heç bir işə qarışmırdı: qoca əri yanında edəcəyi yeniliklərdən və planlarından danışmağa başlayan kimi o ah-vay edər, yaylığı ilə üzünü yelləyər və qorxudan qaşlarını hey dartardı. O vasvası idi; daim böyük bir bədbəxtlik gözləyər və yadına kədərli bir şey düşən kimi ağlayardı... Belə qadınlar indi daha çox olmaqdadır. Buna sevinmək olarmı – burasını Allah bilir!

XXI

Arkadi yataqdan durub pəncərəni açdı və gözüne ilk dəyən şey Vasili İvanoviç oldu. Əyninə Buxara şlafroku geyib belinə kəməri əvəzinə bir dəsmal bağlamış qoca bostanda işləyirdi. O öz cavan qonağını gördükdə, əlindəki belə söykənib ucadan səsləndi:

– Sabahınız xeyir! Gecəni necə yatdınız?

– Çox gözəl, – deyərək Arkadi cavab verdi.

– Mən də, görürsünüz, burada Sintsinnat adlı birisi kimi turp üçün ləkə belləyirəm. İndi daha, Allaha şükür! – elə bir zamandır ki, hərə gərək öz ruzisunu öz əlilə qazansın; başqasına bel bağlamaq nahaqdır, gərək özün işləyəsən. Belə çıxır ki, Jan-Jak Russo haqlı imiş. Yarımcı saat bundan əvvəl, əzizim, siz mənə tamamilə başqa adam görürdünüz. Öz dillərilə desək ishal, bizim dilimizcə isə dezinteriya

¹ Fransız yazıçısı Düpre-Dümenilin (1761-1819) təsiredici povesti.

tutmuş bir arvada... necə deyim ki, yaxşı çıxsın... tiryək məhlulu iynəsi vururdum; bir başqa qadının da dişini çəkdim. Ona efirizasiya təklif etdim, amma razı olmadı. Bütün bunları mən *gratis*¹ – *anamatör*² edirəm. Amma bunlar mənim üçün adi şeylərdir, axı mən plebey, “*homo novus*”³am, əyalım kimi əsil-nəcəbatlilərdən deyiləm... Bir bura, kölgəyə buyurub, çaydan qabaq tərəvətli səhər havası alsanız, necə olar!

Arkadi onun yanına getdi.

Vasili İvanoviç əlini hərbi qayda ilə başındakı yağ basmış yermolkasına qoyub:

– Bir də xoş gəlibsiniz! – dedi. – Mən bilirəm ki, siz dəbdəbəyə, zövqə öyrəşibsiniz, ancaq bu dünyanın böyük adamları da daxmada bir neçə gün keçirməkdən çəkinmirlər.

– Qoy görək, – deyə Arkadi nəzakətlə etiraz etdi, – mən haradan dünyanın böyük adamlarından oldum? Özüm də heç dəbdəbəyə-zada öyrəşməmişəm.

– Bağışlayın, bağışlayın, – deyə Vasili İvanoviç mehriban bir əda ilə dedi. – Hərçənd mən indi arxiv malı olmuşamsa da, dünyada çox şeylər görmüşəm, quşu uçuşundan tanıyıram. Mən də özümə görə psixoloq və adamtanıyanam. Əgər buna vergi demək olarsa, məndə bu vergi olmasaydı, çoxdan məhv olub getmişdim; xırdaca bir adamam, məni çoxdan yer üzündən silib atmışdılar, sizə tərifsiz-filansız deyim ki, sizinlə oğlum arasında gördüyüm dostluq məni ürəkden şad edir. Onunla indicə görüşmüşəm: o özünün yəqin sizə məlum olan adətincə, çox tezdən durub ətraf yerləri gəzməyə getdi. İcazə verin soruşum: – Siz bizim Yevgenilə çoxdanmı tanışsınız?

– Bu qışdan.

– Belə. İcazənizlə bir şey də soruşum, – gəlsəniz bir qədər oturaq. – İcazə verin sizdən bir ata kimi lap açıqca soruşum: – Siz bizim Yevgeni barəsində nə rəydəsiniz?

– Sizin oğlunuz mənim ömrümdə rast gəldiyim ən gözəl insanlardan biridir, – deyə Arkadi coşqunluqla cavab verdi.

Vasili İvanoviçin gözləri birdən bərəldi, yanaqları azacıq qızardı. Bel əlindən düşdü.

¹ Müftə (*lat.*)

² Həvəskar kimi (*frans.*)

³ Yeni adam (*lat.*)

– Deməli, siz güman edirsiniz ki... – deyə o sözə başladı.

– Mən əminəm ki, – deyə Arkadi onun sözünü ağızından aldı, – sizin oğlunuzun böyük gələcəyi var, o sizin adınızı şöhrətləndirəcəkdir. Bunu onunla ilk tanış olduğum zaman yəqin etmişəm.

– Necə... necə olmuşdur ki? – deyə Vasili İvanoviç güclə soruşa bildi. Sevinc təbəssümü onun qalın dodaqlarını ayırdı və daha onu tərk etmədi.

– Siz bizim bir-birimizə necə rast gəlməyimizimi bilmək istəyirsiniz?

– Bəli... həm də ümumiyyətlə...

Arkadi Bazarov barəsində sözə başladı və Odintsova ilə mazurka oynadığı o axşamkindən daha artıq bir hərarət və həvəslə danışdı.

Vasili İvanoviç onu dinləyir, dinlədikcə içini çəkir, dəsmalını əllərində eşir, öskürür, saçlarını qarışdırırdı, – nəhayət dözə bilməyib Arkadiyə sarı əyildi və onun çiyindən öpüb gülümsünə-gülümsünə dedi:

– Siz məni lap xoşbəxt etdiniz, sizə deməliyəm ki, mən... oğluma Allah kimi sitayiş edirəm; hələ qarımı demirəm: məlum şeydir də – o anadır! – Ancaq mən oğlumun yanında öz hissiyyatımı bürüzə verə bilmirəm; çünki o bunu xoşlamır. O, hər cür hissiyyatın izhar edilməsinə düşməndir; hətta bir çoxları onu xasiyyətinin bu cür sərtliyinə görə məzəmmət edir, bunu lovğalıq və soyuqluq sayırlar; ancaq onun kimi adamları adi arşınla ölçmək olmaz, elə deyilmi? Budur, məsələn, onun yerində başqası olsaydı, ata-anasından hey pul çəkərdi; amma inanırsınızmı, vallahi, Yevgeni ömründə bizdən birçə qəpik də artıq pul almamışdır!

– O qərəzsiz, namuslu adamdır, – deyə Arkadi qeyd etdi.

– Elədir ki var, qərəzsiz adamdır. Mən isə, Arkadi Nikolaiç, ona nəinki yalnız Allah kimi pərəstiş edirəm, mən onunla fəxr edirəm və mənim bütün şöhrətpərəstliyim bundan ibarətdir ki, vaxtilə onun tərcümeyi-halında deyilsin ki: “Onun atası adi bir ştab həkimi idi, lakin oğlunun istedadını çox tez dərk edib onun tərbiyəsi üçün heç bir şeyini əsirgəməmişdir...”. Bu sözləri deyərək qocanın səsi qırıldı.

Arkadi onun əlini sıxdı. Bir qədər sükutdan sonra Vasili İvanoviç soruşdu:

– Necə bilirsiniz, sizin ona isnad etdiyiniz şöhrəti o yəqin tibb sahəsində qazanmayacaq, eləmi?

– Əlbəttə, tibb sahəsində yox, ancaq elə bu sahədə də tanınmış alimlərdən biri olacaqdır.

– Arkadi Nikolaiç, bəs hansı sahədə?

– Bunu indi demək çətindir, ancaq o məşhur bir adam olacaq.

– O məşhur bir adam olacaq! – deyə təkrar edərək qoca fikrə getdi.

Əlində dolu bir boşqab yetişmiş moruqla oradan keçən Anfisuşka deddi:

– Arina Vlasovna buyurdu ki, çay içməyə təşrif götirəsiniz.

Vasili İvanoviç ayılan kimi oldu.

– Moruğun yanında soyuq qaymaq da olacaqmı?

– Bəli, olacaq.

– Bax, soyuq olsun ha! Arkadi Nikolaiç, çəkinməyin, çox götürün.

Bəs bu Yevgeni harada qaldı?

– Mən buradayam, – deyə Bazarovun səsi Arkadinin otağından eşidildi.

Vasili İvanoviç tez o tərəfə döndü.

– Aha! Sən öz dostunun yanına gəlmişdin; ancaq gecikmişən, *amice*¹, biz onunla xeyli söhbət etmişik. İndi çay içməyə gedəcəyik: anan çağırır. Bir də ki, mənim səninlə danışmalı bir sözüm var.

– Nə barədə?

– Burada bir kəndli var, ikter xəstəliyinə tutulub...

– Yəni sarılığa, eləmi?

– Hə, uzun sürən və çox bərk bir ikter xəstəliyidir. Mən ona cürbəcür ot-dərman yazdım, soda verdim, kök yedirtdim; ancaq bütün bunlar palliativ² əlaclardır; daha təsirli bir şey vermək lazımdır. Sən təbiəti lağa qoysan da, əminəm ki, mənə yararlı bir məsləhət verə bilərsən. Ancaq bu barədə sonra danışarıq. İndisə çay içməyə gedək.

Vasili İvanoviç cəld skamyadan qalxıb “Robert”³dən bu parçanı hava ilə oxudu.

Qanun, qanun, qanun olsun bizlərə

Çox şən, çox şən, çox şən keçirtmək ömrü!

– Əcəb həyatidir! – deyə Bazarov pəncərədən çəkildi.

¹ Dost (*lat.*)

² Xəstəliyi tamamilə sağaltmayıb müvəqqəti yüngülləşdirən əlaclar

³ Fransız bostokarı Meyerberin (1781–1864) “Robert-İbtis” operası.

Günorta oldu. Göy üzünü başdan-başa bürümüş nazik ağımtıl bulud pərdəsi arasından süzülən günəş yandırırdı. Ətraf sükut içində idi: yalnız kənddə xoruzlar səs-səsə verib onların banlaşmasını eşidənlərdə qərribə bir mürğü və sıxıntı hissi oyadırdılar; bir də haradasa ağacların başında cavan bir qurğı ara vermədən ağılamsınan bir civilti ilə səslənməkdə idi. Arkadilə Bazarov kiçik bir ot tayasının dibində atlarına iki qucaq xışıldayan, quru, lakin hələ yaşıl və ətirli olan ot töküüb uzanmışdılar.

– O ağcaqovaq ağacı, – deyə Bazarov dilləndi, – mənim uşaqlığımı yadıma salır; o kərpic bir anbardan qalmış kalafanın qırağında bitmişdi; o zamanlar mən inanırdım ki, bu kalafa ilə ağcaqovağın xüsusi bir tilsimi var: onların yanında olanda mən əsla darıxmazdım. O zaman başa düşmürdüm ki, darıxmamağımın səbəbi uşaq olmağımdır. İndisə böyümüşəm, tilsimin də təsiri yoxdur.

– Sən burada cəmi nə qədər vaxt keçiribsən? – deyə Arkadi soruşdu.

– Dalbadal iki ilə qədər; sonralar yenə gələrdik. Biz köçəri həyat keçirirdik; çox vaxt şəhərləri gəzərdik.

– Bu ev çoxdanmı var?

– Çoxdan. Buranı mənim ana babam tikdiribdir.

– Sənin o baban nəçi idi?

– Əşi nə bilim! Sekund-mayor imiş. Suvorovun yanında xidmətdə olub; hey Alp dağlarını aşmalarından danışardı. Yəqin özündən toxuyurdu.

– Odur da, sizin qonaq otağında Suvorovun şəkli asılmışdır. Mən sizin ev kimi evləri xoşlayıram, köhnəcə, ilıqca evlərdir; bu evlərdə xüsusi qərribə bir qoxu olur.

– Çıraq yağı, bir də ballı yonca qoxusu gəlir, – deyə Bazarov əsnəyə-əsnəyə cavab verdi. – Amma di gəl ki, bu əziz evlərdə ay milçək olur ha!..

– Söylə görüm, – deyə Arkadi bir qədər sükutdan sonra soruşdu, – uşaqlıqda səni sıxardılarmı?

– Görürsən ki, ata-anam necə adamlardır. Zabitəli deyillər.

– Yevgeni, sən onları sevirsənmi?

– Sevirəm, Arkadi!

– Onlar səni yaman sevirlər!

Bazarov dinmədi. Nəhayət, əllərini başının altına qoyub soruşdu:

– Bilirsənmi mən nə düşünürəm?
 – Bilmirəm. Nə düşünürsən ki?
 – Onu düşünürəm ki, ata-anam dünyada xoş yaşayırlar. Atam altmış yaşında əlləşir-vuruşur, “palliativ” dərmanlardan danışır, adamları müalicə edir, kəndlilərə alicənablıq göstərir, – bir sözlə kef çəkir; anam üçün də yaxşı keçir: onun başı cürbəcür xırdaxuruş işləyə və o şeyə, bu şeyə vaysınmağa o qədər qarışır ki, günün haradan gəlib haraya getdiyindən xəbəri olmur; mən isə...
 – Bəs sənə nə olub ki?
 – Mən isə düşünürəm ki, budur burada, tayanın dibində uzanmışam... Mənim tutduğum bu ensizcə yer mənim mövcud olmadığı və mənə heç bir dəxli olmayan qalan məkan və sahələrə nisbətən o qədər cüzidir və mənim yaşaya biləcəyim müddət mənim mövcud olmadığı və mövcud olmayacağım əbədiyyətə nisbətən o qədər az və əhəmiyyətsizdir ki... Lakin bu atomda, bu riyazi nöqtədə qan dövran edir, beyin işləyir, nə isə istəyir... Bu nə axmaq işdir? Bu nə mənasız şeydir!
 – İcazə ver sənə söyləyim ki, sən dediklərin ümumiyyətlə bütün insanlara aiddir...
 – Sən haqlısan, – deyər Bazarov davam etdi. – Mən demək istəyirəm ki, bax, onların, yeni mənim ata-anamın başı qarışıqdır və öz həçlikləri barəsində narahat olmurlar, bu onların könlünü bulandırır... mən isə... mən yalnız darıxır və qəzəblənirəm.
 – Qəzəblənməkmi? Qəzəblənmək nə üçün?
 – Nə üçünmü? Necə yəni nə üçün? Bəs yadımdan çıxartdınmı?
 – Hamısı yadımdadır, ancaq hər halda səni qəzəblənməkdə haqlı görmürəm. Sən xoşbəxt deyilsən, buna razıyam, amma...
 – Eh! Arkadi Nikolayeviç, görürəm ki, sən də məhəbbəti bütün yeni cavanlar kimi başa düşürsən: dü-dü-dü, ay toyuq, gəl, elə ki, toyuq yaxınlaşdı – asta qaçan namərddir! Mən belə deyiləm. Ancaq daha bu barədə danışmaq bəsdir. Bir şeyin ki, çarəsi yoxdur, o barədə danışmaq da ayıbdır, – deyib o böyrü üstə çevrildi. – Ehe! Bir bura bax, qoçaq bir qarışqa yarımcən bir milçəyi sürüyüb aparır. Çək, qardaşım, çək apar! Onun dirənməsinə baxma, sən heyvan olduğun üçün bizim kimi özmə-büzmə deyilsən və mərhəmət hissini tanımağa haqlı olduğundan istifadə elə.
 – Bunu, Yevgeni, barı sən demə! Sən ha vaxt əzilib-büzülübsən ki?

Bazarov başını qaldırdı.
 – Mən elə bununla da fəxr edirəm. Mən əzilib-büzülməmiş, özümü sındırmamışam, məni arvad da sındıra bilməz. Vəssalam! Bitdi, getdi! Bir də məndən bu barədə bir söz eşitməzsən.
 Hər iki dost bir müddət dinməzəcə uzandılar.
 – Bəli, – deyər Bazarov sözə başladı, – insan qərribə məxluqdur. Bizim “atalar”ın burada keçirdikləri bu lal-kar həyata kənardan və uzaqdan baxanda adama elə gəlir ki, daha bundan yaxşı nə ola bilər? Yeyəsən, içəsən və biləsən ki, ən düzgün və ən ağıllı hərəkət edirsən. Amma yox, adamı qüsse basır. Adamlara qoşulmaq istəyirsən, onları söyməli olsan belə, yenə də qoşulmaq istəyirsən.
 – Həyatı elə qurmaq lazımdır ki, onun hər bir anı mənalı olsun, – deyər Arkadi dalgın bir halla qeyd etdi.
 – Kim deyir! Mənalı, saxta da olsa, yenə də şirin olur, ancaq mənasızla da razılaşmaq olar... di gəl ki, bu çəkişmə-didişmə... lap müsibətdir.
 – Əgər adam bu çəkişmə-didişməni tanımaq istəməsə, onun üçün çəkişmə-didişmə yoxdur.
 – Hm... sən beləliklə ümumi mülahizənin ziddinə bir fikir demiş olursan.
 – Necə? Sən bu ümumi mülahizə nəyə deyirsən?
 – Bax buna: məsələn, desən ki, maarif faydalıdır – bu ümumi mülahizədir, desən ki, maarif zərərliyə – bu ümumi mülahizənin ziddidir. Bu bir qədər təmtəraqlı görünür, amma əslində isə eyni bir şeydir.
 – Yaxşı, bəs həqiqət haradadır, hansının tərəfindədir?
 – Haradadır? Mən də sənə əks-səda kimi cavab verərəm. Haradadır?
 – Yevgeni, bu gün sən melanxolik bir vəziyyətdəsən.
 – Doğrudanmı? Yəqin günəş məni haldan salıb, bir də ki, bu qədər çoxlu moruq yemək olmaz.
 Arkadi:
 – Belə isə, bir az mürgüləmək pis olmaz, – dedi.
 – Yaxşı sözdür; ancaq mənə baxmayasan ha: yatanda hamının üzünü axmaq kimi görünür.
 – Sənin barədə başqalarının nə düşündüklərinin sən üçün nə fərqi var?

– Bilmirəm sənə nə deyim. Əsla adam gerek buna fikir verməsin; əsil adam odur ki, onun barəsində düşünülməli bir şey olmasın, ona itaət ya da nifrət edilsin.

Arkadi bir qədər düşündükdən sonra:

– Qeribədir! Mən heç kəsə nifrət etmirəm, – dedi.

– Mən isə çoxlarına nifrət edirəm. Sən zərif, ürəyiyumşaq bir adamsan, kimə nifrət edəcəksən ki!.. Sən çəkinirsən, özünə etimadın azdır...

– Bəs sən, – deyərək Arkadi onun sözünü kəsdi, – özünə güvənirsənmi? Öz barədə yüksək fikirdəsənmi?

Bazarov bir qədər susduqdan sonra ağır-ağır danışmağa başladı:

– Ha vaxt məndən qorxub çəkinməyən bir adama rast gəlsəm, onda öz barəmdə olan fikrimi dəyişərəm. Nifrət! Budur, məsələn, bu gün sən bizim dağımız Filippin daxmasının yanından keçərkən – o ağ və gözəl daxmadır – dedin ki, Rusiya o zaman kamala yetmiş olar ki, bax, Rusiyada ən yoxsul kəndlinin belə bir daxması olsun, bizim də hər birimiz bu işə kömək etməliyik... Mən isə istər ən yoxsul Filipp və ya Sidor olsun, o kəndliyə nifrət edirəm ki, onun yolunda bir qat dəridən çıxacağam, o isə mənə həтта bir quru “sağ ol” da deməyəcək... bir də axı onun “sağ ol”u mənim nəyimə gərəkdir? Nə var, o ağ daxmada yaşayacaq, mən isə heç-puç olacağam; yaxşı, bəs sonra?

– Bəsdir, Yevgeni... bu gün sən sözünü dinlədikdə istər istəməz adam bizi prinsipsizlik üstündə məzəmmət edənlərlə razılaşmalı olur.

– Sən də elə öz əmin kimi danışsən. Prinsip deyilən şey ümumiyyətlə yoxdur, – sən bunu hələ bu vaxta qədər başa düşməyibsən! – Duyğular var. Hər şey bu duyğulardan asılıdır.

– Necə yeni?

– Elə-belə. Məsələn, mən öz duyğularıma əsasən inkar xəttinə gedirəm. İnkar etmək mənə xoş gəlir, mənim beynim belə qurulmuşdur, vəssalam! Mən niyə kimyanı xoşlayıram? Sən niyə almanı xoşlayırsan? Yəni də duyğu təsirilə. Bunlar hamısı birdir. İnsanlar heç vaxt bundan dərinə gedə bilməyəcəklər. Bunu hər adam sənə söyləməz, olsun ki, elə mən özüm də deyərək bilmərəm.

– Yaxşı, bəs sədaqət də duyğudur?

– Bəs necə!

– Yevgeni!.. – deyərək Arkadi kədərli bir səslə başlamaq istədikdə, Bazarov onun sözünü kəsib dedi:

– Hə? Nə oldu? Xoşuna gəlmir? Yox, qardaşım! İndi ki hər şeyi biçib tökmək qərarına gəlmisən, vur öz qılçalarını da biç!.. Amma xeyli filosofluq etdik ha. Puşkin demişdir ki: “Təbiət yuxu sükutu gətirir”.

Arkadi dillənib:

– Puşkin heç vaxt belə söz deməmişdir, – dedi.

– Yaxşı, deməyibsə, bir şair olmaq etibarilə deyərək bilərdi və gerek də deyərək idi. Yeri gəlmişkən, deyərsən axı o, hərbi xidmətdə olmuşdur.

– Puşkin heç vaxt hərbi olmayıbdır!

– A canım, onun hər şərində deyilir: Döyüşə! Rusiyanın şərəfi uğrunda! Döyüşə!

– Bu nə uydurmalarıdır deyirsən! Axı bunlar, nəhayət, iftiradır!

– İftiramı? Nə böyük şeydir! Məni qorxutmağa söz tapdı! Adama hər nə böhtan atırsan, at, əslində isə o iyirmi qat artıqna layiqdir.

– Yaxşısı budur gəl yataq! – deyərək Arkadi küskün bir halla səsləndi.

– Böyük məmnuniyyətlə, – deyərək Bazarov cavab verdi. Ancaq heç birinin yuxusu gəlmirdi. Hər iki cavanın ürəyini nə isə, demək olar ki, düşmənanə bir hiss bürümüşdü. Təxminən beş dəqiqədən sonra hər ikisi gözünü açıb dinməz-söyləməz bir-birinə baxdılar.

Birdən Arkadi dedi:

– Ora bax, quru bir ağcaqayın yarpağı qopub yerə düşür; onun hərəkəti lap kəpənəyin uçuşuna bənzəyir. Qeribə deyilmi? Ən qəmgin və ölü bir şey ən şən və diri bir şeyə bənzəyir.

– Ah, dostum Arkadi Nikolaiç! – deyərək Bazarov səsləndi. – Səndən bir şey xahiş edirəm: gözəl danışma.

– Mən bacardığım kimi danışırım... Bir də ki, axı bu nəhayət despotizmdir. Başıma bir fikir gəlib, axı onu niyə söyləməyim?

– Belə; yaxşı, elədə bəs mən niyə öz fikrimi deməyim? Məncə, gözəl danışmaq ədəbsizlikdir.

– Bəs ədəbli olmaq nədir? Söyüşməkmi?

– Aha-a! Görürəm ki, sən öz əmicanının yolu ilə getmək istəyirsən. O qanmaz sən bu sözlərini eşitsəydi, nə qədər sevinərdi!

– Sən Pavel Nikolayeviç üçün nə dedin?

– Mən onu necə lazımsa, elə də adlandırdım, – qanmaz dedim.

– Yox, daha buna dözmək olmaz! – deyər Arkadi səsini ucaltdı.
Bazarov sakitcə:

– Aha! Qohumluq təəssübü çaşa gəldi, – dedi. – Mən müşahidə etmişəm, bu hiss insanlarda çox möhkəm olur. İnsan hər şeydən imtina edə bilir, hər cür mövhumatdan əl çəkir, amma özgələrin dəsmalını oğurlayan qardaşının oğru olduğunu etiraf etməyi bacarmır. Axı doğrudan da: qardaş mənim olsun, özü də dahi olmasın... bu mümkündürmü?

– Məndə əsla qohumluq təəssübü deyil, sadəcə ədalət dilə gəldi, – deyər Arkadi coşqun bir halla cavab verdi. – Ancaq sən bunu başa düşə bilmədiyən və səndə bu duyğu olmadığı üçün bu barədə fikir söyləyə bilməzsən.

– Başqa sözlə desək, Arkadi Kirsanov mənim anlaya bilməyəcəyim dərəcədə yüksək adamdır, – itaət edir və susuram.

– Daha bəsdir, Yevgeni, axırda bəhsləşərik.

– Ah, Arkadi! Lütfən gəl bir möhkəmcə, bir-birimizi məhv edincə bəhsləşək.

– Axı belə olsa, axırda...

– Nə olar, dalaşarıqmı? – deyər Bazarov onun sözünü ağzından aldı. – Nə olar ki? Burada, otun üstündə, belə şairanə bir şəraitdə, dünyadan və adamların gözündən uzaq bir yerdə dalaşmağın eybi yoxdur. Ancaq sən mənimlə bacara bilməzsən. Mən o saat səni xirt-dəklərəm...

Bazarov uzun və sərt barmaqlarını gərrib ona sarı uzatdı. Arkadi dönüb zarafatyana müqavimət etməyə hazırlaşdı... Ancaq dostunun sifəti ona elə dəhşətli göründü, onun dodaqlarının kəc istehzalı gülüşündə, alışıb yanan gözlərində ona; zarafatyana olmayan elə bir təhdid görünürdü ki, o qeyri-ixtiyari bir qorxu hiss etdi...

Bu anda:

– Aha! Burdaymışsınız! – deyən Vasili İvanoviçin səsi eşidildi və əynində evdətoxunma bir kətan pencək və başında da evdətoxunma bir həsir şlyapa olan qoca ştab həkimi cavanların qarşısında dayandı. – Mən sizi hey axtarıram... Amma siz çox gözəl bir yer seçib çox gözəl iş tapmışsınız. “Yerdə” uzanıb “göyü” seyr etmək... Bilirsinizmi, bunun ayrıca mənası var!

Bazarov mızıldayaraq:

– Mən ancaq asqırmaq istəyəndə göyə baxıram, – dedi və Arkadiyə müraciətlə yavaşcadan əlavə etdi: heyif ki, mane oldu.

– Di bəsdir, – deyər Arkadi pıçıldadı və gizlincə dostunun əlini sıxdı. – Ancaq belə toqquşmalara heç bir dostluq uzun müddət dözüb tab gətirə bilməz.

Bu zaman Vasili İvanoviç qollarını çarpazlayıb özünün məharətlə burub qayırdığı və dəstəsində türk fiqurası olan çəliyinə dayanıb başını yırğalaya-yırğalaya dedi:

– Ey mənim cavan müsahiblərim, sizə hey baxıram, baxdıqca doya bilmirəm. Sizdə nə qədər qüvvət, ən təravətli gənclik, qabiliyyət və istedad var! Elə bil ki,... Kastor və Polulkssunuz!¹

Bazarov:

– Bir gör haraya, lap qədim əfsanəyə gedib çıxdın! – dedi. – O saat görünür ki, vaxt ilə yaman latıncı olubsan! Axı yadıma gəlir ki, bir əsərə görə sən gümüş medal alıbsanmış, hə?

– Dioskurlar, Dioskurlar! – deyər Vasili İvanoviç təkrar etdi:

– Daha bəsdir, ata, naz eləmə.

– Ayda-ildə bir dəfə olar, – deyər qoca mızıldadı. – Amma cənablar, mən sizi ona görə axtarmırdım ki, sizə kompliment deyim, ona görə axtarırdım ki, əvvələn, yemək vaxtına az qaldığını ərz edim; ikincisi də, Yevgeni, səni xəbərdar etmək istəyirəm... Sən ağıllı bir adamsan, insanları tanıyırsan, qadınlara da belədsən, buna görə də gerek bağışlayasan... Sənin gəlişin münasibətilə anan bir ibadət tərtib etmək istəyirdi. Sən elə fikir eləmə ki, mən səni bu ibadətdə iştirak etməyə çağırıram... ibadət edilib qurtarmışdır; ancaq Aleksey ata...

– Keşişmi?

– Hə də, ruhani, o bizdədir... yeməyə qalib... Mən bunu gözlə-mirdim, hətta məsləhət də görmürdüm... ancaq iş belə gətirdi... keşiş mən deyənə başa düşmədi... Bir də Arina Vlasovna... Elə keşiş özü də yaxşı adamdır, ağıllı adamdır...

– Yaxşı, süfrədə o mənim payımı yeməyəcək ki? – deyər Bazarov soruşdu.

Vasili İvanoviç güldü.

¹ Qədim yunan rəvayətlərinə görə möhkəm dost kimi məşhur olan iki ekiz qardaş (Dioskurlar)

– Xeyr-a, bu nə sözdür?

– Mənə bundan başqa heç bir şey lazım deyil. Mən hər cür adamları süfrəyə oturmağa hazırım.

Vasili İvanoviç şlyapasını düzəldib dedi:

– Mən əvvəlcədən arxayındım ki, sən hər cür mövhumatçılıqdan yüksəkdeşən. Elə mən özüm də altmış iki il ömür sürmüş qoca bir adam olduğum halda, yenə də mövhumat-filan bilmirəm (Vasili İvanoviç ibadət təşkil edilməsini özü arzu etdiyini boynuna almağa cürət eləmədi... O özü də arvadından əksik dindar deyildi). Aleksey ata isə sənənlə tanış olmağı çox arzu edir. Görərsən, o sənənin xoşuna gələcəkdir. O, kart oynamaqdan da boyun qaçırmaz, hətta... öz aramızda qalsın... çubuq da çəkir.

– Nə olar ki? Nahardan sonra oturub qumar oynarıq, onu yaxşıca bir udaram.

– Ha-ha-ha, görərik! Qumarın iki başı olar.

– Necə məgər? Yoxsa yenə keçmiş peşəndə varsan? – deyə Bazarov xüsusi bir əda ilə soruşdu.

Vasili İvanoviçin tunc kimi yanaqlarında tutqun bir qızartı əmələ gəlirdi.

– Yevgeni, heç utanmırsan... Olan olub, keçən keçib. Bəli, mən cənab Kirsanovun hüsurunda etiraf etməyə hazırım ki, doğrudan da cavanlıqda bu işə qızıışmışdım, cəzasını da çəkdim! Amma yaman istidir ha! İcazə verin, yanımızda oturum. Sizə mane olmaram ki?

– Əsla, – deyə Arkadi cavab verdi.

Vasili İvanoviç hıqqıldaya-hıqqıldaya otun üstündə oturub sözə başladı:

– A mənim ağalarım, sizin indi uzandığınız bu yer mənim hərbi, düşərgə həyatımı, sarğı məntəqələrimi yadıma salır; onda elə-belə taya dibində bir yer tapdıqda Allaha şükür edərdik. – O, köksünü ötürdü. – Ömrümdə başıma çox işlər gəlmişdir. Bax, icazə versəniz, sizə, məsələn Bessarabiyada taun olduğu zamandan qərribə bir əhvalat danışaram.

– Haman Vladimir nişanını aldığın əhvalatımı? – deyə Bazarov onun sözünü ağzından aldı. – Bilirik, bilirik... Yaxşı, bəs nə əcəb o nişanı taxmırsan?

– Axı sənə dedim ki, mövhumatçı deyiləm, – deyə Vasili İvanoviç mızıldadı (o, sürtükündən qırmızı lenti elə dünən sökdürmüşdü)

və taun hadisəsini danışmağa başladı. – O yatıb ki, – deyə o, Bazarovu göstərib pıçıldayaraq Arkadiyə mehribanlıqla göz vurdu, – Yevgeni! Dur! – deyə o ucadan əlavə etdi. – Nahara gedək.

Görkəmli, ətli-canlı bir kişi olub, qalın saçları səliqəylə darlanmış, bənövşəyi ipək donu üstündən çəkili kəmərlə bağlanmış keşiş Alekseyin çox zirək və hazırcavab bir adam olduğu aşkara çıxdı. O, Arkadilə Bazarovun onun xeyir-duasına ehtiyacı olmadığını əvvəlcədən başa düşmüş kimi, qabaqca özü tələsik onlara əl verdi və ümumiyyətlə, özünü sərbəst apardı. Nə özünü ayağa verdi, nə də öz gələtinə toxundu; ancaq seminariyada keçilən latın dərslərinə istehza edib, öz arxiereyini müdafiə etdi; iki qədəh çaxır içib üçüncü qədəhdən imtina etdi; Arkadinin təklif etdiyi siqarı götürdüsə də çəkməyib, evə aparacağını söylədi. Onda o qədər də xoşa gəlməyən bir hərəkət yalnız bu idi ki, tez-tez ehtiyatla əlini qaldıraraq üzünə qonan milçəyi tutmağa çalışır və bəzən də tutub əzirdi. O, məmnuniyyətini çox da büruzə vermədən qumar stoluna oturdu və Bazarovdan 2 manat 50 qəpik əsəsnasiya uddu. Arina Vlasovnanın evində gümüş pulla haqq-hesab etmək adət deyildi... Arina Vlasovna əvvəlki kimi oğlunun yanında oturmuş (o, kart oynayırdı), əvvəlki kimi yanağını yumruğuna dayamışdı və yalnız yeni bir məzə gətirilməsini ömr etmək üçün ayağa dururdu. O, Bazarova nəvaziş göstərməyə çəkinirdi, Bazarov da onun nəvaziş etməsinə səbəb yaratmır və imkan vermirdi; bir də ki, Vasili İvanoviç tapşırırmışdı ki, onu çox “narahat” etməsin. O, arvadına təkrar-təkrar demişdi ki, “cavanlar belə şeyi xoşlamırlar” (ogünkü naharın necə bir nahar olduğunu söyləməyə ehtiyac yoxdur: o gün hələ sübh açılan kimi Timofeic özü çaparaq bir növ xüsusi, çərkəz mal əti almağa getmişdi; darğa başqa bir tərəfə yayın balığı, xanı balığı və xərçəng gətirməyə göndərilmişdi; təkçə göbələk üçün arvadlara 42 qəpik qara pul verilmişdi); ancaq Arina Vlasovnanın Bazarova zillənmiş gözləri yalnız sədaqət və şəfqət ifadə etməirdi: bu gözlərdə həm maraqlı və qorxu ilə qarışıq bir kədər, həm də təmkinli bir məzəmmət görünürdü. Ancaq Bazarov anasının gözlərinin nə ifadə etdiyini ayırd eləmək fikrində deyildi; o, hərdənbir, onda da qısa bir sualla anasına müraciət edirdi. Bir dəfə “əli gətirmək üçün” onun əlini istədi, anası da yumşaq əlini yavaşca onun enli və cod ovcuna qoydu.

– Necə oldu? – deyə bir az sonra anası soruşdu, – kömək etmədimi?

– Daha da bəd gətirdi, – deyə Bazarov laqeyd bir təbəssümlə cavab verdi.

– Onlar yaman risk edirlər, – deyə keşiş Aleksey təəssüf edirmiş kimi dilləndi və qəşəng saqqalını tumarladı.

– Napoleon qaydasıdır, atam, Napoleon qaydası, – deyə Vasili İvanoviç sözə qarışdı və tuzu getdi.

– O qayda axırda onu aparıb Müqəddəs Yelena adasına çıxartdı, – deyə keşiş Aleksey onun tuzunu kozurla vurdu.

– Yenyuşeçka, qarağat suyu istəyirsinizmi? – deyə Arina Vlasovna soruşdu.

Bazarov yalnız çiyinini qısdı.

Ertəsi gün Bazarov Arkadiyə deyirdi:

– Yox! Sabah buradan çıxıb gedəcəyəm. Darıxıram; işləmək istəyirəm, burada işə olmur. Yenə də sizə, kəndə gedəcəyəm; axı bütün preparatlarımı orada qoymuşam. Sizdə heç olmasa tək oturub işləmək mümkündür. Amma burada atam mənə hey “Mənim kabinetim sənin üçün hazırdır, heç kos sənə manc olmaz” deyirsə də özü məndən bir addım da ayrılmır. Bir də qapını bağlayıb onu buraxmamağa vicdanım yol vermir. Elə anam da. Onun divarın dalında ah çəkdiyini eşidirəm, çıxıb yanına gedəndə də danışmağa bir söz tapmıram.

– Anan yaman qüسسə edəcək, – deyə Arkadi cavab verdi, – elə atan da.

– Onların yanına yenə də qayıdacağam.

– Nə vaxt?

– Peterburqa gedəndə.

– Xüsusən anana çox yazığım gəlir.

– Niyə belə? Yoxsa, sənə kol meyvələri verməklə xatirini belə ələ alıb?

Arkadi gözünü yerə dikdi.

– Yevgeni, sən öz ananı yaxşı tanımırsan. O, nəinki çox yaxşı qadındır, doğrusu, çox ağıllıdır da. Bu sabah o, mənimlə yarım saata qədər söhbət etdi, elə ağıllı və maraqlı danışdı ki.

– Yəqin elə məndən danışmış, eləmi?

– Söhbət təkə səndən deyildi.

– Ola bilər; sən kəndə daha yaxşı görə bilərsən. Əgər qadın söhbəti yarım saat davam etdirə bilirsə, elə bu özü yaxşı əlamətdir. Amma mən yenə də gedəcəyəm.

– Bu xəbəri onlara vermək sənin üçün asan olmayacaq. Onlar hələ bizim iki həftədən sonra nə edəcəyimizi danışirlar.

– Asan deyildir. Bu gün lap nahaqca yerə atamın xatirinə dedim: bu günlərdə o özünün töycü verən kəndlilərləndən birini döydürmüşdür, lap da yaxşı etmişdir; bəli, bəli, mənə elə dəhşətlə baxma; lap yaxşı etmişdir; çünki o yaman oğru və əyyaşın biridir. Ancaq atam bilmirdi ki, mən bu işdən, necə deyərlər, xəbərdar ola bilərəm. O, yaman tutuldu, indi də üstəlik onu qüسسələndirməli olacağam... Eybi yoxdur! Keçib gedər.

Bazarov “eybi yoxdur!” dedi, amma öz fikrini Vasili İvanoviçə söyləməyi qərara alınca, bütün gün gəlib keçdi. Nəhayət, kabinetdə onunla vidalaşarkən əsnəyə-əsnəyə dedi.

– Hə, az qala yadımdan çıxmışdı deyim... Tapşır sabah atlarımızı hazırlayıb Fedotun yanına göndərsinlər.

Vasili İvanoviç təəccübləndi.

– Məgər cənab Kirsanov gedir ki?

– Hə, onunla mən də gedirəm.

Vasili İvanoviç yerində donub durdu.

– Gedirsiniz?

– Hə... getmək lazımdır. Sən allah, atlar barəsində tapşır.

– Yaxşı, – deyə qoca mızıldadı, – yolda dəyişilmək üçün... yaxşı... axı... axı... Bu necə işdir?

– Mən qısa bir müddətə onlara getməliyəm. Sonra yenə buraya qayıdacağam.

– Hə! Qısa bir müddətə... Yaxşı. – Vasili İvanoviç dösmalını çıxartdı və finxıraraq az qala yerə qəder əyildi. – Nə olar ki? Bu... hamısı olar... Mən güman edirdim ki, sən burada... çox qalacaqsan. Üçə gün... Bu, bu üç il ayrılıqdan sonra azdır; azdır, Yevgeni!

– Axı sənə deyirəm ki, tezliklə qayıdacağam. Getməyim vacibdir.

– Vacibdir... Nə olar ki? Hər şeydən əvvəl vəzifəni yerinə yetirmək lazımdır... Deməli, atları göndərim? Yaxşı, əlbəttə, Arina ilə mən belə gözləmədik. Anan qonşudan cürbəcür çiçəklər istəyib, sən otağını bəzəmək fikrində idi (Vasili İvanoviç hələ onu demədi ki, hər səhər lap tezdən yahn ayaqlarına tuflı geyib Timofeiçlə

məsləhətləşir və barmaqları əso-əso bir-bir cırıq əsiqnasiyaları çıxarıb ona verərək cürbəcür şeylər almağa göndərir və xüsusən yeməli şeylər və anlaşıldığına görə cavanların çox xoşladıkları qırmızı şərab aldırırdı). Ən başlıca şey sərbəstlikdir; bu mənim qaydamdır. Sıxmaq lazım deyil... yox...

O, birdən susub qapıya yönəldi.

– Ata, doğrudan bu yaxında yenə görüşəcəyik.

Ancaq Vasili İvanoviç dönməyib yalnız əlini yellədi və çıxdı. Yataq otağına qayıtdıqda o, arvadını yatağında gördü və onu oyatmamaq üçün pıçıltı ilə dua etməyə başladı. Ancaq arvadı oyandı.

– Vasili İvanoviç, sən sən? – deyərək arvadı soruşdu.

– Mənəm, anam.

– Yenyuşanın yanından mı gəlirsən? Bilirsənmi qorxuram ki, birdən divanda rahat yata bilməz? Anfisuşkaya tapşırıbmışam ki, onun üçün sənə sənə sənə dərəcəni və yeni balıqlar qoysun; bizim pərqu balığı ona verərdim, ancaq yadıma gəlir ki, o, yumşaq balıqda yatmağı xoşlamır.

– Anam, zərər yoxdur, narahat olma. Yeri rahatdır. Pərvərdigara, biz günahkar bəndələrinə özün rəhm elə – deyərək o yavaşca dan duasına davam etdi. Vasili İvanoviçin öz qarisinə yazığı gəldi; başına nə müsibət gələcəyini gecə ikən ona söyləmək istəmədi.

Ertəsi gün Bazarovla Arkadi getdilər. Səhərdən artıq evi küdurət basmışdı; qab-qacaq Anfisuşkanın əlindən tökülürdü; hətta Fedka da başını itirmişdi və axırda çəkmələrini də ayağından çıxartdı. Vasili İvanoviç heç bir vaxt olmadığı kimi vurnuxurdu: o, zahirən özünü qoçaq göstərir, ucadan danışır, ayaqlarını taqqıldadırdı, amma üzünü uzanmışdı, oğlunun üzünə baxa bilmirdi. Arina Vlasovna səssizcə ağlayırdı. Əgər səhər tezdən əri onu düz iki saat dilə tutmasaydı, o, özünü lap itirərdi. Nəhayət, Bazarov bir aydan gec olmayaraq qayıdıb gələcəyini dəfələrlə vəd etdikdən sonra onu tutub saxlayan qolların arasından xilas olub tarantasa mindi; atlar tərpənib zınqırovlar səsləndikdə və təkərlər hərləndikdə isə gedənlərin dalınca baxmağın artıq mənası yox idi; toz da yatdı, beli tamam bükülmüş Timofeici də səyələklənə-səyələklənə qayıdıb öz yuvasına çəkildi: qocalar sanki birdən-birə büzülmüş və köhnəlmiş evlərində tək qaldıqda, bir neçə an əvvəl səkidə dayanıb ürəkli-ürəkli dəsəlməni yelləyən Vasili İvanoviç kürsünün üstünə düşüb başını sinəsinə əydi. “Bizi atdı, atıb getdi! – deyərək mızıldadı. – Atdı; bizim yanımızda darıxdı.

– Şəhadət barmağımı tək tutub əlini irəli uzada-uzada: tək qaldıq, tək-tənha qaldıq!” – deyərək bir neçə dəfə təkrar etdi. Bu zaman Arina Vlasovna ona yaxınlaşıb, ağarmış başını onun ağarmış başına sükəyib dedi: “Vasya, nə çarə, oğul qanadlı quş kimi bir şeydir: istəsə uçub gələr, istəsə uçub gedər; sənənlə mən isə ağac oyuğundakı göbələk kimi yavaş, yan-yana oturub yerimizdən tərpənərik. Birçün mən sənə ömürlük sadiq qalacağam, bir də sən mənə”.

Vasili İvanoviç əllərini üzündən çəkib arvadını, öz dostunu elə bərk qucaqladı ki, heç cavanlıqda da elə qucaqlamamışdı: o, onun dərdinə təsəlli olmuşdu.

XXII

Bizim dostlar dinməz-söyləməz, arada əhəmiyyətsiz bir neçə kəlmə danışaraq, gəlib Fedotun yanına çatdılar. Bazarov özü-özündən çox da razı deyildi. Arkadi də ondan narazı idi. Bundan başqa o, qəlbində yalnız çox gənc olanların duyduğu kimi səbəbsiz bir kədər hiss edirdi. Sürücü atları dəyişib qozlaya çıxdı və soruşdu: sağa, ya sola?

Arkadi titrədi. Sağa gedən yol şəhərə, oradan da evə; sola gedən yol da Odintsovagilə gətirdi.

O, dönüb Bazarova baxdı və soruşdu:

– Yevgeni, solamı gedək?

Bazarov üzünü o yana döndərdi.

– Bu nə sarsaqlıqdır? – deyərək mızıldadı.

– Sarsaqlıq olduğunu bilirəm... – deyərək Arkadi cavab verdi. – Nə olar ki? Birinci dəfə getmirik ki? Bazarov kartuzunu gözünün üstünə basdı.

– Özün bil, – deyərək o, nəhayət, dilləndi.

– Sür sola! – deyərək Arkadi çıxırdı.

Tarantas Nikolskoye tərəfə tərpəndi. Ancaq belə bir sarsaqlıq etməyi qərara aldıqdan sonra dostlar əvvəlkindən daha artıq bir inadla dinib danışmır, hətta acıqlı kimi görünürdülər.

Odintsovanın evinin səkisində eşikağasının onları neçə qarşıladığını gördükdə, dostlar qəfildən ağıllarına gələn fantaziyaya qapıldıqlarının nə qədər ağılsız bir iş olduğunu başa düşə bilərdilər. Aydın ki, onların gəlişini gözləmədilər. Onlar qonaq otağında keyli müddət və keyli sarsaq bir halda oturub gözlədilər. Nəhayət,

Odintsova gəldi. O, onları adi mehribanlıqla salamladı, lakin onların belə tez qayıdıqlarına heyrətləndi; onun hərəkət və danışığının ağırlığından çox da sevinmədiyini bilmək olardı. Onlar tələsik bildirdilər ki, bura yalnız yolüstü dəyiblər və dörd saatdan sonra şəhərə gedəcəklər. Odintsova yalnız yüngülcə heyrətlənməklə kifayətlənib Arkadidən xahiş etdi ki, onun dilindən atasına salam yetirsin və xalasının dalmca adam göndərdi. Knyaginya yuxulu bir halla gəldi və bu onun qoca qırışqı üzünə daha acıqlı bir ifadə verirdi. Katya xəstələnmişdi: o, öz otağından çıxmırdı. Arkadi Katyanı da heç olmasa Anna Sergeyevnanın özü qədər görmək istədiyini birdən hiss etdi. Dörd saat ordan-burdan danışmaqla, əhəmiyyətsiz söhbətlə keçdi; Anna Sergeyevna dinləyəndə də, danışanda da gülümsünmürdü. Yalnız vidalaşanda sanki əvvəlki mehribanlıq onun qəlbində cilvələndi. O dedi:

– Məni indi kesalet basıb, ancaq siz buna əhəmiyyət verməyin və hər ikinizə deyirəm, bir müddətdən sonra yenə də gəlin.

Bazarov da, Arkadi də dinmədən ona təzim etdilər, tarantasa mindilər və daha heç bir yerdə dayanmadan evə, Marinoya getdilər; onlar ertəsi gün axşam sağ-salamat gəlib evə çatdılar. Onların heç biri bütün yolunu Odintsovanın heç adını da çəkmədi; xüsusən Bazarov heç ağzını açmadan acıqlı və gərgin bir halla daim yoldan kənara baxırdı.

Marinoda hamı onların gelişinə çox sevindi. Oğlunun xeyli müddət gəlib çıxmaması Nikolay Petroviçi narahat etməkdə idi. Feniçka gözləri parıldaya-parıldaya otağa, onun yanına yüyürüb, “cavan qonaqların” gəldiyini xəbər verdikdə, Nikolay Petroviç şadlığından qışqırdı və ayaqlarını oynada-oynada divanın üstündə atılıb düşdü; Pavel Petroviç özü də xoş bir həyəcan hiss edib mehribanlıqla gülümsünərək, qayıdıb gələn yolçuların əllərini silkələyə-silkələyə sıxdı. Söz-söhbət, sorğu-sual başlandı; xüsusən gecə yarısından sonraya çəkən şam yeməyi zamanı Arkadi daha çox danışdı. Nikolay Petroviç Moskvadan yenicə gətirilmiş porterdən bir neçə butulka vermələrini əmr etdi və özü o qədər içdi ki, yanaqları çiyələk kimi qızardı, özü də həm uşaq gülüşünə, həm də əsəbi gülüşə bənzər bir gülüşlə hey gülürdü. Ümumi ruhlanma xidmətçilərə də sirayət etmişdi. Dünyaşa dəli kimi o yan-bu yana qaçır və hey qapıları çırpırdı; Pyotr isə hələ gecə saat üçdə belə gitarada vals-kazak çalmağa çalışırdı. Sakit havada tellər həzin və xoş bir ahənglə səslə-

nirdi, ancaq kiçik başlanğıc fiorituralardan başqa heç bir şey çıxmırdı; təbiət bu təhsilli kamerdineri bütün başqa qabiliyyətlərdən olduğu kimi, musiqi qabiliyyətindən də məhrum etmişdi.

Bu zamanlar Marinoda heyət o qədər də xoş keçmirdi və yazıq Nikolay Petroviçin işləri xarab idi. Fermaya aid həvəssiz, mənasız iş-güc gün-gündən artırdı. Muzdlu işçilərlə dözülməz dərəcədə çək-çevir olurdu. Onların bəziləri işdən çıxmaq və ya muhdalarının artırılmasını tələb edir, bəziləri aldıkları behi götürüb çıxıb gedirdilər; atlar azarlayırdı; qoşqu ləvazimatı odda yanmış kimi sökülüb-tökülməkdə idi; işləri səliqə ilə görmürdülər; Moskvadan gətirilmiş taxıldöyən maşın ağır olduğuna görə işə yaramırdı; o biri taxılsovuran maşını ilk işə salan kimi korlamışdılar; heyət nökrələrindən kor bir qarı kütəkli havada əlinə yanan bir kəsöv alıb öz inəyinə tüstü verməyə gedərkən mal-qara saxlanan heyətin bir hissəsi od alıb yanmışdı... doğrudur, haman qarı inandırır ki, bütün fəlakət ağanın cürbəcür, görünməmiş qədər pendir və süd məhsulu ehtiyatları yaratmaq niyyətinə düşməsindən əmələ gəlmişdir. Dargə birdən-birə tənbelləşmiş və “müftə yemək” yeyən hər bir rus kimi, hətta kökəlməyə də başlamışdı. Nikolay Petroviçi uzaqdan görən kimi o, canfəşanlığını göstərmək üçün yerdən bir qamqalaq götürüb yanından qaçan bir çoşqaya atar, ya da yarımçılpaq bir uşağı hədələyərdi, əslində isə, bol-bol yatardı. Vergili kəndlilər pulu vaxtında ödəmir, meşədən oğurluqca ağac qırırdılar: keşikçilər, demək olar ki, hər gecə “ferma”nın otlaqlarından kəndli atlarını tutur və bəzən özlərinə aparırdılar. Nikolay Petroviç otlağa at salmağa pul cəriməsi qoymuşdusa da, adətən iş bununla qurtarırdı ki atlar bir neçə gün ağanın əlafi ilə saxlanıb yenə də sahiblərinə qaytarılırdı. Bütün bunlardan əlavə kəndlilər öz aralarında çəkişməyə başlamışdılar: qardaşlar bir-birindən ayrılmaq istəyir, onların arvadları bir evdə yola getmirdilər; bir də görürdün, vurharay qopdu, hamı bir-birinə deydi: komanda verilmiş kimi hamı kontorun sekisinə sarı yüyürüşüb, çox zaman sir-sifeti yaralanmış, özləri sərxoş halda ağanın yanına soxulub cəza verilməsini tələb edirdilər; hay-küy, fəryad, hiçqurtulu qadın çıxırtısı, kişi söyüşü bir-birinə qarışırdı. Vuruşan tərəfləri ayırd etmək, heç bir düzgün qərara gəlmək mümkün olmayacağını əvvəlcədən bildiyi halda, səsi batınca çıxırmaq lazım gəlirdi. Biçin üçün adam çatışmırdı: qonşusu ən xeyirxah bir sifətlə desyatını iki

manatdan biçinçi götürməyi öhdəsinə almışdısa da, yalan deyib onu ən vicdansız bir surətdə aldatmışdı; öz mülkündə yaşayan qadınlar da ağlagəlməz dərəcədə artıq muzd istəyirdilər; bu yandansa taxıl sünböldə quruyub tökülür, otun çalınması vaxtı keçir, bir tərəfdən də qəyyumlar şurası hədələyərək faizlərin ləngidilmədən və tamamkamal ödənməsini tələb edirdi.

Nikolay Petroviç dönə-dönə, məyus-məyus deyiniirdi:

– Daha dözə bilmirəm! Özümə dalaşmaq yaraşmır, polis dalınca da adam göndərməyə prinsip yol vermir; cəza qorxusu olmayanda da heç bir iş görmək olmur!

Bunun cavabında Pavel Petroviç:

– *Du calme, du calme!*¹ – deyə özü mızıldanır, qaşqabağını tökür və bağlarını oynadırdı.

Bazarov özünü bütün bu “çəkişmə”lərdən kənar saxlayırdı; həm də ki, qonaq olduğu üçün başqalarının işinə qarışmalı deyildi. Mari-noya gəldikləri günün sabahısı o, öz qurbağaları, infuzoriləri, kimyəvi tərkiblərilə məşğul olmağa başladı. Arkadisə, əksinə, atasına kömək etməsə də, ona kömək etməyə hazır olduğunu göstərməyi özünə borc bilirdi. O, atasının dediklərinə səbirlə qulaq asırdı; hətta əməl edilməsi üçün deyil, özünün işə can yandırdığını göstərmək üçün bir dəfə bir işi məsləhət də görmüşdü. O, sahibkarlıq eləməkdən nifrət etmirdi; hətta aqronomluq eləmək fikri ona ləzzət verirdi; ancaq o zamanlar onun başında başqa fikirlər qaynaşmaqda idi. Arkadi özü də heyrət etdiyi halda daim Nikolskoye barəsində düşünürdü; əvvəllər, oğər ona desə idilər ki, o, Bazarovla birlikdə bir evdə, həm də necə bir evdə! – öz atasının evində qalsa darıxa bilər, o, yalnız çiyinini qısardı; indisə o, doğrudan da, darıxır və buradan çıxıb getmək istəyirdi. O, lap yorulunca gəzmək fikrinə düşdüsə də, bunun da köməyi olmadı. Bir dəfə atası ilə söhbət edərkən bildi ki, Nikolay Petroviçdə vaxtilə Odintsovanın anasının onun mərhum arvadına yazdığı bir neçə çox maraqlı məktub var; Arkadi hamam məktubları almayınca atasından əl çəkmədi; Nikolay Petroviç bunları tapmaq üçün iyirmiye qədər cürbəcür qutu və sandıq töküüb axtarmalı oldu. Arkadi bu yarıçürümüş kağızları oxuduqdan sonra sanki qarşısında duran məqsədi görmüş kimi sakitləşdi. O, hey öz-özünə pıçıldayırdı: “Mən bunu hər ikinizə deyirəm, bu sözləri özü əlavə etdi! Gedəcə-

¹ Sakitlik, sakitlik (frans.)

yəm, lənət şeytana, gedəcəyəm!” Ancaq o, sonuncu dəfə gətirdiklərini, soyuq qəbul edildiklərini və əvvəlki çətin vəziyyətlərini yadına saldıqda canına üşütmə düşürdü. Nəhayət, gənlik “təvəkkülü”, təklikdə, heç kəsin köməyi olmadan öz səadətini yoxlamaq, öz gücünü sınamaq arzusu qalib gəldi. Onun Marinoya qayıtmasından hələ on gün keçməmişdi ki, bazar günü məktəblərinin quruluşunu öyrənmək bəhanəsilə şəhərə, oradan da Nikolskoyeye getmək üçün yola düşdü. O, döyüşə gedən gənc zabıt kimi yol uzunluğunu hey tələsdire-tələsdire oraya can atırdı: o, həm qorxur, həm sevinir, səbirsizlikdən boğulurdu. O, öz-özünə dönə-dönə deyirdi: “Başlıcası budur ki, gərək düşünməyəsən” Ona qoçaq bir sürücü rast gəlmişdi; o, hər meyxananın qabağında atları saxlayıb: “Bir vuraqmı?” – deyə dillənir, vurduqdan sonra da atlara rəhmi gəlmirdi. Budur, nəhayət ki, tanış evin uca taxtapuşu göründü... Birdən Arkadinin ağlına “Mən nə edirəm? – fikri gəldi. – Daha geri qayıtmalı deyiləm ki!” Üç at möhkəm çapmaqda idi. Sürücü qiyyə çəkir, fitləyirdi. Budur, artıq atların dirnaqları ilə təkərləri altında kiçik körpü guruldadı, budur, artıq-əskiye vurulmuş küknaq ağacları xiyabanı gəlib çatdı... Tünd yaşıllıq içində çəhrayı bir qadın paltarı göründü, çətin yüngül saçları altından gənc bir çöhrə baxdı... Arkadi Katyanı, Katya da onu tanıdı. Arkadi sürücüyə qızısmış atları dayandırmağı əmr edib tarantasdan yerə atıldı və Katyanın yanına gəldi. “Sizsinizmi? – deyə qız dilləndi və yavaş-yavaş qıpqırmızı qızardı. – Gedək bacımın yanına, burada bağdadır; sizi görüb xoşhal olar”.

Katya Arkadini bağa apardı. Katyaya rast gəlmək Arkadiyə xüsusi xoşbəxt bir əlamət kimi görünmüşdü; onu gördükdə yaxın bir əqrəbasını görmüş kimi sevinmişdi. İş düz gəlirdi: nə eşikağası, nə də onun gəldiyini elan etmək lazımdı. Bağ yolunun döngəsində o, Anna Sergeyevnanı gördü. O, arxası Arkadiyə sarı durmuşdu. Addım səslərini eşidib yavaşca döndü.

Arkadi yenidən tutulan kimi oldu, ancaq Anna Sergeyevnanın “Xoş gördük, qaçaq! – deyə ahəngdar və mehriban səsle dillənib gülümsünərək günəş və küləkdən gözlərini qıya-qıya ona sarı yönəlməsi və: – Katya, onu haradan tapdın?” – deyə soruşması onu hamam saat sakitləşdirdi.

– Anna Sergeyevna, – deyə o, sözə başladı, – mən sizə elə bir şey gətirmişəm ki, heç gözləməzdiniz...

– Siz özünüzü getiribsiniz və bu hər şeydən yaxşıdır.

Bazarov Arkadini istehzal bir təəssüflə yola salıb və onun gedişinin əsil səbəbini çox yaxşı bildiyini ona işarə ilə anladıb tənha bir guşəyə çəkildi: ona qızgın işləmək həvəsi gəlmişdi. O daha Pavel Petroviçlə mübahisə etmirdi, xüsusən ona görə ki, Pavel Petroviç Bazarovu görəndə özünü həddən artıq əyan kimi tutur və öz rəylərini sözlə deməkdən çox, hay-küylə ifadə edirdi. Yalnız birçə dəfə Pavel Petroviç nihilistlə o zamanlar dəbdə olan ostzey dvoryanlarının hüququ barəsində mübahisəyə girişib birdən-birə özü dayanmış və soyuq bir nəzakətlə demişdi:

– Ancaq biz bir-birimizin fikrini başa düşə bilmərik; hər halda mən sizin fikrinizi anlamaq şərəfinə nail ola bilmirəm.

– Xeyr-a! – deyə Bazarov cavab vermişdi. – İnsan hər şeyi – efirin necə ehtizaz etdiyini də, günəşdə nələr baş verdiyini də anlaya bilər; ancaq bir başqası burnunun onun kimi yox, ayrı cür necə fınxıra bildiyini anlaya bilmir.

– Bu nədir, hazır cavablıqdırımı? – deyə Pavel Petroviç sualedici bir əda ilə deyib kənara çəkildi.

Amma bəzən o, Bazarovun təcrübələrində iştirak etməyə icazə istərdi; bir dəfə də hətta öz ətilənmiş və ön gözəl dərmanlarla yuyulmuş üzünü mikroskopa yaxınlaşdırıb şəffaf bir infuzoriyanın yaşıl bir tozcuğu necə udduğuna və onu boğazında olan çox oynaq bir növ yumrucuqlarla çəynəməyə cəhd etməsinə baxmışdı. Bazarovun yanına Nikolay Petroviç qardaşından daha çox gəlirdi; təsərrüfat işləri başını qarışdırmasaydı, o, hər gün, öz dediyi kimi, “öyrənməyə” gələrdi. O, cavan təbiyyətçiyə mane olmazdı: gəlib otağın bir künçündə oturur, diqqətlə müşahidə edər və tək-tək hallarda ehtiyatla bir sual verərdi. Nahar və şam zamanı o, fizikadan, coğrafiyadan və ya kimyadan söz salmağa çalışardı; çünki hələ siyasi məsələlər bir yanda dursun, hətta təsərrüfata və sair məsələlərə dair olan söhbətlər toqquşma olması da bir-birindən narazı qalmalarına səbəb olardı. Nikolay Petroviç başa düşürdü ki, onun qardaşının Bazarova qarşı olan nifrəti əsla azalmamışdır. Baş verən başqa hadisələr arasında kiçik bir hadisə bunun doğru olduğunu sübut etdi. Ətrafda vəba sıçrantıları görünməyə başlamış, hətta Marinonun özündə də iki nəfəri “aparmışdı”. Bir gecə Pavel Petroviçi çox şiddətli bir ağrı tutmuşdu.

O, səhərə qədər əziyyət çəkmiş, amma Bazarovun məharətinə müraciət etməmişdi; ertəsi gün onunla görüşdükdə Bazarov nə üçün adam göndərüb onu çağırtdırmadığını soruşduqda, hələ rəngi tamamilə solğun olan, lakin başını səliqə ilə darayıb, üzünü təmiz qırxmış Pavel Petroviç “Yadımda qaldığına görə axı siz özünüz demişdiniz ki, tibbə inanmırsınız” – deyə cavab vermişdi. Günlər belə gəlib keçirdi. Bazarov inadla və bikef-bikef işləyirdi... Amma Nikolay Petroviçin evində birçə məxluq vardı ki, Bazarov onunla dərldəşmirdisə də, həvəslə söhbət edirdi... Bu məxluq Feniçka idi.

O, Feniçkaya çox vaxt səhər tezdən bağda və ya həyətdə rast gəlirdi; Bazarov onun otağına getməzdi, o da Mityanı çimdərüb çimdirməməyi soruşmaq üçün tək birçə dəfə Bazarovun qapısının ağzına gəlmişdi. Feniçka Bazarova nəinki inanır, nəinki ondan çəkinmirdi, hətta onun yanında özünü Nikolay Petroviçin yanında olduğundan daha sərbəst aparırdı. Bunun səbəbini demək çətindir; bəlkə də bu ondan irəli gəlirdi ki, Feniçka qeyri-şüari də olsa, duyurdu ki, Bazarovda dvoryanlara məxsus bütün həm cazibəli, həm də ürkdüücü ədalar yox idi. Feniçkanın gözündə o həm çox gözəl həkim, həm də sadə bir insandı. Onun yanında Feniçka sıxılmadan uşağı ilə məşğul olurdu, hətta bir dəfə birdən başı gicəllənib ağrıdıqda Bazarovun öz əlindən bir qaşığı dərman da içmişdi. Nikolay Petroviçin yanında Feniçka sanki Bazarovdan çəkinirdi: Feniçka bunu biclikdən deyil, bir növ ədəbdən edirdi. Pavel Petroviçdən o həmişəkindən daha çox qorxurdu; Pavel Petroviç bir müddətdən bəri onu nəzarət altına almışdı; bir də görürdün, oynındə syutastı, hərəkətsiz nüfuzedici bir sima ilə, əlləri cibində, gözlənilmədən, yerdən çıxmış kimi Feniçkanın arxasından zahir oldu. Feniçka bu barədə Dunyaşaya şikayət edərək “Adamın canına üşütmə düşür” – deyirdi; Dunyaşa isə, onun cavabında köksünü ötürüb “hissiz” başqa bir adam barəsində düşünürdü. Bazarov özünün də xəbəri olmadan Dunyaşanın qəlbinin amansız hakimi olmuşdu.

Bazarov Feniçkanın xoşuna gəlirdi; o da Feniçkanı xoşlayırdı. O, Feniçka ilə danışanda hətta üzünün ifadəsi də dəyişilirdi: onun üzü aydınlaşır, demək olar ki, mehriban bir ifadə alırdı və onun adı saymazlığına bir də zarafətli bir diqqətlik qarışırdı. Feniçka gündən qəşəngləşirdi. Gənc qadınların həyatında elə bir dövr olur ki, onlar yayda açılan qızılqüllər kimi birdən-birə çiçəklənib açılırlar;

Feniçkanın da belə dövrü çatmışdı. Hər şey, hətta o zaman hökm sürən iyun bürküləri də buna kömək edirdi. Əyninə yüngülcə və ağ bir don geymiş Feniçka daha yüngül və daha ağ görünürdü: gün onu yandırmırdı, özünü qoruya bilmədiyi isti onun yanaqlarını və qulaqlarını azacıq qızardır və bütün vücudunu süstləşdirir, qeşəng gözlərini xumarlandırır. O, demək olar ki, işləyə bilmirdi; əlləri hey enib dizinin üstünə düşürdü. O, zorla gəzir və hey ufuldayıb xoş bir zəifliklə şikayətlənirdi.

Nikolay Petroviç ona:

– Tez-tez çimsənə! – deyirdi.

O, suyu hələ tamam çəkilməmiş göllərdən birində onun üçün üstü yelkənlə örtülü çimmək yeri düzəltirdi.

– Ah, Nikolay Petroviç! Gölə gedib çatana qədər adamın canı çıxır, qayıdıb gələne qədər də canı çıxır. Axı bağda kölgəlik yoxdur.

– Doğrudur, kölgəlik yoxdur, – deyər cavab verərək Nikolay Petroviç qaşlarını ovuşdururdu.

Bir dəfə səhər saat yeddiyə işlərkən Bazarov gəzməkdən qayıdanda Feniçkanı çiçəkləri çoxdan solmuş, lakin hələ sıx və yaşıl olan yasəmənli köşkdə gördü. O, skamyada oturub həmişəki kimi başına ağ bir yaylıq salmışdı; onun yanında bir dəstə üstü şəhli qırmızı və ağ qızılgül vardı. Bazarov onunla salamlaşdı.

– Aha! Yevgeni Vasiliç! – deyər Feniçka səsləndi və ona baxmaq üçün yaylığının ucunu azacıq qaldırdı; bu zaman onun qolu da dirşeyinə qədər açıldı.

Bazarov onun yanında oturub:

– Burada nə edirsiniz? – deyər soruşdu. – Dəstəmi tutursunuz?

– Bəli, süfrəyə qoymaq üçün. Nikolay Petroviç çox xoşlayır.

– Hələ yemək vaxtına ki, çox var. Gör nə qədər çiçək dəribsiniz!

– İndicə dərdim, yoxsa sonra hava qızıtıb, çıxmaq olmayacaq. Yalnız indi nəfəs almaq olur. Bu isti məni lap əldən salıb. Qorxuram, birdən xəstələnmərəm ki?

– Bu nə sözdür? Bir verin nəbzinizə baxım, – deyib Bazarov onun əlini əlinə aldı, ahəngdar atan damarı tapdı, hətta heç zərbələri saymadı da. – Yüz il yaşayacaqsınız, – deyər onun əlini buraxdı.

– Ah, Allah eləməsin! – deyər Feniçka səsləndi.

– Niyə ki? Məgər uzun ömür istəmirsinizmi?

– Bəs yüz il! Bizim nənəmizin səksən beş yaşı vardı, yazıq nə qədər əzab çəkirdi! Rəngi qaralmış, qulağı eşitmir, beli bükülmüş, özü də hey öskürürdü, canından özü də bezar olmuşdu. Bu nə yaşamaqdır!

– Deməli, cavan olmaq mı yaxşıdır?

– Bəs necə?

– Nəyi yaxşıdır, axı? Deyin görüm!

– Necə yəni? Bax, indi mən cavanam, hər iş görə bilərəm – gedərəm də, gələərəm də, şey götürərəm də, heç kəsdən də minnət götürməyəm... Daha bundan yaxşı nə ola bilər?

– Amma mənim üçün sə istər qoca, istərsə cavan olmağın heç fərqi yoxdur.

– Necə yəni fərqi yoxdur? Heç elə şey ola bilməz.

– Fedosya Nikolayevna, axı bir özünüz düşünün, cavanlıq mənim nəyimə gərəkdir? Tək-tənha yaşayıram, yurdsuz-yuvasız...

– Bu həmişə özünüzdən asılıdır.

– Elə iş də orasındadır ki, məndən asılı deyil! Heç olmasa halma yanan bir adam olaydı.

Feniçka Bazarova əyri-əyri baxdı, amma heç bir söz demədi və bir az sükutdan sonra soruşdu:

– O əlinizdəki nə kitabdır?

– Bunu? Elmi kitabdır, dərin kitabdır.

– Siz hələ də mi oxuyursunuz? Darıxmırsınız mı? Zənnimcə, siz elə onsuz da hər şeyi bilirsiniz.

– Görünür hələ hər şeyi bilmirəm. Alın, bir az oxuyun görüm.

– Mən ondan heç bir şey başa düşməyəm. O kitab ruscadır mı? – deyər Feniçka ağır cildli kitabı ikiəlli aldı. – Nə qalın kitabdır!

– Ruscadır.

– Fərqi yoxdur, heç bir şey başa düşə bilməyəcəyəm.

– Mən ona görə demirəm ki, siz başa düşəsiniz. İstəyirəm sizin necə oxuduğunuzu görəəm. Siz kitab oxuyanda burnunuzun ucu çox qeşəng tərənir.

Feniçka rast gələn “Krezot haqqında” məqaləni yavaşdan hecalaya-hecalaya oxumağa başlayıb birdən güldü və kitabı əlindən buraxdı... kitab skamyadan sürüşüb yerə düşdü. Bazarov dedi:

– Sizin gülüşünüz də xoşuma gəlir.

– Qoy görək!
 – Sizin danışığınızı da sevirəm. Səsiniz çay kimi şırıldayır.
 Feniçka üzünü o biri tərəfə döndərdi. O, barmaqları ilə çiçəkləri oynada-oynada dedi:
 – Siz qərribə adamsınız! Məni dinləməkdən nə ləzzət alacaqsınız? Siz elə ağıllı xanımlarla söhbət edibsiz ki.
 – Eh, Fedosya Nikolayevna! İnanın ki, dünyadakı bütün ağıllı xanımlar sizin bir dırnağınıza dəyməz.
 Feniçka pıçılı ilə:
 – Bıy, bu nə sözdür deyirsiniz! – deyib əllərini üzünə çəkdi.
 Bazarov kitabı yerdən götürdü.
 – Bu həkimlik kitabıdır, niyə atırsınız?
 – Həkimlik kitabımı? – deyə Feniçka təkrar edib ona tərəf döndü.
 – Bilirsinizmi? Yadınızdadır, mənə o damcı dərmanı vermişdiniz ha, – o vaxtdan bəri Mitya elə yaxşı yatır ki! Heç bilmirəm sizin xəcalətinizdən necə çıxım; doğrudan siz çox yaxşı adamsınız.
 – Əslinə qalsa, həkimlərə gerek muzd verilə, – deyib Bazarov güldü. – Özünüz bilirsiniz ki, həkimlər tamahkar olur.
 Feniçka gözlərini qaldırıb Bazarova baxdı; onun alınına düşən ağımtıl şölədən gözləri daha da qara göründü. Feniçka onun zarafat etdiyini və ya doğrumu dediyini bilmirdi.
 – Əgər buyursanız, biz məmnuniyyətlə... gerek Nikolay Petroviçdən istəyəm...
 – Siz elə bilirsiniz ki, mən pul istəyirəm? – deyə Bazarov onun sözünü kəsdi. – Yox, mən sizdən pul istəmirəm.
 – Bəs nə istəyirsiniz? – deyə Feniçka soruşdu.
 – Nəmi? – deyə Bazarov sualı təkrar etdi. – Tapın görüm.
 – Mən falçı deyiləm ki!
 – Eləsə, özüm deyim; mən... bu güllərdən birini istəyirəm.
 Bazarovun arzusu Feniçkaya o qədər məzəli göründü ki, o yenə də gülüb hətta əllərini də yellətdi. O, həm gülür, həm də özünü məmnun hiss edirdi. Bazarov gözünü ona zilləmişdi.
 – Buyurun, buyurun, – deyə nəhayət Feniçka gülləri seçməyə başladı. – Nə rəngini istəyirsiniz, qırmızı ya ağ?
 – Qırmızısını, özü də çox böyük olmasın.
 Feniçka dikəldi.

– Bunu alın, – deyib hamam saat əlini geri çəkdi və dodağını dişləyib köşkün qapısına sarı baxdıqdan sonra diqqətlə qulaq verməyə başladı.
 – Nə var? – deyə Bazarov soruşdu. – Nikolay Petroviçdirmi?
 – Xeyr... o çölə gedib... bir də ki, mən ondan heç qorxmuram...
 Amma Pavel Petroviç... Mənə elə gəldi ki...
 – Necə?
 – Mənə elə gəldi ki, o burada gəzir. Yox... heç kəs yoxdur.
 – Alın, – deyib Feniçka gülü Bazarova verdi.
 – Siz Pavel Petroviçdən nə səbəbə qorxursunuz ki?
 – O, həmişə məni qorxudur. Bir söz demir, amma mənalı-mənalı baxır. Elə siz özünüz də onu xoşlamırsınız. Yadınızdadırmı, əvvəllər siz onunla hey mübahisə edirdiniz. Mən sizin nə barədə mübahisə etdiyinizi bilmirəm, amma görürəm ki, siz onu gah elə, gah belə oynadırsınız...
 Feniçka öz fikrincə Bazarovun Pavel Petroviçi necə oynadığını əlilə göstərdi.
 Bazarov gülümsündü və:
 – Belkə birdən o mənə üstün gələ idi, – deyə soruşdu, – onda siz mənə kömək edərdinizmi?
 – Mən sizə nə kömək edə bilərdim ki? Yox, yox, sizinlə bacarmaq olmaz.
 – Siz əlemi güman edirsiniz? Amma mən elə bir əl tanıyıram ki, istəsə bir barmağı ilə məni vurub yıxar.
 – O necə əldir ki?
 – Yoxsa ki, heç bilmirsiniz? Bir qoxulayın, görün mənə bağısladığımız gülün nə gözəl ətri var.
 Feniçka boynunu uzadıb üzünü gülə yaxınlaşdırdı... Yaylığı başından sürüşüb çiyinə düşdü; onun yumşaq, qara, parlaq, bir az pırtlaşmış saçları göründü.
 – Dayanın, mən də sizinlə bir yerdə qoxulamaq istəyirəm, – deyə Bazarov əyildi və onun yarıcaq dodaqlarından bərk bir öpüş aldı.
 Feniçkaman bədəni əsdi; o hər iki əlini onun sinəsinə dirədisə də, zəif dirədi və Bazarov uzun bir öpüş də ala bildi.
 Yasəmə ağaclarının dalında quru bir öskürək eşidildi. Feniçka bir an içərisində skamyanın o biri başına çəkildi. Pavel Petroviç görünüb ötericə bir təzim etdi və kinli bir tutqunluqla “Siz

buradaymışsınız” – deyib getdi. Feniçka haman saat güllərinin hamısını yığışdırıb köşkdən çıxdı. Gedərkən pıçılıtlı ilə “Yevgeni Vasiliç, sizin üçün günahdır” dedi. Onun pıçılıtlısında səmimi bir məzəmmət duyulurdu.

Bazarov bu yaxınlarda baş vermiş başqa bir əhvalatı da yadına saldı; o həm utandı, həm də özündə həqarətli bir pörtlik hiss etdi. Ancaq haman saat başını silkələdi və “rəsmən Seladon¹ olmaq münasibətilə” özünü kinayəli bir tərzlə təbrik edib öz otağına getdi.

Pavel Petroviç isə bağdan çıxdı və ağır addımlarla gedib meşəyə çatdı. Meşədə xeyli qalıb çeşit yeməyinə qayıtdıqda sifəti çox tutğun olduğu üçün Nikolay Petroviç onun salamat olub-olmadığını qayğılı-qayğılı soruşdu:

– Bilirsən, hərdən bir ödəm yayılır, – deyə Pavel Petroviç sakitcə cavab verdi.

XXIV

Aradan iki saata qədər keçəndən sonra Pavel Petroviç Bazarovun qapısını döydü.

– Elmi işinizə mane olduğum üçün sizdən üzr istəməliyəm, – deyə o, sözə başladı və pəncərənin önündəki kürsüdə oturub hər iki əlini qəşəng çəliyinə fil sümüyündən olan dəstəsinə dayadı (o, adətən çəliksiz gəzərdi), – lakin sizdən, artıq yox... beşcə dəqiqə vaxtınızı mənə həsr etməyinizi xahiş etməliyəm.

Pavel Petroviç kandan içəri addımladıqda, Bazarovun üzündən sanki bir şey keçdi. O:

– Həmişə qulluğunuzda hazırım, – dedi.

– Mənə beşcə dəqiqə kifayətdir. Mən sizə bir sual verməyə gəlmişəm.

– Sualmı? Nə barədə?

– Buyurun, qulaq asın. Siz qardaşımın evinə gəldiyiniz ilk günlərdə, hələ özümü sizinlə söhbət etmək feyzindən məhrum etmədiyim zamanlar bir çox şeylər barəsində sizin mülahizələrinizi

¹ Sentimental qadın vuruğunu; fransız yazıçısı D'yurfenin (1567-1625) “Astreya” adlı romanının qəhrəmanının adıdır.

əşitmişəm; lakin yadımda qaldığına görə nə mənimlə, nə də mən olan yerdə heç vaxt təkbətək döyüş və ümumiyyətlə, duel barəsində söhbət düşməmişdir. Müsəidənizlə bu məsələ haqqında sizin rəyinizi bilmək olarmı?

Pavel Petroviç qarşılaşmaq üçün ayağa durmaq istəyən Bazarov stolun kənarına oturub qollarını çarpazladı və dedi:

– Mənim rəyim belədir: nəzəri nöqtəyi-nəzərdən duel səfeh işdir; o ki qaldı əməli nöqtəyi-nəzərdən, – onda başqa məsələ.

– Deməli, əgər dediyinizi başa düşə bildimsə, siz demək istəyirsiniz ki, duella sizin nəzəri baxışınız hər nə cür olursa olsun, işdə əməli cəhətdə əvəz tələb etmədən özünüzü təhqir etməyə icazə verməzsiniz?

– Siz mənim fikrimi tamamilə düzgün başa düşübsünüz.

– Çox gözəl. Sizdən bunu eşitdiyimə çox məmnunam. Sizin sözləriniz məni məchulluqdan qurtarır...

– Yəqin ki, tərəddüddən demək istəyirsiniz.

– Bunun fərqi yoxdur: mən elə danışıram ki, fikrimi başa düşsünlər; mən... seminariya siçovulu deyiləm. Sizin sözləriniz məni bezi xoşagəlməz zərurətdən qurtarır. Mən sizinlə vuruşmaq qərarına gəlmişəm.

Bazarov gözlərini bərəldi.

– Mənimləmi?

– Mütləq sizinlə.

– Axı nə səbəbə? Lütf edin.

– Səbəbini sizə izah edə bilərdim, – deyə Pavel Petroviç başladı, – ancaq o barədə susmağı lazım bilərəm. Mənim zövqümə görə siz burda artıqsınız; mənim sizdən zəhləm gedir, mən sizə nifrət edərəm, əgər bunlar sizə kifayət etmərsə...

Pavel Petroviçin gözlərində od parladı... Bazarovun gözləri də alışıb yandı. O:

– Çox yaxşı, – dedi. – Artıq izahat lazım deyil. Siz öz cəngavərlik hünərinizi mənim üstümdə sınamaq xəyalına düşmüşsünüz. Mən sizi bu feyzdən məhrum edə bilərdim, amma nə ola-ola, qoy siz deyən olsun!

– Sizə qəlben minnətdaram, – deyə Pavel Petroviç cavab verdi, – indi daha əmin ola bilərəm ki, məni icbari tədbirlərə əl atmağa məcbur etmədən çağırışımı qəbul edərsiniz.

– Yəni sadəcə desək, bu ağaca əl atmağımı deyirsiniz? – deyə Bazarov soyuqqanlıqla cavab verdi. – Bu barədə tamamilə haqlısınız. Sizin məni əsla təhqir etməyiniz lazım deyil. Bir də ki, bu iş çox da təhlükəsiz başa gəlməz. Siz centlmen olaraq qala bilərsiniz... Mən də sizin çağırışınızı centlmen kimi qəbul edirəm.

– Çox gözəl, – deyib Pavel Petroviç çəliyini küncə qoydu. – İndi bir neçə kəlmə də duclimizin şərtləri barəsində danışaq; ancaq əvvəlcə bilmək istərdim ki, mənim çağırışına bir bəhanə olmaq üçün rəsmiyyət xatirinə kiçik bir mübahisə salmağı lazım bilirsinizmi?

– Yox, rəsmiyyətsiz daha yaxşıdır.

– Mən özüm də bu fikirdəyəm. Güman edirəm ki, bizim vuruşmamızın əsil səbəblərini aşkara çıxarmaq da yersizdir. Bizim bir-birimizdən zəhləmiz gedir. Daha bundan artıq nə lazımdır ki?

– Artıq nə lazımdır ki? – deyə Bazarov kinayə ilə təkrar etdi.

– Duelin öz şərtlərinə gəldikdə isə *sekundantımız olmayacağına* görə... – çünki haradan sekundant tapacağıq ki?

– Elədir, haradan tapacağıq?

– ...Qulluğunuza aşağıdakı şərtləri təklif etməyi lazım bilirəm: sabah səhər tezdən, məsələn, saat altıda, meşənin o tərəfində tapança ilə atışaq; məsafə on addım...

– On addımı? Burası belədir, biz bir-birimizi bu məsafədən əməlli görmərik.

– Səkkiz addım da ola bilər, – deyə Pavel Petroviç cavab verdi.

– Olar, niyə də olmasın!

– Adama iki dəfə atmalıyıq; hər ehtimal üçün hər birimiz cibimize ölməyimizin təqsiri özümüzə olduğunu göstərən bir məktub yazıb qoymalıyıq.

– Bax, buna mən çox da razı deyiləm, – deyə Bazarov cavab verdi.

– Bu bir az fransız romanlarına bənzəyir, nə isə inandırıcı deyil.

– Bəlkə də. Ancaq etiraf edin ki, qatillikdə təqsirləndirilmək xoşagələyən şey deyil.

– Bu düzdür. Ancaq bu xoşagəlməz töhmətdən qurtarmaq üçün başqa vasitə var. Bizim sekundantımız olmayacaq, amma şahidimiz ola bilər.

– İcazənizlə bilmək olarmı, yeni kim?

– Elə Pyotr.

– Hansı Pyotr?

– Qardaşınızın kamerdineri. O, müasir təhsilin zirvəsinə çatmış bir adamdır və öz rolunu belə hallarda lazım gələndə *komilfo*¹ ifa edər.

– Möhtərəm cənab, mənə elə gəlir ki, siz zarafat edirsiniz.

– Əsla. Mənim təklifimi dərinlən düşünsəniz, qane olarsınız ki, o həm ağıllı, həm də sadə bir yoldur. “Cidənə cibə qoymaq olmaz”. Pyotru isə lazım olduğu kimi hazırlayıb döyüş yerinə gətirməyi öhdəmə alıram.

Pavel Petroviç kürsüdən qalxa-qalxa dedi:

– Siz hələ də zarafatı davam etdirirsiniz. Lakin siz özünüzün döyüşə hazır olduğunuzu lütfkarlıqla iqrar etdikdən sonra mənim sizə etiraz etməyə haqqım yoxdur... Deməli, hər şey öz qaydasındadır... Yaxşı, sizin tapançanız yoxdurmu?

– Pavel Petroviç, tapança məndə haradan olsun? Mən döyüşçü deyiləm ki.

– Elə sizə öz tapançamı təklif edirəm. Əmin ola bilərsiniz ki, indi beş ildir ki, onu atmıram.

– Bu çox təsəlliverici bir xəbərdir.

Pavel Petroviç çəliyini götürdü...

– Beləliklə, möhtərəm cənab, icazə verin sizə təşəkkür edim, siz də öz işinizlə məşğul olun. Sizə hörmətlə təzim edirəm.

– Sağ olun, möhtərəm cənab, – deyə Bazarov qonağını yola saldı.

Pavel Petroviç çıxdı. Bazarov isə qapının ağzında dayanıb birdən dilləndi: “Vay səni, kor şeytan! Nə gözəl və nə axmaq işdir! Bu nə oyundur çıxarıq! Öyrədilmiş itlər də dal ayaqları üstə belə oynayırlar. Rədd etmək isə mümkün deyildi; axı birdən məni vurardı, onda... (Bazarov elə bunu ağına gətirən kimi rəngi qaçdı; onun bütün qüruru çuşa gəldi.) Onda onu pişik balası kimi boğmalı olardım”. O, öz mikroskopunun yanına qayıtdı; ancaq ürəyi çırpınırdı və müşahidə üçün lazım gələndə sükunəti yox olmuşdu. O, öz-özünə fikirləşdi: “O bu gün bizi görmüşdür; ancaq görsən qardaşınımı qeyrətini belə çəkir? Axı bir öpüş nə böyük şeydir ki? Yox, burada nə isə başqa bir iş var. Aha! Görsən Feniçkaya özü bənd olmayıb ki? Yəqin bənd olubdur; bu, gün kimi aşkardır. Bir işə bax ha!.. İş pis işdir! – deyə nəhayət o qət etdi. – Hansı cəhətdən baxsan, pisdir. Əvvəla görə alnını güllə qabağına verəsən və hər halda buradan çıxıb

¹ Necə ki, lazımdır (*frans.*).

gedəsən; burada həm Arkadi... bir də bu Allahın yazdığı Nikolay Petroviç var. Pisdir, pis”.

Gün nə isə çox sakit və sönük keçdi. Feniçka elə bil heç dünyada yox imiş. O, siçan balası yuvada qaldığı kimi, öz otağına çekilib oturmuşdu. Nikolay Petroviç fikirli görünürdü. Ona xəbər vermişdilər ki, xüsusilə ümid bağladığı buğda zəmisinə sürmə düşübdür. Pavel Petroviç özünün həddindən artıq nəzakətilə hamını, hətta Prokofiçi də tənqə gətirmişdi. Bazarov atasına məktub yazmağa başlamışdı, ancaq cırıb stolun altına atdı. O, fikirləşirdi ki: “Ölərəm, xəberim gedib çatar; yox, ölməyəcəyəm. Yox, dünyada hələ çox veyllənəcəyəm”. O, Pyotra tapşırırdı ki, sabah dan yeri ağaranda çox vacib bir iş üçün onun yanına gəlsin; Pyotr elə güman etdi ki, Bazarov onu özü ilə Peterburqa aparmaq istəyir. Bazarov yatmağa gec uzandı və bütün gecə qarmaqarışlıq yuxular onu narahat etdi... Odintsova hey gözüünün qabağında hərlənirdi, o eyni zamanda guya onun anası idi; onun dalınca qarabıqlı balaca bir pişik gəzirdi və bu pişik Feniçka idi; Pavel Petroviç isə ona yekə bir meşə kimi görünürdü və hər halda o, həmin meşə ilə vuruşmalı idi. Pyotr saat dördde onu yuxudan oyatdı; Bazarov haman saat geyinib onunla çıxdı.

Gözəl və tərəvətli bir səhər idi; tək-tək əlvan buludlar duru, solğun lacivərd göy üzündə dayanmışdı; yarpaqlara və otlara narın şəh düşmüşdü, islanmış hörümçək torları gümüş kimi parlayırdı; rütubətli, tutqun torpaq şəfəqin çəhrayı izlərini sanki hələ də saxlamışdı; bütün göy üzündən torağay nəğmələri yağmaqda idi. Bazarov meşəyə çatdı; meşənin ağzında bir kölgədə oturdu və Pyotrdan nə kimi bir xidmət gözlədiyini yalnız indi açıb ona söylədi. Təhsilli nökər qorxusundan az qala ölmüşdü; ancaq Bazarov ona təskinlik verib inandırdı ki, onun uzaqdan durub baxmaqdan başqa heç bir işi yoxdur və heç bir məsuliyyətə cəlb olmayacaqdır. “Amma, – deyə o əlavə etdi, – bir düşün ki, sənin öhdənə nə kimi mühüm bir rol düşür!” Pyotr əllərini yellətdi, başını aşağı dikdi və göyərmiş halda tozağacına söykəndi.

Marinonun yolu meşənin böyründən keçirdi; bu yola nazik toz yatmışdı; dünəndən bəri hələ ona nə təkər, nə də ayaq izi düşmüşdü. Bazarov qeyri-ixtiyari olaraq yola göz gəzdirir; o, ot qırıb çeynəyir və öz-özünə hey təkrar edirdi: “Bu nə axmaqlıqdır!” Səhərin ayazı

onu bir-iki dəfə əsirdi... Pyotr qəmli-qəmli ona baxdı, Bazarov isə, yalnız gülümsündü: o qorxmurdu.

Yoldan at ayağının tappıltısı gəldi... Ağacların dalından bir kəndli göründü. O, bir-birinə bağlı iki atı qabağınca salıb aparırdı; o, Bazarovun yanından keçdikdə papağını başından çıxarmadan ona qərribə bir nəzər saldı; bu isə, görünür xoş bir əlamət olmadığı üçün Pyotra pis təsir bağışladı. “Bax, bu da tezdən durub, – deyə Bazarov düşündü, – ancaq heç olmasa, bir iş dalınca gedir; bəs biz?..”

– Deyəsən ağa gəlir, – deyə Pyotr birdən pıçıldadı.

Bazarov başını qaldırıb Pavel Petroviçi gördü. Əyninə yüngül dama-dama bir pencək və ayağına qar kimi ağappaq bir şalvar geymiş Pavel Petroviç yolla sürətlə gəlirdi; qoltuğunda yaşıl mahuda bükülmüş bir qutu vardı.

– Bağışlayın, deyəsən sizi gözləməyə məcbur etmişəm, – deyə o, əvvəlcə Bazarova, sonra da Pyotra başı ilə salam verdi; Pyotra indi o, bir sekondant kimi hörmət edirdi. – Mən kamerdinerimi oyatmaq istəyirdim.

– Eybi yoxdur, – deyə Bazarov cavab verdi. – Elə biz özümüz də indicə gəlmişik.

– Aha! Daha yaxşı! – deyib Pavel Petroviç ətrafa göz gəzdirdi. – Adam-zad görünür, heç kəs mane olmayacaq... Başlaya bilərikmi?

– Başlayaq.

– Güman edirəm ki, siz yeni izahat tələb etmirsiniz, eləmi?

– Tələb etmirəm.

– Özünüzmü dolduracaqsınız? – deyə Pavel Petroviç tapançaları qutudan çıxara-çıxara soruşdu.

– Xeyr, siz doldurun, mən də addımla məsafəni ölçərəm. Mənim qılçalarım sizinkindən uzundur, – deyə Bazarov gülə-gülə əlavə etdi. – Bir, iki, üç...

– Yevgeni Vasiliç, – deyə Pyotr zorla kəkələdi (o, üşütməyə tutulmuş kimi əsirdi): – İxtiyar sizindir, mən kənara çəkilim.

– Dörd... beş... Çəkil, qardaşım, çəkil; istəyirsən hətta ağacın dalına girib qulaqlarını da tıxa, ancaq gözüünü yumma; kim yıxılırsa yüyürüb qaldırarsan. Altı... yeddi... səkkiz... – Bazarov dayandı. – Bəsdirmi? – deyə o, Pavel Petroviçdən soruşdu. – Yoxsa iki addım da ölçüm?

– Özünüz bilin, – deyə Pavel Petroviç ikinci gülləni lüləyə basa-basa cavab verdi.

– Yaxşı, iki addım da artırmaq. – Bazarov çəkməsinin burnu ilə torpaqda bir xətt çəkdi. – Bu da məsafə həddi. Yaxşı, bəs hər birimiz bu həddə neçə addım geri dayanacağıq? Bu da mühüm məsələdir. Dünən bu barədə müzakirə olmadı.

Pavel Petroviç hər iki tapançanı Bazarova verərək:

– Güman edirəm ki, on addım, – deyə cavab verdi. – Buyurun seçin.

– Seçdim. Amma Pavel Petroviç, etiraf edərsinizmi ki, bizim bu döyüşümüz gülünc dərəcədə qəribədir? Hələ bir bizim sekundantımızın sir-sifətinə baxın.

– Siz hələ də zarafat niyyətindəsiniz, – deyə Pavel Petroviç cavab verdi. – Mən bizim vuruşmamızın qəribəliyini inkar etmirəm, ancaq sizi xəbərdar etməyi də özümə borc bilirəm ki, mən ciddi surətdə vuruşmaq niyyətindəyəm. *Qoy a von entendeur saliat!*¹

– Bəli! Mən şübhə etmirəm ki, biz bir-birimizi məhv etmək qərarına gəlmişik; amma niyə bir az əylənməyək və *utile dulci*² birləşdirməyək? Bax belə: siz mənə fransızca dediniz... mən də sizə latınca cavab verdim.

– Mən ciddi surətdə vuruşacağam, – deyə təkrar edib Pavel Petroviç öz yerinə getdi. Bazarov da duel xəttindən on addım sayıb dayandı.

– Hazırsınızımı? – deyə Pavel Petroviç soruşdu.

– Hazırım.

– Qarşılaşa bilərik.

Bazarov yavaş-yavaş irəli hərəkət etdi, Pavel Petroviç də sol əli cibində və tapançasının lüləsini yavaş-yavaş qaldıra-qaldıra ona doğru irəlilədi... Bazarov öz-özünə düşündü: “O, mənim düz burnumu nişan alır; zalım necə də cəhdlə gözünü qıyır! Ancaq bu xoşagələm bir hal deyil. Mən onun saatının zəncirinə baxacağam...” Bazarovun lap qulağının dibindən nə isə berk vıyılı ilə keçdi və haman anda tapança səsi eşidildi. Bazarovun zehmindən “Səsi eşitdimə, deməli salamatlıqdır”, fikri keçdi. O, bir addım da atıb nişan almadan, tətəyi çəkdi.

¹ Qulağı olan eşitsin (*frans.*).

² Faydalı şeyi xoş şeylə (*lat.*)

Pavel Petroviç yüngüləcə sarsılıb əlini buduna atdı. Onun ağ şalvarı aşağı qan axmağa başladı.

Bazarov tapançanı kənara atıb düşməninə yaxınlaşdı.

– Yaralandınızımı? – deyə soruşdu.

Pavel Petroviç:

– Siz məni həddi göstərən cızığa çağıra bilərdiniz, – dedi. Bu elə bir şey deyil. Şərtimizə görə hərəməz bir güllə də ata bilərik.

– Yox, daha bağışlayın, bu gələm dəfəyə qalsın, – deyib Bazarov rəngi ağarmaqda olan Pavel Petroviçi qucaqladı. – İndi mən daha duelçi deyil, həkiməm və hər şeydən əvvəl sizin yaranıza baxma-lyam. Pyotr! Bura gəl, Pyotr! Haraya girmisen?

– Bütün bunlar boş şeydir... Mənim heç kəsin köməyinə ehtiyacım yoxdur, – deyə Pavel Petroviç kəlmə-kəlmə danışdı, – və... bir də... lazımdır... – deyib əlini bıçına aparmaq istədi, ancaq qolu taqətdən düşdü, gözləri axdı və o huşunu itirdi.

– Bu da təzə iş! Bayılma! Nə oldu ki! – sözləri Pavel Petroviçi otun üstünə uzandırarkən Bazarovun ağzından qeyri-ixtiyari qopdu. – Görək necə şeydir? – O, dəsmalını çıxarıb qanı sildi və yaranın dövrəsini əlləşdirdi... Dişlərini bir-birinə sıxıb mızıldadı: “Sümük salamatdır, güllə üzəndən dəlib keçmişdir, bircə *vastus externus* əzələsi zədələnmişdir. Üç həftədən sonra sağalıb lap rəqs də edə bilər! Bəs huşunu itirməsi! Eh, bu əsəbi adamlar! Gör necə də nazik dərisi var”.

– Ölübmü? – deyə arxadan Pyotrun titrək səsi eşidildi.

Bazarov dönüb baxdı.

– Tez ol, qardaşım, get su götür, o bizim ikimizdən də çox yaşayacaq.

Lakin kamil nöker elə bil heç bir şey anlamır, yerindən tərpənmirdi. Pavel Petroviç gözlərini ağır-ağır açdı. Pyotr pıçılı ilə “Can verir!” – deyib xaç çəkməyə başladı.

– Siz haqlısınız... Gör necə də axmaq sir-sifəti var! – deyib yaralı centlmen zorla gülümsündü.

– Di tez ol, su dalınca get, məlun! – deyə Bazarov çığırıldı.

– Lazım deyil... bu ötəri bir *vertige*¹ idi... Kömək edin oturum... bax belə... Bu cızılmış yeri bir şeylə sarımaq lazımdır ki, piyadaca evə gedim, olmasa mənim üçün drojki göndərmək olar. Arzu etsəniz,

¹ Baş hərhlənməsi (*frans.*)

dueli davam etdirmərik. Siz nəcib hərəkət etdiniz... yalnız bu gün; bilin ki, təkcə bu gün...

– Keçmiş yada salmaq lazım deyil, – deyə Bazarov etiraz etdi, – gələcək barəsində də baş sındırmağa dəyməz; çünki mən bilatəxir əkilmək fikrindəyəm. İndi qoyun ayağınızı sarıyım; yaranız qorxulu deyil, yenə də qanı saxlamaq yaxşıdır. Ancaq əvvəlcə bu sarsağı huşa gətirmək lazımdır.

Bazarov Pyotrın yaxasından yapışib silkələdi və onu drojki dalınca göndərdi.

Pavel Petroviç ona dedi:

– Bura bax, qardaşımı qorxutma ha, ona heç bir şey demə.

Pyotr qaçaraq getdi; o, drojki dalınca getdiyi müddətdə rəqiblər dinməz-söyləməz yerdə oturub qaldılar. Pavel Petroviç çalışırdı ki, Bazarova baxmasın; o hər halda onunla barışmaq istəmirdi; o öz lovğalığından, müvəffəqiyyətsizliyindən, bütün bu törətdiyi işdən utanırdısa da, ancaq hiss edirdi ki, bu iş bundan daha yaxşı qurtara bilməzdi. O öz-özünə təskinlik verib düşünürdü: “Heç olmasa daha onu burada gözümüz görməz, elə bu özü də az deyil”. Sükut ağır və xoşagəlməz bir halda davam edirdi. Hər ikisi pis vəziyyətdə qalmışdı. Onların hər biri dərk edirdi ki, o biri onun fikrini başa düşür. Dostlar üçün bir-birinin ürəyindən keçəni bilmək xoş olur, düşmənlər üçünsə, xüsusən nə bir-birini başa salmaq, nə də ayrılmaq mümkün olmadıqda bu çox xoşagəlməz bir haldır.

– Qılçanızı çox bərk sarınamışam ki? – deyə nəhayət, Bazarov soruşdu.

– Xeyr, pis deyil, çox yaxşıdır, – deyə Pavel Petroviç cavab verdi və bir qədərdən sonra əlavə etdi: – Qardaşımı aldatmaq olmaz, gerek ona deyək ki, siyasət üstündə dalaşmışıq.

– Çox gözəl, – deyə Bazarov cavab verdi. – Siz deyə bilərsiniz ki, mən bütün ingilispərəstləri pisləyirdim.

– Çox gözəl. Siz necə bilirsiniz, bu adam indi bizim bəremizdə nə düşünür? – deyə Pavel Petroviç dueldən bir neçə dəqiqə qabaq bir-birinə bağlı iki atı qova-qova Bazarovun yanından keçib gedən, indisə yolla geri qayıdarkən “ağaları” gördükdə papağını çıxaran haman kəndlini göstərdi.

– Kim bilir! – deyə Bazarov cavab verdi. – Çox güman ki, heç bir şey düşünmür. Rus kəndlisi – xanım Ratkliffin bir zaman uzun-

uzadı bəhs açıb haqqında danışdığı haman o sirli naməlum adamdır. Onun ürəyindəkini kim biləcək? Bunu heç o özü də bilmir.

– Aha! Siz belə imişsiniz... – deyə Pavel Petroviç sözə başlamaq istəyirdi ki, birdən qışqırdı. – Bir görün, sizin sarsaq Pyotr nə iş törətmişdir! Odur, qardaşım çapa-çapa bura gəlin.

Bazarov dönüb drojkidə oturmaş Nikolay Petroviçin solğun üzünü gördü. Drojki hələ dayanmamış Nikolay Petroviç yerə atılıb qardaşına sarı yüyürdü.

– Bu necə işdir? – deyə o, həyəcanlı bir səsle soruşdu. – Yevgeni Vasiliç, bir deyin görüm, axı bu nədir?

– Bir şey deyil, – deyə Pavel Petroviç cavab verdi. – Səni nahaqca narahat ediblər. Cənab Bazarovla aramızda balaca bir höcət oldu, mən də azacıq cəzasını çəkdim.

– Siz allah, axı nə üstə oldu?

– Necə deyim? Cənab Bazarov ser Robert Pil barəsində bir qədər nalayiq danışdı. Bunu da əlavə etməliyəm ki, bütün təqsir məndədir, cənab Bazarov isə özünü çox gözəl apardı. Mən onu duelə çağırdım.

– Vay, üstün qanlıdır ki!

– Bəs sən elə bilirdin ki, mənim damarlarımdan axan sudur? Ancaq bu qanalma mənə həttə xeyirlidir. Həkim, elə deyilmi? Kömək elə drojkiyə minim, özün də heç fikir eləmə. Sabah yaram sağalacaqdır. Bax belə; çox gözəl. Yamçı, sür görək.

Nikolay Petroviç drojkinin dalınca düşdü; Bazarov geri qalmaq istəyirdi ki, Nikolay Petroviç ona dedi:

– Sizdən xahiş etməliyəm ki, şəhərdən ayrı həkim gətirənə qədər qardaşıma baxasınız.

Bazarov dinməyib başını əydi.

Qılçası çox gözəl sarınmış Pavel Petroviç bir saatdan sonra yataqda uzanmışdı. Bütün ev adamları bir-birinə döymüşdi; Feniçkanın ürəyi xarab olmuşdu. Nikolay Petroviç gizlincə özünü döyürdü, Pavel Petroviç isə gülür, xüsusən Bazarovla zarafatlaşırdı; o, öyninə nazik batist köynək, qəşəng səhər kurtkası geyib, başına fəs qoymuşdu; pəncərələrin pərdələrini açıq saxlatdırmışdı; o, yeməkdən pəhriz etməli olduğundan əyləncəli bir surətdə şikayətlənirdi.

Ancaq gecə ona qızdırma gəldi; başı ağrıdı. Şəhərdən həkim gəldi (Nikolay Petroviç qardaşının sözüne qulaq asmamışdı; elə Bazarov özü də bunu istəyirdi; o sapsarı saralıb qəzəblə bütün günü

otağında oturmuş və qısa bir müddətə xəstənin yanına getmişdi. O, bir-iki dəfə Feniçkaya rast gəlmişdisə də, Feniçka dəhşətlə ondan qaçmışdı.) Yeni həkim sərini şərbətlər verməyi məsləhət görmüş və Bazarovun dediyini təsdiq edib söyləmişdi ki, heç bir qorxulu şey yoxdur. Nikolay Petroviç ona dedi ki, qardaşı ehtiyatsızlıq edib özünü yaralamışdır; bunun cavabında həkim “hm!” etdi və əlinə 25 manat gümüş pul verildikdə dedi: “İşə bax ha! Düzdür, belə hallar tez-tez olur”.

Evdə heç kəs soyunmadı və yatmadı. Nikolay Petroviç tez-tez ayağının ucunda qardaşının yanına girib çıxırdı; Pavel Petroviç unudub yavaşca ufuldayır, fransızca: “*Couchezvous*”¹ deyir və su istəyirdi. Nikolay Petroviç bir dəfə Feniçkanı göndərərək ona bir stəkan limonad gətirdi; Pavel Petroviç ona diqqətlə baxıb limonadı axıradək içdi. Səhərə yaxın hərəkəti bir az da artdı və yüngül sayıqlama əlaməti göründü. Pavel Petroviç əvvəlcə rabitəsiz sözlər deyirdi; sonra birdən gözlərini açdı və yatağının yanında qayğılı bir surətdə ona sarı öyülmüş qardaşını görüb dedi:

– Nikolay, Feniçka, deyərsən, bir qədər Nelliyə benzəyir, elə deyilmi?

– Hansı Nelliyə, Paşayamı?

– Bilmirsən məgər! Knyaginya P...ə... Xüsusən üzünün yuxarı hissəsi. *C'est de la meme famille*².

Nikolay Petroviç heç bir cavab vermədi, öz-özlüyündə isə, insanda köhnə duyğuların sabitliyinə təəccüb etdi. “Bir gör nə zaman büruzə verir” – deyərək üşündü.

– Ah, bu mənasız vücudu nə qədər sevirəm, – deyərək Pavel Petroviç dərddən-dərddə əllərini başının altına qoyaraq zarıdı. Bir qədər sükutdan sonra dili dolaşa-dolaşa əlavə etdi: – Mən həyasızın birinin ona toxunmasına dözə bilmərəm...

Nikolay Petroviç yalnız köksünü ötürdü; o bu sözlərin kimə aid olduğunu heç ağına belə gətirə bilməzdi.

O biri gün saat səkkiz radələrində Bazarov onun yanına gəldi. O, artıq şeylərinin qablamış, bütün qurbağa, həşərat və quşlarını buraxmışdı.

¹ Uzanın (*frans.*).

² Bunda bir sülalə benzəyişi var (*frans.*).

Nikolay Petroviç onu qarşılamaq üçün qalxıb soruşdu:

– Mənimlə vidalaşmağamı göləbsiniz?

– Elədir ki var.

– Mən sizin fikrinizi başa düşürəm və tamamilə bəyəniyəm.

Əlbəttə, təqsir yazıq qardaşımdadır: ancaq cəzasını da çəkmişdir. O mənə dedi ki, onun hərəkəti sizə başqa imkan qoymayıb, sizi məcbur etmişdir. Mən inanıram ki, siz bu duədən boyun qaçırma bilməmişsiniz; bunun səbəbi... səbəbi isə bir dərəcəyə qədər sizin görüşlərinizdə olan daimi ziddiyyətdir. (Nikolay Petroviç sözlərin arasında çaşmış qaldı.) Mənim qardaşım köhnə adamdır, qızıqsan və inadlıdır... Allaha şükür olsun ki, iş yenə belə qurtarmışdır. İşin üstü açılmaması üçün bütün lazımi tədbirləri görmüşəm...

– Hər halda öz ünvanımı sizə verərəm, bəlkə bir iş çıxdı, – deyərək Bazarov laqeydce cavab verdi.

– Yevgeni Vasiliç, ümidvaram ki, heç bir iş çıxmaz... Çox təəssüf edirəm ki, sizin mənim evimdə qalmanız bu sayaq bir... belə nəticələndi. Mənim üçün bu daha da ağırdır; çünki Arkadi...

– Mən yəqin onunla görüşəcəyəm, – deyərək Bazarov onun sözünü kəsdi; onun daima hər cür “izahat” və “üzrxahlıq”ları həmişə onu darıxdırırdı. – Əgər mən onunla görüşə bilməsəm, sizdən xahiş edirəm, məndən ona salam yetirəsiniz və təəssüfümü qəbul edəsiniz.

– Mən də xahiş edirəm ki... – deyərək Nikolay Petroviç ona baş əydi. Ancaq Bazarov onun sözünün axırını gözləməyib çıxdı.

Pavel Petroviç Bazarovun getmək üzrə olduğunu bilib onunla görüşmək istədi və onun əlini sıxdı. Ancaq Bazarov burada da buz kimi soyuqluq göstərirdi; o başa düşürdü ki, Pavel Petroviç alicənablıq göstərmək istəyir. Feniçka ilə o vidalaşa bilmədi: ancaq pəncərədən bir-birinə baxa bildilər. Feniçkanın sifəti ona qəmgin göründü. O öz-özünə dedi: “Yəqin məhv olub gedəcək. Eh bir təhər yaxasını qurtarar!” Ancaq Pyotr elə kövrəldi ki, başını Bazarovun çiyinə qoyub ağladı, Bazarov isə: “Gözlərin bulaq-zad deyil ki?” deyib onu sakit etdi; Dünyaşa isə öz həyəcanını gizlətmək üçün qaçır meşəyə getməli olmuşdu. Bütün bu dərdlərin səbəbkarı olan Bazarov arabaya minib sıqarını yandırdı və dörd verst getdikdən sonra, yolun döngəsində Kirsanovların mülkü ilə özünün yeni ağılıq evi son dəfə bir xətdə görüldükdə o: “Məlun ağzadələr!” dedi və bərk-bərk şinelinə büründü.

Pavel Petroviçin əhvalı tezlikcə yaxşılaşdı; ancaq bir həftəyə qədər yataqda qalmalı oldu. O özü söylədiyi kimi bu əsarətə xeyli səbirle dözdü; ancaq tualetlə həddindən artıq məşğul olur və otağa tez-tez odekolon çilənməsini əmr edirdi. Nikolay Petroviç ona jurnal oxuyurdu; Feniçka əvvəlki kimi ona xidmət edir, işkənə, limonad, ilıq yumurta, çay gətirirdi; ancaq hər dəfə onun otağına girdikdə onu gizli bir dəhşət alırdı. Pavel Petroviçin bu gözənlilməz hərəkəti evdə hamını və hamıdan artıq Feniçkanı qorxutmuşdu; bircə Prokofiy kefini pozmur və deyirdi ki, onun zamanında da ağalar vuruşarmış, “ancaq əsil-nəcəbətli ağalar öz aralarında vuruşardılar, belə bambılıların isə qabalıq üstündə tövlədə gönünü soydurardılar”.

Feniçka demək olar ki, vicdan əzabı çəkmirdi; ancaq duelin əsil səbəbini bilmək fikri bəzən ona əzab verirdi; bir də ki, Pavel Petroviç də ona elə qərribə baxırdı ki... Feniçka arxası ona tərəf olduqda belə onun gözü ona baxdığını hiss edirdi. O, arasıkəsilmədən daxili həyəcan keçirdiyinə görə və belə hallarda olduğu kimi, daha da gözəlləşirdi.

Bir səhər Pavel Petroviç özünü yaxşı hiss edib yatağından divana keçmiş, Nikolay Petroviç isə onun əhvalını xəbər aldıqdan sonra xırmana getmişdi. Feniçka bir fincan çay gətirib, stolun üstünə qoyub getmək istəyirdi. Pavel Petroviç onu saxladı.

– Fedosya Nikolayevna, hara tələsirsiniz? – deyərək o sözə başladı, – işiniz var, nədir?

– Xeyr... bəli... gedib çay süzməliyəm.

– Dünyaya sızız da süzər; bir qədər xəstənin yanında oturun. Elə sizinlə bir söhbətim var.

Feniçka dinmədən kreslonun kənarında oturdu.

– Bura baxın, – deyərək Pavel Petroviç əlilə bığını oynatmağa başladı, – çoxdan soruşmaq istəyirdim ki, deyəsən məndən qorxursunuz?

– Mənmi?

– Bəli, siz. Siz heç vaxt mənim üzümə baxmırsınız, elə bil vicdanınız təmiz deyil.

Feniçka qızardısa da Pavel Petroviçə baxdı. O, Feniçkaya bir cür qərribə göründü və ürəyi yavaşca uçdu.

– Sizin ki, vicdanınız təmizdir, eləmi? – deyərək Pavel Petroviç soruşdu.

– Niyə də təmiz olmasın? – deyərək Feniçka pıçıltı ilə cavab verdi.

– Kim bilir niyə! Amma siz kimin qabağında müqəssir ola bilərsiniz ki? Mənimmi? Bu, ağlabatan şey deyil. Bu evdə başqa bir adamın qabağında? Bu da ağılkəsən iş deyil. Bəlkə qardaşımın qabağında? Axı siz ki, onu sevirsiniz?

– Sevirəm.

– Bütün ruhunuz, bütün qəlbinizləmi?

– Mən Nikolay Petroviçi lap ürəkdən sevirəm.

– Doğrudanmı? Feniçka, bir üzümə baxın görüm (ilk dəfə idi ki, ona “Feniçka” dedi)... Bilirsinizmi, yalan danışmaq böyük günahdır!

– Pavel Petroviç, yalan demirəm. Nikolay Petroviçi sevməsəm, gərək dünyada heç yaşamayam.

– Siz onu heç kəsə dəyişməzsizmi?

– Onu kimə dəyişə bilərəm ki?

– Adam az deyil ki! Budur, məsələn, buradan çıxıb gedən o cənabın özünə.

Feniçka ayağa qalxdı.

– Aman Allah, Pavel Petroviç, mənə niyə əzab verirsiniz? Mən sizə neyləmişəm ki? Heç bunu demək olarmı?

Pavel Petroviç məyus bir səslə dedi:

– Feniçka, axı özüm görmüşəm...

– Nə görürsünüz ki?

– Orada, köşkdə...

Feniçka saçlarının dibinə, qulaqlarının ucuna kimi qızardı və çətinliklə dedi:

– Burada mənim nə təqsirim var ki?

Pavel Petroviç yerində dikəldi.

– Sizin təqsiriniz yoxdur ki? Yox! Əsla?

– Mən dünyada təkcə Nikolay Petroviçi sevirəm və ömürlük də sevəcəyəm! – deyərək Feniçka birdən ani bir şiddətlə və hiddətdən səsi ucala-ucala cavab verdi. – Sizin gördüyünüz barədə iso, mən məhşərdə də deyərək bilərəm ki, o işdə mənim heç bir təqsirim yoxdur və olmamışdır da; belə işdə müqəssir tutulmaqdan, elə buradaca ölsəm yaxşıdır, heç öz vəliyyəncəmətim Nikolay Petroviçin qarşısında...

Ancaq burada onun səsi boğuldu və eyni zamanda o hiss etdi ki, Pavel Petroviç onun əlini tutub sıxdı... Feniçka onun üzünə baxdıqda donub qaldı. Pavel Petroviçin rəngi əvvəlkindən də solğun idi, gözləri

parlayırdı, hamısından təəccüblüsü bu idi ki, onun yanağından birçə damla ağır göz yaşı axırdı. O, gözəl bir pıçıltı ilə:

– Feniçka! – dedi. – Sevin, mənim qardaşımı sevin! O, nə qədər mehriban, nə qədər yaxşı bir adamdır! Dünyada heç kəs üçün ona xəyanət etməyin, heç kəsin sözüne qulaq asmayın! Bir düşünün ki, dünyada sevib sevilməməkdən dəhşətli nə ola bilər! Mənim yazıq Nikolayımı heç vaxt tərk etməyin!

Feniçka o qədər heyrləndi ki, gözünün yaşı qurudu, qorxusu keçib getdi. Ancaq Pavel Petroviç, bəli, Pavel Petroviçin özü onun əlini öz dodaqlarına basıb öpmədən, eləcə saxlayaraq yalnız arabir titrək-titrək nəfəs aldığına gördükdə Feniçkanı heyret bürüdü... O öz-özünə: “Aman Allah! Yenə də tutması tutmayıb ki?..” – deyər düşündü.

Bu anda isə, Pavel Petroviçin qəlbində məhv olmuş bütün bir həyat çırpınmaqda idi.

İti addımlardan pilləkən çıxdı... Pavel Petroviç Feniçkanı özündən kənara itələyib başını yastığına atdı. Qapı açıldı, tərəvətli, yanaqları qırmızı və şən Nikolay Petroviç içəri girdi. Əynində birçə köynək və atası kimi tərəvətli və qırmızıyanaq Mitya atasının qucağında yalın ayaqlarını onun kəndli paltosunun iri düyməsinə dirəyə-rək atılıb düşürdü.

Feniçka hamam saat Nikolay Petroviçin üstünə atılıb, həm onu, həm də oğlunu qucaqlayıb başını Nikolay Petroviçin çiyinə qoydu. Nikolay Petroviç buna heyret etdi; çünki utancaq və çəkingən Feniçka heç vaxt başqa bir adamın yanında nazlanmazdı:

– Sənə nə olub? – deyər Nikolay Petroviç dilləndi və qardaşına baxıb Mityanı Feniçkaya verdi. – Özünü pis hiss etmirsən ki? – deyər o, Pavel Petroviçə yaxınlaşdı.

Pavel Petroviç batist yaylığı üzünə basıb dedi:

– Yox... belə... pis deyiləm... Əksinə, özümü çox yaxşı hiss edirəm.

– Nahaq yerə divana keçməyə tələsibsən. Hara gedirsən? – deyər o dönüb Feniçkaya müraciət edərsə də, Feniçka artıq otaqdan çıxıb qapını örtmüşdü. – Mən öz pəhləvanımı sənə göstərməyə gətirmişdim; o, əmisi üçün darıxmışdı. Axı Feniçka onu niyə apardı? Bir de görüm, sənə nə olub? Yoxsa aramızda bir söz filan olub nədir?

– Qardaşım! – deyər Pavel Petroviç təntənəli bir əda ilə dilləndi. Nikolay Petroviç sarsıldı. Səbəbini özü də bilmədiyi halda ürəyi qısıldı.

– Qardaşım! – deyər Pavel Petroviç təkrar etdi, – səndən bir xahişim var, söz ver ki, onu yerinə yetirəcəksən.

– Nə xahiş? De görüm.

– Çox mühüm bir xahişdir; anladığıma görə sənin həyatının bütün səadəti ondan asılıdır. İndi sənə söyləyəcəyim məsələ barəsində bütün bu müddət ərzində çox düşünmüşəm... Qardaşım, öz vəzifəni, namuslu və nəcib bir insan vəzifəsini yerinə yetir, insanların ən yaxşısı olan sənə kimi bir insan tərəfindən göstərilən tamarzılıq və pis nümunə olmağa nəhayət ver!

– Pavel, axı nə demək istəyirsən?

– Feniçka ilə evlən... o səni sevir; o sənə oğlunun anasıdır.

Nikolay Petroviç bir addım geri çəkilib əllərini yellətdi.

– Bu sözləri sənmi deyirsən, Pavel? Səni mən belə evlənmələrin ən barışmaz düşməni bilirdim! İndi bunu deyən sənmişən? Məgər bilmirsənmi ki, sənə haqlı olaraq mənim vəzifəm dediyin şeyi yalnız və yalnız sənə hörmət etdiyim üçün yerinə yetirməmişəm!

– Bu məsələdə sən mənə nahaq yerə hörmət edibsən, – deyər Pavel Petroviç qəmgin bir təbəssümlə cavab verdi. – Mən bu fikrə gəlirəm ki, Bazarov məni aristokratizmə təqsirləndirməkdə haqlı imiş. Yox, əziz qardaşım, indiyədək əzilib-büzülərək kübar aləmini düşündüyümüz daha bəsdir: biz daha yaşlı və sakit adamlarıq; daha hər cür ədəbzlığı bir kənara qoymaq vaxtımızdır. Vəzifəmizi məhz sən dediyin kimi yerinə yetirməyə başlamalıyıq; özün görərsən ki, üstəlik bir səadət də qazanmış olarıq.

Nikolay Petroviç qardaşını qucaqlamaq üçün onun üstünə atıldı.

– Sən mənim gözlərimi lap açdın! – deyər o, ucadan səsləndi.

– Mənim həmişə sənə dünyada ən mehriban və ağıllı adam olduğumu deməyim nahaq deyildi; indisə, görərim ki, sən alicənab olduğun qədər də düşüncəli imişsən.

– Yavaş, yavaş, – deyər Pavel Petroviç onun sözünü kəsdi.

– Əlli yaşlarında, praporşik kimi duələ çıxan düşüncəli qardaşının qılçasının yarasını təzələmə. Deməli, bu məsələni həll etdik: Feniçka mənim... qardaşım arvadı olacaqdır.

– Əzizim Pavel, bəs Arkadi buna nə deyər?

– Arkadimi? Canım, o lap toy-bayram edər! Evlənmək məsələsi onun prinsipində yoxdur, ancaq ondakı bərabərlik hissi təmin edilmiş olacaq. Axı doğrudan da *au dix-neuviém siècle*?¹ bu silkəbazlıq nə deməkdir?

– Ah, Pavel, Pavel! Qoy səni bir də öpüm. Qorxma, ehtiyatlı olaram.

Qardaşlar qucaqlaşdılar.

– Necə bilirsən, niyyətini Feniçkaya elə bu saat bildirməyəkmi? – deyə Pavel Petroviç soruşdu.

– Tələsmək nə lazım, – deyə Nikolay Petroviç etiraz etdi. – Məgər aranızda söhbət-zad olub ki?

– Söhbət? Bizim aramızdamı? *Quelle idee!*²

– Di çox gözəl! Əvvəl sən bir sağal, bu iş əlimizdən qaçmır ki, bir yaxşı fikirləşib götür-qoy etmək lazımdır...

– Axı sən qət etdin ki?

– Əlbəttə ki, qət etdim və sənə ürəkdən təşəkkür edirəm. İndi mən gedirəm; sənə dincəlmək lazımdır; hər cür həyəcanlanmaq sənə zərərdir... Yenə də danışarıq. Yat, özizim, Allah şəfa versin!

Pavel Petroviç tək qaldıqda öz-özünə düşündü: “O mənə niyə təşəkkür edir? Elə bil bu iş onun öz ixtiyarında deyilmiş! O evlənen kimi mən uzaq bir yerə, Drezdenə və ya Florensiyaya gedib öləncən oralarda qalacağam”.

Pavel Petroviç alını odekolonla isladıb gözələrini yumdu. Onun gün işığı düşmüş gözəl, arıqlamış başı ağ balıqın üstündə ölü başı kimi görünürdü... O elə doğrudan da ölü idi.

XXV

Katya ilə Arkadi Nikolskoyədə, bağda, uca bir göyrüş ağacının kölgəsində bir skamyada oturmuşdular; onların qarşısında Fifi yerə uzanıb öz uzun bədəninə ovçular arasında “dovşanyatışı” adı ilə məşhur olan gözəl bir görkəm vermişdi. Nə Arkadi, nə də Katya dinmirdi. Arkadi əlində yarıcaq bir kitab tutmuş, Katya isə səbetin

¹ On doqquzuncu əsrdə (*frans.*)

² Bu nə fikirdir! (*frans.*)

içində qalan ağ çörək qırıntılarını yığıb özlərinə məxsus çəkingən bir cürətlə onun lap ayağının altında atılıb-düşərək cıkkıldəşən kiçik bir dəstə sərçəyə atırdı. Göyrüş ağacının yarpaqlarını oynadan xəfif bir yel həm kölgəli yolda, həm də Fifinin sarı belində solğun zərli işıq ləkələrini ağır-ağır, irəli-geri hərəkət etdirirdi; Arkadilə Katyanın üstünə sal kölgə düşmüşdü; yalnız aralıq Katyanın saçlarında: parlaq ensiz bir zolaq alışırdı. Onların heç biri dinmirdi; ancaq onların bir-birilə olan inamlı yaxınlıqları məhz bu dinməzce yan-yana oturmalarından bilinirdi: onların hər biri, sanki heç yanındakı bəresində düşünmürdü, amma onun yanında olmasına ürəkdən sevinirdi. Onları son dəfə gördüyümüzdən bəri simaları da dəyişilmişdi: Arkadi daha sakit, Katya dirçəlmiş və cürətli görünürdü. Arkadi sözə başlayıb dedi:

– Sizə elə gəlmirmi ki, göyrüş ağacına rusca çox yaxşı ad qoyulmuşdur¹: heç bir ağac havada onun kimi aydın və şəffaf görünür.

Katya gözələrini yuxarı qaldırıb: “Bəli” dedi, Arkadiso, düşündü: “Bax, gözəl danışdığım üçün bu məni danlamır”. Katya Arkadinin əlində tutduğu kitaba gözü ilə işarə edib dedi:

– Mən Heyneni nə güldüyü, nə də ağladığı zaman xoşlamıram: onu dalğın və qəmgin halında xoşlayıram.

– Mən isə onun gülüşünü xoşlayıram, – deyə Arkadi cavab verdi.

– Bu sizdə hələ sizin satirik istiqamətinizin köhnə qalıqlarındanır. (“Köhnə qalıqlar! – deyə Arkadi düşündü. – Bunu Bazarov bir eşidəydi!”.) Dayanın, biz sizi dəyişdiririk.

– Məni kim dəyişdirəcək? Sizmi?

– Kim? – Bacım; daha bəhəse girişmədiyiniz Porfiri Platonıç; srağagün kilsəyə ötürdüyünüz xalam.

– Axı mən onun sözünü yerə sala bilməzdim ki! Anna Sergeyevnaya gəldikdə isə yadınızdadırmı, bir çox məsələlərdə o özü Yevgenilə razılışırdı.

– O zaman bacım da sizin kimi onun təsiri altında idi.

– Mənim kimi! Məgər görmürsünüzmü ki, mən daha onun təsiri altından çıxmışam?

Katya dinmədi.

¹ Göyrüş ağacına rusca *ясень* deyirlər ki, bu da *ясный* (aydın, şəffaf) sözündəndir.

– Mən bilirəm ki, – deyə Arkadi davam etdi, – siz onu heç vaxt xoşlamayıbsınız.

– Mən onun barəsində bir şey deyə bilmərəm.

– Katerina Sergeyevna, bilirsinizmi nə var? Hər dəfə mən bu cavabı eşidəndə inanmıram... heç elo bir adam yoxdur ki, onun barəsində hələ bir şey deyə bilməyəm! Bu, sadəcə bəhanədir.

– Eləsə sizə deyim ki, o... nəinki xoşuma gəlmir, hətta hiss edirəm ki, onunla mən bir-birimiz üçün yadıq... elə siz də ona yadsınız.

– Bu niyə?

– Sizə necə deyim... O vəhşidir, biz sizlə isə – əhli.

– Mən də əhliyəmmi?

Katya başı ilə təsdiq etdi.

Arkadi qulağının dalını qaşdı.

– Bura baxın, Katerina Sergeyevna, axı əslinə baxsan, bu təhqirli sözdür.

– Məgər siz vəhşi olmaqı istərdiniz?

– Vəhşi yox, amma güclü, tərərli.

– Bu, istəməklə olan şey deyil... Bax, sizin dostunuz bunu heç istəmir, amma onda bu var.

– Hm! Deməli, siz güman edirsiniz ki, o, Anna Sergeyevnaya böyük təsir bağışlamışdı?

– Bəli. Ancaq bacıma heç kəs uzun müddət üstünlük edə bilməz,

– deyə Katya yavaşca əlavə etdi.

– Siz niyə belə güman edirsiniz?

– Çünki bacım çox qürurludur... Yox, elə demək istəmədim. O öz sərbəstliyini çox qiymətli tutur.

– Onu qiymətli tutmayan kimdir ki? – deyə Arkadi soruşdu; ancaq “sərbəstlik nəyə lazımdır ki?” fikri zehmindən keçdi. “Sərbəstlik nəyə lazımdır ki?” fikri Katyanın da zehmindən keçdi. Bir-birilə tez-tez və dostanə görüşən gənclərin ağına müttəsil eyni fikirlər gəlir.

Arkadi gülümsündü və azacıq Katya tərəfə yaxınlaşıb pıçılı ilə dedi:

– Boynunuza alın ki, bir balaca ondan qorxursunuz.

– Kimdən?

– Ondən, – deyə Arkadi mənalı bir əda ilə təkrar etdi.

– Bəs siz? – deyə Katya da ondan soruşdu.

– Mən də: nəzərə alın ki, “mən də” dedim. Katya barmağı ilə onu hədələdi.

– Buna mən təəccüb edirəm, – deyə o, sözə başladı; – bacım heç vaxt sizə indiki qədər rəğbət bəsləməmişdir; sizə indi ilk gəlinizdəkindən xeyli artıq rəğbət göstərir.

– Belə de!

– Bəs siz bunu hiss etməyibsizmi? Bu sizi sevindirmirmi? Arkadi fikrə getdi.

– Görəsən mənə Anna Sergeyevnanın təvəccöhünü qazandıran nə olmuşdur? Bəlkə ananızın məktublarını gətirdiyim üçün?

– Həm buna görə, həm də başqa səbəblər var ki, onları demərəm.

– Bu niyə?

– Demərəm.

– Hə! Bilirəm: siz çox inadsınız.

– İnam.

– Həm də müşahidəkarınız.

Katya yandan Arkadiyə baxdı.

– Bəlkə bu sizin acığına gəlir? Siz nə barədə düşünürsünüz?

– Mən onu düşünürəm ki, sizdə doğrudan da olan bu müşahidəkarlıq haradandır? Siz elə ürkək və heç kəsə etibar etməyən bir adamsınız; hamıdan çəkinirsiniz...

– Mən uzun müddət tək yaşamışam; tək qaldıqda isə istə-istəməz düşüncələrə dalmalı olursan. Amma məgər mən hamıdanmı çəkinirəm?

Arkadi Katyaya etiraf nəzərlə baxdı.

– Bunlar hamısı çox gözəl, – deyə o davam etdi, – ancaq sizin kimi vəziyyətdə, demək istəyirəm ki, siz kimi varlı olan adamlarda bu qabiliyyət az-az olur, həqiqət onlara da padşahlara olduğu kimi çətin yol tapır.

– Mən ki, varlı deyiləm.

Arkadi heyrətləndiyindən Katyanın dediyini birdən-birə başa düşmədi. Onun ağına gəldi ki: “Doğrudan da bütün mülk bacısı-nımkıdır!” Bu fikir onun üçün xoşagəlməz bir fikir deyildi.

– Siz bunu nə gözəl dediniz! – deyə Arkadi dilləndi.

– Necə ki?

– Gözəl dediniz; sadəcə, utanmadan və ədəbahlıq etmədən söylədiniz. Yeri gəlmişkən onu da deyim ki, mən elə təsəvvür edirəm ki, özünün yoxsul olduğunu bilən və bunu söyləyən adam yəqin nə isə xüsusi bir hal, bir növ öyünmə kimi bir şey hiss edir.

– Bacımın mərhəməti sayəsində mən heç yoxsulluq filan hiss etməmişəm; mən öz vəziyyətimdən yalnız söz düşdüyünə görə danışdım.

– Olsun; ancaq etiraf edin ki, indicə dediyim öyünmədən sizdə də kiçik bir zərrə qədər var.

– Məsələn?

– Məsələn, siz, – belə sual verdim üçün mənə bağışlayın, – varlı bir adama yəqin ki, ərə getməzdiniz, eləmi?

– Əgər onu çox bərk sevmiş olsam... Yox, mənə elə gəlir ki, heç onda da getməzdim.

– Aha! Gördünüz ki, – deyər Arkadi səsləndi və bir qədər sükutdan sonra əlavə etdi. – Yaxşı, nə səbəbə getməzdiniz ki?

– Çünki, ər-arvadın bir-birinə tay olması haqqında mahnılarda da deyilir.

– Bəlkə siz ailədə hökmranlıq etmək istəyirsiniz və ya...

– Yox, yox! Bu nəyə gərəkdir? Əksinə, mən itaət etməyə hazırım, amma tay olmamaq ağırdır. Lakin öz hörmətini saxlamaq, itaətkar olmaq başqa işdir; bu xoşbəxtlikdir; amma tabe olub yaşamaq isə... Yox, elə-belə də kifayətdir.

– Elə-belə də kifayətdir, – deyər Arkadi Katyanın dediyini təkrar etdi. – Bəli, bəli, – dedi. – Sizin qanunuzun da Anna Sergeevnanın qanı ilə bir olması nahaq deyilmiş; siz də onun kimi müstəqilsiniz; ancaq siz daha sirverməzsiz. Mən əminəm ki, sizin hissiniz nə qədər qüvvətli və müqəddəs olsa belə, öz hissinizi əvvəlcə söyləməzsiz...

– Bəs başqa cür necə ola bilər ki? – deyər Katya soruşdu.

– Siz ikiniz də eyni dərəcədə ağıllısınız; sizin xasiyyətiniz onun-kundan kəskin olmasa da, eyni dərəcədədir...

– Xahiş edirəm, mənə bacımla müqayisə etməyəsiz, – deyər Katya tələsik onun sözünü kəsdi. – Bu mənə əsla sərfəli deyil. Siz, sanki unudubsunuz ki, bacım həm çox gözəl, həm də çox ağıllıdır və Arkadi Nikolayeviç, xüsusən siz gərək belə sözlər danışmayadınız, özü də belə ciddi bir əda ilə.

– Bu “xüsusən siz” nə deməkdir, – bir də siz nəyə görə güman edirsiniz ki, mən hənək edirəm.

– Əlbəttə hənək edirsiniz.

– Siz eləmi güman edirsiniz? Bəs əgər mən öz söylədiklərimə tam əminəmsə necə? Bəlkə fikrimi hələ lazımcına qüvvətli ifadə etmədiyimi söyləsəm nə deyərsiniz?

– Mən sizin fikrinizi başa düşürəm.

– Doğrudanmı? Bax indi görürəm ki, doğrudan da sizin müşahidəkarlığınızı xeyli şişirtmişəm.

– Necə?

Arkadi heç bir cavab verməyib üzünü kənara döndərdi, Katya isə səbətdən bir neçə qırıntı da tapıb sərcələrə atmağa başladı; lakin əlini bərk tovladığından sərcələr dənleməmiş uçub qaçdılar.

– Katerina Sergeevna! – deyər Arkadi birdən dilləndi. – Yəqin bunun sizin üçün heç bir fərqi yoxdur; ancaq bilin ki, mən sizi nəinki bacınıza, dünyada heç kəsə dəyişmərim.

O bunu deyib sanki ağzından çıxan bu sözlərdən ürkmüş kimi, ayağa qalxıb cəld uzaqlaşdı.

Katya isə səbətlə birlikdə hər iki əlini dizlərinin üstünə salıb, başını yana əyərək uzun müddət Arkadinin dalınca baxdı. Yavaş-yavaş onun yanaqlarına yüngülcə qızartı gəldi; ancaq dodaqlarında təbəssüm yox idi və qara gözləri heyrət, bir də hələ adı olmayan başqa bir hiss ifadə edirdi. Birdən onun yanından:

– Təksən? – deyər Anna Sergeevnanın səsi eşidildi. – Gərək ki, sən bağa Arkadi ilə gəlmişdin.

Katya tələsmədən gözlərini bacısına çevirdi (çox gözəl, hətta çox zərif geyinmiş bacısı yolda dayanıb açıq çətinin ucu ilə Fifinin qulaqlarını oynadırdı) və tələsmədən dedi:

– Təkm.

– Görürəm təksən, – deyər bacısı gülə-gülə cavab verdi. – Deməli, o öz otağına gedib?

– Bəli.

– Siz bir yerdə kitabımı oxuyurdunuz?

– Bəli.

Anna Sergeevna Katyanın çənəsindən tutub üzünü yuxarı qaldırdı.

– Ümidvaram küsüşməyibsiz, eləmi?

– Xeyr, – deyər Katya cavab verib bacısının əlini yavaşca kənar elədi.

– Necə də təntənə ilə cavab verirsen! Mən onu burada tapıb mənimlə gəzməyə getməyi təklif etmək niyyətində idim. Bunu o özü məndən hey xahiş edir. Sənin üçün şəhərdən çəkmə gətiriblər, get bir gey bax; əvvəlki çəkmələrin lap köhnəliyini dünən görmüşəm.

Ümumiyyətlə, sən buna az fikir verirsen, amma elə qəşəng ayaqların var ki! Əllərin də yaxşıdır... ancaq bir az iridir; buna görə gərək ayaqlarınla cəlb edəsen. Amma heyif ki, senin naz-qəmzən yoxdur.

Əynindəki gözəl paltarı yüngülcə xışıldaya-xışıldaya Anna Sergeyevna cığırla getməsinə davam etdi; Katya da skamyadan qalxdı, Heynenin kitabını da götürüb getdi, – ancaq çökmələri geyib yoxlamağa yox.

Katya səkinin gündən qızmış daş pillələrini yavaş-yavaş və yüngülcə çıxı-xıxa fikirləşdi: “Qəşəng ayaqlar... qəşəng ayaqlar deyirsiniz... Elə o da bu ayaqlara düşəcək”.

Ancaq Katya haman saat öz-özündən utanıb qaçaraq yuxarı çıxdı.

Arkadi koridorla öz otağına gedirdi; eşikağası arxadan ona yetişib ərz etdi ki, cənab Bazarov onun otağındadır.

– Yevgeni! – deyərək Arkadi, demək olar ki, qorxmış kimi bir halla dilləndi. – Çoxdanmı gəlibdir?

– Elə bu dəqiqə buyurubdur, özü də əmr edib ki, gəldiyini Anna Sergeyevnaya ərz etməyim, onu düz sizin yanınıza gətirim.

“Görəsən evdə bir bədbəxtlik üz verməyib ki?” deyərək düşünərək Arkadi tələsik pillələri çıxıb birdən qapını açdı. Bazarovun görkemi onu haman saat sakitləşdirdi; amma daha təcrübəli göz yəqin ki, təpərli olsa da sınıxmış bu gözlənilməz qonaqda olan daxili həyəcan əlamətlərini seçə bilirdi. Bazarov çiyində tozlu şinəl, başında kartuz, pəncərədə oturmuşdu; Arkadi hay-küylə atılıb onun boynuna sarıldıqda belə, o, ayağa qalxmıdı.

– Heç gözləmədim! Haradan belə? – deyərək Arkadi sevindiğini güman edən və göstərmək istəyən bir adam kimi otaqda vurnuxa-vurnuxa təkrar edirdi. – Yəqin ki, evimizdə salamatlıqdır, hamı sağ-salamatdır, eləmi?

– Evinizdə salamatlıqdır, amma hamı sağ-salamat deyil, – deyərək Bazarov cavab verdi. – Sən də dara-bara salma, de, mənə kvas gətirsinlər, özün də otur, qısaca amma ümid edirəm ki, xeyli qüvvətli ifadələrlə sənə nə deyəcəyimə qulaq as.

Arkadi sakitləşdi. Bazarov da Pavel Petroviçlə olan duel əhvalatını ona danışdı. Arkadi çox təəccüb edib, hətta kədərlandı də; ancaq bunu deməyi lazım bilmədi; o yalnız əmisinin yarasının doğrudandı təhlükəsiz olduğunu soruşdu və cavab olaraq onun yarasının tibbi cəhətdən deyil, başqa cəhətdən ən maraqlı bir yara olduğunu

əşidib könülsüz-könülsüz gülümsündü, qəlbən isə həm sıxıldı, həm də utanan kimi oldu. Bazarov sanki bunu anladı.

– Bəli, qardaş, – dedi, – bax, – feodallarla oturub durmağın axırı belə olar. Özün də dönüb feodal olarsan, hələ cəngavərlik turnirlərinə də qoşularsan. Bəli, indi “ataların” yanına gedərkən, – deyərək Bazarov sözünü belə qurtardı, – əgər faydasız yalanı axmaqlıq hesab etməsəydim, deyərdim ki, bunları sənə xəbər vermək üçün yolumu buradan saldım. Yox, heç özüm də bilmirəm ki, yolumu niyə buraya döndərmişəm. Bilirsənmi insanın bəzən öz kəkilindən yapışıb turpu ləkdən dartıb çıxaran kimi özünü kökündən çıxarıb atması faydalı olur; bu günlərdə mən belə bir şey etmişəm... Ancaq ayrıldığı müddət, içində bitmiş olduğum ləki bir də görmək istədim.

– Ümid edirəm ki, bu sözlərin mənə dəxli yoxdur, – deyərək Arkadi həyəcanla dilləndi. – Ümid edirəm ki, məndən ayrılmaq niyyətində deyilsən.

Bazarov diqqətlə, demək olar ki, nüfuzedicisi bir nəzərlə Arkadiyə baxdı:

– Guya ki, bu səni yaman mütəəssir edərmiş? Mənə elə gəlir ki, sən artıq məndən ayrılmısan. Sən elə təravətli və lətif olubsan ki... yəqin Anna Sergeyevna ilə işlərin çox gözəl gedir.

– Mənim Anna Sergeyevna ilə nə işim ola bilər ki?

– A quşcuğaz, bəs sən şəhərdən bura onun üçün gəlməyibsənmi? Yeri gəlmişkən de görək bazar günü məktəblərinin işləri necə gedir? Məgər sən Anna Sergeyevnaya vurulmayıbsanmi? Yoxsa daha sən üçün təvazökarlıq göstərmək vaxtı yetişibdir?

– Yevgeni, sən bilirsen ki, mən sənənlə həmişə açıq olmuşam; səni əmin edə bilərəm, sənə and içərəm ki, səhv edirəm.

– Hm! Bu da yeni sözdür! – deyərək Bazarov ahəstə bir səslə qeyd etdi. – Ancaq heç nəyə yerə özündən çıxma, bunun mənim üçün heç bir fərqi yoxdur. Romantik deyərdi ki, yollarımızın bir-birindən ayrılmağa başladığını hiss edirəm, mən isə sadəcə deyirəm ki, biz bir-birimizdən çiyənmişik.

– Yevgeni...

– Canım, bu bir şey deyil; dünyada adam çox şeylərdən çiyərənlə bilər! İndisə, mənə elə gəlir ki, vidalaşmaq vaxtıdır, eləmi? Bura gəldiyim andan bəri özümü elə pis hiss edirəm ki, elə bil Qoqolun

Kaluqa qubernatorunun arvadına yazdığı məktubları oxumuşam. Bir də ki, heç atları açmağı da tapşırمامışam.

– Lütf elə, Yevgeni, axı bu mümkün olan şey deyil!

– Niyə ki?

– Mən hələ özümü demirəm: amma bu, Anna Sergeyevnaya qarşı böyük bir nəzakətsizlik olar; o mütləq səni görmək istərdi.

– Yox, bu barədə səhv edirsən.

– Mən isə əksinə, əminəm ki, haqlıyam, – deyə Arkadi cavab verdi. – Bir də sən özünü niyə o yola qoymursan? Yaxşı, indi ki belədir, de görüm məgər sən özün buraya Anna Sergeyevnanın xatirinə gəlməyibsənmi?

– Bolkə də son haqlısan, amma yenə də səhv edirsən.

Ancaq Arkadi haqlı idi. Anna Sergeyevna Bazarovla görüşmək istəyərək eşikağasını göndərrib onu dəvət etdi. Bazarov onun yanına getməzdən əvvəl paltarını dəyişdi: məlum oldu ki, təzə paltarını lap üstdən, əldə qoyubmuş.

Odintsova Bazarovu elə gözləmədən eşqini izhar etdiyi otaqda deyil, qonaq otağında qəbul etdi. Anna Sergeyevna mehribanlıqla barmaqlarının ucunu ona uzatdısa da, üzündə qeyri-ixtiyari bir gərginlik ifadəsi vardı.

– Anna Sergeyevna – deyə Bazarov tələsik sözə başladı, – hər şeydən əvvəl sizi təskin etməliyəm. Sizin qarşınızda duran fani adamın ağı çoxdan başına gəlmiş və ümid edir ki, başqaları da onun qəbahətlərini yaddan çıxarmışlar. Mən uzun bir müddət üçün çıxıb gedirəm; özünüz də təsdiq edirsiniz ki, mən zərif bir məxluq da olmasam, sizin məni nifrətlə yad edəcəyiniz fikrini özümə aparmaq heç də xoş bir şey deyildir.

Anna Sergeyevna indicə uca bir dağa çıxmış kimi dərinədən bir ah çəkdi və üzündə təbəssüm canlandı. O, əlini ikinci dəfə Bazarova uzatdı və onun bu əlsixməsinə cavab olaraq özü də Bazarovun əlini sıxdı və:

– Keçmiş yadıma salsam, gözüm çıxsın, – dedi, – xüsusən ki, insafla dedikdə, mən özüm də onda nazlanmaqla olmasa da, başqa bir cəhətdən günah etmişdim. Xülasə, gələn yenə də əvvəlki kimi dost olaq. O bir yuxu idi, eləmi? Doğru deyilmi? Yuxunu kim yadında saxlayır ki?

– Bəli, kim yadında saxlayır ki? Bir də ki, məhəbbət... qon-darma bir hissdır.

– Doğrudanmı? Bunu eşitmək mənə çox xoşdur.

Anna Sergeyevna da, Bazarov da bir-birinə belə dedilər; onların hər ikisi güman edirdi ki, doğru deyir. Onların sözündə həqiqət, tam həqiqət varmı? Bunu onlar özləri bilmirdilər, müəllif isə heç bilmir. Ancaq söhbətləri elə tutdu ki, guya bir-birinə tamamilə inanırdılar.

Sözarası Anna Sergeyevna Bazarovdan Kirsanovların evində nə ilə məşğul olduğunu soruşdu. Bazarov az qalmışdı ki, Pavel Petroviçlə olan duelinə ona danışsın, ancaq Anna Sergeyevnanın onun özünü qərribə göstərmək istədiyini güman edəcəyini ağına gətirib özünü saxladı və ona cavab olaraq dedi ki, bütün bu müddətdə işləmişdir. Anna Sergeyevna dedi:

– Mən isə əvvəllər, Allah bilir, niyə yaman danırırdım, təsəvvür edin ki, xarici ölkələrə getmək istəyirdim!.. Sonra bu keçib getdi; dostunuz Arkadi Nikolaiç gəldi, mən yenə öz yoluma düşdüm və öz əsil rolumu ifa etməyə başladım.

– İcazənizlə bilmək olarmı, bu nə roldur?

– Xala, mürebbiyə, ana rolu, nə ad verirsiniz, verin. Yeri gəlmişkən deyim: bilirsinizmi, əvvəllər mən sizin Arkadi Nikolaiçlə yaxın dostluğunuzu yaxşı başa düşməmişdim: mən onu bekara bir adam hesab edirdim. Ancaq indi onu yaxşı tanıyıb inanmışam ki, ağıllıdır... Başlıcası isə budur ki, o cavandır, cavan... sizinlə mənim kimi deyil. Yevgeni Vasiliç.

– O yenə də sizin qarşınızda özünü itirirmiyə? – deyə Bazarov soruşdu.

– Məgər, – deyə Anna Sergeyevna sözə başladısa da, bir az fikirləşib əlavə etdi. – İndi o mənimlə daha inamla danışmağa başlamışdır. Qabaqlarda o məndən qaçırdı. Elə mən özüm də onunla həmsöhbət olmağa çalışmışdım. O, Katya ilə yaman dostdur.

Bazarov bir qədər tutulan kimi olub “Qadın kələk işlətməyə bilməz!” – deyə düşündü və soyuq bir istehza ilə dedi:

– Deyirsiniz ki, o sizdən qaçırdı, amma onun sizə vurulduğu yəqin sizə də məlum olmaya bilməzdi.

– Necə? O da mı? – sözləri qeyri-ixtiyari olaraq Anna Sergeyevnanın ağızından qopdu. Bazarov itaətkar bir təzimlə:

– O da, – deyə təkrar etdi. – Doğrudanmı siz bunu bilmirdiniz və mən sizə yeni bir xəbər vermiş oldum?

Anna Sergeyevna gözlerini yerə dikdi.

– Yevgeni Vasiliç, səhv edirsiniz.

– Güman etmirom. Ancaq bəlkə mən bunu yada salmalı deyildim, – dedi və öz-özünə əlavə etdi: “Sən də bəri başdan kolək gəlmə”.

– Niyə yada salmamalı idiniz ki? Amma mənə elə gəlir ki, siz burada da ani bir təsərə həddindən artıq mənə verirsiniz. Mən şübhələnməyə başlayıram ki, sizdə şişirtmək meyli var.

– Anna Sergeyevna, yaxşısı budur bu barədə danışmayaq.

– Niyə ki? – deyə Anna Sergeyevna etiraz etdisə də söhbəti özü dəyişdi. O hərçənd hər şeyin unudulduğunu həm Bazarova söyləmiş, həm də özünü buna inandırmağa çalışırdısa da bununla belə Bazarovun yanında özünü sərbəst hiss etmirdi. Anna Sergeyevna onunla ən adi söhbət edərək hətta zarafatlaşırdısa da, özündə xəfif bir qorxu sıxıntısı duyurdu. İnsanlar dənizdə gəmidə gedərkən möhkəm quruda olduğu və sanki heç bir şey yoxmuş kimi bu cür qayğısızca danışib gülüşürlər; amma gəmi azacıq duran kimi, ən xırdaca bir qeyri-adilik əlaməti görünən kimi, hamının üzündə xüsusi bir həyəcan ifadəsi zahir olur ki, bu da şüurlarda daimi bir təhlükə duyulması əlamətidir.

Anna Sergeyevna ilə Bazarovun söhbəti uzun sürmədi. Anna Sergeyevna fikrə getməyə, suallara dalgın cavab verməyə başlayıb, nəhayət, Bazarova salona keçməyi təklif etdi və keçib knyaz qızı ilə Katyanı orada gördülər. Anna Sergeyevna “Bəs Arkadi Nikolaiç hanı?” – deyə soruşdu və onun bir saatdan artıq olar ki, görünmədiyini bilib dalınca adam göndərdi. Onu tez tapıb bilmədilər: o bağın ən tənha bir guşəsinə çəkilərək çənəsini çarpazlamış qollarına dayayıb fikrə getmişdi. Onun bu fikirləri dərin və mühüm olmaqla bərabər, qəmgin fikirlər deyildi. O, Anna Sergeyevnanın Bazarovla təkliddə oturduğunu bilir və qabaqlarda olduğu kimi qışqanclıq hiss etmirdi; əksinə, onun üzünü sakit və duru idi; sanki o nəyəsə heyrət edir, sevinir və nə isə bir şeyə qərar verirdi.

XXVI

Mərhum Odintsov yenilikləri sevməzdi, ancaq bəzi nəcib əyləncələrə yol verərdi; ona görə öz bağında oranjereya ilə gölün arasında rus kərpicindən yunan tağı kimi bir bina tikdirmişdi. Bu tağın və ya qalereyanın arxa divarında heykəl qoyulmaq üçün altı taxça qayırılmışdı. Odintsov bu heykəlləri xaricdən gətirmək istəyirdi. Bu

heykəllər Tənhalığı, Sükutu, Təfəkkürü, Xəyalı, Həyanı və Həsaslığı təmsil etməli idi. Bunlardan birini, barmağı dodağında olan Sükut ilahəsini götürüb yerinə qoymuşdular; lakin həyəət uşaqları haman gün onun burnunu vurub sındırmışdılar; hərçənd qonşu malakəşə ona “əvvəlkindən də iqiqat yaxşı” burun qayıracağını boynuna götürürdüsə də, Odintsova onu götürməyi əmr etmişdi; heykəl taxıl döyülən anbarın bir küncünə atılıb qalmış və uzun illər boyu arvadların arasında dəhşətli mövhumat yayılmasına səbəb olmuşdu. Tağın ön tərəfini çoxdan kol-kos basmışdı: sıx yaşıllığın üstündən yalnız sütun başlıqları görünürdü. Tağın içi hətta günortalar da sorin olurdu. Anna Sergeyevna bir dəfə orada bir koramal görmüş və o zamandan bəri oraya getməyi xoşlamırdı; Katya isə tez-tez gəlib taxçaların birinin altında qayırılmış böyük bir daş skamyada oturardı. Kölgədə oturub kitab oxuyar, işləyər və ya tam sükut duyğusuna dalardı; yəqin bu duyğunu hamı keçirmişdir; bunun ləzzəti həm ətrafımızda, həm də öz içərimizdə fasilə vermədən əmələ gələn geniş həyat dalğasını yarışüurlu və səssizcə güdməkdən ibarətdir.

Bazarovun gəldiyinin ertəsi günü Katya özü xoşladığı skamyada oturmuşdu, yenə də Arkadi onun yanında idi. Arkadi onun özü ilə bərabər “bağa” getməsini xahiş etmişdi.

Yemək vaxtına bir saata qədər qalardı; şəhli səhəri artıq isti gündüz əvəz etmişdi. Arkadinin üzündə dünənki ifadə davam edirdi. Katya isə qayğılı görünürdü. Çay içilib qurtaran kimi bacısı onu öz kabinetinə çağıraraq əvvəlcə bir qədər əzizləmişdi ki, bu da Katyanı həmişə bir az qorxudardı; sonra məsləhət görmüşdü ki, Arkadilə rəftarında ehtiyatlı olsun; xüsusən tənha yerlərdə onunla söhbət etməkdən çəkinsin, guya ki, bunu həm xalası, həm də bütün evdəkilər görmüşlər. Bundan başqa keçən axşam da Anna Sergeyevna bükəfdi; Katya özü də sanki özünü günahkar bilirmiş kimi özündə sıxıntı hiss edirdi. Katya bu gün Arkadinin xahişinə güzəşt edərkən öz-özünə demişdi ki, bu, axırıncı dəfədir.

– Katerina Sergeyevna, – deyə Arkadi bir növ utancaq bir sərbəstliklə dilləndi, – mən sizinlə bir evdə yaşamaq səadətində nail olduğum zamandan bəri sizinlə çox şeylər barəsində söhbət etmişəm; ancaq bununla bərabər mənim üçün çox mühüm bir... məsələ də var ki, bu məsələyə mən hələ toxunmamışam. Siz dünən dediniz ki, mən burada dəyişdiribsiniz, – deyib Katyanın ona çevrilən sualedici

baxışını həm sezərək, həm də bu baxışdan qaçınaraq əlavə etdi.
– Doğrudan da mən çox cəhətdən dəyişilmişəm; bunu siz hər kəsdən yaxşı bilirsiniz və əslində mən sizin sayənizdə belə dəyişilmişəm.

– Mən? Mənimmi?.. – deyə Katya dilləndi.

– Mən indi daha bura gəldiyim zaman olduğum kimi dikbaş bir uşaq deyiləm, – deyə Arkadi davam etdi. – Boş yerə deyil ki, iyirmi üç yaşım tamam olmuşdur; mən yenə əvvəlki kimi faydalı olmaq, bütün qüvvəmi həqiqət yoluna həsr etmək istəyirəm; ancaq mən daha öz idcalımı əvvəl axtardığım yerdə axtarmıram; bu ideal mənə... xeyli yaxın görünür. Bu vaxta qədər mən özüm özümü tanımayıb, qarşıma öz qüvvəmdən xaric məsələlər qoyurdum... Bir hissini sayəsində bu yaxında mənim gözlərim açılmışdır... Mən lap da aydın danışmıram, ancaq əminəm ki, siz mənim fikrimi başa düşərsiniz...

Katya heç bir cavab vermirdi; ancaq daha Arkadiyə baxmırdı.

– Mən güman edirəm ki, – deyə Arkadi daha həyəcanlı bir səsle yenidən danışmağa başladı, başının üstündə qaynağacının yarpaqları arasında isə bir alacəhrə qayğısız-qayğısız öz nəğməsini oxuyurdu: – Mən güman edirəm ki, hər bir namuslu adamın vəzifəsi o adamlarla... həmin adamlarla... bir sözlə, öz yaxın adamı ilə tamamilə açıq danışmaqdır, buna görə də mən... mən istərdim ki...

Ancaq burada Arkadi gözəl danışmaq qabiliyyətini itirib dolaşdı, dilini çeynədi və bir müddət susmalı oldu. Katya hələ də gözlərini qaldırmırdı. O, sanki Arkadinin nə demək istədiyini həm anlamır, həm də nə isə gözləyirdi.

– Mən bilirəm ki, sizi heyretləndirəcəyəm, – deyə Arkadi qüvvəsini toplayıb yenə sözə başladı, – xüsusən ki, bu hiss bir dərəcəyə qədər... diqqət edin, bir qədər sizə aiddir. Yadımdadır ki, dünən siz məni ciddi olmaqda məzəmmət etdiniz, – deyə Arkadi bataqlığa düşüb hər addımda daha artıq batdığını hiss edən, lakin bununla bərabər tez kənara çıxmaq ümidilə irəliləməyə tələsən bir adam kimi davam etdi: – Bu məzəmmət çox tez-tez gənclərə edilir... hətta onlar buna layiq olmadıqda da məzəmmət... davam edir; əgər özümə artıq güvənə bilsəydim... (Arkadi meyus bir halda: “Di, bir dadıma çat!” – deyə düşünür, Katya isə, əvvəlki kimi heç başını çevirmirdi də.) Əgər mən ümid edə bilsəydim...

– Əgər dedikləriniz mənə yəqin olsaydı, – deyən Anna Sergeyevnanın aydın səsi birdən bu anda eşidildi.

Arkadi o saat susdu, Katyanın isə rəngi qaçdı. Tağın qabağını kəsən kolların lap yanından bir cığır gedirdi. Anna Sergeyevna Bazarovla birlikdə bu yolla gedirdi. Katya ilə Arkadi onları görə bilməzdilər, ancaq hər bir sözlərini, paltar xışıltısını, nəfəslərini eşidərdilər. Onlar bir neçə addım da atıb sanki qəsdən düz tağın qabağında dayandılar.

– Bax, görürsünüz ki, – deyə Anna Sergeyevna sözüne davam etdi: – Biz ikimiz də yanılmışıq; biz ikimiz də daha ilk gənclik çağında deyilik, xüsusən mən; biz ömrümüzü sürüb yorulmuşuq; biz ikimiz də, – təşrifat nəyə lazım? – ağıllıyıq; biz əvvəlcə bir-birimizi maraqlandırdıq, marağ hissi cuşa gəldi... Sonra isə...

– Sonra isə mənim nəfəsim kəsildi, – deyə Bazarov onun sözünü davam etdirdi.

– Siz bilirsiniz ki, bizim ayrılmamızın səbəbi bu deyildi. Ancaq nə olursa olsun, bizim bir-birimizə ehtiyacımız yox idi, başlıca səbəb bax budur; bizdə, necə deyim... yeknəsəqlik həddindən artıqdı. Biz bunu birdən-birə başa düşməmişdik. Əksinə, Arkadi...

– Sizin ona ehtiyacınız varmı? – deyə Bazarov soruşdu.

– Bəsdir, Yevgeni Vasiliç. Siz deyirsiniz ki, o mənə qarşı laqeyd deyil, mənə də həmişə elə gəlirdi ki, onun xoşuna gəlirəm. Mən bilirəm ki, onun xalası yerindəyəm, ancaq sizdən gizlətmək istəmirəm ki, tez-tez onun barəsində düşünməyə başlamışdım. Bu gənc və təravətli duyğuda elə bir gözəllik var ki...

– Belə hallarda cazibə sözünü işlətmək daha yaxşı olar, – deyə Bazarov onun sözünü kəsdi; onun sakit, lakin boğuc səsinə bir qəzəb coşğunluğu hiss olunurdu. – Dünən Arkadi nə idisə məndən gizlədirdi, nə sizin, nə də bacınızın barəsində heç danışmırdı... Bu çox mühüm bir əlamətdir.

– O, Katya ilə lap qardaş kimidir, – deyə Anna Sergeyevna dilləndi. – Onun bu cəhəti də mənim xoşuma gəlir; bəlkə də mən görə onların bir-birinə bu qədər yaxınlaşmasına yol verməyə idim.

Bazarov səsinə uzada-uzada dedi:

– Bunu siz bir... bacı kimimi deyirsiniz?

– Əlbəttə... Yaxşı, biz niyə durmuşuq ki? Gedək. Söhbətimiz nə qeribədir, doğru deyilmi? Mən heç gözləyə bilərdimmi ki, sizinlə belə danışacağam? Siz bilirsiniz ki, mən sizdən qorxuram... eyni zamanda sizə inanıram da; çünki əslində siz çox mehribansınız.

– Əvvəla, mən mehriban–zad deyiləm; ikincisi isə, mənim sizin üçün artıq heç bir əhəmiyyətim yoxdur, amma siz deyirsiniz ki, mən mehribanam... Bu ölünün başına çiçəklərdən çələng qoymaq kimi bir şeydir.

– Yevgeni Vasiliç, bizim qüdrətimiz yoxdur ki... – deyə Anna Sergeevna danışmağa başladı; amma əsən külək ağacların yarpaqlarını xışıldatdı və onun sözlərini eşitməyə qoymadı.

Bir az sükutdan sonra Bazarov:

– Siz ki, sərbəstsiniz, – dedi. Artıq heç bir şey başa düşmək mümkün deyildi; addım səsləri uzaqlaşdı... ətrafı sükut bürüdü.

Arkadi üzünü Katyaya çevirdi. Katya haman vəziyyətdə oturub yalnız başını daha da aşağı salmışdı.

Arkadi əllərini sıxa–sıxa titrək bir səsle dedi:

– Katerina Sergeevna, sizi əbədilik və dönmədən sevirəm və sizdən başqa heç kəsi sevmirəm. Mən bunu sizə demək, rəyinizi bilmək və ömür yoldaşı olmanızı xahiş etmək istəyirdim; çünki mən dövlətli deyilməsə də, hər bir fədakarlığa hazır olduğumu hiss edirəm... Cavab vermirsiniz? Mənə inanmırsınız mı? Elə bilirsiniz ki, dəmdəməkilik edirəm? Ancaq bu son günləri yadınıza salın! Siz çoxdan əmin olmayıbsınız ki, bütün başqaları, – sözümü yaxşı başa düşün, – bütün, bütün başqaları çoxdan və büsbütün yox olub getmişdir? Bir üzünüzü mənə çevirin, bircə kəlmə söyləyin... Mən sevirəm... sizi sevirəm... mənə inanın!

Katya təmkinli və xoş bir nəzərlə Arkadiyə baxdı və xeyli düşündükdən sonra azacıq gülümsünərək dedi:

– Hə.

Arkadi skamyadan dik sıçradı.

– Hə! Katerina Sergeevna, siz hə dediniz! Bu söz nə deməkdir? Mənim sizi sevdiyimə inandığınızı təsdiq edirsiniz... Yoxsa... yoxsa... mən deməyə cürət etmirəm...

– Hə, – deyə Katya təkrar etdi, bu dəfə isə Arkadi onun dediyini başa düşdü. O, onun iri, qəşəng əllərindən yapışib həyəcədən tövşüyə–tövşüyə bağına basdı. O, zorla ayaq üstə durub, dalbadal: “Katya, Katya...” deyirdi; Katya isə məsum bir halla ağladı və özünün göz yaşlarına özü gizlincə güldü.

Sevdiyi vücudun gözlərində belə göz yaşlarını görməyənlər insanın bütün varlığının minnətdarlıq və həya hissile donub qalaraq dünyada nə dərəcədə xoşbəxt ola bildiyini hələ görməmişlər.

Ertəsi gün səhər tezdən Anna Sergeevna Bazarovu öz kabinetinə çağırıb saxta bir gülüşlə ona bir vərəq qatlanmış poçt kağızı verdi. Bu, Arkadinin məktubu idi; bu məktubda o, Katyanı almaq istədiyini bildirirdi.

Bazarov məktubu cəld gözəndən keçirdi və bir anda sinəsində qopan istehzalı sevincini zorla gizlədib bürüzə vermədi.

– Bəs belə, – dedi, – siz gərək ki, elə dünən güman edirdiniz ki, o, Katerina Sergeevnanı qardaş məhəbbətilə sevir. Bəs indi fikriniz nədir?

– Siz mənə nə məsləhət görürsünüz? – deyə Anna Sergeevna gülə–gülə soruşdu.

Bazarovun kefi açıq olmayıb heç də gülmək istəmədiyi bir halda yenə də gülə–gülə cavab verdi:

– Mən belə güman edirəm ki, cavanlara xeyir–dua vermək lazımdır. Hər cəhətdən bir–birinə layiqdirlər; Kirsanovun yaxşı var–dövləti vardır, özü də atasının yeganə oğludur, elə atası da yaxşı kişidir, etiraz etməz.

Odintsova otaqda gəzişdi. Onun üzü gah qızarır, gah da ağarırdı.

– Siz beləmi güman edirsiniz? – deyə soruşdu. – Nə olar ki, mən də arada bir manee görmürəm... Katyanın əvəzinə şadam... Arkadi Nikolaiçin də. Əlbəttə, atasının cavabını gözləyəcəyəm. Onun özünü atasının yanına göndərəm. Görürsünüz ki, dünən sizə ikimizin də qocalmış olduğumuzu söyləməkdə haqlı imişəm... Necə olub ki, mən bir şey başa düşməmişəm? Buna təəccüb edirəm.

Anna Sergeevna yenə də gülüb haman saat üzünü kənara çevirdi.

– İndiki cavanlar yaman hiyləgər olublar, – deyə Bazarov da güldü və yenə də azca sükut edib, – əlvida, – dedi. – Bu işi ən xoş və kefi köklükdə başa çatdırmanızı arzu edirəm; mən də gəndən baxıb sevinərəm.

Odintsova cəld ona sarı çevrildi.

– Məgər siz gedirsiniz ki? Bəs indi niyə qalmırsınız? Qalın... Sizinlə danışmaq xoşdur... elə bil ki, uçurumun qırağı ilə gedirsən. Əvvəlcə qorxursan, sonra nədənsə cürətlənirsən. Qalın.

– Anna Sergeevna, həm təklifinizə, həm də mənim danışq qabiliyyətim haqqındakı tərifinizə görə sağ olun. Ancaq mənə elə gəlir ki, mənə yad olan bir mühitdə onsuz da həddindən artıq qalmışam. Uçan balıqlar bir müddət havada qala bilərlər, amma tezliklə suya düşməlidirlər; mənə də icazə verin çəkilib öz mühitimə gedim.

Odintsova Bazarova baxdı. Onun solğun üzündə acı istehzal bir təbəssüm vardı. Odintsova “Bir mənə sevənə bax!” – deyə düşündü və Bazarova yazığı gəldi, halına yana-yana əlini ona uzatdı. Bazarov da onun ürəyindən keçəni başa düşdü və:

– Xeyr! – deyib bir addım geri çəkildi. – Mən yoxsul bir adamam, amma bu vaxta qədər sədəqə almamışam. Əlvida, salamat qalın.

– Mən əminəm ki, bu bizim axırını görüşümüz deyildir, – deyə Anna Sergeyevna qeyri-iradi bir hərəkətlə dilləndi.

– Dünyada hər şey ola bilər! – deyə Bazarov cavab verib baş əyərək çıxdı.

O, haman gün çömbəlib çamadanını qablaya-qablaya Arkadiyə deyirdi:

– Deməli sən özünə yuva tikməkmi istəyirsən? Nə olar ki, yaxşı işdir. Ancaq nahaq yerə hiylə gəlirdin. Mən səndən tamam başqa bir münasibət gözləyirdim. Yoxsa, bəlkə bu elə sənə özünü də təəccübləndirmişdir?

– Düzü, mən səndən ayrılanda bunu bilmirdim, – deyə Arkadi cavab verdi, – bəs sən özün niyə hiylə gəlib deyirsən ki, “yaxşı işdir”, guya mən sənə evlənmək haqqındakı rəyini bilmirəm?

– Eh, əziz dostum, – deyə Bazarov cavab verdi. – Gör nələr danışsın! Görürsənmi nə edirəm: çamadanda boş yer qaldı, ora quru ot doldururam; bizim heyat çamadanımız da belədir: nə ilə doldurursan doldur, tək boş yer qalmasın. Əzizim, acığın tutmasın: Katerina Sergeyevna haqqında həmişə nə fikirdə olduğum yəqin yadıradır. Bəzi qızlar elə ona görə ağıllı tanınırlar ki, ağıllı-ağıllı ah çəkirlər; səninkisə, özünü yola verə bilər, həm də elə edər ki, sənə özünü də əlinə alar, – bəli, elə belə də olmalıdır. – O, çamadanının qapağını taqqıltı ilə örtüb ayağa qalxdı. – İndi də vidalaşarkən sənə təkrar deyirəm... çünki özünü aldatmağın mənası yoxdur: biz həmişəlik vidalaşırıq, bunu sən özün də hiss edirsən... sən ağıllı iş gördün; sən bizim kimi acı, gir, bambılı həyatı sürə bilməzsən. Səndə nə qabalıq, nə də qəzəb yoxdur, səndə cavanlara məxsus cəsaret və dəcəllik vardır; bizim işimiz üçün bu yaramaz. Sizin dvoryanlar nəcib bir itaət və ya nəcib bir coşqunluqdan o yana aşa bilməz, bunlar isə boş-boş şeylərdir. Məsələn, siz heç vuruşmur, amma özünüzü qoçaq hesab edirsiniz; biz isə vuruşmaq istəyirik. Hələ bu hərisidir! Bizim tozumuzdan gözlərin acıyar, bizim çirkimiz sənə bular, sən

hələ bizə çatmamısan, sən istər-istəməz özü-özündən xoşlanırsan, öz-özünü danlamaqdan ləzzət alırsan; bizi isə bu darıxdırır, biz özgələrimizi danlayırıq! Biz özgələrimizi əzişdiririk! Sən yaxşı oğlansan; ancaq hər halda yumşaqürekli, liberal bir ağzadəsən, atam demişkən *e'volatu-san*.

– Yevgeni, sən mənəmlə həmişəlik vidalaşır, – deyə Arkadi bikef-bikef dilləndi, – və mənə deməyə başqa söz tapmırsan?

Bazarov peysərini qaşdı.

– Var, Arkadi, başqa sözlərim də var, ancaq onları demirəm; çünki onlar romantizmdir, – onları söyləmək şirindillilik olar. Ancaq sən tez evlən, özünə yuva qur, çoxlu da oğul-uşaq törət. Onlar sənəmlə mənəmlə kimi olmaz, ağıllı olurlar; çünki vaxtında doğulacaqlar. Aha! Odur, atlar qoşulub. Vaxtdır! Hamı ilə vidalaşmışam... Nə deyirsən, bir qucaqlaşaqmı?

Arkadi öz keçmiş mürebbi və dostunun boynuna sarıldı; gözünün yaşı süzülürdü.

Bazarov sakitcə:

– Gör cavanlıq necə şeydir! – dedi. – Sənə Katerina Sergeyevnaya tapşırıram. Gör necə tez sənə təsəlli verib sakit edəcək!

Bazarov arabaya minib, tövlənin taxtapuşuna qoşa qonmuş iki dolaşanı Arkadiyə göstərərək dedi:

– Əlvida, qardaş! Bir ora bax! Öyrən!

– Bu nə deməkdir? – Arkadi soruşdu.

– Necə ki? Məgər tarixi-təbiini yaxşı bilmirsən, yoxsa yadırdan çıxarıbsan ki, dolaşa ən hörmətli, ailəpərəst bir quşdur? Sənə üçün nümunə olsun!.. Əlvida, sinyor!

Araba cırlıdayıb hərəkət etdi.

Bazarov doğru deyirdi. Axşam Katya ilə söhbət edərkən Arkadi öz mürebbisini tamamilə yaddan çıxarmışdı. O, artıq Katyaya tabe olmağa başlamışdı, Katya da bunu görür və təəccüb etməirdi. Arkadi ertəsi günü Marinoya Nikolay Petroviçin yanına getməli idi. Anna Sergeyevna cavanlara mane olmaq istəmir və yalnız nəzakət üçün onları çox da uzun müddət təklikdə qoymurdu. O, alicənablıqla knyaz qızını onlardan uzaqlaşdırırdı; çünki knyaz qızı onların evlənəcəklərindən xəbər tutduqda, qəzəbindən gözləri yaşarmışdı. Əvvəlcə Anna Sergeyevna qorxurdu ki, birdən onların xoşbəxt olduğunu

görmək onun özünə də ağır gələr; ancaq tamamilə əksinə oldu; bunu görmək ona nəinki ağır gəldi, əksinə, onun başını qarışdırır, onu nəhayət rıqqətə gətirirdi. Anna Sergeyevna buna həm sevinir, həm də kədərlənirdi. “Görünür, Bazarov haqlı imiş, – deyə düşünürdü, – bu maraqlı, yalnız maraqlı, bir də sükunət eşqi və eqoizmdir...”

– Uşaqlar! – deyə o səsləndi. – Neçə bilirsiniz, məhəbbət qondarma bir hissdirmi?

Ancaq nə Katya, nə də Arkadi bu sualın nə olduğunu belə heç başa da düşmədilər. Onlar Anna Sergeyevnadən çəkinirdilər; qeyri-ixtiyari olaraq eşitdikləri söhbət onların başlarından çıxmırdı. Amma Anna Sergeyevna tezliklə onları sakitləşdirdi; bu onun üçün çətin deyildi; çünki özü də sakitləşmişdi.

XXVII

Ər-arvad qoca Bazarovlar oğullarının qəfildən gəlib çıxdığına son dərəcə şad oldular, xüsusən ki, onun belə tezliklə qayıdacağını heç gözləmədilər. Arina Vlasovna o qədər əl-ayağa düşüb, evdə o qədər o yan bu yana qaçdı ki, Vasili İvanoviç onu “dişi kəkliyə” bənzətdi: onun qısaca koftasının gödəkcə quyruğu doğrudan da onu quşa bənzədirdi. Vasili İvanoviç özü isə yalnız böyürür, ağızının bir küncündə tutduğu çubuğunun kəhrəba ucluğunu gəmirir, bir də boynundan barmaqları ilə yapışdırıb başını elə bururdu ki, sanki onun yerinə möhkəmmi bərkidildiyini yoxlayırdı və birdən yekə ağızını ayırıb səssizcə qəhqəhə çəkirdi. Bazarov atasına dedi:

– Ay kişi, düz altı həftəliyə gəlmişəm. İşləmək istəyirəm, çox təvəqqe edirəm ki, mənə mane olmayasan.

– Sənə elə mane olacağam ki, lap sir-sifətim də yadımdan çıxacaq! – deyə Vasili İvanoviç cavab verdi.

O öz vədini yerinə yetirdi. Oğluna əvvəlki kimi yenə də kabinetində yer verib özü az qala ondan gizlənirdi, arvadını da hər cür artıq və yersiz nəvazişlər etməyə qoymur və deyirdi: “Ay arvad, Yenyuşka birinci dəfə gələndə biz onu bir qədər tənqə gətirmişdik, daha indi görək ağıllanaq.” Arina Vlasovna ərinin dediyilə razılaşırdı, ancaq bundan bir şey qazanmırdı; çünki oğlunu yalnız süfrə başında görür və onunla danışmağa belə qorxurdu. Bəzən o, “Yenyuşenka”

deyə səslənir, ancaq hələ oğlu üzünü ona döndərməmiş arvad redikülünün bağını düzəldə-düzəldə deyirdi: “Heç, heç, elə-belə dedim”, sonra isə Vasili İvanoviçin yanına gedib, yanağını əlinə dayayaraq deyirdi: “Əzizim, necə bilək ki, Yenyuşka bu gün nahara şorba istəyir, ya bors?” – “Bəs özündən niyə soruşmadın?” – “Qorxuram zəhləsini tökəm!” Amma tezliklə Bazarov özü tənhalıqdan əl çəkdi: onun işə olan qızgın həvəsi qaçdı və bunun əvəzinə onda qəmli bir darıxma və ağır bir narahatlıq əmələ gəldi. Onun bütün hərəkətlərində qərribə bir yorğunluq hiss olunurdu; hətta onun möhkəm və sürətli yerışı də dəyişildi. O, tek gəzməkdən əl çəkib adam arasına çıxmağa başladı; çayını qonaq otağında içir, Vasili İvanoviçlə dirriyi gəzir və onunla qaradiməz papiros çəkirdi, bir dəfə keşiş Alekseyi də soruşdu. Vasili İvanoviç bu dəyişikliyə əvvəl sevinisə də, onun bu sevinci uzun sürmədi. Bir dəfə o gizlicə arvadına şikayət edib “Yenyuşkanın halı məni öldürür: o nəinki təkcə narazı və acıqlıdır, belə olsaydı, yenə dərd yanı idi; dərd orasıdır ki, o, qəmgin və pərişandır. Əsla dinib-danışmır; heç olmasa bəri bir bizi danlaya idi; gün-gündən sınıxır, üzünün rəngi də heç xoşuma gəlmir” dedikdə qarı pıçıldı ilə: “Allah amandır, özün rəhm elə! Qoysaydı, boynuna dua asardım, amma qoymaz ki!” demişdi. Vasili İvanoviç Bazarovdan onun işləri, səhhəti və Arkadi... barəsində bir neçə dəfə çox ehtiyatla soruşmuşdu. Amma Bazarov ona könülsüz və laqeyd cavab vermiş və bir dəfə atasının söhbət arasında yavaş-yavaş nə isə öyrənmək istədiyini başa düşüb darıxaraq demişdi: “Sənə nə olub belə, sanki barmaqlarının ucunda ətrafımı dolanırsan? Bu hərəkət əvvəlkindən də pisdir”. Yazıq Vasili İvanoviç “Yaxşı, yaxşı, yaxşı, mən bir söz demirəm ki!” – deyə tələsik cavab vermişdi. Hələ qocanın siyasi məsələlərə işarə etməsi də səmərəsiz qalmışdı. Oğlunda rəğbət oyatmaq ümidilə bir dəfə o bu yaxınlarda kəndlilərin azad ediləcəyindən, tərəqqidən söz salmışdısa da, oğlu laqeydcə demişdi: “Dünən bir barının yanından keçərkən eşitdim ki, buradakı kəndli uşaqları qədim bir mahnı əvəzinə belə bir şey oxuyurlar: Yaxşıca bir dövr gəlir, ürək sevgi hiss edir... Buyur bu da tərəqqi!”

Bazarov bəzən kəndə gedər və rastına gələn bir kəndli ilə söhbətə girişib deyirdi: “Hm, qardaşım, mənə bir danış görüm, həyata necə baxırsan? Axı deyirlər ki, Rusiyanın bütün gələcəyi sizsiniz, tarixin yeni dövrü sizinlə başlanacaq, bizə həm əsil dil, həm də qanunları

siz bəxş edəcəksiniz.” Kəndliyə heç bir cavab verməz, ya da buna bənzər bir söz deyirdi: “Bacarıq da... yəni ona görə, deməli ki... məsələn, bizə bir ölçü qoyulub da.”

– Bir məni başa sal görün, sizin aləminiz nə aləmdir? – deyə Bazarov onun sözünü kəsərdi. – Bu, haman qızıl öküzün buynuzunda saxladığı aləmdirmi?

– Yox, atam, qızıl öküzün buynuzunda saxladığı yerdir, – deyə kəndli patriarxal mehriban bir ahəngdarlıqla, sakitedici bir əda ilə izah edərdi. – O ki, qaldı, deməli ki, bizim aləm, məlun şeydir ki, ixtiyar ağalarıdır; çünki siz bizim atamızsınız. Ağa nə qədər tələbkar olsa, kəndliyə o qədər xoşdur.

Bazarov bir dəfə bu kimi bir sözü dinləyib nifrətlə çiyinlərini qısaraq, üzünü kənara çevirmiş, kəndli isə çıxıb getmişdi.

Öz daxmasının qapısında durub oradan kəndlinin Bazarovla söhbət etdiyini gören başqa, ortayaşlı, qaraqabaq bir kəndli haman kəndlidən soruşmuşdu:

– Nədən danışır? Vergi qalıqlarındanmı?

– Vergi qalığı nədir, a qardaş! – deyə birinci kəndli cavab vermişdi; onun səsinə artıq patriarxal ahəngdarlıqdan heç bir əlamət də qalmamışdı; əksinə, laqəyd bir sərtlik duyulurdu. – Nə isə elə-belə çərənləyirdi. Yəqin dili gicişirmiş. Məlum şeydir də, ağadır; məgər o bir şey başa düşür ki?

– Haradan başa düşəcək! – deyə o biri kəndli cavab vermiş və hər ikisi qurşaqlarını bərkidib papaqlarını silkeləyə-silkeləyə öz iş və ehtiyaclarından söhbətə başlamışdı. Ey vah! Nifrətlə çiyinlərini qısan, kəndlilərin dilini bilən Bazarov (Pavel Petroviçlə mübahisə edərkən o bununla öyünmüşdü), bu özünə güvənən Bazarov heç ağlına da gətirmirdi ki, kəndlilərin nəzərində hər halda gülünc təlxək kimi bir şeydir...

Ancaq Bazarov, nəhayət ki, özünə bir məşğələ tapdı. Bir dəfə Vasili İvanoviç onun yanında bir kəndlinin yaralı ayağını sarıyırdı; amma qocanın əlləri əsir, tənziyi sarıya bilmirdi; oğlu ona kömək etdi və o gündən etibarən atasının həkimlik işində iştirak etməyə başladı; bununla bərabər o özünün məsləhət gördüyü və atasının haman saat işlətdiyi müalicə vasitələrinə və atasına istehza edirdi. Ancaq Bazarovun istehzaları Vasili İvanoviçə əsla toxunmurdu; bu istehzalar ona hətta təsəlli verirdi. O öz yağ basmış şlafrokunu iki barmağı ilə qamının üstündə tutub çubuğunu çəke-çəke, ləzzətlə

Bazarovun dediklərini dinlərdi; oğlunun hərəkətlərində nə qədər çox acıq olurdusa, özünü xoşbəxt hiss edən ata bütün qaralmış dişləri görünənə qədər ağzını ayırıb, bir o qədər artıq mehribanlıqla qəhqəhə çəkib gülərdi. O, hətta oğlunun bu küt və ya mənasız sözlərini təkrar edərdi; məsələn, bir neçə gün o tamamilə yersiz olaraq hey “Bəli, bu doqquzuncu işdir!..” deyirdi; çünki oğlu onun kilsəyə ibadətə getdiyini eşidib bu ifadəni işlətməmişdi. Vasili İvanoviç arvadına pıçıldayıb deyirdi: “Şükür Allaha! Daha darıxmır! Bu səhər mənə elə abır verdi ki, lap qiyamət!” Özünün belə bir köməkçisi olduğuna fərəhlənir, iftixar edirdi. Yanına müalicəyə gəlmiş, əynində kişi arxalığı, başında şiş çutqu olan bir kəndli qadına bir şüşə Qulyard suyu və ya bir banka bəngotu yağı verə-verə Vasili İvanoviç deyirdi: “Bəli, bəli, əzizim, sən hər dəqiqə Allaha şükür eləməlisən ki, oğlum mənə qonaq gəlib, səni indi ən elmi və ən yeni üsulla müalicə edirik, bunu başa düşürsənmi? Heç fransızların imperatoru Napoleonun da bundan yaxşı həkimi yoxdur”. Bədəninə yel olduğundan şikayətlənən və dediyinin mənasını özü də bilməyən kəndli qadın isə baş əydi və məhrəbanın ucuna bağladığı dörd yumurtanı çıxarmaq üçün əlini qoynuna apardı.

Bazarov hətta bir dəfə arşın malı satan gəlmə bir çərçinin dişini çəkdi, bu adicə bir diş olsa da, Vasili İvanoviç onu nadir bir şey kimi saxlamışdı; onu keşiş Alekseyə göstərərək hey deyirdi:

– Bir görün necə kökləri var! Amma Yevgenidə güc var ha! Kişi lap havaya qalxmışdı... Mənə elə gəlir ki, palıd ağacı da olsa, kökündən qoparırdı!..

Nə cavab verəcəyini və vəcdə gəlmiş qocanın əlindən yaxasını neçə qurtarmağı bilməyən keşiş Aleksey nəhayət:

– Tərifləyiqdir! – dedi.

Bir dəfə qonşu kənddən bir kişi yatalaq xəstəliyinə tutulmuş qardaşını Vasili İvanoviçin yanına gətirdi. Bədbəxt xəstə bir dərz həşəmin üstündə üzüqoylu uzanıb ölürdü; bədəninə tutqun ləkələr basmış, huşunu çoxdan itirmişdi. Vasili İvanoviç heç kəsin bir az əvvəl gəlib tibbi yardım istəmədiyinə təəssüf edərək dedi ki, xəstəni qurtarmaq mümkün deyildir. Doğrudan da kəndli qardaşını aparıb evə çatdırıb bilməmiş, xəstə yolda arabanın içində ölmüşdü.

Üç gün sonra Bazarov atasının otağına girib onda cəhənnəm daşı olub-olmadığını soruşdu.

– Var; neyləyirsən ki?
 – Lazımdır... yara yandıracağam.
 – Kimin yarasını?
 – Öz yarımı.
 – Necə yeni öz yarını? Axı necə? Bu nə yaradır ki? Harandadır?
 – Budur burada, barmağımda. Bu gün haman o yatalağa tutulmuş xəstəni gətirdikləri kəndə getmişdim. Nədənə onu yarmaq istəyirdilər, mən də çoxdan beri adam yarmamışdım.
 – Sonra?
 – Sonra, qəza həkimindən xahiş elədim, icazə aldım, yaranda təsadüfən barmağımı kəsdim.
 Birdən Vasili İvanoviçin rəngi ağappaq ağardı və heç bir söz demədən öz kabinetinə qaçıb tez qayıdaraq bir parça cəhənnəm daşı gətirdi. Bazarov alıb getmək istədi.
 – Sən olasan allah, – deyə Vasili İvanoviç onu saxladı, – qoy özüm yandırım. Bazarov gülümsündü.
 – Müalicə etməyə yaman həvəsin var, ha!
 – Sən allah zarafat eləmə. Barmağımı göstər görüm. Yara böyük deyil. Ağrıtmır ki?
 – Bərk bas, qorxma.
 Vasili İvanoviç dayandı.
 – Yevgeni, necə bilirsen, demirle yandırsaq, yaxşı olmazmı?
 – Bunu əvvəl etmək lazım idi, indi isə, əslinə baxsan, heç cəhənnəm daşı da lazım deyil. Əgər yoluxubsa indi daha gecdir.
 Vasili İvanoviç güclə:
 – Necə... gecdir... – deyə bildi.
 – Əlbəttə, gecdir! O vaxtdan beri dörd saatdan çox keçir.
 Vasili İvanoviç yarını bir qədər də yandırdı.
 – Yaxşı, bəs qəza həkiminin cəhənnəm daşı yoxdumu?
 – Yoxdu.
 – Aman Allah, heç belə də şey olar! Həkim olasan, belə vacib şeyin olmaya!
 – Sən hələ bir onun lansetlərini görə idin, – deyib Bazarov çıxdı.
 Haman gün axşama qədər və bütün ertəsi gün Vasili İvanoviç hər cür behanə ilə oğlunun otağına girirdi və hərçənd heç onun yarısından danışmayıb hətta tamamilə kənar şeylərdən söz salmağa çalışırdısa da, oğlunun gözlərinə elə diqqətlə baxır və ona elə təlaşla

nəzər yetirirdi ki, Bazarovun səbri tükəndi və onu buradan çıxıb gedəcəyi ilə hədələdi. Vasili İvanoviç ona söz verdi ki, daha narahat olmayacaqdır; xüsusən ki, işdən, əlbəttə, xəbərdar etmədiyi Arina Vlasovna ona hey dirənib soruşurdu ki, niyə yatmır, başına nə iş gəlib. Altdan–altdan baxdısa oğlunun görkəmi ona heç də xoş gəlmirdisə də, Vasili İvanoviç tamam iki gün özünü möhkəm saxladı. Ancaq üçüncü gün nahar zamanı özünü saxlaya bilmədi. Bazarov oturub gözü yol çəkir və əlini heç bir yeməyə vurmurdu.

Vasili İvanoviç üzünə ən qayğısız bir ifadə verib soruşdu:
 – Yevgeni, niyə yemirsən? Yemək deyəsən yaxşı bişirilib.
 – Üreyim istəmir, yemirəm.
 – İştahan yoxdurmu? Bəs başın necədir? – deyə o qorxa–qorxa əlavə etdi. – Ağrıtmır ki?
 – Ağrıyır. Niyə də ağrımasın?
 Arina Vlasovna dikəlib diqqətlə dinləməyə başladı.
 – Yevgeni, sən allah acığın tutmasın, – deyə Vasili İvanoviç davam etdi, – icazə verərsənmi bir nəbzinə baxım?
 Bazarov yerindən qalxdı.
 – Mən yoxlamamış da deyə bilərəm ki, qızdırmam var.
 – Titrətmən də olubmu?
 – Titrətmişəm də. Gedim bir qədər uzanım; mənə cökə çayı göndərin. Yəqin soyuq dəyib.
 – Odur da, bu gecə öskürdüyünü eşidirdim, – deyə Arina Vlasovna dilləndi.
 – Soyuq dəyib, – deyə təkrar edib Bazarov çıxdı.
 Arina Vlasovna cökə ağacı çiyidindən çay dəmləməklə məşğul oldu, Vasili İvanoviç isə qonşu otağa keçib səssiz–səmirsiz başının tüklərindən yapışdı.

Bazarov o gün daha yataqdan qalxmadı, bütün gecəni də ağır və huşa getmiş kimi mürğü ilə keçirdi. Gecə saat birdə o, zorla gözlərini açıb üstünə əyilmiş atasının solğun üzünü çırağın işığında gördü və onun çıxıb getməsinə xahiş etdi; o oğlunun sözünə əməl etdi, ancaq haman saat ayağının ucunda qayıdıb yarıya qədər şafin qapısı dalında gizlənərək gözünü oğluna zillədi. Arina Vlasovna da yatmadı; o da tez–tez kabinetin qapısını azacıq aralayıb “Yenyuşanın necə nəfəs aldığı” dinləməyə və Vasili İvanoviçə baxmağa gəlirdi. O, ərinin yalnız bükülmüş hərəkətsiz belini görə bilirdi ki elə bu da ona bir

qədər yüngüllük olurdu. Səhər Bazarov yataqdan qalxmaq istədi; başı gicəlləndi, burnundan qan açıldı; o yenə yatağına uzandı. Vasili İvanoviç dinməzçə, ona qulluq edirdi. Arina Vlasovna ərinin yanına gəlib oğlunun əhvalını soruşdu. O, “yaxşıdır” deyər cavab verib, üzünü divara döndərdi. Vasili İvanoviç hər iki əlini arvadına sarı yellətdi, o da ağlamamaq üçün dodaqlarını dişlərilə sıxıb otaqdan çıxdı. Bütün evə sanki birdən-birə qaranlıq çökmüşdü; hamının üzü uzanmışdı, evə qərribə bir sükut çökmüşdü. Həyətdən gursəsli bir xoruzu tutub kəndə apardılar, xoruz isə onunla nə üçün belə rəftar edildiyini uzun müddət başa düşə bilmədi. Bazarov üzünü divara çevirib uzanmışdı. Vasili İvanoviç ona müxtəlif suallar verirdi, lakin bu suallar Bazarovu üzürdü, qoca da oturduğu kreslodan donub qalmışdı və yalnız arabir barmaqlarını şıqqıldadırdı. O, bir neçə anlığa bağa çıxıb vəsfəgəlməz bir heyrət içində (ümumiyyətlə onun üzündən heyrət ifadəsi silinmirdi) heykəl kimi dayanıb durur, sonra yenə də oğlunun yanına qayıdır. Arvadının sorğu-sualından qaçmağa çalışırdı. Arvadı, nəhayət, onun qolundan yapışb əsəbi bir halda, təhdid edirmiş kimi soruşdu: “Axı ona nə olub?” Vasili İvanoviç indi ayılan kimi olub, onun cavabında özünü gülümsünməyə məcbur etdi; ancaq özü də dəhşətlə gördü ki, gülümsünmək əvəzində nə təhər oldusa güldü. O səhər həkim dalınca adam göndərmişdi. Oğlunun acığı tutmasın deyər, bu bərədə onu xəbərdar etməyi lazım bildi.

Bazarov birdən divanda çevrilib diqqət və təkidli bir nəzərlə atasına baxdı və su istədi.

Vasili İvanoviç ona su verib alnını da yoxladı. O, od tutub yanırdı.

– Ay kişi, – deyər Bazarov boğuş bir səslə ağır-ağır danışmağa başladı, – işim xarəbdir. Mən xəstəliyə tutulmuşam, bir neçə gündən sonra məni basdıracaqsan.

Vasili İvanoviç qılçalarından vurulmuş kimi səyələkləndi.

– Yevgeni, – deyər o mızıldadı. – Nə danışsınsan!.. Heç bir şeyin yoxdur! Soyuq dəyib...

– Bəsdir, – deyər Bazarov tələsmədən onun sözünü kəsdi. – Belə danışmaq həkimə yaraşmaz. Özün bilirsen ki, yoluxmanın bütün əlamətləri aşkar görünür.

– Yevgeni... burada yoluxma əlamətləri nə gəzir?..

– Bəs bunlar nədir? – deyər Bazarov köynəyinin qolunu yuxarı çəkdi və beləli qırmızı ləkələri atasına göstərdi.

Vasili İvanoviçin bədəni əsdi və qorxudan canına üşütmə düşdü.

– Tutuq ki, – deyər nəhayət o dilləndi, – tutuq ki... bəlkə... – bəlkə hətta... yoluxmaya bənzər bir şey... varsa da...

– Piyemiya¹, – deyər oğlu onun sözünü tamamladı.

– Hə də... yoluxma xəstəliyi kimi bir şey...

– Piyemiya, – deyər Bazarov sərt və aydın bir surətdə təkrar etdi. – Yoxsa dəftərlərin yadından çıxıb?

– Yaxşı ələdir, ələ, sən deyən olsun... Ancaq hər halda biz səni sağaldacağıq!

– Boş sözdür. Ancaq iş bunda deyil. Mən belə tez öləcəyimi gözləmədim; doğrusu, bu əsla xoşa gəlməyən bir hadisədir. Anamla siz hər ikiniz indi dini etiqaadınızın möhkəmliyindən istifadə etməlisiniz; indi siz bunu sınağa bilərsiniz. – O, bir az da su içdi. – Nə qədər ki, hələ başım öz əlimdədir... səndən bir şey xahiş etmək istəyirəm. Özün bilirsen ki, sabah ya birigün beynim işdən düşəcək. Hələ aydın danışdığımıza ələ indi də tamamilə arxayın deyiləm. Nə qədər ki, uzanmışdım, mənə ələ gəlirdi ki, ətrafımda qırmızı itlər qaçışır, sən isə məni tetra quşunu maritlayan kimi maritlamısan. Mən ələ bil sərxoşam. Dediklərimi yaxşı başa düşürsənmi?

– Əlbəttə, Yevgeni, sən lap düzgün danışsın.

– Daha yaxşı; mənə dedin ki, həkim dalınca adam göndəribsən... Bununla sən özünə təsəlli verirsən... Mənə də təsəlli ver... Sən bir adam göndər...

– Arkadi Nikolaiçin dalıncamı? – deyər atası onun sözünü ağzından aldı.

– Arkadi Nikolaiç kimdir? – deyər Bazarov fikirli kimi soruşdu. – Aha! O ətcəbala! Yox, onunla işin olmasın: o indi dolaşa olub. Təəccüb etmə, hələ sayıqlamıram. Bu yaxında Anna Sergeyevna Odintsova adlı bir mülkədar xanım var... tanıyrsanmı? (Vasili İvanoviç tanıdığını başının işarəsilə bildirdi.) Onun dalınca bir adam göndər. Ona desinlər ki, Yevgeni Bazarov salam göndərir və bildirir ki, can üstədir. Bunu edərsənmi?

– Edərəm... Yevgeni, ancaq bu olan şeydirmi ki, sən öləsən?.. Özün bir düşün! Bəs onda ədalət harada qalar?

¹ Qanın yoluxma azarına tutulması (yun.)

– Mən bunu bilmirəm; ancaq sən adam göndər.
– Bu dəqiqə göndərəm, özüm də bir məktub yazaram.
– Yox, nəyə lazımdır; desinlər ki, salam göndərdi, başqa heç bir şey lazım deyil. İndisə yenə də öz itlərimin yanına qayıdım. Qeribədir! İstəyirəm fikrimi ölüm üzərində cəmləşdirəm, heç bir şey çıxmır. Nə isə bir ləkə görürəm... başqa heç bir şey yoxdur.

O yenə də ağır-ağır üzü divara çevrildi; Vasili İvanoviç isə kabinetdən çıxdı və arvadının yataq otağına çatıb ikonaların qarşısında diz çökdü.

– Dua elə, Arina, dua elə! – deyib hönkürdü. – Oğlumuz ölür.

Cəhənnəm daşı olmayan haman o qəza həkimi gəldi və xəstəyə baxıb gözlemək üsuluna riayət etməyi məsləhət gördü və sağalmaq ehtimalı olduğu barəsində də bir neçə kəlmə dedi.

– Siz heç mən vəziyyətdə olan adamların Yeliseyskiyeyə getmədiklərini görübsünüzmü? – deyə Bazarov soruşdu və birdən divanın yanındaki ağır stolun ayağından yapışaraq onu silkələyib yerindən oynatdı.

– Gücə bir bax, – dedi – bütün gücüm hələ özümdədir, amma di gəl ki, gərək öləsən! Qocalar heç olmasa həyatdan bezikmiş olurlar, mən isə... Bəli, hünərin var, ölümü inkar elə. Səni o inkar edir, vəs-salam! – O, bir qədər sükutdan sonra soruşdu: – Orada ağlayan kimdir? – Anam? Yazıq arvad! Bəs indi o, qərribə borşunu kimə yedirəcək? Vasili İvanıç, deyəsən sən də zarıyırsan? Yaxşı, indi ki, xristianlıq dadına çatmır, onda filosof ol, dözümlü ol! Axı sən öyünərdin ki, filosofsan!

– Mən haradan filosof oldum! – deyə Vasili İvanoviç hönkürdü və gözünün yaşı yanaqları aşağı süzüldü.

Bazarovun halı hər saat pisləşirdi. Xəstəlik adətən operasiyada zəhərlənən zaman olduğu kimi sürətlə şiddətlənirdi. O, hələ huşunu itirməmişdi və ona deyilən sözləri başa düşürdü; o, hələ mübarizə edirdi. O, yumruqlarını sıxaraq pıçılı ilə “Sayıqlamaq istəmirəm, sarsaq şeydir!” deyir və həmin saat da “Yaxşı, səkkizdən on çıxanda neçə olar?” – deyə soruşurdu. Vasili İvanoviç dəli kimi gəzişir, gah bu, gah başqa bir dərman təklif edirdi, bir ucdan da hey oğlunun ayaqlarının üstünü örtür və gərgin bir halla “Soyuq mələfəyə bürüməli... qusdurma dərmanı verməli... qarnına xardal yaxması qoymalı... qan almalı...” deyə təklif edirdi. Yalvarıb saxladığı həkim ona bəli, bəli

deyir, xəstəyə limonad içirir, özünə də gah çubuq, gah da “bərکیدici-qızdırıcı”, yəni araç istəyirdi. Arina Vlasovna qapının ağzında alçaq bir skamyada oturmuşdu; yalnız arabir dua etməyə gedirdi; bir neçə gün bundan əvvəl tualet güzgüsü əlindən sürüşüb düşərək sınımışdı; bunu isə o həmişə pis əlamət sayırdı; Anfisuşka özü də ona heç bir şey deyə bilmirdi. Timofeic Odintsovagilə getmişdi.

Gecə Bazarov üçün pis keçdi... Şiddətli qızdırma ona əzab verirdi. Səhərə yaxın halı bir qədər yüngülləşdi. O, xahiş etdi ki, Arina Vlasovna başını darasın, anasının əlini öpdü və bir-iki qurtum çay içdi. Vasili İvanoviç bir qədər dirçəldi.

– Şükür Allaha! – deyə o təkrar edirdi. – Böhran başladı... böhran keçdi...

– Bəh, bir sözə bax! – deyə Bazarov dilləndi. – Bir gör sözün mənası nədir! “Böhran” sözünü tapıb söyləyir və bununla təsəlli tapır. Qərribə işdir, adamlar sözün qüvvəsinə hələ də inanır. Məsələn, adama “axmaq” deyib döyməsələr də, o kədərlənir: “Ağıllı” deyib pul verməsələr də bundan ləzzət alır.

Bazarovun keçmiş “qərribəlik”lərini xatırladan bu qısaca nitqi Vasili İvanoviçin ürəyini yüngülləşdirdi.

– Əhsən! Nə gözəl sözdür, gözəldir! – deyə o özünü elə göstərdi ki, guya əl çalır.

Bazarov pərişan halla güldü və:

– Yaxşı, sənin fikrincə necədir, – deyə soruşdu, – böhran keçib yoxsa başlanır?

– Mən görürəm ki, halın yaxşıdır, məni sevindirən də budur, – deyə Vasili İvanoviç cavab verdi.

– Çox gözəl; sevinmək həmişə yaxşı şeydir. O xanım yadımdırımı? Dalınca adam göndərdinmi?

– Göndərdim, əlbəttə, göndərdim.

Bazarovun halının yaxşılaşması çox sürmədi. Xəstəlik yenidən gücləndi. Vasili İvanoviç Bazarovun yanında oturmuşdu. Qocanı sanki ayrı bir əzab üzürdü. O, bir neçə dəfə danışmaq istədise də bacarmadı.

– Yevgeni! – deyə o nəhayət dilləndi. – Oğlum, əzizim, mehriban oğlum...

Bu qeyri-adi çağırış Bazarova təsir etdi... O, bir qədər başını döndərdi və görünür ağır huşsuzluq yükü altından xilas olmağa çalışaraq dedi:

– Nə var, atacan?

– Yevgeni, – deyə Vasili İvanoviç sözünə davam etdi və hərçənd Bazarov gözlərini açmamışdı və onu görə bilməzdisə də, oğlunun qabağında diz çökdü. – Yevgeni, indi halın yaxşıdır; Allah qoysa sağalacaqsan, ancaq bu vaxtdan istifadə edib ananla mənə təskinlik ver, xristianlıq vəzifəni yerinə yetir! Bunu sənə demək mənim üçün son dərəcə ağırdır; ancaq, Yevgeni, axı əbədi... daha ağırdır... özün bir düşün... mənim halım...

Qocanın səsi qırıldı; oğlu gözlərini açmadan uzanmışdısa da, onun üzündə nə isə qəribə bir əlamət görünürdü.

– Əgər bu sizə təskinlik verə bilərsə, mən imtina etmirəm, – deyə o, nəhayət dilləndi, – ancaq mənə elə gəlir ki, tələsmək nahaqdır. Özün deyirsən ki, halım yaxşıdır.

– Yaxşıdır, Yevgeni, yaxşıdır, ancaq kim bilir, axı bunlar hamısı Allahın iradəsilə olan şeylərdir, ancaq vəzifəni yerinə yetirdikdən sonra...

– Yox, bir qədər gözləyəcəyəm, – deyə Bazarov onun sözünü kəsdi. – Mən sənin fikrinə şərikəm ki, böhran başlanmışdır. Əgər səninlə mən səhv etmiş olsaq, nə olar ki! Axı bihuş olanlara da tövbə-istiğfar etdirirlər.

– Lütf et, Yevgeni...

– Bir qədər gözləyəcəyəm. İndisə yatmaq istəyirəm? Qoy yatım.

O, başını əvvəlki yerinə qoydu.

Qoca qalxıb kreslodə oturdu və əlini çənəsinə dirəyib barmaqlarını dişlərilə sıxmağa başladı.

Birdən Vasili İvanoviçin qulağına yaylı bir ekipaj taqqıltısı – ucqar kəndlərdə xüsusilə seçilən haman taqqıltı gəldi. Sürətli təkər səsləri get-gedə yaxınlaşmaqda idi; budur, artıq, atların finxırtısı da eşidilirdi... Vasili İvanoviç yerindən sıçrayıb pəncərəyə yüyürdü. Dördətli ikinəfərlik bir karetdə onun evinin həyətinə daxil olurdu. Vasili İvanoviç bunun nə olduğunu düşünmədən mənasız bir sevinc coşğunluğu ilə qaçıb səkiyə çıxdı... Rəsmi geyimli bir lakey karetdə qapısını açdı; qara mantilyalı və üzündə qara cuna olan bir xanım karetdən çıxırdı... O:

– Mən Odintsovayam, – dedi. – Yevgeni Vasiliç sağdırımı? Siz onun atasısınızımı? Mən özümle həkim gətirmişəm.

– Mərhəmətli xanım! – deyə uçadan səslənən Vasili İvanoviç xanımın əlini tutub coşqun bir halla öz dodaqlarına sıxdı; bu zaman

Anna Sergeevnanın özü ilə gətirdiyi və gözündə çeşmək olan qısa boy, almansifət həkim karetdən çıxırdı. – Sağdır, oğlum Yevgeni hələ sağdır, indi isə daha xilas ediləcək! Arvad! Ay arvad!.. Bizə göydən mələk gəlib...

– Nə var, ay Allah! – deyə qarı işin nə yerdə olduğunu bilmədən tələsik qonaq otağından çıxdı və dəhlizdəcə Anna Sergeevnanın ayaqlarına düşüb dəlicəsinə onun paltarını öpməyə başladı.

– Nə qayırırsınız! Nə qayırırsınız! – deyə Anna Sergeevna təkrar edirdisə də, Arina Vlasovna onun sözünə qulaq asmırdı, Vasili İvanoviç də hey “Mələk, mələk!” deyirdi.

Nəhayət, həkim bir qədər heyretlə soruşdu:

– *Wo ist der Kranke?*¹ Bəs harda var xəstə?

Vasili İvanoviç özüne gəldi.

– Buradadır, buradadır, buyurun dalımcə gəlin *vertester Herr kolleqa*², – deyə o keçmişdən yadında qalmış alman dilində əlavə etdi.

– E! – deyə alman üz-gözünü turşudaraq dişlərini ağarda-ağarda gülümsündü.

Vasili İvanoviç onu kabinetə gətirdi və oğlunun lap qulağına əyilib dedi:

– Anna Sergeevna Odintsovanın göndərdiyi həkimdir, xanım özü də buradadır.

Bazarov birdən gözünü açdı.

– Nə dedin?

– Deyirəm ki, Anna Sergeevna Odintsova buradadır və bu cənab həkimi də özü ilə gətirmişdir.

Bazarov ətrafına göz gəzdirdi.

– O buradadır... Onu görmək istəyirəm.

– Görərsən, Yevgeni; ancaq əvvəlcə cənab həkimlə söhbət etmək lazımdır. Sidor Sidorıç (qəza həkiminin adı belə idi) getdiyinə görə xəstəliyin bütün tarixini mənə ona danışsaram və bir balaca məsləhətləşərik.

Bazarov almına baxdı.

– Di yaxşı, tez olun, ancaq latınca danışmayın, axı mən *jam moritur*³ nə demək olduğunu bilirəm.

¹ Xəstə hansı? (alm.)

² Ləyaqətli kolleqa (alm.)

³ Artıq ölüdür (lat.)

Eskulapın yeni yetişdirməsi Vasili İvanoviçə müraciətlə dedi:
– *Der Herr scheint des Deutschen mächtig zu sein?..*¹

Qoca dedi:

– *İh... Habe...*² yaxşısı budur rusca danışın.

– Aa! Belə imiş... Bəli...

Beləliklə məsləhətləşmə başladı.

Yarım saat sonra Anna Sergeyevna Vasili İvanoviçlə birlikdə kabinetə girdi. Doktor fürsət tapıb Anna Sergeyevnanın qulağına pıçıldadı ki, xəstənin sağalmasına heç bir ümid yoxdur.

Anna Sergeyevna Bazarova baxdı... və bulanıq gözləri ona zillənmiş bu iltihablı və eyni zamanda ölü üzünə benzəyən üz onu o qədər qorxutdu ki, qapının ağzındaca dayanıb durdu. Odintsova sadəcə, soyuq və üzücü bir surətdə qorxmışdu. Bir anda onun fikrindən keçdi ki, əgər o, Bazarovu doğrudan sevsəydi özünü belə hiss etməzdə. Bazarov zorla dedi:

– Sağ olun, mən gələcəyinizi gözləməzdim. Bu böyük mərhəmətdir. Bax, sizin vəd etdiyiniz kimi biz bir də görüşdük.

– Anna Sergeyevna o qədər mərhəmətlidir ki... – deyə Vasili İvanoviç sözə başladı.

– Ata, bizi tək qoy... Anna Sergeyevna, icazə verirsinizmi? Gərək ki, indi...

O, başı ilə öz sərələnmiş, taqətsiz bədəninə işarə etdi.

Vasili İvanoviç çıxdı. Bazarov:

– Hə, sağ olun, deyə təkrar etdi. – Bu, padşahlara layiq bir hərəkətdir. Deyirlər ki, padşahlar da can üstə olan adamlara baş çəkməyə gedərlər.

– Yevgeni Vasiliç, ümid edirəm ki...

– Eh, Anna Sergeyevna, gəlin sözün düzünü danışaq. Mənim işim bitmişdir. Təkər altına düşmüşəm. Belə çıxır ki, gələcək barəsində düşünməyin daha mənası yoxdur. Ölüm köhnə şey olsa da, hər bir nəfər üçün yenidir. Hələ ki, qorxmuram... Huşumu itirəndən sonra isə hüyt! (O, əlini zəifcə yellədi.) Daha indi sizə nə deyim... Sizi sevdiyimimi? Bunun əvvəl də heç bir mənası yox idi, indisə, daha artıq mənasızdır. Məhəbbət bir formadır, mənimsə öz formam belə

¹ Deyəsən canab alman dilini bilir?.. (alm.)

² Mənim ... var (alm.)

uçub dağılır. Yaxşısı budur elə deyim ki, siz çox qəşəngsiniz! İndi də budur, durubsunuz, o qədər gözəlsiniz...

Anna Sergeyevnanın vücudu qeyri-ixtiyari ürpeşdi.

– Qorxmayın... Ordaca əyləşin... Mənə yaxın gəlməyin, mənim xəstəliyim yoluxucudur.

Anna Sergeyevna tez keçib Bazarovun yatdığı divanın yanındakı kreslodə oturdu.

– Alicənabsınız! – deyə Bazarov pıçıldadı. – Ah, nə qədər yaxın; bu murdar otaqda nə qədər gənc, tərəvətli və təmizsiniz!.. Di, əlvida! Ömrünüz uzun olsun, bu hər şeydən yaxşıdır və nə qədər yaxşı vaxtınızdır, istifadə edin. Bir baxın nə iyrenc bir mənərədir: yarızılmış bir soxulcan hələ də qıvrılır. Axı o da düşünürdü ki, çox işlər görəcəyəm, ölməyəcəyəm, hələ harasıdır! Qarşımda vəzifə var, axı mən nəhəngəm! İndi isə haman nəhəngin bütün vəzifəsi heç bir kəsə dəxli olmasa da, bir təhər ədəblə ölməkdən ibarətdir... hamısı birdir: quyruq bulayan deyilem.

Bazarov səsinə kəsdi və əlilə stəkanını axtarmağa başladı. Anna Sergeyevna əlcəklərini çıxartmadan və qorxa-qorxa, nəfəs ala-ala ona su verdi.

– Siz mənə unudarsınız, – deyə Bazarov yenə də başladı. – Ölüdən diriyyə yoldaş olmaz. Anam sizə deyəcək ki, bir görün Rusiyanın necə bir adamdan əli çıxır... Bu, boş sözdür, ancaq siz qocanı bu fikirlərdən daşındırmayın. Siz bilirsiniz ki, uşaq nə ilə təskinlik tapırsa, gərək qoyasan tapsın. Anamın da könlünü alın. Axı onlar kimi adamları sizin kübar aləmində gündüz çıraqla tapmaq olmaz... Mən Rusiyaya lazımam... Yox, görünür lazım deyilem. Bir də ki, ona kim lazımdır? Çəkməçi lazımdır, dərzi lazımdır, qəssab... ət satır... qəssab... dayanmı, dolaşmaq salıram... Burada bir meşə var...

Bazarov əlini alına qoydu.

Anna Sergeyevna ona sarı əyildi.

– Yevgeni Vasiliç, mən buradayam...

O birdən əlini çəkib azacıq dikəldi.

– Əlvida, – deyə o, ani bir qüvvətlə səsləndi və gözləri son parıltı ilə parladi. Əlvida... Bura baxın... Axı o zaman mən sizi öpməmişəm... Ölənin çırağı üfürün, qoyun sönsün...

Anna Sergeyevna dodaqlarını onun alına yapışdırdı

– Daha bəsdir! – deyə Bazarov başını balısa qoydu. – İndi... zülmət...

Anna Sergeevna yavaşca çıxdı.

– Necədir? – deyə Vasili İvanoviç pıçılı ilə ondan soruşdu.

– Yuxuya getdi, – deyə Anna Sergeevna zorla eşidilən bir səslə cavab verdi.

Bazarova bir də ayılmaq nəşib olmadı. Axşamçağı o huşunu tamamilə itirdi və o biri gün öldü. Keşiş Aleksey onun üzərində dini ayini icra etdi. Onun üstündə dua oxunub təberrük yağı sinəsinə dəyirdə onun bir gözü açıldı və sanki geyimli-kecimli keşişi, tüstülənən buxurdanı və ikonaların qabağında yanan şamları gördükdə onun ölü üzündə ani bir dəhşət ifadəsi əks olundu. Nəhayət o, son nəfəsini verdikdə, evdə ümumi bir şivən qopdu və Vasili İvanoviç qəfildən dəli kimi oldu. Onun üz-gözü əyilib qıpqırmızı qızardı, sanki kimi isə hədələyirmiş kimi yumruğunu havada silkələyə-silkələyə, xırıltılı bir səslə çıxırırdı: “Mən deyirdim ki, asi olacağam, olaram da, olaram!” Arina Vlasovna gözünün yaşı axa-axa onun boynundan asıldı və hər ikisi üzüqoylu yerə düşdü. Sonra Anfisuşka nöqərlər otağında danışırdı ki, hər ikisi yan-yana dayanıb günorta vaxtı qoyunlar başlarını yerə dikdiyi kimi başlarını aşağı sallamışdı...

Lakin günortanın istisi keçib axşam da, gecə də olur, sonra da hamı dinc bir guşeyə çəkilib yorğun-argın şirin yuxuya dalır.

XXVIII

Altı ay keçdi. Qış gəlmişdi, buludsuz şaxtaların sərt səssizliyi içərisində qalın və xırpıldayan qar yağmış, ağaclar çəhrayı sırsıra bağlamış, səma solğun zümrüd rəngi almışdı. Bacalardan tüstü qalxır, tez açılıb-örtülən qapılardan burum-burum buxar çıxırdı, insanların üzləri cücü sanemiş kimi qızarıb təravətlənmişdi, üşümüş atlar yeyin-yeyin qaçırdı. Yanvar günləri qurtarmaqda idi; axşamın soyuğu hərəkətsiz havanı daha şiddətlə sıxlaşdırır və qan rəngində olan fəcr sürətlə söndürdü. Marinodaki evin pəncərələrində işıq yanırırdı; əynində qara frak, əlləri ağələkli Prokofiy yeddinci nöfərlik süfrəni xüsusi bir vəcd və təntənə ilə düzəldirdi. Bir həftə bundan əvvəl kiçik bir məhəllə kilsəsində sakit və demək olar ki, şahidsiz iki toy – Arkadi ilə Katyanın və Nikolay Petroviçlə Feniçkanın toy mərasimi icra edilmişdi; bu gün isə Nikolay Petroviç iş üçün Mos-

kvaya getməkdə olan qardaşının şərəfinə vidalaşma naharı təşkil etmişdi. Anna Sergeevna da toy qurtaran kimi cavanlara bol-bol hədiyyələr verib oraya getmişdi.

Düz saat üçdə hamı süfrə başına yığılırdı. Mityanı da burada oturdular; onun artıq zərərə çutqulu bir dayəsi də vardı. Pavel Petroviç Katya ilə Feniçkanın arasında əyləşmişdi; “ərlər” öz arvadlarının yanında oturmuşdular. Bizim tanışlar son zamandan bəri dəyişilmişdilər: hamısı elə bil yaxşılaşmış və yetkinləşmişdilər; bircə Pavel Petroviç sınıxmışdı ki, bu da onun üzünün ifadəli cizgilərini daha da zərifləşdirmiş və *qransenyorluq*¹ vermişdi... Elə Feniçka da dəyişilmişdi. O, əynində təzə ipək paltar, saçlarında enli məxmər bəzəklər, boynunda qızıl zəncir, hörmətkarənə – həm özünə, həm də bütün ətrafındakılara hörmət göstərərək, hərəkətsiz əyləşib elə gülümsünürdü ki, guya “Məni bağışlayın, mən müqəssir deyiləm” demək istəyirdi. Bir tək o deyil, o birilər də gülümsünür, elə bil habelə üzr istəyirdilər; hamısı özünü bir qədər narahat, bir qədər qəmgin və mahiyyət etibarilə çox yaxşı hiss edirdilər. Hamı bir-birinə əyləndirici bir ehtiyatkarlıqla xidmət edirdi, sanki hamısı sadəcə bir komediya oynamağa sözləşmişdi. Katya hamıdan sakit idi: o, inamla ətrafındakılara baxırdı; Nikolay Petroviçin onu artıq dərin bir məhəbbətlə sevməyə başladığını hiss etmək olardı. Nahar qurtarhaqurtarda Nikolay Petroviç ayağa qalxıb, qədəhini götürərək, Pavel Petroviçə müraciətlə sözə başladı:

– Sən bizi qoyub gedirsən... Əziz qardaşım sən bizi tərək edirsən, əlbət ki, bu ayrılıq çox sürməyəcək; amma hər halda, mən sənə deməyə bilmirəm ki, mən... biz... nə qədər ki, mən... nə qədər biz... Bax elə dərd burasıdır ki, biz nitq söyləyə bilmirik! Arkadi, sən de!

– Yox, atacan, mən hazırlaşmamışam...

– Amma mən yaxşıca hazırlaşmışam! Lap sadəcə; qardaşım, icazə ver səni qucaqlayım, səfərin uğurlu olsun, tezliklə də qayıt gəl!

Pavel Petroviç hamı ilə öpüşdü, əlbəttə Mityanı da yaddan çıxarmadı, əlavə olaraq Feniçkanın əlini də öpdü; o isə hələ əlini lazımi qayda ilə təqdim etməyi də bacarmırdı. Pavel Petroviç ikinci dəfə doldurulmuş qədəhi də içib, dərin bir ah çəkərək dedi:

¹ Qransenyorluq (*frans. grand seigneur* – adlı-sanlı əyan); burada vüqar, təmkin mənasındadır.

“Dostlarım, xoşbəxt olun! *Farawell!*” Bu ingiliscə əlavəni heç kəs duymadı, ancaq hamı mütəəssir olmuşdu.

Katya öz ərinin qulağına: “Bazarovun xatirəsinə” – deyə pıçıldayıb qədəhini onunla toqquşdurdu. Cavabında Arkadi onun əlini bərk-bərk sıxdı, ancaq bu sağlığı ucadan deyə bilmədi.

Deyəsən axı əhvalat bitdi? Ancaq bəlkə də oxuculardan biri bizim təqdim etdiyimiz şəxslərin hər birinin indi, məhz indi nə etdiyini bilmək istəyir.

Bu yaxınlarda Anna Sergeevna çox ağıllı, qanunpərəst, möhkəm əməli düşüncə sahibi, möhkəm iradəli, gözəl danışmaq meharəti olan, hələ cavan, xoşsifət, buz kimi soyuq və gələcəkdə rus xadimlərindən biri olacaq bir adama, onu sevdiyi üçün yox, düşüncə ilə ərə getmişdir. Onlar bir-birilə çox mehriban dolanırlar və olsun ki, əvvəl-axır xoşbəxt olacaq, bir-birinə... məhəbbət bəsləyəcəklər. Knyaz arvadı X... aya öldü və haman gün də unuduldu. Ata-oğul Kirsanovlar Marinoya köçmüşlər. İşləri düzəlməyə başlamışdır. Arkadi bacarıqlı bir təsərrüfatçı olmuşdur və “ferma” artıq xeyli gəlir verir. Nikolay Petroviç mürafəə münəssifi olub var qüvvəsilə çalışır; o arasıkəsilmədən öz sahəsini gəzir, uzun-uzadı nitqlər deyir (o, bu fikirdədir ki, kəndliləri “ağıllandırmaq” lazımdır, yəni eyni sözləri tez-tez təkrar etməklə onları usandırmaq lazımdır) və bununla bərabər, düzünü dedikdə və mansivasiya sözünü gah fişilti ilə, gah da (“an” hecasını burunda söyləyərək) kədərlə ifadə edən təhsilli dvoryanları, nə də “munsipasiya”-nı açıqcasına pisləyən təhsil görməmiş dvoryanları təmin edə bilmir. Onların hər ikisi üçün o, həddindən artıq yumşaqdır. Katerina Sergeevnanın Kolya adlı bir oğlu var, Mitya isə, qoçaqca yüyürüb-yortur və dilli-dilli danışır. Feniçka, Fedosya Nikolayevna, ərinə və Mityadan sonra heç kəsi öz gəlini qədər sevmir və Katerina piano çalmağa başlayanda bütün günü onun yanından əl çəkmək istəmir. Yeri gəlmişkən Pyotru da yad edək. O, axmaqlıqdan dönüb lap dəyənək olmuş, danışanda da bütün “o” hərflərini “u” kimi deyir: un, quyun, buşbuğaz, ancaq o da evlənib xeyli cəhizlə şəhər bostançısının qızını almışdır; bu qız iki yaxşı oğlanı ancaq ona görə rədd etmişdir ki, onların saati yox imiş, Pyotrun isə, nəinki saati, hətta laklı çəkməsi də vardı.

¹ Əlvida

Drezdendə, Bryulovsk səkisində saat ikilə dörd arasında, yeni ən şirin gəzinti zamanı, siz əlli yaşlarında, artıq başı tamam ağarmış, podaqra xəstəliyinə tutulmuş kimi görünürsə də, hələ gözəl olan, qəşəng geyimli və yalnız uzun müddət cəmiyyətin yuxarı təbəqələrində dolanmaq nəticəsində qazanılan xüsusi əlamətlərə malik bir adama rast gələ bilərsiniz. Bu – Pavel Petroviçdir. O, səhhətini yaxşılaşdırmaq üçün Moskvadan xarici ölkələrə getmiş və Drezdendə qalmışdır; orada o daha çox ingilislərlə və gəlib-gedən ruslarla oturub-durur. İngilislərlə o sadə, demək olar ki, təvazökar, lakin öz şərəfini gözləyərək rəftar edir; onlar onu bir qədər darıxdırıcı hesab edirlərsə də, tam centlmenliyinə “*a perfect gentleman*” görə ona hörmət edirlər. Ruslarla açıq danışır, acığını onların üstünə tökür, özünü və onları pisləyir; ancaq bütün bunları o, xoş bir əda ilə: həm açıqdan-açığa, həm də nəzakətlə edir. O, slavyanpərəst baxışlarına tərəfdardır: məlumdur ki, kübar aləmində bu, *tres distingue*¹ hesab olunur. O, rus dilində heç bir şey oxumur, ancaq yazı stolunun üstündə rus kəndlisi çarığı şəklində gümüş bir külqabısı var. Bizim turistlərimiz onun dalınca yaman düşürlər. Müvəqqəti müxalifətdə olan Matvey İliç Kolyazin Bohemiya sularına keçib gedərkən, alicənablıqla onu ziyarət etmişdi; onun az-az görüşdüyü yerlilər isə onu az qala müqəddəs hesab edirlər. Saray kapellasına, teatra və sairə yerlərə heç kəs *der Herr Baron von Kirsanoff*² kimi asanlıqla bilet tapa bilməz. O, əlindən gəldiyi qədər yaxşılaşdırır; hələ də bir qədər səs-küy salır: axı bir zaman aslan olması əbəs deyildi ki; ancaq yaşamaq onun üçün ağır, özünün təsəvvür etdiyindən də ağır keçir... Onu rus kilsəsində bir kərə görmək kifayətdir: o bir kənarda divara söykənib fikrə gedərək dodaqlarını acı-acı bir-birinə sıxıb uzun müddət hərəkətsiz durur, sonra birdən özünə gəlib, demək olar ki, sezilmədən xaç çəkməyə başlayır...

Kukşına da xarici ölkəyə gedib çıxmışdı. O indi Heydelberqdədir və artıq təbiyyat elmlərini deyil, memarlığı tədqiq edir və öz dediyinə görə bu sahədə yeni qanunlar kəşf etmişdir. O yenə də əvvəlki kimi tələbələrə, xüsusən Heydelberqdə çoxluq təşkil edən gənc rus fizika və kimya mütəxəssislərlə dostluq edir; bu haman gənclərdir ki, əvvəldə sadədil alman professorlarını əşyaya öz ayıq baxışları ilə, sonralar isə yenə də haman professorları özlərinin tam

¹ Çox nəcib (*frans.*)

² Cənab baron Kirsanov (*alm.*)

Ön söz	4
Dvoryan ocağı (<i>İskəndər Nəfisi</i>)	9
Atalar və oğullar (<i>Mikayıl Rzaquluzadə</i>)	166

fəaliyyətsizlik və tənbelliklərlə təəccübləndirirlər. Böyük adam olmağa çalışan Sitnikov da oksigenlə azotu bir-birindən seçə bilməyən, amma ürəkləri inkar və özlərinə hörmət hissə ilə dolu olan iki-üç kimya mütəxəssisi və böyük Yelisoviçlə birlikdə Peterburqda hərlənir və öz inandığına görə Bazarovun “işini” davam etdirir. Deyirlər ki, bu yaxınlarda kim isə onu əzişdiribmiş, ancaq o da borclu qalmayıbdır; çirkin bir jurnala çirkin bir məqalə yazıb onu əzişdirən adamın qorxaq olduğuna işarə etmişdir. O buna kinayə deyir. Atası onu əvvəlki kimi sıxır, arvadı isə axmaq və... ədib hesab edir.

Rusiyanın uzaq guşələrindən birində bir kənd qəbiristanı var. Bizim, demək olar ki, bütün qəbiristanlarımız kimi, buranın da görkəmi kədərli: dövrəsindəki arxları çoxdan ot basmışdır; bozarmış taxta xaçlar əyilib vaxtı ilə rənglənmiş taxtapuşlarının altında çürüyür; saı daşların hamısı, onları sanki kim isə altdan itələyirmiş kimi, yerindən oynatmışdır; qol-budağı qırılmış iki-üç ağac güclə kölgə salır; məzarların üstündə sərbəstcə qoyun-quzu gəzişir... Ancaq bunların arasında bir qəbir də var ki, ora əl çatmır, heyvan ayağı dəymir: ona yalnız quşlar qonub fəcr zamanı ötürür. Onun dövrəsinə dəmir caq¹ çəkilmişdir, bu qəbirin baş və ayaq tərəfinə iki cavan küknar əkilmişdir: bu qəbirdə Yevgeni Bazarov dəfn edilmişdir. Yaxın kənddən bu qəbirə tez-tez artıq tamamilə taqətdən düşmüş iki qoca – ər-arvad gəlir. Onlar bir-birindən yapışaraq ağır addımlarla yeriylirlər; onlar cağa yaxınlaşıb diz çökür, uzun müddət yanıqlı-yanıqlı ağlaşır, altında oğulları yatan dilsiz daşa uzun-uzadı diqqətlə baxırlar; onlar bir-iki kəlmə danışır daşın üstünə qonan tozu təmizləyir, küknar ağaclarının budağını düzəldir və yenidən dua oxumağa başlayırlar; onlar buradan ayrılı bilmirlər, sanki buradan onların oğlu və onun xatirələri onlara daha yaxın görünür... Doğrudanmı onların duaları, onların göz yaşları səmərəsizdir? Doğrudanmı məhəbbət, müqəddəs, səmimi məhəbbət qadir deyildir? Yox, yox! Qəbirdə yatan qəlb nə qədər coşqun, günahkar, üsyankar olursa olsun, onun üstündə bitən çiçəklər öz məsum gözləri ilə bizə sakit-sakit baxır; onlar bizə yalnız əbədi sükunətdən, “laqeyd” təbiətin o böyük sükunətindən danışmır; onlar habelə əbədi ülfət və sonsuz həyatdan da danışır.

1861-ci il

¹ Cəpər

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Aslan Almasov</i>
Korrektorlar:	<i>Tutu Məmmədova</i> <i>Elnaz Xəlilqızı</i>

Yığılmağa verilmişdir 29.07.2006. Çapa imzalanmışdır 15.09.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 22,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 166.

Kitab “Şərq-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.